

Издавач:

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Алексе Шантића 1, Пале
Телефон: 057 223479
Е-пошта: radovi@filozof.org
<http://www.ffuis.edu.ba/radovi>

За издавача:

Проф. др Миланка Бабић

Редакција:

Проф др Бабић Миланка, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф др Бараћ Драган, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф др Билбија Снежана, Универзитет у Сарајеву, БиХ
Проф др Бошковић Драган, Универзитет у Крагујевцу, Србија
Доц. др Вујевић Вера, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф. др Кнежевић Саша, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф др Ковачевић Милош, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф др Летић Бранко, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Проф др Матејић Предраг, Ohio State University, САД
Проф др Савова Димка, Универзитет „Св. Климент Охридски—Битола“, Бугарска
Проф др Стојановић Јелица, Универзитет Црне Горе
Проф др Татаренко Ала, Универзитет у Львову, Украјина
Prof. dr 岳友熙 (Yue Youxi), Технолошки Универзитет Шандонга, НР Кина
Doc. dr 魏现军 (Wei Xianjun), Политехнички Универзитет Хенана, НР Кина

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Милош Ковачевић

Секретар редакције:

Проф. др Саша Кнежевић

Технички уредник:

Властимир Пантић

Лектура и коректура:

Доц. др Биљана Самарџић
Доц. др Вера Ћеврић Нишић
Доц. др Сања Куљанин
Јадранка Рогоје

Превод на енглески:

Катедра за енглески језик и књижевност

Компјутерски слог:

Властимир Пантић

Штампа:

„DIS-Companу—д.о.о. Пале

Тираж:

300 примјерака

Пале, 2014.

ISSN 1512-5858

COBISS.BH-ID 7948294

УНИВЕРЗИТЕТ У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ПАЛЕ

РАДОВИ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
ФИЛОЛОШКЕ НАУКЕ

БРОЈ
16
књига 1/2

Пале,
2014

Publisher:

Faculty of Philosophy
University of East Sarajevo
Alekse Šantića 1, Pale
Phone: 057 223479
E-mail: filozof@paleol.net
<http://www.ffuis.edu.ba/radovi>

General Editor:

Milanka Babić

Editorial Board:

Babić Milanka, University of East Sarajevo, BiH
Barać Dragan, University of East Sarajevo, BiH
Bilbija Snežana, University of Sarajevo, BiH
Bošković Dragan, University of Kragujevac, Serbia
Vujević Vera, University of East Sarajevo, BiH
Knežević Saša, University of East Sarajevo, BiH
Kovačević Miloš, University of East Sarajevo, BiH
Letić Branko, University of East Sarajevo, BiH
Matejić Predrag, Ohio State University, USA
Savova Dimka, St. Clement of Ohrid University of Sofia, Bulgaria
Stojanović Jelica, University of Montenegro
Tatarenko Ala, University of Lviv, Ukraine
岳友熙 (Yue Youxi), Shandong University of Technology, China
魏现军 (Wei Xianjun), Henan Polytechnic University, China

Editor-in-Chief:

Miloš Kovačević

Editorial Board Secretary:

Saša Knežević

Technical Editor:

Vlastimir Pantić

Language Editing and Proofreading:

Biljana Samardžić
Vera Čevriz Nišić
Sanja Kuljanin
Jadranka Regoje

English Translation:

Department of English Language and Literature

Desktop Publishing:

Vlastimir Pantić

Printed by:

„DIS-Company—d.o.o. Pale

Circulation:

300 copies

Pale, 2014.

ISSN 1512-5858

COBISS.BH-ID 7948294

UNIVERSITY OF EAST SARAJEVO
FACULTY OF PHILOSOPHY PALE

FACULTY OF PHILOSOPHY
COLLECTION OF PAPERS

PHILOLOGY

ISSUE
16
volume 1/2

Pale,
2014

Радове у овој књизи су рецензирали:

Проф. др Аврамовић Зоран, Филозофски факултет Пале
Проф. др Бабић Миланка, Филозофски факултет Пале
Проф. др Бараћ Драган, Филозофски факултет Пале
Доц. др Бегенишић Добрила, Филолошки факултет Бања Лука
Проф. др Бошковић Драган, Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Доц. др Брајковић Наталија, Филозофски факултет Никшић
Проф. др Брџанин Бранко, Филозофски факултет Пале
Проф. др Брчкало Бранка, Филозофски факултет Пале
Доц. др Вујевић Вера, Филозофски факултет Пале
Проф. др Зељко-Зубац Ружица, Филозофски факултет Мостар
Проф. др Јовановић Виолета, Факултет педагошких наука Јагодина
Доц. др Јовић Божица, Филозофски факултет Пале
Доц. др Јојић Оља, Филозофски факултет Пале
Кебара Марина, Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Проф. др Кнежевић Саша, Филозофски факултет Пале
Проф. др Ковачевић Милош, Филозофски факултет Пале
Доц. др Кујунџић Маја, Филозофски факултет Пале
Проф. др Лазаревић Слободан, Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Доц. др Летић Марија, Филозофски факултет Пале
Проф. др Максимовић Милена, Филозофски факултет Пале
Проф. др Марковић Јелена, Филозофски факултет Пале
Проф. др Маројевић Милена, Филозофски факултет Пале
Проф. др Мацура Сања, Филолошки факултет Бања Лука
Доц. др Мићић Весна, Филозофски факултет Пале
Проф. др Росић Тиодор, Педагошки факултет Јагодина
Проф. др Станаревић Рада, Филозофски факултет Пале
Проф. др Танасић Срето, Институт за српски језик САНУ Београд
Доц. др Шћепановић Михаило, Филолошки факултет Београд

Часопис је штампан уз финансијску подршку
Министарства науке и технологије Владе Републике Српске.

Расправе и чланци

СЕМАНТИЧКЕ КОМПОНЕНТЕ И СТИЛСКА МАРКИРАНОСТ ОПТАТИВА У НАРОДНИМ КЛЕТВАМА, ЗАКЛЕТВАМА И ЗДРАВИЦАМА

Апстракт: Циљ истраживања је да се издвоје релевантне одлике оптатива и покаже на који начин овај глаголски облик остварује одређену самосталност у односу на друга модална епистемичка значења перфекта. Након прегледа досадашњих лингвистичких тумачења форме и значења оптатива композицијалном анализом приказују се његове семантичке карактеристике на корпусу народних клетви, заклетви и здравица. Запажа се значајна улога компоненте интенционалности и компоненте експресивности која доприноси стилској маркираности оптатива. Анализира се оптативна директивна функција, као и компонента специфичне резултативности радње. Закључује се да међусобна условљеност бројних семантичко-синтаксичких чинилаца утиче на потпуност оптативних облика и доприноси фреквентности њихове употребе у проучаваним кратким фолклорним формама.

Кључне речи: глаголски облик, оптатив, жеља, семантичка компонента, интенција, експресивност, стилска маркираност.

1. Увод

1.1. *О временској и модалној употреби глаголских облика.* Синтакси глаголских облика, односно комплексном проблему значења и функције глаголских времена у српском и српскохрватском језику у XX веку многи лингвисти дали су допринос својим проучавањима, али се с правом може рећи да су уочавања и теоријска разграничења Александра Белића (Белић 1941: 355–411), која се надовезују на објашњења знаменитих проучавалаца Љубомира Стојановића (Стојановић 1921: 187–219), Тома Маретића (Маретић 1899: 583–649) и Аугуста Мусића (Мусић 1926: 111–176), усмерила и данашња истраживања у овој синтаксичкој области. Белићева трипартитна класификација, у којој су индикатив, релатив и модус основне категорије у употреби глаголских времена, поставила је темељ на чијим су основама сви аутори граматика од његовог времена до данас, дајући своја тумачења, правили у мањој или већој мери варијације враћајући се увек на срж његових постулата.

Својеврсну синтезу дотадашњих проучавања синтаксе глаголских облика, додајући закључцима Белића и других лични печат, даје Михаило Стевановић у свом уџбенику *Савремени српскохрватски језик* (Стевановић

* kravicmiljana@gmail.com

1974: 572–775), који представља, у жељи да се прилагоди ученицима и студентима, скраћени преглед схватања изнетих раније у студији *Функције и значења глаголских времена*¹. Према Стевановићевом објашњењу употребе презента (које се теоријски примењује и када је реч о другим глаголским облицима), када је оријентир у одређивању времена временски период говорења, односно моменат према коме се радња, збивање, стање или особина (дакле, све оно што се глаголима казује) временски одређује, то представља *индикатив* или *друкчије* названо, *индикативну употребу глаголског времена*. „Када је време, према коме се овим обликом означени процес временски одређује, ма који други моменат, било у прошлости, било у будућности, то је опет презент, али не више прави индикативни презент, него релативни. Ту опет имамо временско одређивање радње, па је и то индикатив, дакле *релативни индикатив*“², који краткоће ради називамо *релативом*—(Стевановић 1974: 577).

Поред индикатива, тј. облика глаголских времена када се њима одређује апсолутно или релативно време вршења радње, у језику се са врло широком применом јавља и *модус*, односно *модална употреба глаголских облика*. „Модуси (глаголски начини) су само случајеви означавања личног односа према ономе што се казује дотичним глаголима, када се, наиме, њима не износи реална стварност, већ само намера, жеља, заповест, могућност, потреба за вршењем онога што се означава глаголом, готовост да се то врши или изврши, претпоставка или сигурност у вршење и извршење радње, па услов под којим се што врши или изврши итд. А то се све означава облицима глаголских начина (модуса)“³. Али не само њима него исто тако и облицима глаголских времена.—(Стевановић 1974: 590). Дакле, уз временску праву и неправу употребу један глаголски облик може имати и неправу модалну употребу када се у говорним ситуацијама означава став говорног лица, тачније лични став субјекта реченице, према неоствареној (нереализованој) радњи, стању или збивању. Функцију означавања личног става говорног лица према садржају реченице врше глаголски начини, али и скоро сва глаголска времена модално употребљена, при чему је и даље ја-

¹ В. наведену листу референци (литературу).

² Белић употребљава термине *синтаксички индикатив* и *синтаксички релатив*; в. Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2: речи са конјугацијом, Београд: Научна књига, 1969.

³ Стевановић наводи да је категорија модуса и у ранијим проучавањима била позната, али да је углавном везивана за посебне облике, глаголске начине, модусе, односно *императив* и *потенцијал*, који је називан и *кондиционал*, што овај лингвиста не одобрава. Данас пак, поред императива као облика за означавање модуса (начина) заповести, жеље или молбе и потенцијала који означава могућност вршења радње, жељу или спремност, намеру да се означена радња изврши, у категорију глаголских начина убраја се и *футур II* (футур егзактни) који у својој основној функцији означава нереализовану радњу за коју се претпоставља да ће се (из)вршити у будућности пре неке друге будуће радње или истовремено са њом.

сна разлика између категорије модалности и категорије темпоралности, тј. између модуса и индикатива⁴.

1.2. *Форма и значење оптатива*. Језици света бележе различите глаголске облике који имају своје место у систему глаголских начина означавајући жељу, намеру, сумњу, сигурност, допуштање и др. (у науци познати под именима оптатив, проспектив, дубитатив, делибератив, концесив/пермисив и др.). Посматрано са дијахроног аспекта, облика који су изражавали изнијансирана модална значења и различите субјективне ставове било је знатно више него данас. У језицима индоевропске језичке породице највише су били заступљени оптатив и конјунктив, из којих су се у опште-словенској заједници издвојили и други начини, а касније у словенској заједници императив и потенцијал, који поред заповести и могућности означавају и низ других модалних значења.

Када је реч о значењу оптатива, у српској и српскохрватској лингвистици јављају се два тумачења – или се оптатив издваја као самостални глаголски облик који означава жељу или се оптативно значење наводи као једно од модалних значења крњег перфекта. Кроз призму самосталности оптатив тумачи Т. Маретић: „Овај се начин својим обликом не разликује од првог глаголског придјева⁵, а говори се за сва три лица у једнини и у множини. Основно му је значење жеља; нпр. *живио краљ; живјела домовина; жив и здрав био, синко; добро дошли, мили гости; не видио ја тебе никад више* итд.—(Маретић 1899: 648). Нормативисти П. Пипер и И. Клајн издвајају оптатив као прости глаголски облик који је једнак са обликом радног глаголског придева наглашавајући да је стално стилско својство оптатива експресивност и да је овај облик, за разлику од радног глаголског придева, потпун облик чија употреба тражи одговарајуће синтаксичко-семантичко окружење и одговарајућу интонацију (Пипер, Клајн 2013: 183). Исти аутори у одељку о синтакси глагола дефинишу оптатив као иреални граматички начин у облику радног глаголског придева који се среће у исказивању до-

⁴ У Белићевој схеми основних принципа глаголске употребе издвојени су: 1. временски индикатив (прави индикатив) и временски релатив (неправи индикатив), 2. начин или модус за који аутор каже: „релатив + став; преко става се врши радња, а став се одређује онако као и права индикативна времена; међутим, глаголско значење иде преко става, дакле посредно; зато је употреба времена у њима релативска—(Белић 1969: 125).

⁵ Маретићев *први глаголски придев* заправо је радни глаголски придев. Он наводи да овај облик служи за творбу различитих сложених облика, али да се често употребљава и самостално, попут других придева, у атрибутој и предикатској служби (Маретић 1899: 645–646). У другом, поправљеном издању своје књиге Маретић, дајући исте примере, дефинише жељни начин као „*активни партицип* кад сам собом, без икакве друге ријечи, значи жељу, а говори се у сва три рода у сингулару и плуралу—(в. Томо Маретић, *Граматика и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб: Обнова, 1931).

брх жеља, у благословима, клетвама, проклињању, заклињању (Пипер, Клајн 2013: 406).

Супротно схватањима поменутих лингвиста, у већини студија и граматика оптаив се у систему глаголских облика не издваја као морфолошки облик који у једној синтаксичко-семантичкој конструкцији остварује функционалну и семантичку аутономност, него се сматра једном од модалних реализација крњег перфекта. Белић перфекат без помоћног глагола назива историјским релативним перфектом, обликом који означава „да се извесна свршена или несвршена глаголска радња мора схватити као већ остварена— он даље објашњава да се релативни перфекат може употребити у свим реченицама релатива, па и у модалним реченицама које своје модално значење (пермисивно, кондиционално, оптаивно, императивно и сл.) добијају од везника или других средстава (Белић 1969: 143).

Стевановић, уз констатацију да је перфекат глаголско време које све више из употребе истискује друга претеритална времена и чији облик без помоћног глагола уз релативност у најужем смислу и резултативност као трећу компоненту садржи и експресивност, наводи као прво модално значење, са којим се јављају искључиво непотпуни облици перфекта, употребу у „императивној, оптаивној служби, у екскламацијама, у благословима и клетвама—⁶истичући даље да се само овај облик јавља и у концесивном и кондиционалном модалном значењу. И у најпознатијем уџбенику граматике за ученике средњих школа се, уз навођење истих и сличних примера као код Стевановића, закључује да „крњи перфекат може бити и модус (начин), тј. може не означавати радњу која се реализовала у прошлости, него, као и пуни перфекат, а и чешће од њега, говорников лични став према (нереализованој) радњи, стању или збивању; њиме се може, дакле, означавати жеља, претпоставка, увереност да ће се каква радња, стање или збивање (из)вршити, услов и сл.—Станојчић, Поповић, 1994: 380).

Ирена Грицкат оптаивне облике сврстава у конструкције које личе на краћи перфекат, односно перфекат без помоћног глагола, али које то по значењу нису – „то су конструкције с партиципом претерита на -л, са значењем финитног глаголског облика или партиципским значењем—(Грицкат 1954: 145). Говорећи о дискутабилности тумачења порекла оптаивног облика типа *Добро дошао*,⁷ она истиче да је изражавање жеља оваквом кон-

⁶ Неки од Стевановићевих примера којима поткрепљује ову тврдњу (из народних песама и пословица или пореклом из дела српске ауторске епике обележене фолклорним елементима): *Живео! Умукни, пукао! Не била ти моја (х)рана клетта! Од бога се радовали, здрављица се наносили, добре среће находили, лепа житка наживели! Жељела му кућа мушке главе! Клијештима те стргли да бог да!* (Стевановић 1974: 624).

⁷ „О пореклу тог облика не постоји још опште мишљење: да ли је то скраћени перфекат, односно скраћени израз који је постао од старијег *Буди добро до-*

струкцијом општесловенска појава, док изражавање проклетстава овим обликом није толико распрострањено и јавља се само у штокавском ареалу.

Без намере да се износе категоричке тврдње *pro* и *contra* наведеним тумачењима, овде ће се на корпусу народних клетви, заклетви и здравица (Марковић 1994, Вишњевац 2000) сажето приказати семантичке компоненте и стилистички аспекти оптатива који овом облику, по мишљењу аутора рада, ипак дају одређени степен самосталности и икомпатибилности са другим модалним епистемичким значењима перфекта, посебно када се сагледа висока фреквентност његове употребе како у дијахроној тако и у синхроној равни српског говорног подручја.

2. Семантичке компоненте оптатива у клетвама, заклетвама и здравицама

2.1. *Компонента интенције у семантичком пољу оптативних облика.* У Речнику психологије (Требјешанин 2008: 549) овакво је објашњење појма *жеља*: психичка тежња или жудња, свесна или несвесна која, подстакнута представом пожељног објекта, стреми његовом достизању на стваран или имагинаран начин. 1. У класичној интроспективној психологији искључиво свесна чежња или тежња ка неком привлачном циљу; 2. У психоанализи један од темељних и средишњих појмова, који обично означава забраћену, несвесну, сузбијену тежњу. *Интенција* (лат. *intendere* – намеравати, смерати, уперити) је као одредница у *Психолошком речнику* објашњена као *смерање, намера, усмереност ка неком циљу, уз напомену да су различита мишљења о присуству свести у испољавању интенције* – да ли мора постојати субјективно осећање намере или интенција обухвата само објективни смисао понашања, без обзира на стање свести, при чему би се за случајеве субјективних одлука користио термин *намера* (Крстић 1991: 229).

Клетве, заклетве и здравице⁸ сврставају се у кратке фолклорне форме чија је главна семантичка компонента жеља, обележена позитивном или негативном конотацијом. Тако клетве представљају архаичне фолклорне творевине, жеље посредно или непосредно изречене, сажето или песнички развијено уобличене, са негативном намером да се коме или чему деси зло. Засноване на веровању у магијску моћ речи, изречене као освета или превентивна претња, упућене пре свега људима, али често и стварима, биљкама или животињама, оне су увек са јаким емотивним интензитетом који доприноси њиховој експресивности и стилској маркираности.

шао (с придевским значењем *дошао*) или исконски партицип без помоћног глагола—(Грицкат 1954: 145).

⁸ Објашњења кратких фолклорних форми, на чијим се примерима уочавају карактеристике оптатива, делом су преузета из двају речника књижевних термина (в. наведене библиографске јединице).

Овде ће се на неколиким примерима⁹ показати како компонента интенционалности постаје носилац оптимативног значења у клетвама.

Болест ти кућу растурила!

Вране ти очи ископале!

Дабогда те девет стрела погодило!

Ђаво ти душу узео!

Живог те у раку стрпали!

С каменом љубав водила дабогда!

Сунце те јарко спалило!

Триста га ђавола попило!

Када се клетва, најчешће у афекту, изрекне, тежња пошљаочева је да се негативан садржај њоме означен привуче објекту којем је намењен; будући да је иманентно оваквом говорног исказу веровање у покретање Бога, демона, судбине или природних сила на наношење зла, дакле, уверење у дејство метафизичких појава које нису у домену материјалног искуства, тежња је да се у будућем времену обистини све оно свирепост, страшно и трагично што је садржински уткано у клетвени облик и упућено адресату поруке. Заступљене у говору најчешће као реакција на нечије понашање, клетве стварају заштитни механизам појединца или колектива који се њима бране у околностима кад им је нанета неправда или зло.

Са становишта теорије говорних чинова¹⁰, клетве представљају комуникативне исказе илокуционог типа који истовремено исказују и говор-

⁹ Корпус народних клетви и заклетви објављен у књизи *Имао, па немао* садржи око 2000 примера. Према је аутор већ у наслову навео шта чини садржај ове збирке, анализирањем су запажене извесне недоследности – поједини искази би се пре могли сврстати у категорију благослова. Нпр. *Дабогда ти све здраво и весело било! Куд ходио, срећан био! Бог те чувао!* Чини се да аутор при бележењу грађе није имао јасне критеријуме, јер су овде забележена и нека народна поређења која свакако више личе на псовке него на клетве. (*Глуп си ко магарац! Глуп си ко букова!*). Веома фреквентни су и примери клетви које, уз негативне жеље, садрже и лексеме погрдног значења (*Брљавице брљава, не било те! Глупа глупачо, не напричала се! Мајмунска сорто, не видео те више! Њушко свињска, не живео више! Офуцана кучко, не било те! Псето подмукло, не живео! Тандркало покварено, не било те* и др.). Н. Богдановић даје следеће тумачење псовке: „Функционално, својом опсценошћу упућеном псованој страни псовка треба да повреди морални интегритет јединке (*Јебем ти руку лоповску*), чиме се разликује од клетве, која – упућена вишим силама ради намирења имагинарне правде – иде за разарањем физичког интегритета (*Дабогда ти рука отпала, лопове!*). Основно њено дејство јесте повреда осећања стида. То је одбрана ружним, позната иначе и у бајалачкој традицији (Богдановић 1994: 11). Псовка је вид вербалне агресије, освете, док је у основи клетве одбрана, тежња за заштитом призивањем зла, али им је заједничка намера да се неко или нешто сруши, разори или повреди.

¹⁰ Теорија говорних чинова, у чијој је основи схватање да говорници употребљавају језик како би постигли жељени учинак, односно да у зависности од говорникових комуникативних намера у стварању исказа настају различити говорни

никову намеру – оне у инхерентној повезаности захтевају да негативне жеље пређу из имагинарног у реални домен, дају упозорења или чине одбрану, потврђујући постојање интенционалног слоја као примарног у семантичком пољу. Радње које су означене глаголима наведеним у оптативном облику и које се приписују одређеном агенсу (*болест, ђаво, сунце, вране* и др.), као потенцијално оствариве, треба да примаоца поруке увреде, заплаше, убеде у постојање равнотеже након учињеног зла, чиме се остварује и перлокуциони аспект изговорених клетви. На тај начин оптативни облици постају носиоци негативног усмерења чија је компонента интенционалности прва у сложеној семантичкој хијерархији њихових значења.

За разлику од клетви чије су негативне жеље у живом говору намењене другоме и којима су сличне по сажетом облику и емотивном набоју, заклетве се изговарају најчешће у првом лицу – говорник се куне у себе, заклиње себи или другима. Овде се обично помиње појам, појава или особа која је од највећег значаја за онога који заклетву изриче, чиме он исказује уверљивост у свој сигуран став и његово испуњење.

Жива ми мајка!

Тако ме живи огањ не сажегао!

Тако ме коњски репови не вукли!

Тако ми Бог децу сачувао!

Тако ме у четворцу не носили!

Тако своју кућу жив не видео!

Тако ми крсна свећа не горела!

Иако је у корпусу далеко мањи број заклетви од клетви које су формиране помоћу оптативних облика, ипак се могу уочити одређене карактеристике. Интенционалност и овде чини потпору, само што семантичкој конструкцији даје другачије усмерење него у клетвама. Насупрот негативним клетвеним жељама у којима је компонента интенције показивала тежњу да се исказани садржај оствари, у заклетвама је она присутна као пратећи елемент, односно као семантички слој којим се појачава убедљивост заклетве и сигурност у говорников став. О елипси оптатива у проучаваним говорним облицима биће речи касније, али овде још истичемо да се оптатив у заклетвама јавља и у потврдном и у одричном облику (нпр. *Тако ми Бог децу сачувао* – помиње се оно што је говорнику од највеће важности; *Тако ми крсна свећа не горела* – негацијом се истиче значај поменутог појма, а тежња је заправо да се негацијски садржај не оствари).

У здравицама¹¹ (почасницама, почашницама, напијалицама), врсти свечане беседе карактеристичне ритмичности, помоћу којих се упућују честитке и добре жеље, запажају се оптативи позитивног усмерења:

чинови (као што су извињења, похвале, обећања и сл.), постављена је у радовима Џона Остина и Џона Серла, лингвиста који су међу првима указали на прагматичну страну језика у контексту.

¹¹ Због дужине овде се неће наводити здравице у целини, него само поједини њихови делови који илуструју проучавани глаголски облик.

Волови ти букали, душмани хукали.

Красио Господ Бог твој дом, плодио у земљи плод; увек точио, а никад источио!

Мало текао, а пуно стекао, а што стекао, све изио и попио с кумовима и друговима.

Напијао, част чинио!

Никога с прага празна не вратио: гладна нахранио, жедна напојио, гола одјенуо, страну пут показао.

Од зла се радом бранили, па добро чинили: душе не огријешили, образа не окаљали, а берићет и сваку срећу задобили; туђе не дирали, туђе муке не желели!

Свакога на твоју поштену софру дочекивао, пунању је справљао, пред људима постављао; никад ти кући не пресушило, а највише себи оставио!

Свуда срећу задобијао!

Јасно је да овакви примери показују говорникову тежњу да се позитивно конотиран садржај оствари лицу којем је здравица намењена; интенција је и овде присутна, само што је, за разлику од клетви у које је семантички уткана негативна намера, у здравницама реч о позитивним тежњама и добрим жељама.

2.2. *Директивна функција оптатива.* Према тумачењу Радосава Бошковића словенски императив није по пореклу стари индоевропски императив, него одговара оптативу других индоевропских језика¹². „Индоевропски оптатив налазимо као императив у још друга два индоевропска језика, не само у словенским језицима – у старопруском и летонском језику—(Бошковић 2000: 198).

Белић закључује да сваки глаголски начин има у себи и значење будућности (Белић 1941: 365). Дакле, императивни облици, којима се означава став говорника према нереализованој радњи која тек треба да се изврши (ако се уопште буде извршила), садрже нијансу будућности. Будући да је носилац оптативног значења у клетвама и здравницама жеља да се одређени позитивно или негативно конотиран садржај припише оном којем су клетве и здравнице намењене, и у оптативима се запажа постојање исте нијансе – када се изрекну клетве, нпр. *земља ти кости растурила; из њиве ти семе не ницало; љубили те мртвога* или здравнице *Бог ти дао сваку добру срећу у твоју кућу; домаћине, ти славу славио, она те помагала; свега им'о доста; кћери удавао, синове женио – ти садржаји тек треба да се изврше после времена говорења, у непосредно блиском или даљем будућем времену.*

¹² Формалне карактеристике индоевропског оптатива су секундарни наставци – *n, s, t, то, те, nt* и суфикс помоћу којег је овај облик грађен; тај суфикс је био различит код глагола са тематском и глагола са атематском променом (Бошковић 2000: 197).

На овај начин се успоставља паралела између императива и оптатива иако до реализовања радњи њима означеним не мора у стварности ни доћи¹³.

Друга сличност јавља се у директивној функцији. Основна синтаксичка служба императива је означавање заповести, жеље или молбе да се изврши радња означена глаголом. Свеједно да ли се овим глаголским обликом означава заповест (*ошиишај се*), савет (*набави огрев за зиму*), молба (*дајте ми, молим вас, литар млека*) или забрана (*не улазите без куцања*) – императивом се увек дају упутства о оној радњи која треба да се (из)врши. Оптативом се у проучаваним кратким фолклорним формама такође показује правац којим радња треба да се одвија, само што се смернице исказане жеље упућују метафизичким појавама које треба да допринесу да се иреални домен жеље супституише остваривим вредностима.

Ослањајући се на Белићева тачна запажања у чијој је основи претпоставка о модусу (начину) који представља спој релатива и става преко којег се посредно врши радња¹⁴, овде ћемо на примерима показати како долази до транспозиције значења у клетвама и здравицама¹⁵.

¹³ „Императивом се казује само да говорно лице *х о ћ е, х т е л о* б и да се оне реализују, па је сасвим јасно да се императивом износи лични став—(Стевановић 1974: 706). И за жеље изражене оптативом важи иста тврдња. А. Белић о вези између императива и оптатива каже следеће: „Како се у императиву глаголска радња износи као заповест, што није ништа друго до појачана жеља, то је јасно да је облик жељног начина могао послужити и за императив...— „Већ у општесловенском језику оптатив је узео на себе службу општег савезног начина (прим. аут. према Белићевој дефиницији савезни начин је општа категорија синтаксичког модуса) и како су доцније реченице са *да* + индикатив постале зависне модалне реченице, оне су постепено замениле модалне облике и у независној служби. Тако се оптатив, чије је првобитно значење било и значење полузаповести и полужеље у 3. л. једнине или 1. л. множине, почео употребљавати и за праву заповест у 2. л. једнине и множине. Али је сасвим природно што у старим споменицима имамо трагова од свега овога, исто онако као што имамо у данашњем језику трагова од старијег стања још у понеком скамењеном, готово адвербијалном изразу—(Белић 1969: 162).

¹⁴ У студији *О језичкој природи и језичком развоју* (в. наведену библиографију) Белић закључује да је и релатив временска категорија као и индикатив, али су сва његова значења у извесној транспозицији, па је и слагање различитих момената глаголских речи много сложеније него код индикатива. Он даље наводи: „Временски облици могу бити пренесени у ситуацију која се временски са њима не слаже и према којој је тешко извршити какво временско слагање какво је било нпр. у релативу; тада се временско значење претвара или у видско значење или у начинско које добија глаголски облик од саме временске ситуације у којој се налази.—

¹⁵ Директивна компонента која функционално повезује оптатив, императив и модални презент омогућава продуктивну репартицију ових глаголских облика, што потврђују примери из корпуса (*ала те однела; несрећан буди; пусто нека ти буде све на свету; Бог да ти памет однесе; у здравицама: свакога частио, раз-*

Клетве

Жеља исказана оптативом	Посредно преношење жеље конструкцијом <i>нека</i> + презент или императивом	Изражавање жеље волунтативном реченицом ¹⁶
<i>Жутица те спопала дабогда!</i>	Нека те жутица спопадне!	Желим ти да се разболиш.
<i>Очи ти Бог извадио!</i>	Нека ти Бог очи извади!	Желим ти да ослепиш.
<i>Лудаком те људи звали дабогда!</i>	Нека те људи лудаком зову!	Желим ти да полудиш.
<i>Имање продао дабогда!</i>	Продај имање!	Желим ти да осирوماшиш.
<i>Узео ти Бог срећу!</i>	Нека ти Бог срећу узме!	Желим ти да доживиш несрећу.
<i>Гром те спржио!</i>	Нека те гром спржи!	Желим твоју смрт.
<i>Црни му се барјак на кући вијао!</i>	Нека му се црни барјак на кући вије!	Желим смрт његову или његових ближњих. (Желим му да пати.)
<i>Земља ти кости избацила!</i>	Нека ти земља кости избаци!	Желим ти вечно проклетство, да мира немаш ни после смрти.

Здравице

Жеља исказана оптативом	Посредно преношење жеље конструкцијом <i>нека</i> + презент или императивом	Изражавање жеље волунтативном реченицом
<i>Од неба ти росило, од земље родило.</i>	Нека ти од неба роси, а од земље роди!	Желим да ти усеви добро роде.
<i>И часно сели и поштено устали.</i>	Часно седи и поштено устани!	Желим да имате част и поштење.
<i>Гладног наранио, жедна напојио, гола приодио, боса приобуо, невешту пут казао, жалосна срца разговорио.</i>	Гладног нахрани, жедна напој, гола обуци, боса обуј, невештом пут покажи, жалосно срце разговори!	Желим да свима добро чиниш.
<i>Синове женио, па се веселио.</i>	Синове жени, па се весели!	Желим ти да имаш радост у породици.
<i>Добро те свако чуло и видело!</i>	Нека те свако добро чује и види!	Желим да ти се све добро дешава.

говорио и веселио; радосни будите и весели госте докекујте; Бог нека вас чува; да Бог сметне душмане и да их окрене и др.).

¹⁶ П. Пипер и Иван Клајн волунтативне реченице називају жељним (оптативним) реченицама.

2.3. *Компонента специфичне резултативности радње.* Говорећи о реченичним конструкцијама без *verbum finitum*-а којима недостаје обележје персоналности, Љубомир Стојановић износи тачно запажање о диференцираности значења између ових и реченица са пуним перфектом: „у партиципској се конструкцији¹⁷ констатује само факат извршене радње, а у толико и прошлост, али се она нарочито не истиче, док се у перфекатској конструкцији нарочито истиче прошлост, а не мисли се толико на извршеност радње—(Стојановић 1923: 8). Овим тврђењем заправо се издваја резултативност као важна семантичка компонента краћег перфекта.

Ирена Грицкат објашњава да су првобитном претеритопрезентском значењу пуног перфекта, које одговара старијем индоевропском перфекту пре његовог прелажења у појединачним језицима у претеритално (прошло) време, оба члана допринела својим значењем – помоћни глагол показује значење садашњости, а облик партиципа на -л даје значење претериталности (Грицкат 1954: 169). Дакле, перфекат је означавао садашњи тренутак добијен ранијим (из)вршењем радње. Будући да краћи перфекат представља каснију обличку варијанту пуног перфекта (иако је по постанку млађи од пуног перфекта), претеритопрезентску обојеност могуће је и у њему уочити – компонента резултативности у краћем перфекту још више је истакнута¹⁸.

¹⁷ Љ. Стојановић уочава више придевско него темпорално значење крћег перфекта свршених глагола, па зато реченице са овим обликом назива партиципским конструкцијама (Он наводи пример: *Кад ујутру устане, а то виноград посађен, друго јутро цветао; до седам дана било већ грозђе зрело у њему*; такође, напомиње да оваква конструкција може бити и са обичним придевима: *Кад други дан ујутру, цар болестан, боли га глава*). Слична тумачења дају и А. Белић (апозитивна служба) и М. Стевановић који истиче да крћи перфекат казује у ствари особину оног што врши напоредну радњу, његово стање, настало свакако раније извршеним процесом (Стевановић 1974: 618). Ипак, Стевановић додаје да „радни придев у предикату никада не остаје сасвим без глаголског карактера, односно да, без обзира на примере којима се казује стање, особина, не може сасвим нестати осећање да су се у прошлости вршили и извршили процеси који су довели до означеног стања—Адјективни карактер краћих облика перфекта с оптативним значењем налазимо и у проучаваном корпусу, с том разликом што овде нема резултативности узроковане у прошлости оствареном радњом, него је присутна тежња да до исказаног жељеног стања тек дође: *Бог те заборавио* (буди заборављен од Бога); *на гробу ти коло играло* (нека ти на гробу коло игра); *ђаволом се работом поносио* (буди поносан на ђаволу работу); *ударила те болест* (нека те болест удари); у здравицама: *Бог му дао добру срећу* (нека буде срећан); *дао Бог добро и лијепо здравље* (нека буду здрави); *вазда имали у брду оваца, у кеси новаца* (нека увек имају у брду овце, а у кеси новац) и др.

¹⁸ Примера ради: *легла плата; јесен стигла* – важнији је резултат од самог процеса глаголске радње. Објашњавајући ово својство краћег перфекта, Грицкат закључује: „Без помоћног глагола као моторног 'предикативизирајућег' члана реченице перфекат је лако могао стећи нијансу статичности, добити своје данас веома

Наводећи, слично Белићу и Стевановићу, да је оптативна категорија (као и концесивна) добила свој данашњи облик од правог пуног перфекта, преко неиндикативне, релативне, и то модалне употребе која се с временом удаљавала од претериталног значења, Грицкат сматра да је управо резултативно значење у непретеритално употребљеном перфекту омогућило да се створи оптативна употреба овог времена¹⁹; у даљем тумачењу она закључује да је резултативност краћег перфекта „резултативност специјалне врсте, нешто друкчија него што је иначе у претериталним временима—(Грицкат 1954: 191).

У оптативним облицима нема компоненте резултативности, бар не онакве каква је карактеристична за краћи перфекат у претериталној употреби; на основу употребе оптатива у клетвама, заклетвама и здравицама може се запазити својство које иде у прилог претпоставци о „специјалној резултативности—односно о жељеној резултативности до које може доћи у будућности.

Разлику између компоненте праве резултативности, узроковане (из)вршењем прошле радње и, условно назване, будуће резултативности оптатива можемо приказати на следећи начин:

распрострањено резултативно значење. Али ми видимо да то значење у данашњем краћем перфекту ретко има своју семантичку самосталност. Њега најчешће прати или чист временски релатив или призвук модалности или оба заједно.—(Грицкат 1954: 190).

¹⁹ Овде ћемо парафразирати тумачење И. Грицкат: у оптативу је релативски употребљен краћи перфекат изразите резултативности потпуно истиснуо дужи перфекат, док га у прохибитиву и у значењу сигурности нема – не може се рећи: *да не мрднуо* (уместо: *да ниси мрднуо*, као што се не може рећи ни: *ја пропао* (уместо: *ја сам пропао*) у очекивању пропасти.

Примери	Претеритопрезентска резултативност (резултат раније (из)вршене радње)	Модална (потенцијална, будућа) резултативност (резултат исказане жеље)
<i>Вук те заклао!</i>	Вук те је заклао. (Сада си заклан.)	Нека те вук закоље. (Буди заклан.)
<i>Пси те растргли!</i>	Пси су те растргли. (Сада си растргнут, у ранама.)	Нека те пси растргну. (Буди растргнут, у ранама.)
<i>Ударила те беда!</i>	Беда те је ударила. (Сада си бедан, сиромашан.)	Нека те беда удари. (Постани сиромашан.)
<i>Тако своју кућу жив не видео!</i>	Тако своју кућу жив нисам видео. (Сада сам мртав.)	Нека своју кућу жив не видим. (Нека умрем ако лажем.)
<i>Рало му орало дубоко, а стадо му ишло широко.</i>	Рало му је дубоко орало, а стадо широко ишло. (И сада има плодну земљу и велико стадо.)	Нека му рало оре дубоко, а стадо се шири. (У садашњости можда још нема плодну земљу и велико стадо.)
<i>Бог ти обрнуо злотворе за добротворе.</i>	Бог је од твојих злотвора начинио добротворе. (Сада имаш само пријатеље.)	Нека Бог од твојих злотвора начини добротворе. (У садашњости можда још имаш непријатеље.)

На основу наведених примера закључујемо да компоненте праве резултативности у оптативу нема – с обзиром да се означене радње нису извршиле, не можемо говорити ни о њиховом резултату. Међутим, оптативи подразумевају жеље, могућности за које се верује да ће у неодређеном будућем времену постати актуелне, па се стога с правом овде стиче утисак о постојању иманентне, интенционалне резултативности која у будућем тренутку треба да настане као производ исказане жеље. Кроз успостављање каузалних веза та оптативна специфична резултативност последица је жеље исто као што је права перфекатска резултативност последица извршености радње. Друкчије речено, као што је права перфекатска резултативност узрокована претериталном радњом, тако је и узрок оптативне резултативности остварење жеље, намере, што облицима оптатива даје још једну необичност чинећи их маркираним и у стилском и у семантичком погледу.

У вези с овим ваља поменути и мишљење, више пута истакнуто у проучавањима многих лингвиста, да су скоро сви крњи перфекти творени од свршених глагола. Грицкат долази до истог закључка као и њен претходник Стевановић: „Примећујемо да је употреба тренутних глагола²⁰ у

²⁰ Грицкат истиче аналогију између перфекта и аориста у сразмерно честом стављању свршених глагола у ове глаголске облике према ретком стављању

краћем перфекту далеко чешћа од употребе трајних—(Грицкат 1954: 191). Исту тенденцију уочавамо и у нашим примерима – далеко је већи број перфективних од броја имперфективних глагола употребљених у облицима оптатива. Корпус од 2000 клетви и заклетви, поред стотинак примера са императивом, презентом и модалном конструкцијом *да* + презент (или *не-ка* + презент) и још толико примера у којима је присутна елиптичност оптативних облика, садржи више од две стотине примера оптатива творених од несвршених глагола (однос глагола свршеног и несвршеног вида био би 8 : 1).

Премда се у литератури више пута говорило о резултативности која се боље постиже глаголима свршеног вида, на основу наших примера долази се до закључка који умногоме негира ову тврдњу. Наиме, будући да оптативи имају своју специфичну, модалну резултативност која садржи нијансу будућности, примећујемо да честа употреба глагола несвршеног вида доприноси истицању позитивних или негативних садржаја које природне силе, Бог, демон или судбина треба да остваре у животима оних којима су клетве и здравице намењене. У клетвама: *дабогда те други кашиком хранили; ђаволи те јахали; змија ти недра грејала; кукала и не престајала целог живота; од тебе Чивути месо продавали; ране те нападале; црно ти трње из огњишта расло*, чији су оптативи творени од имперфективних глагола, као да трајност или учесталост глаголске радње интензивира снагу зла које се магијски призива. У здравицама: *добри помагали, а бољи при-скакали нашем брату домаћину; вазда добро радио и од зла се бранио; планинске воде брујале, пчелице зујале, радилице радиле, трутове уништавале, а нама мед давале* и сл. уочава се иста одлика, само што овде имперфективност оптативних облика јача тежњу пошиљаоца поруке да се садржаји позитивне конотације континуирано понављају или заувек трају, чиме би донели реципијенту добрих жеља животни мир, срећу и благостање.

2.4. *Компонента експресивности као чинилац стилске маркираности оптатива.* Као једна од релевантних карактеристика оптатива, експресивност је доминанта која у највећој мери утиче на његову фреквентну употребу у клетвама, заклетвама и здравицама. Спој одређених чинилаца, који граде одговарајуће синтаксичко-семантичко окружење, уочљиво у овим кратким фолклорним формама, дају оптативу потпуност чинећи га аутономним у равни других епистемичких модалних значења глаголских облика.

Најпре треба истаћи улогу синтаксичких чинилаца – реда речи у реченици, негације, реченичних модела заступљених у нашим примерима и елипсе. Примећујемо да у клетвама постоји равнотежа у броју примера са

несвршених глагола. Заменљивост облика перфекта обликом аориста иначе је честа појава у језику.

оптативом у иницијалној и финалној позицији реченичне конструкције²¹ (испљувао игерице дабогда; кутили те на комаде; немао нигде утока; остало ти све имање пусто; шинула те мука; вода те удавила; ђаво ти чорбу посркао; зло ти јутро дошло; сила те божја порила; ћонав по свету одио), док је у заклетвама, као и у здравичарском набрајању уобичајен финални оптатив (Тако ме земља сунцу не отела; тако ми душа хришћанска испала; Бог му давао, у свачем му помагао; вазда ми први ходио; невесте му коло зачиниле и сл.). Поред потврдних облика (крв га јела дабогда; мозак ти изводњио; ударила те неман; црна ти кукавица на ојак закукала) јављају се често и примери са одричним оптативима, у којима је присутна тотална (општа) предикативна негација (Бог те не радовао; јутрос не устао дабогда; не испадала ти душа ка осталим исанима; немало ти лијека; не било те).

Не потенцирајући диференције које су резултат инверзија у реченици, приказаћемо неке од реченичних модела са оптативом²² чија разноврсност, заједно са другим синтаксичким чиниоцима и семантичким компонентама доприноси развоју експресивности овог облика.

Реченични модел	Примери	Реченични модел	Примери
Изостављени заменички субјекат + конгруентни предикат у оптативу + факултативне прилошке одредбе	<i>Имао, па немао дабогда!</i> <i>Легао, па не устао дабогда!</i> <i>На крвничка врата просио!</i> <i>Оглувео заувек дабогда!</i> <i>Свуд одио те просио дабогда!</i>	Именички субјекат + конгруентни предикат у оптативу + индиректни енклитички заменички објекат у дативу	<i>Виме ти забрело!</i> <i>Душа му пукла!</i> <i>Ђаво ти пресудио!</i> <i>Кућа му прокапала дабогда!</i> <i>Црн ти пут био!</i>

²¹ Форма клетве је варијабилна и подложна структуралним трансформацијама при којима семска структура остаје непромењена. Прилошки израз *дабогда* у њима се јавља као факултативни члан на почетку или крају реченице (*дабогда бројао зубе на длану*; *дабогда ти свака срећа посахнула*; *гавран ти очи извадио дабогда*; *кола успут поломио дабогда*).

²² Ради презентовања реченичних модела овде ћемо наводити само примере клетви будући да оне чине највећи део нашег корпуса.

Реченични модел	Примери	Реченични модел	Примери
Именички субјекат + конгруентни предикат у оптативу + директни енклитички заменички објекат у акузативу	<i>Бог те не чуо! Нечасни крст га убио! Пришћ те задавио! Трољетна те грозница ухватила! Црна те несрећа погодила!</i>	Неконгруентни предикат у оптативу + индиректни енклитички заменички објекат у дативу	<i>На јаде ти мркло! Не помогло ти дабогда! Не пристајало му! Никада ти не свитало! Пукло ти у глави дабогда! Трештило у њега!</i>
Реченични модел	Примери	Реченични модел	Примери
Именички субјекат + конгруентни предикат у оптативу + индиректни енклитички заменички објекат у дативу + директни именички објекат у акузативу	<i>Враг ти тело однео! Живина ти нос изгребла! Јади ти главу разбили! Шлог ти ноге одузео!</i>	Изостављени заменички субјекат + конгруентни предикат у оптативу + директни објекат у акузативу + актуелни квалификатив субјекта	<i>Бесан море локао! Не устао жив дабогда! Попава по свету одио!</i>
Реченични модел	Примери		
Изостављени заменички субјекат/именички субјекат + конгруентни предикат у оптативу + директни заменички објекат у акузативу + актуелни квалификатив објекта	<i>Бесног те по свету водили! Живога те живина зграбила! Јади те живог појели! Нашли те надувена дабогда!</i>		

Иако су прилошке одредбе зависни реченични конституенти факултативног типа, добијају донекле у овом корпусу обележје обавезности; оне конкретизују садржаје глаголске радње исказане оптативом дајући додатне информације о времену, месту и начину њихове реализације, али, што је важније за поље експресије, потенцирају трајање жељених негативних де-

шавања²³. (Примера ради, када се неке пожели: *Бог у дуговала целога живота; вазда кокош био, а никад кокот; никада белог дана не видео, присутна је тежња да та особа читавог живота испашта.*)

Оптативи показују и склоност ка елипси која такође утиче на експресивност израза – лако је успоставити везу између честих елиптичних форми у клетвама и здравицама и њихових првобитних дужих облика (*враг ти у језик < враг ти био у језик; ђаво ти у руке < ђаво ти био у рукама; жива ми мајка < жива ми мајка била; зла ти срећа < зла ти срећа била; камен му у души < камен му у души био; кука ти у главу < кука ти у глави била*). С тим у вези било би и Маретићево тумачење да се оптатив развио из кондиционала (*дао Бог < Бог би дао; живео < живео би*) и да се у жељном кондиционалу партицип може и изоставити²⁴. Т. Маретић с правом сматра да је оптатив заправо узвик, а будући да је нарав узвика да буде што краћи, како би на функционалнији начин изнео експресивни став говорника, тиме можемо објаснити и елиптичност оптативних облика²⁵.

У објашњењу експресивне компоненте оптатива ваља поменути и одговарајућу, повишену интонацију која је готово увек пратећи говорни елемент забележених израза са овим глаголским обликом. Интонациона улога у формирању експресивности од велике је важности, јер су добре жеље здравица и негативне жеље клетви неодојиве од емоционалности која се интонацијом увек додатно истиче²⁶.

²³ Треба нагласити да је већина примера обликована према круцијалним веровањима дубоко укореењеним у свести српског народа; фолклорна основа, у којој магијски елементи допуштају сигнификацију Бога и његове казне за учињене грехе, затим ђавола, денотата везаних за култ мртвих, животиње и др. дају забележеним народним клетвама експресивну обојеност, па не чуди што је у великом броју примера фокализација управо на њима (*Бог му врат сломио; Бог ти судио; враг ти младост однео; ђаво те рашичерецио; ђаволи те на леђима носили; земља ти кости избацила; вуци те на Божић појели; змија ти очи попила* итд.).

²⁴ В. Томо Маретић, *Граматица и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб: Обнова, 1931.

²⁵ А. Белић закључује да се оптативно значење може претпоставити као основно значење потенцијала, јер је старословенско *бимъ, би* стари оптатив аориста који се могао употребити као оптативни облик и у реченици када се жеља односила на прошлост (Белић 1969: 168). Стевановић пак констатује да се жеља у потенцијалу може означавати и самим облицима глагола *бити* без радног глаголског придева, из чега проистиче очигледан закључак да облици помоћног глагола у потенцијалу нису облици простог аориста. Некадашњи оптатив аориста, који се првобитно употребљавао само за прошлост, лако се могао изједначити са обичним аористом у свим облицима осим у 3. л. множине, али будући да се глаголски облици у модалној функцији односе готово увек на будуће време, јасно је да је опажање овог дистинктивног обележја исправно (Стевановић 1967: 712).

²⁶ Клетве, заклетве и здравице у чијој је реченичној конструкцији оптатив носилац значења синтаксички увек одговарају жељним реченицама које се изговарају повишеном интонацијом, а у писаној форми интерпункцијски означавају узвичником.

Оптатив, који се формално поклапа са обликом радног глаголског придева, сам по себи нема никакво значење, јер форма значење и нема, али богатству његовог семантичког поља доприносе многобројне семантичке компоненте, остварене једино у одговарајућем синтаксичком окружењу. Оптативни облици никада нису садржаоци неутралности – у међусобној вези семантичко-синтаксичких сема настаје њихова експресивност која их у клетвама, заклетвама и здравицама без изузетка чини стилски маркираним, стога и фреквентним у употреби.

3. Закључак

Рад представља кратак осврт на карактеристике оптатива које у народним клетвама, заклетвама и здравицама, чија је доминантна семантичка компонента жеља, највише долазе до изражаја. Након навођења досадашњих лингвистичких тумачења о форми и значењу оптатива компонентичалном анализом издвојене су и примерима из корпуса илустроване његове најважније одлике: интенционалност, директивна функција, специфична резултативност и експресивност.

На основу свега наведеног о семантичким компонентама оптатива и релевантним елементима његовог реченичног окружења у примерима проучаваних кратких фолклорних форми закључујемо да се потпуност оптатива и његова самосталност у односу на друга модална значења глаголских облика остварује једино у међусобној условљености многобројних семантичко-синтаксичких чинилаца. Уз то, одсуство неутралности и обележје експресивности праћене изразитом емоционалношћу омогућавају да оптатив постане упечатљиво стилски маркирано средство у изражавању позитивних или негативних жеља, што и доприноси његовој фреквентној заступљености у народним клетвама, заклетвама и здравицама.

Корпус

Вишњевац 2000: Ж. Вишњевац, *Српске народне здравице*, Нови Сад: Знамење.

Марковић 1994: Р. Марковић, *Имао, па немао – народне клетве и заклетве*, Чачак: Мултиграф.

Литература

Белић 1941: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, Београд: Српска Краљевска академија.

Белић ⁴1969: А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2: речи са конјугацијом, Београд: Научна књига.

Богдановић 1998: Н. Богдановић, Псовка наша насушна, у: Н. Богдановић (прир.), *Опсцена лексика*, Ниш: Просвета, 11–17.

- Бошковић 2000: Р. Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*, Београд: Требник.
- Грицкат 1954: И. Грицкат, *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*, Београд: САНУ.
- Кристал 1988: D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit.
- Крстић 1991: D. Krstić, *Psihološki rečnik*, Beograd: Savremena administracija.
- Маретић 1899: Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana.
- Мусић 1926: Прилози науци о употреби времена у српско-хрватском језику, Београд: *Глас Српске Краљевске академије*, СХХI, Београд, 111–176.
- Мусић 1927а: Прилози науци о употреби времена у српско-хрватском језику, Београд: *Глас Српске краљевске академије*, СХХIII, Београд, 67–119.
- Мусић 1927б: Прилози науци о употреби времена у српско-хрватском језику, Београд: *Глас Српске краљевске академије*, СХХVI, Београд, 1–59.
- Пешић, Милошевић Ђорђевић ²1997: Р. Пешић, Н. Милошевић Ђорђевић, *Народна књижевност*, Београд: Требник.
- Пипер, Клајн 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Поповић 2007: Т. Поповић, *Речник књижевних термина*, Београд: Логос арт.
- Серл 1991: Dž. Serl, *Govorni činovi*, Beograd: Nolit.
- Станојчић, Поповић ³1994: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1957/1958: Начин одређивања значења глаголских времена, Београд: *Јужнословенски филолог* XXII/1–4, Београд, 19–48.
- Стевановић 1967: М. Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд: Научно дело.
- Стевановић ²1974: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма)*, књ. II/Синтакса, Београд: Научна књига.
- Стојановић 1921: Љ. Стојановић, О значењу и употреби глаголских облика у реченицама, Београд: *Јужнословенски филолог* II, Београд, 187–219.
- Стојановић 1923: Љ. Стојановић, Реченичне конструкције без *verbum-a finitum-a*, Београд: *Јужнословенски филолог* III, Београд, 7–10.
- Требјешанин 2008: Ћ. Trebješanin, *Rečnik psihologije*, Beograd: Stubovi kulture.

Miljana B. Kravić

SEMANTIC COMPONENTS AND THE STYLISTIC MARKING OF OPTATIVE IN CURSES, OATHS AND TOASTS

Summary

The article represents a brief analysis in the field of syntax of verb forms. The purpose of this research is to define relevant semantic and stylistic features of optative that give a certain degree of autonomy when compared to other epistemic modal characteristics of perfect tense.

After a review of the linguistic interpretations of form and meanings of optative using the componential analysis, its semantic components are shown, based on the corpus of curses, oaths and toasts, short folk forms that are established on the belief in the magical power of words.

The research leads to the conclusion that the semantic component of intentionality holds optative meaning in curses that represent negative wishes and in toasts that represent positive ones. The parallel is being established between imperative and optative and the similarities of their directive function. Analysis has shown that optative has a specific result of modal action that should happen in a future time as a consequence of expressed wishes. Variety of sentence models with optative contributes to the expressiveness of this form making it stylistically marked in speech.

Lastly, it is concluded that the mutual dependence of many semantic-syntactic factors affect the autonomy of forms of optative. The absence of neutrality and characteristic expression that is associated with emotionality in curses, oaths and toasts contribute to the frequency of optative studied in short folk forms.

PRENOS IMPLICITNIH REČENICA IZ ITALIJANSKOG U SRPSKI JEZIK

Apstrakt: Tema ovog rada jeste problematika prevođenja implicitnih rečenica sa infinitivom, gerundijom i participom sa italijanskog na srpski jezik. Glavni cilj rada jeste da se kroz primere prikažu mogući načini za prevođenje ovih konstrukcija i da se prikaže u čemu se ogledaju podudarnost i nepodudarnost originalnih konstrukcija i prevodilačkih rešenja. Metod koji je korišćen pri izradi rada jeste metod kontrastivne analize odabranog korpusa, koji predstavlja delo koje pripada stručnoj literaturi. Rezultat ovog rada jesu mnogobrojna rešenja koja su moguća pri prenosu implicitnih rečenica, a zaključak je da ne postoji utvrđeno pravilo, već je neophodno usaglasiti prevod sa kontekstom diskursa.

Ključne reči: implicitna rečenica, kontrastivna analiza, infinitiv, gerundij, particip, podudarnost, nepodudarnost.

Uvod

Tek kada pristupimo prevođenju nekog teksta sa jednog jezika na drugi, može moć uočiti i sagledati razlike i sličnosti između ta dva jezika. Ukoliko su jezičke konstrukcije slične, tada je i proces prevođenja lakši i manje vremena i truda je neophodno jer ne postoji potreba za prilagođavanjem sintakse ciljnog jezika onoj iz izvornog jezika. Nekada je veoma bitno preneti neku konstrukciju koju je upotrebio autor jer je ona karakteristična za njega. Međutim, problemi nastaju kada je neophodno prevesti neke konstrukcije koje predstavljaju razlike i nepodudarnosti među jezicima. Te nepodudarnosti najčešće jesu jezičke konstrukcije koje su u jednom jeziku prisutne a u drugom ne ili su prisutne ali su njihova upotreba i značenje drugačiji. Neke od njih lako su prevodljive jer su tokom vremena, kroz prevodilačku praksu, prevodioci našli rešenja koja najbolje odgovaraju originalu. S druge strane, postoji veliki broj jezičkih konstrukcija za koje ne postoji utvrđeno pravilo kako se prenose u ciljni jezik. Tada prevodilac procenjuje koje rešenje je najprikladnije i koje najviše odgovara, pa u skladu sa tim bira konstrukciju koju će upotrebiti za prevod. Cilj prevodioca jeste da u prevedenom tekstu prenese kako konstrukciju tako i njeno značenje. Govoreći o konstrukcijama koje su nepoznate ciljnom jeziku, izuzetno je važno pronaći kompromis i, poštujući kontekst i cilj teksta, odlučiti da li je bitnije preneti konstrukciju ili smisao i koliki su gubici ukoliko se odlučimo samo za jedno od to dvoje.

* olivera.ca@gmail.com

U italijanskom jeziku veoma je česta upotreba implicitnih rečenica. U implicitnim rečenicama mogu se koristiti infinitiv, particip i gerundij. Kao posledica nedostatka ove vrste rečenica u srpskom jeziku, one se ne prevode upotrebom jednog utvrđenog pravila, već se prevode nizom konstrukcija i rešenja koja zavise od konteksta rečenice.

Pojam implicitne rečenice

Implicitne rečenice u italijanskom jeziku jesu vrste zavisnih rečenica koje imaju glagol u neličnom glagolskom obliku (infinitiv, gerundij, particip) (Dardano, Trifone 1985: 295). Upotreba implicitnih rečenica u italijanskom jeziku veoma je česta jer omogućava nizanje zavisnih rečenica koje se oslanjaju na glavnu. U velikom broju slučajeva, da bi se omogućilo postojanje implicitne rečenice, neophodno je da su subjekat glavne i subjekat zavisne rečenice isti (Dardano, Trifone 1985: 295).

I implicitne rečenice u italijanskom jeziku mogu sadržati glagol u infinitivu, gerundiju ili participu. One mogu biti uzročne, namerne, odnosne, vremenske, dopusne itd. Bitno je napomenuti da svaka implicitna rečenica može postati eksplicitna tako što će glagol biti prebačen u lični glagolski oblik, dok obrnuti postupak nije uvek moguć.

Srpski jezik ne poznaje konstrukciju implicitnih rečenica, tako da se pri prevođenju pronalaze različita rešenja. Prilikom prevođenja, neka rešenja više odgovaraju originalu a neka manje i ovde dolazimo do pojmova kojim ćemo se baviti u ovom radu, a to su podudarnost i nepodudarnost. Međutim, kao što je već pomenuto, u našem jeziku ne postoje implicitne rečenice koje bi odgovarale onim iz italijanskog, pa pod pojmom podudarnost mislimo na *delimičnu* podudarnost. Ona se ogleda u odabiru primarnih rešenja pri prevođenju. Tako, na primer, italijanska implicitna načinska rečenica najčešće je na srpski jezik prevedena imenicom (u služi bi priloške odredbe za način). U istom ovom slučaju, nepodudarnost bi bila neka druga rešenja poput: zavisne načinske rečenice, nezavisne rečenice ili potpuna promena strukture.

Ova tri načina (infinitiv, gerundij i particip) mogu imati glagolsku i imensku vrednost: glagolsku u implicitnim rečenicama, a imensku kada se javljaju kao imenica ili pridev (Sensini 2009: 274). Upravo zbog ove osobine, oni na srpski jezik često bivaju prevedeni imenicom a neretko i pridevom. Nelični ili nefinitni glagolski oblici nemaju nastavke za lice i stoga su bliži imenicama i pridevima, pa se često nazivaju i imenskim oblicima glagola (Terić 2009: 93). Tako će infinitiv vrlo često u srpskoj rečenici biti glagolska imenica u službi subjekta i objekta, a particip će biti pridev u službi atributa. Serijani, takođe, smatra da su infinitiv i particip oblici za koje nikada sa sigurnošću ne može mo tvrditi da li su imenica ili glagol (Serianni 2006: 479).

Predstavljanje metoda i korpusa

Prilikom izrade ovog rada korišćena je kontrastivna analiza između italijanskog i srpskog jezika. U postupku kontrastivne analize koristi se kontrastivni metod. Terminom kontrastivni metod, po pravilu, označava se sinhronijsko poređenje dvaju srodnih ili nesrodnih jezika (Piper 2000: 43). Ovaj rad usmeren je ka opisu kako mećujezičkih sličnosti, odnosno podudarnosti tako i mećujezičkih razlika, odnosno nepodudarnosti, a ograničen je na probleme prenošenja zavisnih implicitnih rečenica iz italijanskog u srpski jezik.

Korpus iz kojeg su izdvojeni primeri predstavlja esej savremenog italijanskog pisca. Reč je o delu *Kazati gotovo istu stvar (Dire quasi la stessa cosa)* Umberta Eka, rad koji se svrstava u esejistiku i primer je naučne proze jer se bavi problemima koji mogu nastati pri prevoćenju. Ovo delo odabrano je kao korpus za primere jer je Ekov jezik učen i bogat kako kad je rec o leksici tako i kad je u pitanju sintaksa. Jezik kojim je pisano ovo delo obiluje velikim brojem različitih konstrukcija. Veoma je važno istaći da su delo preveli prevodioci koji za sobom imaju godine iskustva u tom poslu i veliki broj uspešno prevedenih knjiga pa je bilo moguće naći veoma dobre primere i uočiti izuzetno dobra prevodilačka rešenja. Kao što smo već pomenuli, implicitne rečenice ne postoje u srpskom jeziku, pa su rešenja u srpskom veoma raznolika. Kao što ćemo videti kroz primere, prevodioci su u velikom broju slučajeva uspeali da prenesu 'duh' originalne konstrukcije, ali su nekada morali i da se dovijaju i opredeljuju za neka jednostavnija rešenja. Na ovu temu, sam Eko, za jedan od svojih prevoda, kaže da ga nije zanimala doslovna reverzibilnost, već je težio da izazove isti efekat koji je originalni tekst, prema njegovom tumačenju, hteo da izazove kod čitaoca (Eko 2011: 89). Prilikom tumačenja primera i načina prenosa konstrukcija, ukoliko original nije dosledno prenesen, obratićemo pažnju da li je to opravdano težnjom prevodilaca da prenesu suštinu po cenu gubitka duha jezika. Način prenosa italijanskih implicitnih rečenica u srpski i moguća rešenja tumačena su paralelnim iščitavanjem originala i prevoda na srpski jezik. Na taj način izdvojeni su i obraćeni primeri, selektovani su oni najinteresantniji i ukratko je objašnjeno koja su to najčešća i najprihvatljivija rešenja.

Podudarnost i nepodudarnost

Podudarnost i nepodudarnost jesu kriterijumi na kojima se zasniva ovo istraživanje. Kroz analizu primera, trudićemo se da utvrdimo neka pravila i napravimo razliku između ova dva pojma. Da bismo pojasnili razliku, smatraćemo da se podudarnost ogleda u doslednom prenosu konstrukcije iz jednog u drugi jezik, dok će nepodudarnost, odnosno nedoslednost biti sva ostala rešenja koja su nekad bliska originalu, a nekad dolazi i potpuno do promene strukture.

Kako bismo utvrdili da li je neko rešenje dosledno ili nije, prvo ćemo ukratko analizirati pravila prevoćenja određenih konstrukcija, a zatim ćemo po-

smatrati u kojoj su meri ta pravila poštovana; ako nisu, koja su to alternativna rešenja i eventualni razlozi za odstupanje.

Podudarnost, tj. delimična podudarnost

Kao što je ranije pomenuto, mnogo je pametnije govoriti o delimičnoj podudarnosti jer potpuna podudarnost u ovom slučaju ne postoji pošto se radi o pojmu koji nije prisutan u srpskom jeziku.

U najvećem broju slučajeva [...] infinitiv se javlja u zavisnim rečenicama ukoliko imamo istovetni subjekat u obe rečenice, i u upravnoj i u rečenici koja od nje zavisi. Infinitiv se može upotrebiti samostalno (*l'infinito diretto*) ili s predlozima, najčešće s predlozima *di* i *a* (Terić 2009: 95-96).

Pogledajmo sada primer prevoda jedne slože ne rečenice koja u sebi sadrži i dve zavisne implicitne rečenice sa infinitivom:

E' stato una volta osservato da Giuseppe Francescato... che *per poter studiare* il fenomeno del bilinguismo, e quindi *per poter raccogliere* esperienze sufficienti sul formarsi di una doppia competenza... (Eco 2010: 12);

Đuzepe Frančeskato je jednom lepo primetio... da je *za proučavanje* fenomena bilingvizma, odnosno *za prikupljanje* potrebnih podataka koji se odnose na stvaranje dvostruke kompetencije... (Eko 2009: 9).

Italijanska složenica sadrži dve finalne implicitne rečenice koje su na srpski jezik prevedene (u oba slučaja na isti način) glagolskom imenicom. U ovom primeru vidimo podudarnost, odnosno prevod je ostao dosledan originalu jer smo u italijanskoj rečenici imali implicitnu konstrukciju, koja je donekle zadržana u srpskoj rečenici odabirom glagolske imenice. Ove implicitne rečenice u srpskom su mogle da postanu eksplicitne da se prevodilac odlučio za sledeće rešenje:

Đuzepe Frančeskato je jednom lepo primetio... da *kako bismo mogli da proučavamo* fenomen bilingvizma, odnosno *kako bismo mogli da prikupimo* potrebne podatke koji se odnose na stvaranje dvostruke kompetencije...

U tom slučaju govorili bismo o nepodudarnosti jer bi infinitiv iz implicitne rečenice postao lični glagolski oblik.

Isti slučaj vidimo i u narednom primeru gde je implicitna finalna rečenica prevedena glagolskom imenicom, pa su zadržani i doslednost i vrednost iz originala:

Mi chiedo se, *per elaborare* una teoria della traduzione... (Eco 2010: 13);

Pitam se onda da li i *radi formulisanja* teorije prevodjenja... (Eko 2009: 9).

Pri analizi finalnih rečenica, primećujemo da je mnogo češći prevod upotrebom predloga *radi* i glagolske imenice. Naime, u standardnom jeziku, s obzirom na normativne preporuke, predlogu *radi* zadaje se isključivo finalna semantička vrednost (Kovačević 1998: 86).

Kada govorimo o implicitnim finalnim rečenicama, moramo obratiti pažnju i na konstrukciju *da* + *infinitiv*, koja se u srpskom jeziku najčešće prevodi bezličnom konstrukcijom *treba* + *infinitiv*, a koja može biti zamenjena i kon-

strukcijom *treba da + prezent*, ali samo ako je izraz koji se dopunjava bezličan, a subjekat glagola u dopuni određen (Stevanović 2004: 397):

...davanti a un testo *da tradurre*... (Eco 2010: 9);

...pred tekstom koji *treba da prevedemo*... (Eko 2009: 5) = treba prevesti.

Podudarnost se često javlja u prevodu implicitnih vremenskih rečenica kojima u srpskom odgovara imenica, odnosno glagolska imenica:

Il che è un poco ripetere con san Gerolamo, patrono dei traduttori, che *nel tradurre non si deve verbum e verbo sed sensum exprimere de sensu*... (Eco 2010: 16);

Time smo u stvari na neki način ponovili ono što je još sveti Jeronim, zaštitnik prevodilaca, tvrdio, a to je da *prilikom prevoda* ne treba *verbum e verbo sed sensum exprimere de sensu*... (Eko 2009: 13).

U ovom primeru gde je prikazana istovremenost, prevodioci su se odlučili za zajedničku imenicu prevod, dok bi možda bolje rešenje bila glagolska imenica prevoćenje.

Ovaj princip prenosa može se, takođe, primeniti u prenosu implicitne vremenske rečenice gde je reč o posteriornosti:

...e solo *dopo avere elaborato* una congettura che appaia plausibile il traduttore può procedere a volgere il testo da una lingua all'altra. (Eco 2010: 45);

...a prevodilac može da pristupi prebacivanju teksta iz jednog u drugi jezik tek kada mu se *posle razrade* neka od pretpostavki učini odgovarajućom. (Eko 2009: 48).

Međutim, češći su primeri kada se implicitna vremenska rečenica prevodi eksplicitnom vremenskom rečenicom u srpskom jeziku (naročito kada je reč o odnosu anteriornosti i posteriornosti, dok je istovremenost najčešće prevedena glagolskom imenicom), npr.:

Però ora, riflettendoci, e proprio *dopo aver letto* le osservazioni di Weaver su questo episodio... (Eco 2010: 113);

Ali sada, kada ponovo porazmislim, i *pošto sam pročitao* Viverove opaske o ovom problemu... (Eko 2009: 134) – *nepodudarnost.

Dalje, posebnu grupu čine zavisnoupitne rečenice (interrogative indirekte), kod kojih je pojam delimične podudarnosti veoma izražen:

...ma costoro, come si è visto, non traducono, bensì provvedono istruzioni su *come* eventualmente *tradurre* il termine secondo il contesto. (Eco 2010: 44);

...ali oni, kao što smo ranije videli, ne prevode već daju uputstva *kako se* eventualano *može prevesti* neki pojam u zavisnosti od konteksta. (Eko 2009: 47).

Ovaj primer je specifičan zato što su prevodioci odlučili da uključe i modalnost prilikom prevoćenja pa je rečenica samim tim postala eksplicitna; prevod je, ipak, ostao dosledan originalu, s tim što je umesto mogućeg rešenja *uputstva kako eventualno prevesti/da prevedemo* uključen i glagol možda u cilju jasnijeg prenosa smisla iskaza.

U primerima koji slede prikazano je kako se prevode implicitne subjektske rečenice:

Dunque bisogna *rinunciare* ad alcune delle proprietà (perché a esplicitarle tutte si rischia di fornire una definizione da dizionario, perdendo il ritmo)... (Eco 2010: 83);

Dakle, hteli ne hteli, moramo *da se odreknemo* nekih odlika (jer ako bismo počeli sve da ih reČamo, rizikovali bismo da dobijemo definiciju iz reČnika i da izgubimo ritam)... (Eko 2009: 96).

Per le case di Loisy mi è parso meglio *rinunciare* al tetto in stoppia per mettere in evidenza che si trattava di ‘casupole in pietra’. (Eco 2010: 83);

Što se tiČe kuća u Loaziju, meni se učinilo da je bolje *da se odreknem* krova od strnjike kako bih naglasio da je reČ o casupole di pietra (kamene kućice). (Eko 2009: 96).

Dakle, u oba sluČaja radi se o implicitnim subjekatskim reČenicama koje dopunjavaju smisao upravne reČenice vršeći funkciju njenog subjekta: u prvom je sluČaju u upravnoj reČenici predikat koji čini bezlični glagol *bisogna*, dok je u drugom upravna reČenica sa nominalnim predikatom, kog čine kopulativni glagol *essere* u trećem licu jednine i prilog (umesto koga mogu biti i imenica, pridev kao i glagoli: *parere, sembrare, riuscire, venire*) (Terić 2009: 183-184). U oba primera (kao i u mnogim drugim koji nisu navedeni jer je primenjen isti princip), implicitna reČenica prevedena je konstrukcijom *da + prezent*, koju možete zameniti i glagolom u infinitivu: moramo *da se odreknemo* = moramo *se odreći*, odnosno da je bolje *da se odreknem* = da je bolje *odreći se*.

Slično se dešava i sa implicitnim objekatskim reČenicama koje, takoČe, dopunjuju upravnu reČenicu obavljajući funkciju koju inaČe obavlja neka imenica u funkciji objekta (Terić 2009: 173).

Ecco perché ho deciso *di parlare* di traduzioni partendo da problemi concreti... (Eco 2010: 14);

Eto zbog Čega sam odlučio *da* o prevoČenju *govorim* polazeći od konkretnih problema... (Eko 2009: 11) = (*govoriti* (iako ova konstrukcija u srpskom ne zvuči prirodno, ali je karakteristiČna za hrvatski jezik).

Podudarnost u prevoČenju italijanskih implicitnih reČenica sa gerundijom najviše je prisutna kod modalnih, odnosno naČinskih reČenica. Glagol u gerundiju u srpskom jeziku postaje imenica, s tim da je vrednost zadržana:

Rifacendomi alle istruzioni del dizionario italo-francese Boch, e *traducendo* alla lettera, ho ottenuto... (Eco 2010: 60);

Evo šta sam dobio bukvalnim *prevodom uz konsultovanje* italijansko-francuskog reČnika Boch... (Eko 2009: 65).

Još jedan tip reČenica gde je veoma Česta podudarnost, takoČe upotrebom imenica, jesu dopusne reČenice. Na primeru korpusa za ovaj rad, primećujemo da se za prevod dopusnih reČenica sa gerundijom u najvećem broju sluČajeva biraju imenice, a znatno reČe reČenica sa glagolom u liČnom glagolskom obliku.

...sfida non da poco per gli stessi teorici che, *pur elaborando* queste teorie, si rendevano conto che di fatto, e da millenni, la gente traduce. (Eco 2010: 17);

Mora se priznati da je to zaista bio pravi izazov za same teoretičare, koji su *uprkos razrađivanju* ovih teorija morali da priznaju da već više milenijuma ljudi prevode. (Eko 2009: 14).

Particip u implicitnim zavisnim rečenicama javlja se najčešće u relativnoj rečenici koja se prevodi imenicom, pridevom ili trpnim glagolskim pridevom (a odabir u ovom slučaju zavisi samo od procene prevodioca). Kod prelaznih glagola ima uvek pasivnu vrednost, dok mu je kod neprelaznih glagola vrednost uvek aktivna. Particip prošli u implicitnim rečenicama mo^{že} e tvoriti zavisnu rečenicu direktnom upotrebom ili, re^{če}, mo^{že} e ga uvesti veznik (Terić 2009: 102).

...e si chiude quando lo scambio dialogico, *segnato* dai trattini, è terminato. (Eco 2010: 62);

...dok se završni (prostor) stavlja kada se okonča dijaloška razmena *označena* crticama. (Eko 2009: 68);

Rinvio al mio libro appena *citato*... (Eco 2010: 88);

Ponovo upućujem na malopre *citiranu* knjigu... (Eko 2009: 101);

Nepodudarnost

Nepodudarnost pri prenosu implicitnih zavisnih rečenica iz italijanskog u srpski jezik ogleda se u nekoliko rešenja: prevod zavisnom rečenicom sa glagolom u ličnom glagolskom obliku gde se zadržava vrednost iz originala; prevod nezavisnom rečenicom sa glagolom u ličnom glagolskom obliku gde je vrednost izgubljena ili promenjena i potpuna promena strukture (o čemu će više reći biti nekom drugom prilikom). Kriterijum za procenjivanje nepodudarnosti jeste da li se prevodilac odlučio za sekundarno rešenje, odnosno da li se pored mogućeg doslednog prevoda odlučio da glagol iz implicitne rečenice, koji je bio u infinitivu, gerundiju ili participu prevede glagolom u ličnom glagolskom obliku, koji tada u srpskom predstavlja zasebnu rečenicu.

Kada govorimo o prenosu glagola u infinitivu na srpski jezik, najčešće je jedina promena samo u tome što infinitiv prelazi u glagol u ličnom glagolskom obliku, ali se vrsta zavisne rečenice ne menja.

Di qui l'idea che la traduzione si fonda su alcuni processi di negoziazione, la negoziazione essendo appunto un processo in base al quale, *per ottenere* qualcosa, si rinuncia a qualcosa d'altro... (Eco 2010: 18);

Eto otkuda ideja da se prevo^{ćenje} zasniva na pregovaranju, a ka^{te} mo pregovaranju jer je re^č o procesu u kome, *da bismo nešto dobili*, moramo ne^čega i da se odrekemo... (Eko 2009: 15).

U ovom primeru vidimo da u italijanskoj rečenici glagol u infinitivu predstavlja uslovnu implicitnu rečenicu koja je na srpskom i dalje uslovna ali eksplicitna. Isto pravilo primenjuje se i pri prevo^{ćenju} relativnih/odnosnih rečenica, što je i najbolji primer jer relativna rečenica sa infinitivom najčešće biva prevedena eksplicitnom rečenicom u srpskom. Me^ćutim, zanimljivost koju mo^{že} mo uo^{čiti} u 'prevedenim' relativnim rečenicama jeste da je vrsta često promenjena. Naime, dešava se da relativna rečenica u italijanskom jeziku ima relati-

zator sa mesnim priloškim značenjem, a u srpskom sa vremenskim i obrnuto. Ako u odnosnoj rečenici relativizator ima mesno priloško značenje, u nekim se slučajevima umesto odnosne zamenice koju može upotrebiti odnosni prilog sa odgovarajućim mesnim značenjem. A kad relativizator u odnosnoj rečenici ima vremensko priloško značenje i odnosi se na pojam koji znači vremensku jedinicu, upotrebljava se odnosni prilog sa vremenskim značenjem. Ovakve rečenice ne treba mešati sa mesnim i vremenskim rečenicama jer se ove druge rečenice ne odnose na imenički pojam, nego imaju funkciju odredbe mesta i vremena, tj. priloškog su tipa (Stanojčić, Popović 2005: 311). Ipak, ova promena umnogome zavisi od prevodioca i njegove težnje da uobličavanjem rečenice prenese suštinu na najbolji način.

Nell'autunno del 1998 ero stato frattanto inviato dalla Toronto University per una serie di Goggio Lecture, dove ho iniziato a *rielaborare* le mie idee in proposito. (Eco 2010: 11);

U jesen 1998. godine Univerzitet u Torontu pozvao me je da održim ciklus predavanja, Goggio Lectures, tokom kojih *sam razradio* i grupisao svoje stavove o pitanju prevođenja. (Eko 2009: 8).

U navedenom primeru vidimo da je na italijanskom u pitanju relativna rečenica sa mesnim priloškim značenjem, a na srpskom je to odnosna rečenica sa vremenskim priloškim značenjem.

S druge strane, postoji jedna vrsta rečenica kod kojih u izuzetno velikom broju slučajeva dolazi do potpune promene, odnosno radi se o visokom stepenu nepodudarnosti. Naime, radi se o isključnim implicitnim modalnim rečenicama, koje neki gramatičari posmatraju odvojeno kao *proposizioni esclusive* (isključne rečenice), a koje uvodi struktura *senza + infinitiv* (Terić 2009: 236), npr.:

Si raccontava dunque di un avventuriero italiano, al seguito delle truppe di occupazione, che si era fatto assumere come interprete di arabo, *senza conoscere* affatto quella lingua. (Eco 2010: 22);

Pričalo se, dakle, da je jedan italijanski pustolov, u pratnji osvajačkih trupa, uspeo da se zaposli kao prevodilac za arapski, a *da* taj jezik *nije znao* ni da bekne. (Eko 2009: 20);

Credo che si potrebbe licenziare il traduttore anche *senza aver aperto* il suo elaborato. (Eco 2010: 19);

Mislím da bismo komotno mogli da otpustimo prevodioca, a *da i ne pogledamo* prevod. (Eko 2009: 17).

Nepodudarnost se na prvom mestu vidi u tome što je, na srpski, infinitiv preveden glagolom u ličnom glagolskom obliku. Međutim, ono što je zanimljivije jeste da u rečenici na srpskom jeziku imamo naporedan odnos: implicitna isključna modalna rečenica je prevedena suprotnom naporednom rečenicom sa veznikom *a* koji povezuje rečenice meću čijim sadržajima postoji nepodudarnost ili suprotnost (Stanojčić, Popović 2005: 355).

Kao i kod rečenica sa infinitivom, i kod rečenica sa gerundijom nepodudarnost se ogleda u tome što se na srpskom koristi rečenica sa glagolom u ličnom glagolskom obliku. Međutim, u slučaju gerundija još jedna od promena do

kjih dolazi jeste pomeranje centra rečenice, odnosno, dešava se da italijanska zavisna rečenica postane glavna u srpskom i obrnuto.

Se si va a vedere la tabella delle omissioni rilevate da Chamosa e Santoyo... *calcolando* riga per riga... (Eco 2010: 101);

Kada pogledamo tabelu izostavljenih delova koju su ova dva autora sastavila... *ako saberemo* sve izbačene redove... (Eco 2009: 116).

U ovom primeru vidimo da je italijanska implicitna uslovna u srpskom postala eksplicitna, ali je njena vrednost zadržana; da je prevodilac hteo da ostane dosledan originalnoj konstrukciji, mogao je da, umesto *ako saberemo*, upotrebi glagolski prilog sadašnji *sabirajući* pa bismo u tom slučaju imali podudarnost u odnosu na original. Međutim, kao što smo već pomenuli, može mo naići i na primere gde je centar rečenice pomeren:

Partendo da esperienze personali e nascendo da due serie di conversazioni, questo non si presenta come un libro di teoria della traduzione... (Eco 2010: 15);

Kao što sam rekao, ova knjiga *polazi* od ličnog iskustva i dva ciklusa predavanja, te stoga ona nije knjiga iz teorije prevođenja... (Eco 2009: 12).

U italijanskoj rečenici gerundij je u uslovnoj implicitnoj rečenici nakon koje sledi glavna, dok je u srpskom centar prenesen na rečenicu koja sadrži nekadašnji glagol u gerundiju, koji je sada glagol u ličnom glagolskom obliku, a na koga se oslanja zavisna posledična rečenica.

Još jedan od primera nepodudarnosti kada govorimo o gerundiju jeste pojava promene vrste zavisne rečenice. U primeru koji sledi vidimo da je rečenica u italijanskom bila implicitna modalna, odnosno načinska, dok je u srpskom ona postala eksplicitna odnosna čiji se sadržaj pripisuje imenici iz glavne:

...o, meglio ancora, essere stato tradotto *collaborando* col proprio traduttore. (Eco 2010: 13);

...ili još bolje, prevođenog autora *koji je sarađivao* sa vlastitim prevodiocem. (Eco 2009: 9).

Nepodudarnost prilikom prevođenja participa, takođe je prisutna, ali u ograničenom broju primera. Naime, najveći broj primera vezan je za implicitne relativne/odnosne i vremenske rečenice, koje u srpskom zadržavaju vrednost, ali postaju eksplicitne.

Non ho mai tradotto testi *scritti* da una donna... (Eco 2010: 15);

Nikad nisam preveo delo *koje je napisala* neka žena... (Eco 2009: 12).

L'interpretante di un representamen... è per Peirce un'altra rappresentazione *riferita* allo stesso *oggetto*. (Eco 2010: 85);

Interpretant jednog representamena... jeste za Persa drugačije predstavljanje *koje se odnosi* na isti 'predmet'. (Eco 2009: 98).

U oba slučaja glagol u participu zamenjen je glagolom u ličnom glagolskom obliku koji tvori odnosnu rečenicu koja se oslanja na imenicu iz glavne.

S druge strane, ako govorimo o vremenskim rečenicama, moramo obratiti pažnju i na apsolutni particip koji je na korpusu primera ovog rada najčešće

preveden vremenskom rečenicom (što nije ustaljeno pravilo kada se radi o prevodima tekstova druge vrste).

Qual è il senso che le parole acquistano davvero una volta *articolate* in un testo? (Eco 2010: 46);

Koji smisao reči zaista dobijaju *kada postanu deo* nekog teksta? (Eko 2009: 48).

Iako to moć da nije u duhu srpskog jezika, ovaj particip moće mo prevesti i upotrebom glagolskog priloga prošlog *postavši deo*, što bi bilo doslednije rešenje nego eksplicitna rečenica.

Podudarnost i nepodudarnost – razlike

Nakon što smo na primerima analizirali u čemu se ogleda podudarnost, odnosno nepodudarnost, pogledajmo koje su to još neke razlike.

Dakle, najbitnija razlika, odnosno kriterijum na osnovu kojeg procenjujemo da li je prevod podudaran sa originalom ili ne, jeste da li je poštovana implicitnost. Ukoliko je neki od ova tri načina (infinitiv, gerundij, particip) preveden imenicom, prilogom, glagolskim prilogom sadašnjim ili prošlim ili pak sintagmom, moće mo smatrati da je to rešenje podudarno sa originalom; ukoliko se, ipak, prevodilac odlučio da implicitnu rečenicu prevede eksplicitnom (bilo da je ona zavisna ili nezavisna) iako je bilo dostupno doslednije rešenje, onda govorimo o nepodudarnosti.

S druge strane, porečanjem italijanske rečenice i njenog prevoda na srpski, moće mo uvideti i kvantitativnu razliku. Naime, u italijanskom jeziku implicitna rečenica ima vrednost jedne rečenice, tako da zajedno sa glavnom tvori dve rečenice; ukoliko je implicitna rečenica prevedena poštujući kriterijum podudarnosti, onda se njena vrednost rečenice gubi jer ona postaje deo glavne rečenice, u kojoj se nalazi glagol u ličnom glagolskom obliku.

Pogledajmo primer:

Mi saluta sempre *sorridendo*. = 2 rečenice;

Uvek me pozdravlja *smešeći se/sa smeškom*. = 1 rečenica (podudarnost);

Uvek me pozdravlja i *smeje se/Uvek se smeje* kada me pozdravlja. = 2 rečenice (nepodudarnost).

Zaključak

Analizom korpusa primera i porečanjem originala i prevoda, uspeali smo da sagledamo na koji način se implicitne rečenice sa infinitivom, gerundijom i participom prenose u srpski jezik. Prilikom izdvajanja i tumačenja primera, važno je imati u vidu da Ekovo delo *Kazati gotovo istu stvar (Dire quasi la stessa cosa)* pripada stručnoj literaturi. Takoće, moramo imati u vidu i stil autora i činjenicu da su primeri izdvojeni iz samo jednog dela, tako da svi zaključci do kojih smo došli ne mogu biti opšteprimenljivi.

Osnovni kriterijum za procenu podudarnosti, odnosno nepodudarnosti jeste da li je implicitna rečenica iz italijanskog jezika prevedena eksplicitnom rečenicom u srpskom jeziku ili nekom drugom konstrukcijom i u kojim uslovima. Ukoliko se prevodilac odluči da vrednost infinitiva, gerundija ili participa iz implicitne rečenice prenese upotrebom imenice, prideva, priloga ili sintagme, onda govorimo o podudarnosti. S druge strane, ukoliko je neki od ova tri načina u srpskoj rečenici postao glagol u ličnom glagolskom obliku, a samim tim rečenica postala eksplicitna, onda govorimo o nepodudarnosti. Kao što je već pomenuto, ne može mo govoriti o potpunoj podudarnosti pošto je pojam implicitne rečenice potpuno nepoznat srpskom jeziku, pa smo ovaj pojam nazvali *delimična* podudarnost.

Upotreba implicitnih zavisnih rečenica u italijanskom jeziku veoma je česta, posebno u pisanom diskursu. Imajući u vidu da je srpskom jeziku potpuno nepoznat pojam implicitnih rečenica, ne postoji tačno utvrčeno pravilo koje se poštuje prilikom njihovog prenosa. Postoji nekoliko rešenja i ona se biraju na osnovu smisla rečenice. Prevodilac je taj koji, imajući u vidu više parametara, kao što su stil, smisao, ton, odlučuje na koji će način preneti tekst iz izvornog u ciljni jezik. Kako bi prevod bio što bolji, dosledniji i prirodniji, potrebno je poznavati sintaksu kako italijanskog tako i srpskog jezika (naročito kad se radi o pojavi koja, kao što smo već pomenuli, nije poznata srpskom jeziku). Pored toga, neophodno je poznavati i leksiku oba jezika koja je vrlo korisna u onim slučajevima kada su prevodioci primorani da se dovijaju kako bi što bolje preneli smisao, ali i poštovali originalnu strukturu rečenice.

Literatura

- Eco 2010: U. Eco, *Dire quasi la stessa cosa*, Milano: Bompiani.
Eko 2011: U. Eko, *Kazati gotovo istu stvar*, Beograd: Paidea.
Klajn 2006: I. Klajn, *Italijansko-srpski rečnik*, Beograd: Nolit.
Moderc 2006: S. Moderc, *Gramatika italijanskog jezika*, Beograd: Luna cre-scens doo.
Piper 2000: P. Piper, Metodologija lingvističkih istraživanja, *Pregled i hrestomatija*: Beograd.
Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, Novi Sad-Zagreb, 1967; Beograd: Matica Srpska, 1990.
Renzi et al. 2012: L. Renzi, *Grande grammatica italiana di consultazione*, Bologna: Il Mulino.
Serianni 2010: L. Serianni, *Grammatica italiana*, Torino: UTET Università.
Sensini 2010: M. Sensini, *La Grammatica della lingua italiana*, Milano: Mondadori.
Dardano, Trifone 1997: M. Dardano, P. Trifone, *La nuova grammatica della lingua italiana*, Bologna: Zanichelli.
Stanojčić, Popović 2005: T. Stanojčić, Lj. Popović, *Gramatika srpskoga jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Stevanović 2004: M. Stevanović, *Gramatika srpskog jezika za srednje škole*. Beograd: Predrag&Nenad.
Kovačević 1998: M. Kovačević, *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*, Beograd: Raška škola.
Terić 2009: G. Terić, *Sintaksa italijanskog jezika*, Beograd: Filološki fakultet.

Olivera I. Bojović

TRADUZIONE DELLE STRUTTURE IMPLICITE DALL'ITALIANO AL SERBO

Sommario

Il tema di questo articolo è la traduzione delle frasi implicite dall'italiano al serbo. Le frasi osservate sono le frasi implicite al gerundio, al participio e all'infinito. Lo scopo principale è mostrare attraverso gli esempi estratti tutti i modi disponibili per tradurre questi costrutti e indicare come riconosciute la corrispondenza e non-corrispondenza tra i costrutti originali e i risultati della traduzione. Il metodo usato nella composizione di questo articolo è l'analisi contrastiva. Il corpus scelto rappresenta un'opera che appartiene alla saggistica, in particolare il linguaggio settoriale. Il risultato sono tante possibilità nella traduzione e tanti modi di tradurre le frasi implicite dall'italiano al serbo. La conclusione è che non esiste una regola confermata e accettata che si può usare, ma la traduzione viene conciliata con il contesto del testo.

МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИ ПРИСТУП КОНСТРУИСАЊУ, ОБЛИКОВАЊУ И ВАЛОРИЗАЦИЈИ УЏБЕНИКА СТРАНОГ (РУСКОГ) ЈЕЗИКА

Апстракт: Проблематика конструисања, обликовања и валоризације уџбеника једна је од научних и практично најрелевантнијих области методике наставе страних језика. Висок ниво актуелности и популаризације указаног подручја, с једне стране, произлази из важности и значаја које уџбеник као примарна, обавезна и законом предвиђена школска књига добија у наставном процесу, а с друге, из аспекта да се овдје говори о незамјењивом, јединственом и репрезентативном културном феномену, који карактерише и изражава масовност сопствене употребе. У овом раду превасходно смо се позабавили питањем конструисања, обликовања и валоризације уџбеника страног (руског) језика. Циљ овог рада огледа се у сагледавању и истицању релевантности овог мултидисциплинарног поступка, на чијем је рјешавању укључено мноштво других дисциплина, као и читав тим стручњака за наведену научну област и методiku наставе датог предмета. Наше интенције огледају се и у настојању да датим радом понудимо систем параметара мултидисциплинарног карактера, чија би употреба обезбиједила ваљан пут конструисања и експертизе компонената уџбеника страног (руског) језика, као и да истакнемо значај утврђивања степена успјешности, дјелотворности и ефикасности уџбеника страног (руског) језика у реализацији наставног процеса.

Кључне ријечи: мултидисциплинарни приступ, уџбеник страног (руског) језика, конструисање, обликовање и валоризација уџбеничке структуре, наставни процес.

Поступци обликовања, конструисања и експертизе уџбеника улазе у ред научно и практично најважнијих области опште дидактике и методике наставе страних језика. Релевантност и актуелност наведеног подручја произлази, с једне стране, из значаја који уџбеник као „основна, обавезна и нормативна школска књига задобија у наставном процесу из његове иманентне полихрестичности и полифункционалности, а са друге, из чињенице да је реч о релевантном културном феномену, библиолошкој категорији без премца по масовности употребе, високим тиражима и, не на последњем месту, комерцијалним ефектима—Кончаревић 2008: 99).

Конципирање, проучавање и валоризација уџбеника интердисциплинарни је проблем, у чијем је рјешавању укључено мноштво других дисциплина: теорија информација, комуникологија, теорија сазнања, графичка технологија, примјењена умјетност и она научна област чијим је „ди-

* natalijab@t-com.me

дактичким транспоновањем изведен наставни предмет који конкретни учбеник опслужује—(Кончаревић 2008: 100).

На конструисању, креирању и валоризацији учбеничке структуре ради читав тим стручњака за одређену научну област и методiku наставе датог предмета. Међутим, сви наведени стручњаци (психолози, лингвисти, лингводидактичари, социолози итд.) не прилазе равноправно раду на указаном проблему. Сваки учбеник представља производ индивидуалног стваралаштва, који се по неким својим својствима може упоредити са појединим облицима умјетничког изражавања (Кончаревић 2008: 100; Сјатковскиј 1981: 33). Ако би се искључивали мултидисциплинарни критеријуми у поступку обликовања и стварања учбеника, добили бисмо учбеничке структуре високо информативних, али ниско трансформационих квалитета, некомпетентне у поступцима дозирања, ликовно-графичке обраде предметних информација итд.

К. Кончаревић (2008: 102-107) истиче сљедеће релевантне параметре мултидисциплинарног карактера, чија би употреба обезбједила ваљан пут конструисања и експертизе компонената учбеника страног језика:

а) услед одређивања и дефинисања квалитета учбеника, неопходно је узети у обзир *резултате психолошких и психолингвистичких истраживања мнестичких потенцијала ученика разних узрастних групација*. Аутори учбеника и рецензенти неријетко немају пред собом јасне смјернице у погледу допустивости прилива нове лексике по тексту и часу. Тачније, они нијесу представљени у нормативним документима, тако да се поступак конструисања учбеника руског језика за основну школу, по мишљењу многих наставника и експерата, заправо налази у раскораку са реалним мнестичким потенцијалима ученика којима је учбеник намијењен (Кончаревић 2008: 102; 2006: 426). Стога у поступку конструисања учбеника страних језика треба узети у обзир оријентире дозирања лексике по једном часу: одрасле особе могу научити за вријеме једног блок-часа 12-15 ријечи (Костомаров-Митрофанова), при чему максимум у почетној фази може износити 10, а у продужној 20 лексичких јединица (Колесникова, Дергачова), док дјеца усвајају много мање ријечи, што је у складу са њиховим слабијим могућностима – у почетним разредима основне школе 3-5 ријечи по часу (Ким, Васиљченко, Казасалу), од 4. до 6. разреда 5-8 (Бејкманс-Инфантјев, Радошевић), а касније 10-15 ријечи (Рахманов, Кондратјева, Радошевић) (Кончаревић 2008: 102);

б) у обликовању и експертизи учбеника страног језика *резултати комуниколошких испитивања* морају наћи примјену. „Наиме, информациони атак на психу ученика врши се и неадекватним дидактичким обликовањем инструментално-практичних текстова, опет због непознавања егзактних, експериментално утврђених показатеља дужине и тежине текста (нпр. скала Ренате Шулц, Девороов индекс читљивости, индекс персонализације излагања итд.)—(Кончаревић 2008: 103);

в) усљед конструисања и експертизе садржајног плана уџбеника страног језика, највећа пажња се поклања *лингвистичком и методичком садржају*, који, као такви, чине материјалну основу наставног процеса;

г) *графичко-техничко и илустративно обликовање уџбеника организује се, разрађује и валоризује са становишта већег броја научних дисциплина*: опште теорије уџбеника, полиграфије, библиогнозије, развојне психологије, психологије опажања, школске хигијене. Да би се успјешно конципирао и обликовао уџбеник, нужно је пронаћи ликовно-графичка рјешења која би се најпотпуније уклапала у његову структуру и садржај, али и конструисати га на начин да се, упоредо са естетским, остваре и ријеше утилитарно-функционални задаци рада са њим.

1.1. Утврђивање степена успјешности, дјелотворности и ефикасности уџбеника страног/руског језика у настави

Сада ћемо се осврнути на једно круцијално питање у извођењу наставе страних језика, а то је – *како се и када врши поступак оцјене, валоризације, тестирања и евалуације оних уџбеника који се једном почну примјенјивати у наставној пракси*. У вези са овим превасходно ћемо се осврнути на податак по ком се вриједност, тј. процјена уџбеника код нас одређује у временском периоду прије самог објављивања. Када он почне већ активно да се користи у наставном раду, ефекти његове успјешности и дјелотворности уопште се не провјеравају. Исто тако, не испитује се ни ниво постигнутих резултата појединих дијелова датог уџбеника у експерименталној настави у моментима конципирања одређене уџбеничке структуре (Димитријевић 2003).

С правом можемо констатовати да већ након прве или друге године активне употребе одређеног уџбеника можемо указивати на поједине мане, пропусте и недостатке, као и давати савјете, упутства, сугестије за вршење исправки у њему. Реалну слику о датој уџбеничкој структури као продуктивном средству које задовољава језичке потребе ученичке популације – не можемо изградити ако се не оствари детаљна и подробна валоризација свих језичких садржаја у њој.

Свима нама је добро познато да се и у прошлости, као и у данашњим временима, поједини уџбеници након одобрења надлежног министарства и добијања позитивне оцјене из године у годину активно примјењују у настави без уношења икаквих измјена, а онда, у једном моменту, када се донесе одлука за то, без икаквих припрема и сами уступају мјесто некој сасвим новој уџбеничкој структури.

С тим у вези констатоваћемо да би било много ефикасније уколико би се рад са старим уџбеницима перманентно пратио, потом, ако би се билежила запажања у вези са његовом употребом, давали приједлози за измјене појединих дијелова који не подстичу ученика у довољној мјери, не мотивишу и не развијају интересовање за језик. Позитивни и посве утили-

тарни ефекти остварили би се и уколико би се укључило што више предавача, стручњака, експерата за језик, који би критички и објективно извршили ваљану и комплетну експертизу, стручно испитивање датог језичког материјала који се активно примјењује у наставном процесу (Димитријевић 2003).

Уџбеници руског језика одражавају проблеме који проистичу како из услова и околности овладавања том страном језичком структуром у да тој говорној средини, тако и из одлика карактеристичних за дати језик. Када говоримо о усвајању наставе руског језика код нас, рећи ћемо да су услови наставе руског, као језика блискородног српском, умногоме другачији од услова у којима се реализује настава западних језика. За језике кажемо да су генетски сродни уколико су у њиховим језичким структурама сличности толико велике и уочљиве „да се не могу објаснити случајношћу, позајмљивањем или неким нужним општим обележјима свих језика—(Бугарски 1996: 69-70). Ти језици настали су од заједничког претка, од ког су се временом одвојили и самостално развијали. Руски и српски генетски су сродни језици, они имају заједничко поријекло. Настали су од истог језика, прапретка, од ког су се временом одвојили и евалуирали сваки за себе. С обзиром да су поникли „са истог извора—они као такви носе доста заједничког. То је чињеница која се у свим етапама усвајања руског језика као страног, у нашој говорној средини не смије занемарити. Сродност руског и српског језика обезбјеђује повољније услове за стварање руске говорне средине у разреду. Заједничко поријекло, прасловенски језик, оставио је велики број идентичних, сличних и аналогних појмова свим језицима који су од њега поникли. Тако се велики број руских ријечи и граматичких јединица, због великог броја асоцијација са ријечима српског језика, лакше, брже и трајније усваја. Сродност језика омогућава компетентније упознавање културних тековина и боље доживљавање мисли и представа. Аутори уџбеника морају водити рачуна о интерференцији, појави насталој усљед ближних контаката двају језика, која подразумева међусобно повезивање, укрштање, смјењивање њихових језичких јединица. То је, дакле, појава у којој долази до „продора фонолошких, граматичких и лексичко- семантичких структура једног језика у систем другог—(Бугарски 1996: 96). Интерференција може бити позитивна и негативна. Аутори уџбеника треба да траже што боље и компетентније методе и поступке којима ће успостављати јасну границу и строго разликовање руских и српских језичких елемената. Неријетко се догађа да ученици руску језичку конструкцију изражавају српском, нпр. због грађења питања на руском језику – Колико је сати? веома често преводe са – „Сколько часов?— умјесто „Который час?—Неправилно граде и упитну реченицу са везником если. Нпр. „Если у тебя карандаш?— мјесто – „У тебя карандаш?—

За сам поступак грађења уџбеника и за успјешније креирање наставног процеса, од посебне важности је водити рачуна о критеријумима и методама који би били у складу са условима и околностима страног језика,

као језика блискосродног матерњем. У вези са тим Н. Радошевић (1970) истиче два основна критеријума:

1) на третирање и дозирање нових лексичких јединица за формирање фразеолошког рјечника ученика у српској говорној средини не може се једнако гледати као и у настави западних језика, зато што су многе „нове—ријечи разумљиве саме по себи па их не треба доживљавати као нове стране непознате лексичке јединице. Нпр. на часу изразе „иди—“, „переведи—“, „скажи—“, „предај книгу—... — није потребно преводити.

У процесу рјешавања проблема — *колико нових ријечи на једном часу може бити усвојено?* — намеће се потреба издвајања ријечи: а) које се диференцирају по изговору; б) сличног облика, али различитог значења; в) ријечи различитих и по облику и по значењу. Н. Радошевић (1970) у вези са тим истиче да само ријечи под б) и в) треба да буду обрађене на часу као нове лексичке јединице, а да на почетку број непознатих ријечи треба да износи од 8 до 10, а да се касније тај број прилично повећава. Даље, у истраживањима која је извршила, Радошевићева истиче да више од половине наставника-учесника анкете коју је она спровела, сматра да ученици на самом почетку изучавања страног језика могу да усвоје око 10 ријечи, а касније се та цифра повећава на 15-20, па чак и 25 ријечи. Остали, с друге стране, истичу нижи број, од 5 до 8 ријечи на почетном нивоу наставе и 10-15 — у старијим разредима. Она затим наглашава да већи број анкетираних наставника истиче да процес овладавања ријечима зависи од умјешности наставника, степена употребљивости и занимљивости података у тексту, блискости датих страних ријечи са ријечима матерњег језика.

2) С обзиром да се усваја језик сродан матерњем језику ученика (српски/руски језик), почетна настава може се организовати уз више слободе и богатих елемената у поређењу са наставом западних језика. Наставник је у могућности да у процесу одабира илустрација за сликовницу користи више слободе и креативности. Сада ученици, с обзиром да се усваја језик близак матерњем, спремно и веома брзо реагују на руски говор.

У процесу учења руског језика треба ићи од „лакшег и познатог ка тежем и непознатом—Већ од првих часова веома је битно упознавати ученике са оним језичким елементима којима се руски језик разликује и одваја од српског језика и да се у процесу извођења наставе врши издвајање и диференцирање говорних навика матерњег од говорних навика страног језика. Посебно истицање и увјежбавање тежих, другачијих и необичних гласова допринијеће формирању нове артикулационе базе својствене датој страној/новој језичкој структури. Овакав поступак издвајања треба примјенјивати и у настави правописа. У овом виду наставе сродност руског и српског језика треба што више искористити. Употреба блискости двају језика (српског и руског) спроводи се сама од себе, без обзира на уџбеник и наставника, јер „оно што је у сродном језику слично матерњем присутно је у учениковој подсвести у облику безбројних асоцијација као чинилац који знатно олакшава учење. Наставник и уџбеник треба да концентришу па-

жњу на ону врсту асоцијација са матерњим језиком која то учење омета— (Радошевић 1970: 56).

Колико часова ће се користити при обради уџбеничке лекције, зависи од концепције самог уџбеника (за обраду лекције обично се употребљава не мање од 3 часа). Дакле, за интерпретирање одређене лекције треба искористити онолики број часова којим ће се обезбиједити правилно овладавање предвиђеном темом.

Бавећи се проблемом размјештања текстова и вјежбања која треба да се ураде, неки аутори уџбеника сматрају да је много корисније постављати материјал према логичким схемама часова, док га други распоређују према типологији (када нпр. на једном мјесту групишу сва вјежбања за развој и адекватније овладавање граматиком, читањем, наслућивањем).

Вјежбе намијењене за самостални (домаћи) рад имају за циљ да омогуће обнављање и учвршћивање језичких садржаја који су обрађени и тумачени на претходном часу у одјељењу. Оне треба да су садржином пуно простије и лакше од школских из разлога што овај вид ученикове активности није под руководством и присмотром наставника, од ког сами нијесу у прилици да затраже савјет, упутство, помоћ (Брајковић 2011).

Сложићемо се са К. Кончаревић (2004: 271), која истиче да не постоји свеобухватно, компетентно и јединствено рјешење обликовања композиције лекције, које би се могло примијенити за сваки уџбеник руског језика. Она даље наводи једну од могућности осмишљавања структуре лекције:

- 1) треба издвојити низ реченичних конструкција или дијалога који уводе говорно лице у предвиђену тему и пружају основни лексички материјал;
- 2) вјежбе које подстичу поступак активизације усвојеног материјала;
- 3) текст;
- 4) посттекстуална вјежбања;
- 5) граматички коментар са вјежбама;
- 6) додатни текст који заокружује дату тему;
- 7) допунски језички материјал који је намијењен посебно заинтересованим ученицима.

Што се тиче стварне слике уџбеника руског језика и уџбеничке текстотеке код нас, истаћи ћемо да нијесмо остварили посебан успјех. У нашим школским условима не егзистира поуздан и ваљан нормативни тип перманентног уџбеника који би задовољио све потребе савремене наставе и који би се због вриједности стално примјењивао у сваком времену. Да бисмо конципирали једну такву посве одговарајућу уџбеничку структуру, неопходно је не само богато искуство аутора школске књиге већ и цијелог тима језичких стручњака и наставника који би уџбеник свакодневно провјеравали и пратили у наставној пракси, радили на повећању квалитета, усавршавали и дотјеривали, прилагођавали савременим друштвеним потре-

бама. Оно што отежава стварање једног солидног, сталног, постојаног уџбеника руског језика јесте нестабилна и посљедњих година посве лоша позиција руског језика као наставног предмета у нашем школском образовном систему (Брајковић 2011).

Дакле, што се тиче актуелних уџбеника руског језика код нас дођемо и то да они нијесу у потпуности конципирани као крајње илустративне и разнолике књиге које производе и остављају јак утисак на оно говорно лице које учи руски језик и које се њим служи. Нпр. у појединим уџбеницима за усвајање руског језика ученик се посебно усмјерава на такву текстотеку у којој се главне преференције огледају у вршењу препарације и операционализације поступка превођења, док се изграђивање и подстицање говорне компетенције ставља у други план, у неким уџбеничким структурама више простора се даје граматички, док се у појединим осјећа презасићеност питањима која се односе на уџбеничке текстове.

Да закључимо. Проблематика конструисања, обликовања и валоризације уџбеника једно је од научних и практично најрелевантнијих области методике наставе страних језика. Висок ниво актуелности и популаризације указаног подручја, с једне стране, произлази из важности и значаја које уџбеник као примарна, обавезна и законом предвиђена школска књига добија у наставном процесу, из његове пријемчивости, широке употребљивости и полифункционалности, а с друге, из аспекта да се овдје говори о незамјенивом, јединственом и репрезентативном културном феномену, који карактерише и изражава масовност сопствене употребе.

Уџбеници страних језика данас одражавају адекватне методичке напоре да се нове генерације уџбеничких структура страног језика прилагоде измијењеним условима међународног социолингвистичког положаја и лингводидактичког функционисања сваког страног језика у бројним социокултуролошким срединама. Такви уџбеници имају за циљ да у сфери комуникативно-међукултурне наставе подстичу, развијају и афирмишу социокултурна и комуникативна знања и способности ученика. У вези са тим осврнућемо се на констатацију К. Кончаревић (2006), у којој истиче да је циљ уџбеника да пружи материјал за размишљање, „храну—за интелект ученика. У томе се огледа корјенита разлика између нових (савремених) и старих (традиционалних) уџбеника когнитивне и комуникативне усмјерености.

Сваки је уџбеник у мањем или већем степену успјешно остварена језичка дјелатност у којој се теоријски оквири презентирају парцијално. Сада се позиција уџбеника и наставника мијења: *наставник подстиче комуникативну компетенцију ученика, док је уџбеник у служби наставног инструмента који омогућава реализацију теоријских аспеката и ваљаног примјењивања свих сегмената комуникативног метода.*

Литература

- Брајковић 2011: Н. Брајковић, *Индивидуализација и диференцијација у уџбеницима руског језика за основну школу (теоријски принципи и конструкцијска рјешења)* (докторска дисертација), Београд: Филолошки факултет.
- Бугарски 1996: Р. Бугарски, *Увод у општу лингвистику*, Београд: Чигоја–XX век.
- Димитријевић 2003: N. Dimitrijević, Kritički pregled nekoliko glavnih vidova udžbenika stranih jezika, у: J. Vučo (prir.), *Udžbenik u nastavi stranih jezika*, Nikšić: Filozofski fakultet, 21-35.
- Кончаревић 2004: К. Кончаревић, *Савремена настава руског језика: садржаји, организација, облици*, Београд: Славистичко друштво Србије.
- Кончаревић 2006: К. Кончаревић, Прилог дискусији о актуелним уџбеницима и приручницима за наставу руског језика, Београд: Славистика, X, 424-427.
- Кончаревић 2008: К. Кончаревић, Мултидисциплинарни приступ конструисању и експертизи уџбеника страног језика, у: J. Vučo (prir.), *Multi-disciplinarnost u nastavi jezika i književnosti*, Nikšić: Filozofski fakultet, 99-112.
- Радошевић 1970: Н. Радошевић, *Функција школског уџбеника у светлости савремене науке (уџбеник руског језика)*, Београд: Научна књига.
- Сјатковскиј 1981: С. Сятковский, *О структуре учебников иностранных языков*, Москва: Русский язык.

Наталија Ђ. Брајкович

МУЛЬТИДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД К СТРУКТУРИРОВАНИЮ, СОЗДАНИЮ И ОЦЕНКЕ УЧЕБНИКОВ ИНОСТРАННОГО (РУССКОГО) ЯЗЫКА

Резюме

Проблема структурирования, создания и оценки учебников является одной из научных и практически наиболее релевантных областей методики преподавания иностранных языков. Высокий уровень актуальности и популяризации вышеуказанной области с одной стороны проистекает из важности и значимости, которую учебник, как первичное, обязательное и предусмотренное законом школьное пособие, имеет в процессе обучения, а с другой стороны – из того факта, что он является незаменимым, уникальным и репрезентативным культурным феноменом, который характеризуется и отличается своим массовым использованием. В этой работе, мы, в первую очередь, рассмотрели вопросы структурирования, создания и оценки учебников иностранного (русского) языка. Цель данной работы отражается в определении и подчеркивании релевантности данного мультидисциплинарного процесса, в котором задействован и целый ряд других дисциплин, а также и экспертов вышеуказанной области науки и по методике преподавания данного предмета. Наши намерения отражены и в стремлении предложить в данной работе систему параметров мультидисциплинарного характера, использование которых обеспечило бы обоснованный подход к структурированию и определению уровня эффективности разных компонентов учебников иностранного (русского) языка, а также подчеркнуть значительность определения уровня успешности и эффективности учебника иностранного (русского) языка в реализации учебного процесса.

ИНТЕРФЕРЕНЦИЈА У ИЗУЧАВАЊУ РАЗЛИЧИТЕ ГЛАГОЛСКЕ РЕКЦИЈЕ И ПОВРАТНИХ/НЕПОВРАТНИХ ГЛАГОЛА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Циљ истраживања је да се издвоје релевантне одлике оптатива и покаже на који начин овај глаголски облик остварује одређену самосталност у односу на друга модална епистемичка значења перфекта. Након прегледа досадашњих лингвистичких тумачења форме и значења оптатива компонентнијалном анализом приказују се његове семантичке карактеристике на корпусу народних клетви, заклетви и здравица. Запажа се значајна улога компоненте интенционалности и компоненте експресивности која доприноси стилској маркираности оптатива. Анализира се оптативна директивна функција, као и компонента специфичне резултативности радње. Закључује се да међусобна условљеност бројних семантичко-синтаксичких чинилаца утиче на потпуност оптативних облика и доприноси фреквентности њихове употребе у проучаваним кратким фолклорним формама.

Кључне речи: глаголски облик, оптатив, жеља, семантичка компонента, интенција, експресивност, стилска маркираност.

Позната је чињеница да до интерференције у језику долази код генетски сродних језика. Она се манифестује на готово свим језичким нивоима у мањој или већој мери. Када се ради о руском и српском језику, интерференција је нарочито изражена како на фонетском и творбеном тако и на морфолошком и лексичком нивоу.

У овом раду концентрисаћемо се на морфолошки језички ниво и то, посебно, на област глаголских речи. Наш анализа, делом резултат и дугогодишњег рада са студентима руског језика, као и са студентима српског и енглеског језика и студентима хуманистичких и егзактних усмерења, који су руски језик изучавали као страни, базирана је на истраживању интерференције у области глаголске рекције када долази до одступања у руском и српском језику, као и употребе повратних глагола у поменута два језика, с обзиром на то да поједини повратни глаголи у руском језику нису повратни у српском и обрнуто. Желимо да напоменемо да смо анализирали најфреквентније глаголе у употреби код наведених група испитаника на основу одабраног корпуса из *Руско-српскохрватског речника* у редакцији Б. Станковића (1988) и *Речника руског језика* С. И. Ожегова (1982).

Желимо такође да истакнемо још две ствари: да смо у корпус укључили не сва значења анализираних глагола, него само она у којима постоји

* violeta.dzonic@filfak.ni.ac.rs

одступање у рекцији у односу на српски језик. И друго, да су многи од глагола које смо истраживали, веома продуктивни, где изведени глаголи задржавају изворну рекцију, те их не наводимо све. Углавном, због незнатне промене у значењу српског еквивалента, који такође задржава рекцију полазног глагола, наводимо само неке, као нпр. *ждать (ожидать)*¹, *дожидаться кого, чего* – *чекати, очекивати, ишчекивати кога, шта* и сл.

Најчешћа одступања у глаголној рекцији у руском и српском језику могли бисмо да прикажемо кроз две групе глагола: 1) глаголи истог или сличног фонетског састава у оба језика, и 2) глаголи различитог фонетског састава.

1) Глаголи истог или сличног фонетског састава у оба језика:

- генитив:

ждать кого, чего – *чекати, очекивати кога, шта* (акузатив);

ждать поезда – *чекати воз* (Станковић 1988: 196);

Его ждали к чаю. – Чекали су *га* на чај. (Станковић 1988: 196);

ждать гостей – *очекивати госте* (Станковић 1988: 196);

*желать кого, чего (кому, чему)*² – *желети шта* (акузатив) (*коме, чему* – датив), *жудети за ким, чим* (инструментал);

желать невозможного – *желети немогуће* (Станковић 1988: 196), *жудети за немогућим* (прев. аут.);

желать доброго (счастливого) пути – *желети срећан пут* (Станковић 1988: 196);

Желаю вам всего наилучшего. – *Желим вам све најбоље.* (Станковић 1988: 196);

Желаю тебе успеха. – *Желим ти успех.* (Станковић 1988: 196);

хотеть чего – *хтети шта* (акузатив);

Хотите чаю? – *Хоћете ли чај?* (Станковић 1988: 925);

добавить чего – *додати шта* (акузатив);

добавить соли в суп (Ожегов 1982: 150) – *додати со* у супу (прев. аут.);

¹ Не наводимо га, али има исту рекцију као и *ждать*.

² Овај глагол може имати двоструку рекцију: поред генитива у руском, тј. акузатива у српском језику, и датив у оба језика. Пошто се у другом делу рекције језици поклапају (датив), не узимамо је посебно у разматрање, већ само наводимо примере. У српском језику могућа је рекција и инструментала уколико је српски еквивалент глагол *жудети* (за ким, чим).

накупить *чего* – накуповати *шта* (акузатив);
накупить *книг* – накуповати *книге* (Станковић 1988: 382);

освободиться *от чего* (с предлогом) – ослободити се *чега* (генитив без предлога);
освободиться *от плена* (Ожегов 1982: 406) – ослободити се *заробљеништва* (прев. аут.);
освободиться *от предрасудков* (Ожегов 1982: 406) – ослободити се *предрасуда* (прев. аут.);

- датив:

звонить *кому* – звати *кога* (телефоном) (акузатив);
звонить *кому* по телефону – звати *некога* телефоном, телефонирати (Станковић 1988: 241);
обратиться *к кому, чему* (с предлогом) – обратити се *коме, чему* (датив без предлога);
обратиться *к кому* за помоћ – обратити се *некоме* за помоћ, тражити помоћ (Станковић 1988: 450)³;
обратиться *к кому* с приветствием – упућивати поздрав *коме* (Станковић 1988: 450);

- акузатив:

играть *во что* (са предлогом) – играти *шта* (акузатив без предлога);
играть *в карты* – играти *карте* (Станковић 1988: 248);
играть *в футбол* – играти *фудбал* (Станковић 1988: 248);
играть *в шахматы* – играти *шах* (Станковић 1988: 248);

работать *на кого, что* – радити за *кога, шта* (разлика у предлогу);
работать *на свою семью* – радити за *своју породицу* (Станковић 1988: 700);

простить *кого*⁴ (что) – опростити *коме* (шта) (датив);
Я его простил. – Ја сам му опростио. (Станковић 1988: 682);
Простите *меня*. – Опростите ми. (Станковић 1988: 682);

⁴ Глагол *простить* пример је глагола са двоструком рекцијом и у руском и у српском језику, али ми посматрамо само први део рекције, јер ту постоји разлика између језика. (У другом делу рекције је акузатив у оба језика.) Међутим, овај глагол је специфичан, јер има две рекције: у дативу, када постоји објекат радње, као у примеру: *простить кому небольшую ошибку* – *опростити коме случајну грешку* (Станковић 1988: 682). У том случају нема разлике у односу на српски језик, тј. датив је у оба језика. У случају употребе без објекта радње, разлика постоји: акузатив у руском, а датив у српском језику, те га наводимо у нашем прегледу.

- инструментал:

работать *кем* – радити као *ко, шта* (номинатив);

работать *инженером* – радити као *инжењер* (пример аут.);

быть *кем* – бити *ко, шта* (номинатив);

быть *человеком* – бити *човек* (пример аут.);

стать *кем, чем* – постати *ко, шта* (номинатив);

стать *врачом* – постати *лекар* (Станковић 1988: 823);

стать *веселым* – постати *весео* (Станковић 1988: 823);

болеть *чем* – боловати *од чега* (генитив);

болеть *гриппом* – боловати *од грипа* (Станковић 1988: 51);

служить *кем, чем* – бити *ко, шта* / служити као *ко, шта* (номинатив);

служить *доказательством* – служити као *доказ* / бити *доказ* (Станковић 1988: 791);

работать *над чем* – радити *на чему* (локатив);

работать *над проектом, книгой* – радити *на пројекту, књизи* (Станковић 1988: 700);

интересоваться *кем, чем* – интересовати се *за кога, шта* (акузатив);

интересоваться *театром* (Ожегов 1982: 224) – интересовати се *за позориште* (прев. аут.);

- локатив:

женить кого *на ком* – женити некога *ким* (инструментал)⁵;

Его женили *на молодой девушке*. – Оженили су га *младом девојком*. (Станковић 1988: 197);

2) Глаголи различитог фонетског састава:

- генитив:

ждать *кого, чего* – чекати *кога, шта* (акузатив);

Его ждали к чаю. – Чекали су *га* на чај. (Станковић 1988: 196);

ждать *гостей* – чекати *госте* (Станковић 1988: 196);

ждать *поезда* – чекати *воз* (Станковић 1988: 196);

требовать *чего* – захтевати *шта* (акузатив);

Ты требуешь от него слишком *многого*. – *Превыше* тражиш од њега. (Станковић 1988: 863);

⁵ У овом случају ради се о двострукој рекцији. Пошто се у првом делу рекција поклапа, посматрали смо други део рекције, где бележимо одступање.

достичь *чего* – постићи *шта* (акузатив);
достичь *успеха* – постићи *успех* (Станковић 1988: 183);

- датив:

изменить *кому, чему* – издати *кога, шта* (акузатив);
изменить *другу* – изневерити, издати *пријатеља* (Станковић 1988: 254);
изменить *своему слову* – погазити *своју реч* (Станковић 1988: 254);

готовиться *к чему* – спремати се *за шта* (акузатив);
готовиться *к отъезду* – спремати се *за пут* (Станковић 1988: 149);
готовиться *к лекции* – припремати се *за предавање* (Станковић 1988: 149);

привыкнуть *к кому, чему* – навићи се *на кога, шта* (акузатив);
Я *к тому* не привык. – Ја *на то* нисам навикао. (Станковић 1988: 637);
Глаза привыкли *к темноте*. – Очи су се привикле *на мрак*. (Станковић 1988: 637);

относиться *к чему* – спадати у *шта* (акузатив);
относиться *к классу* млекопитающих – спадати у *ред* сисара (Станковић 1988: 497);
Это произведение относится *к XIX веку*. – Ово дело спада у *XIX век*. (Станковић 1988: 497);
скучать *по кому, чему* – чезнути *за ким, чим* (инструментал);
скучать *по детям* – чезнути *за децом* (Станковић 1988: 786);

сочувствовать *кому, чему* – саосећати *с ким, с чим* (инструментал);
сочувствовать *чьему горю* – саосећати *с чијом тугом* (Станковић 1988: 811);

тосковать *по кому, чему* – туговати, чезнути *за ким, чим* (инструментал);
тосковать *по друзьям* – туговати, чезнути *за пријатељима* (Станковић 1988: 860);

- акузатив:

напоминать *кого, что* (без предлога) – личити *на кога, шта* (акузатив с предлогом);
Шляпа напоминала *горшок*. – Шешир је личио *на лонац*. (Станковић 1988: 388);

сделать что *за кого* (с предлогом) – урадити *шта за/због кога* (акузатив/генитив с предлогом)⁶;

⁶ И у овом примеру запажамо двоструку рекцију, али, пошто у првом делу постоји поклапање, анализирали смо други део рекције, где је могуће употребити исту, међутим, и различиту рекцију.

Он за неџ все сделаџ. – Он ће за њу/због ње све да уради. (пример аут.);

благодарить *кого за что* – захвалити (се) *коме на чему* (датив/локатив)⁷;
Благодарю *вас за подарок*. – Захваљујем *Вам* (Хвала Вам) *на поклону*.
(Станковић 1988: 47);

поздравить *кого с чем* – честитати *коме шта*⁸ (датив/акузатив);
поздравить *кого с праздником* – честитати *коме празник* (Станковић 1988: 588);
Поздравляю *вас с днем рождения*. – Честитам *Вам рођендан*. (Станковић 1988: 588);

- инструментал:

страдать *чем* – патити *од чега* (генитив);
страдать *головными болями* – патити *од главобоље* (Станковић 1988: 830);

пахнуть *чем* – мирисати *на шта/шта* (акузатив);
Волосы пахнут *духами*. – Коса мирише *на парфем*. (Станковић 1988: 524);
На улице пахло *сыростью*. – Напољу је мирисало *на влагу*, осећало се *на влагу*. (прев. аут.) / Осећала се *влага*. (Станковић 1988: 524);
В саду пахнут *сыренью*. – У врту мирише *јоргован/на јоргован*. (Станковић 1988: 24);
Пахнут *ссорой*. (фиг.) – Мирише *на свађу*. (Станковић 1988: 524);
Пахнут *войной*. (фиг.) – Мирише *на рат*. / Ближи се, предстоји *рат*. (Станковић 1988: 524);

следить *за кем, чем* – пратити *кога, шта*; чувати *кога, шта*, пазити *на кога, шта* (акузатив);
следить *за шпионом* – пратити *шпијуна* (Станковић 1988: 787);
следить *за разговором* – пратити *разговор* (Станковић 1988: 787);
следить *за порядком* – чувати *ред* (Станковић 1988: 787);
следить *за здоровьем* – чувати *здравље* (Станковић 1988: 787);

ухаживать *за кем* – неговати *кога, шта* (акузатив);
ухаживать *за больным* – неговати *болесника* (Станковић 1988: 905);
ухаживать *за цветами* – гајити *цвеће* (Станковић 1988: 905);

⁷ У овом случају имамо пример двоструке рекције у оба језика, међутим, у руском језику ради се о акузативу без и са предлогом, док је у српском језику она различита: акузативу без предлога (у руском језику) одговара датив, а акузативу с предлогом (у руском језику) – локатив у српском језику.

⁸ Слично претходном случају бележимо двоструку рекцију у оба језика, међутим, овај пут је у оба језика она различита: акузативу без предлога у руском језику одговара датив без предлога у српском и инструменталу с предлогом у руском одговара акузатив без предлога у српском језику.

- локатив:

забыть *о ком, чем* – заборавити *на кога, шта* (акузатив);

забыть *о поручении* (Ожегов 1982: 177) – заборавити *на задатак* (прев. аут.);

Забудь думать *об этом* – (не смей думать) (Ожегов 1982: 177) – Заборави *на ово*. (прев. аут.);

кататься *на чем* – возити се *чиме* (инструментал) или посебним глаголом;
кататься *на велосипеде, автобусе* – возити се *бициклом, аутобусом* (Станковић 1988: 281);

кататься *на санках, коньках, лыжах* – *санкати се, клизати се, скијати се* (Станковић 1988: 281);

просить *о чем* – молити за *шта* (акузатив);

просить *о помощи* – молити за *помоћ* (Станковић 1982: 670);

тосковать *о ком, чем, по ком, чем*⁹ – туговати, чезнути за *ким, чим* (инструментал);

тосковать *о детях* – чезнуту за *децом* (Станковић 1988: 860);

тосковать *по родине* (Ожегов 1982: 715) – чезнути за *домовином* (прев. аут.);

скучать *по ком, чем* – туговати, патитит, чезнути за *ким, чим* (инструментал);

скучать *по родине, работе* – чезнути за *домовином, послом* (Станковић 1988: 786);

беспокоиться *о ком, о чем* – бринути се за *кога* (акузатив);

Не беспокойтесь *о ней* . – Не брините се за *њу*. (Станковић 1988: 43);

пожалеть *о чем* – жалити, зажалити за *чим* (инструментал);

пожалеть *о прошедшей молодости* – зажалити за *прохујалом младошћу* (Станковић 1988: 586);

объявить *о чем* – саопштити, изјавити *шта* (акузатив); с везником *да+акузатив*;

объявить *о своем намерении* – саопштити *своју намеру* (Станковић 1988: 455);

⁹ Поједини руски глаголи имају више рекција и ми их наводимо појединачно уколико у свим случајевима постоји разлика у односу на српски језик, као што је то случај са глаголом *тосковать*, који има рекцију и у дативу и у локативу (са два различита предлога: *о*; *по*); слично је и са напред наведеним глаголом *работать* и др.

Фигурист Евгений Плющенко објавио *о завршетку спортске каријере*. („Россия 24—, 3-е фебруара 2014 г.) – Клизач Ј. Пљущенко је саопштио да *прекида спортску каријеру*. (прев. аут.);

Када је реч о другом корпусу нашег истраживања, тј. повратни/неповратни глаголи на руско-српском језичком плану, користили смо исти основни критеријум као код првог корпуса, односно исти или сличан и различит фонетски састав глаголских речи. Међутим, овде смо укључили још један критеријум: повратност у руском језику/неповратност у српском језику и обрнуто: повратност у српском језику/неповратност у руском језику. На тај смо начин повратне глаголе у ова два језика, са становишта интерференције, представили на следећи начин:

1) Повратни глаголи истог или сличног фонетског састава у оба језика:

а) повратни глаголи у руском језику, а неповратни у српском:

садиться – седати;

садиться за стол – седати за сто (Станковић 1988: 754);

ложиться – легати;

ложиться спать – ићи на спавање (Станковић 1988: 530);

учиться – учити, студирати;

учиться в университете – студирати на универзитету (Станковић 1988: 907);

дружиться – друговати, пријатељевати;

Они дружатся с детских лет. – Они другују од детињства. (пример аут.);

остаться – остати;

остаться дома – остати код куће (Станковић 1988: 480);

общаться – општити, комуницирати;

общаться с друзьями, товарищами (Ожегов 1982: 386) – општити с пријатељима, друговима (прев. аут.);

промахнуться – промашити; *фиг. разг.* погрешити, поступити несмотрено;

Вдруг раздался выстрел. „Я промахнулся...— прошептал он (пример аут.) – Изненада одјекну пуцањ. „Промашио сам...— прошапута он (пример аут.);

б) повратни глаголи у српском језику, а неповратни у руском:

играть – играти се;

Дети играют во дворе. – Деца се играју у дворишту. (Станковић 1988: 248);

граничить – граничити се:

Это граничит с безумием. – То се граничи с лудилом. (Станковић 1988: 150);

дружить - дружити се (прев. аут.) (бити пријатељ, друговати)¹⁰;

Они дружили с детства. – Они се друже од детињства. (прев. аут.) / Они су пријатељи од детињства. (Станковић 1988: 186);

пройти/проходить – одржати се; пронети се, чути се, ширити се (глас, информација);

В феврале 2014 года в Сочи проходили XXII Олимпийские игры. – У фебруару 2014. године у Сочију су одржане (су се одржале) XXII олимпијске игре. (пример аут.);

О нем прошла худая слава. (Ожегов 1982: 543) – О њему се пронео лош глас. (прев. аут.);

Прошел слух о том, что он женился. – Пронео се глас да се оженио. (прев. аут.);

2) Повратни глаголи различитог фонетског састава:

а) повратни глаголи у руском језику, а неповратни у српском:

обучаться – учити, студирати;

обучаться в школе (Ожегов 1982: 385) – учити школу (прев. аут.);

ошибаться – грешити;

ошибаться в вычислениях – грешити у рачунању (Станковић 1988: 516);

провалиться – упасти, пропасти; пасти (на испиту); доживети неуспех;

провалиться в яму – упасти у јаму (Станковић 1988: 662);

провалиться на экзамене – пасти на испиту (Станковић 1988: 662);

пьеса провалилась – позоришни комад је доживео неуспех (Станковић 1988: 662);

скончаться – преминути;

Его лучший друг скончался вчера. – Његов најбољи пријатељ је преминуо јуче. (пример аут.);

б) неповратни глаголи у руском језику, а повратни у српском:

поступить – уписати се;

поступить в университет – уписати се на универзитет (Станковић 1988: 615);

¹⁰ Иако је у пракси српски еквивалент руског глагола *дружить*, повратни глагол *дружити се*, Б. Станковић (1988) у свом *Речнику* наводи неповратни еквивалент. Ми наводимо оба у циљу исцрпности анализе.

шутить – шалити се;

Нельзя шутить со своим здоровьем. (Ожегов 1982: 801) – Не треба се шалити са својим здрављем. (прев. аут.);

устать – уморити се;

устать с дороги – уморити се од пута (Станковић 1988: 900);

Я устал ждать. – Уморио сам се од чекања. (Станковић 1988: 900).

Међутим, анализирајући издвојене примере, приметили смо да постоје глаголи који садрже обележја оба корпуса. Дакле, ради се о глаголима који су повратни/неповратни у руском, односно, неповратни/повратни у српском језику, а одликују се одступањем у рекцији. Користећи исте критеријуме као код анализе претходна два корпуса, ове глаголе смо сврстали у посебну „граничну групу— глагола, и то на следећи начин:

1) Гранични глаголи истог или сличног фонетског састава у оба језика:

а) повратни у руском, а неповратни у српском језику:

учиться чему (датов) – учить, студирати *шта* (акузатив);

учиться математике – учить математику (Станковић 1988: 907);

остаться кем, чем (инструментал) – остати *ко, шта* (номинатив);

остаться вдовой – остати удовица (Станковић 1988: 480);

любоваться чем/на кого (инструментал/акузатив с предлогом) – дивити се чему; уживати у чему, уживати *гледајући шта* (датов/локатив/акузатив без предлога) (прим. аут.);

любоваться красотой природы – дивити се *лепоти* природе (Станковић 1988: 334);

любоваться на себя в зеркале – са уживањем гледати *себе* у огледалу (Станковић 1988: 334);

любоваться запахом роз – уживати у *мирису* ружа (прим. аут.);

любоваться лебедями – уживати *гледајући лабудове* (прим. аут.);

смеяться над кем, чем (инструментал) – исмевати *кога, шта* (акузатив);

смеяться над глупостью – исмевати *глупост* (Станковић 1988: 794);

жениться на ком (локатив) – ожени се *ким* (инструментал), *кога* (акузатив)¹¹; (прим. аут.);

Он женился на молодой вдове. – Оженио се *младом удовицом*. (Станковић 1988: 197);

¹¹ У случају рекције у акузативу у српском језику глагол није повратан. Према томе, овај смо глагол могли навести и у оквиру општије класификације: повратан у руском – неповратан у српском језику, али пошто осим овог момента, постоји и разлика у рекцији, наводимо га у оквиру *граничних случајева*.

Он женился на *Кате*. – Оженио је *Каћу*. (прим. аут.);

признаться в чем (локатив) – признати *шта* (акузатив);

признаться во всем – признати *све* (Станковић 1988: 641);

признаться в любви – изјавити *љубав* (Станковић 1988: 641);

б) неповратни у руском, а повратни у српском језику:

состоять из чего (генитив) – састојати се од *чега* (генитив: разлика у предлогу);

Роман состоит из двух частей. – Роман се састоји од (из) два дела. (Станковић 1988: 809);

Его доклад состоит только из пустых слов. – Његов се реферат састоји само од празних речи. (пример аут.);

пожалеть кого/о ком (акузатив/локатив) – сажалити се над *ким* (инструментал);

Но пожалел меня. (Гайдар: 8) – Али сажалио се *нада* *мном*. (прев. аут.);

2) Гранични глаголи различитог фонетског састава:

а) повратни у руском, а неповратни у српском језику:

добиться чего (генитив) – постићи *шта* (акузатив);

добиться своего – постићи *свој циљ* (Станковић 1988: 171);

добиться успеха – постићи *успех* (Станковић 1988: 171);

дождаться кого, чего (генитив) – дочекати *шта* (акузатив);

дождаться победы – дочекати *победу* (Станковић 1988: 174);

дождаться поезда – дочекати *воз* (Станковић 1988: 104);

дожидаться кого, чего – дочекивати, сачекивати *кога, шта*, ишчекивати *кога, шта* (прев. аут.), чекати на *кога, шта* (акузатив);

дожидаться поезда – дочекивати *воз* (Станковић 1988: 174), ишчекивати *воз* (прев. аут.);

Кого мы ожидаем? – *Кога* ми чекамо? (Станковић 1988:174);

отказаться от чего (генитив) – одбити *шта* (акузатив);

отказаться от помощи – одбити *помоћ* (Станковић 1988: 490);

сняться с чего (генитив) – отказати *шта* (акузатив);

Е. Плющенко снялся с соревнования из-за травмы. („Россия 24—, 13-е февраля 2014 г.) – Ј. Пљушченко је отказао *учешће* на такмичењу због повреде. (прев. аут.);

Е. Плющенко снялся с личного турнира из-за травмы. („Россия 24—,

13-е фебруара 2014 г.) – Ј. Пљушченко је *отказао учешће на појединачном турниру* због повреде. (прев. аут.);

свататљся к кому (дaтив) – просити кога (акузaтив);
свататљся к дочери соседа – просити суседову кћер (Стaнковић 1988: 760);

являтьсја кем, чем (инструментaл) – бити ко, итa (акузaтив);
являтьсја авторитетом (длја кого) – бити ауторитет (зa кога) (Стaнковић 1988: 965);

б) неповратни у руском језику, а повратни у српском:
ухаживаь зa кем (инструментaл) – удварати се коме (дaтив);
ухаживаь зa девошкой – удварати се девојци (Стaнковић 1988: 905);

шутить над кем, чем (инструментaл) – ругати се, подругивати се коме, чему (дaтив);
Над тобой шутят, а ты и обиделся. (Ожегов 1982: 801) – Ругају ти се, а ти си се увредио. (прев. аут.);

вспоминать о ком, чем (локатив) – сећати се кога, чега (генитив);
вспоминать о важном деле – сећати се важне ствари (Стaнковић 1988: 106).

Бројношћу различитих случајева, ова анализа глаголских речи показује изразиту интерференцију између руског и српског језика када је у питању различита рекција, као и када је реч о одступањима у погледу повратности/неповратности глагола у ова два језика. Осим тога, с обзиром на то да смо регистровали најфреквентније примере њеног појављивања, очекујемо да ће ова анализа смањити могуће ометање приликом учења руског језика код носилаца српског језика те да ће, самим тим, представљати важан допринос успешном овладавању руским језиком уз максимално смањење интерференције у овој области морфологије, као и да ће дати подстицај за даља истраживања како би се проширио и број интерферирајућих јединица.

Извори

Гайдар: А. Гайдар [б. г.], *Горчий камень* // Горчий камень (рассказы советских писателей), Москва: „Прогресс—.

Ожегов 1982: С. И. Ожегов, *Словарь русского языка*, Москва: „Русский язык—,

Станковић 1988: *Руско-српскохрватски речник*, у ред. Б. Станковића, Москва – Нови Сад: „Русский язык— „Матица српска—.

Литература

Станковић 1999: Б. Станковић, *Лексикографски огледи*, Београд: „Славистичка библиотека—

Виолета П. Джонич

ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ В ИЗУЧЕНИИ ГЛАГОЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ И ВОЗВРАТНЫХ/НЕВОЗВРАТНЫХ ГЛАГОЛОВ В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

Известен тот факт, что интерференция проявляется между языками родственными по своему происхождению. Ее отмечаем на почти всех языковых уровнях, а по отношению к русскому и сербскому языку, в особенности, на фонетическом, словообразовательном, морфологическом и лексическом уровнях. В настоящей работе мы этой проблемой занялись в рамках морфологического уровня в области глаголов, т. е. различного управления, а также возвратных глаголов в русском языке, которые являются невозвратными в сербском языке и наоборот. Этот анализ мы провели как со студентами-русистами, так и со студентами разных профилей, изучающих русский язык как иностранный, пользуясь корпусом Русско-сербскохорватского словаря под ред. Б. Станковича и Словаря русского языка С. И. Ожегова. Так как существование интерференции в данной сфере морфологии двух языков во многом затрудняет изучение и правильное освоение и употребление русского языка как иностранного, мы надеемся, что настоящая работа внесет свой вклад в изучение двух языков, уменьшая и, даже, устраняя явление интерференции.

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ МОРФОЛОШКИХ КАТЕГОРИЈА УЗ ИМЕНИЦЕ У НЕМАЧКО-СРПСКИМ РЕЧНИЦИМА ЗА ШКОЛСКУ УПОТРЕБУ

Апстракт: У раду се разматра да ли се и на који начин обележавају морфолошке категорије уз именице у немачко-српским речницима за школску употребу. Предмет анализе биће подаци за род, број и падеж, тј. облик за генитив јединине и облик за номинатив множине уз именице у немачком језику, као и релевантни подаци уз именице на српском језику, а у зависности да ли је реч о активном или пасивном речнику. Корпус за анализу представљају немачко-српски школски речници објављени у периоду од 2000. до 2010. године у Србији.

Кључне речи: одредница, именице, немачко-српски речници, школски речници, граматика у речницима.

1. Предмет рада

Предмет анализе у овом раду биће именице у немачко-српским речницима за школску употребу објављеним у првој деценији 21. века у Србији. Разматраћемо на који начин се наводе именице у поменутих речницима, тј. у којој мери и како се наводе морфолошке категорије битне за именице: род, број и падеж у немачком и српском језику било да су они језик изворник (ЈИ) или језик циљ (ЈЦ), а у зависности од циљне групе којој је намењен речник.

Речник представља срећен фонд речи или срећену лексику једног природног језика са циљем да се на уређен начин кориснику пренесу семантичке и граматичке информације о елементима једног језика (Ђукановић 1995: 9). Лексика унета у речник структурише се према одређеним, унапред постављеним принципима, од којих зависи устројство речника (Шипан 1992: 1). Преношење семантичких информација представља централни проблем у раду сваког лексикографа, стога је примена достигнућа семантике као научне дисциплине од пресудне важности за његов успешан рад (Шварц, Кур 1996: 15). Поред семантике за лексикографа је веома битно да добро познаје морфолошке категорије и њихову примену. Укључивање морфолошких информација у речник и начин њиховог презентовања од пресудне су важности за квалитет речника. Са тим проблемом лексикограф се сусреће одмах на почетку рада кад је саставио листу одредница и кад треба да почне са уношењем додатних информација, објашњења и коментара (Хас-Џумкер 2001: 24). А на који начин ће те информације бити

* dobbeg@yahoo.de

пренете зависи од четири основне карактеристике речника, а то су намена, обим и начин израде, корисници тј. циљна група и лична одлука самог лексикографа, пошто је у изради речника значајан и лични приступ (Хене 1975: 95).

Посебно значајно је питање корисника, то јест питање коме је речник намењен, пошто од намене речника зависи количина информација које ће бити дате у речницима. Информације у речницима који су намењени говорницима матерњег језика разликују се од информација које се дају у речницима намењеним странцима (Хербст/Клоц 2003: 22).

Предмет нашег интересовања у овом раду су граматичке информације уз именице у речницима за школску употребу који су намењени говорницима чији је матерњи језик српски. Количина граматичких података зависи од типа и врсте речника, а најзаступљеније су информације на основу којих се могу идентификовати морфолошке особине: ознака врсте речи, ознака за род, број и падеж, те конјугацијски облици глагола (Шипка 2006: 167).

У истраживању полазимо од става да навођење граматичких података зависи од циљне групе којој је речник намењен. Наиме, граматичке информације наводе се у речницима уз именице у страном језику, док за лексеме матерњег језика то није случај пошто се подразумева да је тај податак познат говорнику чији је тај језик матерњи. Према томе у немачко-српским и српско-немачким речницима намењеним говорницима чији је српски матерњи језик граматички подаци наводе се само уз именице на немачком језику, док се такви подаци не наводе уз именице у српском језику.

2. Корпус

Истраживање је спроведено на немачко-српским и српско-немачким речницима за школску употребу објављеним у периоду од 2000. до 2010. године у Србији. Да би се приступило анализи потребно је било најпре извршити селекцију корпуса, пошто на основу основних података о речнику у појединим случајевима није било могуће утврдити намену речника. Анализирани су речници за које смо утврдили да су намењени школској употреби, а до податка о намени дошли смо на основу примарних података о речнику (најчешће је то наслов) или на основу неког другог извора, најчешће предговора.

Школски речници према типологији спадају у опште речнике специјалне намене пошто садрже лексику која је заступљена у уџбеницима за учење немачког језика, а која је по типу општа. Предмет наше анализе овога пута су двојезични преводни речници за школску употребу који су објављени као самосталне библиографске јединице. Ове речнике треба посматрати одвојено од анекских речника који су објављени као саставни део уџбеника и штампају се заједно са њима, обично на крају књиге. У новијим уџбеницима који нису урађени примарно по преводном методу анексни

речници не спадају у речнике преводног типа, него они представљају само попис речи уз које су наведени неопходни граматички подаци, који су битни за оне који тај језик уче као страни. Анексни речници неће бити предмет анализе у овом раду.

3. Анализа корпуса

Корпус ће бити анализиран са становишта морфолошких категорија битних за именице у немачком и српском језику, а то су род, број и падеж са циљем да се установи у којој мери се наводе граматички подаци уз именице у оба језика у школским речницима. Циљ сваког речника, па и школског је да кориснику пренесе одређене информације, пре свега семантичке и граматичке и то у што сажетијој форми. У ком обиму ће бити заступљене ове информације зависи од унапред дефинисаних критеријума по којима се израђује речник, као што су број заступљених језика, намена, распоред одредница, обим, циљ и начин интерпретације лексема.

4. Немачко-српска школска лексикографија у периоду 2000-2010.

У периоду 2000–2010. година изашла су 4 речника у 12 издања. Први речник у овом периоду објављен је 2001. године. Реч је о трећем издању *Речника немачко-српског и српско-немачког* аутора Милана Поповића (2001). Прво издање објављено је 1996, друго 1998, друго доштампано 1999. године, дакле у периоду који није предмет анализе овога рада. Овај речник је у периоду 2000–2010. доживео осам издања: 2001. године треће, 2003. треће доштампано, 2005. четврто, 2006. пето, 2008. шесто, 2009. седмо и 2010. осмо издање. Сва издања речника су иста, речник има кратак предговор, двосмерни је, први део је немачко-српски, други део је српско-немачки, а у средини речника дат је кратак преглед немачке граматике.

Из самог назива речника не може се закључити његова намена. Тај податак проналазимо у предговору, где стоји да је првенствено намењен ученицима средње школе, али и ширем кругу корисника. Предговор је оскудан и садржи мало података. Речник не садржи никаква друга теоретска упутства која би олакшала његову употребу, као што су упутство за употребу, списак скраћеница и слично.

Следећи речник појавио се 2004. године. Био је то *Немачко-српски и српско-немачки речник за основну школу* аутора Јована Ђукановића (2004). Из импресума сазнајемо да је реч о трећем допуњеном издању речника. У овом случају реч је о речнику чије је штампање одобрило Министарство просвете Републике Србије 1998. године, а речник је објављен у издању Завода за уџбенике и наставна средства, Београд. Овај речник доживео је и четврто, непромењено издање у овом периоду, 2008. године. Намену речника сазнајемо из поднасловa, где пише да је речник намењен ученицима основне школе.

И овај речник је двосмерни, први део је немачко-српски, други део је српско-немачки, граматичког додатка нема. Речник има *Предговор*, *Упутство за коришћење речника*, а наведен је и списак коришћених скраћеница. У *Упутству за коришћење речника* дате су јасне смернице за употребу и објашњено је на који начин је речник урађен.

Године 2005. објављен је *Школски речник немачко-српски, српско-немачки* аутора Војислава Владовића и Предрага Мицића (2005). Реч је о првом издању речника, намена речника сазнаје се већ из наслова, али и из предговора где аутори наводе да је речник намењен школском узрасту али и ширем кругу корисника, јер садржи општу и елементарну лексику. Сазнајемо такође да је речник урађен према наставним материјалима за учење немачког језика у средњој школи. Од теоретског дела речник садржи *Скраћенице*, *Предговор* и *Објашњења за употребу речника*. И овај речник је двосмерни, први део је немачко-српски, други део је српско-немачки, а у средини је дат *Кратак преглед немачке граматике* (стр. 217 – 283). Из предговора сазнајемо да је речник рађен према новом правопису немачког језика.

Последњи речник у овом периоду објављен је 2009. године под називом *Немачко-српски и српско-немачки речник са граматиком* ауторки Сање Барбулов и Маргите Дех (2009). Из *Предговора* сазнајемо да је то школски речник и да је намењен ученицима који похађају основну школу. И овај речник је двосмерни, први део је немачко-српски, други део је српско-немачки, а садржи и граматички део (стр. 201 – 304).

Дакле, у овом периоду објављена су два речника за основну школу и два речника за средњу школу. Сва четири речника у свим издањима су двосмерна, први део је немачко-српски, други део је српско-немачки. Граматички део садрже три речника (Поповић – у свим издањима, Владовић, Мицић 2005. и Барбулов, Дех 2009), а не садржи само један речник (Ђукановић 2004, 2008). У свим речницима који садрже граматички део он је дат у средини између немачко-српског и српског немачког речника.

5. Обележавање морфолошких категорија уз именице

У оба језика обухваћена истраживањем именице представљају променљиву врсту речи: оне разликују род, број и падеж. Ипак, ако се упореде именице у немачком и српском језику уочавају се битне разлике. Насупрот развијеној падешкој парадигми карактеристичној за српски језик, систем немачких падежа знатно је редукован. Недостатак морфолошких средстава за обележавање падежа на самој именици немачки језик надокнађује у сфери фразе. Наиме, падеж, род и број именице означавају детерминативи који прате именицу или се они препознају по предлогу који прати именицу. У српском језику именице показују много већу самосталност, оне саме су носиоци ознаке за род, број и падеж.

Морфолошки подаци уз именице у немачком језику представљају веома битан податак у преводним речницима, посебно оним за школску употребу, пошто су ти речници намењени онима који уче немачки као страни језик. У основне податке о именицама у немачком језику убрајају се податак о роду, податак о облику за генитив једнине и податак о облику за номинатив множине. У већини посматраних речника наводе се основни облици уз именице у немачком као језику изворнику, али углавном без теоретских објашњења. Само у једном речнику у *Унутршњем за коришћење речника* прецизира се третман именица и наводи се да је уз њих наведен члан који служи као ознака рода, затим наставак за генитив једнине и номинатив множине (Ђукановић 2004: 2008). Објашњава се такође да је код нетипичних облика множине наведена цела реч (*Museum – Museen; Fachmann – Fachleute*). Уз именице које имају само један број, дакле само једину или само множину наведена је ознака *pl.* или *sg.* Код поименичених придева и партиципа дат је само облик са одређеним чланом. Занимљиво је да је код именица које испољавају валентност у овом речнику наведен и предлог који та именица захтева, нпр.

Hoffnung, die (auf A)
(Ђукановић 2004: 102).

5.1 Обележавање рода

Род као морфолошка категорија својствена како именицама у немачком тако и именицама у српском језику, обележава се у свим анализираним речницима уз именице у немачком језику, било да је он језик изворник или језик циљ, док то није случај уз именице у српском језику. Род уз именице у свим анализираним речницима обележава се навођењем одређеног члана (*der, die, das*) који стоји испред или иза именице. У два речника (Поповић, Ђукановић) то је учињено тако што је наведен члан који стоји после именице и у немачком као језику циљу и немачком као језику изворнику, нпр.

Abbau, der, -s вађење (копање), rude; отпуштање, opadanje; razgrađivanje

Abbild das, -(e)s, -er слика; копија, odraz
(Поповић 1996: 7);

Gleis, das; -es, -e колосек – *Der Zug nach Hamburg steht auf Gleis 5.*
Воз за Хамбург стоји на петом колосеку.
(Ђукановић 2004: 88).

Или у немачком као језику циљу:

odredenje Bestimmung die

odrezak Abschnitt der; Kupon der

odstojanje Abstand der, Entfernung die

(Поповић 1998: 679);

збир *Sammlung*, die; -, -en: Његов отац поседује збирку старог оружја. *Sein Vater besitzt eine Sammlung alter Waffen.*

звезда *Stern*, der; -s, -e: Звезде трепере на небу. *Die Sterne flimmern im Himmel.*

(Ђукановић 2004: 280).

У два речника (Владовић, Мицић и Барбулов, Дех) у првом делу речника, где је немачки језик изворник, род је означен чланом који стоји после именице, а у другом делу речника, где је немачки ЈЦ, чланом који стоји испред именице, нпр.

Gerechtigkeit (die, -/-en) pravednost, pravičnost

Geschäft (das, -es- /-e) prodavnica, radnja, posao; trgovina

(Владовић, Мицић 2005: 75);

biljka die Pflanze, das Kraut

biser die Perle

(Владовић, Мицић 2005: 290);

Hotel, das (-s, -s) hotel

Hund, der (-[-]s, -e) pas

(Барбулов, Дех 2008: 84);

lopov der Dieb (-es, -e)

lovac der Jäger (-s, -)

(Барбулов, Дех 2009: 378).

Уз именице у српском језик род се не обележава ни у српском као језику изворнику ни у српском као језику циљу, нпр.

kiseonik der Sauerstoff

kleveta die Verleumdung

(Владовић, Мицић 2005: 320);

Eifersucht die, - ljubomora

Eigensinn der, -s tvrdoglavost, samovolja, hir, svojeglavost

(Поповић 2009: 99).

5. 2 Обележавање падежа

Именице у немачком и у српском наводе се у номинативу једнине, односно номинативу множине уколико је реч о именици која има само множину (*pluralia tantum*). Уз именице у немачком језику наводи се наставак односно одсуство наставка за генитив једнине и наставак или одсуство

наставка за номинатив множине, што је иначе уобичајена лексикографска пракса.

У сва четири анализирана речника у свим издањима наводи се наставка за генитив једине уз именице у немачком као језику изворнику, нпр.

Grundbegriff (der, -s/-e) основни појам

Gruppe (die, -/-n) група

(Владовић, Мицић 2005: 79);

Besuch, der; -(e)s, -e посета

Betrieb, der; -(e)s, -e предузеће, погон, фабрика

(Ђукановић 2004: 35).

У немачком као језику циљу облик за генитив једине обележен је у два речника (Ђукановић и Барбулов, Дех), нпр.

ловац Jäger, der; -s, -

лонац Topf, der; -(e)s, -e

(Ђукановић 2004: 305).

У два речника тај податак се не наводи у немачком као језику циљу (Поповић и Владовић, Мицић). У ова два речника у немачком као језику циљу наведен је само члан којим се маркира род, нпр.

odredište Bestimmungsort der

odstojanje Abstand, der, Entfernung die

(Поповић 2009: 679).

5.3 Обележавање броја

У анализираним речницима именице у оба језика наводе се у једини, осим *pluralia tantum*, које се наводе у множини. Наставак за множину налази се увек иза ознаке рода и наставка за генитив једине.

У посматраним речницима податак о облику множине наведен је у свим речницима у немачком као језику изворнику. У немачком као језику циљу овај податак наведен је у два речника (Ђукановић и Барбулов, Дех), а у два речника није (Поповић и Владовић, Мицић). Овај податак обележава се углавном тако што се наводи наставка, који се налази после наставка за генитиви једине. Уколико именица у множини добија (и) преглас (Umlaut) наведен је знак за преглас који стоји изнад цртице, а после ње следи наставка или само знак за преглас уколико именица множину гради само помоћу прегласа (¨, ¨-er), нпр.

пасош Pass, der; -es, ¨-e. Морао сам да покажем пасош. *Ich musste den Pass vorzeigen*

(Ђукановић 2004: 338).

Такво обележавање налазимо у два речника (Ђукановић, Поповић).

У речнику Барбулов, Дех код именица које множину граде помоћу прегласа уз додавање наставка или без њега, наведен је пуни облик именице у множини у загради после именице, нпр.

Bindewort, das (Pl. Bindewörter) veznik

Blatt, das (-[e]s, Blätter) list

(Барбулов, Дех 2009: 29).

У истом овом речнику у немачком као језику циљу облик за множину обележен је помоћу цртице и наставка, нпр.

poljubac der Kuss (-es, "-e)

(Барбулов, Дех 2009: 417).

Код нетипичних облика множине типа *das Museum/die Museen* у три речника наводи се пуни облик именице, нпр.

Museum das (-s, Museen) muzej

(Барбулов, Дех 2009: 118).

У речнику Владовић, Мицић присутан је нетипичан начин обележавања множине за такве именице, који може изазвати недоумице код корисника речника, нпр.

Museum (das, -s/-seen) muzej

(стр. 114)

Fachmann (der, -(e)s/leute) стручњак

(стр. 64).

Уколико именица има само облик за једину или множину то је означено у свим посматраним речницима помоћу скраћеница: *pl. sg. множ. јед.*, нпр.

Eltern, die (pl) родитељи – *Er hat sehr strenge Eltern*. Он има веома строге родитеље

(Ђукановић 2004: 58)

Eltern (die) (*мног.*) roditelji

(Владовић/Мицић 2005: 57).

6. Закључак

Сви анализирани речници су преводни, двојезични (заступљен је језички пар немачки и српски), двосмерни (у првом делу је ЈИ немачки, а другом делу је ЈИ српски) према типу су семасиолошки (одредице су сложене алфабетским редом).

Анализа је показала да се граматичким подацима, а пре свега морфолошким обично снабдевају лексеме страног језика, било да је он језик изворник или језик циљ, док се за лексеме матерњег језика не наводе ти подаци јер се подразумева да су корисницима познати.

Што се тиче граматичких података уз именице у оба језика, анализа је показала да се уз именице у немачком наводе род и релевантни деклинациони подаци (наставак за номинатив множине и генитив једнине), док се у српском уопште не наводе подаци уз именице.

Род уз именице у немачком језику обележава се навођењем одређеног члана (*der, die, das*) који стоји испред или иза именице. У сва четири речника у свим издањима наведен је род уз именице у немачком без обзира да ли је немачки ЈИ или ЈЦ. Облик за генитив једнине обележава се такође на уобичајени начин навођењем наставка *-(e)s, -n, -*. Овај податак наводи се у свим посматраним речницима у немачком као ЈИ, а у немачком као ЈЦ наводи се у два речника (Ђукановић и Барбулов, Дех), а у два речника се не наводи (Поповић и Владовић, Мицић). Облик за номинатив множине обележава се на стандардни начин у сва четири речника у немачком као ЈИ, а у немачком као ЈЦ обележава се само у два речника у којима је обележен и наставак за генитив једнине у немачком као ЈЦ (Ђукановић и Барбулов, Дех). У преостала два речника овај податак се не наводи (Поповић и Владовић, Мицић).

Са становишта навођења граматичких података битно је питање коме је речник намењен – кориснику матерњег или кориснику страног језика, односно да ли се ради о активном или пасивном речнику. Сви анализирани речници намењени су говорницима којима је српски матерњи језик, а немачки страни. Управо то је разлог што су у немачком језику навођени морфолошки подаци који су релевантни за именице у немачком језику. Корисник речника мора имати минимум граматичких података о страном језику да би могао успешно да користи речник.

Ипак, анализа постојећих речника показала је недостатак консеквентне лексикографске обраде која би се заснивала на модерним лексикографским принципима и методама, уз примену морфолошких, семантичких и синтаксичких достигнућа.

Извори

- Барбулов, Дех 2009: С. Барбулов, М. Дех, *Немачко-српски и српко-немачки речник са граматиком*, Земун: Публик Парктикум.
- Владовић, Мицић 2005: В. Владовић, П. Мицић, *Школски речник немачко-српски, српско-немачки* (прво издање), Београд: Предраг & Ненад.
- Ђукановић 2004: Ј. Ђукановић, *Немачко-српски, српско немачки речник за основну школу* (треће допуњено издање), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђукановић 2008: Ј. Ђукановић, *Немачко-српски, српско немачки речник за основну школу* (четврто издање), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Поповић 2001: М. Поповић, *Речник немачко-српски и српско-немачки* (3. издање), Београд: ЈРЈ.

- Поповић 2003: М. Поповић, *Речник немачко-српски и српско-немачки* (3. доштампано издање), Београд: ЈРЈ.
- Поповић 2005: М. Поповић, *Речник немачко-српски и српско-немачки* (4. издање), Београд: ЈРЈ.
- Поповић 2006: М. Поповић, *Речник немачко-српски и српско-немачки* (5. издање), Београд: ЈРЈ.
- Поповић 2008: М. Поповић, *Речник немачко-српски и српско-немачки* (6. издање), Београд: ЈРЈ.
- Поповић 2009: М. Поповић, *Речник немачко-српски и српско-немачки* (7. издање), Београд: ЈРЈ.
- Поповић 2010: М. Поповић, *Речник немачко-српски и српско-немачки* (8. издање), Београд: ЈРЈ.

Литература

- Ђукановић 1995: Ј. Ђукановић, Речници: њихова израда, врсте и примена у настави страних језика, У: *Glossa*, Год. 1, бр. 2, Београд: 9 – 17.
- Хас-Цумкер 2001: U. Haß-Zumkehr, *Deutsche Wörterbücher – Brennpunkt von Sprach- und Kulturgeschichte*, Berlin: de Gruyter.
- Хене 1975: H. Henne, Prinzipien einsprachiger Lexikographie, In: J. Erben (1975): *Probleme der Lexikologie und Lexikographie*, Mannheim, S. 95-116.
- Хербст/Клоц 2003: T. Herbst, M. Klotz, *Lexikographie*, Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Шипан 1992: T. Schippan, *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Niemeyer.
- Шварц/Кур 1996: M. Schwarz, J. Schur, *Semantik*, Tübingen: Narr.
- Шипка 2006: D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina* (drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Novi Sad: Matica srpska.

Dobriła L. Begenišić

MARKIERUNG DER MORPHOLOGISCHEN KATEGORIEN AN NOMINA IN DEUTSCH-SERBISCHEN SCHULWÖRTERBÜCHERN

Zusammenfassung

Der Gegenstand dieser Arbeit ist die Markierung der morphologischen Kategorien an Nomina in den deutsch-serbischen Schulwörterbüchern. Es werden die Angaben über Genus, Numerus und Kasus, d.h. die Endungen für Genitiv Singular und Nominativ Plural des Nomens in der deutschen Sprache sowie auch relevante morphologische Angaben für Nomina in der serbischen Sprache analysiert, in der Abhängigkeit davon, ob das Wörterbuch aktiv oder passiv ist. Das Korpus für die Analyse stellen deutsch-serbische Schulwörterbücher, die in der Zeit von 2000 bis 2010 in Serbien veröffentlicht worden sind, dar.

ПРОБЛЕМ ПРЕВОЂЕЊА ОКАЗИОНАЛИЗАМА СА ЕНГЛЕСКОГ НА СРПСКИ ЈЕЗИК

Апстракт: *У раду се разматра проблем превођења окازیонализама са савременог енглеског на српски језик.* ** *Оказионализми су нарочито карактеристични за енглески језик на интернету, јер се комуникација одвија брзо и тако настају нове речи које се углавном губе истом брзином којом су настале, мада нису изузетне ситуације када окازیонализам постане лексема, највише због завидног нивоа развијености англосаксонске лексикографије. Корпус је сачињен од енглеских окازیонализама забележених у два незванична речника са интернета (Urban Dictionary и Wordspy) који бележе случајно настале речи. Од датих речи сачињена је листа најинтересантнијих и потенцијално проблематичних примера за превод, која је касније дистрибуирана професорима енглеског језика како би понудили своје алтернативе за превод. С обзиром да поменуте речи не постоје као лексеме у енглеском језику, а имајући у виду да поједини романи могу садржати онеобичене или непостојеће речи, желели смо да утврдимо којим стратегијама и техникама прибегавају испитаници како би постигли еквивалентан ефекат у језику циљу, не бисмо ли тако преводиоцима потврдили или проширили постојеће могућности.*

Кључне речи: *превод са енглеског на српски језик, окازیонализам.*

1. Увод

Филозоф Витгенштајн је у својим *Филозофским истраживањима* (Стерн 2004: 80-110), речи дефинисао као алат, као инструменте језика који могу различито бити употребљени у зависности од циља који се датим језиком жели постићи. Разноврсна употреба речи помаже поимању стварности, а значење речи не мора зависити од тога да ли се она односи на нешто што реално постоји. Језик је игра, која има своја правила, која, била јасна или нејасна, морају садржати довољно разумљивости да би се игра одиграла. Правила се могу мењати и важити за различите игре и не постоји ниједно правило заједничко свим играма. Приликом различите употребе, речи могу имати различита значења, али оне се увек морају посматрати као инструменти језика. Људи играју језичку игру, и уколико играју по различитим правилима, могу имати тешкоће у разумевању, али они су ти који интерпретирају, примењују, понекад чак и смишљају правила игре. Да би ре-

* danicajerotijevic@gmail.com

** Рад је предложен, али није излаган на VII међународном научном скупу *Српски језик, књижевност, уметност*, одржаном 26-27. октобра 2012. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу.

чи смислено користили, људи морају изабрати игру коју желе да играју и начин на који ће је одиграти.

Циљ нашег рада јесте да утврдимо којим преводилачким стратегијама и техникама испитаници прибегавају приликом превођења речи или израза насталих *ad hoc* који још нису ушли у састав званичног речника савременог енглеског језика или неће ни ући. У теоријском делу рада разграничавају се термини неологизам и околионализам, али се представљају и релевантни закључци о техникама превођења из досадашњих истраживања. Након кратког приказа методологије рада, изложени су опримерени резултати истраживања и покушај разјашњења датог стања ствари уз потенцијалне закључке.

2. Лексема, реч, неологизам, околионализам

За било какву даљу анализу неопходно је разлучити термине: *лексема*, *реч*, *неологизам* и *околионализам*.

Лексема представља апстрактну, непроменљиву јединицу лексикона и обично се у речнику јавља као засебна лексичка јединица (Кристал 1985: 140). У основи граматичких варијаната попут *ходам*, *ходиш*, *ходајући*, тако лежи иста лексема и она има јасно утврђену структуру значења, односно семема, и не допушта индивидуалну интерпретацију. За лексему важе особине језичког знака по Сосиру, арбитрарност, подруштвљеност, репетитивност и структуралност (Петронијевић 2002: 15).

Реч, с друге стране, нема ниједно обележје језичког знака, већ на сцену, приликом одређивања смисла, ступа појединачно тумачење. Свако понаособ тумачи шта која реч значи и шта је говорник хтео да каже. Говорници реч препознају интуитивно, било у говорном или писаном језику (Кристал 1985: 219). Занимљиво је да се и реч и лексема могу подједнако наћи у оквиру фразеологизма.

Појава нових речи и израза у једном језику често је последица неумитних промена којима су живи језици изложени. Када аутор новонастале речи или елемента у изразу ствара дату реч, он заправо изражава лични став у опису одређеног предмета или појаве јер до тада, у постојећем лексикону, или није постојао адекватан начин за њихово описивање, или се постојећи израз жели освежити новом семемом.

Под *неологизмом* се подразумева нова лексичка јединица или нова семема постојеће лексичке јединице, настала и прихваћена у одређеном периоду развоја језика из комуникативних потреба једне језичке заједнице, а коју већина говорника посматра као нову (Херберг 1988: 110). Важно је додати да неологизам може описивати до тада непостојећу појаву или познатој ствари придодати одређену иновiranу конотацију. Поједини аутори наводе услове који се морају испунити како би се једна лексема могла назвати неологизмом, тј. она се мора најмање три пута појавити у корпусу и то из два различита извора, а да притом нису цитати (Малински 1992: 67). У

супротно, новонастала реч или израз посматра се као *околионализам* или *harax legomenon*, тј. индивидуално стварање речи.

За одређење термина околионализам, најважнију улогу игра фреквентност употребе. Дакле, у питању су речи које су само привремено и краткотрајно у употреби да послуже аутору одређеној сврси у датом тренутку, без намере да дуже остану у језику (Ребри 1995: 140). Та привременост и непредвидивост њихова је дистинктивна одлика, нарочито у поређењу са неологизмима, који су можда управо из наведеног разлога много чешће предмет лингвистичких истраживања.

3. Преводилачке стратегије и проблем еквиваленције

Уколико бисмо Сапир-Ворфову хипотезу језичке релативности буквално и екстремно схватили, то би значило да ни за једну реч ни из једног језика не постоји тачан превод у другом језику, јер је појам који дата реч денотира дубоко укоревен у културу те језичке заједнице (Снел-Хорнби 1995: 41). Ипак, речи не могу бити изоловане из оригиналног контекста, а да макар мало не изгубе од значења (Њумарк 1991), те превод понекад може бити толико проблематичан да се говори о непреводивости, и то лингвистичкој, проистеклој из граматичких разлика међу језицима, и културолошкој, проистеклој од разлика у културама две језичке заједнице, па у језику циљу недостаје лексема која описује концепт из изворног текста (Беснет 1991: 32).

Тешкоће при превођењу настају јер нема апсолутних синонима чак ни у једном језику, а камоли у два различита, јер и онда када за дати садржај постоји адекватна реч за превод у језику циљу, често се регистри не поклапају (Беснет 1991: 15-20). Што је комплекснија сем-структура одређене лексеме, то је за исту теже пронаћи еквивалентан превод. Ако томе придодамо Шопенхауеров став да не постоји прецизна еквиваленција у два језика нарочито у погледу концепата и лексичких јединица, онда се може закључити да је превод прилично захтеван подухват, али се у пракси често узима здраво за готово.

Циљ сваког преводиоца јесте проналажење речи или израза који ће, колико је год то могуће, бити једнак изворној речи или изразу, па се мора водити рачуна о неколико врста значења (Круз 1986: 270-285): *пропозиционом* (оно што се уобичајено интерпретира као значење неког израза), *експресивном* (односи се на пренето осећање или лични став говорника, тј. писца), *пресупонираном* (односи се на различиту употребу речи за различите контексте, нпр. у енглеском *attractive* (српски: *привлачна, згодна*) је придев који се користи за жене, а *handsome* (српски: *згодан, привлачан*) за мушкарце) и *евоцираном* значењу (везаном за различите употребе неких речи и израза у дијалектима). Важно је истаћи да је постизање еквивалентности на нивоу текста често (не увек) важније од проналажења еквивалентата на нивоу речи (Бејкер 1992: 170), јер је за читаоца преведеног текста битно да

пред собом има јасан, разумљив и логички повезан текст који се може читати без напора преносећи притом потребне информације извора, иако се лексика и граматичке конструкције могу потпуно разликовати.

О питању (не)еквивалентности у превођењу постоје опречна мишљења у лингвистичкој литератури. Још од Нидове поделе на *динамичку* (где превод има исту функцију) и *формалну* еквиваленцију (где превод има исту форму, али вероватно различиту функцију) (Нида 1964), чини се неизбежним да се дати термин дефинише кроз призму дихотомије. Тако Њумарк говори о *комуникативном* и *семантичком* (Њумарк 1991: 10-12), Хаус о *скривеном* и *отвореном* (Хаус 1997), а Гат о *директном* и *индиректном* преводу (Гат 2000). Неки аутори говоре о синтаксичкој, семантичкој и прагматичкој еквиваленцији, при чему последња утиче на обе претходне (Нојберт, Шрев 1992). Еквиваленција као нужност у превођењу оштро је критикована од стране неких аутора, јер ствара илузију о симетрији између два језика (Снел-Хорнби 1988: 12), као и да јој, поред осталог, фали доследност (Норд 1997: 44). Међутим, важност еквиваленције као основног концепта у превођењу се не може занемарити, јер она не сме нити значи апсолутну истоветност израза у два језика (Ксајбин 2005).

Приликом анализе примера у раду ћемо се руководити комбинацијом преводилачких стратегија које предлажу засебно Њумарк (1988: 82-114) и Дилајл и др. (1999), које ћемо, ради прегледности, укратко навести.

- *Буквални превод* (енгл. *Literal Translation*), превод реч-за-реч.
- *Пребацавање* (енгл. *Transference*): изворна реч се само пребацује у циљни језик, једнако је транслитерацији и транскрипцији.
- *Натурализација* (енгл. *Naturalization*): изворна реч се најпре адаптира изговору, а затим морфологији циљног језика.
- *Преносни превод* (енгл. *Through-translation*): буквално превођење уобичајених колокација, делова сложеница и имена организација. Може се још назвати калкирањем.
- *Културолошки еквивалент* (енгл. *Cultural equivalent*) или адаптација: замена речи везане за културолошко обележје из изворног језика датом речи из језика циља, али нису прецизни.
- *Функционални еквивалент* (енгл. *Functional equivalent*): захтева употребу културолошки-неутралне речи.
- *Описни еквивалент* (енгл. *Descriptive equivalent*): значење се објашњава у неколико речи.
- *Компоненцијална анализа* (енгл. *Componential analysis*): раздвајање изворне речи на значењске компоненте, тј. упоређивање изворне речи са речи са сличним значењем у циљном језику, показујући најпре њихове заједничке, а затим и различите компоненте значења.
- *Синонимија* (енгл. *Synonymy*): тражи се веома близак еквивалент изворном изразу, језичка економија преовладава над прецизношћу.

- *Премештања или транспозиције* (енгл. *Shifts or transpositions*): укључује промену у граматички у циљном тексту у односу на изворни, нпр. промена јединице у множини, именице у придев или глаголску конструкцију (деноминализација), или промена у постојећу конструкцију (уколико је она из изворног текста непостојећа у језику циљу), промена реда речи (енгл. *Recasting*) итд.
- *Модулација* (енгл. *Modulation*): преводилац преноси поруку изворног текста али у складу са правилима језика циља, јер се перспективе два језика могу разликовати.
- *Препознатљив превод* (енгл. *Recognized translation*): преводилац користи званични или опште прихваћени превод за неки термин који се односи на институције.
- *Компензација* (енгл. *Compensation*): губљење значења (прагматичке функције, звучног ефекта или метафоре) у једном делу реченице се надокнађује у другом.
- *Парафраза* (енгл. *Paraphrase*): значење сегмента изворног текста се објашњава, али је објашњење детаљније од описног еквивалента.
- *Куплети* (енгл. *Couplets*): преводилац комбинује две стратегије.
- *Проширивање или појачавање* (енгл. *Expansion or Amplification*): употреба више речи да би се појачао изворни израз, јер не постоји сажет еквивалент у језику циљу.
- *Објашњавање* (енгл. *Explicitation*): додавање прецизних детаља у циљни текст ради објашњења изворне речи.
- *Редукација или концентрација* (енгл. *Reduction or Concentration*), под тим се подразумева и *изостављање* (енгл. *Omission*): редуковање елемената из изворног текста како би се добио концентрисанији израз у језику циљу.
- *Имплицирање* (енгл. *Implication*): када се елементи изворног текста могу јасно видети из контекста, не превод се у циљни текст ради постизања економије.
- *Белешке, додаци, глосари* (енгл. *Notes, Additions, Glosses*): додатне информације преводилац ставља у фусноте, ендноте, речнике термина итд.

Уколико одређени појам не постоји у језику циљу, преводилац може усвојити изворну реч са пропратним објашњењем у тексту, креирати нову реч ослањајући се на семантику или форму изворне речи, усвојити семантички сличну, синонимну али постојећу реч из језика циља, или може сасвим изоставити превод, а у фусноти објаснити изворни појам.

4. Методологија

4.1. Циљ истраживања

Рад је имао за циљ да истражи којим ће преводачким стратегијама прибећи дипломирани професори енглеског језика приликом превођења околионализама, случајно насталих речи забележених у интернет речницима *Urban Dictionary* и *Wordspy*, које још увек нису ушле у састав званичних речника енглеског језика.

4.2. Истраживачка питања

У истраживању смо се руководили следећим питањима:

- 1) Да ли се на околионализме могу применити уобичајене стратегије превођења?
- 2) Које стратегије користе професори енглеског језика за превод енглеских околионализама на српски језик?
- 3) Од чега зависи који ће тип стратегије бити употребљен?
- 4) Уопштено, колико су професори енглеског језика у Србији упознати са стратегијама у превођењу и да ли их практично примењују?

4.3. Испитаници

У истраживању су учествовала 34 професора енглеског језика који су дипломирали на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу и на Филолошком факултету у Београду, старосног доба од 27 до 39 година, 3 особе мушког и 31 особа женског пола.

4.4. Инструменти

За прикупљање корпуса саставили смо тестове за превод, тј. списак пажљиво одабраних примера околионализама из интернет извора, незваничних речника *Urban Dictionary* и *Wordspy*, које смо груписали у две категорије у зависности од начина творбе и значења. Наиме, изрази су свстани у групу оних који су настали сливањем и представљају својеврсне игре речи јер подсећају на већ постојеће изразе, и у групу оних који представљају сложенице настале од познатих речи које су комбинацијом добиле ново значење, с тим што је прва група нешто бројнија. Околионализми су циљано бирани тако да за већину не постоји директни еквивалент у српском језику, како би се тестирала снажљивост преводаца приликом проналажења адекватне стратегије за превод. Примери речи и изрази дати су у одговарајућем контексту, и то у оквиру оригиналних примера у којима су се

први пут појавили (уколико постоји, у раду је дат оригинални извор примера како је наведено у поменутиим интернет речницима из којих су преузети, а ако не постоји, као извор је наведена јединица из одговарајућег онлајн речника) и поред сваког је наведено објашњење значења на енглеском језику. Тест се састојао из 30 примера различитих okazjiонализама (17 примера у првој, и 13 примера у другој групи).

4.5. Процедура прикупљања корпуса

Корпус је прикупљан у периоду од августа 2012. до априла 2013. Тестови су испитаницима дистрибуирани лично или преко електронске поште. Њихов задатак је био да преведу okazjiонализме у оквиру задатог контекста на начин који сматрају најприкладнијим.

4.6. Обрада података

Како бисмо одговорили на постављена истраживачка питања, податке из корпуса анализирали смо квалитативном и квантитативном методом. Прикупљени подаци су најпре груписани по категоријама okazjiонализама, а затим су забележене коришћене преводилачке стратегије. Израчунавањем процената фреквентности употребе, утврђена је хијерархија најчешће коришћених преводилачких стратегија за превод okazjiонализама код српских професора енглеског језика.

5. Резултати и дискусија

5.1. Прегледности ради, најпре ћемо навести примере из корпуса у оригиналу и понуђене алтернативе за превод, а затим ћемо приказати табелу са резултатима везаним за коришћене стратегије превођења. Приказани резултати превођења представљају најучесталије, а притом најприближније преводе. Треба напоменути да су из превода комплетних реченица, ради економичности приказивања, изоловани само преводи конкретних okazjiонализама.

1) Група okazjiонализама насталих сливањем

Приказаћемо на почетку примере из прве групе okazjiонализама који су настали сливањем делова препознатљивих енглеских лексема, формирајући тако нову реч која звучно подсећа на неку већ постојећу и тиме прави својеврсну игру речи, те се може закључити да дата група okazjiонализама има ироничан, понекад чак сакрастичан, и хумористични призив. Дакле, при превођењу требало је водити рачуна да се из изворног текста пренесе звучни ефекат и да се задржи игра речи, ако је то могуће, како би се постигао еквивалентан иронично-хумористични призив. За okazjiонализме

из ове групе не постоје еквивалентне лексеме у српском језику, тј. лексеме које означавају дате концепте, што је испитаницима додатно отежало посао.

Из наведених примера превода се може уочити да су испитаници често пратили изворни творбени модел, тј. сливање, те су тако у српском језику спајали делове познатих лексема не би ли добили адекватни преводни еквивалент. Преводе околионализама у овој групи често је пратило објашњење у фусноти, чак и кад је понуђен адекватан превод.

- a) Here is a bimutual **epiphanot** from one of Americas cinematic masterpieces, National Lampoon's „Animal House”...

—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=epiphanot>

Превод: епифаНИЈЕ, непифанија, замало епифанија, епифанија само што није

- b) For surgeons such as Dr. Rabinovich, it means cobbling together a job by filling in for others in what is jokingly referred to as the burgeoning new specialty: the **on-call-ogist**.

—Lisa Priest, „Canadian surgeons face flat-lining job market.”
The Globe and Mail

Превод: доктор по позиву, доктор звани „Позови ме—позив-доктор, доктор на располагању

- c) Guerrilla proofreading does seem to be a popular hobby for some people. They can get quite agitated about **apostroflies**, invisible hyphens, and other such entities.

—Stan Carey, „Grammar to go”, *Sentence First*

Превод: апострофлет, летећи апостроф, долетели апостроф

- d) And while he stirs with a plastic stick, the 20-year-old chats — in his halting, **adorkable** way — about his new film...

—Gayle MacDonald, „Michael Cera, the little dweeb who could”,
The Globe and Mail

Превод: симпатрапаво, као преслатки трапавко, слатко смотани/трапави, шармантно смотани

- e) Example **unsult**: „Lenny, it takes a lot of courage to wear suspenders while you're not performing in the circus.”

The Simpsons episode: „Father Knows Worst”

Превод: безувреда, кобајаги похвала, скривена/притајена увреда

- f) Isa Chandra Moskowitz and Terry Hope Romero are **vegangelicals** with a sense of humor, a sense of proportion and a sense of adventure.

—Ted Scheffler, „Eat Your Veggies”, *Salt Lake City Weekly*

Превод: веганџелисти

- g) You'd think a processing superpower like this would be off-limits to everyone but grad students, **millionerds**, and astrophysicists....

—Steven Johnson, „The soul encoded”, *Harper's Magazine*

Превод: милион(штреб)ер, милионер-штребер, штреберски милионер, штребањем до милиона

- h) Foreign content: For 10 years, a way to „**diworsify**” your booming Canada-focused portfolio; now, a refuge while Canada gets its stock market comeuppance.

—Rob Carrick, „The complete cynic's guide to investing,”
The Globe and Mail

Превод: сваштаништарити, предузети/урадити свашта и/а ништа, хтети све, а добити ништа, „Ко тражи веће, изгуби из вреће—

- i) „**Wikiality**”, from populist Online encyclopedia, Wikipedia, means reality as determined by majority vote.

—„From the mouths of fake journalists”, *San Jose Mercury News*

Превод: викиалност/визибилја, викиреалност/визистварност, реалност према Викију

- j) He sits behind his anchor desk, confident that his status is impenetrable and that any attack made by the **Pajamahadeen** against his position would be a useless gesture, no matter what technical errors we may have proved.

—Ed Driscoll, „Sixth Avenue Bloodbath”, *Ed Driscoll.com*

Превод: пиџамухедин, муџахедин у пиџами

- k) She engaged me in **mompetition** insisting her son walked at 6 months and implying my son was slow for his age.

—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=mompetition>

Превод: такмамичење/такмамачење, макмичење/мамакмичење

- l) John: „Nice to meet you, John's the name. Nice rack. Think I met you one time at the bowling party. I won three times.”

Carol: "Thanks for **introdouching** yourself.

—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=Introdouche>

Превод: преддебилстављање, барабознавање, укретењавање, представљање своје дебилности

- m) The other day, Julia and I had such a **longversation**. I thought I could never leave!

—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=longversation>

Превод: дугозбор/дуговор/растеговор/бесконверзација, отегао се разговор, разговор без краја, подужа конверзација

- n) I got into my car one night and smelled macaroni and cheese, but I've never had it in my car. It must have been a **smellucination**.

—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=smellucination>

Превод: мирисинација, миријење, фантамира, халуцинација мириса

- o) Daniella used her fake glasses to **successorize** when going to work on Friday.

—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=successorize>

Превод: успеситница, употребити/користити успехоар, аксесоар за успех

- p) „I've never seen Bob give such a good presentation. He on drugs or something?”

„No, but he had a double shot of espresso this morning -- must be **coffeedence**.”

—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=coffeedence>

Превод: кафопоуздање, самокафаздање, самопоуздање од кафе

- q) I took FiFi to the groomer to get a **pawdicure**; her nails were getting really long.

—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=pawdicure>

Превод: шапедикир, педикир за шапе

2) Група околионализам насталих слагањем/композицијом

У другој групи околионализам обреле су се сложенице настале комбинацијом постојећих енглеских лексема, а у већини случајева дата комбинација је такође имала иронично-хумористични призвук. Дакле, при превођењу је требало на адекватан начин пренети промену у значењу насталу комбинацијом добро познатих лексема и постићи еквивалентан хумористични и иронични ефекат у циљном тексту. Преводе околионализам у овој групи у највећем броју случајева такође је пратило појашњење у фусноти.

- a) Bryan figured out what his present was because the *gift crack* exposed the picture on the box.
—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=gift+crack>

Превод: поклон процеп, процеп на поклону, празнина на поклону

- b) My coworker just added Dr. Phil to her *shelf esteem* library, now everyday at lunch its Dr. P said this Dr. P said that.
—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=shelf+esteem>

Превод: самопоуздање са полице, „други су ми рекли како да ценим себе—„ценим себе по књизи—

- c) Brad always worked out three times a week, but, being an *illegal gymi-grant*, he never actually paid to use the gym facilities - he just snuck past the front desk.
—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=Illegal+Gymigrant>

Превод: гимнастичар илегалца, илегални вежбач, вежбач илегалца

- d) A: That prick is tailgating me.
B: Give him the 'ol *highway salute*.
—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=highway+salute>

Превод: поздрав са аутопута/поздрав на аутопуту, поздрав само за аутопут, салутирање на аутопуту

- e) Augh! This orange juice tastes horrible, thanks to that gosh-darned *toothpaste hangover*!
—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=toothpaste+hangover>

Превод: мамурлук пасте за зубе, мамурлук од пасте за зубе, укус у устима након пасте за зубе/након што си опрао зубе/након прања зуба

f) Then there's the matter of the so-called „**vulgarity gap**.”

—John Doyle, „TV trend alert: young people mocking older people,” *The Globe and Mail*

Превод: јаз вулгарности, генерацијски јаз по питању вулгарности, разлике у подношењу/толерисању вулгарности

g) „We know that when people first hear about these issues they experience the „**yuck factor**” — they react with horror”,

—John Greenwood, „Of Men and Mice: Human re-engineering is just over the horizon”, *The Financial Post*

Преводи: бљак фактор, фактор бљак, фактор повраћања, фактор бљуцкања, дође им да поврате, осете мучнину, нагон за повраћањем

h) There's only one „bottom of the Dumpster” diver on this team, only one who takes literally the **dumpster diver's** credo: „The best stuff is always at the bottom”.

—Lorraine Ahearn, „Word for food”, *The News & Record*

Превод: контејнер ронилац, копач по контејнерима, онај што ровари/копа/рони по контејнерима

i) Not that the French release „Place Vendome” is **spinach cinema**, but watching this thoughtful film starring Catherine Deneuve does require a contemplative turn of mind.

—Chuck Graham, „Movie Review”, *Tucson Citizen*

Превод: биоскоп „Спанаћ—тако окрепљујући да му спанаћ раван није

j) **Social swarming** involves sharing your life with others in real time.

—Joel Garreau, „Cell Biology”, *The Washington Post*

Превод: окупљање друштва, нагомилавање друштва, инстант окупљање, мобилнизација друштва

k) In the past, development bypassed these odd parcels of land, which came to be called marginal lots, wood lots, remainder lots, nonconforming lots, unconforming lots, landlocked lots, widow lots, porkchop lots, and now, „**orphan lots**.”

—Kerry Drohan, „Developers Line Up to Adopt ‘Orphan’ House Lots”, *The Boston Globe*

Превод: плац-сироче, место-сироче, сирота парцела, парцела без игде икога

- l) Festival Cop 1: See me when I twatted that **soap dodger** over the head?
—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=Soap+Dodger>

Превод: сапунски одветник, онај што избегава сапун, што бежи од сапуна као ђаво од крста, сапун му није најбољи пријатељ

- r) Barney: „So, who's the **eye broccoli**?”
Marshall: „My new assistant.”
—<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=eye+broccoli>

Превод: броколи за/на око, леп је као што је броколи укусан

5.2. Процентуални приказ најчешће употребљених преводилачких стратегија

Прва група околионализма насталих сливањем	
Врста стратегије	Учесталост (%)
Буквални превод (новонастали околионализам)	58.11
Парафраза	12.89
Транспозиција	10.2
Идиом/пословица	6.98
Редукција (изостављање)	5.48
Компензација	3.44
Проширивање и Објашњење	2.04
Натурализација	0.86

Друга група околионализма насталих слагањем	
Врста стратегије	Учесталост (%)
Буквални превод	41.15
Синонимија	18.56
Транспозиција	14.68
Парафраза	10.07
Идиом/пословица	8.78
Проширивање и Објашњење	4.17
Редукција (изостављање)	2.59

На основу резултата процентуалног прорачуна, уочава се да је најчешће коришћена стратегија при превођењу околионализма буквални превод реч-за-реч, али је у нашем конкретном случају важно истаћи да дата стратегија није увек давала неприхватљива преводна решења, иако се дати тип стратегије не препоручује јер се догађа да преведени текст звучи рогобатно у циљном језику. Разлог за прихватљивост буквалног превода јесте чињеница да су у циљном тексту тако настајали околионализми који су били адекватан превод за изворне примере нарочито у првој групи примера, с обзиром да су у питању *ad hoc* спојени делови речи који нису саставни де-

лови енглеског лексикона. Испитаници су понуђене преводе пропратили белешком у фусноти са прецизним објашењем околионализма, нарочито ако је он у свом значењу имао још неку додатну конотацију коју није било могуће адекватно пренети у српски језик (у питању су најчешће биле конотације везане за специфичан језик љубитеља компјутера, друштвених мрежа и интернета, који у Србији још увек нису толико распрострањени).

Ако упоредимо две групе околионализма, може се приметити да редослед употребљених стратегија по проценту учесталости није сасвим исти, као ни по типу стратегија, иако су сличне. У првој групи околионализма коришћене су компензација и натурализација, вероватно јер су примери из дате групе захтевали веће прилагођавање и манипулацију изговором и граматиком циљног језика, ради наглашавања звучног ефекта и веома довитљивих игра речи. У другој групи примера поменуте стратегије нису коришћене.

Релативно су често испитаници прибегавали транспозицији и парадокси за превод примера из обе групе, што би требало да укаже на добро познавање и смелост за манипулацијом граматичким системима изворног и циљног језика. Када је у питању транспозиција, најчешће је долазило до деноминализације и промене реда речи.

Занимљиво је да су испитаници релативно често прибегавали метафорама, идиомима, чак и пословицама, како би превели изворни околионализам, нешто више у другој групи примера додуше, вероватно како би пренели иронични и хумористични слој значења који изворни израз са собом носи. Релативно је низак проценат стратегије изостављања у обе групе, дупло нижи у другој групи, што говори о труду испитаника да пронађу адекватни еквивалент у српском језику, уместо да превод у потпуности замене белешком у фусноти.

Пратећа белешка у фусноти као детаљније објашњење преведеног околионализма употребљена је у 80.67% укупних случајева (у обе групе примера заједно), чак и онда када је понуђен адекватан превод. Овако висок проценат сасвим је разумљив с обзиром да су у питању случајно настале речи, које још увек нису постале лексичке јединице, тако да, не само да за њих не постоје преводни еквиваленти, па је читаоцима преведеног текста тешко да их разумеју без додатног појашњења, већ је самим изворним говорницима потребно пропратно разјашњење или бар смерница за успешно разумевање околионализма.

На послетку, можемо закључити да се на превод енглеских околионализма могу употребити уобичајене стратегије преводњења, а најчешће коришћене јесу буквални превод, синонимија, парадокси и транспозиција. Форма и значење околионализма, као и конотација коју са собом носи, диктирају врсту преводилачке стратегије која ће се користити, а из резултата смо могли уочити да су српски професори енглеског језика, барем учесници нашег истраживања, донекле упознати са расположивим преводилачким „алатом—али углавном прибегавају најјочигледнијем типу, што указује на

ограниченост практичне примене расположивих, а потенцијално олакшавајућих стратегија.

6. Закључак

Циљ нашег рада био је испитивање проблема превођења околионализам са енглеског на српски, те је у ту сврху сачињен тест за превођење састављен од примера прикупљеног корпуса из онлајн незваничних речника *Urban Dictionary* и *Wordspy*. Након кратких теоријских разматрања представили смо резултате тестирања испитаника и донели закључке везане за иницијално постављена истраживачка питања.

Из резултата спроведеног истраживања може се закључити да превођење околионализам није нимало лак задатак јер на адекватан начин у циљни језик треба пренети метафоре, иронију, хумор, игре речи, алузије и звучне ефекте које могу садржати, а задатак је додатно отежан уколико у језику циљу нема, а најчешће нема као и у нашем случају, лексичких еквивалената, управо зато што околионализми нису лексеме, или бар још увек нису. Неопходно је добро познавање стратегија превођења, а из конкретних примера у нашем раду могли смо уочити да су најчешће употребљени буквални превод, белешке у фуснотама, синонимија, транспозиција, парафраза, нешто мање компензација, редукција, проширивање и објашњавање. Неретко су околионализми превођени и српским идиомима и пословицама како би се пренео хумористично-иронични призвук. Употребљена стратегија зависила је од структуре околионализма и то по питању форме и значења. Важна је нарочито креативност преводилаца и добро познавање граматике и лексике циљног језика, што би иначе требало да се подразумева, јер се околионализми у изворном језику често најефикасније преводе *ad hoc* насталим речима у циљном језику.

Важно је напоменути да се резултати нашег истраживања у вези са најфреквентнијим преводилачким стратегијама помало разликују од претходних истраживања превођења колокација и идиоматских израза (Ахмади, Кетаби 2011; Двејк, Шакра 2010), али се потврђује преферирање буквалног превода у значајној мери, иако га по правилу треба избегавати.

Спроведено истраживање успешно је одговорило на постављена питања, али се као потенцијална ограничења могу уочити избор испитаника, јер би се можда добили друкчији резултати да су испитаници били професионални преводиоци, и недостатак интервјуа као технике за прикупљање података о размишљању и ставовима испитаника током процеса превођења. Наредна истраживања би се могла позабавити начином творбе или семантичком анализом околионализам, а добијени резултати могу проширити могућности и знања везана за њихово превођење.

Уколико преводилац не обрати довољно пажње на поруку коју писац изворног текста покушава да пренесе, читалац циљног текста неће адекватно доживети преведени текст, те ће превод бити неефикасан. Циљ

успешног превода од давнина је био преношење порука из једног у други језик и премошћавање културолошких баријера, стога је неопходно да преводиоци буду упознати са расположивим стратегијама и техникама преводјења не само да би себи олакшали посао, већ и да би осигурали ефикасност превода. Само тако превод може, показујући сличности и изравнавајући разлике између језика, олакшати споразумевање које ће помоћи јачању веза различитих језичких и културних заједница.

Литература

- Ахмади, Кераби 2011: Sahar Ahmadi, Saeed Ketabi, Translation Procedures and Problems of Color Idiomatic Expressions In English and Persian: Cultural Comparison in Focus, *The Journal of International Social Research*. Vol. 4, Iss. 17. 9-39.
- Бејкер 1992: М. Baker, *In Other Words: a coursebook on translation*, London: Routledge.
- Беснет 1991: S. Bassnett, *Translation Studies: Revised Edition*, London: Routledge.
- Гат 2000: Ernst-August Gutt, *Translation and Relevance, Cognition and Context*. 2nd Ed. Manchester: St. Jerome.
- Двејк, Шапра 2010: Bader S. Dweik, Mariam M. Abu Shakra, *Strategies in Translating Collocations in Religious Texts from Arabic into English*. ERIC, ED510365. Доступно на <http://eric.ed.gov/?id=ED510365>, консултовано 15.3.2014.
- Дилајл и др. 1999: Delisle, Jean et al., ed. *Translation Terminology*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Кристал 1985: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, превели Борис Хлебец и Иван Клајн, Београд: Нолит.
- Круз 1986: David Alan Cruse, *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ксајабин 2005: He Xiabin, Can we throw 'equivalence' out of the window? *Translating Today Magazine* (4), 18–19.
- Малински 1992: Т. Малински, Возникновение новых фразеологических единиц, In: *Русистика 2*, Берлин, 67-76.
- Нида 1964: E. Nida, *Towards a Science of Translating*, Leiden: E. J. Brill.
- Нојберт, Шрев 1992: Albrecht Neubert, Gregory M. Shreve, *Translation as Text*. Kent: Kent State University Press.
- Норд 1997: C. Nord, A functional typology of translations, In: Anna Trosborg (Ed.), *Text Typology and Translation*, John Benjamin Publishing Company, Amsterdam.
- Њумарк 1981: P. Newmark, *Approaches to Translation*, Oxford: Pergamon Press.
- Њумарк 1988: P. Newmark, *A Textbook of Translation*, New York: Prentice Hall.

- Њумарк 1991: P. Newmark, *About Translation: Multilingual Matters*, Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters Ltd.
- Петронијевић 2002: Божинка Петронијевић, *Немачко-српско-хрватска лексикографија прве половине XX века, културно-историјски трансфер*, Београд: Филолошки факултет.
- Ребри 1995: А. В. Ребрий, К вопросу об окказионализмах // Вісник Харк. ун-ту. – Харків– №384, Т. 2.139-141.
- Снел-Хорнби 1995: M. Snell-Hornby, *Translation Studies an Integrated Approach*, Amsterdam: John Benjamins Publishing co.
- Стерн 2004: David G. Stern, *Wittgenstein's Philosophical Investigations, an introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Таури 1985: G. A. Toury, Rationale for Descriptive Translation Studies, in: T. Hermans (ed.), *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*, London: Croom Helm.
- Хатим, Мандеј 2004: Basil Hatim, Jeremy Munday, *Translation: An advanced resource book*, New York: Routledge.
- Хаус 1997: Juliane House, *Translation Quality Assessment, A Model Revisited*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Херберг 1988: D. Herberg, Neologismen—lexikologisch und lexikographisch betrachtet, In: *Sprachpflege*. Jg. 37. 8. 109-112.

Danica M. Jerotijević Tišma

THE PROBLEM OF TRANSLATING OCCASIONALISMS FROM ENGLISH TO SERBIAN

Summary

The paper investigates translation strategies Serbian EFL teachers employ when translating occasionalisms. Occasionalisms are especially frequent on the Internet, where new words appear and disappear swiftly. Seldom does an occasionalism become a lexeme, yet when it does happen it is predominantly due to the admirable level of English lexicography. The corpus containing items for analysis was gathered from two popular websites, *Urban Dictionary* and *Wordspy*, comprised of words created by accident. The list of potentially problematic examples was distributed to English teachers for translation. The collected results underwent careful qualitative as well as quantitative analysis to explore the types of strategies the participants use to translate occasionalisms. Having in mind that novels usually abound in newly created words or unusual expressions, we attempted at confirming the existent or perhaps providing novel options for translators to achieve equivalent effect in the target language.

УТИЦАЈ ТРАНСФОРМАЦИОНО-ГЕНЕРАТИВНЕ ГРАМАТИКЕ НА ТРЕТМАН ПАСИВА У НЕКИМ ОД САВРЕМЕНИХ ГРАМАТИКА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА И МОНОГРАФИЈА О ПАСИВУ

Апстракт: Током свог дугогодишњег проучавања пасивне конструкције, аутор овог рада примјећује да је заједничка карактеристика већине традиционалних и савремених анализа пасива чињеница да пасивну конструкцију виде у уској вези са њеним еквивалентом у активу, тј. као облик изведен инверзијом из њој одговарајуће активне конструкције. Овакво поимање пасива може се сматрати разлогом због којег су многе конструкције, које би по својој форми и значењу могле бити сматране примјерима пасива, једноставно занемарене јер немају своје директне еквиваленте у активу. Могло би се рећи да је ступање трансформационо-генеративне граматике на лингвистичку сцену још дубље учврстило овакво виђење пасива јер је ова граматичка теорија дуго времена узимала активно-пасивну трансформацију као савршен примјер трансформације. Из тог разлога овај рад нуди сажети приказ виђења пасива из угла ове утицајне лингвистичке теорије, као и приказе пасивне конструкције у неким од референтних савремених граматика енглеског језика и монографских студија о пасиву који показују у коликој мјери је трансформационо-генеративна граматика утицала на начин на који је та конструкција описана и дефинисана у датим дјелима.

Кључне ријечи: пасив, актив, граматика, трансформационо-генеративна граматика, трансформација, директни еквивалент.

1. Увод

Увидом у начин на који је пасивна конструкција приказана у фреквентно употребљаваним савременим граматикама енглеског језика могло би се закључити да им је заједничко то што пасивну конструкцију виде у уској вези са њеним еквивалентом у активу, тј. као облик изведен инверзијом из њој одговарајуће активне конструкције. Овакво поимање пасива може се сматрати разлогом због којег су многе конструкције, које би по својој форми и значењу могле бити сматране примјерима пасива, једноставно занемарене јер немају своје директне еквиваленте у активу. У вези са овим примијећено је да чак и ријетке студије које критикују овакво виђење пасивне конструкције те је покушавају видјети као конструкцију која је већим дијелом неовисна о активу, опет неизбежно третирају и описују пасив на основу тога да ли постоји, и у којој мјери, извјесна трансформациона веза

* maja.kujundzic@ffuis.edu.ba

са њему одговарајућим еквивалентом у активу. У вези са тим, неки аутори попут Кверка и сарадника (1985: 169) називају полупасивима¹ или псеудо-пасивима² оне пасивне конструкције које немају своје директне еквиваленте у активу (енг. *semi-passives, pseudo-passives*) управо потврђујући на овај начин чињеницу да се оне пасивне конструкције које у потпуности не испуњавају трансформациони критериј не сматрају правим или идеалним примјерима пасивне конструкције.

Могло би се рећи да је ступање трансформационо-генеративне³ граматике на лингвистичку сцену још дубље учврстило овакво виђење пасива јер је ова граматичка теорија дуго времена узимала активно-пасивну трансформацију као савршен примјер трансформације. Из тог разлога овај рад нуди сажети приказ виђења пасива из угла ове утицајне лингвистичке теорије што би нам у великој мјери помогло да схватимо начин на који је пасив виђен и описан у фреквентно употребљаваним савременим граматика енглеског језика, као и појединим монографским студијама које се баве искључиво пасивном конструкцијом.

С обзиром на то да овај рад посматра приказе пасивне конструкције у неким од фреквентно коришћених савремених граматика енглеског језика, било би неопходно наприје појаснити да се под појмом „граматика—у овом раду подразумева „књига која описује или прописује поменуте комбинаторне могућности неког језика—(Бугарски 1996: 143). Будући да се овај рад бави пасивном конструкцијом у енглеском језику, посматране су сљедеће граматике енглеског језика: Кверк и др. (1985), Бајбер и др. (1999) и Хадлстон и Пулум (2001). Монографске студије пасива које се на извјестан начин противе горе наведеном, увријеженом начину посматрања пасивне конструкције, а опет му, у великој мјери прибјегавају су утицајни студије Свартвика (1965) и Штајнове (1976).

У сегментима рада који слиједе најприје је дат сажети приказ виђења пасивне конструкције из угла трансформационо-генеративне граматике, а затим слиједе прикази пасивне конструкције из наведених граматика и монографских студија о пасиву, како би се могао препознати утицај ове лингвистичке теорије на начин на који је ова конструкција у њима описана и дефинисана.

2. Сажети преглед виђења пасива из угла трансформационо-генеративне граматике

Основне принципе трансформационо-генеративне граматике (ТГГ), једне од најутуцајнијих лингвистичких теорија 20. вијека, поставио је Ноам Чомски у свом дјелу *Синкасицке структуре* (1957), (енг. *Syntactic Structures*). Ови принципи су од тада знатно модификовани и развијени у његовим

¹ вп (скраћено од „властити превод—

² вп

³ Термин преузет од Бугарског (1991: 148).

наредним дјелима, од којих *The Minimalist Program* (1995) представља дјело у којем аутор даје последњи допринос поменутој теорији. Током свог дугогодишњег проучавања пасивне конструкције, аутор овог рада примјећује да је заједничка карактеристика већине анализа пасива та да пасивну конструкцију виде у уској вези са њеним еквивалентом у активу, тј. као облик изведен инверзијом из њој одговарајуће активне конструкције. Овакво поимање пасива може се сматрати разлогом због којег су многе конструкције које би по својој форми и значењу могле бити сматране примјерима пасива једноставно занемарене, јер немају своје директне еквиваленте у активу. Могло би се рећи да је ступање трансформационо генеративне граматике на лингвистичку сцену још дубље учврстило овакво виђење пасива јер је ова граматичка теорија дуго времена узимала активно-пасивну трансформацију као савршен примјер трансформације. Овај став подржава и Свартвик у свом дјелу *On Voice in the English Verb* (1966). Према њему, —passive's sudden appearance in the grammatical limelight can be attributed largely to the advent of transformational grammatical theory, where the active-passive relation has been used as a prime illustration of the supremacy of the transformational model” (Свартвик 1966: 1). У својој одличној студији под називом *The English Verb* (1965), Палмер отпочиње секцију о глаголском виду дискусијом о односу еквиваленције између актива и пасива и сматра да активне и пасивне реченице, у већини случајева, могу бити приказане у наведеном односу. Као и Свартвик, Палмер такво виђење пасива такође приписује појави трансформационо-генеративне граматике јер је трансформација из актива у пасив из угла ове лингвистичке теорије била виђена као —basic fact for earlier forms of transformational-generative grammar with its notion of transformation, permitting the simple formula” (Палмер 1974: 25):

NP1 Vact NP2 → NP2 Vpass by NP 1

Штајнова у свом дјелу под називом *Studies in the Function of the Passive* (1979) такође види појаву трансформативно-генеративне граматике као један од два догађаја који су имали највећег удјела у лингвистичком опису пасива. Она такође указује на чињеницу да је пасив у зачетку трансформативно-генеративне теорије био представљан као савршен примјер трансформације, која се убрзо показала неадекватном, па су услједили покушаји да се виђење пасива из угла ове теорије усаврши и модификује. Више је него очигледно да се сви претходно изнесени ставови слажу у томе да је трансформационо-генеративна граматика у огромној мјери допринијела чињеници да је пасив веома често виђен у уској вези са својим еквивалентом у активу, тј. као инверзија његовог одговарајућег облика у активу.

Са појавом трансформационо-генеративне граматике, најприје је сматрано да постоје посебне трансформације које се везују за различите граматичке конструкције, па је у складу с тим сматрано да постоји посебан тип трансформације путем којег се пасив изводи из актива. Осим тога што је виђена као савршен примјер трансформације, ова трансформација је вео-

ма често коришћена да укаже на недостатке граматике фразне структуре и да у исто вријеме укаже на супериорност нове граматичке теорије, тј. трансформационо-генеративне граматике.

Наиме, у граматички фразне структуре пасив —*an* be formed by selecting element *be+en* as a part of the auxiliary verb” (Чомски 1957: 39) из доље наведеног правила (1 iii):

- (1) (i) *Verb* → *Aux* + *V*
- (ii) *V* → *hit, take, walk, read, etc.*
- (iii) *Aux* → C (M) (*have+en*) (*be+ing*) (*be+en*)
- (iv) *M* → *will, can, may, shall, must*

Ово правило, међутим, не обухвата рестрикције које се јављају у вези са употребом *be+en* елемента. Наиме, дато правило не указује на чињеницу да *be+en* елемент може бити изабран само у случају када је глагол *V* прелазан, не можемо га бирати ако глаголу слиједи само именичка фраза, чак и ако је глагол прелазан и да мора бити изабран ако глаголу *V* слиједи приједлошка фраза са *by*. Чомски сматра да ови недостаци могу бити исправљени ако —*we exclude passives from the grammar of phrase structure, and reintroduce them by a rule such as*” (Чомски 1957: 43):

- (2) If S1 is a grammatical sentence of the form

NP - Aux - V - NP2

then the corresponding string of the form

NP2 - Aux + be + en - V - by + NP1

is also a grammatical sentence.

Увођењем овог правила избјегнуте су претходно поменуте рестрикције које су постојале у рјешењу понућеном од стране фразне граматике. Оно што је битно уочити у случају правила које нуди трансформационо-генеративна граматика (правило 94) јесте чињеница да оно подразумијева познавање конституентске структуре одређене ниске јер управо она одређује њену инверзију. Правило које нам нуди фразна граматика не пружа нам такав увид, па стога Чомски сматра да би приступ пасиву понућен од стране фразне граматике требало да буде одбачен у корист новог рјешења понућеног од стране трансформационо-генеративне граматике, које нам нуди правило које узима у обзир горе наведене рестрикције и у исто вријеме води знатном упрошћавању граматике.

У своме дјелу под називом *Аспекти синтаксичке теорије* (1965), у оквиру дискусије о глаголској поткатегоризацији, Чомски анализира пасив из угла прилога за начин јер управо они имају великог удјела у процесу глаголске поткатегоризације. Наиме, у већини случајева глаголи се могу појавити са прилозима за начин, међутим, то није увијек случај. Глаголи који не могу стајати уз прилог за начин обично су они којима слиједе именичке фразе које не подлијежу пасивној трансформацији. У складу са овим, он предлаже да —*manner adverbial should have as one of its realizations a 'dummy element' signaling that the passive transformation must apply*” (Чомски 1965: 103). Према Чомском, овај начин формулисања пасива је супериор-

нији од оног предложеног у *Синтаксичким структурама* (1957) јер је у овом случају пасивизација одређена прилогом за начин и, у складу са тим, употреба *V* елемента је флексибилнија. Другим ријечима, избор глагола постаје прилично слободан тј. глагол може бити прелазан и непрелазан, што објашњава постојање псеудопасива и потискује у страну — *“a hoc rule of derived constituent structure that, in fact, was motivated solely by the passive construction”* (Чомски 1965: 104). Упркос одређеним промјенама у пасивном трансформационом моделу, ова трансформација је још увијек везана за специфичну структуру (енг. *structure-specific*). У дјелима која слиједе, оваква правила која су, како смо видјели, уско везана за одређене конструкције бивају уопштена као дио покушаја да се редукује обим и разноликост граматика. У складу са овим, различите могућности усложњавања (енг. *compounding*) приближиле су се *alpha*-помјерању као јединственом процесу од којег се састоје трансформацијске компоненте. — *The notions 'passive', relativization', etc. can be reconstructed as processes of a more general nature, with a functional role in grammar, but they are not 'rules of grammar’* (Чомски 1981: 7).

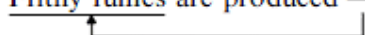
У складу с тим Б. Артс у своме дјелу *English Syntax and Argumentation* (2001) не објашњава пасив као резултат трансформационих правила уско везаних за ову конструкцију, већ га објашњава уз помоћ правила помјерања (енг. *movement*), која показују како елементи или ниске елемената могу бити помјерени како у пасиву, тако и у другим реченицама. Пошто је у нашем фокусу пасив видјећемо како и које правило помјерања учествује у настанку пасивних реченица. Артс у своме дјелу наводи четири основна типа помјерања: помјерање глагола (енг. *verb movement*) и помјерање именичке фразе (енг. *NP-movement*), помјерање у упитним реченицама и, коначно помјерање упитне ријечи (енг. *Wh-movement*). Од наведених типова помјерања у настанку пасива учествује *NP*-помјерање, па стога Артс описује пасив управо у свјетлу овог помјерања. Артс као примјер узима следеће реченице (Артс 2001: 137):

(3) These lorries produce filthy fumes.

(4) Filthy fumes are produced by these lorries.

С обзиром на то да се *theta* – (под)теорија бави врстама *NP*-помјерања, није изненађујуће да Артс наведене реченице наприје посматра из угла тематских улога, при чему примјећује да именичка фраза *these lorries* има улогу агенса, док именичка фраза *filthy fumes* има улогу пацијенса у објема реченицама. На основу овога, Артс закључује да су лингвисти, како би успјели обухватити велику тематску сличност између активних и пасивних реченица, предложили виђење пасива као резултата помјерања при којем је субјекат пасивне реченице изведен из позиције која се налази после главог глагола. Он користи следећи примјер као илустрацију наведеног помјерања (Артс 2001: 138):

Filthy fumes are produced — by these lorries

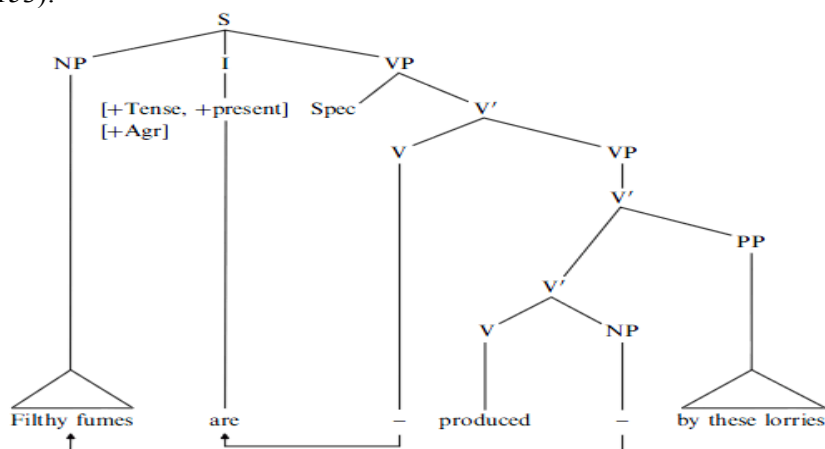

The diagram illustrates the movement of the agent phrase 'by these lorries' in a passive sentence. A horizontal line with an arrow points from the agent phrase to the patient 'Filthy fumes', indicating the movement of the agent from its surface position to the position of the patient.

(5)

Оваква илустрација нам објашњава како се фраза са тематском улогом пацијенса, која се по правилу налази у позицији иза главног глагола, у пасиву налази у позицији субјекта. Очигледно је да помјерање приказано у примјеру (97) представља примјер NP-помјерања.

Артс се затим пита гдје би било мјесто помоћног глагола *be* у граматичком стаблу. Он то чини тако што анализира пасивне реченице које садрже комбинацију модалних глагола, аспектуалних помоћних глагола и негацијских елемената и при томе прати како се пасивни помоћни глагол *be* уклапа у такве реченице. Оно што закључује је да се у случају свих могућих комбинација у пасиву први помоћни глагол јавља у свршеном облику и налази се испред негативног означивача *not*. Ако имамо на уму чињеницу да се модални глагол налази у *I'*, онда је рјешење за граматичко стабло поприлично једноставно. Наиме, ако анализирана реченица садржи модални глагол, онда се он налази у *I'*, док су сви остали глаголи позиционирани у *VP*. Ако реченица садржи само помоћне глаголе који нису модални, онда опет први бива смјештен у *I'*, а сви остали бивају смјештени у *VP*. Ако имамо само главни глагол, онда се налази у *VP*, у којој има улогу главе. Артс затим даје примјер реченице (5) представљене следећим дијаграмом (2001: 153):

У датом дијаграму имамо двије врсте помјерања: помјерање глагола и NP-помјерање. У случају помјерања глагола, помоћни глагол *be* се помјера у *I'*, док се у случају NP-помјерања директни објекат помјера из позиције иза главног глагола у позицију субјекта.

У даљем развоју ове теорије било би занимљиво примијетити да у свом дјелу под називом *Теорија о управљању и везивању* (1981) (енг. *Lectures on Government and Binding*) Чомски прави разлику између синтаксичких и лексичких пасива. Он описује синтаксичке пасиве на следећи начин: —Syntactic passives are not restricted to direct objects of verbs and require no thematic relationship between the verbal base and the surface subject position,

the meaning of the passive is strictly determined by properties of the D- and S-structures with no contribution from the rules forming the construction beyond this, and there are no morphologically complex cases” (Чомски 1981: 118). У другу руку лексички пасиви захтијевају горе поменућу тематску везаност, не могу имати субјекте без аргумената и имају идосинкратична семантичка обиљежја и особине које су у већини случајева морфолошки сложене. Чомски приписује ове разлике између горе поменутих типова пасива различитим начинима на који су генерисани, тј. ако претпоставимо да су морфолошки генерисани пасиви обавезно лексички, онда у енглеском језику постоји *en-VP* опција са стандардном интерном структуром и са позицијом иза копуле, па постоји и правило *alpha*-помјерања и одређени глаголи бивају генерисани и као придјеви и као *en-VP*, што онда објашњава могућу двосмисленост. На основу овога, могло би се рећи да овакав начин посматрања пасива представља велики напредак у поређењу с тим како је ова конструкција била виђена у самом зачетку трансформативно-генеративне граматике. Наиме, Чомски препознаје примјере, како их он назива, *непасива* (енг. *unpassives*) који, као што је приказано изнад, посједују одређене особине и обиљежја који се разликују од оних које су традиционално сматране својином пасива, док неке структуре посједују обиљежја и једних и других. Ова два типа структура врло лако можемо препознати као структуре које Свартвик третира примјерима псеудопасива и полупасива.

У Карнијевој *Синтакси* (2002) пасив је анализиран из угла теорије принципа и параметара (енг. *Principles & Parameters*) и једним дијелом из угла теорије *минимализма* (енг. *Minimalism*). Пасив се најприје помиње у секцији о *NP/DP* помјерању гдје је и описан управо из угла тог помјерања. Карни узима следеће реченице као примјере актива и пасива (Карни 2002: 229):

(6) The policeman kissed the puppy.

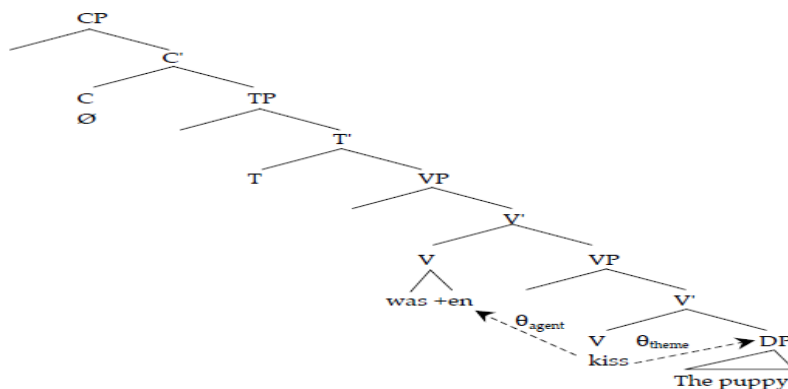
(7) The puppy was kissed by the policeman.

Они најприје истиче да двије горе наведене реченице немају исто значење, али описују исти догађај са истим партиципантима. Што се тиче партиципаната, могло би се рећи да, на површини, обје реченице носе исту тематску информацију. Међутим, ако погледамо пажљивије, примијетићемо одмах да је агенс у пасивној реченици представљен са препозицијском фразом са *by*, која, у ствари, представља адјункт. Пошто адјункти нису дио основног *theta* обасца и не подлијежу *theta* критеријуму, они су изборни елементи, па онда самим тим агенс, који је у горе наведеном случају адјункт, постаје изборни елемент, при чему бисмо добили следећи реченицу (Карни 2002: 22):

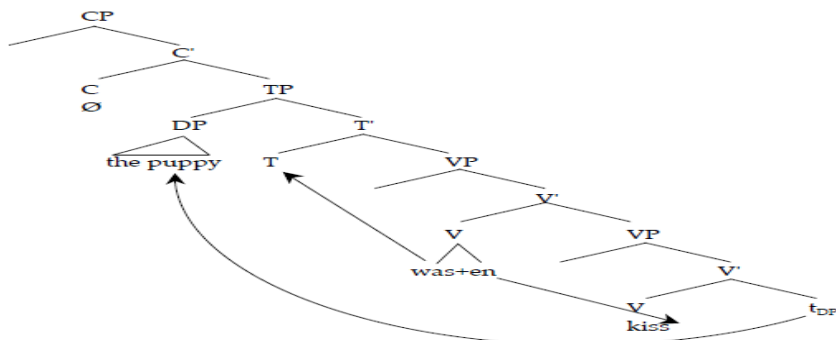
(8) The puppy was kissed.

Из горе наведеног примјера могло би се закључити да актив и пасив имају другачија тематска обиљежја, тј. актив посједује агенса и пацијенса, док пасиву недостаје *theta*-улога агенса у његовој матрици. Карни истиче да објашњење у овом случају није синтаксичко него морфолошко. Наиме,

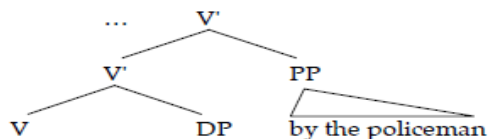
пасивни глагол има специфичан морфолошки облик – изведен је из глагола у активу уз помоћ веома једноставне морфолошке трансформације, тј. додавањем суфикса *-en* или *-ed*, који је хомофон са суфиксом *-ed* и који користимо за грађење простог прошлог времена, па из тог разлога Карни као основни облик узима *-en* како га не би помијешао са обликом који користимо за творбу наведеног временског облика. Извођење ове операције не само да мијења изговор дате ријечи, њено значење, него оно што је за нас битно – она мијења и *theta* матрицу (енг. *theta grid*) коријенског глагола, који сада умјесто два аргумента има само један, који представља пацијенса. Ако затим обратимо пажњу на ред ријечи у активу и пасиву видјећемо да се у активу пацијенс налази у објекатској позицији, док се у пасиву налази у позицији субјекта. Као једну могућу анализу, Карни предлаже тврдњу да је пацијенс генерисан у објекатској позицији и у активу и у пасиву и да затим бива помјерен у субјекатску позицију у пасиву како би задовољили принцип продужене пројекције (енг. *Extended Projection Principle-EPP*), у складу са којим све реченице морају имати субјекат. Карни то представља на сљедећи начин (Карни 2002: 231):

Приказани дијаграм нам даје дубинску структуру пасива (енг. *D-structure*). Примјећујемо да се у дубинској структури глагол одмах јавља у свом пасивном облику јер су морфолошке операције већ обављене у лексикону и нису видљиве на синтаксичком нивоу. Слично томе, подлежаг агенс није представљен у дубинској структури пасива, осим ако није дат у изборној *by*-фрази. Такође примјећујемо да принцип продужене пројекције није задовољен у овом случају јер је позиција субјекта празна, тј. не постоји ништа на мјесту спецификатора дате TP, а према Карнију то рјешавамо NP/DP, помјерањем на начин приказан у сљедећем дијаграму (Карни 2001: 231):

Као што је већ речено, пасив се може појавити са изборним аргументом који има улогу агенса и јавља се у облику препозицијске фразе па би било пожељно видјети на који начине се он представља. Поменуте препозицијске фразе цртамо тако што их придружујемо на следећи начин (Карни 2002: 231):

Према томе, пасив у овом случају може бити објашњен уз помоћ NP/DP помјерања. Очигледно је да адјункт фразе са *by* могу бити дио пасива, али, како је унапријед показано, само као изборни дио, а у случају X'-теорије, оне једноставно бивају придружене V'. Иако се овакво објашњење пасива чини задовољавајућим, ипак се намећу следећа питања: зашто не можемо задовољити принцип продужене пројекције тако што ћемо субјектску позицију испунити несипуњеним елементом, тј. експлетивом. Како би доказало неадекватност оваквих, на први поглед прихватљивих реченица Карни даље објашњава пасив уз помоћ падежне теорије. Да бисмо разумјели падежну теорију, најприје морамо прихватити чињеницу да се само активни прелазни глаголи могу појавити са акузативом, док пасивни глаголи немају ту могућност. У складу са овим можемо закључити да пасивни суфикс —absorbs a verb's external theta role and absorbs a verb's ability to assign accusative case to its sister” (Карни 2002: 238). Ако имамо ово на уму и ако опет погледамо пасивне реченице дате у горе представљеним дијаграмима, можемо закључити да оно што се дешава у овом случају није само то да субјектска позиција, тј. екстерна *theta*-улога бива празна него и падежна позиција бива отворена. Као што смо већ могли видјети, NP/DP се помјера да заузме ту позицију не само због тога да би био задовољен принцип продужене пројекције него и због тога да се испуни падежна позиција. У складу са овим можемо закључити да пасив може бити објашњен како уз помоћ NP/DP помјерања, тако и уз помоћ падежне теорије.

3. Пасив у неким монографијама и савременим граматикама

3.1. Свартвик

У своме дјелу *On Voice in English Verb* (1966) Свартвик анализира пасивну конструкцију у енглеском језику из различитих углова. Оно што његову анализу пасива чини другачијом од већине дотадашњих анализа пасива јесте чињеница да као полазну тачку узима пасивну умјесто активне конструкцију. Другим ријечима, Свартвик не посматра пасив само као инверзију његовог одговарајућег облика у активу него као конструкцију чије је постојање дјелимично независно од постојања његовог „еквивалента” у активу. У складу са тим, Свартвиково истраживање обухвата све оне језичке структуре које значењем и обликом наликују пасиву, али ипак немају своје одговарајуће облике у активу и на основу таквог става успоставља слједећи дијагностички кључ⁴ (енг. *diagnostic key*) за препознавање и класификовање пасивних конструкција (Свартвик 1966: 2):

- (9) *The house was built by experts*
- (10) *The house was built of wood.*
- (11) *His bills are paid.*
- (12) *His bills are paid regularly every month.*
- (13) *His bills are paid, so he owes nothing now.*
- (14) *The snow was piled high by the wind.*
- (15) *The snow was piled high by the door.*
- (16) *The village was (appeared, lay, looked, seemed) quite deserted.*
- (17) *He felt thoroughly disappointed.*
- (18) *The door remained locked.*

Наведене реченице су подијељене у шест класа (α , β , γ , δ , ϵ , ζ). Основни критериј на којем почива њихова класификација јесте способност наведених реченица да буду трансформисане у своје екстензивне еквиваленте у активу. Како бисмо разумјели термин екстензиван, неопходно је да се осврнемо на разлику коју Свартвик прави између екстензивних и интензивних клауза: —*Intensive clauses are those clauses between two of whose nominal elements there is a relation of coreference. In extensive clauses no such systemic coreference relation obtains*” (Свартвик 1966: 33). Како се крећемо ка дну скале пасива, поменути класификациони критериј слаби, па су у складу са тим —*agentive clauses, at the top of the passive scale, are transformationally related to active clauses, whereas non-agentive clauses, at the bottom end of the passive scale, have syntagmatic affinity with active equative clauses. In between the two extremes of the scale there are intermediate classes with mixed properties*” (Свартвик 1966: 138).

На самом врху Свартвикове скале пасива налазе се пасиви са израженим *by*-агенсима. Они се даље дијеле на оне који садрже живе *by*-агенсе

⁴ ВП

(α) и оне који садрже неживе *by*-агенсе (β). У складу са главним класификационим критеријумом коришћеним у овој скали, позиција ових пасива у самом врху исте свједочи о њиховој способности да буду трансформисани у своје екстензивне активне еквиваленте, као што је приказано у примјеру.

Класа γ се састоји од пасива чији агенси нису изражени, па их Свартвик због тога назива —*gentless passives*”. Они, међутим, могу имати изражене *by*-агенсе, па у складу с тим могу бити трансформисани у своје екстензивне еквиваленте у активу.

Средишњу позицију у Свартвиковој скали пасива заузимају пасиви класе δ који се састоје од пасива чији партиципи имају особине и глагола и придјева. Као посљедица тога, они могу бити трансформисани у своје екстензивне активне еквиваленте (тј. клауза чији помоћни глаголи немају особине копуле), као и у одговарајуће интензивне активне клаузе, које садрже копуле као своје помоћне глаголе.

Класа ϵ се састоји од пасива који не могу имати агенсе (енг. *non-agentive passives*) и заузима позицију скоро на самом дну Свартвикове скале пасива. Оваква позиција на скали пасива указује да је способност ових пасива да буду трансформисани у своје екстензивне активне еквиваленте веома мала. Посљедња класа пасива је означена са ζ и садржи пасиве са партиципима који су морфолошки изоловани путем процеса прављења сложеница, па је њихова трансформација у одговарајуће еквиваленте у активу немогућа.

Очигледно је да упркос чињеници да Свартвик настоји да не посматра пасив само као инверзију његовог одговарајућег облика у активу него као конструкцију чије је постојање дјелимично независно од његовог „еквивалента—у активу, његов дијагностички кључ за препознавање пасивне конструкције, који представља главну окосницу овог рада, опет почива на способности наведених реченица да буду трансформисане у своје екстензивне еквиваленте у активу као основном критерију за његово успостављање. Иако су конструкције које немају директне еквиваленте у активу ипак уврштене у Свартвикову скалу, иако при самом дну, не можемо се отети утиску да оне ипак нису саматране правим тј. идеалним примјерима пасива. У вези са овим, није изненађујуће да Кверк и др. у свом пасивном градијенту, успостављеном деценијама касније, а који је више него очигледно настао под утицајем Свартвиковог дијагностичког кључа, примјере пасива који ријетко или никако не могу имати своју еквиваленте у активу називају полупасивима и псеудопасивима (енг. *semi-passives and pseudo-passives*).

Све ово свједочи у прилог томе да чак и они лингвисти који се опире посматрању и дефинисању пасивне конструкције у односу на њој одговарајућу активну конструкцију, ипак нису у стању избјећи овај однос као основни критериј приликом њеног дефинисања.

3.2. Штајн

Штајнова се такође проти́ви дефинисању пасива као конструкције која је неминовно изведена из одговарајућег еквивалента у активу, при чему објекат активне конструкције постаје субјекат пасивне конструкције, а њен субјекат постаје објекат пасивне конструкције, при чему агенс тј. вршилац радње активне реченице може бити изостављен у пасиву. У прилог оваквом ставу она користи резултате истраживања М. Михаиловић (Штајн 1979: 12), који показују да постоје примјери пасива код којих агенс не може бити изостављен а да се та иста конструкција у исто вријеме не учини граматички неприхватљивом. Из тог разлога Штајнова има за циљ свога истраживања да редефинише пасива на начин који ће бити у стању да обухвати и објасни све примјере пасива и њихову употребу.

Штајнова даје преглед битних студија пасива из 19. и 20. вијека и оно што сматра заједничком карактеристиком свих ових радова јесте чињеница да они пасив посматрају прије као формални, него као семантички феномен. Наиме, већина дефиниција пасива у дјелима наведених аутора описује пасив као структуру која се састоји из помоћног глагола *be* + прошли партицип и разликују се само по томе да ли пасив ограничавају на транзитивне глаголе и по томе који помоћни глаголи могу да се појављују у њима. Након сажетог прегледа анализа пасива горе наведених аутора, Штајнова даје своју дефиницију пасива:

On the basis of these arguments I would now suggest the following definition of the passive: passive verb phrases are verbal combinations consisting of a verb + an obligatory past participle which function as verbs in a sentence and cannot be replaced by a one-word form in the present and past tense nor by a corresponding coordinated active verb phrase (Stein 1979: 26).

Штајнова даље тврди да прихватање могућности појаве копула и губитка значаја питања глаголских и придјевских особина пасива код дефинисања пасивних конструкција доводи до концептуалних промјена у различитим димензијама пасива при чему трансформација актива у пасив и обратно престаје да буде главни критериј на основу којег можемо одлучити да ли је конструкција у питању пасивна или не. У вези са овим, изгледа да се Штајнова слаже са Свартвиком и издваја његову дефиницију пасива као најсвеобухватнију јер узима у обзир све оне језичке структуре које су традиционално биле искључене из истраживања.

Штајнова такође истиче да је значење пасива одувјек било посматрано у уској вези са значењем његових еквивалената у активу. Она сматра да постоје два основна приступа значењу пасива: ту су лингвисти који вјерују да разлике у значењу пасива и његовог еквивалента у активу постоје и они који вјерују да те разлике нема. Она сматра да оно што је заједничко наведеним приступима јесте чињеница да су оба базирана на реченицама које несумњиво могу имати своје еквиваленте у активу, док им је друга заједничка особина та да ниједан од њих не прави разлику између два различита

аспекта проучавањем значења, његове истинитости и перспективе коју узима говорник. У складу са тим она закључује да се ови приступи проучавању значења пасива не разликују у својој суштини, него према аспектима значења на који стављају акценат. Као најјачи доказ да разлика у значењу између пасива и његових еквивалената у активу постоји, Штајнова узима пасиве који се појављују без изражених агенаса. Према истраживањима базираним на корпусима података узетих из енглеског језика њеног времена, 80% – 85% пасива јављају се без агенаса. Ова чињеница је најчешће занемарена, а у ствари би требало да буде узета као најрелевантнији доказ на основу којег би трансформациона веза између актива и пасива коначно била занемарена, а пасив коначно био виђен као, највећим дијелом, независна конструкција.

Штајнова такође истиче да је прелазност глагола предуслов за његово појављивање у пасиву. У вези са овим она истиче да постоје глаголи који чине изузетке и који се, упркос томе што су прелазни, не могу појавити у пасивним реченицама. Затим поставља питање шта радити са оваквим примјерима пасива и предлаже сљедеће рјешење, према којем којем —“[i]t-her transitivity has to be given up as a defining criterion or it has to be redefined, for instance in semantic terms and not in syntactic ones” (Штајн 1979: 74). У складу са овим, Штајнова глаголе не дијели на прелазне и непрелазне, него их према семантичким критеријима дијели на оне који представљају радњу или резултат радње односно на динамичне и статичне глаголе.

Из горе наведеног сасвим је јасно да Штајнова настоји да види пасив као конструкцију чија структура, функција и значење не могу и не смију увијек бити посматрани у уској вези са одговарајућом активном конструкцијом, при чему указује на недостатке таквог третирања пасива и даје нове перспективе за посматрање истих. Упркос томе што нам отвара нове перспективе посматрања и дефинисања пасивне конструкције, очигледно је да и сама ауторка не може у потпуности избјећи дефинисање пасивне конструкције а да га не доведе у уску везу са његовим трансформационим еквивалентом у активу. Очекивало би се да, под утицајем ауторкиних иновативних приступа дефинисању пасивне конструкције, у савременим граматицама енглеског језика које су услиједиле, ова конструкција неће бити дефинисана искључиво кроз њену трансформациону везу са еквивалентом у активу, међутим, као што ћемо видјети у приказима пасивне конструкције из савремених граматика енглеског који слиједе, то није случај.

3.3. Кверк и др.

Кверк и сарадници дефинишу глаголско стање као граматичку категорију која нам омогућава да радњу реченице изразимо на два различита начина, а да при томе не промијенимо њено чињенично значење. Та два различита начина виђења глаголске радње означена су као актив и пасив и један су са другим у уској трансформационој вези, на којој Кверк и сарад-

ници базирају своју анализу пасива. Они тврде да веза између актива и пасива подразумева два граматичка нивоа, а то су граматички ниво фразе и клаузе. На нивоу глаголске фразе пасив се разликује од актива по томе што умјесто простог глаголског облика садржи сложени, који се састоји од помоћног глагол *be* праћеног партиципом прошлим, док на нивоу клаузе трансформација из актива у пасив доводи до промјене позиције два реченична елемента. Другим ријечима, субјекат активне реченице постаје објекат пасивне реченице, док објекат активне реченице постаје субјекат пасивне реченице у којој се појављује са препозицијом *by*. Занимљиво је примјетити, иако Кверк и сарадници указују на разлике у форми пасивне реченице и њеног еквивалента у активу, они сматрају да је њихово значење исто иако одређени елементи у њима имају другачије позиције и функције. На основу горе поменутих особина пасива, Кверк и сарадници успостављају своју класификацију пасива, који дефинишу као конструкцију која се састоји од помоћног глагола (*be* или *get*) и прошлог партиципа глагола. На основу ове веома формалне дефиниције, пасива Кверк и сарадници нам представљају своју класификацију пасива или пасивни градијент⁵ (енг. *passive gradient*) која обухвата сљедеће реченице (Кверк и др. 1985: 167):

- (19) This violin *was made* by my father.
- (20) This conclusion is hardly *justified* by the results.
- (21) Coal *has been replaced* by oil.
- (22) This difficulty *can be avoided* in several ways.

-
- (23) We *are encouraged* to go on with the project.
 - (24) Leonard *was interested* in linguistics.
 - (25) The building *is already demolished*.
 - (26) The modern world is getting ['becoming'] *more highly industrialized and mechanized*.

Све наведене реченице су најприје подијељене на три класе: централне или праве пасиве⁶ (енг. *central or true passives*), полупасиве (енг. *semi-passives*) и псеудопасиве (енг. *passives*). Основни критериј на којем је заснована ова класификација пасива јесте постојање јасне кореспонденције између пасивне и активне глаголске фразе или клаузе.

На врху хијерархије пасива Кверка и сарадника налазе се централни или прави пасиви. Они заузимају ову позицију јер се могу поставити у директну кореспонденцију са својим еквивалентима у активу и због тога се сматрају „идеалним—примјерима пасива. Мјешовити⁷ или полупасиви (енг. *mixed or semi-passives*) налазе се на средини хијерархијске скале Кверка и сарадника и имају особине и глагола и придјева, као у примјерима (66) и (67). Они не могу имати своје еквиваленте у активу нити агенсе, па их Кверк и сарадници стога називају псеудопасивима (енг. *pseudopassives*),

⁵ ВП

⁶ ВП

⁷ ВП

као у примјерима (72) и (73). Овакве конструкције означавају стање као резултат одређене радње, прије него саму радњу, и због тога се често називају статичним пасивима (енг. *statal passives*).

Сама чињеница да Кверк и др. као основни критериј за формирање свог пасивна градијента узимају могућност трансформације пасивних конструкција у њихове еквиваленте у активу свједочи о томе да је пасивна конструкција, као што је и претпостављено, од стране ових аутора, виђена у уској вези са њеним еквивалентом у активу. У вези са овим, Кеврк и др. називају оне примјере пасивне конструкције који имају своје директне еквиваленте у активу идеалним или правим примјерима пасива, док оне који својом формом или пак значењем „подсјећају—на пасив називају полупасивима и псеудопасивима, што додатно свједочи претпоставци да је пасив виђен у уској трансформационој вези са активом.

3.4. Бајбер и др.

Према Бајберу и сарадницим, већина пасивних конструкција гради се од помоћног глагола *be* којем слиједи партицип прошли. Осим помоћног глагола *be*, они истичу да се и глагол *get* може појавити у пасиву у улози помоћног глагола. Што се тиче глагола који се могу појавити у пасиву, Бајбер и сарадници сматрају да је пасив могућ са већином прелазних глагола. Трансформацијом из актива у пасив, директни објекат активне реченице постаје субјекат пасивне, док субјекат постаје објекат пасивне реченице у којој се, у већини случајева, појављује у облику препозицијске фразе са *by*. Именичка фраза у оквиру ове препозицијске фразе најчешће се назива агенсом радње, иако она може имати и друге семантичке улоге. У вези са овим, занимљиво је примјетити да у дијелу своје анализе пасива у којем се баве семантичким улогама субјекта, Бајбер и сарадници истичу да субјекат у пасивним реченицама најчешће није активни чинилац радње, него онај који бива на неки начин под утицајем те радње. Они такође истичу да, иако субјекат пасивне реченице у већини случајева одговара директном објекту активне реченице, могуће да он одговара и индиректном објекту дитранзитивног глагола или препозицијском објекту препозицијског глагола са два мјеста. Класификација пасива од стране Бајбера и сарадника чини се јединственом по томе што они дијеле пасиве на оне са статичним и динамичним глаголима, у складу с тим да ли описују *“the state resulting from the action”* or *“—a action rather than the resulting state”* (Бајбер и др. 1999: 936), као у примјерима (27) и (28):

(27) *Andy may be adopted so something like that*

(28) *My car was broken into.*

Бајбер и сарадници истичу да је често веома тешко повући разлику између статичних пасива и оних конструкција које им само формално сличне, а састоје се од копуле и придјева. У вези са овим било би дискутабилно тврдити да су овакве конструкције сличне пасивима који имају и придјев-

ске и глаголске карактеристике, тј. полупасивима, или пасивима класе d (Свартвик 1966).

Осим статичних и динамичних пасива, финитне пасивне конструкције обухватају и пасиве са помоћним глаголом *get*, као у примјеру (29) (Бајбер и др. 1999: 937):

(29) *You're getting spoiled.*

Бајбер и сарадници међу финитне пасивне конструкције уврштавају и оне са полумодалним глаголима (енг. *semi-modals*) и другим еквивалентима помоћних глагола, као што су: *has to be done, need to be taken, used to be written, etc.*, док су идоми типа *be bound to, be supposed to, get rid of, as opposed to* искључени из категорије пасива јер “they do not admit of any active-passive variation” (Бајбер и др. 1999: 937).

Бајбер и сарадници у своју анализу пасива укључују и нефинитне пасиве. Они успостављају њихову класификацију и дијеле их на основу тога да ли су постмодификатори именица или глагола, као у примјерима (30) и (31) (Бајбер и др. 1999: 936):

(30) *That would be the cause of death, I think, heavy blow from a piece of lead piping wrapped in a sock.*

(31) *My dad's having all the locks changed.*

Сама чињеница да опис пасивне конструкције од стране Бајбера и сарадика у својој основи почива на тврдњи да она настаје трансформацијом из актива у пасив, приликом чега директни објекат активне реченице постаје субјекат пасивне, док субјекат постаје објекат пасивне реченице у којој се, у већини случајева, појављује у облику препозицијске фразе са *by*, свједочи о томе да поменути аутори, као и претходни, пасивну конструкцију виде и описују у уској вези са одговарајућим еквивалентом у активу. О овоме у великој мјери свједоче и наведене класификације пасив, јер имајући у виду примјере којима су представљени различити типови ове конструкције, јасно је да сваки посједује свој директни еквивалент у активу из којег је изведен уз помоћ горе наведене трансформације. Сувишно је рећи да критеријум због којег су идоми типа *be bound to, be supposed to, get rid of, as opposed to* искључени из категорије пасива – јер “they do not admit of any active-passive variation” (Бајбер и др. 1999: 937), више него експлицитно потврђује основну претпоставку овог рада.

3.5. Хадлстон и Пулум

Дефиниција пасива од стране Хадлстона и Пулума (2002) базирана је на промјени синтаксичких улога одређених реченичних елемената у пасиву у поређењу са његовим еквивалентом у активу. На примјер, субјекат у активу је поистовијећен са улогом агенса радње, док субјекат у пасиву најчешће трпи одређену радњу. У вези са овим више је него очигледно да су сами називи за актив и пасив базирани на семантичким улогама њихових

субјекта, као у примјерима (32) и (33) понаособ (Хадлстон, Пулум 2002: 1427):

(32) *Oswald assassinated Kennedy.*

(33) *Kennedy was assassinated by Oswald.*

Из горе наведених примјера очигледно је да је промјена семантичких улога елемената о којима смо говорили такође удружена и са промјеном глаголске фразе.

Што се тиче семантичких улога субјекта у пасивној реченици, Хадлстон и Пулум истичу да он нема увијек улогу пацијенса одређене радње, већ да може имати улогу онога који доживљава радњу (енг. *an experienter*), онога који подстиче радњу, итд. У складу са овим, горе поменути семантички критерији нису довољни за дефинисање пасива. Према томе, —*while clauses in English are active and which are passive is to be determined by their syntactic properties*” (Хадлстон, Пулум 2002: 1427).

Према Хадлстону и Пулumu, активне и пасивне реченице се разликују према својим синтаксичким особинама на четири различита начина.

1. Субјекат активне реченице појављује се у пасивној реченици као комплемент препозиције *by*.
2. Објекат активне реченице појављује се као субјекат у пасивној реченици.
3. Глагол активне реченице се у пасивној реченици појављује у облику прошлог партиципа.

Пасивна реченица садржи помоћни глагол *to be* као екстра или додатни елемент.

Такође би било занимљиво указати на чињеницу да, у односу на раније поменуте ауторе, Хадлстон и Пулум у својој анализи пасива понекад користе другачије термине. У вези са овим, препозицијска фраза са *by* у пасиву се често назива *internalised complement* (који слиједи глаголску фразу) и којег ћемо у овом раду називати *интернализиваним комплементом*⁸. Један од разлога за ово је чињеница да је субјекат у активу екстерни елемент (претходи глаголској фрази), док у пасиву он постаје интернализовани елемент глаголске фразе. Додатни разлог због којег интернализовани комплемент једноставно није означен као агенс јесте горе поменута чињеница да он не мора увијек да има ту семантичку улогу у пасиву. Хадлстон и Пулум (2002: 1428) истичу да екстернализовани комплемент може бити изостављен, па на основу тога пасиви могу бити подијељени на дуге (са интернализованим комплементом) и кратке пасиве (са екстернализованим комплементом)⁹ – енгл. *externalised complement*).

Кад је у питању четврта и посљедња синтаксичка разлика између актива и пасива, тј. присуство помоћног глагола *to be* у пасиву, Хадлстон и Пулум истичу да осим глагола *to be*, глаголска фраза у пасиву може да са-

⁸ ВП

⁹ ВП

држи и помоћни глагол *to get*. У складу са овим, они дијеле пасиве на *be*-пасиве, *get*-пасиве и „огољене пасиве—(енг. *bare passives*). У вези са *be*-пасивима, Хадлстон и Пулум закључују да глагол *to be*, сем тога што може имати улогу помоћног глагола у пасиву, може такође имати и улогу копуле —*aking a predicative complement in the complex-intransitive construction*” (2002: 1431). У вези са овим они праве разлику између придјевских и глаголских пасива.

Сажети приказ виђења пасива од стране Хадлстона и Пулума у свим својим аспектима почива на трансформацији ове контрукције из њој одговарајуће активне конструкције. Наиме, довољно је примјетити да је пасив дефинисан на основу промјене синтаксичких улога одређених елемената у пасиву у односу на њихову улогу у активу, а да су термини екстернализовани и интернализовани комплемент дефинисани на основу пријашње позиције ових елемената у одговарајућој активној конструкцији, што поновно свједочи у прилог основној претпоставци овог рада.

4. Закључак

Упркос покушајима аутора попут Свартвика и Штајнове који су, у својим књигама о пасиву, покушали да ову конструкцију виде као, у извјесној мјери, независну од њој одговарајућег еквивалента у активу, и да уведу нове критерије на којима би убудуће почивао опис те конструкције у савременим граматикама енглеског језика, пасивна конструкција ипак наставља бити дефинисан по, могло би се рећи, дубоко увријеженом старом обрасцу. Наиме, сви у овом раду представљени прикази пасивне конструкције из референтних савремених граматика енглеског језика, више него очигледно показују да је ова конструкција дефинисана као конструкција која је изведена трансформацијом из њој одговарајућег еквивалента у активу, што се узима и као основни критериј на основу којег су извршене све горе наведене класификације ове конструкције. С обзиром на то да трансформационо-генеративна граматика, од свог наступа на лингвистичку сцену, укључујући и модификације ове теорије које су услиједиле, узима активно-пасивну трансформацију као савршен примјер трансформације, што је приказано у поглављу 3. овог рада, сматрамо да је управо ова теорија још више учврстила и охрабрила такво и свеприсутно виђење пасивне конструкције у савременим граматикама енглеског језика.

Литература

- Артс 2001: В. Аартс, *English Syntax and Argumentation*, Лондон: Macmillan Press.
Байбер и др. 1999: Biber et al, *Longman Grammar of Spoken and Written English*, Лондон: Longman.

- Бугарски 1991: Р. Бугарски, *Увод у општу лингвистку*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства Београд и Завод за издавање уџбеника Нови Сад.
- Карни 2002: А. Carnie, *Syntax: A Generative Introduction*, Оксфорд: Blackwell Publishing Ltd.
- Кверк и др. 1985: Quirk et al, *A Comprehensive Grammar of The English Language*, Лондон: Longman.
- Палмер 1974: F. R. Palmer, *The English Verb*, Лондон: Longman.
- Свартвик 1966: J. Svartvik, *On Voice in the English Verb*. Хар/Париз: Mouton.
- Хадлстон, Пулум 2002: R. Huddleston, G. K. Pullum, *The Cambridge Grammar of The English Language*, Кембриџ: Cambridge University Press.
- Чомски 1957: N. Chomsky, *Syntactic Structures*, Хар: Mouton.
- Чомски 1965: N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Кембриџ, Масачусетс: MIT Press.
- Чомски 1980: N. Chomsky, *Rules and Representations*, Њујорк: Columbia University Press.
- Чомски 1981: N. Chomsky, *Lectures on Government and Binding, The Pisa Lectures*. Берлин/Њујорк: Mouton de Gruyter.
- Чомски 1995: N. Chomsky, *The Minimalist Program*, Кембриџ, Масачусетс: MIT Press.
- Штајн 1976: G. Stein, *Studies in the Function of the Passive*, Тубинген: Gunter Naar Verlag.

Maja R. Kujundžić

THE INFLUENCE OF TRANSFORMATIONAL-GENERATIVE
GRAMMAR ON THE TREATMENT OF THE PASSIVE IN
CONTEMPORARY GRAMMARS OF THE ENGLISH
LANGUAGE AND MONOGRAPHS ON THE PASSIVE

Summary

In the course of her rather long research of the passive construction, the author of this article has noticed that majority of traditional, as well as contemporary accounts of the passive see this construction as closely related to its active counterpart i.e. as being derived from its active counterpart through the process of inversion. Such understanding of the passive construction might be held responsible for the fact that many constructions, which on the basis of their form and meaning, could be seen as examples of the passive, are simply neglected since they do not have their direct active equivalents. It could be said that appearance of transformational-generative grammar on the linguistic scene encouraged such view of the passive even further for the reason that this grammatical theory has seen the passive construction for a long time as the perfect example of the transformation. Because of that, this article offers the summary of the account of the passive as seen by transformational-generative grammar and relates it to the way this construction is seen and accounted for in some of the frequently used contemporary grammars of the English language and monographs on the passive voice, which will cast some light on how this linguistic theory influenced the way the passive construction is generally defined in those.

КОНСТРУИСАЊЕ ЗНАЧЕЊА ПОМОЋУ МУЛТИМОДАЛНИХ ЕЛЕМЕНАТА У ДИСКУРСУ РЕКЛАМА: ПРИКАЗ ИЗ УГЛА ТЕОРИЈЕ ПОЈМОВНОГ СТАПАЊА

Апстракт: Основна тема овог рада јесте да испита конструисање значења помоћу мултимодалних елемената у дискурсу из угла теорије појмовног стапања. Предмет овог емпиријског когнитивнолингвистичког истраживања чине две динамичке телевизијске рекламе, које садрже поруке изражене имплицитно помоћу логички неспојивих појмова. За сврху овог рада одабран је узорак од 40 испитаника/испитаница, старости између 18 и 65 година, различитог нивоа образовања, интересовања и животног стандарда. Истраживање је рађено на територији града Београда и града Новог Сада у периоду јула и августа 2014. године. Циљ ове анализе јесте испитати на који начин гледаоци/слушаоци креирају значење у дискурсу са мултимодалним елементима и да ли би изостанак једног елемента ометао разумевање. За ту сврху креиран је корпус којег чини упитник, с циљем да се дође од одговора на следећа питања: а) која је циљана порука рекламе, б) на који начин су дошли до тог значења, ц) који (мултимодални) елемент им је више помогао да дођу до крајње поруке. На основу обраде добијених података потврђена је хипотеза рада, а то је да је појмовно стапање кључан когнитиван механизам за интерпретацију индиректних и имплицитних порука које долазе из мултимодалног рекламног дискурса; и да су сви мултимодални елементи важни за потпуну интерпретацију значења.

Кључне речи: појмовно стапање, реклама, мултимодални елементи, дискурс, конструисање значења, разумевање, порука.

1. Увод

Како би се створио ефекат креативности и оригиналности, реклама обилује језичким и визуелним елементима на основу којих прималац поруке може сам да спозна поруку рекламе, у којима се врло често спаја неспојиво или се ради о појмовима који су реално и логички неспојиви. На пример, једна рекламна кампања здравствене организације у Њујорку, која апелује на што мањи унос празних калорија, имала је слоган *Are you pouring on the pounds?* (<http://www.fitsugar.com/New-York-Department-Health-New-Ad-Campaign-Dont-Drink-Yourself-Fat-4524963>), док је на слици приказана рука са флашом која сипа сок у чашу. Закључак који се може исвести јесте да постоји еквивалентна веза између сипања сока у чашу и уноса

* ivanavranic11@gmail.com

сока у огранизам што доводи до гојења. Овакве рекламе су нарочито интересантне за анализу, јер се наизглед немогуће претапа у могуће и реално, а тиме се ствара и креативно значање. Логички несклад (енг. *Conceptual clash*) изражава се и језичким и визуелним средствима, то јест, дискурзивним средствима. Колер (2008: 105) дискурс назива друштвено-когнитивном праксом. Он сматра да је дискурс друштвено условљен и конституисан, али и да је чврсто повезан са когницијом, јер људи свет око себе доживљавају путем појмовних модела и схема.

Основна тема овог рада је да прикаже менталне процесе конструисања значења који се одвијају у уму прималаца порука при интерпретацији мултимедијалних елемената у рекламном дискурсу. Другим речима, рад представља емпиријско когнитивнолингвистичко истраживање с циљем да се установи на који начин примаоци порука долазе до имплицитно израженог значења у рекламама које садрже вербалне, визуелне и/или акустичне елементе, али и ликове и фабулу, и да ли, евентуално, изостанак неког елемента утиче на квалитативно-когнитивну интерпретацију рекламе. Рад почиња на теорији појмовног стапања, динамичког процеса која настаје у моменту перцепције с циљем да се креира ново значење од већ постојећих начина размишљања (Фокоње, Тарнер 2002).

За сврху овог рада креиран је корпус истраживања, којег чини кратак упитник, а материјал помоћу којег су резултати прикупљани чине две динамичке телевизијске рекламе које садрже мултимодалне елементе, а које садрже логички несклад. Поред тога, биће одабран и узорак од 40 испитаника/испитаница, који ће за покушати да објасне свој начин на који су дошли до циљаног значења тих реклама. Од испитаника се очекује да дају кључне и конкретне одговоре на следећа питања: а) која је циљана порука рекламе, б) на који начин су дошли до тог значења, ц) који (мултимодални) елемент им је више помогао да дођу до крајње поруке.

У овом раду полази се од претпоставке да је појмовна интеграција кључни когнитивни механизам за тумачење индиректних и имплицитних порука које долазе из мултимодалног рекламног дискурса. Разлог томе јесте слојевито грађење значења у таквим рекламама. Другим речима, за потпуно разумевање мултимодалног рекламног дискурса, који је по природи слојевит, нису довољни само језички или само визуелни, па чак некада ни оба заједно, већ је потребно интерпретирати комплетну ситуацију, коју чине и језички и визуелни показатељи, али и ликови, музика, заплет и расплет саме ситуације.

2. Значење и разумевање

Ландмарк (2005: 10) истиче да се значење креира на основу нашег искуства и интеракције са светом око нас, пошто проистиче из сопственог телесног и перцептивног система.

„Уместо да имају јасно дефинисано значење својствено себи, речи се разумеју као да представљају идејне категорије. Ове категорије укључују енциклопедијску информацију, а као резултат тога, значење је неодређено и нејасно” (Ландмарк 2005: 11). С тим у вези, категоризација је кључан појам у когнитивној лингвистици, и процес који је по природи концептуалан и у највећој мери несвестан. Категоризација је природан процес, који се дефинише као „разврставање бескрајног мноштва спојених инпута у категорије на основу сличности и као један од основних когнитивних процеса представља предуслов за организовање појмова” (Расулић 2004: 16).

Значење као такво садржано је у појмовима, док је језик само ознака за активирање различитих појмовних операција и ванјезичког знања како би значење било конструисано (Еванс, Грин 2006: 157-163). Према томе, може се закључити да се значење ствара на основу екстралингвистичког знања, појмовних струкутра и њихове организације.

Такође Ли (2001: 1-13) потврђује да значење није садржано у речи, већ појмовима тј. идејама о ентитетима у свету, које формирамо на основу свог енциклопедијског знања. Из овога се може схватити да су слике, музика, фабула „само сигнали којима активирамо одређене појмове у уму” (Филиповић-Ковачевић 2012а: 159).

Главни механизми за проширивање и грађење значења јесу појмовна пресликавања, односно појмовна метафора (Лејкоф, Џонсон 1980, 1999), појмовна метонимија (Лејкоф, Џонсон 1980; Дирвен, Ковачеш 1999), појмовна интеграција/појмовно стапање/појмовни амалгам (Фокоње, Тарнер 1994, 2002) чије реализације се могу детектовати у домену лексике, граматике и дискурса, а манифестације су језичке и ванјезичке.

3. Појмовно стапање

У оквиру когнитивне семантике/лингвистике развила се теорија која се бави динамичким конструисањем значења, које се одиграва у моменту док размишљамо и говоримо. Таква теорија позната је као теорија појмовне интеграције, а њени зачетници су Фокоње и Тарнер (1994), који су дали велики допринос овој области кроз бројне научне чланке (Фокоње, Тарнер 1996, 1998, 1999, 2003; Фокоње, Тарнер 1995, 1999, 2005) и најважнији приручник *The way we think* (2002).

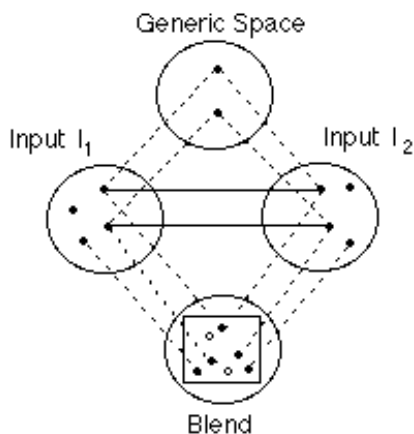
Према теорији ових научника, појмовна интеграција јесте основна когнитивна операција у људском размишљању (Фокоње, Тарнер 2002). Другим речима, конструисање значења је процес при коме се новонастала структура интегрише помоћу збира њених појединачних делова. Сам процес појмовног стапања уско је повезан са аналогизмом и метафором (Фокоње 2001), а одражава се у „вербалним и визуелним доменима какаво је рекламирање, као и у метафоричким и неметафоричким контекстима као што је свакодневни језик” (Џој и др. 2009: 39).

Ова мрежа појмовног стапања (видети Дијаграм 1) састоји се из четири повезана ментална простора: два парцијално повезана улазна простора, генеричког простора и амалгама, односно стопљеног простора (Тарнер, Фокоње 1995: 184). Фокоње и Тарнер (2002: 46) схематски су представили мрежу појмовног стапања на следећи начин: ментални простори представљени су круговима, у улазним просторима налазе се тачке, односно језички или визуелни елементи, који су из улазног простора 1, повезани пуном линијом (везом еквиваленције) са тачкама из улазног простора 2; њихове везе са генеричким и амалгамским простором повезане су испрекиданим линијама.

При анализи рекламног дискурса, елементи који се налазе у улазним појмовним просторима и који ступају у међусобан однос су језичка и визуелна средства, али и опште знање које човек поседује. Такође, при интерпретацији динамичких реклама ови елементи могу обухватати и фабулу, ликове (који могу бити типски ликови) и музику. У генеричком простору садржана је заједничка структура оба улазна простора. Другим речима, у овом простору где отпочиње процес стапања неопходно је да се успоставе везе еквиваленције међу елементима у улазним просторима (Филиповић-Ковачевић 2012б: 270). Генерички простор је апстрактан, а разлог томе јесте сама структура која углавном почива на слика-схема нивоу и укључује одређене елементе и односе међу њима.

Амалгамски простор настаје помоћу селективне пројекције два улазна простора, завршног обрасца и динамичког разграђивања. Ментални простори се граде, међусобно повезују, и стапају у радној меморији помоћу активирања структура које су доступне у дугорочној меморији, а затим се могу динамички модификовати док се развијају мисли и дискурс (Фокоње, Тарнер 1998: 137). „Новонастало значење у простору стапања не мора нужно бити креиран само од изворног простора. Могуће је да два улазна простора буду повезана као извор и циљ, и у том погледу може се рећи да модел од четири простора обухвата домен два модела у теорији појмовне метафоре” (Ландмарк 2005: 24).

Према Ландмарк (2005: 24-25) простор стапања не представља само комбинацију или мешање два улазна простора, већ превасходно формирање средњег простора који је подесан за когнитивне сврхе. Према томе, улазни простори су и даље активни након стапања и на тај начин су сва четири простора активна у исто време.

Дијаграм 1. Мрежа појмовног стапања

Изворни домен је кључан за разумевање, јер се темељи у телесном искуству човека (Кликовац 2004: 19), те се могу сматрати универзалним. Човек спознаје свет око себе помоћу свог физичког кретања, запажања и руковања, на основу којих схвата да се одређене структуре понављају. Такво препознавање је човеку омогућило да буде у стању да нове структуре повеже са већ познатим. Овај структурни феномен Џонсон (1987) назива сликовним схемама.

3.1. Индиректна рекламна комуникација и импликатуре

Језик, као централно комуникативно средство у реклами, заправо представља само један површни део комуникативне мреже (Одонел, Тод 1991: 105), док се суштина крије у њеној пажљиво изграђеној структури укључујући више различитих елемената. Когнитивистичко-критички приступ анализи рекламног дискурса открива шире и дубље значење од оног што је површински исказано, па се уметнута и латентна значења лакше откривају (Силашки 2010: 325). Индиректна комуникација, за којој посежу креатори дискурса реклама, почива на импликатури. Импликатура, појам који је први Грајс (1975) поменуо, пре свега, подразумева да се примаоцу поруке саопшти више од онога што је речено; међутим, како би он био у стању да тумачи, претпоставља се да су му неки основи принципи кооперативности неопходни (Ћул 1996: 36). Према Ћулу (1996: 36-38) ови принципи се постижу сврсисходним информисањем, али не и давањем више информација него што је потребно, и добром контекстуализацијом. На овај начин, прималац рекламне поруке има слободу креативног тумачења, при чему се користи општим знањем, односно знањем о свету око себе.

Према типу импликатуре могу се разликовати јаке и слабе импликатуре. С једне стране, „јаке импликатуре су главна или очигледна значења која пошilhaлац намерава да пошаље и која тешко могу промаћи примао-

цима порука,[...] с друге стране, слабе имплицатуре су мање очигледне; по-шиљалац их не мора намерно скривати, те оне често зависе од идиосинкратичких интерпретација прималаца порука” (Ковачевић-Филиповић 2012а: 160, према: Спербер, Вилсон 1986). Примера ради може да послужи реклама за кока-колу у којој се појављује Деда Мраз. Наиме, јака имплицатура у реклами може бити зимска, празнична и породична радост, док слаба имплицатура може бити дуга, али и интернационална традиција постојања Кока-Коле као компаније (аутентични лик Деда Мраза је већ дуго позат у готово свим културама, а сам по себи представља мудрог старца који зна да ли су деца била добра у току године и на основу тога им дарује поклоне).

3.2. *Метафора*

Фундаментално сазнање у когнитивној лингвистици јесте да структурално пресликавање и метафоричко пројектовање има главну улогу при конструисању значења и расуђивања (Фокоње, Тарнер 1998: 135). Теорија појмовног стапања настала је из потребе да се објасне креативни аспекти конструисања значења, као што је метафора и контрафактива, међутим, данас се сматра основном операцијом у људском размишљању (Филиповић-Ковачевић 2012а: 160). Стога се теорија појмовне метафоре може сматрати претечом и покретачем појмовног стапања. Иако се термини метафора и стапање односе на различите аспекте концептуализације, Џој и сарадници (2009: 39) сматрају да су они уствари комплементарни, објашњавајући да се метафора описује као стабилна структура знања заступљена у дугорочној меморији, а појмовно стапање се описује као динамична еволуција јединствене репрезентације индивидуе. Метафора је повезана, пре свега, са процесом мишљења, а не језика, јер да би постојала у језику, она пре тога треба да постоји у мишљењу; на тај начин она одређује наш став према другим људима, опажања, поступке и слично (Кликовац 2004: 11).

Бавећи се метафоричним изразима, лингвисти Лејкоф и Џонсон (2003) истичу систематичност метафоре која омогућава да један аспект неког концепта буде схваћен у односу на други, и који ће при томе сакрити неки други аспект тог концепта. Метафорично структурирање концепта је парцијано и одражава се у лексикону језика, укључујући и фразални лексикон, који садржи фиксне изразе (Лејкоф и Џонсон 2003: 52). Дакле, могло би се закључити да је нормални људски концептуални систем метафорично структуриран, да је већина концепата делимично схваћена у односу на други. Употреба ове фигуре и интерпретирање њеног значења зависиће свакако преваходно од концептуалног система друштва и културе у којој човек живи.

Метафору, као дискурзивно средство, карактерише то што мења устаљена схватања и подстиче имагинацију што доприноси рекламной оригиналности и креативности. Помоћу ове фигуре креатори реклама успевају да сугестивно предоче текст и изазову афективну реакцију прималаца по-

руке, односно конзумента рекламног дискурса, и да док хвали производ у исто време хвали и потрошача (Багић 2006: 86).

Форсвил (2009: 24) је препознао да појмовна метафора не мора се манифестује само кроз вербални систем (каква је мономодална метафора), већ и кроз невербалне начине комуникације, као што су слике, звуци или говор тела и с тим увези је ову појаву назвао мултимодалном метафором. За оваквим видом оглашавања најчешће позежу телевизијске рекламе; дакле изворни и циљни домен у рекламама се искључиво или највећим делом јављају у различитим модалитетима.

4. Мултимодалност у рекламном дискурсу

Познато је да слика огласа сама по себи садржи најосновније и најважније податке о производу који се рекламира. Неретко се самом сликом читаоцима, односно гледаоцима „сугерира да је производ таквог квалитета да га није потребно ни рекламирати” (Васић 1995: 164). Права стратегија којом се реклама служи треба да „оптимално уједини” вербалне и иконичке елементе исказа, јер је то кључан начин да порука буде исправо протумачена и да се изазове „адекватна реакција самог реципијента на одговарајући модалитет обраћања” (Половина 2010: 22).

Бавећи се визуелним заговарачким својствима реклама, МекКвери и Мик (1999) уочили су предност визуелних елемената у односу на језичке, и с тим закључили да визуелне фигуре, каква је визуелна појмовна метафора, доприноси већој допадљивости рекламе, али и бољој интерпретацији. Филипс (2000) је испитивала утицај вербалног исказа на разумевање, али и допадљивост код публике у рекламама са комплексним визуелним метафоричким порукама. Резултати њене анализе показали су да наслови (језички показатељи) који пружају смернице ка разумевању сликовних метафора утичу на већу допадљивост рекламе, јер је и разумевање рекламе олакшано. Међутим, наслови који у потпуности објашњавају метафору у реклами такође ће повећати разумевање, али ће утицати на мању допадљивост, јер нису пружиле конзументу задовољство да сам протумачи значење. Појмовно стапање омогућава да се препознају оне слике и речи у реклами које имају непосредан утицај на примаоца поруке и које ће му дати подстрек да делује (Џој и др. 2009: 39).

Мултимодални реклами дискурси нарочито су интересантни за анализу, јер садрже и писани и говорни језик, слике, боје и ликове који могу бити на папиру, али могу бити и у електронској форми уз звукове, облике, графике и одређене фабуле са заплетом и расплетом. Такав текст у појмовном дефинисању карактерише се као вишефункционалан и вишезначан, а самим тим дозвољава и вишеструко тумачење (Аладровић Словачек 2013: 198). Поставља се питање да ли то значи да ће сваки гледалац/слушалац друкчије тумачити значење? Одговор на то питање лежи у даљем тексту. Наиме, интерпретација одређеног мултимодалног дискурса зависи од ин-

теракије између дискурса и гледаоца/слушаоца. Та интеракција одређена је контекстуалним и социокултурним знањем, али и когнитивним способностима особе, односно начином на који он препознаје текст, процесуира језик, речи, изговор, слику, облике, доживљава ликове и фабулу. Према Лиму (2004: 50), при тумачењу оваквог текста треба обратити пажњу на интертекстуалност која помаже разумевању тако што „попуњава празнике”, које су настале недостатком културног, контекстуалног или лингвистичког знања.

Сама реч мултимодалност указује на постојање више модова (начина) за исказивање значења. Према томе, усклађивањем тих модова долази се до значења (Тејлор 2010: 66).

5. Методологија истраживања, узорак и корпус

У одељцима који следе, биће детаљније приказани узорак и корпус истраживања, а потом и резултати до којих се дошло на основу емпиријског истраживања. Очекује се да ће анализа прикупљених података испитати на који начин примаоци разумеју рекламне поруке, са циљем да се установи да ли/како они приликом разумевања *‘реконструису’* појмовно стапање у реклами са мултимодалним елементима.

За сврху овог истраживања одабран је узорак од 40 испитаника/испитаница. Будући да је реклама намењена широким народним масама, критеријум за одабир испитаника је био да се налазе између 18 и 65 година старости, да су различитог нивоа образовања (минимум ССС), професије (али и студенти и пензионери) и животног стандарда, пола и места становања. На самом почетку истраживања, испитаницима је објашњено да је анкетирање анонимно, да не постоји погрешан одговор и да су сва додатна запажања добродошла. Такође, пре самосталног давања одговора, са испитаницима је вођена дискусија на тему реклама и рекламног дискурса, а као илустративан пример дата је једна реклама како би била подстакнути на процес реконструисања значења. Од испитаника је затражено да на следећа питања одговоре што детаљније и узимајући у обзир комплетну структуру рекламе: језик, слику, ликове, ситуацију, музику и слично:

1. Како сте разумели ситуацију у реклами за штедњу у *Raiffeisen* банци/ *Grandissimo* сладолед и каква је њена порука?

2. Како сте дошли до тог значења? (помоћу чега: само језика, само слике, оба; целокупне ситуације; ликова у реклами...)?

3. Шта је у реклами нелогично или необично?

4. Да ли сте поруку рекламе наслутили на самом почетку гледања или вам је ипак било потребно да одгледате до краја?

5. Да ли имате нека додатна запажања која су вам помогла при разумевању? (одговор није обавезан)

Прва реклама на основу које су подаци прикупљани промовише штедњу у *Raiffeisen* банци. Реклама почиње ситуацијом у којој родитељи

бирају дадиљу за своје дете, мењају се дадиље, али ни једна не улива повећење родитељима да је довољно добра да васпитава њихово. Готово до самог краја се ни језички ни визуелно не открива да се ради о реклами за штедњу у *Raiffeisen* банци. На крају, глас говори: Зато што оно до чега вам је стало не бисте дали било коме на чување, из чега се такође не може наслутити о каквој реклами се ради. Најзад, као писани слоган на крају рекламе гласи: Бирајте коме верујете, који стоји на жутом (боја *Raiffeisen* банке) кишобрану изабране дадиље. Ова реклама садржи појмовни амалгам који почива на вези појмовне мултимодалне метафоре: брига о новцу је брига о детету (СТВАР ЈЕ БИЋЕ)¹, што је сигнализирано целокупном ситуацијом: језичким и визуелним показатељима, акустичним елементима, ликовима и слично.

Друга реклама помоћу које су подаци прикупљани рекламира *Grandissimo* сладоледе. Ситуација у реклами је таква да указује на слојевито постојање мултимодалне метафоре: одабира доброг сладоледа је одабир доброг животног партнера, односно ТРАГАЊЕ ЈЕ ПУТ. Језички показатељи указују на то да жена говори о искуствима са којима се сусреће док не наиђе на савршеног мушкарца, међутим, већ у првим секундама се визуализује сладолед и тада бива јасно да се ради о путу ка одабиру доброг сладоледа.

Разлика између прве и друге анализираних реклама јесте та што се у другој реклами брзо уочава рекламирани производ (што олакшава сазнајни процес). Управо из овог разлога, испитаници су ову рекламу прво само слушали, а затим и погледали.

Подаци су прикупљани на територији града Београда и Новог Сада, у периоду јула и августа 2014. године и то помоћу посебно одабраног корпуса којег чине четири, односно, кратка питања отвореног типа.

Материјал који је омогућио прикупљање података јесу две динамичке телевизијске рекламе. Одабране рекламе су задовољиле следеће критеријуме: рекламе су на српском језику како би се избегла могућност неразумевања; рекламе садрже индиректну поруку у којој се комбинују логички неспојиви мултимодални елементи; везе између тих елемената почива на мултимодалној метафоричкој повезаности.

5.1. Реконструисање значења у реклами за штедњу у *Raiffeisen* банци

Сви испитаници су дали исти одговор на питање: „Како сте разумели ситуацију у реклами за кеш кредит *Raiffeisen* банке и каква је њена по-

¹ Циљни појам је изворни појам (Лејкоф, Џонсон 2003) у оквиру појмовне метафоре циљни појам, апстрактан или непознат, разуме се на основу изворног који је боље познат.

рука?”², то јест, да банка себе пореди са поузданом дадиљом, а децу са новцем. Након анализе одговора 40 испитаника, дошло се до следећих закључака:

– Двадесет и осморо испитаника рекли су да колико је важно коме остављамо дете на чување, толико је и важно коме остављамо наш новац на чување;

– Деветоро испитаника рекли су да новац који штедимо у *Raiffeisen* банци је на сигурном и поузданом месту;

– Два испитаника су схватили да је *Raiffeisen* банка идеално место да се штеди за будућност детета;

– Један испитаник је навео да добро треба да размислимо и преиспитамо коме дајемо новац да на чување, јер свака банка има неку ману, али не и *Raiffeisen*).

Може се сматрати да је већина испитанка извела јаку импликацију: *Raiffeisen* банка је сигурна и поуздана банка. Међутим, неки испитаници су извели и слабе импликације: штедња за будућност детета или испитати коме дајемо новац на чување.

На питање „Како сте дошли до тог значења (на основу чега)?” свих 40 испитаника је одговорило „на основу целе рекламе”, будући да „реклама без задњег дела (без слогана) изгледа као да се рекламира агенција за дадиље”. Другим речима, ниједан испитаник није наслутио да се ради о реклами за штедњу у банци док није чуо и видео задњи део рекламе у коме се експлицитно помиње штедња. Међутим, сви елементи у реклами су им помогли да разумеју колико је важно коме се даје новац на чување: визуелни моменти, родитељи и дете, дадиље, интересантан заплет и расплет ситуације, вербални (сам слоган на крају рекламе). Дакле, за потпуно тумачење значења ове рекламе важни су и неизоставни сви мултимодални елементи. Помоћу одговора испитаника издвојени су следећи елементи и односи: дете, родитељи, дадиља, штедња, банка, новац, вредност новца/детета, ситуација (фабула), али и односи: дете – новац: „дете је упоређено са новцем”, „дете је родитељима важно исто као што је важан новац”, дадиља – банка: „као што дадиље чувају децу тако и банке воде рачуна о новцу, поузданост (дадиље) – поверење (према банци), родитељи – клијенти банке.

На основу одговора испитаника може се конструисати модел разумевања значења. Конструисање значења „сигурна и поуздана банка”, до кога су испитаници дошли на основу мултимодалних елемената и односа, изгледа овако (погледати Табелу 1): У улазном простору 1 налазе се следећи елементи: дете, које има своја својства: *људско биће, највредније што родитељи имају, у које годинама улажу, брину и васпитавају, пружају му љубав и негу, потребна му је велика пажња*; дадиља, која такође треба да поседује одређена својства: *људско биће, одговорна, поуздана, лојална, сигур-*

² Реченице и речи које су у тексту дате под наводницима су директно преузете из упитника. Поред тога речи дате у курзиву и /или су подвучене представљају елементе и односе до који су испитаници дошли и које су истакли.

на, педантна, интелигентна, добра; родитељи, који су људска бића, опрезни, забринуте, желе најбоље за своје дете и када нађу адекватну особу за чување постају сигурни и задовољни; фабула, акустика. Сходно и аналогно томе, у улазном простору 2 налазе се следећи елементи: новац (вредности), банка (сигурна и поуздана), клијенти (опрезни). На основи елементата из У1 и У2 покреће се појмовни амалгам који почива на мултимодалној појмовној метафори, *ствар је биће*, на основу које се успоставља веза између новца и детета. Убрзо долази до појекције елемената из У2: новац, банка, клијенти и својства детета, дадиље и родитеља из У1, па се у пољу појмовне интеграције, креира амалгам: *новац је вредан и потребан му је пажња; банка(запослено особље) је поуздана и одговорна; родитељи су сигурни и задовољни*. За конструисање значења ове рекламе важна је сама биолошка и емотивна природа човека, и ванјезичко знање, односно осећање/знање о томе да у цивилизованим културама и друштвима родитељима потомство представља суштину живота.

На питање „Шта је у реклами нелогично или необично?“, двадесет и један испитаник је одговорио да је нелогично то што „дете пореде са новцем, а банку са дадиљом“, десеторо испитаника је рекло да је „необично приказана ситуација у којој покушавају да нам ставе до знања колико је новац вредан“, осморо испитаника је рекло да им је сама ситуација необична и нелогична јер делује „комично и неозбиљно“, један испитаник је рекао да му је „необична музика и дадиља као Мери Попинс“.

Улазни простор 1	Улазни простор 2	Генерички простор	Простор појмовног стапања
Дете: Највредније биће код родитеља, потребна му је велика пажња, љубав, нега и брига Дадиља: Поуздана, лојална, сигурна, одговорна особа Родитељи: Опрезни, забринуте за дете, траже сигурну и адекватну особу која ће пажљиво да чува дете Фабула Акустика/Музика	Новац: Материјална вредност, за чување је потребна сигурна и поуздана банка Банка <i>Raiffeisen</i>: Грађевина и фирма која најпоузданије чува новац од злоупотребе Клијенти: Особе које бирају најсигурнију банку којој ће поверити чување свог новца	Новац је вредан и потребно је да буде на сигурном Банка <i>Raiffeisen</i> је грађевина у којој раде одговорне и лојалне особе које ће чувати ваш новац на сигурно. Клијенти који одаберу да чувају новац у овој банци су опрезни и зато су изабрали најпоузданије место за то	Банка <i>Raiffeisen</i> (и запослено особље у њој) је сигурно и поуздано место за све људе који пажљиво бирају коме ће вредност попут новца дати на чување.

Табела 1. Конструисање значења „*Raiffeisen* банка је сигурна и поуздана за чување новца” на основу мултимодалних елемената

Одговор шеснаесторо испитаника на питање „Да ли сте поруку/значање рекламе наслутили на самом почетку гледања или вам је ипак било потребно да одгледате до краја?” гласио је да им је било потребно да одгледају целу ситуацију до краја, али да су убрзо на почетку рекламе схватили да се не ради о реклами за дадиље, петоро испитаника је рекло да је до самог краја мислило да се ради о агенцији за дадиље, једанаесторо испитаника је мислило до краја да се ради о реклами за животно осигурање, четворо испитаника је рекло да „није схватило ни да се ради о бирању дадиље до половине рекламе, а да су се на крају тек изненадили”, троје испитаника је на половини рекламе схватило да се ради о реклами за банку, али не и шта

би могло да се промовише, док је један од та три испитаника, схватио да је реч о *Raiffeisen* банци када је видео у каквим бојама је дете обучено.

Последње питање у упитнику, на које није било обавезно да се одговори, гласило је „Да ли имате нека додатна запажања која су вам помогла при разумевању?“, на које су испитаници давали следеће одговоре: „рекламе које приказују парове или породицу користе се последњих година у сврху штедње, куповине стана или слично“, „заштитне боје *Raiffeisen* банке“, „идеал дадиље Мери Попинс из филмова које смо гледали у детињству“, „кишобран као вид заштите“, „мелодија која се креће лагано и развија се заједно са радњом рекламе“.

5.2. Реконструисање значења у реклами за *Grandissimo* сладоледе

Испитаници су пре попуњавања упитника рекламу за *Grandissimo* сладоледе прво само одслушали, а затим је погледали у потпуности. Разлог томе јесте чињеница да се у реклами опште не помиње да се промовише сладолед, већ се само помиње име *Grandissimo*. Наспурот томе, већ у првим секундама у реклами се визуализује паковање сладоледа, иако се и даље говори о савршеном мушкарцу. Овако конципирана реклама је интересантна за анализу, јер су кључни чиниоци при реконструкцији значења визуелни мултимодални елементи.

На питање „Како сте разумели ситуацију у реклами за *Grandissimo* сладоледе и каква је њена порука?“, сви испитаници су се сложили да на основу самог слушања рекламе не би могли да закључе да је *Grandissimo* заправо сладолед. Међутим, након конзумирања целокупног рекламног дискурса, одговори су изгледали овако:

– Двадесет шесторо испитаника су рекли да је овај сладолед савршен, „бољи од свих других“, „идеалан сладолед после којег нећемо пожелети ни да пробамо други“,

– Деветоро су рекли да је „пут до одговарајућег сладоледа упоређен са путем ка савршеном мушкарцу“,

– Троје испитаника је рекло да „свака савршена жена заслужује савршеног мушкарца, што значи да свако од нас заслужује сладолед савршеног укуса“,

– Двоје је рекло да је порука рекламе да је за „сваки добар избор потребно искуство, па тако и за сладолед“.

Може се сматрати да је тридесет и осморо испитаника извело јаку импликатуру: да је *Grandissimo* сладолед савршен и бољи од свих других, док је двоје испитаника извело слабу импликатуру, односно рекло да је порука рекламе таква да је за добар избор (било чега) потребно искуство.

На питање „Како сте дошли до тог значења (на основу чега)?“ испитаници су рекли кад су „видели сладолед“, „кад су *видели* да карактеристике које се приписују мушкарцу се заправо односе на сладолед“, „*видели* да се сладолед пореди са мушкарцем“. Интересантан је израз који је употре-

било више испитаника: глагол видети као синоним за разумети, а у коме лежи појмовна метафора ВИЂЕЊЕ ЈЕ РАЗУМЕВАЊЕ. Иако се у тексту рекламе експлицитно не помиње ни сладолед ни мушкарац; испитаници виде да су учесници рекламе „сензуална жена и шармантан мушкарац”; „атмосфера је романтична и магична”; „глас који говори и музика еротични”, ипак селективно појављивање паковања сладоледа и сервирања у први мах ствара забуну, међутим убрзо јасно ставља до знања да реклама промовише сладолед и да се „све карактеристике мушкараца заправо придају сладоледу”. Сви испитаници су истакли да би разумели шта се промовише у реклами на основу клипа рекламе без звука, међутим, реклама не би била јасно протумачена на основу самог слушања (као што је почео експеримент) будући да се у реклами не помиње сладолед, већ само име *Grandissimo* (неко ко не зна да је то име за сладолед не схватио да се промовише сладолед). Од укупног броја испитаника њих седморо је додало да, при првом гледању рекламе, помислили су да се реклама промовише скуповени мушки парфем, гардероба или женски накит.

Одговори испитаника послужили су као основа за конструисање модела процеса конструисања значења. Тај модел изгледа овако (погледати Табелу 2): У улазном простору 1 је: сладолед, са својим својствима: *слатка, ледена посластица која може бити различитог укуса*, које се у реклами може само визуелизовати, а од језичких показатеља ту је само име сладоледа *Grandissimo*. У улазном простору 2 јесте: фабула, музика, жена, мушкарац, који има своја својства: *савршен мушкарац је циљ сваке жене, и након што га нађе неће пожелети другог*; ови елементи се виде, чују, а елемент *фабула* се мора и когнитивно процесуисати. Ова два простора повезана су појмовном метафором *трагање је пут*. У амалгамском простору пројектује се *сладолед* из улазног простора 1, којем се додају својства из улазног простора 2: *савршен и после њега не пожелимо ниједан други*. На тај начин долази се до закључка да се ради о *савршеном сладоледу, којег након што нађемо/пробамо, не желимо да заменимо ниједним другим*. Као и претходна реклама, и ова реклама захтева укључивање ванјезичког знања у процес реконструисања значења: идеал савршеног мушкарца о којем свака жена машта од малена; прототип савршеног мушкарца јесте принц из бајке. Поред тога, није искључена ни могућност да су неки испитаници већ назив (сладоледа) *Grandissimo* препознали као врсту сладоледа компаније Фриком. Једна испитаница је приметила да „је жена исто савршена, лепа, zgodна, и да као таква заслужује најбољег мушкарца, што може алудирати на то да сваки купац сладоледа (сам по себи) заслужује најбољи сладолед”.

Улазни простор 1	Улазни простор 2	Генерички простор	Простор појмовног стапања
Сладолед: Слатка, ледена посластица	Мушкарац: Савршен је циљ сваке жене, после којег неће пожелети другог Жена Музика Фабула	<i>Grandissimo</i> сладолед је савршена и незаменљива посластица	Након дугог трагања и бирања проналазимо <i>Grandissimo</i> сладолед који је савршен и после којег нећемо пожелети другог

Табела 2: Конструисање значења „*Grandissimo* сладолеви су савршеног укуса и након што их пробамо нећемо пожелети друге” на основу мултимодалних елемената

Испитаници су приметили да постоји веза аналогije између различитих елемената који припадају различитим улазним просторима. Најоучљивију везу аналогije успоставили су између трагања за мушкарцем и сладоледом, карактеристике мушкарца и сладоледа, а једна испитаница, као што је већ поменито, између жене и потенцијалног конзумента тог сладоледа.

Питање „Шта је у реклами нелогично или необично?” седамнаесторо испитаника су рекли да „је нелогично то што се о сладоледу говори као да се ради о мушкарцу”, тринаесторо испитаника су рекли да им је необичан сам концепт рекламе јер „изгледа као да се рекламира нешто врло скупоцено”, седморо испитаника су рекли да им је необична „еротична музика у реклами за сладолед”, два испитаника су рекли да им је „нелогично то што се сладолед рекламира у страстvenом амбијенту”, док је један испитаник рекао да је „необично то што се у реклами сладолед, као назив за посластицу, не спомиње, само се може видети”.

Одговор на питање „Да ли сте поруку/значење рекламе наслутили на самом почетку гледања или вам је ипак било потребно да одгледате до краја?”, разликовао се у зависности од самог начина конзумирања рекламе. Наиме, сви испитаници су се сложили да на основу самог слушање рекламе, како је и почео овај експеримент не би разумели да се промовише сладолед. На основу првог гледања рекламе, само троје испитаника није обратило пажњу да се у реклами промовише сладолед све до последњих секунди када се појављују паковања сладоледа на целом екрану. Остали испитаници су рекли да чим су видели сладолед разумели су да се промовише сладолед, а кад су видели паралелно приказивање са осталим кадровима већ су били сигурни. Деветоро испитаника су додатно запазили да се у ре-

клами нигде не употребљава реч сладолед, нити у говорној нити у писаној форми.

На пето питање „Да ли имате нека додатна запажања која су вам помогла при разумевању?“, није било обавезно да се одговори. Испитаници су у одговору на ово питање сумирали своје устиске, понављајући своја запажања. Интересантан је одговор једног испитаника који је приметио да слоган „Толико добар да нећете пожелети *ниједан други*“ упућује на неку ствар, а не на мушкарца који је живо биће, „јер би требало да буде (...) нећете пожелети *ниједног другог*“.

На основу одговора испитаника може се закључити да је за реконструкцију значења ове рекламе кључна била слика сладоледа. На основу самог слушања рекламе, испитаници нису могли да разумеју да се промовише сладолед. Након одгледане рекламе разумели су да се на необичан начин рекламира савршен сладолед. У реклами не постоје језички показатељи (ни усмени, ни писани) који упућују да се рекламира сладолед.

6. Закључци

Ово емпиријско истраживање показало је на који начин мрежа појмовног стапања може послужити као могући модел за тумачење рекламног дискурса са мултимодалним елементима.

Специфичност мултимодалног рекламног дискурса огледа се у томе што садрже и писани и говорни језик, слике, облике и боје, музику, сликове, фабулу, и као такав представља најинтересантнији вид преношења порука и креативног израза. Кроз пажљиву концепцију, спајајући логички неспојиве елементе и изазивајући моменталну забуну, такав дискурс плени пажњу гледалаца и ипак успева да пренесе циљану поруку.

Разумевање је олакшано контекстом, али и помоћу неког и/или више елемената. Када види/чује рекламу гледалац спознаје елементе и успоставља односе међу њима помоћу природних менталних процеса, стапа их у једну целину, ставарајући мрежу појмовног стапања. Процес конструисања значења је такав да речи, слике, ликови, фабула и музика примаоцу поруке подстичу активирање одређених појмова и служе као ознаке које упућују на одређени сценарио, али за потпуно тумачење он активира и своје ванјезичко знање. Тиме је потврђена и хипотеза рада, а то је да је појмовно стапање кључан когнитиван механизам за интерпретацију индиректних и имплицитних порука које долазе из мултимодалног рекламног дискурса.

На основу одговора испитаника дошло се до закључка да су за разумевање дискурса динамичких мултимодалних реклама важни сви елементи. Дакле, у зависност од концепције рекламе, разумевање олакшавају вербалне и визуелне смернице, али и сама музика, фабула и ликови. Примера ради, у реклами за *Grandissimo* сладолед, сем кадрова са сладоледима, није се могао приметити ниједан језички показатељ који упућује да се ради о сладоледу; исто тако, у реклами за штедњу у *Raiffeisen* банци, до задњих

секунди се није могло ни наслутити да се у реклами промовише штедња. Колико је важан сваки елемент сведочи и то да претпоставимо да се у реклами за штедњу у *Raiffeisen* банци, изоставио лик детета, или да су се у реклами за *Grandissimo* сладолед изоставио кадар са сервирањем сладоледа. Реклама би сигурно била друкчије протумачена у некој мери.

На крају, може се извести закључак да је за конструисање значења помоћу мултимодалних елемената у дискурсу реклама, важан сваки елемент и да би и један изостанак неког, пореметио потпуну интерпретацију рекламе. Ово истраживање може пружити смернице за даље развијање теорије конструисања значења помоћу мултимодалних елемената у дискурси-ма. С тим у вези, неопходно би било да се истовремено испитају и (не)формалне околности од којих зависи конструисања значења, али и да се дизајнирају мултимодални дискурси и одговарајући тестови за добијање података о томе на који начин људи ангажују своје менталне процесе при интерпретацији.

Analizirane reklame preuzete su 5. jula 2014. sa:

Štednja u *Raiffeisen* banci: <<https://www.youtube.com/watch?v=46uyGfgPXw>>

Frikom *Grandissimo* sladoled: <<https://www.youtube.com/watch?v=fILzjgto6EY>>

Литература

- Аладровић Словачек 2013: К. Аладровић Словачек, Мултимодални елемент као подстицај развоја језичко-комуникацијске компетенције, у: Ј. Вучо, В. Половина (ред.), *Савремени токови филолошких истраживања*, књ. II, Београд: Филолошки факултет, 197-210.
- Багић 2006: К. Багић, *Figurativnost reklamnog diskurza*, Zagreb: Anagram. Preuzeto sa <http://www.hrvatskiplus.org/index.php?option=com_content&view=article&id=57:kbagic-figurativnost&catid=35:rasprave-koncepti&Itemid=48> 23. 06. 2012.
- Чартерис-Блек 2004: J. Charteris-Black, *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*, New York: Palgrave: Macmillan.
- Еванс, Грин 2006: V. Evans & M. Green, *Cognitive Linguistics. An introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Фокоње, Тарнер 1998: G. Fauconnier & M. Turner, Conceptual Integration Networks, *Cognitive Science*, Vol 22 (2), 133- 187. <<http://markturner.org/cinLEA.pdf>> 26.07. 2014.
- Фокоње, Тарнер 2002: G. Fauconnier & M. Turner, *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*, New York: Basic Books.

- Филиповић-Ковичевић 2010: S. Filipović-Kovačević, Vizuelni amalgami u kulturi modernog reklamiranja, u: Lj. Subotić i I. Tivančević-Serkuš (red.), *Susret kultura*, Zbornik radova, Novi Sad: Filozofski fakultet, 135- 145.
- Филиповић-Ковичевић 2012а: S. Filipović-Kovačević, Značaj vizuelnog elementa pri interpretaciji reklama na srpskom jeziku (prikaz iz ugla teorije pojmovne integracije), u: *Zbornik za jezike i književnosti*, knj. II, Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 157- 175.
- Филиповић-Ковичевић 2012б: S. Filipović-Kovačević, Konstruisanje značenja u indirektnoj komunikaciji: empirijski pristup, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XXXVII, 267- 283.
- Форсвил 2009: Ch. Forceville, Non-verbal and Multimodal metaphor in a Cognitivist Framework: Agendas for Research, in: *Multimodal Metaphor*, Ch. Forceville, & E. Urios-Aparisi (eds.), Berlin: Mouton de Gruyter, 19- 42.
- Џој и др. 2009: A. Joy et al, Conceptual Blending in Advertising. *Journal of Business Research* 62, pp: 39-49. <<http://www3.nd.edu/~jshegrry/pdf/2008/Conceptual%20Blending%20in%20Advertising.pdf>> __30.04.2014.
- Џонсон 1987: M. Johnson, *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- Кликовац 2004: D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Ćigoja štampa.
- Колер 2008: V. Koller, Brothers in arms: Contradictory metaphors in contemporary marketing discourse, in: M. S. Yanotoo, L.Cameron, M. C. Cavalcanti (eds.), *Confronting metaphor in use – an applied linguistic approach*, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins, 101-125.
- Лејкоф, Џонсон 2003: G. Lakoff & M. Johnson, *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ли 2001: D. Lee, *Cognitive Linguistics. An introduction*, Melbourne: Oxford University Press.
- Лим 2004: F.V. Lim, Developing an Integrative Multisemiotic Model, in: K.L. O'Halloran (ed.), *Multimodal Discourse Analysis*, London: Continuum, 46- 220.
- Ладнмарк 2005: C. Lundmark, *Metaphor and Creativity in British Magazine Advertising*. PhD Dissertation, Lulea University of Technology. <<http://pure.ltu.se/portal/files/66489/LTU-DT-0542-SE.pdf>>30.04.2014.
- МекКвери, Мик 1999: E.F. McQuarrie & D. G. Mick, Visual Rhetoric in Advertising: Text-Interpretative, Experimental, and Reader-Response-Analysis, *Journal of Consumer Research*, 26, 37-54. <<http://gates.comm.virginia.edu/dgm9t/Papers/McQuarrie%20and%20Mick%201999%20Visual%20Rhetoric.pdf>> 24.07.2014.
- Одонел, Тод 1991: W. R. O'Donnell, & L. Todd, *Variety in Contemporary English*, London: Routledge.

- Филипс 2000: B. Philips, The impact of Verbal Anchoring on Consumer Response to Image Ads, *The Journal of Advertising*, XXIX/1, 15- 24.
- Половина 2010: N. Polovina, *Lingvistički pristup konceptu țene*, Beograd: Zaduđbina Andrejević.
- Расулић 2004: K. Rasulić, *Jezik i prostorno iskustvo: Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohvatskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.
- Силашки 2010: N. Silaški, Konceptualizacija lepote – Kritička analiza medijskog diskursa upućenog țenama, u: V. Vasić (ur.), *Diskurs i diskursi, Zbornik u čast Svenki Savić*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 323-336.
- Тејлор 2010: C. Taylor, Audiovisual Translation: an evolving discipline. In *Summer School –Systematic Functional Linguistic*, Filozofska fakulteta, Koper, 65-78.
- Тарнер, Фокоње 1995: M. Turner & G. Fauconnier, Conceptual Integration and Formal Expression. *Metaphor and Symbolic Activity*, 10/3, 183- 204.
- Васић 1995: V. Vasić, *Novinski reklamni oglas: studija iz kontekstualne lingvистике*, Novi Sad: LDI.
- Ћул 1996: G. Yule, *Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press.
- <http://abudira.files.wordpress.com/2012/01/pragmatics__oxford_introductions_to_language_study__2.pdf>27. 07. 2014.

Ivana J. Vranić

MEANING CONSTRUCTION BY MULTIMODAL ELEMENTS IN THE ADVERTISING DISCOURSE: THE CONCEPTUAL BLENDING THEORY POINT OF VIEW

Summary

This paper aims to analyze the meaning construction in discourse abounding with multimodal elements from the perspective of conceptual blending theory. The subject matter of this empirical analysis are two dynamic TV commercials containing messages expressed implicitly, with the use of elements which are logically incompatible. For the purpose of this work, a sample group was selected made up of 40 examinees, aged between 18 and 65, with different educational levels, interests and living standards. The data were collected in the cities of Belgrade and Novi Sad, during the period of July and August 2014.

The main aim of this paper is to examine the way viewers create meaning in discourse composed of multimodal elements, and whether the absence of any of them could obstruct understanding. To that end, a research corpus was created with a view to gathering the answers to the following questions: a) what is the aim of the TV commercials' messages, b) how did the people arrive at that specific meaning, c) which (multimodal) element was the most pivotal in their understanding the end message. Based on the data processing, the hypothesis of the paper was confirmed: that is, the conceptual blending is the key cognitive mechanism for the interpretation of both implicit and indirect messages coming from the multimodal TV advertising discourse; and all multimodal elements are crucial to a complete discourse interpretation.

„СРПСКОХРВАТСКА ЛАТИНИЦА— У ОГЛЕДАЛУ СРБИСТИКЕ**

Апстракт: *У раду се преиспитује садржај појма „српскохрватска латиница—односно анализира истоимени стандардолошки термин који је сасвим недавно промовисала и прописала Матица српска (уз организациону подршку Одбора за стандардизацију српског језика и финансијску потпору двају ресорних министарстава Србије). Посебно се образлажу разлози због којих је примена конкретног термина у сврху најновијег регулисања српског језичког стандарда непримерена, па и штетна. Као корпус за практичну анализу послужили су новији нормативни приручници српског језика, чија термилошка решења и формулације упоређујемо с пречишћеним ставовима научне србистике као еталоном.*

Кључне речи: *србистика, српски језик, ћирилица, латиница, сербокроатистика, „српскохрватска латиница—.*

0. Научна србистика је, од свога оснивања почетком 90-тих па до данас, подебело описала и дефинисала основне појмове: *српски језик* (Маројевић 1996, 2008; Слово 1998; Ковачевић 1997, 2003, 2008), *српско писмо* (Маројевић 1991, 2011; Симић 2005; Милосављевић 2006, 2007, 2007^а), *српска језичко-етничка заједница, српска књижевност* (Слово 1998; тротомни зборник на 1144 стр. са Новосадског научног скупа „Српско питање и србистика—одржаног 23. и 24. новембра 2007. године — Стојановић 2008), „српскохрватски језик као термилошки нонсенс—или „однос српског језика и српскохрватског језика—(Маројевић 2011; Ковачевић, Шћепановић 2011). У светлу изнетих чињеница (с аспекта научне србистике), данас питање *српског писма* (двоазбучност утемељена на српској ћирилици и српској латиници) уопште не фигурира као актуелни научни проблем. То је стога што данашња србистика (обновљена на Вуковом филолошком програму) усаглашено инсистира: 1) на тзв. двоазбучности, 2) на искристалисаним терминима „(српска) ћирилица— и „(српска) латиница—, 3) на приоритету употребе ћириличног писма (оно је примарно, представља нашу духовну вертикалу), при чему Срби и због прошлости и због садашњости треба да знају и латиницу; 4) на редоследу усвајања у школи (најпре ћирилица па латиница), 5) на потреби функционалне доградње ћирилице и латинице (то питање је још увек отворено, а конкретни предлози већ постоје — Маројевић 2011: 80–92).

* rus@agrif.bg.ac.rs.

** Рад је урађен у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика (1780/14)*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

Ако је питање графици у научној србистици углавном решено (напред смо видели да јесте), чему онда у демократској Србији отворати поновну расправу о идеји југословенства, „братству и јединству—и политичком термину „српскохрватска латиница—и то у контексту нормативног регулисања (данашњег) српског језичког стандарда? Зар напред већ није назначено да научна србистика заговара термине „српска ћирилица—и „српска латиница—Да није можда у питању то што надлежне државне институције (ресорна министарства, Матица српска и Одбор за стандардизацију српског језика САНУ) однекуд сматрају да „српска латиница—заправо не постоји (још од дубровачке књижевности па све до данас)? Да не бисмо надаље постављали нова питања, размотримо на конкретном материјалу како данас у Србији делују надлежне и друге институције, односно појединци (лингвисти) којима су те институције повериле нормативно регулисање српског језика.

1. На плану језичке стандардизације односно нормирања српског књижевног језика, незаобилазно је, такође, решавање питања графици (графичких система), двоазбучности, укључујући дефинисање појмова и избор термина који се у Србији препоручују (прописују) као званични, стандардизовани називи српских писама. То је данас изузетно актуелно јер обновљена србистика већ скоро четврт века инсистира на искристалисаним називима (в. напред), док одлазећа (србијанска) сербокроатистика намеће антисрпски (и антивуковски) филолошки програм. На такво деловање данашње србијанске сербокроатистике (углавном у Матици српској и САНУ) односи се и званични¹ извештај Удружења „Ћирилица Београд—из 2010. године.

1.1. Деловање Матице српске. – У поменутој области, Матица српска је 2013. године у *Нормативној граматици српског језика* (у поглављу „Графика—и одељку „Преглед садржаја—јасно прописала термине, истурајући их у самом поднаслову „**Српска ћирилица и српскохрватска латиница**—(ГР 2013: 17, 577). Шта је овде у научном и(ли) неком другом смислу спорно? Спорне су многе ствари, а посебно садржај појма „српскохрватска латиница—. Ђаснимо то поближе.

1.1.1. Најпре, спорно је то да Матица српска замашан посао састављања (прве) *Нормативне граматике српског језика* (2013) поверава – словом и бројем – само двојици аутора (не ширем ауторском тиму!). Прописивање норме српског (као полицентричног) језика крупан је подухват и за

¹ „Несумњиво је да су ранија руководства скренула Матицу српску у неки српскохрватски рукавац, а друга главна оаза србохрватства у Србији је САНУ. Наиме, Институт за српски језик при САНУ и даље припрема српскохрватски уместо српског речника ...—(Видић 2010). На истоме задатку истрајава Матица српска и 2013. године, кад у *Нормативној граматици српског језика* прописује „српскохрватску латиницу—

тимове стручњака, а камоли за једног или двојицу лингвиста (уз то, први аутор је *русиста*, други – *италијаниста*, а обојица – сербокроатисти).²

Према томе, Матица српска („српскохрватски рукавац—и САНУ („оаза србохрватства— Видић 2010) не виде ништа спорно у томе да један русиста и један италијаниста на брзину „нормирају—екавску граматику српског језика (без ангажовања научне србистике – в. напред), јер обојици аутора је, изгледа, главна препорука то што су, да тако кажемо, „лојални—сербокроатисти, тј. проводници хрватског филолошког програма. Шта је у томе рђаво? На то кључно питање језгровито одговара професор Милош Ковачевић, кад истиче да они (читај: „лојални—сербокроатисти из САНУ и Матице српске) заједно са Хрватима безуспешно покушавају „да српску језичку и културну прошлост поистовете са данашњим србијанским границама—(цит. по: Ђорђевић 2013; истицање је наше. – А.С.).

1.1.2. Након огољене Ковачевићеве истине о суштини реакционарног деловања србијанских сербокроатиста (као спроводника сербокроатистичке политике САНУ и Матице српске – Видић 2010), погледајмо сада у ком смислу је садржај појма „српскохрватска латиница—(тј. истоимени *стандардолошки термин* из Пипер-Клајнове *Нормативне граматике српског језика*) споран.

Правна је срећа што се садржај појма „српскохрватска латиница—може (и мора) коректно тумачити само на један начин, и то управо онако како га је у научном смислу већ постулирао русиста³ Предраг Пипер (први аутор Матичине нормативне граматике српског језика). Тај појам (заправо његов есенцијални садржај) Пипер експлицира у научној периодици узгредно, али на недвосмислен начин. Уп:

„Пошто се у писменој комуникацији **на српском језику** и даље врло често користи **латиница, наслеђена од српскохрватског језика**, ни на терену графици не може се ...—(Пипер 2007: 2; наглашавање је наше. – А.С.).

У истоме раду, мало даље, Пипер своју оквирну дефиницију – „латиница, наслеђена од српскохрватског језика— претаче у „лични—(отом и Матичин) стандардолошки термин „српскохрватска латиница—. Уп:

² У овоме раду, појам „сербокроатисти—може се изједначити са Сотировићевим појмом „представници југословенске интегристичке филологије—Класичан пример таквог сербокроатисте је, по Сотировићу, академик А. Белић (Сотировић 2005: 47–48).

³ Италијаниста Клајн (коаутор Матичине нормативне граматике српског језика) вероватно је порекао свој пређашњи став о постојању „српске латинице [...] још од дубровачке књижевности па до наших дана—(Клајн 2006), те је 2013. године „пристао—на употребу Пиперовог термина „српскохрватска латиница—Италијаниста се овде није могао забунити, јер термини „српскохрватска латиница—и „српска латиница—(гледано на временској оси српске културе) нису ни приближни синоними.

„Када је о писмима реч, српски језик се међу словенским језицима издваја и по томе што се у писменој комуникацији на српском језику може користити једно од два писма: српска ћирилица или **српскохрватска**⁴ латиница. Ћирилица као традиционално писмо српског језика има (...)—(Пипер 2007: 9; наглашавање је наше. — А.С.).

Као што се види из ових цитата, Пиперово поимање (стандардолошког) термина „српскохрватска латиница—недвосмислено подразумева следећу (унеколико огољену) дефиницију појма: „српскохрватска латиница— „латиница, наслеђена из српскохрватског језика—То је белодано јасно.

Што се Клајновог научног мишљења о латиници тиче, ствар је кудикамо интригантнија јер лингвиста овде симултано заговара два међусобно посвађана термина. Тачније, кад се Клајн у улози лингвисте обраћа члановима Удружења „Ћирилица—и најширој јавности (потписујући се речју „Лингвиста—)тада истиче⁵ да „постоји српска латиница, још од дубровачке књижевности па до наших дана—а кад потом наступа у улози лингвисте у *Нормативној граматички* (2013), онда прописује Србима стандардолошки термин „српскохрватска латиница—де хладнокрвно ампутира дубровачку књижевност српског језика. Међутим, ту наша расправа заправо тек почиње.

Тек сад следи критично питање: Ако је садржај појма (за Пипер-Клајнов стандардолошки термин) „српскохрватска латиница—наизглед прозиран и логички непротивуречан, шта је онда овде у научном и(ли) неком другом смислу спорно, па и штетно? Објаснимо то поближе.

Напред поменута дефиниција стандардолошког термина „српскохрватска латиница—садржи у себи рестриктиван, довољно прецизан (данас већ бивши) „научни—и политички термин „српскохрватски језик—Да не буде неспоразума, ми овде имамо у виду, једино и само, ону прецизност термина „српскохрватски језик—која се белодано јасно читава приликом идентификације тог појма на временској оси. Управо ту, на временској оси, „научни—термин „српскохрватски језик—је, с леве стране, чврсто омеђен 1824. годином (тада га је сковао Јакоб Грим), док с десне стране тај термин није ограничен, односно он овако или онако тавори у времену све до данашњег дана. Дакле, тиме констатујемо да се у научном, историјском и културолошком смислу о „лингвистичком—термину „српскохрватски језик—

⁴ Пипер 2007. године (па и данас) форсира одредницу „српскохрватски—за онај језик који се од 2006. године (чл. 10 Устава Србије) званично назива, само и једино, српски језик. У научној србистици се тај језик непрестано назива српски (као полицентрични) језик.

⁵ „По њима (чланови удружења „Ћирилица— прим. А.С.), **српска латиница** уопште не постоји. **Ја и већина мојих колега сматрамо да постоји, још од дубровачке књижевности па до наших дана—**(Клајн 2006; истицање је свугде наше. — А.С.).

може говорити (и то уз велика натежања) тек од 1824. године. Никако пре тога!

Ако смо на временској оси прецизно омеђили животни век термина „српскохрватски језик—(најраније од 1824. па до наших дана), тиме смо уједно маркирали крајњу тачку у језичкој и културној прошлости Срба до које досеже саодносни (Пипер-Клајнов) термин „српскохрватска латиница—(теоријски: од 1824 (Ј. Грим), а објективније од Вука (1827), Гајеве хрватске латинице (1830, 1835), Бечког књижевног договора (1850) односно Даничића (1878) па наовамо).

Кад бисмо инфантилно следили Пипер-Клајново инсистирање на спрегнутости термина „српскохрватски језик – српскохрватска латиница—, онда би такво становиште на временској оси искључивало сваку могућност да су Срби трију верозакона у својој удаљенијој језичкој и културној прошлости (нпр., у време тзв. регионалних језика) уопште могли имати *латиничко писмо* (пошто га Срби у предвуковском периоду нису могли наследити од тада непостојећег „српскохрватског језика—, што је нонсенс. Неко би могао наивно помислити да су Пипер и Клајн тамо имали у виду само савремено језичко стање (од Вука па наовамо), те да се у име те научне прецизности тобоже може оправдати термин „српскохрватска латиница—. Кад би тако било, онда би по истој сербокroatистичкој логици за савремено језичко стање требало уместо термина *српска ћирилица* доследно прописати термин „српскохрватска ћирилица—, што аутори нису учинили. Зашто? Да нису аутори случајно помислили (по „Дејтонској логици— Слово 1998: 9–10) да српски језик може да буде увек српски само и једино кад се записује „православном—ћирилицом (екавском варијантом), а да он тобоже не мирише на гвоздену структуру српског језика кад се, рецимо, у дубровачкој књижевности записује и „католичком—латиницом (ијекавска варијанта)?

Пошто се, очигледно, латиница ондашњих Срба католика (из периода тзв. регионалних језика) не може у науци подвести ни под термин „српскохрватски језик—нити под Пиперов-Клајнов стандардолошки термин „српскохрватска латиница—значи ли то да су Пипер и Клајн (читај: Матица српска и САНУ) у наше име (и за новце србијанских грађана) покушали „изручити—дубровачку књижевност *српскога језика* Хрватској? Наш одговор на постављено питање је категоричан: да, јесу, и то управо прописивањем стандардолошког термина „српскохрватска латиница—у *Нормативној граматици српског језика* (2013). Тиме су аутори потврдили своју оданост „Дејтонској—и хрватској језичкој политици (уп. Слово 1998: 9–10).

Да не буде криво протумачено, додајмо и ово. Изван жанра „нормативни језички приручник—(нпр., у дневној и ревијалној штампи, историјским освртима, студији, зборнику радова, савременој научној полемици или каквом прелиминарном нацрту за будући правопис или граматику), сербокroatистички термин „српскохрватска латиница—може се употребља-

вати, јер свака филолошка дисциплина има право на своје (укључујући и погрешно) мишљење, може форсирати своје (укључујући и ненаучне) термине, односно у националној филологији није забрањено бавити се сербокроатистиком, па макар та дисциплина била одлазећа.

1.1.3. До објављивања поменуте нормативне граматике, Матица српска на плану граfiје делује на истој (сербокроатистичкој) линији, али кудикамо умереније и прикривеније. Тако у измењеном и допуњеном издању *Правописа* (2010) још увек није био експлициран нити прописан термин „српскохрватска латиница—а Мато Пижурица (главни редактор) успева да на крајње елегантан начин (уопштеном формулацијом) донекле одбрани од присвајања богато српско наслеђе писано односно штампано латиницом. Бираним речима, избегавањем да се у основном тексту *Правописа* употреби политички термин „српскохрватски језик—(напред смо већ указали на његов ограничени опсег), Пижурица о латиници српскога језика с пуним правом истиче:

„Новији културноисторијски и политички развој, везан пре свега за скоро једноиповековно српско-хрватско језичко заједништво (седамдесетак година и државно), из којег је настало **богато српско наслеђе** писано односно штампано **латиницом (наравно, делом и старије од тог периода)**, потом савремене потребе културе и науке и комуникације (с доминацијом латиничких култура) – учинили су да сигурно владање латиницом и у писању српским језиком постане наша свакодневна потреба. Такав, истина редак, суживот двају писама, за нас с једино прихватљивим редоследом савладавања и приоритетом употребе – *ћирилица на латиница*, верујемо, не може бити штетан по српску културу све дотле док ћирилица не би заиста била егзистенцијално угрожена— (ПР 2010: 15; истицање масним слогом је наше. – А.С.).

За разлику од Пипер-Клајнове „српскохрватске латинице—неутрални Пижуричин термин „латиница—и кључни (мада увелико недоречен) израз „**делом и старије од тог периода**—комуницирају са целином српског језичког и културног наслеђа, обухватајући и дубровачку књижевност српскога језика.

На тај начин, сербокроатистичко деловање Матице српске (и САНУ) у области нормативног регулисања језика и писма иде узлазном линијом: од наизглед неутралних термина „латиница—, „ћирилица—(уз умерену и полуприкривену везу са политичким термином „српскохрватски језик—у Матичином *Правопису* (2010) па све до Матичине Нормативне граматике (2013) и експлицитног прописивања термина „српска ћирилица—и „**српскохрватска латиница**—(уз стриктно издвајање тамо двају оделитих⁶ политичких језика под називима „српски језик—и „српскохрватски језик—са

⁶ Уп: „Нормативне квалификације које се дају у овој граматици ослоњене су [...] на богату нормативистичку литературу о српском и српскохрватском језику ...—(ГР 2013: 15). О стриктном разликовању „двају—језика (српског и „српскохрватског—види Пипер 2007: 6.

свим пратећим штетним последицама о којима је већ сигнализирано (в. напред).

1.2. Србокроатисти у „Прометеју— У Војводини, „српскохрватску латиницу—прописује не само Матица српска (у својој нормативној граматици 2013). Још раније, у ту и такву војвођанску кампању крчмљења српске језичке и културне прошлости (изузимајући донекле едицију „Десет векова српске књижевности—) укључује се, осим новосадског Удружења „Ћирилица—(Маројевић 2011: 85–91), и новосадска издавачка кућа „Прометеј—.

Поменута издавачка кућа ангажује у тој работи (сад већ покојног) кроатисту⁷ Милана Шипку (загребачког ћака) да правописно просветли данашње Србијанце. Кроатиста је то за Србе учинио онако како су њега обучили (на основним студијама) у Загребу. Тако Шипка у 1. издању *Правописног речника српског језика: са правописно-граматичким саветником* (2010) наговара србијанску (можда само војвођанску) читалачку публику да поверују у то да је *српску латиницу* (читај: латиницу српскога језика) створио не Вук (1827) него тобоже Гај (1830, 1835), а да су ту и такву *гајицу* или *гајевицу* (боље речено, својеврсну *вуковицу* – Милосављевић 2006) Срби почели употребљавати тобоже од почетка XX века. Ево како ту тезу (уз стандардолшки термин „српскохрватска латиница—) одавно одбачену у научној србистици (уп. Маројевић 1991, 2011, Симић 2005; Милосављевић 2006, 2007, 2007а), пласира новосадски „Прометеј—односно кроатиста Милан Шипка (уз рецензентско-консултантски благослов акад. Радовановића и акад. Клајна). Уп:

„Српскохрватска (у почетку само хрватска) латиница настала је првих деценија XIX века, као део укупних језичких реформи у оквиру Илирског препорода у Хрватској, а **творац јој је вођа тога покрета Људевит Гај**, по чему се назива још и *гајица* или *гајевица*. Недостајућа слова у општој латиници за потребе **наших** гласова Гај је преузео из чешког, а делимично и из пољског језика [...]. Ово латиничко писмо сматра се заједничким, хрватским и српским, зато што је у његовом коначном обликовању учествовао и Србин Ђуро Даничић, а и по томе што се Срби **од почетка двадесетог века**, поред ћирилице, служе и тим писмом, које је између два светска рата ...—(ПШ 2010: 1327–1328; истицање масним слогом је свугде наше. – А.С.).

Овим одломком, Шипка као загребачки ћак и „духовити језикословац—(израз Ј. Ћирилова) испричао је, уз рецензентско-консултантски благослов М. Радовановића и И. Клајна, своју последњу анегдоту о латиници.

⁷ Одредница „кроатиста—овде приказује стварну факултетску спрему стечену у Загребу („VIII skupina predmeta—, „narodni jezik i književnost—, „profesor materinskog jezika—), о чему Милан Шипка недавно саопштава на адаптираном „хрватском—језику у своме „стручном—раду (шире о томе види у: Jezik: časopis za kulturu hrvatskog jezika, Zagreb, Vol. 55, No1, Siječanj, 2008, 20–23).

Настрану то што „гајевица—и „хрватска латиница—нису истозначни појмови (Маројевић 2011: 88), а „латиница која се употребљава у Јужних Словена неоправдано се назива „гајица“, јер је није установио Гај него Вук Караџић—(Милосављевић 2007^a: 137). Настрану то што, рецимо, 1710. године није ни постојао „српскохрватски језик—нити „гајица—а дубровачки песник Игњат Градић (иначе језуита) ипак пише латиницом дубровачког (тј. српског) језика своју знамениту оду „*Plam Sieverski*—, при чему руски историчар и слависта Макушев још 1865. године непогрешиво карактерише Градићев латинички текст као „**сербский язык**“. Уп:

„Игнатій Градичъ (Ignazio Gradi), сначала Езуитъ, а потомъ Каноникъ въ Рагузѣ, писалъ стихотворенія по Латыни и **по Сербски**. Въ 1710 г. онъ поднесъ, извѣстному уже намъ, Графу Саввѣ Владиславичу, оду въ честь Петра Виликого, подъ названіемъ „*Plam Sieverski*—“ (Макушев 1865: 15; истицање масним слогом је наше. – А.С.).

Иако Мавро Орбини у својој историји из 1601. године (мисли се на интегрални текст, недавно у руском преводу) увелико пише о „далматским Србима—(уп. „оставил город Шиша (Sciscia) и ушел к далматским сербам— Орбини 2010: 65), а у новије време Ј. Митровић (1992) и С. Борак (1998) објављују студије о Србима католицима (в. Ракић:) (уп. Макушев 1865; Первольф 1888; Андрић 1994), при чему инострани историчари пишу и о националној свести Срба турског⁸ закона у окупираној Босни и Херцеговини (Харузин 1901), све то као да уопште не тангира (данашње) србијанске сербокroatисте у поменутим институцијама. Како је то уопште могуће? На постављено питање професор Милош Ковачевић бритко одговара овим речима. Уп:

„Све је то могуће зато што српска филологија често не иступа као српска, што се српске националне институције неретко понашају као да им је основни циљ провођење антисрпске језичке и културне политике. Што се ђутке прелази преко научних и историјских фалсификата, што се ситни лични интереси надређују националним. У том контексту треба посматрати и разна расрбљавања с којим су се Срби саглашавали, ако не друкчије а оно пређутно—(цит. по: Ђорђевић 2013).

Механизам поменутог расрбљавања је јасан: САНУ и Матица српска, уз помоћ лојалних сербокroatиста, збрињавају Вуков српски језик тако што (ин)капсулирају српску језичку и културну прошлост у данашње србијанске границе.

У том смислу сербокroatиста Клајн одавно моли професора Милоша Ковачевића да уопште не обраћа пажњу на „прошлост—одн. на српски

⁸ „Уже неоднократно выше отмѣчено, что та часть населенія страны, которая исповѣдует исламъ, не слилась съ турками, не превратилась въ турецкую народность; **она осталась, какъ и была, сербскою**, естественные интересы ея находились въ родной странѣ, а совсѣмъ не въ мусульманской Турціи—(Харузин 1901: 293).

као полицентрични језик нити на графију Вуковог (и вуковског) језика у периоду од дубровачке књижевности па до данас („ко је шта од кога узео и чији је то првобитно језик—, јер, тобоже, „у савременој ситуацији то није битно—и „то могу да расправе историчари—(цит. по прештампаној верзији: Латиновић 2007: 206). Али италијаниста Клајн се ту не зауставља, јер жели да „помогне—не само научној србистици (недавним Пипер-Клајновим прописивањем стандардолшког термина „српскохрватска латиница—него и политичарима. Уп: „Саветовао бих политичарима да јединствено прихвате Б/Х/С/, са три назива, па нека то буде ...—(цит. по прештампаној верзији: Латиновић 2007: 207).

1.3. Средњошколски уџбеници. – Србокроатисти почетком ХХI века пласирају србијанским ђацима своје учење о српском језику и писму (ћирилицу и латиницу), али то чине тако што у уџбеницима српског језика дебело прећуткују пред ђацима пречишћене ставове научне србистике (в. напред).

Под заставом Титовог југословенства и „братства и јединства—(уп. Сотировић 2005), србијански сербокроатисти још и данас из политичког термина „српскохрватски језик—(као полазног појма) педантно изводе у лингвистици политички термин „српски језик—(продукујући драговољно и друге политичке термине – „бошњачки—језик, „хрватски—језик, „босански—језик итд.). Овде се морамо запитати: зар је посао лингвиста да од „политичког језика—нправе оделите „политичке језике—па да потом све то подмећу ђацима као „лингвистичку—истицу?

Помало зачуџује да сербокроатистима није довољно кад им чувени (аустријски) слависта акад. Герхард Невекловски у наслову свога научног рада исписује израз „бивши“ уз „српскохрватски језик—. Уп. наслов научног рада: Невекловский, *Языковое состояние на территории распространения бывшего сербохорватского языка*, Славяноведение, Москва, 2001, № 1, 39–50.

Уместо да послушају глас научне србистике (уп. Јањушевић-Оливери 2011) и академика Невекловског, сербокроатисти данас испредају ђацима бајку о томе да је држава постала „бивша—а да саодносни (политички) *назив језика* из такве одумрле државе тобоже није бивши. Тако, поједини србијански англисти (који још увек не могу да поверују да им се дефинитивно угасио политички назив језика) „подучавају—средњошколце томе како им се данас зове *језик* (и *писмо*). Уп:

„Што се писма тиче ... данас (2004. године – прим. А.С.) у свету имамо пет главних зона. Две највеће, латинична и ћирилична, сустижу се на територији бивше Југославије, пресецајући српскохрватски језик. Од Хрватске као своје источне границе *латиница* иде кроз целу западну и северну Европу, затим преко Атлантика у обе Америке и даље ... Ћирилицу је западна граница у Србији, одакле се простире у великом источноевропском и делимично централноазијском појасу све до Пацифика. Зона *арапског* писма обухвата ...—(ЈК 2003: 20; подвчење је наше. – А.С.).

Овде се Вуков српски језик и даље назива „српскохрватски—, а за-њени средњошколци добијају од англисте Бугарског додатну информацију да „ћирилица је западна граница у Србији—што је уникум.

У истоме уџбенику, у одељку о развоју савременог српског језика (од Вука па наовамо), ђацима се специјално наглашава то да Срби у том периоду готово да и „нису имали—латиницу (стога аутори упозоравају: „...и (касније) латиницу ...— ЈК 2003: 15), чиме се заправо негира факат о постојању писмености Срба католика (још од дубровачке књижевности до наших дана). Уз то, тамо се и за Хрвате нетачно наводи да у XX веку имају, тобоже, само „...једно писмо – латиницу ...—(ЈК 2003: 15), чиме се грубо прећуткује и заједнички *Новосадски договор* (1954) и чињеница да је *српска*⁹ *ћирилица* вековима коришћена као додатно средство за пропагирање католичанства (Первольф 1888: 255–309; Андрић 1994: 60–61).

Поменимо и то да сербокроатисти у средњошколским уџбеницима (из 2004. године) убеђују српску децу да се **данас у Србији** тобоже говори „народним језиком – српскохрватским—на чему би им позавидео Вук Стефановић Караџић, па и сви представници научне србистике. Осим тога, сербокроатисти (највероватније из личних разлога) избегавају да употребе глонтиме, па засипају ђаке политичким терминима, одн. називају јединствени Вуков српски језик некаквим несрпским именима (типа „бошњачки језик—,хрватски језик—,босански језик—итд.), претварајући тиме, што је поражавајуће, и лингвоним „српски језик—у политички („Дејтонски→термин. Уп:

„На његовој основи („народни језик – српскохрватски— А.С.) развила су се три књижевна језика: српски, хрватски и – у последње време признат од међународне заједнице – језик босанских муслимана, данас Бошњака (који они називају босанским језиком, а наша наука бошњачким)— ЈК1 2003: 45.

Због напред поменутих *политичких* термина, инострани слависти (међу њима и експерт за историју књижевних језика Мечковская 1998) приморани су да упозоравају наше сербокроатисте на чињеницу да, рецимо, Босанци уопште не говоре ни „босански—нити „бошњачки—језик, да Црногорци не говоре „црногорски—језик, него је тамо (лингвистички посматрано) један¹⁰ језик – српски¹¹. Осим тога, и домаћи и инострани срби-

⁹ Прелиставајући, рецимо, Канизијев „Католичански наук—(мисли се заправо на *Кратку азбуквицу*, и *кратак керстјански католичански наук ...*, у Тернави, 1696), примећујемо да је штокавски (ијекавско-икавски) текст писан на народном српском језику („славински иезик—), а штампан је српском ћирилицом (в. тамо приложену азбуку). Српска ћирилица је у *Науку* употребљена наменски, тј. као додатно средство за пропагирање и ширење католичанства.

¹⁰ О маскирном (сербокроатистичком) изразу „један језик—види Стојановић 2006.

¹¹ „Три јужнословјанских народа – сербы, черногорцы и боснийцы – говорят на сербском языке—(Мечковская 1998: 20).

сти једнако упозоравају сербокroatисте да „је српски као једини лингвистички језик, који ‘у почетку бјеше’, надређен свим осталим језицима, па и српскохрватском, који као и хрватски, босански и црногорски представљају само преименовани српски језик—(Јањушевић-Оливери 2011: 787; истицање је наше. — А.С.).

Да се широка публика не досети, сербокroatисти из Матице српске проводе данас расрбљавање тако што (попут новосадског Удружења „Ћирилица—)јавно истурају, с једне стране, наизглед¹² прихватљиву спрегу „термин *ћирилица* + термин *српски језик*—(јер обичан народ и не слуги да је овај последњи термин подметнут у уском, сербокroatистичком („Дејтонском—) поимању, тј. само „новоштокавска екавица—упакована у данашње србијанске границе), док свеколики (Вуков) српски језик и српску језичку и културну прошлост сербокroatисти добровољно расрбљавају (нпр., недавним прописивањем „српскохрватске латинице—) — с друге, извикујући да је таква језичка и културна политика управо „у нашем интересу—чак. Ево како расрбљавање прикрива аутор који нам (в. напред) прописује „српскохрватску латиницу—. У:

„Поштовање српског језика и ћириличног писма за Србе треба да буде, и за многе јесте, израз националног и личног самопоштовања—(Симић 2014). Шта је у цитираном тексту спорно, па и штетно?

Прво, недопустиво је с аспекта научне етике да лингвиста, кад наступа у тој улози, симулира (ниподаштава) лингвистички појам „српски језик—тима што га насилно изједначава с политичким термином „српски језик—па тиме и свој народ (Србе) и његову богату језичку и културну баштину гетоизира у оквиру данашњег географског појма „Србија—. То је штетно јер се, лингвистички посматрано, „српски језици—данас употребљавају не само у Србији и записују не само ћирилицом.

Друго, сербокroatистичко ниподаштавање лингвистичког појма „српски језик—и Вуковог филолошког програма не може се више правдати иностраном¹³ завером, јер предводници антисрпске научне политике у домаћем филолошком дворишту нису „иностранци—(стране државе се директно и не мешају у наша научна тумачења властитог **филолошког** програма), него то уместо „иностранца—чине одабрани домаћи сербокroatисти-

¹² По аутоматизму, између језика и писма не сме се стављати знак једнакости.

¹³ Уп: „Шта би се Србима требало још догодити, па да почну да брину, цене и чувају свој језик попут Француза и других европских нација? [...] Сигурно би се од њих могло нешто научити, ако нам се данас као држави уопште дозвољава да тражимо излаз из стања у којем смо сада. Можда некоме, ради баланса снага на Балкану и нечијих глобалних геостратешких интереса, одговара да будемо овакви какви смо сада, или још мањи и слабији—(Симић 2014). Остаје загонетка: које то стране силе не дозвољавају сербокroatисти да се у Србији бави научном србистиком (српским филолошким програмом), те он прописује, брже-боље, „српскохрватску латиницу—?

сти. Доказ томе је Пиперово заговарање у науци „потцењивачког односа према властитом језику, писму и култури—(Пипер 2007: 9), проповедање добровољне самогетоизације и самоампутације језичке и културне баштине Срба (нпр. одустајање од дубровачке књижевности српског језика), уз јавну изјаву да је то „у нашем интересу—Прописујући недавно „српскохрватску латиницу—, **србокроатиста** из Матице српске истовремено поручује:

„Ако не водимо језичку и културну политику која је у нашем интересу, водиће нам је неко други—(Симић 2014). Додајмо: нама не треба „неко други—кад већ имамо проверене **србокроатисте** да то добровољно обаве као да су „неко други—.

Досад смо у вези с прописивањем назива српских писама критички говорили о томе како данас делују домаћи кроатисти и **србокроатисти** у институцијама Србије (САНУ, Матица српска, издавачка кућа „Прометеј— и издавачка кућа „Српска школска књига—), задржавајући пажњу на бројним лингвонимима, посебно на термину и појму „српскохрватска латиница—.

1.4. Резимирајући, констатујемо да србијанска **србокроатистика** данас заговара (и прописује) ове термине:

1) **ћирилица** (најновији стандардолошки термин је „**српска ћирилица**—у значењу: „ћирилица као традиционално писмо српског језика—, при чему се термин „српски језик—у домаћој **србокроатистици** узима у уском, „Дејтонском—смислу) и

2) **латиница** (најновији стандардолошки термин је „**српскохрватска латиница**—у значењу: „латиница наслеђена од српскохрватског језика—(дакле, стриктно омеђена на временској оси: од 1824. године до наших дана)). Значи ли то да у националној филологији не постоји лингвистички појам и термин „српска латиница—?

2. Научна србистика о српској латиници. – За разлику од домаће **србокроатистике**, научна србистика од почетка 90-тих до данас доследно инсистира на појму и термину „српски (као полицентрични) језик—, **српска ћирилица**—(темељно српско писмо, „наша духовна вертикала—) и „српска латиница—(у значењу: „латиница српског језика—одн. латиница као српско писмо за посебне и допунске потребе и за посебну (католичку) популацију). У оквиру научне србистике, питањем српских писама шире се баве Р. Маројевић (1991, 2011) и П. Милосављевић (2006, 2007, 2007^a), на чему се овде нећемо задржавати.

За разлику од *Матице српске* (в. ГР 2013) и *Прометеја* (в. ПШ 2010), *Научно друштво за неговане и проучавање српског језика* нема дилему око назива српских писама. Тачније, у *Српском правопису* (2006) и **ћирилица је српска** (прецизније: „Вукова ћирилица— ПС 2006: 8) и **латиница је српска** (уп: „Гласовне вредности ... у изговору бележили смо словима *српске латинице* ...— ПС 2006: 11; види Симић 2005).

У новије време, о двоазбучности (односу српске ћирилице и српске латинице) свој суд у јавности износи и професор Милош Ковачевић. Уп:

„Ћирилица је темељно српско писмо. Али су Срби, посебно **Срби католици, створили значајну књижевност на латиници**. Да не говоримо о садашњим Србима. **И с те стране латиница јесте српско писмо**. Уосталом, **њеној реформи потпомогао је много и Вук Караџић**. Срби и због прошлости и због садашњости треба да знају латиницу, али не смеју заборавити да је ћирилица њихово примарно писмо—(цит. по: Ђорђевић 2013; истицање је наше. — А.С.).

На истоме месту, професор Ковачевић говори и о потреби одбране српског језика и писма од присвајања због „гусарења по српској језичкој и културној баштини—, те тим у вези упозорава:

„Једна од повесних хрватских особина јесте гусарење по српској културној и језичкој баштини. Преко тезе о тзв. хрватској ћирилици жели се наметнути садашња свест о јучерашњим стањима, посебно садашња хрватска свест о културној баштини Дубровника. Хрватима је стало да прикажу да је Дубровник одувек¹⁴ био хрватски, а он то није био ни територијално, ни језички, ни културно, све до 1939. и стварања Бановине Хрватске, односно од времена од када су, како је то и Људевит Гај писао, Хрвати пригрлили српски језик. Сада желе да пригрле и све оно што је на српском језику створено западно од Дрине. И да српску језичку и културну прошлост поистовете са данашњим србијанским границама—(Ђорђевић 2013).

У скорашњем јавном наступу професора Радмила Маројевића, једног од утемељивача обновљене (научне) србистике, наглашава се и потреба за одбраном латинице као српског алтернативног писма од његовог отуђивања, односно присвајања. Уп:

„Крајем 80-их и у првој половини 90-их година ... су се већ стекли услови не само за одбрану српског језика под његовим правим именом, него и за одбрану интегритета српског народа, васпостављање ћирилице као српског националног писма, одбрану латинице као српског алтернативног писма од његовог отуђивања, односно присвајања (у том смислу, да то није српско него хрватско писмо), али и за заснивање србистике као интегралне научне дисциплине—(Живковић 2014).

Професор Маројевић, на истоме месту, прозива и главне „културне издајнике—именујући их множинским обликом „Даничићи—О првом сербобокроатисти (Ђури) Даничићу аутор тамо (Живковић 2014) истиче:

„Од њега потиче двочлано (и двоетничко) именовање нашега језика. Даничић је прихватио да грађу из српских историјских и фолклорних извора даје под именом *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Додуше, знаменити српски филолог је укључио и хрватску грађу из чакавских извора, али је и ту грађу, како је знао и умео, сврстао у ијекавске новоштокавске српске одреднице (речи). Даничић је, поред тога, при-

¹⁴ Корисне информације о српству Дубровника садржи и зборник радова са научног скупа „Љетопис Матице српске у Дубровнику” (одржан 24. априла 2010. године у Београду). Види одговарајући приказ у часопису „Српски језик – студије српске и словенске—бр. 16 (2011: 841–844).

хватио да се књижевност Срба католика објављује у серији *Stari pisci hrvatski*—.

Новији „допринос—србијанских сербокroatиста (или „југословенских интегралиста— Сотировић 2005) оцењен је на реалистички начин. Уп:

„Трећи Даничић, онај с презименом Ивић, протеривао је ијекавицу да би је препустио другима, припремајући терен Дејтонском споразуму, који је потписан у четири верзије, једна је на (америчком) енглеском, а три на српском, али се српском зове само екавска ћириличка варијанта. Други део антисрпског програма културне издаје покушали су да изведу Ивићеви поклисари, окупљени око удружења ‘Ћирилица’, настојећи да све што је написано на латиници прогласе несрпским, у суштини – да латиничко културно наслеђе ‘изруче’ Хрватској, као што су у Библиотеци Матице српске латиницом објављене књиге биле сврстане у страну (хрватску) књижевност—(Живковић 2014).

Након свега досад реченог, зашто бисмо се уопште ишчуђавали томе што 2013. године САНУ и Матица српска прописују термин „српскохрватска латиница—?

3. Закључне напомене.

3.1. С аспекта научне србистике, политичким и контроверзним терминима („српскохрватска латиница—„српскохрватски језик—„босански или бошњачки језик—„хрватски језик—„црногорски језик—„Б/Х/С—није место у жанру „нормативни језички приручник—(нормативна граматика, правопис). Тај жанр научно-педагошке литературе обично не трпи наглашени субјективизам, ауторски волонтаризам, заоштрени полемички тон, језичку агресију појединца нити експериментисање на плану употребе *базичних лингвистичких термина* (такви су, рецимо, *назив језика* и *назив писма*), који су ту предвиђени за масовно усвајање.

3.2. Термин „српскохрватска латиница—није издржао ширу научну проверу (у србистици је одавно одбачен), али је самовољом неких сербокroatиста однедавно убачен на странице нормативних језичких приручника, где сада делује као политичко мртворођење. Тако је непотребно створен штетни нанос у националној филологији, нормативистици и српској култури.

3.3. Изван жанра „нормативни језички приручник—(нпр., у дневној и ревијалној штампи, историјским освртима, студијама, монографијама, савременој научној полемици или каквом прелиминарном нацрту за будући правопис или граматiku), сербокroatистички термин „српскохрватска латиница—може се употребљавати, јер свака филолошка дисциплина има право на своје (укључујући и погрешно) мишљење, може форсирати своје (укључујући и ненаучне) термине, односно у националној филологији није забрањено бавити се сербокroatистиком, па макар та дисциплина била одлазећа.

3.4. Садржај термина и појма „српскохрватска латиница—рестриктиван је на временској оси: највише што он може да обухвати јесте време од 1824. године па до наших дана. Као такав, он у сербокроатистици фаворизује критериј „потцењивачког односа према властитом језику, писму и култури—(Пипер 2007), проповедање добровољне самогетоизације и добровољне самоампутације језичке и културне баштине Срба (пре свега у периоду тзв. регионалних језика, уз покушај да се дубровачка књижевност српског језика „изручи—Хрватској). Стога, гротескно звучи нормативистички израз „српска ћирилица и српскохрватска латиница—јер САНУ и Матица српска не успевају да одговоре на питање зашто данашњи сербокроатисти на крилима Новосадског договора (1954) нису доследно прописали и саодносни термин „српскохрватска ћирилица—,пошто већ имају компромитовани термин „српскохрватски језик—.

3.5. Уместо компромитованих у европској славистици (Невекловски, Мечковска) и увелико одбачених у научној србистици термина „српскохрватски језик—и „српскохрватска латиница—неопходно је у националној филологији (без било какве помисли да се србијански филолози уплићу у унутрашње послове туђих, независних земаља) јединствено васпоставити у целој Србији лингвистичке термине „српски (као полицентрични) језик—и „српска латиница—(овај последњи у значењу: „латиница српског језика—тим пре што су реформатори те и такве латинице Србин Вук Караџић (1827) и Србин Ђуро Даничић (1878)). Тако би подразумевана у Срба двоазбучност (као српска судбина) убудуће имала стандардолашке термине „српска ћирилица—(емељно, приоритетно српско писмо, наша духовна вертикала) и „српска латиница—(писмо које Срби и због прошлости и због садашњости треба да знају).

Извори

- ГР – Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2013.
- ЈК – Љиљана Николић, Живојин Станојчић, Душка Кликовац, *Језик и језичка култура за други разред средње школе*, Треће, измењено изд., Београд: Српска школска књига, 2003 (у каталогизацији: 2004. година).
- ЈК1 – Љиљана Николић, Живојин Станојчић, Душка Кликовац, *Језик и језичка култура за први разред средње школе*, Пето, измењено изд., Београд: Српска школска књига, 2003 (у каталогизацији: 2004. година).
- ПР – Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српског језика*, измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска, 2010.
- ПС – Радоје Симић, *Српски правопис*, 2. изд., Београд: Јасен, 2006.
- ПШ – Милан Шипка, *Правописни речник српског језика: са правописно-граматичким саветником*, Нови Сад: Прометеј, 2010.

Литература

- Андрић 1994: Иво Андрић, *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине* (Докторска дисертација. Превео и приредио за штампу Зоран Константиновић), Београд: Просвета.
- Борак 1998: Светозар Борак, *Срби католици*, Нови Сад: СД „Др Јован Рашковић—Београд: СДК Зора.
- Видић 2010: Немања Видић, *Извештај о разговору одржаном у Матици српској дана 20. маја 2010. године*, Удружење „Ћирилица Београд—, <http://ћирилица.bestfromserbia.com/МатицаСрпска2010.html>, посећено 02.06.2010.
- Ђорђевић 2013: Бане Ђорђевић, Др Ковачевић: Ћирилица је наша духовна вертикала, *Вечерње новости* online од 16.02.13. године, на адреси: <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:420108-Dr-Kovacevic-Cirilica-je-nasa-duhovna-vertikala>, посећено 16.02.2013.
- Живковић 2014: Биљана Живковић, Проф. др Радмило Маројевић о србистичи, етногенези, глотогенези и културном идентитету Срба, Васељенска ТВ, рубрика „Интервју—електр. извор: <http://www.vaseljenska.com/vesti/prof-dr-radmilo-marojevic-o-srbistici-etnogenezi-glottogenezi-kulturnom-identitetu-srba>, посећено 17.02.2014.
- Јањушевић-Оливери 2011: Ана Јањушевић-Оливери, О вртлозима српског - језика, *Радови Филозофског факултета*: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, бр.13, књ.1, 785–787.

- Клајн 2006: Иван Клајн (у потпису: „Лингвиста—), Одумирање ћирилице, Дневни лист *Политика*, извор: <http://www.politika.rs/rubrike/Tema--nedelje/Odumiranje-cirilice/825.lt.html>, посећено 06.08.2006.
- Ковачевић 1997: Милош Ковачевић, *У одбрану језика српскога*, Београд, - Требник.
- Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд, БИГЗ, СКЗ.
- Ковачевић 2008: Милош Ковачевић, Идентитет српскога језика у огледалу лингвистике и политике, у: *Српско питање и србистика. Излагања, Закључци и прилози*. Зборник радова 3 (Приредили: Патар Милосављевић, Момчило Суботић), Бачка Паланка-Ваљево, (Србистика/Serbica. Ванредни број), 111–123.
- Ковачевић, Шћепановић 2011: Милош Ковачевић, Михаило Шћепановић, *Српски језик у вртлогу политике*, Подгорица, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.
- Латиновић 2007: Зора Латиновић, Језик из шешира. Само се Шешел прави да не разуме, *Нин*, 2936, 05.05.07, с.49–52 (Цит. по прештампањој верзији: Академик Иван Клајн, председник Одбора за стандардизацију српског језика. Само се Шешел прави да не разуме. - Саветовао бих политичарима да јединствено прихвате Б/Х/С (бошњачки/хрватски/српски), са три назива, у зб.: *Српско питање и -србистика. Документи и коментари*. Зборник радова 2 (Приредио: Патар Милосављевић), Бачка Паланка-Ваљево, (Србистика/Serbica. Ванредни број), 205–207.
- Макушев 1865: Викентий Васильевич Макушев, *Матеріялы для истории дипломатических сношеній Россіи съ Рагузской Республикой*, - Университетская типография (Катков и К°), Москва.
- Маројевић 1991: Радмило Маројевић, *Ћирилица на раскрићу векова: Огледа о српској етничкој и културној самосвести*, Горњи Милановац: Дечје новине, Београд: Српски фонд словенске писмености и словенских култура.
- Маројевић 1996: Радмило Маројевић, Српски језик у породици словенских језика. – Студије српске и словенске: Серија I, *Српски језик*, Београд, I, бр.1–2, 334–342.
- Маројевић 2008: Радмило Маројевић, Српски језик, србистика и славистика, у: *Српско питање и србистика. Излагања, Закључци и прилози*. Зборник радова 3 (Приредили: Патар Милосављевић, Момчило Суботић), Бачка Паланка-Ваљево, (Србистика/Serbica. Ванредни број), 33–39.
- Маројевић 2011: Радмило Маројевић, *Српска политика о етносу, језику, књижевном стандарду и писму*, Бања Лука: Арт принт.
- Мечковская 1998: Нина Борисовна Мечковская, *Язык и религия: Пособие для студентов гуманитарных вузов*, Москва: Агентство „ФАИР—

- Милосављевић 2006: Петар Милосављевић, *Српска писма*, Бања Лука: Бесједа, Београд: Арс Либри.
- Милосављевић 2007: Петар Милосављевић, Реформа латинице Вука Караџића, у: *Српско питање и србистика. Документи и коментари. Зборник радова 2* (Приредио: Патар Милосављевић), Бачка - Паланка-Ваљево, (Србистика/Serbica. Ванредни број), 103–135.
- Милосављевић 2007^a: Петар Милосављевић, Приказ писма, у: *Српско - питање и србистика. Документи и коментари. Зборник радова 2* (Приредио: Патар Милосављевић), Бачка Паланка-Ваљево, (- Србистика/Serbica. Ванредни број), 136–137.
- Митровић 1992: Јеремија Митровић, *Српство Дубровника*, Београд: Српска књижевна задруга: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Невекловский 2001: Герхард Невекловский, *Языковое состояние на территории распространения бывшего сербохорватского языка*, Славяноведение, № 1, 39–50.
- Орбини 2010: Мавро Орбини, *Славянское царство* (превод с италијанског Јурија Куприкова; наслов оригинала: *Il Regno degli Slavi*, Pesaro, 1601), Москва, ЗАО „Олма Медиа Групп—
- Первољф 1888: Иосиф Первољф, Славјане, ихъ взаимныя отношенія и связи, Том II, *Славянская идея въ литературѣ до XVIII вѣка*, Варшава.
- Пипер 2007: Предраг Пипер, *Српски у кругу словенских језика*, Књижевност и језик, Год. LIV, бр.1–2, 1–12.
- Ракић: Т. Ракић, *Покрет Срба католика и српски покрет у Дубровнику крајем XIX века*, Нови Сад; Библиотека Матице српске, рад у електронској форми
- Симић 2005: Радоје Симић, И латиница је српско писмо, *Нова Зора*, бр.5, 153–160.
- Симић 2014: Јованка Симић, Предраг Пипер: Ћирилица је израз националног самопоштовања, Лист *Вечерње новости* од 02.03.2014; електр. извор: <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:480677-Predrag--Piper-Cirilica-je-izraz-nacionalnog-samopostovanja>, посећено 01.03.-2014.
- Слово 1998: *Слово о српском језику* (уредник А.Марковић), Београд: Фонд истине о Србима.
- Сотировић 2005: Vladislav Sotirović, Kritika interpretacije filoloških stavova - Vuka Stefanovića Karadžića od strane 'jugoslovenske integralističke filologije', *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, Novi Sad, br.68, 47–61.
- Стојановић 2006: Андреј Стојановић, *Поново о „једном језику“*, Глас - Србоне: Друштво за научно истраживање најстарије историје Срба, Ниш, бр.20 (јануар-фебруар), 34–38.
- Стојановић 2008: Андреј Стојановић (приказ), *Српско питање и србистика, Зборник радова 1-3* (Приредили: Петар Милосављевић, Момчило Суботић), Бачка Паланка: Логос, Ваљево: Књиготворница Логос.

Харузин 1901: Алексей Николаевич Харузин, *Боснія-Герцеговина. Очерки оккупационной провинции Австро-Венгрии (съ картою)*, Санкт-Петербург.

Андрей М. Стоянович

„СЕРБОХОРВАТСКАЯ ЛАТИНИЦА— В ЗЕРКАЛЕ СРБИСТИКИ

Резюме

В статье поднимается вопрос об уязвимости политического термина „сербохорватская латиница“, который совсем недавно попал на страницы нормативных грамматик и сводов правил сербского правописания. Отталкиваясь от употребления устаревших политических терминов в языкознании (нормативистике), научная србистика вместо терминов „сербохорватский язык—и „сербохорватская латиница—настаивает на употреблении лингвистических терминов „сербский (как полицентрический) язык—и „сербская латиница—(последний в значении: „латиница сербского языка—).

ТРАНСФОРМАЦИЈА НЕГАЦИЈА У АФИРМАЦИЈЕ У МОДЕЛУ ПОПУЛАРНЕ ПСИХОЛОГИЈЕ

Апстракт: У овом раду анализирамо трансформације негација у - афирмације помоћу модела популарне психологије. Као корпус издвојени су модели негација (или ограничавајућих уверења¹) из књиге „Како да излечите свој живот— ауторке Лујзе Л. Хеј, те представљени могући афирмативни модели. Преко ексерципираних и предложених модела највише се бавимо типовима негације, затим, трансформацијом негације у афирмацију, класификацијом, идентификацијом и описом свих модела са аспекта лингвистике, али предложених са аспекта популарне психологије. Циљ рада јесте да се, према негираним моделима, уобличи (позитивни) афирмативни модели и дефинишу процеси који су уочени, те (раз)откривање односа негације и афирмације. Кратак осврт даћемо и у погледу односа трансформацијом језика трансформисати човека/биће и његову егзистенцију у болу, лепшу зато што је то примарни циљ популарне психологије.

Кључне речи: негација, реченични модели, афирмација.

О наукама које се баве негацијом и афирмацијом

У дисциплине које се баве негацијом и афирмацијом спада и популарна психологија, али она није наука и нема научно утемељену методологију:

„Poppsych, or popular psychological, is a term used for a wide range of popularized psychological theories and concepts that may or may not have a basis in psychology... The difference between scientific psychology and - pop psychology is primarily that the former is based on documented research evidence and the latter is mostly based on unsupported claims,

* serbika.sk@gmail.com

¹ „Стога, хајде да погледамо у нека од ових ограничавајућих уверења: 1. ОГРАНИЧАВАЈУЋЕ УВЕРЕЊЕ: Нисам довољно добар. ОДАКЛЕ ОНО ПОТИЧЕ: Од оца који му је често говорио да је глуп. 2. ОГРАНИЧАВАЈУЋЕ УВЕРЕЊЕ: Недостатак љубави према себи. ОДАКЛЕ ОНО ПОТИЧЕ: Од покушавања да се придобије очево одобравање (Хеј 2012: 45)... Међутим, ако одлучим да се ослободим тог уверења, и ако убедим себе да је живот диван и да 'љубави има свуда, да сам вољена и да уместо да волим', и ако се држим те *нове афирмације* (истакла С. К.) и понављам је често, онда ће она постати моја истина. Људи способни да ме воле доћи ће у мој живот, а они који су већ крај мене волеће ме још више, и ја ћу лако изражавати љубав према другима (Исто: 16).—

beliefs, and popular opinion, as in the case of astrology—(Crane, Hannibal 2009: 8).²

Популарна психологија нас критеријално интересује само за идентификацију негација и уобличавање афирмација. Ова тематика дотиче -се и психолингвистике (Васић 1994) и трансформационе (генеративне) граматике (Чомски 1979). Осим лингвистике, проблемима негације баве се и друге науке: логика (највише формална), математика, реторика (Ковачевић 2004) и филозофија (Хегелова „Наука логике“). Истичући употребу *презента* у негацијама и у афирмацијама, долазимо и до прагматике, посебне лингвистичке дисциплине, у којој се разматра *моћ исказа* (Ашић 2011: 105).

Граматику српског језика не баве се шире питањима негације (Станојчић, Поповић 1995: 340-341; Станојчић 2010: 188-189), а у обимној граматици М. Стевановића скоро да о томе нема ни речи (осим употребе одричне речце *не*). У најновијој „Нормативној граматици српског језика“ термини негације и афирмације употребљени су само у контексту упитних реченица (Пипер, Клајн 2013: 425). Негацијом у српском језику највише се бавио Милош Ковачевић (који је много појединачних радова посветио различитим питањима негације у српском језику и објавио више књига са обједињеним радовима о негацији: Ковачевић 2002; 2004; 2007; 2009).

О терминима негација и афирмација: Дефиниције ових термина из граматике супротстављају се њиховим речничким објашњењем и тумачењем у популарној психологији. Наиме, каже се да „[...] (1) показује да - долази до реализовања дате ситуације, и то се зове *тврђење* или *афирмација*; или се (2) показује да до реализовања не долази, и то се зове - *одрицање* или *негација*—(Станојчића, Поповића 1995: 340). У психологији се, у оба случаја, подразумева реализација дате ситуације, али једна реализација је позитивна (афирмација), а друга негативна (тзв. ограничавајуће уверење). Највећу недомицу изазива речничка дефиниција термина *афирмација*:

афирмација (lat. affirmatio) потврђивање; потврда; тврђење, исказ дат под заклетвом (Вујаклија 1996/97: 93) и/или *афирмација* ж лат. 1. потврђивање, тврдња; потврда, поткрепљење. 2. постизање неког успеха или положаја у друштву; призна(ва)ње: добити афирмацију као писац, стећи међународну афирмацију (РМС 2007: 53). У енглеском речнику (језику оригинала књига Лујзе Л. Хеј), одредница је дефинисана овако: *affirm* obj to state (something) as true, or to state your

² „Поп-психологија или популарна психологија јесу термини који се користе за велики распон теорија и концепата популарне психологије које имају или немају подлогу у психологији (науци – прим. С. К.)... Разлика између научне психологије и поп-психологије јесте првенствено у томе што је научна психологија заснована на документованим истраживањима, а поп-психологија на тврдњама које нису доказане, на веровањима, популаристичким размишљањима као у нпр. астрологији—(превод С. К.).

support for (an idea, opinion, etc.) (Cambridge Dictionary of English 1995: 22); *affirmation* an affirmation in a court of law is a promise to tell the truth, made without swearing on the Bible, for example by someone who is not a Christian (Cambridge Dictionary of English 1995: 22)³.

Термин „негација (одрицање) – процес или конструкција у ГРАМАТИЧКОЈ и СЕМАНТИЧКОЈ анализи која по правилу изражава супротност целом значењу или једном делу значења неке реченице—(Кристал 1985: -160). Негација у српском језику може бити успостављена на различитим нивоима: финитна и конституентска (Станојчић, Поповић 1995), тј. синтаксичка и семантичка (Ковачевић 2004) и лексичка (Драгићевић 2007). У трансформисаним афирмацијама најбитније је *негирати негације* или *негиране негације трансформисати у афирмације*.

Класификација реченичних модела саодноса негације и афирмације

Ексерцирани примери негације налазе се у левој колони⁴. Издвојено је осам модела према заједничким карактеристикама: прва три модела (*негацијски тип 1, 2 и 3*) повезује *ја* (било у форми заменице или граматичког лица); 4. модел је са деиктичком употребом заменице *то*; 5. модел са потенцијалом глагола *моћи*; 6. модел представља *узрочне* реченице; 7. модел је *императивни*, а 8. модел – *гномски*. Уочене разлике у оквиру модела издвојене су као подмодел. Класификација и објашњење модела - значајна је за дефинисање (са)односа негације и афирмације са аспекта лингвистике. У десној колони предложени су *неки модели афирмација* који нису детерминисани научном методологијом него „препукама—из књиге ауторке Лујзе Л. Хеј:

„Све што ви изаберете да мислите о себи и о животу постаће ваша истина. Ми имамо неограничене могућности да изаберемо како ћемо - да мислимо. Када ово знамо, онда направимо паметан избор и одаберимо 'Сви ми увек помажу', пре него 'Сви ме прогоне'—(Хеј 2012: 16). - Или: „Учите да мислите користећи позитивне афирмације. Афирмације су све изјаве које ви направите. Сувише често ми размишљамо користећи негативне афирмације. Негативне афирмације само стварају још више онога што сте рекли да не желите. Говорећи 'ја мрзим свој посао', нигде нећете стићи. Изјавом 'спремна сам да прихватим сада нови, бољи посао', отворићете канале у вашој подсвести да то створите. Упорно изражавајте позитивне изјаве о томе какав бисте живот желели да вам буде. Међутим, једна ствар је веома важна у

³ *Потврдити* да је нешто тачно, поткрепити (идеју, тврдњу итд.); *афирмација* заклетва у судници да ће се говорити истина без заклетве над Библијом, нпр. од стране неког ко није хришћанин (превод С. К.).

⁴ Ови негацијски модели, или бар неки од њих, одговарају термину „*констативи* који описују стварност—(Ашић 2011: 105). Тако нпр. исказ *нисам ја рођен да зарадим* би могао бити некакав субјективан доживљај себе, можда нереалан, али исказ *немам довољно пара за то сада* јесте констатив.

томе: ваше изјаве увек морају бити у садашњем времену!, као на пример: 'ја сам' или 'ја имам'. Ваша подсвест је ваш послушни слуга, па уколико се изјасните у будућем времену 'бићу' или 'имаћу', онда ће то тамо заувек и остати – биће ван вашег домаћаја, у будућности!—(Хеј 2012: 101).

Опис и анализа модела и подмодела:

1) *Негацијски тип I*

Ово је први класификациони тип који издвајамо. У афирмационим моделима задржава се прво лице презента, а трансформише се негирани глагол у свој потврдни облик. У оквиру овог модела има више подмодела које смо покушали да опишемо и објаснимо.

а) Модел: *нисам + именски предикатив/модални израз*

У овом моделу уочљив је почетак са глаголским обликом *нисам* и именским предикативом и/или модалним изразом којим се износи одређена квалификација о себи. Реч је, углавном, о тзв. монопредикатским реченицама (Ковачевић 2004: 9). Осим потврдног облика глагола, у афирмативним моделима доминирају облици именског предикатива и/или модалног израза *спреман сам*, *способан сам*⁵, затим, универзални квантификатор *све*, те предлошко-заменички антонимски пар *ни за шта:за све*. У негацијским примерима је уочљиво и степеновање изречене квалификације (*нисам довољно добар* тј. *нисам добар ни за шта*), али степеновање је - очигледно и у афирмацијама (*добар сам за све* је јача афирмација од - *довољно сам добар за све*). Неопходно је да трансформисана афирмациона реченица садржи универзални квантификатор *све*, а и универзални квантификатор одговара тзв. универзално позитивном суду (Ковачевић 2004: 11), те је тако реч о тзв. универзалној негацији (Ковачевић 2004: 11). „А улогу универзалних квантификатора по правилу имају потврдне и одричне замјенице и замјенички прилози, који обухватају све елементе извјесног објекта квантификације без изузетка (као нпр.: *сви*, *сваки*, *свуда*, *увијек*; *нико*, *ништа*, *нигдје*, *никад*, и сл.) (Ковачевић 2004: 11).

Нисам довољно добар.⁶
Нисам добар ни за шта.

[→Довољно сам добар за све⁷.]
[→Добар сам за све.]

⁵ Оглагољени изрази (Ковачевић 2004: 13).

⁶ Ексерпиране примере наводимо у мушком роду ради једнообразности.

⁷ *Све*, као универзални квантификатор (Ковачевић, 2009), јесте неопходан за свеобухватност.

У првом примеру карактеристични су афирмативни реченични чланови који *не произлазе* из негираних делова. Антонимски парови: именски предикат (негирани и потврдни) + прилог *довољно*, јасан је: *нисам довољно добар: довољно сам добар*. У негацији скоро да подразумевамо, али не изговарамо и не пишемо, део *ни за шта*, а на *неизговорено* одговарамо конструкцијом: *за све*. У другом примеру јасно можемо издвојити негацијско-афирмативне парове: *нисам добар:добар сам, ни за шта:за све*.

Нисам рођен да имам пара.	[→Спреман сам ⁸ да имам паре/Имам пара.]
Нисам ја рођен да зарадим паре.	[→Способан сам да зарадим паре/Зарађујем...]

У овим примерима уочавамо неподударност са претходним. Наиме, оба примера негације почињу са *нисам (ја) рођен* тј. егзистенцијалним ставом о себи. Очекивано је да афирмацијом кажемо: *рођен сам* што не би изискивало посебну анализу, но нуде нам се два могућа решења као слабија и јача афирмација: модалним изразима *спреман сам/способан сам да зарадим* или презентом *зарађујем*. Ово нема никакву лингвистичку поткрепљеност осим да, ако за нешто *нисте били рођени*, не можете одједном *бити рођени* већ се оспособити за бољу зараду и зарађивати. То је процес мењања става о себи и својим способностима који се развија захваљујући овој психологији. Лингвистички се можемо ослонити на прагматику и „контекстуалне ефекте—Ашић 2011: 110):

„Сматра се да је исказ утолико релевантнији уколико производи више контекстуалних ефеката, а при том захтева што је могуће мање когнитивних напора. Следеће питање на које треба одговорити је: зашто се уопште људски ум труди да интерпретира исказе? У Теорији - релевантности то објашњавају чињеницом да је сваки исказ *знаковит* — то значи да он својим постојањем саопштава да је релевантан, да га треба тумачити јер собом носи (потенцијално корисне) информације— (Ашић 2011: 110).

Нисам допадљив.	[→Свићам се свима.]
Нисам још спреман.	[→Спреман сам за све ⁹ .]

Ови примери представљају и моделе *литоте*, о којој је Ковачевић

⁸ У оригиналу, на енглеском, трансформација негативних исказа у афирмације често се успоставља исказима: *I am ready, I am willing* мада је много јача афирмација са глаголима у потврдном облику и презенту нпр. *имам, зарађујем*.

⁹ Подразумева се да се у процесу трансформисања заменичким облицима исказује спремност за позитивне и велике промене те је, у том смислу, честа употреба заменица *све, сви, свако, себе, свој/а/е* и сл. О употреби заменица и прилога општег значења говорили су и Ж. Станојчић и Љ. Поповић (1995: 341).

много писао у оквиру радова о негацији (2000, 2002, 2004). Анализирајући први пар, не уочавамо *довољно* јасну везу између негације и афирмације. Наиме, не говоримо да *нисмо допадљиви* већ да се *не свиђамо никоме*. Овакав тип негације је, можда, производ лошег превода или покушаја да се еуфемистички искаже *недопадљивост*. Да исказ гласи *не свиђам се ником(е)*, афирмација би потпуно јасно произлазила из негације, те је једино могуће објашњење да је афирмација произашла из контекста негације. Нешто је јаснији следећи пар *нисам спреман: спреман сам. Још*, из негације, пре изискује *већ*¹⁰ него *за све. Још* и *већ* намећу нам се као пар иако, анализом њихових значења у РМС, они су више синоними него антоними¹¹. У афирмацији „не одговара—*већ* јер упућује на нешто што потиче из прошлости а афирмација почиње из *сада* и нема речце *већ*. Део *за све* је неопходан афирмативни конституент.

б) Модел: *немам + партитивни генитив*

У овом подмоделу уочљив је глагол *немати* и допуна (у виду објекта: партитивни генитив). Афирмација се успоставља глаголом *имати* и допуном и/или исказима који су градирани¹² и/или проширени заменицама. Реч је о монопредикатским реченицама.

Немам снаге.

[→Имам (довољно) снаге за све/Могу све.]

Немам довољно новаца за то сада.

[→Имам (довољно) новца за то/за све.]

У овим паровима јавља се друкчији тип проблема. *Немам снаге:имам снаге* и *немам новац:имам новац* јесу парови, међутим, прилог *довољно* је предложен у афирмацијама, али не и пожељан (јер „лимитира—, како се тумачи у психологији). У афирмацијама се понавља конструкција *за све* ради свеобухватности. У негацији другог пара уочавамо прилог *сада* који нема адекватну афирмацију. *Сада* је прилог за време карактеристичан за афирмације и презент (и то *презент за будућност*). Како се овде јавља у негацији, могући одговор у афирмацији на *сада*, био би *и сада и увек* што опет није антонимно прилогу у негацији. Некада је применљив (и п-

¹⁰ Чак и у енглеском би био „природнији—нар *yet: already* (прим.а.).

¹¹ РМС: *већ* в. *истиче да је било врло рано: још* – Већ су стари Грци приређивали позоришне представе (143); још 2.а. *кад се истиче да је нешто било рано: већ* – Још прошле године је он то говорио (2007: 511).

¹² У процесу трансформација негативних исказа у афирмације бољи су градирано искази којима се прижељкује већа снага, моћ, спремност, остварење жеља и сл.

ожељнији) глагол *моћи*¹³ (као варијанта у првом примеру, рецимо), за разлику од потпуно „непожељног—глагола *морати*: „Ја желим да израз МОРАМ заувек избацимо из свог речника. Заменила бих га глаголом МОЋИ. Могу нам даје могућност избора и не подразумева грешку—(Хеј 2012: 32).

в) Реченице са глаголском негацијом

Овај модел издвојен је због негације 1. лица једнине презента, али - се, у оквиру њега, могу издвојити (под)модели: реченице са глаголском негацијом и допуном и/или одредбом, реченице са негираним глаголима непотпуног значења *желети*, *моћи* и сложене реченице (полипредикатске реченице, Ковачевић 2004) са глаголском негацијом.

Не волим довољно себе.	[→Волим себе ¹⁴ .]
Не верујем никоме.	[→Спреман сам да верујем/Верујем људима.]
Не радим довољно.	[→Спреман сам да радим/Волим да радим.]
Не зарађујем довољно.	[→Спреман сам да зарађујем више/Зарађујем више.]
Не цене ме на послу.	[→Цењен сам на послу.]
Не верујем у то.	[→Верујем (у то).]
Не знам довољно.	[→Спреман сам да знам више/Знам све.]

У уобличавању афирмација, вратимо ли се психологији, варијанте - са *верујем*, *волим*, *знам* јесу јаче, *афирмативније*, од оних са *спреман сам*, *способан* и сл. Ако критеријално узмемо у обзир само лингвистику, предложене афирмације јесу просте реченице са потврдним облицима глагола и/или допуном и/или одредбом. У овим примерима једино примери *не цене ме на послу* и *не верујем у то*, могу се идентификовати као прави пар негација:афирмација. Анализирајући први пар, уочавамо да у афирмацији изостаје прилог *довољно*. Понављање тог прилога у афирмацији умањује *љубав према себи* која је најважнији задатак ове психологије и *волети себе* јесте јасна и важна афирмација. У примерима *не верујем никоме*, *не радим довољно*, *не зарађујем довољно*, *не знам довољно*, уочавамо - два могућа решења: један са модалним изразом *спреман сам*, а други са глаголима *верујем*, *радим*, *зарађујем*, *знам* као снажнијим и, лингвистички коректнијим, афирмацијским паровима. Потребу исказивања *спремности за*

¹³ РМС: моћи, могу, можеш (у значењу футура II: моћем): 1. а. *бити у стању, бити кадар, способан учинити, урадити нешто, имати моћи, снаге (физичке или психичке) за нешто; имати знања, вештине, способности за нешто, бити способан, оспособљен, квалификован за обављање неког посла и сл.* (2007: 734).

¹⁴ Једна од најчешћих афирмација јер се тзв. self-help психологија заснива на изградњи и развоју љубави према себи.

промене не можемо извести лингвистички из негације већ из психологије и зато се афирмација обликује модалним изразом *спреман сам*.

Не желим ¹⁵ да разговарам о томе.	[→Спреман сам да разговарам о томе.]
Не могу да поднесем људе на послу.	[→Спреман сам да упознам боље своје колеге.]
Не могу да поднесем овај посао.	[→Волим свој посао.]
Не могу ништа да урадим везано за овај проблем.	[→Спреман сам/Могу да решим сваки проблем.]
Не желим да имам пара и да изгубим слободу.	[→Спреман сам да будем богат и слободан/Ја сам богат и слободан.]
Не смем никоме рећи колико имам пара у банци.	[→Спреман сам да (по)кажем колико имам пара.]
Не знам шта бих волела да радим.	[→Знам шта хоћу.]

Првих пет негацијских примера почињу негацијом глагола *желети* и *моћи*. Значења глагола *желети* немају афирмативну снагу те је глагол *желети* неодговарајући за уобличавање афирмације. Глагол *моћи* је бољи за афирмације. Оба глагола можемо заменити афирмативним-антонимским слабијим парњак *спреман сам/могу* иако нису антоним(н)и. Већи проблем, у саодносу афирмације и негације, представљају остали реченични чланови. Ниједан реченични члан нема свој антоним у афирмацијама, а, опет, извесна супротност постоји. Ову врсту антонимије бисмо једино могли да схватимо као контекстуалну-конотативну антонимију. Дакле, *не желим да имам пара и да изгубим слободу* значи *кад сам богат, нисам слободан*, тј. богатство условљава слободу мада може се бити и богат и слободан (чак верујемо да нам новац „доноси—елободу) и отуд изводимо *ја сам богат и слободан*. У последњем пару још је апстрактнија антонимија међу овим исказима. *Не смем никоме рећи колико имам пара у банци* значи *да се бојим да покажем да имам новца* (да не би био опљачкан или слично), али *спреман сам да покажем колико имам пара* значи супротност, афирмацију негације. Или *не знам шта бих волела да радим* јесте *ја не знам шта хоћу*, јер *да знам шта хоћу*, ја бих то радила. Из конотативног следи афирмација - (*ја*) *знам шта хоћу*. Последња два примера јесу сложене реченице¹⁶.

¹⁵ РМС: желети јек. жељети, желим несвр. 1.а. осећати потребу, чезнути, жудети (за неким, нечим), б. имати намеру, вољу да се нешто учини, в. тражити, захтевати; 2. (некоме) гајити наду да ће се некоме нешто (лепо) десити; 3. осећати љубав, страст према некоме (2007: 369).

¹⁶ У раду није (из)вршена подела на просте и сложене моделе већ према карактеристичним реченичним конституентима.

г) Модел: *никада* + *футур/презент*

У првом подмоделу ексцерпирани примери почињу прилогом *никада* и негацијом *футура*. То су примери са негираним сложеним глаголским предикатом и допуном. Са аспекта психологије, употреба *футура* - сматра се потпуно непотребном за афирмације. Из негираних облика *футура* можемо извести два типа афирмација која су, донекле, семантички градирана. Јачини негираног *футура* више одговара други тип понуђених афирмација јер се више „супротставља—(ако *радим (сада) посао који волим, радићу га и убудуће* те се презентом „прижељкује—боља будућност). У овом моделу се појављује, условно речено, „нагомилаана—негација типа - *никад нећу* која интензификује ефекат изреченог и зато је боље супроставити други тип афирмације са глаголима а не модалним облицима.

Никада нећу добити добар посао.	[→Спреман сам за бољи посао/Радим посао који волим.]
Никада нећу направити неке паре.	[→Спреман сам да будем богат/Ја сам богат.]
Никада се нећу обогатити.	[→Спреман сам да будем богат/Ја сам богат.]

Очекивали бисмо да, из ових негацијских примера, афирмације - буду исказане *футуром* нпр. *доби(ја)ћу бољи посао, (на)правићу паре, (о)богатићу се*. Вид глаголски би успоставио нову антонимију са прилогом *никада*, тј. уместо *увек*, имперфективни вид глагола би био замена. Презент је овде антоним и *футуру* и прилогу *никада*.

У другом подмоделу ексцерпирани примери се разликују од претходних по предикату у презенту а не *футуру*. Уочени су и антонимски парови (прилошки *никада-увек* и заменички *нико-сви*); осим глаголске, - постоји и лексичка негација, те семантичка и, као такве, траже антонимију у афирмацији. Реченични члан, тј. предлошко-заменички члан *по моме* јесте синониман исказу *како ја хоћу* те тај део није у антонимији.

Никада ништа није по моме. ¹⁷	[→Увек се све дешава како ја хоћу.]
Нико ме не воли.	[→Сви ме воле/Мене сви воле.]

2) *Негацијски тип 2*

У овом моделу, у ексцерпираним примерима доминира лична заменица *ја* и/или глаголски облик који садржи карактеристике истог лица и б-

¹⁷ Ово би одговарало примерима које Ковачевић зове универзалним негираним квантификаторима јер се поред негираног предиката налази и негирани квантификатор (*никада, ништа и сл.*) (Ковачевић 2004: 12).

роја¹⁸. У оквиру овог модела издвајамо неколико (под)модела: а) *ја* + *копулативни предикат* (потврдни облик глагола јесам + именски/прилошки предикатив, б) *нисам* + *именски предикатив*, в) *ја* + *негирани глаголски предикат*), г) *ја* + *сложени предикат* (са глаголом непотпуног значења – морати), д) примери са *падежним облицима личне заменице ја* и, под е) модел *ја* + *именски предикатив* + *интензификатор* (прилог *сувише*).

а) *ја* + *копулативни предикат* (потврдни облик глагола јесам + именски/прилошки предикатив)

У овим примерима негације нису граматичке (глаголске, конституентске), али јесу семантичке јер представљају изузетно негативне ставове о себи.

Ја сам рођен да патим.	[→Ја сам рођен да уживам (у животу)/Ја уживам (у животу).]
Ја сам увек у дуговима.	[→Ја све плаћам на време/Имам пара за све.]

Парадоксално, афирмацију би требало изразити негацијом те - уместо *ја сам рођен да патим*, требало би *ја нисам рођен да патим*. Афирмација не може садржавати било какву негацију те, заправо, тражимо антониман исказ исказу *ја нисам рођен да патим: ја сам рођен да уживам*. Одредба *у животу* није неопходна, али подразумева се у негацијском исказу, а пожељно је истаћи у афирмацији, исто као и конструкцију *за све* у другом примеру. Предлошко-падежна заменичка конструкција *за све* подразумева *имање пара не само за дугове*. Исто је и са претходном реченицом где истицање одредбе *у животу* појачава афирмациони ефекат *уживања* наспрам *патње (у животу)*. Колико је, лингвистички, сувишна заменица *ја*, толико у овим реченицама јесте битна. Негирање се прво, парадоксално, - семантички успоставља на том нивоу, али не у виду негирања *ја:не-ја*, већ потврђујући да је *ја* – *ја* и негирајући друге конституенте нпр. антонимски пар *патња-уживање*. Исказ *ја сам увек у дуговима* јесте синониман исказу *ја никада немам пара*, а њему одговарамо афирмацијом *имам пара*.

б) *нисам* + *именски предикатив*

Овај подмодел је издвојен према глаголском облику *нисам* и именском предикативу; у првом пару однос негације и афирмације је јасан (*ја нисам битан:ја сам битан*). Због захтева популарне психологије да се истакне посебност и јединственост бића, варијантно афирмација може бити *ја сам посебан* (иако *небитан* и *посебан* нису антоними нити *посебан* и *битан* синоними).

¹⁸ О оваквим примерима писала је С. Кордић (2002) као о про-дроп примерима.

Ја нисам битан.	[→Ја сам посебан/битан.]
Ја нисам тај тип особе.	[→Ја сам за све.]

У другом примеру, из негације *ја нисам тај тип особе* требало би извести афирмацију *ја сам тај тип особе*. Како оваква афирмација носи извесну лимитираност *ја сам тај тип (за шта?)*, афирмацију уобличавамо, по оквирима популарне психологије, у исказ *ја сам за све* којом је слабо успостављена семантичка негација.

в) *ја* + негирани глаголски предикат

Овај подмодел је сличан претходном, али разликује се по врсти предиката: овде је негиран глаголски предикат.

Ја не вредим.	[→Ја сам посебан/јединствен.]
Ја не заслужујем.	[→Ја заслужујем (свако добро/срећу/љубав).]

У првом пару не афирмишемо исказ *ја вредим* већ *ја сам посебан/јединствен* јер је у поп-психологији најважнија љубав према себи и свест о посебности/јединствености свог бића. Тако и исказ *ја вредим* нема довољну афирмациону снагу, а из истог произлази да такво биће *заслужује све најбоље*, па се разна добра могу набрајати (као у другом примеру).

г) *ја* + сложени предикат (са глаголом непотпуног значења – морати)

Ја морам да ослабим.	[→Ја сам згодан.]
----------------------	-------------------

Наспрам тврдње (није негација) *ја морам да ослабим*, требало би исказати афирмацију *ја не морам да ослабим*, из чега произлази да се афирмација исказује негацијом и да се негира глагол *морати* непожељан за афирмације. Логично следи да *ја не морам да ослабим* јер *сам (већ) згодан*, а што је очекивана афирмација у психологији.

д) примери са *падежним облицима личне заменице ја*

Овај негацијски модел је интересантан из два разлога: прво, то је, опет, врста негативних исказа о себи, али без негираних реченичних чланова, и друго, *ја* није доминатно у примерима већ *сви* (сви други/остали, у смислу: *љубав није за мене, али је за све остале*).

Сви други су испред мене.	[→Ја сам важан.]
Љубав није за мене.	[→Ја сам (спреман) за љубав.]

Антонимија се успоставља на семантичком плану јер заменичком облику *сви* супротстављамо *ја* у афирмацијама. У негацијама *ја* је предикатив, а у афирмацијама субјекат, што значи да антонимију успостављамо и на нивоу функције реченичних конституената. Тумачећи значење првог примера *сви други су испред мене*, закључујемо да *сам (ја) неважан/небитан*, те супротност исказујемо том исказу са потребним (психолошким) елементима (неопходним *ја*). Други пример значи *ако љубав није за мене, ја (је)сам за љубав* уз модалну варијанту *спреман сам за љубав*.

ё) модел *ја + именски предикатив + интензификатор* (прилог *сувише*)

Примери овог подмодела показују да негације (тј. овакве негативне исказе о себи) није нимало лако трансформисати у одговарајуће афирмације језиком популарне психологије, а уз критеријуме лингвистике.

Ја сам: *сувише*¹⁹ стар, *сувише* млад,
сувише дебео, *сувише* мршав
сувише низак, *сувише* висок,
сувише лењ,
сувише јак, *сувише* слаб,
сувише глуп, *сувише* паметан,
сувише безвредан,
сувише лаковеран,

сувише озбиљан,
сувише крут.

[→Ја сам: (довољно) зрео,
(довољно) згодан,
(довољно) висок/леп/згодан,
(довољно) вредан.
(довољно) јак,
(довољно) паметан,
(довољно) вредан,
(довољно) отворен према
људима,
(довољно) озбиљан,
(довољно) крут/строг.]

Прилог *довољно* је непотребан у афирмацијама. Неким негацијским предикативима (насталим од придева) лако је супротставити афирмативне антонимске придевске предикативе (слаб-јак, сиромашан-богат, безвредан--

¹⁹У РМС прилог *сувише* значи *одвећ много, превише; непотребно, излишно*, а *довољно*: *у довољној мери, количини, колико је потребно, доста; потпуно, сасвим*. По оваквим дефиницијама пре бисмо закључили да су ова два прилога тзв. *градуални синоними* о којима је писала Р. Драгићевић (2007: 272) него антоними, иако осећамо извесну супротстављеност међу овим примерима. Међутим, како се у методологији ове врсте психологије негација избегава, тј. не изражава, први примери не смеју бити негирани типа *ја сам сувише стар – ја нисам нимало стар* већ се прибегава другим начинима афирмације. У наведеним афирмативним моделима негде је прилог *довољно* могуће избећи, тј. не изрећи, а придеви су врло често у антонимском односу. Неки су *прави антоними*: *вредан-лењ* (мада налазимо и пар *вредан-безвредан* добијен полисемијом и негацијом), *богат-сиромашан* (Драгићевић 2007: 274), а за неке налазимо антонимско решење типа: *лаковеран-отворен према људима/за људе*. Прилог (*и*)*сувише* М. Ковачевић назива „абундентним“ (1998: 116).

вредан). Међутим, шта ако је неко *сувише висок, сувише јак, сувише паметан* или *сувише крут*? Најлакше и најсправније би било одговорити са *ја нисам сувише висок/јак/паметан/крут* (уосталом, ко за себе неће рећи да *није паметан!*), али афирмације не смеју бити негације. Наведене афирмације представљају неку врсте градиране (антиклимактичке, значи: степен мање!) особине. Дата афирмативна решења нису у потпуности исправна нити се лингвистички могу извести из претходних, али би, гледано из угла психологије, најисправније било на све негације одговорити са *ја сам леп, zgodан и посебан* те тако негирати све наведене негацијске - квалификације.

3) Негацијски тип 3

Међу овим негацијама уочавамо подмоделе којима је заједничко следеће: лична заменица *ја* + *не желим* + *допуна*. Што год да се наводи у оквиру негација, афирмације јесу најбоље квалификације о себи. Негацијском сложенем модалном глаголском предикату супротставља се именски предикат у афирмацијама и уместо *не желим да будем* супротстављамо *ја сам*. Док се у негацијама изражава стрепња од садашњости и он-ога што се не жели у будућности, у афирмацијама се дефинише савршена садашњост у којој нема страха од будућности. Дакле, и на том нивоу се успоставља (необична) трансформација: *нежељена будућност* → *жељена - садашњост* → *жељена будућност*. Уочавамо и друге антонимске нивое: *дебела-витка, без пара-богата, матора-млада, други-ја, несрећна-срећна*. Предлажемо и друге моделе: *биће за себе/ свој човек/ посебна/јединствена* или, уз *срећна*, може стајати *весела/слободна/испуњена*. Уз *ја сам здрава* пожељан је интензификатор *савршено* ради јаче афирмације.

Ја не желим да будем дебела.	[→Ја сам витка.]
Ја не желим да будем без пара.	[→Ја сам богата.]
Ја не желим да будем матора.	[→Ја сам млада.]
Ја не желим да будем као моја мајка/мој отац.	[→Ја сам биће за себе/ свој човек.]
Ја не желим да будем несрећна.	[→Ја сам срећна (весела и слободна).]
Ја не желим да будем болесна.	[→Ја сам (савршено) здрава.]
Ја не желим да будем сама.	[→Ја сам испуњена љубављу (других).]
Ја не желим да живим овде.	[→Ја живим тамо где желим.]

У последњем примеру предикату *не желим да живим уз одредбу овде* (неопходна нам је одредба јер истиче значајну разлику између нежељења живота уопште и нежељења живота на неком одређеном месту), антонимно се јавља сложена реченица са зависном месном: *живим тамо где желим*. Језиком ове психологије најбоље је, и најисправније, заправо,

одмах дефинисати место где бисте живели: *живим у Барселони* (иако сам далеко од ње)²⁰.

Ја не желим да останем у овој вези.

[→Ја сам слободна.]

Опет, у овом другом примеру нема антонимских парова осим семантичке антонимије. *Ја не желим да останем у овој вези* значи да сам *заузета/спутана нечим/неслободна* те зато афирмишемо слободу: *ја сам слободна*.

4) Реченице са показном/демонстративном заменицом *то* – *деиктичке реченице*:

Овај реченични модел садржи показну заменицу *то*, а издвајили смо два подмодела у зависности од места које заузима показна заменица. Заједничко им је што реченице имају *опште значење*, пословичко, важеће за све, слично следећем гномском моделу. Ове реченице припадају тзв. *убеђењима* (на/са) којима смо васпитавани и усвајали их као сабрана искуства одраслих. Најприхватљивији модел за афирмације јесте модел са заменицом *све*²¹, уосталом, *то*, као демонстративна заменица, служи за *истичање* нечега појединачног и/или ближег, док *све* подразумева жељену - свеобухватност и трајност. У примерима који следе, осим, условно речено, антонимског пара *то-све*, тешко је дефинисати саоднос негација:афирмација.

То²² не функционише.

[→Све функционише (како треба).]

То стварно није у реду.

[→Све је у реду.]

То не би било фер²³.

[→За све постоји решење.]

То је смешно.

[→Све се мора разумети.]

То је предалеко да бих возила.

[→Све је довољно близу.]

Не прихватајући да нешто не функционише, тј. да *то не функционише* супротстављамо да *све функционише* (баш онако како треба па тако

²⁰ Овакав тип реченица често подсећа на тумечење популарног израза из бајки: *abracadabra* (агап. *Avarah K' Davarah*) тј. *стварам како говорим*.

²¹ Основна афирмативна идеја Лујзе Л. Хеј гласи: *All is well* или у српском преводу (још личније): У мом свету, све је добро. РМС: *све* прил. 1. *за време: увек, свакад, стално, непрестано...* (2007: 1198).

²² О анафоричкој употреби показне заменице писала је С. Кордић (2002: 69).

²³ РМС *фер* енгл. 1. прид. непром. *частан, поштен, непрекоран, коректан у поступању*: бити – према некоме 2. прил. *исправно, поштено, часно, коректно*: играти – *плеј* енгл. *поштена, часна, коректна игра* (у спортским такмичењима); *поштен, исправан поступак, однос према некоме*.

и то). Тако нам и опозиција *то није у реду*: *све је у реду*, постаје јаснија; *стварно* нема чак ни улогу интензификатора; у разговорном језику *стварно* је постала речца, синоним за *заиста*. Сматрајући да исход одређене ситуације или каквог проблема се не би одвија како желимо, фразално кажемо да *то не би (или није) било фер*. Анализирајући значења лексеме *фер*, утврђујемо да се нешто треба догодити са најбољим исходом, што често не буде, те антонимију успостављамо са условном реченицом *ако нешто не буде фер, тј. ако постоји проблем, има и решења*. Ово је један од ретких примера са -потенцијалом на који у афирмацији одговарамо презентом. Следећи пример *то је смешно*, јесте, често, пример за иронију у разговорном језику. Изговарамо изражавајући неверицу *да се нешто догодило или се догађа баш тако*. Како заборављамо да нам је за разумевање неких животних ситуација потребно више него што мислимо, из тога изводимо афирмацију да се *све мора разумети*. У последњем пару однос негације и афирмације јесте лингвистички „поткрепљенији— на основу реченичних чланова: *то-све, предалеко-близу*. Комбинацији презента и потенцијала супротстављамо презент изостављајући зависну реченицу *да бих возила* јер подразумевамо да *ако је нешто довољно близу*, можемо доћи било како и било чиме.

Мушкарци/жене то ²⁴ једноставно не раде.	[→За све постоји први пут.]
У мојој породици се то никада није радило.	[→Све се мења па и правила моје породице.]

Однос ових негација и афирмација јесте семантички (чак и шире контекстуално), те иако *мушкарци/жене то не раде* или *то се није никада у мојој породици радило*, постоји *први пут* када нешто треба урадити, тј. *треба мењати и породична правила* када се већ све променило. Прилог *једноставно* не захтева тражење парњака јер је овде такође речца без посебне функције, а прилог *никада* у другом примеру јесте интензификаторски употребљен па му не можемо супротставити *увек*. Афирмацијом исказујемо -свесност о променама зато је немогуће изрећи *у мојој породици се увек ради* – такав исказ има сасвим другачију конотацију.

5) Реченице са *потенцијалом* глагола непотпуног значења *моћи*

Основни модел јесте *потенцијал* глагола *моћи* + *глагол пуног значења* + *допуна/одредба*. Овај модел је најтеже трансформисати, односно, лингвистички је, можда, најудаљенија веза између негацијских и афирмацијских реченица. Та веза је схватљива само уколико се разумеју принципи афирмација у оквиру популарне психологије. Заједничко свим експерпираним негацијама јесте да се односе на перципирање *могућности да ће се догодити нешто лоше у будућности*. Ниједан од претходно описаних

²⁴ Ово су примери катафоричке употребе заменица према С. Кордић (2002: 69).

модела није био толико усмерен ка другима и ка предвиђању будућности зато се у афирмацијама враћамо *ја-моделима* и презенту. Сваки негацијски - модел подразумева облике *они/други/људи: могли би да ме одбију, могло би да ме кошта много (међу њима), могло би то да уништи мој имиц (међу њима)*. У свим негацијама уочавамо сложени глаголски предикат. Афирмације се супротстављају глаголским и именским предикатима. Уочена је разлика у лицима употребљеним у негацијама те се тако издваја један пример са 3. лицем множине, два примера са 3. лицем једнине и четири примера са 1. лицем једнине.

Могли би да ме одбију.	[→Ја сам посебан и неодољив.]
Могло би да ме кошта много.	[→Ја са лакоћом дајем и тако ми се враћа.]
Могло би то да уништи мој имиц.	[→Ја сам јединствен.]
Могао бих да будем повређен.	[→Ја сам спреман да опростим.]
Могао бих да се повредим.	[→Ја праштам себи.]
Могао бих да изгубим слободу.	[→Ја сам увек слободан.]
Могао бих да изгубим пријатеље.	[→Ја сам спреман за пријатељство.]

Најјаснији саоднос негација и афирмација јесте у претпоследњем и последњем примеру. Чини се да претходни примери немају никакву везу; лингвистички скоро да не можемо ничим поткрепити из чега изводимо ове афирмације. Ови последњи примери значе: *могао бих да изгубим слободу, али нећу јер сам ја увек слободан те је немогуће и размишљати о губитку слободе* или *могао бих да изгубим пријатеље, али је то немогуће јер сам ја увек спреман за пријатељство (старо или ново)*. Све претходне примере можемо објаснити само семантички на основу ставова психологије о одбијању, новцу, јединствености, повређивању односно (о)праштању: не бојимо се одбијања јер смо посебни, новац треба стално да „протиче—не може нико да нам наруши имиц јер смо јединствени, ако нас повреде, - најбитније је опростити.²⁵

6) Узрочне (каузалне) реченице:

Ово је модел са сложеним негацијским реченицама. Сви примери почињу узрочним везником *зато што*, а у главној (управној) реченици је изражена негација. Разликујемо три примера са главном (управном) реченицом у презенту, три примера са футуром у главној реченици и један пример са глаголом *требати*. У свим узрочним реченицама јесте перфекат, - тј. реч је о нечему што се десило у прошлости и проузроковало проблеме у садашњости са предвиђањем проблема у будућности, за разлику од претходног модела који се односи на могућност у будућности. Негација је семантичке природе, а начин уобличавања афирмација је: *ја-модел* и презент.

²⁵ Парафразе из књиге „Како да излечите свој живот—Лујзе Л. Хеј.

Зато што нисам била позвана на матурски бал, не могу данас бити срећна²⁶.
[→Ја сам срећна (без обзира на прошлост).]

Зато што више нисам у браку, не могу данас да будем испуњена.
[→Ја сам испуњена и срећна (и сама).]

Зато што је моја прва љубавна веза пропала, не могу више бити отворена за -
љубав.

[→Ја сам спремна за љубав.]

Зато што сам лоше прошла на првој аудицији, бићу престрављена од аудиција
заувек.

[→Ја се не бојим јавног наступа/аудиције/публике.]

Зато што сам у детињству била сиромашна, никада нигде нећу стићи.

[→Ја сам спремна за успех.]

Зато што сам некада била повређена, ја више никада никоме нећу веровати.

[→Ја сам спремна да верујем људима/Ја верујем људима.]

Зато што сам некада нешто украла, треба да казним себе заувек.

[→Ја сам спремна да опростим себи/Ја праштам себи.]

7) Реченице са негираним императивом

Овај модел је издвојен због императива у 2. лицу једнине (доминантно лице у дискурсу популарне психологије јесте 1. лице). Негација је успостављена на семантичком нивоу (забрањеним видовима понашања супротстављамо слободу понашања). Императив је негиран одричном речцом *не* и глаголима несвршеног вида (Пипер и Клајн 2013: 182). У афирмацијама се задржава 2. лице, али и пословичка (гномска) потврдна конструкција.

Не разговарај са непознатима. [→Буди отворен према људима/за људе.]

Не излази ноћу. [→Живи слободно.]

Не позајмљуј новац. [→Новац се слободно креће,
вратиће ти се.]

8) Гномски модели

Овај реченични модел је сличан пословицама. Уочена је негација на семантичком нивоу те се афирмације на истом нивоу уобличавају. Доминантан је облик са субјектом *живот/новац/људи* и/или глаголским или именским предикатом или безличне реченице (као у другом или петом примеру). Оваквим негацијским моделима не можемо супротставити ја-модел као већини претходних.

Живот је опасан. [→Живот је леп.]

Тако је како је. [→Увек може боље.]

²⁶ Ови ексцерпирани примери у женском роду преузети су оригинално.

Новац је прљав.	[→Новац је користан/потребан/за уживање.]
Новац доноси зло.	[→Новац нас чини срећнима.]
Треба чувати за црне дане.	[→Треба уживати у садашњем тренутку.]
Новац се с тешком муком стиче.	[→Новац можемо лако зарадити.]
Људи су преваранти ²⁷ .	[→Људи су добри.]
Само људи који варају имају пара.	[→Новац могу стећи поштени и добри људи.]

Закључци

1. У раду је издвојено осам негацијских модела, више подмодела, и исто толико (могућих, предложених) афирмацијских модела и подмодела.

2. У негацијским моделима доминантан је *ја-модел* са негираним глаголским или именским предикатом. Њима се супротстављају афирмације - истог модела али потврдног облика. Нису пожељне афирмације које би биле уобличене помоћу глагола *желети* или *морати* већ *моћи* јер су глаголи *желети*, *морати* непожељни са аспекта популарне психологије, а глагол *моћи* има велику афирмативну снагу. Иако се афирмације могу исказати - облицима *способан сам*, *спреман сам*, јаче су афирмације исказане - глаголским облицима *верујем*, *волим*, *зарађујем*, *знам* у презенту.

3. Ако се негацијски модели односе на предвиђање лоше будућности или лоша искуства из прошлости и исказани су потенцијалом или перфектом, афирмације су *увек у презенту* (то подразумева и однос: негације у презенту – афирмације у презенту).

4. Прилози се често могу занемарити јер немају посебну функцију осим ако су интензификатори. Посебна пажња је посвећена прилогу *довољно* који нема *довољну* снагу да би се нашао у афирмацијама како психологија препоручује.

5. Негативним квантификаторима треба супротставити универзалне квантификаторе; посебно је значајан квантификатор *све* у уобличавању афирмација.

6. Антонимски парови не могу бити са одричном речцом *не*: *дебео-нисам дебео* већ лексички антонимски парови *дебео-згодан*; афирмације се не могу исказати ни партикуларном негацијом.

7. Гномске негацијске моделе трансформисати у гномске афирмацијске моделе.

8. Кроз ставове различитих наука, као и из лингвистике као кровне науке, уочавамо да је однос негације и афирмације близак и да произлазе

²⁷ „Безличне реченице могу имати уопштенолично значење и односити се на било које лице као личне реченице са именицом *човек* или њеном множином *људи* у субјекту—(Пипер и Клајн 2013: 436).

једна из друге. У овом раду учачамо често немогућност да критеријумима лингвистике изведемо из негације афирмацију и да је најчешће њихов - однос семантичке природе. Трансформација негације у афирмације јесте језички начин, поступак и пут да се наше *ја*, наше *биће* трансформишемо у - боље *ја*, боље *биће* у оквиру популарне психологије. Она, заправо, јесте савременији вид веровања у магијску моћ речи којом ће се дозвати, призвати бољи живот или неки жељени аспект живота. Има своје језичке „законитости—које се морају поштовати да би се негирало негативно и афирмисало позитивно, а законитости се, на крају, своде на: *ја*, презент и лепе речи.

Извор

Хеј 2012: Лујза Л. Хеј, *Како да излечите свој живот*, Београд: Верба.

Речници

Вујаклија 1996/7: Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.

Cambridge 1995: *International Dictionary of English*, Cambridge: Cambridge University Press.

Кристал 1985: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд: Нолит.

РМС 2007: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Литература

Ашић 2011: Тјана Ашић, *Наука о језику*, Крагујевац: FILUM.

Васић 1994: Смиљка Васић, *Психолингвистика*, Смедерево: Институт за педагошка испитивања.

Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа, Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.

Ковачевић 2002: Милош Ковачевић, *Синтаксичка негација у српском језику*, Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.

Ковачевић 2004: Милош Ковачевић, *Огледи о синтаксичкој негацији*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац: Филум.

Ковачевић 2009: Милош Ковачевић, *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Српска књижевна задруга.

Коњик 2009: Ивана Лазић-Коњик, *О функционално-семантичкој категорији егзистенције у српском језику*, Јужнословенски филолог LXV, стр. 359-373.

- Кордић 2002: Snjeđana Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Crane, Hannibal 2009: John Crane, Jette Hannibal, *Psychology Course Companion IB Diploma Programme*, Oxford: Oxford University Press.
- Марковић 2013: Александра Марковић, *О типологији предиката у србистици*, Српски језик XVIII, стр. 579-593.
- Станојчић, Поповић 1995: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Станојчић 2010: Живојин Станојчић, *Граматика српског књижевног језика*, Београд: Креативни центар.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I и II*, Београд: Научна књига.
- Пипер, Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица Српска.
- Хегел 1987: Георг Вилхелм Фридрих Хегел, *Наука логике (I, II, III)*, Београд: БИГЗ.
- Чомски 1979: Ноам Чомски, *Граматика и ум*, Београд: Нолит.

Sandrijela B. Kasagić

TRANSFORMING THE NEGATION INTO AFFIRMATION IN THE MODEL OF POPULAR PSYCHOLOGY

Summary

In this work we analyze the transformation of the negation to affirmation by popular psychology. As the corpus we selected negation models (or limiting beliefs) from the book 'You Can Heal Your Life' by Louise L. Hay, and represented a possible affirmative models. Models mostly deal with the types of negation, then, transformation of negation to affirmation, classification, identification and description of all the models in terms of linguistics, but proposed in terms of popular psychology. The aim of this work is, according to negation models, to express (positive) affirmative models and define the processes that have been identified, and (edited) discovering relations between negation and affirmation.

АНДРИЋЕВА ЗБИРКА ДЕЦА – ЖАНРОВСКО ОДРЕЂЕЊЕ И РЕЦЕПЦИЈА У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ

Апстракт: *Од појављивања збирке Деца у критичарским круговима и ши-рој јавности присутна је полемика да ли су приповијетке из ове збирке за дјецу или је, пак, Иво Андрић ову прозу намијенио одраслима. У раду доносимо прегледа најважнијих радова који су се бавили овим питањем и закључујемо како Андрићеве збирке из ове збирке јесу за дјецу. Анализом наставних планова и програма за основну школу и средњу школу у Републици Српској и Србији утврдили смо да је Иво Андрић најзаступљенији од свих наших писаца, али и да распоред дјела по разредима није одговарајући. У раду предлагемо да се поједине Андрићеве приповијетке - за дјецу из збирке Деца обрађују као градиво на часу у оквиру стваралачке наставе од петог до деветог разреда у Српској, односно од четвртог до осмог у Србији, а не као лектура у завршном разреду основне школе како је то сада случај. Сматрамо да би тек тако ученици ову Андрићеву прозу могли доживјети у њеном најприје естетском па и сваком другом потенцијалу.*

Кључне ријечи: *збирка Деца, приповијетке за дјецу, Андрићево поимање дјетињства, основци, стваралачка настава.*

Збирка приповиједака „Деца—у свјетлу критике

Иво Андрић спада у круг најпроучаванијих и напроученијих писаца у српској књижевности.¹ Дугачак је списак домаћих и страних критичара који су се бавили Андрићем², јер он, испоставило се, не престаје да интригира и интересује нове нараштаје критичара, али и писаца као повод за - промишљања о умјетности и стваралаштву.

О Андрићевим приповијеткама за дјецу из збирке *Деца* (1963)³ углавном је говорено успут, у контексту разматрања о Андрићевом дјелу

* milslavak@gmail.com

¹ О овоме писцу је написано седамдесетак појединачних књига само на српском језику, а према библиографској евиденцији Задужбине Иве Андрића, број есеја, чланака и посебних студија на српском и другим језицима премашује 7. 500 јединица.

² Искрпно о рецепцији Андрићевог дјела код нас и у свијету писао је Радован Вучковић у студији *Андрић, паралеле и рецепција*, Београд: Свет књиге, 2006.

³ Збирку *Деца* чине приповијетке које су настајале у различитим периодима Андрићевог стваралаштва: „Деца—(први пут објављена у *Српском књижевном гласнику*, 1935), „Мила и Прелац—(*Приповетке II*, СКЗ, 1936), „Књига—(*Наша књижевност*, 1946), „На обали—(*Република*, 1952), „Аска и вук—(*Политика*, 1953), „Излет—(*Борба*, 1953), „Прозор—(*Летопис Матице српске*, 1953), „Екскур-

уопште, о његовом поимању умјетности и живота који та умјетност одсликава и својом трајношћу покушава преобразити и продужити. Мали је - број студија чији су искључиви предмет интересовања биле приповијетке за дјецу из ове збирке.

Критичари су бавећи се овим приповијеткама поставили, односно покушали наћи одговоре на следећа питања:

1. Да ли су те приповијетке за дјецу или су о дјечи, односно да ли их дјеца уопште могу схватити или је то можда књижевност за одрасле?
2. Да ли су приче аутобиографског карактера или нису?
3. На који начин Андрић посматра дјетињство?
4. Може ли се само на основу збирке приповиједака *Деца* говорити о Андрићевом поимању дјетињства?

Просуђивање да ли је књижевно дјело намијењено за дјецу одблесак је оне критике која је сматрала да дјело треба вредновати по томе да ли је написано по захтјеву и према могућностима својих читалаца. Таква критика се не интересује за структуру дјела, него се исцрпљује у претпоставкама да ли дијете то дјело може или не може разумјети. То је - посљедица схватања дјечје књижевности као примијењене књижевности, а не као израза дјетињег или детињства у свијету, што она, свакако, јесте у својим најбољим тренуцима (Прелевић 1989: 17).

Шест година након објављивања збирке *Деца*, приповијетке „Кула—, „Прозор—, „Аска и вук—и „Деца—су уврштене у једну антологију за дјецу. Ријеч је о антологији књижевности за дјецу у БиХ *На стазама дјетињства*, у издању сарајевске Свјетлости 1969. године, коју је саставио Хусеин Тахмишчић. За разлику од поменуте антологије, чији састављач самим чином уврштавања ових приповиједака говори да оне припадају књижевности за дјецу, у следећој антологији – *Књижевност за дјецу у Босни и Херцеговини* Муриса Идризовића мјесто је нашла само приповијетка „Прозор—а сам Идризовић износи тврдњу да „Андрићеве приче нису за дјецу— (Идризовић 1976: 44).

Критичку полемику ће наставити Драгољуб Јекнић који је у огледу „Деца Иве Андрића—покушао да обори аргумент о нејасноћи приповиједака и немоћи малих читалаца пред Андрићевим дјелом. Јекнић - сматра да основцу можда неће бити све јасно у Андрићевим приповијеткама, али му све није јасно ни у животу, ни у свијету, ни у њему самом. И та „потенцијална нејасноћа у ствари је не мање неопходна од јасноће, јер у њој непрестано ради црв сазнања, јер у њој непрестано куца сат открића, јер из ње непрестано дозива глас трагања—(Јекнић 1974: 8). Јекнић даље

зија—(Савременик, 1955), „Панорама—(под насловом „Инжењерова прича о панорами света—објављена у *Литератури* 1957. године), „У завади са светом—(*Политика*, 1958), „Кула—(*Борба*, 1960). Осим поменутих у збирци су још приповијетке „Змија—и „Писмо из 1920—, али овим приповијеткама се у раду нећемо бавити, јер, према нашем мишљењу, оне и нису приповијетке за дјецу.

истиче да је велика заблуда најмлађем читаоцу не откривати поступно ту зрелост, „учити га на трулој литератури, на карамбулној и досетљивој док-олици уместо на сржи од које је створен—(Јекнић 1974: 8). Овај Јекнићев с-тав осликава неспоразум који је иначе присутан у критици књижевности за дјецу, јер није у питању шта треба дјетету нудити, сасвим је разумљиво да би било мудро понудити му и нешто озбиљно, „али то нема никакве везе са децјом књижевношћу која се, као таква, не конституише на темељу чињенице да је дете прихвата, разуме, или од ње може имати практичне ко-ристи у животу, што не значи да је то занемарљиво, него по томе што је и-зраз детињег у свету—(Прелевић 1989: 18).

Изрицање дјетињег, како је то добро рекао Душан Радовић, не - подразумева једноставност „сиромашних духова који говоре једноставно само зато што немају шта да кажу—(Радовић 1989: 122), него изрицање и-стине дјетињства, која у суштини није никако једноставна па ни форма у к-ојој се изриче ни начин изрицања не могу бити једноставни. Уосталом, н-ајзначајније књиге из корпуса књижевности за дјецу, као што су Керолова Алиса у земљи чуда или Егзиперијев Мали принц, нису ни једноставне ни лако разумљиве.

Већина критичара који су се бавили Андрићевим приповијеткама за дјецу полазила је од претпоставке да су оне аутобиографског карактера. Критичари попут Милоша И. Бандића, Драгољуба Јекнића, Муриса Идризовића и Ненада Радановића нису наводили конкретне и озбиљне - податке на основу којих је могуће извести закључак да су Андрићеве приче о дјетињству аутобиографске. Иако, како то каже Бандић, „на њихову уме-тничку вредност и веродостојност то, природно, нема битног значаја—(Ба-ндић 1963: 150) такво одређење одриче овим приповијеткама онај - потребни дух пишчеве имагинације који чини књижевно дјело књижевним, дакле дјелу се не прилази као имагинарној творевини која „-представља стварање и по себи је све илузија и симболична форма—(исто: - 151).

Сам Андрић се опирао оваквим закључцима и због њихове про-извољности и зато што то није одговарало његовом књижевном поступку. „Између појаве коју запазим и која ме узбуди, и њеног коначног израза, раздаљина бива све већа—каже Андрић (Андрић ЗПП 1976: 228). Потребно би било имати документованије потврде од констатације М. Бандића да се „места из Андрићевих приповедака о деци поклапају са местима из њего-вог властитог детињства—(Бандић 1963: 152), на којој је, углавном, и у-темељена поменута критика, да бисмо аутобиографски елеменат уврстили као релевантан и говорили о умјетничкој обради чињеница из Андрићевог дјетињства. Неке Андрићеве приповијетке за дјецу су писане у првом лицу и то је неким читаоцима и тумачима Андрићевог дјела био повод да их сврстају у аутобиографске. Андрић је једном приликом навео: „У мојој приповеци *Прозор* говори се о деци која су одлучила да разбију суседов - прозор; један дечак се потиви, одбија да у томе учествује, и другови, да би

му се осветили, разбију прозор на његовој кући; а пошто је његов отац био прек, узме каиш и стане га тући. Прича је писан у првом лицу; то је у време кад сам је писао била мода [...] Ето, видите, на основу тога је један писац одока закључио да сам ја имао тешко детињство, преког оца и две сестре или брата—(Јандрић 1977: 346).

И најштурије познавање Андрићеве биографије и чињенице да је одрастао без оца потиरे овакве закључке, а и једина мушка фигура у његовом одрастању, његов тетак Иван Матковић, који га је и посинио, био је „изузетно благ човек, образован, финих манира, предусретљив према људима из краја који су због близине границе и несигурних времена и долазили лако у неприлике—(Караулац 1980: 18).

Аутобиографско тумачење Андрићевог сваралаштва налазимо и у монографији Вука Филиповића *Дело Ива Андрића* (1976), али на један сасвим специфичан начин. Аутор узима свијет дјетињства као иницијалну област битну за пишећу личност. Он у студији полази од Андрићевих приповиједака, а централно мјесто заузима приповијетка „Панорама— и прича о карневалској справи из које зрачи артистичка магија а која прожима остатак његовог стваралаштва. Филиповић дјетињство посматра као извор стваралачке маште, односно разрјешење „загонетке стварања—У монографији Филиповић се још бави и романима *На Дрини ћуприја*, *Травничка хроника* - и *Госпођица* а завршава поглављем „Панорама света—тако да је направљен чврст оквир кад је ријеч о критичаревој методологији и свијет дјетињства као изворна и „увирна—тема још једном наглашен. „Поезија у епско-историјском, чар и легенда у енографском податку, загонека људског лица у монотонији касаблијског начина живота – све је то суштина која зрачи из 'панораме' и њене артистичке магије—(Филиповић 1976: 10).

Проблем Андрићевог поимања дјетињства је кључан проблем којим су се критичари бавили. Одмах након појављивања збирке *Деца* запажена је особеност Андрићевог приступа овом важном периоду у човјековом животу. Бандић у дјелу *Иво Андрић: загонетка ведрине* у поглављу „Деца или препознавање стварности—констатује да Андрићеве приповијетке о дјеци одударају од литературе те врсте: у њима су деца озбиљни мали људи, повучени у себе, замишљени, ван бучних, безазлених дјечјих игара. „Наравно, нису то нипошто прерано сазрели, стармали мислиоци и мудријаши; али су још мање третирани познатим но не и врсним литерарним маниром: као бесловесна створења кадра једино да гутају траљаве бајке и јефтине бомбоне—, ђдаје Бандић (Бандић 1963: 151).

Критичар још констатује да у Андрићевим приповијеткама деца - ступају у живот са већ стеченим извјесним сазнањем о њему и зато писац дјетињство не приказује као „лирску емфазу, цветно поље безбрижности или изгубљени рај, већ – готово, као и остала раздобља човековог живота – напорно попрште... кратак час људске чистоте, пролазна дрхтава - загонетка пред вечном загонетком света—Као важну карактеристику Андрићевог поступка у сликању дјеце и дјетињства Бандић уочава да је писац -

„развијао мит и меке сањиве илузије и недужности детињства и показао детињство са развјеним илузијама, са својим властитим злоћама и снови-ма без одбране, суочено са грубошћу и суровостима живота—(Бандић 1963: 151). Бандић, дакле, констатује да Андрић истинитије, реалистичније сли-ка дјетињство од преовлађујућег манира у нашој књижевности и констатује, али и да се муке које сналазе дјецу само приближавају мукама одраслих.

Мурис Идризовић у антологијском додатку своје књиге *Књи-жевност за дјецу у Босни и Херцеговини* иде корак даље и запажа да је Ан-дрић своје мале јунаке извео на „подручје наде—да дјеца дјетињство пр-оводе у жудњи за радосћу, за љепотом и да је управо то оно из чега црпе - снагу за сналажење у игри живота. „Озрачени силином осјећања и магијом живота морају да пређу пут колебања и страха да би дошли до спознаје о срећи – срећи као игри, као свјетлости, као сну—(Идризовић 1976: 42).

Први критичар који је тврдио да је велики писац период дјетињ-ства није разлучивао од осталих периода људског вијека био је Ненад Радановић. Он у огледу „Дјеца у Андрићевом књижевном дјелу—истиче - како Андрић дјетињство схвата као фазу која се хармонично улијева у свој наредни стадијум, у младост и зрело доба, те да писац човјека посматра у - цјелини, нарочито обраћајући пажњу „на његове ране доживљаје, на оне - готово судбоносне прве сусрете са свијетом и његовим тајанством—(Радан-овић 1976: 32).

Користећи Радановићево искуство, Идризовић је проблем дјетињства у Андрићевом дјелу покушао да посматра у контексту читавог пишевог стваралаштва, али у својим анализама није одмакао далеко. И-пак, само упућивање на читаво Андрићево дјело као неопходан контекст за проучавање теме дјетињства је значајно.

Раде Прелевић у дјелу *Андрић и Крлежа као писци детињства -* (1989) заступа став да се о Андрићевом поимању дјетињства мора говорити у оквиру читавог његовог умјетничког корпуса. Он се критички осврће на радове својих претходника Ненада Радановића, Милоша И. Бандића, М-уриса Идризовића који су управо зато што су издвојено посматрали овај проблем дошли до непотпуних рјешења. Он наводи да за Андрића дет-ињство није једнодимензионално и у том смислу није идеално добро, али ни апсолутно зло, није испуњено само болом али ни само смијехом, него је то комплексан и противурјечан феномен у коме се те крајности на свој-еврстан начин спајају, због чега су његове приче и романи, у одређеним тренуцима, аутентичан израз дјетињства. „Код писаца који нису склони и-деализацији, какав је Андрић, детињство се неће показивати само као игра и смех, него пре, и као траума, хаос и бол, што оно заправо и јесте, а то њ-еговој литератури даје карактер праве истине детињства—(Прелевић 1989: 14–15).

Прелевићева књига је битна утолико што приступом проблематици Андрићевог поимања дјетињства одговара нашем виђењу овог проблема, т-ј. да се права слика о свијету дјетињства у Андрићевом дјелу може споз-

нати тек увидом у његово цјелокупно стваралаштво, а да се као репрезент могу узети приповијетке из збирке *Деца* које су најзасићеније мотивом дјетињства.

Посебан проблем којим су се бавили критичари јесте да ли је у човјеку зло од самог почетка или је то појава која је друштвено условљена. Радановић и Идризовић у поменутих огледима говоре о злу које јесте у човјеку од самог почетка, и да дјечаци којима је придјенуто то својство раде само у складу са својом природом. За разлику од њих, Радован - Вучковић сматра да се Андрићеви мали јунаци одупиру растућем злу и да у њима постоји „запаљен жижак хумане и инфантилне свијести—(Вучковић 1974: 254). Управо та свијест, према Вучковићевом мишљењу, представља лелујаву и танку нит која одржава људско над тамним понором бесмисла и зла.

Раде Прелевић, пак, говори о дјечјем понашању које се не може мјерити аршинима одраслих и да је дјетету својствено понашање које иде из крајности у крајност. Такво понашање се открива и показује у сукобу спољашњих притисака и унутрашњег отпора, јавља се као противрјечност, као читав низ појава које се међусобно искључују, као нешто, дакле, што је могуће схватити само ако смо у могућности да прихватимо супротности - као јединство, а да их у исто вријеме не сведемо на једну раван. „У таквој ситуацији дете живи и поступа без система, стихијски се подајући одређеним делатностима по унутрашњој потреби за акцијом—(Прелевић 1989: 21). Прелевић даље износи још једну важну мисао кад је ријеч о Андрићевим ликовима дјецe: „Битно одређење дечјег бића налази се у сфери 'безразложног чина', који, међутим, не треба везати само за негативне поступке него и за оне које одређујемо као позитивне—(Прелевић 1989: 22).

Наш став се поклапа са Прелевићевим, тј. да дијете живи у тренуцима који се не показују као резултат устаљеног логичког реда, него - су условљени законитостима неухватљиве природе дјечјег бића. И то би могао бити одговор на питање зашто су Андрићеви мали јунаци такви какви јесу. У прилог овој тврдњи навешћемо став Жан-Жака Русоа који у дјелу *Емил или о васпитању* износи коријене оваквог схватања дјетета: „Ствари које говори дете, нису за њ оно што су за нас, оно им не придаје исте појмове. Овим појмовима, ако их оно уопште има, у његовој глави недостаје логички ред и веза; у његовим мислима, колико било да их је, нема нечег сталног, нечег одређенога. Испитајте једном ваше тобожње чудо од детета. У извесним тренуцима наћи ћете у њега најсилнији нагон за делатност, и оштрину духа која може пробити облаке. Најчешће вам се тај исти дух чини лабав, млитав и као увијен у густу маглу. Сад иде пред вама, сад остаје непомичан. Сад бисте рекли: то је геније, а домало бисте тврдили: То је глупак. Оба бисте се пута преварили, јер је оно само дете—(Русо 1925: 147).

У последње двије деценије критичарским круговима питање одређења Андрићевих приповиједака из збирке *Деца* није било интр-

игантно, тако да немамо озбиљнијих радова који би се бавили овим проблемом.

Увидом у доступну методичку литературу о Андрићу констатовали смо да су се њиме као школским писцем методичари доста бавили, али и да су то већином радови који се тичу Андрићевих романа, односно дјела - предвиђених за рад на часу или као лектира у средњој школи. Од Андрићевих приповиједака за дјецу ваљане примјере за методичку обраду - имамо само за приповијетке „Аска и вук—и „Књига—Прва приповијетка је већ дуго наставно градиво за основну школу које се обрађује на часу, док је друга бивала предвиђена за рад на часу, али је чешће (што је и тренутно случај) обрађивана као илустративан примјер збирке Андрићевих приповиједака за дјецу у деветом разреду основне школе у Републици Српској (односно у осмом разреду у Републици Србији).

Андрићем као школским писцем најуспјешније су се бавили Вук Милатовић и Павле Илић. Илић у дјелу *У свету Андрићеве уметности, Наставно тумачење Андрићеве прозе* даје примјере наставне интерпретације Андрићевих дјела као градива за основну и средњу школу, а од дјела које су предмет нашег интересовања примјере обраде приповијетке „Књига—и „Аска и вук—Прича о дјечаку коме душу сатире кривица због искоричене књиге и страх од суочавања са библиотекарском као примјером лошег педагога је означена као штиво које је једино међу Андрићевим приповијеткама које се баве дјетињством (а обрађују се као школска лектира) примјерено дјеци старијег основношколског узраста.

Посебно бисмо истакли рад Вука Милатовића *Књижевно дело Иве - Андрића у настави* које представља значајан допринос освјетљавању овог писца као школског писца на свим нивоима школовања. Милатовић Андрићевом дјелу приступа проблемско-истраживачки и модели које нуди су модели у којима се инсистира на већем ангажовању ученика и посебно подстицању њихове креативности и стваралаштва. Ипак, кад је ријеч о методичкој обради приповиједака за дјецу, Милатовић се бави само приповијетком „Аска и вук— нудећи примјер стваралачке обраде ове приповијетке.

Миљан Николић се у раду *Књижевно дело у наставној пракси* бави Андрићевом приповијетком „Прича о кмету Симану—као наставним градивом за основну школу и посебно пишчевим стилем и језиком као подстицајима за стваралачку наставу језика, нудећи бројне примјере који свједоче да су могућности за коришћење Андрићевих уметничких - текстова (па и приповиједака с тематиком дјетињства) у настави језика, било да су они сами предмет језичко-стилске анализе или да се користе као подстицаји за писмене и говорне вјежбе са новом тематиком – стварно неизмјерне.

Иво Андрић у програмима за основну школу у Републици Српској и Србији

Андрић је од свих наших писаца најзаступљенији у програмима за основну и средњу школу у Републици Српској и Републици Србији. То је, с обзиром на квалитет и значај његовог дјела, али и тематску разноликост, сасвим оправдано. Андрићево књижевно дјело има велики естетски и морални значај у настави књижевности, али и практичан значај на часовима граматике, односно подстицајни на часовима културе изражавања. На примјерима његове умјетности ученици изграђују своје читалачко искуство и читалачки укус, развијају смисао за лијепо, изграђују свој однос према књижевности као умјетности. „Ширином захватања живота и снагом уметничког изражавања, мноштвом проблема које покреће, смиреношћу и мудрошћу, загонетношћу уметничког света, Андрић мотивише ученике, подстиче их и изазива као читаоце—(Милатовић 1996: 17).

Ипак, избор дјела за основну школу (који је у Републици Српској и Србији једнак) по нашем мишљењу, није добар, јер се у неким случајевима могло изабрати боље, репрезентативније дјело, а некад је дјело које је предвиђено за обраду непримјерено узрасту за који је предвиђено. Увидом у - *Наставни план и програм за основну школу* (НПП 2003: 35–59)⁴ у Републици Српској и *Наставни план и програм за основну школу у Србији*⁵ установили смо да је распоред дјела Иве Андрића по разредима једнак, односно распоред дјела по разредима у Српској и Србији разликује се само по томе што се у Србији, гдје је на снази осмогодишње основно образовање – наспрам деветогодишњег основног образовања у Републици Српској – одређено дјело ради у претходном разреду. Изузетак је направљен само у - случају градива за завршни разред основне школе, гдје је у Српској у оквиру наставе предвиђена обрада приповијетке „Коса—, а у Србији - приповијетке „Мост на Жепи—Оба наставна плана и програма за поменути разред предвиђају избор Андрићевих приповиједака за дјецу за лектуру.

Програм за шести разред у основним школама у Српској (односно пети разред у Србији) предвиђа текст „Мостови—као градиво за обраду на часу. Сматрамо да тај текст не би требало да се обрађује на овом узрасту, -

⁴ Новија верзија Наставног плана и програма за основну школу у Републици Српској подразумева подјелу деветогодишње основне школе на три тријаде (1–3, 4–6. и 7–9. разреда). Једина разлика између ове двије везије, кад је ријеч о наставном предмету српски језик јесте у томе да интернет верзија барата појмом *исходи учења*, умјесто ранијег појма *стандарди знања*. Нови Наставни план и програм донесен у септембру 2014. није пропраћен одговарајућом уџбеничком литературом, саржи бројне недостатке па ће, вјероватно, бити подвргнут ревизији и зато није ни разматран у нашем раду. Овај НПП доступан је на страници www.rpz-rs.org/index.php.

⁵ Наставни план и програм за основну школу у Републици Србији доступан је на сајту: www.enastavnik.com/index.php.

нити без допуне неким другим дјелом као што је приповијетка „Мост на Жепи—или роман *На Дрини ћуприја*. Ова два дјела су програмом за други, односно трећи разред гимназије у Републици Српској предвиђена за обраду у оквиру часова лектире.

Приповијетка „Аска и вук—је у програму за седми разред у Српској (односно шести у Србији) што је, сматрамо, добар одабир приповијетке (ријеч је о једном од најбољих Андрићевих остварења које покреће многа питања неодвојива од човјека и његове суштине, о дјелу осебујног језика и жанровске специфичности у коме егзистирају елементи и бајке и басне, али и савремене приче у духу модерних српских и свјетских писаца) и узраста на коме се обрађује (ученицима је прича разумљива, блиска, јер се између осталог бави проблемом одрастања, те покреће питања односа дијете – родитељи – средина, односа знање за школу – знање за живот, али и односа даровити појединац – медиокритетска средина).

Даље, сматрамо да приповијетка „Прича о кмету Симану—која је предвиђена као градиво за обраду на часу у осмом разреду у Републици Српској (односно седмом у Србији), није примјерена том узрасту, јер је ученици не могу на прави начин разумјети. Ако би и била укључена у наставни план и програм, сматрамо да би то могло бити само у средњој школи, гдје би нпр. била рађена непосредно након романа *На Дрини ћуприја* (у трећем разреду) као текст који на прави начин може представити смјену турске власти у Босни и Херцеговини аустројском влашћу из аспекта српског сељака.

У деветом разреду је, као што смо већ напоменули, према Наставном плану и програму Српске предвиђена приповијетка „Коса—за обраду на часу и избор приповиједака за дјецу за рад на часовима лектире. Сматрамо да приповијетка „Коса—није примјерена узрасту деветог разреда, а и не спада у највреднија Андрићева остварења.

У Републици Србији је у осмом разреду предвиђена приповијетка „Мост на Жепи—и избор приповиједака за дјецу. Сматрамо да би поменута приповијетка у оквиру избора Андрићевих приповиједака требало да нађе своје мјесто у лектири за други разред гимназије (како је то случај у Српској), јер би се тек тада могла на прави начин обрадити.

Имајући у виду да се наставни планови и програми мијењају и да је основна тенденција да се они побољшавају на начин да буду примјерени узрасту, али и да укључују вриједна књижевна дјела, сматрамо да се одређене Андрићеве приповијетке за дјецу из збирке *Деца* могу успјешно укључити у градиво од петог до деветог разреда за рад на часу (односно у оквиру друге и треће тријаде). Наш став је и да обрада ових приповиједака у оквиру лектире за девети разред није добро рјешење, јер се на тај начин не указује довољно на њихов значај у оквиру Андрићевог стваралаштва а и не користи њихов естетски, етички, сазнајни потенцијал у настави. Обрада ових приповиједака би се на прави начин могла остварити у оквиру -

стваралачке наставе књижевности, која полази од вриједности иманентних књижевном дјелу, дакле од самог умјетничког текста.

Правилник о Наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања у Републици Србији (*Сл. гласник РС – Просветни гласник*, бр. 3/2006, 15/2006, 2/2008. и 3/2011. – др. правилник) предвиђа да: „У заснивању и развијању наставне интерпретације књижевноуметничког дела основно методолошко одређење треба да буде превасходна усмереност интерпретације према уметничком тексту. Савремена методика наставе књижевности определила се, дакле, за унутрашње (иманентно) изучавање уметничког текста, али она никако не превиђа нужност примене и вантекстовних гледишта да би књижевноуметничко дело било ваљано и поуздано протумачено—(*Правилник 2011*: 16)⁶.

Имајући у виду овакво одређење као и чињеницу „систематско усвајање књижевних и функционаних појмова продубљује се из разреда у разред, као и усмереност ка разумевању прочитаног текста, хронологије и повезаности догађаја у приповедању, да би се од 3. до 8. разреда потенцијала активна улога ученика—(*Правилник 2011*: 15), ове приповијетке би се успјешно могле обрадити примјеном модела стваралачке наставе које је дао Вук Милатовић (Милатовић 2008: 43–44), и то тако да се приповијетка „Књига—обрађује као градиво у петом разреду, „У завади са светом—и - „Прозор—у шестом, „Аска и вук—и „Кула—у седмом разреду, „Деца—и „На обали—у осмом, те „Мила и Прелац—и „Панорама—у деветом разреду.⁷

⁶ Дио текста који говори о методолошком одређењу у заснивању и развијању наставне интерпретације књижевноумјетничког текста заједнички је за све правилнике за наставне програме од четвртог до осмог разреда у Републици Србији. Правилник о Наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања доступан је и на сајту: www.pefja.kg.ac.rs/preuzimanje/Materijali_za_nastavu/Didaktika/2010-2011/Pravilnik_o_nastavnom_programu_za_IV_razred_osnovnog_obrazovanja_i_vaspitanja.pdf.

⁷ Поменуте приповијетке би се успјешно могле обрадити користећи следеће моделе: 1. обрада текста помоћу доминантног књижевног лика на примјеру – приповијетка „Књига—2. групни облик рада – „У завади са светом—3. проблемски приступ – „Прозор—4. обрада текста по датом плану – „Аска и вук—5. тематско-мотивски поступак – „Кула—6. обрада текста помоћу истраживачких задатака – „Деца—7. проблемско-истраживачки поступак – „На обали—8. рад на нивоима различитих сложености – „Мила и Прелац—и 9. Рад помоћу сазнајних категорија – „Панорама—

Од приповиједака за дјецу из збирке *Деца* изоставили смо приповијетке „Излет—и „Екскурзија—јер, по нашем мишљењу, њихово укључивање као самосталних текстова у градиво не би значајно допринијело афирмисању Андрићевих приповиједака за дјецу, будући да се ове двије приповијетке по умјетничкој снази не могу мјерити са онима које смо изабрали.

Андрићеве приповијетке за дјецу из збирке „Деца—и млади читалац

Младог читаоца⁸ је потребно мотивисати да чита Андрићеве приповијетке односно потребно је у њему развити жељу, осјећање потребе, читалачку жеђ и сазнајну радозналост. Мотивацију овакве врсте дијете може добити у породици, од вршњака, али је најчешће добија у школи. Наставник ученика може успјешно мотивисати на следеће начине:

1. претходним читањем текстовних цјелина – репрезентативних одломака посебне умјетничке снаге и вриједности;
2. помоћу књижевнокритичког текста;
3. читањем афирмативних, духовито и оригинално исказаних вриједносних судова;
4. читањем других дјела, посебно ако та дјела имају одређених тематских, мотивских, мисаоних или изражајних додирова;
5. упознавањем ученика са стваралачком историјом дјела или пишчевим свједочењем о томе како је настајало дјело;
6. подстицајним, сарадничким, уважавајућим односом наставника – према учениковом доживљају књижевног дјела, његовим утисцима, ставовима, мишљењима и сазнањима (Милатовић 1996: 54–60).

У току читања Андрићевих приповиједака ученик сазнаје умјетничке чиниоце дјела: тематско-фабуларни ток, догађаје, ситуације, мотиве, ликове – карактеризацију, форме приповиједања, идеје, поступке умјетничког обликовања дјела, композицију – у цјелини сазнаје предметни свијет књижевног дјела. У овим приповијеткама ученик ће посебну пажњу обратити на вриједности иманентне књижевном дјелу као што су: стваралачки амбијент, начин сазнавања свијета, начин размишљања о универзалним вриједностима живота, психолошко продубљивање ликова и сл.

Веома је важно да наставник ученика усмјери на доминантне вриједности сваке од приповиједака. То ће се постићи давањем истраживачких задатака који ће пажњу ученика усмјерити првенствено на предметни свијет – на његово доживљавање и сазнавање. Помоћу истраживачких задатака ученик током читања „открива и конституише у својој свести, поступно и систематично, глобалну слику дела, размишља о доминантним вредностима, структурним елементима, стваралачким поступцима, о надређеним и подређеним целинама—Милатовић 1996: 36).

Према Милатовићевом мишљењу, „у току читања се одвијају двије сазнајно-психолошке радње: (1) ученик самостално чита – 'плови' као вешт или мање вешт истраживач бескрајним просторима пишчевог уменичког - света, открива тај свет уживљавајући се у њега, налазећи многа задовољс-

⁸ Под термином *млади читалац* подразумијевамо основца узраста од 11 до 15 година.

тва и обогаћујући се многим сазнањима и (2) непрестано се као 'сазнајног компаса' придржава усмерења и упућивања из истраживачких задатака и наставникових упутстава за читање—Милатовић 1996: 36).

У току самосталног читања код куће ученик је ангажован емоционално, мисаоно и фантазијски. Он доживљава приповијетку и фрагментарно и цјеловито. Док чита приповијетку „Кула—биће под снажним утиском сцена: Лазаревог доживљаја куле као мрачног и пријетећег простора кад се у њему затекне сам, његовог откривања да је једно играти се рата и глумити бол, а нешто сасвим друго тај бол осјетити и спознати шта значи сукобити се са неким ко је непријатељ, његове збуњености кад у дјечју дружину заокупљену играма у кули упадне дјевојчица Смиљка и сл. По завршетку читања ученик ће формирати цјеловит утисак о дјелу. Значи, ученик у току читања „запажа, открива, мисаоно сагледава одређене ситуације и поступке, стваралачки их надграђује у својим фантазијским представама, асоцира, упоређује, пројектује себе кроз ликове и ситуације, - 'конфронтира' се са одређеним ликовима и са самим писцем, закључује, уопштава и изводи свој став о прочитаном—(Милатовић 1996: 37).

Ученик треба да Андрићеве приповијетке чита тако да их стваралачки претвара у своје духовно богатство. Док се припрема за час обраде одређене приповијетке, он ће још једном застати над својим утисцима, доживљајима и сазнањима и са одређене читалачке дистанце још једном сагледати дјело у његовој умјетничке цјеловитости и сазнајном потенцијалу.

Међу посматраним приповијеткама за дјецу из збирке *Деца* најпримјеренија ученицима петог разреда је „Књига—У овој приповијети ће амбијент школе и проблема у школи заокупити и заинтересовати дијете, јер и само највећи дио свог времена проводи у школи или мислећи о школи и школским обавезама. Сам догађај који представља окосницу приче – некогда са искориченом књигом и посебно страх од строгог професора – дјецџ ће бити блиски и подстаћи ће их на снажно уживљавање. Лик осјетљивог, - одговорног дјечака, који своју оскудну и отужну стварност ублажава љубављу према читању и књигама, добија наклоност дјетета ове доби. Разрјешење приче – да је изостала очекивана казна за покварену књигу, али да јунак приче учи важну лекцију колико је суров свијет одраслих, подстаћи ће младог читаоца на размишљање о томе како мало добре воље и разумијевања одраслих према дјецџ може спријечити душевне потресе који трајно обиљеже дјететов живот.

Мање драматична, али упечаљива и интригантна прича за годину - старијег основца је „У завади са светом—гдје се главни јунак на уласку у свијет одраслих суочава са разним баријерама укључујући и језичке: он дословно схвата све оно што чује од одраслих и нађе се у ситуацијама које - не умије да превазиђе. Поставља се проблем искрености у комуницирању међу одраслима, у дружењу, у понашању уопште, искрености и истинитости свега онога што одрасли саопштавају дјетету. Ипак, дјечак је упоран да - препреке савлада и ријешџ све загонетке које га дијеле од свијета одраслих.

Схвата да су нова искуства и искушења нешто што не може избјећи и да је живот бујица којој не може пркосити него се треба што боље припремити за њу.

Приповијетка „Прозор—на истом узрасту ће заинтересовати ученика јер се бави проблемима односа у породици, питањем исправности поступка и оправданости кажњавања за нешто. Неправда нанесена због незаслужене казне је нешто због чега ће млади читалац снажно стати на страну јунака приче. Свијет одраслих није више само загонетка нити простор неразумијевања него је и неправедан и окрутан. А најгоре је то што се таква сазнања стичу унутар саме породице. Лик главног јунака је близак малом читаоцу јер се и сам може наћи у сличним ситуацијама кад у породици тражи подршку у савладавању свих недоумица у које запада. - Животну истину да родитељи често мало знају о дјечјим мукама одрастања млади читалац ће пронаћи и експлицитно и имплицитно исказану и тексту и препознати као један од проблема свога одрастања.

Приповијетка „Аска и вук—ће даље на нов начин утицати на младог читаоца и подстаћи га да размишља о постојању зла које вреба и против кога се треба борити свим снагама и до посљедњег тренутка. Андрићева тврдња да често нисмо свјесни своје снаге и да нам у незнању прође живот - подстицајно ће дјеловати на младог читаоца да преиспита своје ставове. Аскина игра у којој превазилази знање стечено у школи и тако очарава вука је и веома важна за све оне читаоце који носе креативну снагу у себи да дају маха својим идејама мимо и изнад правила која су научили у школи. Форма басне, односно бајколике приче је веома згодан примјер да - читалац размисли о новом руху приповијетке, јединствене у Андрићевом опусу. Свакако ће изузетни описи амбијента којима обилује приповијетка бити занимљиви читаоцима и иницирати, односно обогатити њихове - изражајне могућности.

Приповијетка „Кула—заједно са претходном приповијетком може бити повод младом читаоцу у седмом разреду да размисли о томе како игра и дјечја имагинација преображавају било који простор у магијски - привлачан, како је једно игра, а сасвим друго стварност која се опонаша у - игри. Потреба за авантуром и посебним измаштаним простором у коме се та авантура одвија заједничка је и јунацима приче и читаоцу. Ова приповијетка доноси и причу о дјевојчици, која је изненадним доласком изазива збуњеност и пометњу у дружини дјечака. Чулност дјевојчице која с-тасаву у дјечацима буди мисли и слутње о непознатим, тајновитим стварима који се дешавају између жена и мушкараца. Млади читалац ће свакако снажно доживјети све ове ситуације и препознати сопствене стрепње. Пластични описи простора куле у приповиједи ће подстаћи стваралачку имагинацију дјетета.

Приповијетка „Деца—доноси причу о дјечјој агесији, суровости и поставља питање откуда такво понашање код дјеце. Млади читалац ће свакако у приповиједи уочити да су воће дјечачких дружина дјечаци који су

најагресивнији, најодважнији, да су им главни адути снага и смјелост, да траже потпуну оданост, да не допуштају могућност грешке, нити слабости. Вријеме пубертета је и вријеме потврђивања дјечака као мушке јединке, па ће дјечаци разумјети потребу главног јунака да припада вршњачкој скупини, да се у њој докаже снагом, одважношћу али и да поштује правила - дружине. Исто тако ће разумјети да одбацивање дружине доживљава трагично, јер свим срцем жели да јој припада, али и да не може против своје природе и буде суров према немоћнима.

Ова приповијетка поставља и питање хумане свијести која треба остати будна и сачувати своју индивидуалност без обзира на захтјеве групе и вођа.

Приповијетке „На обали—коју заједно са претходном предлажемо за обраду у осмом разреду и „Мила и Прелац—у деветом, говоре о љубави – младалачкој, односно дјечје наивној која је само вид наклоности и пријатељства. У спектру психолошки изнијансираних ликова млади читалац ће упознати и занимљиве женске ликове (дјевојчица и жена) који ће одредити судбину главног лика, али и негативне ликове (странци и дошљаци) с којима ће индиректно доћи у везу и главни јунак. Ове приповијетке разбијају илузије о свијету који почива на основама добра, правде и љепоте, посебно љепоте оличене у жени. Младом читаоцу који на узрасту - 14-15 година радо чита суптилне, интимистичке приче, ове приповијетке ће бити блиске.

У најстаријем узрасту (у деветом разреду) приповијетка „Панорама—ће донијети причу о стасавању умјетника. Направа која доноси слике далеких егзотичних крајева је замајац који покреће имажинацију у јунаку приче. Млади читалац ће пратити како се стварају нови свјетови зачети на сликама панораме, како ти свјетови почињу да живе независно од тих слика и од тога да ли је сан или јава. Изузетно маштовити и филигрански детаљни Андрићеви описи ће подстаћи занимање за стране земље и егзотичне крајеве, али и стваралаштво као одговор на недаће и монотонију људског битисања. Поставиће се и питање вриједности материјалног наспрам вриједности духовног и могућности или предодређености одабира. Млади читалац ће у причи сазнати и велику истину да су често блиске особе врло различите кад је ријеч о поимању стварности, и да околина и - породица често не разумију појединца који предност даје духовном над материјалним.

Закључак

Питање жанровског одређења Андрићевих приповиједака из збирке *Деца* присутно је од њиховог појављивања, али су се критичари већином њима бавили успут, често у контексту Андрићевих приповиједака уопште. Ипак, постоји неколико вриједних радова који су се озбиљно бавили проблемом да ли су ово приповијетке за дјецу или само говоре о дјечи а на-

мијењене су одраслима. Наш став је близак оном кругу критичара који за ове приповијетке сматра да јесу за дјецу, јер писац проблеме живота и свијета представља из перспективе дјетета. Само двије приповијетке из ове збирке, по нашем мишљењу, не би се могле одредити као проза за дјецу, а - то су *Змија* и *Писмо из 1920*.

Приповијетке за дјецу из збирке *Деца* би се могле обрађивати у стваралачкој настави као градиво на часу од петог до деветог разреда у Републици Српској (односно од четвртог до осмог у Србији), а не као лектира у завршном разреду основне школе, јер би се тек тако ученицима - ова проза могла открити у свој својој најприје естетској па онда и свакој другој вриједности.

Извори

Андрић ЗПП 1981: И. Андрић, *Знакови поред пута*, Београд: Удружени издавачи.

Андрић 1988: И. Андрић, *Деца*, Сарајево: Свјетлост, Београд: Просвета.

Интернет извори

<www.rpz-rs.org/index.php>.

<www.enastavnik.com/index.php>.

Литература

Бандић 1963: М. Бандић, *Иво Андрић: загонетка ведрине*, Нови Сад: Матица српска.

Вучковић 1974: Р. Вучковић, *Велика синтеза: о Иви Андрићу*, Сарајево: Свјетлост.

Вучковић 2006: Р. Вучковић, *Андрић, паралеле и рецепција*, Београд: Свет књиге.

Идризовић 1976: М. Идризовић, *Књижевност за дјецу у Босни и Херцеговини*, Сарајево: Свјетлост.

Јандрић 1977: Љ. Јандрић, *Са Ивом Андрићем*, Београд: СКЗ.

Јекнић 1974: Д. Јекнић, *Младе речи*, Зрењанин: Центар за културу.

Караулац 1980: М. Караулац: *Рани Андрић*, Београд: Просвета.

Милатовић 1996: В. Милатовић, *Књижевно дело Иве Андрића у настави*, - Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Милатовић 2011: В. Милатовић, *Методика српског језика и књижевности у разредној настави*, Учитељски факултет Београд.

НПП 2003: *Наставни план и програм за основну школу*: Бањалука: Министарство просвјете и културе Републике Српске.

- Правилник 2011: Правилник о Наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања (*Сл. гласник РС – Просветни гласник*, бр. 3/2006, 15/2006, 2/2008. и 3/2011. – др. правилник).
- Прелевић 1989: Р. Прелевић, *Андрић и Крлежа као писци детињства*, Бањалука: Глас.
- Радановић 1976: Н. Радановић, *Огледи*, Сарајево: Свјетлост.
- Радовић 1989: Д. Радовић, *Привиди и симболи, Трагом дечје песме*, „Змајеве дечје игре—Нови Сад: Културни центар.
- Русо 1925: Ж. Ж. Русо, *Емил или о васпитању*, Београд.
- Филиповић 1976: В. Филиповић, *Дело Ива Андрића*, Приштина: Јединство.

Milena M. Ivanović Kovačević

IVO ANDRIĆ'S COLLECTION *CHILDREN* – GENRE DEFINITION AND RECEPTION IN PRIMARY SCHOOL

Summary

Even since the launch of the collection of stories *Children* there has been a controversy in the critics' and public opinion whether the stories in this collection are for the children or Ivo Andrić wrote this prose for the adults. This paper provides an overview of the most important works that dealt with this issue and we conclude that this Andrić's collection is indeed for the children. By analyzing the primary and secondary schools curricula in the Republic of Srpska and Serbia we discovered that Ivo Andrić is the most frequent writer of all our writers, but the arrangement of his works by grades is not appropriate. In this paper we propose that some of Andrić's short stories for children from *Deca* (*Children*) should be used as a class material in the creative classes from the fifth to ninth grade in Srpska, and from the fourth to eighth grade in Serbia (instead of using them as intensive reading in the last grade of primary schools as it is the case now). We believe that in this way pupils can experience Andrić's prose first in its aesthetic as well as in any other potential.

ODNOS FORME ATRIBUTIVNIH PRIDJEVA I ZNAČENJA IMENIČKE FRAZE - PRIMJER PARTICIPSKI I SLOŽENIH PRIDJEVA

Apstrakt: Osnovni cilj rada jeste da se pokaže da li postoji veza između forme atributivnih pridjeva i značenja imeničke fraze. U analizi smo, koristeći deskriptivno-analitičke metode i primjere preuzete iz novinskog registra, došli do zaključka da ne samo da postoji veza nego se čak može govoriti o postojanju određenih pravila.

Ključne riječi: atributivni pridjev, morfološka klasifikacija, semantički odnosi.

1. Uvod

Pridjev se, tradicionalno, definiše kao „riječ koja se koristi da opiše ili da ponudi dodatne informacije o imenici ili, potpunije rečeno, riječ koja određuje imenicu, upotpunjuje njeno značenje, ali ograničava njenu primjenu—¹ (Ekersli i Ekersli 1960: 64). Najučestalija definicija pridjeva jeste da označavaju tipična svojstva (uzrast, veličinu, oblik, teži nu, boju, vrijednost i kvalitet) za objekte, ljude, mjesta itd. (Hadlston i Pulum 2005: 112). Kako bi se pridjevi pri klasifikaciji jasno odvojili od drugih vrsta riječi, Kverk i saradnici izdvajaju četiri osnovne osobine svakog pridjeva (1985: 402–403):

- Pridjevi mogu da obavljaju funkciju atributa, što znači da mogu da premodifikuju imenicu pojavljujući se između determinatora i upravne riječi² imeničke fraze.
- Pridjevi mogu da budu dio imenskog predikata, što znači da mogu da funkcionišu kao komplement subjekta ili komplement objekta.
- Pridjevi mogu da se premodifikuju sa *very*.
- Pridjevi imaju oblike za komparativ i superlativ, koji se ostvaruju dodavanjem ili nastavka *-er* ili *-est* ili dodavanjem premodifikatora *more* ili *most*.

* maja.zarkovic@ffuis.edu.ba

¹ „[...] a word used to describe or give more information about a noun, or, rather more fully, a word that qualifies a noun, adds to its meaning but limits its application.”

² Postoje mnogi termini za leksičko jezgro fraze, najznačajniji dio fraze. Stanojčić i Popović leksičko jezgro fraze zovu glavna riječ/glavni konstituent (1994: 251), Đorđević ovaj dio fraze zove glavni element ili upravna riječ (2007: 8). Termin „upravna riječ—koristićemo u radu kako bismo označili najvažniji dio fraze, ali i najvažniji dio slože njih jezičkih konstrukcija kao što su slože nice.

Ne moće mo, mećutim, reći da sve rijeći koje klasifikujemo kao pridjeve posjeduju sve četiri karakteristike. Kriterijum u kome pridjevi mogu da se premodifikuju sa *very* i da imaju sposobnost komparacije bez ikakve je vaćnosti prilikom odvajanja pridjeva od priloga. Mnogi pridjevi i prilozi mogu da se na isti naćin premodifikuju sa *very* i da imaju iste oblike za komparativ i superlativ (Kverk i dr. 1985: 404). Ove dvije karakteristike, kako Kverk kaće, niti „odvajaju pridjeve od priloga niti se mogu pronaći kod svih pridjeva—³ Smatra se da su prve dvije karakteristike najznaćajnije za pridjeve (Kverk i dr. 1985: 404; Grinbaum i Kverk 1990: 129).

U savremenom literaturi se mnogo diskutuje o pridjevima kao atributima i njihovoj zastupljenosti, a neka interesantna pitanja na koja se pokućava dobiti odgovor jesu produktivnost atributivnih pridjeva u odnosu na atributivne imenice, njihova zastupljenost u amerićkoj i britanskoj varijanti engleskog jezika ili znaćenja pridjeva. Za nas će u radu akcenat biti samo na atributivnim pridjevima, njihovoj morfoloćkoj strukturi i semantićkom odnosu koji formiraju sa upravnom rijećju imenićke fraze. Cilj ovog rada jeste odgovoriti na pitanje da li forma atributivnih pridjeva utiće na znaćenje koje se formira u imenićkoj frazi, i kako.

Korpus u radu predstavljaće primjeri imenićke fraze sa pridjevima kao atributima koji su se pojavili u periodu od maja do jula 2010. godine u sljedećim dnevnim novinama: *The Times*, *The Guardian*, *The New York Times*⁴. Primjere smo preuzimali iz ćlanaka koji su objavljeni u sekciji Vijesti (*News*) jer bi detaljno analiziranje svih sekcija izaćlo iz okvira ovog rada. Odabrana sekcija se bavi najrazlićitijim temama (politićkim, kulturnim, socijalnim, kulinarskim, zabavnim, itd.), pa nismo imali osjećaj da ć izbor primjera biti na bilo koji naćin neadekvatan, jer i ukupan broj rijeći u odabranim ćlancima iznosi 1 250 120. Trudili smo se da pronaćemo što razlićitije primjere fraza tako da fraze u kojima su se pojavljivali isti atributivni pridjevi i iste upravne rijeći nismo ukljućili u analizu, jer su nas samo interesovale razlićite kombinacije sve sa ciljem da probamo da odgovorimo na postavljeno pitanje da li postoji veza izmeću forme atributa i znaćenja fraze. To znaći da je pronaćeni korpus donekle slobodno biran i samim tim i djelimićno subjektivan: ne moće se tvrditi da je obavezujući za svu englesku ćtampu u svakom periodu.

2. Morfoloćka klasifikacija atributivnih pridjeva

Prema morfoloćkoj strukturi pridjeve dijelimo u ćetiri grupe: proste (*simple adjectives*), izvedene (*derived adjectives*), participske (*participial adjectives*) i sloćne (*compound adjectives*) (Blaganje i Konte 1979: 159). U radu ćemo se iskljućivo koncentrisati samo na participske i sloćne pridjeve.

³ [...] distinguish adjectives from adverbs, nor are they found in all adjectives.‘

⁴ U daljem radu ćemo nazive datih novina skraćeno navoditi, to jeste *TT* za *The Times*, *TG* za *The Guardian*, *NYT* za *The New York Times*.

2.1. Participski pridjevi

Participi, koji nastaju dodavanjem nastavaka *-ed* ili *-ing* na glagol, mogu da funkcionišu kao atributi u imeničkoj frazi. Kverk i saradnici smatraju da participi mogu da budu atributi ukoliko izražavaju neko stalno ili karakteristično svojstvo imenice, npr. *a roaring bull* (1985: 1326). *-ed* participi kao atributi mogu da budu pasivnog ili aktivnog značenja i mogu da se odnose na proces ili na stanje, npr. *a retired teacher, some complicated machinery* (Kverk i dr. 1985: 1327). Smatra se da participi dobijaju status pridjeva kada se udruže sa nekim drugim riječima kako bi formirali složene, npr. (Kverk i dr. 1985: 415):

(1) The eggs are *boiled* hard. The eggs are (*very*) *hard-boiled*.

U engleskom jeziku postoji veliki broj pridjeva koji imaju isti nastavak kao *-ed* particip (eng. *past participle*) ili kao *-ing* particip (eng. *present participle*). Ovakvi pridjevi se zovu *participski pridjevi* (eng. *participial adjectives*) (Kverk i dr. 1985: 413):

(2) His views were very *surprising*. – his *surprising* views.

(3) The man seemed very *offended*. – the *offended* man.

Navedeni participski pridjevi imaju glagol kao osnovu. U radu se neće-mo detaljnije baviti ovakvim tipom participskih pridjeva jer se već sada uviđa da napraviti jasnu granicu razdvajanja participa kao atributa u odnosu na participske pridjeve kao attribute zahtijeva jedan poseban rad i mnogo dublju analizu koja bi po svom obimu izašla iz okvira ovog rada. Zanimae nas pridjevi koji kao osnovu imaju imenicu ili glagol koji prilikom dodavanja nastavka *-ed* ili *-ing* ima potpuno drugačije značenje u odnosu na taj glagol, npr. (Kverk i dr. 1985: 413–414):

(4) She is very *calculating* but her husband is frank.

Glagol *to calculate* znači⁵:

to judge the number or amount of something by using the information that you already have, and adding, multiplying, subtracting or dividing numbers (računati, izračunati)

Pridjev *calculating* znači:

tending to control situation for your own advantage in a way that is slightly unpleasant and causes people not to trust you (proračunat, sebičan).

Isto mođe mo reći i za pridjev *calculated* – *planned or arranged in order to produce a particular effect* (proračunat) (CALD [2003]; Filipović [1990]).

⁵ Značenje navedenih primjera ćemo provjeravati u *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* (2002), *Cambridge Advanced Learner's Dictionary* (2003), *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (2010) i *Englesko-hrvatski ili srpski rječnik*, Rudolfa Filipovića (1990). Iz praktičnih razloga koristićemo skraćenice, tj. *MED* (*Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* [2002]), *CALD* (*Cambridge Advanced Learner's Dictionary* [2003]) i *OALD* (*Oxford Advanced Learner's Dictionary* [2010]) za navedene rječnike.

2.2. Složeni pridjevi

Postoje mnogobrojni načini formiranja složene nje pridjeva i mnogobrojni obrasci (Bauer 1983: 209). Sidni Grinbaum smatra da složene nje pridjevi imaju ili pridjev (*sea-sick*) ili *-ing/-ed* particip (*soul-destroying*; *well-dressed*) kao upravnu riječ (1996: 463). Brinton (Brinton) (2000: 95) i Bauer (Bauer) (1983: 209–212) navode sljedeće obrasce koji se koriste prilikom nastajanja složene nje pridjeva: imenica + pridjev (*headstrong*), pridjev + pridjev (*bittersweet*), pridjev + imenica (*grey-collar*), imenica + imenica (*seaside*), glagol + prijedlog (*see through*). Najveća razilaženja kod ovih dvaju autora dešavaju se kod obrasca imenica + glagol i pridjev + glagol. Brinton smatra da je imenica + glagol + *-ing/-ed/-en* (*heart breaking*, *manmade*) kao i pridjev + glagol + *-ing/-ed/-en* (*easygoing*, *far fetched*) sasvim adekvatan obrazac za tvorbu ovih pridjeva (2000: 95), (sa čim bi se i Grinbaum složio u već navedenoj definiciji). Bauer smatra da imenica + glagol obrazac ne postoji jer se glagol nepromjenjivo pojavljuje kao prošli ili sadašnji particip i klasifikuje se kao pridjev u takvim primjerima (1983: 211), npr. *card-carrying*, *open-ended* (1983: 209–210). Brinton prepoznaje još i obrazac u kome pridjev i imenica sa nastavkom *-ed* mogu da se upotrijebe i da nastane složeni pridjev, npr. *cold blooded* (2000: 95). Neki manje zastupljeni obrasci koje Bauer još spominje su: glagol + pridjev (*fail safe*), prilog + pridjev (*uptight*), glagol + imenica (*roll-neck [sweater]*), prijedlog + imenica (*in depth [study]*), glagol + glagol (*pass-fail [test]*), pridjev/prilog + glagol (*high-rise [tower]*) (1983: 209–212).

3. Semantičke veze između atributivnih pridjeva i upravne riječi

U dostupnoj literaturi ne postoje precizno određeni termini koji bi se mogli koristiti prilikom određivanja semantičkog odnosa između atributivnih pridjeva i upravne riječi u frazi. Pridjevi se, semantički gledano, smatraju vrstom riječi koja imenici, opisujući je, pripisuje određenu osobinu (Đorđević 2007: 209). Ponekad je to samo neka dodatna osobina neke imenice, a ponekad taj opis ima više značenje „biti u vezi sa—nego „imati neku osobinu—i tada pridjevi imaju klasifikativno značenje (Đorđević 2007: 215–216) i tipično označavaju nacionalnu/vjersku pripadnost (*Chinese*), neko tematsko polje za upravnu riječ (*chemical*, *human*), itd. (Bajber i dr. 1999: 509). Granica koja jasno odvaja opisno od klasifikativnog značenja ne može se uvijek postaviti jer isti pridjevi ponekad mogu imati oba značenja. Kako bismo proveli analizu za atributivne pridjeve, preuzeli smo i modifikovali listu odnosa koja postoji za atributivne imenice (Bajber i dr. 1999: 590–591). Kako imenice i pridjevi ne mogu da se izjednače semantički posmatrano, određene termine koji se pojavljuju u objašnjenjima opisnog i klasifikativnog značenja smo iskoristili kako bismo dobili konačnu listu semantičkih odnosa koje atributivni pridjevi mogu da formiraju sa upravnom riječju imeničke fraze. Ta lista značenja koju atributivni pridjevi ostvaruju u frazi izgleda ovako:

- *kvalitet* (atributivni pridjev opisuje vrijednost ili kvalitet upravne riječi; ponekad vrijednost upravne riječi može da bude i ono o čemu upravna riječ govori ili čime se bavi);
- *svrha* (atributivni pridjev opisuje svrhu upravne riječi);
- objekatski tip (upravna riječ je objekat, a atributivni pridjev opisuje šta taj objekat trpi);
- *subjekatski tip 1* (atributivni pridjev svojim opisnim okvirom određuje ko može da bude subjekat, a upravna riječ određuje u čemu subjekat učestvuje);
- *subjekatski tip 2* (upravna riječ je subjekat, a atributivni pridjev određuje u čemu taj subjekat učestvuje);
- *lokacijski tip 1* (atributivni pridjev određuje porijeklo bilo koje vrste ili lokaciju upravne riječi);
- *lokacijski tip 2* (upravna riječ predstavlja lokaciju, a atributivni pridjev samo opis koji može da se pronađe na datoj lokaciji);
- *vrijeme* (atributivni pridjev daje neki vremenski okvir u kom se upravna riječ može pronaći i određuje hronologiju, starost, učestalost itd.);
- *institucija* (atributivni pridjev određuje osobine institucije koja se predstavlja upravnom riječju; pod osobinama može da se podrazumijeva i osnovna djelatnost, tematsko polje);
- *specijalizacija* (atributivni pridjev određuje svojim opisom specijalističko polje djelovanja za upravnu riječ koja obično označava tivo biće);
- *boja* (atributivni pridjev opisuje boju upravne riječi);
- *kvantitet* (atributivni pridjev opisuje veličinu, težinu ili obim upravne riječi).

4. Analiza korpusa

Analiza primjera pronađenih u korpusu pokazuje veći broj složenih pridjeva u odnosu na participske koji vrše funkciju atributa, ali takav rezultat je i potpuno očekivan jer je i analiza participskih pridjeva djelimična. Ukupan broj pronađenih primjera jeste 240, od toga 84 primjera su imeničke fraze u kojima participski pridjevi vrše funkciju atributa, a 156 primjera u kojima složeni pridjevi vrše funkciju atributa.

4.1. Atributivni participski pridjevi i semantičke veze sa upravnom riječju imeničke fraze

Kao što smo već rekli, naša analiza participskih pridjeva bila je okrenuta samo ka atributivnim participskim pridjevima koji nastaju dodavanjem nastavka *-ed* ili *-ing* na imenicu ili glagol, ali samo pod uslovom da dobijeni pridjev ima drugačije značenje u odnosu na upotrijebljeni glagol. Imenička osnova se, kao

što smo i očekivali, pokazala kao manje produktivna sa ukupno 20 pronađenih primjera, dok broj primjera sa glagolskom osnovom iznosi 64.

Nakon običnog prebrojavanja primjera pristupili smo otkrivanju semantičkog odnosa koji ovi pronađeni primjeri ostvaruju sa upravnim riječima u pronađenim frazama i došli do zaključka da svaki put kada atributivni participski pridjev nastane dodavanjem nastavka *-ed* na obje osnove dolazi do formiranja odnosa koji zovemo *objekatski tip*. Suština ovog značenja jeste da je upravna riječ fraze objekat koji trpi određenu aktivnost predstavljenu opisom pridjeva, čime to postaje njegova osobina. Neki od pronađenih primjera su⁶:

- (5) At the age of 50 he is to return to Afghanistan to command an *armoured vehicle* in a frontline combat role alongside soldiers... (TT 5. 6⁷)
- (6) But those markets emerged as a serious threat to the government's totalitarian control by creating [a new] *moneyed class* and spreading news from the outside world. (NYT 7. 6)
- (7) ...*hooded intruder*, clad in black, managed to break into the Art Deco building by the Seine overnight Wednesday. (NYT 21. 5)
- (8) —What is taking place is a *calculated assault* on the authority of the state that cannot be tolerated, and will not be allowed to continue.” (TT 25. 6)
- (9) In anticipation of tough questioning the Obama Administration sent Congress a *classified report* on plans for the nuclear stockpile. (TT 14. 5)
- (10) ...Nansen was a *distinguished scientist*, doctor and diplomat who became the first man to cross the Greenland plateau (on skis) in 1888... (TG 1. 5)

Sa druge strane, svi atributivni participski pridjevi koji su nastali dodavanjem nastavka *-ing* formirali su odnos *subjekatskog tipa 2* sa upravnom riječju. Suština ovog značenja jeste da je upravna riječ subjekat dok atribut svojim opisnim okvirom opisuje ili pokazuje u čemu taj subjekat učestvuje. Ovakvo značenje pronalazimo kod svih participskih pridjeva nastalih od glagolske osnove kao na primjer:

- (11) ...Israel's supreme court ruled that this *sweeping ban* on Palestinian movement was disproportionate and that the roadblocks had to be lifted. (TG 17. 5)
- (12) ... Abdul Latif Jamal Rashid, said that the environmental problems and the disputes over water rights were a *lingering legacy of dictatorship*. (NYT 12. 6)

⁶ Navodićemo po nekoliko karakterističnih primjera za svaki semantički odnos, jer nabrojanje svih pronađenih primjera ne bi moglo da stane u dužinu koja je propisna za rad.

⁷ Datumi označavaju datume objavljivanja članaka na interentu u kojima su primjeri pronađeni.

(13) There are four very *compelling reasons* why mainstream politicians should be putting this at the centre of the political agenda (and prominently in their manifestos). (TG 5. 5)

(14) ...where he owned a home and worked for a financial marketing firm, straining at times to support his *budding family*. (NYT 22. 6)

Jedini primjer koji je izuzetak od svega pomenutog i ujedno i jedini primjer atributivnog participskog pridjeva koji je nastao dodavanjem nastavka *-ing* na imeničku osnovu jeste sljedeći primjer:

(15) She is a *trailblazing leader*. (TT 10. 5)

Pridjev *trailblazing* se navodi samo u jednom rječniku kao posebna riječ sa svojim značenjem (*new, exciting and interesting*) (MED 2002) dok ostali rječnici (CALD 2003 i OALD 2010) ne navode precizno značenje pridjeva nego ga povezuju sa značenjem slože ne imenice *trail blazer* (*someone who is the first to do something or discover something*) koju uzimaju kao osnovu. U našem primjeru, značenje pridjeva se više oslanja na imenicu jer fraza ima značenje *subjekatskog tipa 1* pošto atribut opisuje ko mo⁸ e da bude subjekat, a upravna riječ u čemu taj subjekat učestvuje.

4.2. Složeni atributivni pridjevi i semantičke veze sa upravnom riječju imeničke fraze

Klasifikaciju složenih pridjeva u našem radu izvršićemo na osnovu vrsta riječi koje čine pridjevsku složenicu. Na osnovu obrazaca ćemo probati da odredimo odnos koji se formira u frazi između njih i upravne riječi za šta će nam od presudnog značaja biti odnos koji se formira između sastavnih dijelova složenice.

Jedan od najproduktivnijih obrazaca jeste onaj u kome imenica i pridjev čine sastavni dio složenice. Ovaj obrazac dovodi i do mnogobrojnih značenja u okviru fraze kao što je *kvantitet* (16), *vrijeme* (17), *subjekatski tip 2* (18) ili *objekatski tip* uvijek kada se kao drugi element naČe participski pridjev⁸ u čijoj osnovi se naČe nastavak *-ed* (19):

(16) But when officers found weapons, including a *metre-long sword*... (TT 16. 6)

(17) The *fortnight-long safari* took them through South Africa's Kruger... (TT 16. 5)

(18) ... American officials fear *resource-hungry China* will try to... (NYT 13. 6)

(19) A small dance floor and a *dinner-jacketed band* whose violinist... (TT 27. 5)

⁸ Ovakav tip slože nog pridjeva kod nekih autora ima svoj posebni šablon koji se predstavlja kao imenica + imenica + *-ed* (Brinton 2000: 95). Kao što smo vidjeli prilikom analiziranja participskih pridjeva, imenice mogu da poslu⁸ e kao osnova za dodavanje *-ed* ili *-ing* nastavaka i nastanak participskih pridjeva. Zato se imenica sa pomenutim nastavcima, kao sastavni dio slože nih pridjeva, klasifikuje kao pridjev.

I dok *kvantitet*, *vrijeme* ili *objekatski tip* lako prepoznamo na osnovu sastavnih dijelova datih složenih pridjeva otkrivamo da je ponekad za detaljnije objašnjenje značenja neke složene potrebno koristiti parafraziranje ili jednu od sljedećih devet riječi: *cause*, *have*, *make*, *use*, *be*, *in*, *for*, *from* i *about* (Livaj 1978, u: Keibl 2002: 134). Takav pristup pri tumačenju značenja i fraze i složenog pridjeva primijenili smo u primjeru fraze *resource-hungry China* (18). Kada upotrijebimo riječ *for* kao jednu od predložnih riječi, frazu *resource-hungry China* možemo da parafraziramo na sljedeći način: '*China is a country hungry for resources*' i na taj način dobijemo značenje složenog pridjeva i date fraze (*subjekatski tip 2*).

Kao i kod analize participijskih pridjeva i kod složenih pridjeva uvičamo dosljednost u značenju fraze u kojoj se kao drugi element pojavi nastavak *-ed* ili nastavak *-ing* u sklopu određene riječi. Tako, na primjer, obrasci imenica + glagol⁹ (20, 21), pridjev + pridjev (22, 23), pridjev/prilog + glagol (24, 25) ili glagol + glagol (26) u velikom broju primjera ostvaruju značenje *objekatskog tipa* ukoliko se u okviru drugog elementa pojavi nastavak *-ed* ili značenje *subjekatskog tipa 2* ukoliko se kao drugi element pojavi nastavak *-ing*. Neki od pronađenih primjera koji to i dokazuju su:

- (20) The witness said they fired *rocket-propelled grenades* and threw... (TG 20. 6)
- (21) *Monkey-eating eagle* divebombs BBC filmmaker as he fits nest-cam. (TG 6. 7)
- (22) ... remind us that once Taylor was a mesmerising, *violet-eyed beauty*... (TG 6. 6)
- (23) ... has several *strong-willed personalities* with overlapping duties... (NYT 24. 6)
- (24) Before JanJan, a *well-financed startup* from South Korea... (NYT 20. 6)
- (25) ... to build a *well functioning government* and make sure resources... (TG 8. 6)
- (26) ... dark curls in favour of a *slick-backed look*, replacing his... (TG 18. 6)

Fraze *violet-eyed beauty* (22) i *strong-willed personalities* (23) pokazuju da je višeznačnost moguća i sa atributivnim pridjevima jer pored *objekatskog tipa* ostvaruju još i značenje *boje* (*violet-eyed beauty*) i *kvaliteta* (*strong-willed personalities*). Ovakvi primjeri su pronađeni i u okviru drugih obrazaca što samo

⁹ Iako Bauer smatra da ovakav tip složenog pridjeva ne postoji jer se glagoli obično pojavljuju kao *-ed* ili *-ing* particip i kao takvi postaju klasifikovani kao pridjevi (1983: 211), postoji i formalno pristupanje klasifikaciji, koje razlikuje ne samo ovaj tip nego i podgrupe u okviru kojih je drugi element *-ed* ili *-ing* particip (Brinton 2000). Zato ćemo u ovu grupu uvrstiti složene pridjeve koji kao drugi element imaju samo glagol, ali i glagol sa nastavkom *-ed* ili *-ing*, tj. *-ed* ili *-ing* particip. Analiza pronađenih primjera ipak potvrđuje tvrdnju Bauera da bi ovaj tip složenog pridjeva bio jako neproduktivan da nije glagola koji se pojavljuju kao *-ed* ili *-ing* participi.

nalaže oprez jer ne mora da znači da će značenje fraze u kojoj se pojavi pridjev sa pomenutim nastavcima u svakom slučaju dovesti do pomenutih značenja. To najbolje ilustruju primjeri u kojima smo pronašli značenje *vremena* (27) ili značenje *lokacijskog tipa 1* (28) iako bi po pravilu trebali da ostvaruje samo značenje *objekatskog tipa*:

(27) Manica is bustling with *newfound wealth*. (TT 29. 5)

(28) The *homemade bomb* was made largely with... (TG 3. 5)

Obrasci koji se smatraju manje produktivnim jesu tip pridjev + imenica (29, 30, 31), glagol + imenica (32) i prijedlog + imenica (33), ali su sa njima mogući narazličitiji odnosi u frazi počevši od *vremena* (*early-morning train*), *lokacijskog tipa 1* (*low-level officers, online journalism*), *lokacijskog tipa 1 i specijalizacije* (*middle-class professionals – professionals from middle class, professionals who specilaized middle class*) pa sve do fraze koja se ne uklapa ni u jedan semantički šablon nego je potrebno parafrazirati (*cross-border relations* - '*relations concentrated on cross-border issues*')

(29) Four days later Abdurakhmanova caught an *early-morning train* on... (TT 20. 6)

(30) ... *low-level officers* many see as epitomising 'evils of public power'. (TG 28. 6)

(31) ... posed for years as *middle-class professionals* from a range of... (TT 29. 6)

(32) ... less military spending and improved *cross-border relations*. (TG 8. 6)

(33) No *online journalism* of any kind has yet posed a... (NYT 20. 6)

5. Zaključak

Razultate koje smo dobili analiziranjem participskih pridjeva smatramo djelimičnim jer pri tom nismo uključili sve primjere sa glagolskom osnovom. U korpusu smo proučavali participske pridjeve koji prilikom odbijanja nastavka -*ed* ili -*ing* dobijaju imenicu ili glagol čije je značenje bilo potpuno različito u odnosu na značenje dobijenog pridjeva. Na osnovu pronađenih primjera može mo zaključiti da je imenica kao osnova najmanje zastupljenja i da su participski pridjevi nastali na taj način manje produktivni u odnosu na ostale grupe. Smatramo da je ovakav odnos razumljiv s obzirom na činjenicu da se participski pridjevi obično vežu za glagole iako sami ne izražavaju radnju. Na osnovu analize svih pronađenih primjera izvodimo zaključak da postoji veza između forme atributivnih participskih pridjeva i značenja imeničke fraze. Svi participski pridjevi nastali dodavanjem nastavka -*ed*, bez obzira na koju osnovu, formiraju odnos *objekatskog tipa* sa upravnom riječju fraze (*moneyed class, calculated assault*). Sa druge strane dodavanje nastavka -*ing* na glagolsku osnovu i nastajanje atributivnih participskih pridjeva dovodi do odnosa koji zovemo *subjekaski tip 2* (*compelling reasons, budding family*). Jedini izuzetak jeste ujedno i jedini pronađeni primjer atributivnog participskog pridjeva koji je nastao dodavanjem nastavka -

ing na imeničku osnovu *-trailblazing (leader)*. Ovaj pridjev ostvaruje značenje *subjekatskog tipa 1* sa upravnom riječju fraze. Pridjev je inače u nekim riječnicima izdvojen kao posebna riječ, a u nekim se ili ne spominje ili se njegovo značenje direktno vezuje za značenje složenice koja je osnova za dodavanje pomenutog nastavka što mođ da pokazuje njegovu još uvijek nedefinisanu semantičku poziciju u jeziku.

Složenice ni pridjevi nastaju putem različitih šablona ili, tačnije, putem cijelog niza mogućih kombinacija, koje se mogu ostvariti različitim vrstama riječi. Zato ne čudi što se u okviru takve složenice ostvaruju i različiti semantički odnosi. Postoje mnogobrojni šabloni, ali mi smo se odlučili za formalnu klasifikaciju. Svi šabloni su karakteristični po velikom broju odnosa koji se ostvaruju u okviru složenice, ali i izmeću složenice i upravne riječi. Tako, na primjer, u okviru tipa imenica + pridjev dobijamo složenice ni pridjev koji označava neku kvantitetski određenu osobinu jer imenica u složenici označava mjeru koja se predstavlja pridjevom kao drugim elementom (*meter-long sword*), tj. dobijamo značenje *kvantiteta*. Pokazalo se da bi obrasci u kojima je glagol drugi element složenice bili veoma neproduktivni da se kao drugi element ne pojavljuje *-ed* ili *-ing* particip, odnosno glagol sa pomenutim nastavcima. Ono što je karakteristično za pridjeve u kojima *-ed* particip i imenica čine sastavne dijelove jeste formiranje odnosa koji mođe da se izjednači sa odnosom izmeću subjekta (imenica) i predikata (*-ed* particip) tj. odnosa u kom imenica postaje instrument za izvršenje aktivnosti koju predstavlja particip (*rocket-propelled grenades*). U ovakvim frazama dolazi do ostvarivanja odnosa *objekatskog tipa* što je logičan slijed na već predstavljeni odnos imenice i glagola. Kod *-ing* participa ovaj odnos više odgovara odnosu koji se formira izmeću glagola i objekta i odnosu *subjekatskog tipa 2* sa upravnom riječju (*monkey-eating eagle*). *Objekatski tip* koji se obično pojavljuje sa *-ed* participom i *subjekatski tip 2* sa *-ing* participom su značenja koja pronalazimo u velikom broju slučajeva i u drugim šablonima. Analiziranjem značenja ostalih tipova složenih pridjeva mođemo zaključiti da se u svome značenju oslanjaju na odnos koji mođe da se formira izmeću datih vrsta riječi u frazi ili u rečenici, ali zato ostvaruju različite odnose sa upravnom riječju; na primjer, tip složenice ni pridjeva imenica + glagol u frazi formira odnos koji parafraziramo (*cross-border relations – relations concentrated on cross-border issues*). Na kraju zaključujemo da i složenice ni atributivni pridjevi u određenom broju slučajeva pokazuju vezu izmeću forme atributa i značenja fraze što se ogleda u već uočenoj i pomenutoj pravilnosti da fraze koje ostvaruje značenje *objekatskog tipa* obično imaju atributivni složenice ni pridjev kod koga je drugi element *-ed* particip, a u frazama sa značenjem *subjekatskog tipa 2* kao drugi element u atributivnom pridjevu se pojavljuje *-ing* particip. Da treba pokazati oprez prilikom interpretiranja fraze pokazuju primjeri *newfound wealth*, *homemade bomb* ili *violet-eyed beauty*. *Newfound wealth* iako sadrži *-ed* particip ostvaruje značenje *vremena* a *homemade bomb* značenje *lokacijskog tipa 1*. Fraza *violet-eyed beauty* ima značenje *objekatskog tipa*, ali i još jedno dopunsko, a to je *boja*.

Čini se da pravila koja ipak postoje, i pored nekoliko izuzetaka, i koja povezuju formu i značenje koje atributivni pridjevi ostvaruju u frazi čine razumijevanje poruke jednostavnijim, eksplicitnijim, a u tome podjednako učestvuju pridjevi različitih morfoloških struktura. Ovo je ujedno i razlog zašto se pridjevi kao atributi smatraju najproduktivnijom vrstom riječi i djelotvornim mehanizmima za umetanje poruke u strukturu imeničke fraze.

Rječnici koji su korišćeni u istraživanju:

Cambridge Advanced Learner's Dictionary (2003), Cambridge: Cambridge University Press.

Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (2002), Oxford: Macmillan Publishers.

Oxford Advanced Learner's Dictionary (2010), Oxford: Oxford University Press.

Filipović 1990: R. Filipović, *Englesko-hrvatski ili srpski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga i grafički zavod Hrvatske.

Primjeri za korpus preuzeti iz:

<www.thetimes.co.uk>

<www.theguardian.co.uk>

<www.nytimes.com>

Literatura

Bajber i dr. 1999: D. Biber et al, *Longman Grammar of Spoken and Written English*, Harlow: Pearson Education Limited.

Bauer 1983: L. Bauer, *English Word-formation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Blaganje, Konte 1979: D. Blaganje, I. Konte, *Modern English Grammar*, Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Brinton 2000: L. J. Brinton, *The Structure of Modern English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Đorđević 2007: R. Đorđević, *Gramatika engleskog jezika*. Četvrto izdanje, Beograd: Čigoja štampa.

Ekersli, Ekersli 1960: C. E. Eckersley, J. M. Eckersley, *A Comprehensive English Grammar for Foreign Students*, London: Longmans.

Grinbaum 1996: S. Greenbaum, *Oxford English Grammar*, New York: Oxford University Press Inc.

Grinbaum, Kverk 1990: S. Greenbaum, R. Quirk, *A Student's Grammar of the English Language*, Harlow: Pearson Education Limited.

Hadlston, Pulum 2005: R. Huddleston, G. K. Pullum, *A Student's Introduction to English Grammar*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Keibl 2002: T. Cable, *A Companion to Baugh and Cable's A History of the English Language. Third Edition*, London: Pearson Education.
- Kverk i dr. 1985 Quirk, et al, *A Comprehensive Grammar of the English Language*, Harlow: Longman Group Limited.
- Stanojčić, Popović 1994: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Maja M. Ćarković

RELATIONSHIP BETWEEN THE FORM OF PREMODIFYING ADJECTIVES AND THE NOUN PHRASE MEANINGS - AN EXAMPLE OF PARTICIPLE AND COMPOUND ADJECTIVES

Summary

The main aim of the paper is to show whether there is a relationship between the form of premodifying adjectives and the noun phrase meaning. We used descriptive and analytic methods in our analysis and examples from newspaper register which led us to a conclusion that there was not just the relationship but we could talk about certain rules also.

A BRIEF ACCOUNT OF -ed ADJECTIVE COMPOUNDS

Abstract: *The paper focuses on Adj+N-ed and N+N-ed formations and provides description based upon the extracts from daily newspapers and magazines in English. Namely, the examples that are used for description and explanation of some of the paper ideas were extracted from the British magazines (HELLO, Daily Mail, and Daily Star) and cover the corpus of approximately 80, 000 words. Adjective compounds have in general been neglected due to many authors' focus on nominal compounds. Furthermore, most accounts of these formations are rather out-of-date, and the paper is nearly a hint on what might deserve a more thorough and exhaustive analysis in future. We provide a brief account of the treatment of Adj+N-ed and N+N -ed formations and test some ideas provided by scholars, who have dealt with them. In addition, the examples are provided so as how these formations fail the typical adjective tests and why the author still considers them to be adjectival compounds. Furthermore, the suggestion is that in an adjectival compound of this type the property of the inalienable noun is emptied by the noun the adjectival compound modifies.*

Key words: *adjectives, compounds, inalienable possession, semantics, morphology.*

Admittedly, describing our own news-paper corpus we could not help noticing that the Adj+ -ed type of formation is rather productive. This is no news as some scholars have earlier come to this conclusion based on their own research, such as Ljung's (2000:205) observation that these formations are typical of journalistic language as they manage to meet its different needs (usually saving space). Furthermore, their general semantics seems to be rather transparent due to them being easily paraphrased so the meaning is easily disambiguated. Therefore, this paper shall focus on some other aspects such as the internal relation between the constituents and possible explanations for the disambiguation of this type of formations. Examples (a) to (t) display some instances of the target formations found in the analyzed corpus.

- a) Singer Celine Dion returned to her former *smooth-legged* look after recent pictures showed her looking decidedly hairy. (Daily Mail)
- b) The Smile star appeared *high-spirited* as she started the morning in the company of friend-turned-lover Robertson Furze. (Daily Mail)
- c) While Wood remains *tight-lipped* over his character's fate, the father-of-one has not been at work for the past seven weeks. (Daily Mail)
- d) A *shiny-faced* Renee was seen on the red carpet at the premiere of her new George Clooney directed film *Leatherheads* in Maysville, Kentucky. (Daily Mail)

* nevenavucen@gmail.com

- e) But she appears to have skimped on the translucent powder, as the *ruddy-cheeked* actress gave off a rather shiny glow as she chatted to reporters. (Daily Mail)
- f) On the cover, Mariah is seen wearing a short gold dress, and looks lithe, extremely *long-limbed* and *heavily-tanned*. (Daily Mail)
- g) The move was a *light-hearted* departure from the months of erratic behaviour, child custody disputes and police stand-offs which have blighted the young star's life in recent months. (Daily Mail)
- h) The pop star was joined by her *pint-sized* personal trainer and constant gym companion Tracy Anderson, whom she was referred to by best friend Gwyneth Paltrow. (Daily Mail)
- i) The *flame-haired* starlet has struggled to get her career back on track. (Daily Mail)
- j) The *snake-hipped* uberchick paid homage to the rock god, right, by singing an impromptu rendition of the rousing Alabama Song, which he recorded in 1967. (Daily Star)
- k) The stars will be seen playing "consequences", in which they read lines from unconnected material to form a *light-hearted* narrative. (Daily Star)
- l) But thousands descended on the station, forcing *red-faced* bosses to announce: "This is what happens if fools plan April Fools." (Daily Star)
- m) But now *snaggle-toothed* Kirsten Dunst, 26, has been slopping around New York snogging her All Good Things co-star Ryan Gosling, 28. (Daily Star)
- n) Nestled in the arms of her proud mother Laura Lopes the *good-natured* two-month-old, who already has a shock of dark hair, was perfectly behaved as well-wishers fussed over her. (HELLO)
- o) The *raven-haired* royal chose to spend her March 23 milestone birthday on the slopes of upmarket Swiss ski resort Verbier with a group of her closest pals, including - of course - her mother the Duchess of York, and her big sister Beatrice, whom she describes as "my best friends in the world". (HELLO)
- p) As fashion maestro Karl Lagerfeld strolled down the street with an *elfin-featured*, *raven-haired* beauty in New York, onlookers could have been forgiven for thinking the designer was being tapped for advice by Katie Holmes. (HELLO)
- q) As hordes of photographers surrounded the *platinum-haired* beauty while she enjoyed a night out with pals in London, Agyness approached one of the paparazzi to ask if she could try her hand at a spot of amateur photography. (HELLO)
- r) The *porcelain-complexioned* actress partied with leading lights from the fashion set, such as Posh's designer pal Roberto Cavalli, at this

year's American Museum Of National History's winter dance. (HELLO)

s) "I don't like being called *full-bodied*," she told him. "I've spent a long time getting this figure!" (HELLO)

t) Stepping out in *pink-dotted* frames, the supermodel was once more at the cutting edge of fashion. (HELLO)

As we look at the examples, we cannot help noticing that the Adj+N-ed formations are more frequent than the N+N-ed ones but we shall not address to this point any further as we want to focus on another point, which is whether these types of formations comply with the typical adjective tests and if they do to which extent. In his *Syntactic theory and the structure of English*, Andrew Radford classifies the words according to categories and possible tests that might prove the classification: „The syntactic evidence for assigning words to categories essentially relates to the fact that different categories of words have different distributions (i.e. occupy a different range of positions within phrases or sentences) — (1997: 40). Admittedly, in compliance with one of the crucial syntactic criteria, the only word category that be preceded by VERY are adjectives and adverbs

a) He is very slow. (very + Adj)

b) He walks very slowly. (very + Adv)

c) *Very fools waste time. (very + N)

d) *He very adores her. (very + V)

e) *It happened very after the party. (very + Prep)

Still, Radford shows caution as he says that VERY can only intensify gradable adjectives/adverbs. Once we test –ed adjectives for VERY modification, the result is as follows:

(a) *VERY red-faced

(b) *VERY platinum-haired

If we assume that VERY modifies the compound and not the left-hand constituents, the phrases (a) and (b) both seem faulty and hardly plausible to be heard or read. On the other hand, the semantics of *very red* or *very platinum* is also doubtful as *red* and *platinum* in our case are both non-gradable – an item can be red or the colour of some reddish nuance and it may be platinum or not. In addition, the colour gradability differs from the one of other typical adjectives. In contrast, there is our example as in (c):

(c) VERY long-limbed

which sounds highly plausible and leads us towards a conclusion that –ed adjectives may be modified with VERY depending on the left-hand constituent whatsoever.

If we know that different word categories assume different morphologic and syntactic features, these features might help us decide what category a word belongs to. Radford provides an example of happy and says it is an adjective as it allows all derivational characteristics typical of adjectives: –ly for happily, –

er/ -est for *happier/happiest*, negative prefix un+ for *unhappy*, and -ness for *happiness*. Furthermore, -ed compounds fail to comply with most these tests:

- (a) *tightly-lipped
- (b) *tighter-lipped
- (c) *untight-lipped
- (d) *tightness-lipped.

The problem is that these formations have already been through a derivation or inflection process and once they are provided another prefix or suffix they can no longer be considered as adjective compounds as in (a) or they simply make no sense due to the individual nature of the left-constituent as in (b), (c) and (d).

According to Spencer (1991:417), the problem with -ed adjectives is that we cannot derive them unequivocally from a single source:

a) morphosemantic constituent structure

[[[red]A[beard]N]NP-ed]A

b) morphophonological constituent structure

[[red]A[[beard]N-ed]A]A

The lack of homogeneity may point us towards a certain ambiguity of their morphological status. For instance, Adams (1973) classifies them as compounds adjectives. In the following lines, we shall only briefly account for the possible morphological processes regarding these formations. Based upon our corpus, the examples may be summarized into the following patterns according to the grammatical classes of the words forming the base:

Base	Suffix	Examples
noun+noun	-ed	<i>flame-haired, raven-haired, porcelain-complexioned, pint-sized</i>
adjective+noun	-ed	<i>red-faced, foul-mouthed, long-limbed, good-natured, smooth-legged platinum-haired tight-lipped shiny-faced full-bodied," ruddy-cheeked, light-hearted</i>

Though the word formation is not in the limelight of our paper, we might agree with Dressler (2005) who said that derivation from compounds gives rise to derivations and not compounds and confront many scholars who classified these formations within compound adjectives. As a remark, we may say that in some cases more than one morphological analysis is possible with N+N bases:

Formation	A	B
flame-haired	[(flame-hair)-ed] having the hair colour of flame	[flame-haired] hair being on flame
porcelain complexioned	[(porcelain-complexion)- ed] having the complexion with fine clean features like that of porcelain	[porcelain-complexioned] complexion being the one actually made of porcelain

In A compounding is followed by derivation, and in B the structure may be read as the result of simple compounding. Thus the –ed suffix may be referred to as inflectional in [flame-haired] or denominal as in [(flame-hair)-ed]. Admittedly, without a context that might disambiguate it, a unique solution cannot be found for these cases. Still, as Hudson (1990) debated, structural ambiguity does not imply a real semantic ambiguity.

Now, back to our phenomenon of inalienability. The paper discusses Ljung's proposition (1976) according to which he distinguishes between alienable (e.g. bearded-man) and inalienable (blue-eyed man) formations. The discussion was continued by Hudson (1990) who disagreed a previous reflections of Hirtle (1969) according to which the –ed suffix has two functions – inflectional and derivational. Furthermore, Hudson debates that there are two different processes – a semi-productive one for formations like *bearded man* and fully productive for *blue-eyed man*.

However, these formations describe a quality belonging to an external nominal head and many authors agree (Ljung 1974, Hirtle 1969) as follows:

(1) our example *raven-haired girl*

the noun hair is inalienable from the nominal head as hair is prototypically possessed by human beings. The morphological process here is that of suffixation via an –ed suffix, meaning possessing something or being characterized by something.

For instance Hirtle (1969) analyzed the nature of the -ed suffix, which led him to consider it as two distinct suffixes that are semantically related. He investigates the semantic characteristics of these formations, as well as their grammatical function (adverbial or adjectival) and identifies restrictions on the acceptability of bare (like verandahed bungalow) and modified (like blue-eyed boy) -ed adjectives, as he calls them.

The aspect of inalienable possession has been discussed and the paper further attempts to test examples from our corpus for (in)alienability and maybe provide some further evidence to support it. Nevertheless, many authors display variability in defining the category so it is usually referred to as –compound adjectives”, –ed adjectives”, or –derivative compound adjectives”. For the purpose of the paper, they shall be addressed as –ed adjective compounds.

Now, we shall analyze and test examples from our corpus so as to check Ljung's premise (1974) according to which he makes a distinction between alie-

nable (for example beard in relation to man) and inalienable (for example arm in relation to man) nouns that are differently adjectivized, namely as bare adjective (as in bearded man) and as modified adjective (as in one-armed man) respectively. First of all, from our examples we have seen that adjectives+noun+-ed constructions are productive in cases when the noun denoted a body part. Body parts are typically what we refer to as inalienable nouns as they are naturally associated with the object of which they are parts. Still, the question is why these adjectival formations can only be formed with inalienable nouns or do they?

We shall first discuss our *red-faced actress* formation. As we see, the *red-faced actress* functions just fine and the meaning is not troublesome whatsoever if we, for a moment, disregard potential double analysis as previously mentioned. Thus, from it we understand that an actress obviously has a red face probably resulting from a make-up blush or natural blushing. Furthermore, although the modifying adjective red agrees with the noun actress, we shall assume that it actually modifies the noun face (which is true if assume that the sentence is true for the face that is red and not the actress). If we attempt to paraphrase this space saving formation as *the actress has a red face*, then there is a modification relation between the adjective and the genitive constituent.

Actually, we do not have internal semantic role to provide for the genitive so the genitive complement is only valid through modification. We shall refer to *the actress has a face* an understatement so it is obvious that a lexical possessor is obligatory whatsoever. To conclude, our proposal is that in an adjectival compound of this type the property of the inalienable noun is emptied by the noun the adjectival compound modifies, i.e. *girl*. In other words, red-faced is a complex predicate the meaning of which, in case of *the actress has a red face* is —~~ded~~” by the external noun. This might, to some extent, account for the relationship between the N+-ed adjectival formation and its external noun. What more, *red-faced* does not belong to all faces but rather to someone specific having a red face. The same principle may apply to other examples such as raven-haired, foul-mouthed, etc. Thus, *foul-mouthed brunette* leads us towards *the brunette has a foul mouth* with an obligatory lexical possessor again.

As we have mentioned, Hudson believed that [[X]n-ed]Adj structure is semi-productive. In consequence, we may explain the irregularity of forms such as **shirted* or **shoed* by the fact that objects referred to by the base nouns like *shoe* or *shirt* are NOT inalienable from whoever or whatever is communicated through the base noun. On the other hand, there are formations such as *good-natured*, *pint-sized*, *short-sighted* or *green-roofed* which are much more productive. Thus, we may infer that without the adjective these are wrong (**natured*, **sighted*, or **roofed*) and it is precisely the adjective component that makes these formations valid. Hence, the lack of inalienability is how we shall explain that formations from our examples (a) to (c):

- a) But thousands descended on the station, forcing *red-faced* bosses to announce: —This is what happens if fools plan April Fools.” (Daily Star)

- b) Singer Celine Dion returned to her former *smooth-legged* look after recent pictures showed her looking decidedly hairy. (Daily Mail)
- c) While Wood remains *tight-lipped* over his character's fate, the father-of-one has not been at work for the past seven weeks. (Daily Mail)
- i.e. red-faced, smooth-legged, and tight-lipped are valid due to the inalienability of face, leg, and lip from the referential noun (having to do with the human body, either directly or indirectly). Furthermore, *faced, *legged, or *lipped are invalid because in cases when the inalienable possession concept is absent, the derivation seems to be blocked, which is also our final conclusion.

Bibliography

- Adams 1973: Valerie Adams, *An introduction to Modern English word-formation*, Longman: London and New York.
- Dressler 2005: Wolfgang U. Dressler, „Compound Types” in G.Libben and G.Jarema (eds.) *The Representation and Processing of Compound Words*, Oxford University Press: Oxford, 23-44.
- Hirtle 1969: Walter H. Hirtle, „-Ed Adjectives like *verandahed*’ and *blue-eyed*’—in *Journal of Linguistics* 6, 19-36.
- Hudson 1990: Richard Hudson, *English Word Grammar*, Oxford: Blackwell.
- Ljung 1974: Magnus Ljung, „Some remarks on antonymy”, in *Language*, 50/1, 74-88.
- Ljung 1976: Magnus Ljung, „-ed adjectives revisited”, in *Journal of Linguistics* 12, 159- 168.
- Ljung 2000: Magnus Ljung, „Text condensation in the press: the case of compound adjectival premodifiers” in Christiane Dalton-Puffer (ed.), *Words: structure, meaning, function*, Mouton de Gruyter: Berlin.
- Radford 1997: Andrew Radford, *Syntactic theory and the structure of English*, Cambridge. Cambridge University Press.
- Spencer 1991: Andrew Spencer, *Morphological theory: an introduction to word structure in generative grammar*, Oxford: Blackwell.

Невена Ж. Вучен

КРАТАК ОСВРТ НА *-ed* ПРИДЈЕВСКЕ СЛОЖЕНИЦЕ

Резиме

Придјевске сложенице су у енглеском језику неправедно запостављене у поређењу са именичкима којима се посвећивала много већа пажња. Будући да је литература која се бави овом тематиком застарјела и оскудна, осим спорадичних новијих написа, у раду се аутор покушава осврнути на неке опште особине оваквих облика те да начне неке проблеме којима се у будућности свакако треба посветити пажња. Ранији аутори закључили су да се овакви придјевски облици најчешће у савременом енглеском језику, користе у новинарском регистру те су и примјери коришћени за илустрацију преузети из три британска таблоида како би се објаснили придјеви који су актуелни и присутни у језику. Први аспект који се разматра у раду јесте колико овакве придјевске сложенице могу да испуне захтјеве карактеристичне за придјеве као што су градација и афиксација како бисмо их могли сврстати у ову врсту ријечи. Закључак је да овакви процеси углавном зависе од појединачних конституената. Поред тога, разматран је Љунгов (1976) став о *неотуђивости* именица које чине десни конституент, односно чињеница да су оне саставни дио референтне именице уколико се она односи на жива бића. Тако смо дошли до приједлога да у оваквим придјевским сложеницама особине неотуђиве именице на себе преузима именица коју цијела придјевска фраза модификује.

АНДРИЋ И ЊЕГОШ КАО ТРАГИЧНИ ЈУНАЦИ КОСОВСКЕ МИСЛИ**

Апстракт: На основу Андрићевог есеја „Његош као трагични јунак косовске мисли—у раду су испитане идејне и тематске паралеле присутне у Андрићевом и Његошевом књижевном стваралаштву. Најзапаженије сличности односе се на заједничку окренутост свом народу, земљи, традицији, као и на пробужену свест о различитим цивилизацијским круговима. Готово истовестан доживљај историје формирао је и сродну филозофију живота у којој се разрађује идеја о свету заснованом на антагонистичким силама. Како је Андрић далеко смирености и стрпљивости од Његоша, његов активизам подразумева одупирање и превладавање хаоса и зла понајвише путем уметности. Андрић и Његош указују нам се стога као трагични јунаци егзистенције у којој се историја одвија према законитостима трагедије, што потврђују и извесни елементи драмске структуре у оквиру есеја „Његош као трагични јунак косовске мисли—.

Кључне речи: трагично, историја, драма, уметност, хероизам.

Приступање Андрићевом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли—није значајно само због потенцијалних аналогичности којима се могу довести у везу двојица признатих писаца, већ и због могућности осветљавања текста у аутопоетичком смислу. На основу хотимичне селекције и поддржаног тумачења Његошевих стихова, услед назначеног односа према историји, колективном духу, вечности, телеологији живота, чини се, посредно је заправо профилисање Андрића као трагичног јунака косовске мисли. Фигура Косова у есеју није функционална с обзиром на политичке тенденције међуратног доба, будући да не учествује у изградњи националистичке косовске митологије, већ представља метонимијску ознаку којом се упућује превасходно на доживљај историје као трагедије. Имајући у виду да је историја једног народа за Андрића „понављање једног истог биолошког феномена, стално и неумитно једнолично—(Андрић 2005: 31), косовска драма део је низа оних древних легенди и митова, посредника истинитости о људској судбини, које је писац назначио у есеју „Разговор са Гојом—Повезивање косовског тренутка са моментом Његошеве владавине, пројектује се и на Андрићеву драматичну позицију уметника и дипломате у предратним околностима. Сходно томе, не изненађује нас сугестивна мисао да је

* ja.zanita@yahoo.com

** Овај рад део је истраживања која се изводе на пројекту 178025 *Поетика српског реализма*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

сваки појединац вечни носилац историјске клетве, разапета жртва између стварности и мишљеног сна о хармонији, „прототип косовског борца—(Андрић 1997: 9) чије је опредељење парадоксална борбеност с несаломивом надом упркос извесности пораза.

С обзиром на чињеницу да је Иво Андрић написао десет есеја о Његошу, оправдана је у досадашњим истраживањима идеја да се песник *Горског вијенца* може третирати не само као предмет једне могуће студије, већ и као „јунак једног потенцијално замишљеног али ненаписаног романа—(Калезић 1995: 211), чији заматак препознајемо у тексту „Његош у Италији—где се „егзактност поступка замјењује наративношћу казивања—(Калезић 1995: 211). Ипак, есеј „Његош као трагични јунак косовске мисли—издваја се из поменуте скупине Андрићевих есеја о владици, будући да не само насловом већ и целокупном наративном структуром усмерава пажњу читалаца ка драмском доживљају историјског искуства. Кратки увод есеја, у коме писац објашњава друштвеноисторијску ситуацију у Црној Гори током 19. века и Његошеву улогу у њој, подсећа на функцију пролога у драмском тексту, што и терминолошки Андрић потврђује речима: „Са овим прологом, Његошева драма почиње стварно на Лучиндан—(Андрић 1997: 10). Прича о црногорском владару започета је, као што обично бива у драмском делу, тек након прецизног навођења места и времена најављене радње. У оквиру експозицијског дела есеја улога пророка додељена је Његошевом стрицу, Петру I, будући да он предвиђа јунаштво „драмског лика—што омогућава даље митологизовање историје, јер „на младићу је било не само пророчанство него и као нарочито одређење Промисли. Стицај прилика био је такав да је он изабран за наследника, иако је био најмлађи син најмлађег од тројице браће Петра I—(Андрић 1997: 10).

Након сцене и описа како је млади кнез Раде Томов закалуђерен, приповедач нам скреће пажњу да баш од тога тренутка почиње одигравање трагичних сукоба који ће прекинути јунаков живот, али придружити његов дух изабраним духовима света, што заправо одговара најави заплета у оквиру драмске фабуле. Значајно је запазити, међутим, да се Његошева драма, сагласно Андрићевом промишљању историје, изводи „као на некој модерној позорници—(Андрић 1997: 11), што нас асоцира на моделовање мотива позоришта или амфитеатра и у роману *На Дрини ћуприја*, где „та софа од камена лебди у простору, над водом, између тамнозелених брда са три стране, са небом и облацима или звездама над собом, а са отвореним видиком низ реку као уским амфитеатром који у дубини затварају модре планине—(Андрић 1971: 17). Не само да Караџоз, један од најважнијих ликова *Проклете авлије*, непрестано глуми као да је у позоришту, већ нам делује да су сви јунаци Андрићевих романа „глумци позорнице за чуда и велике ствари—(Андрић 1935: 2). У есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли—осветљена је лична трагедија, интимна историја сукоба приватног и јавног бића, карактеристична не само за једног владара, песника или свештено лице, већ за ма ког појединца, јер поље двоструке одговорности,

истовремено пред трансценденцијом и људима, не искључује никог. Говорећи у античком духу о Његошевом приступању позиву који му је судбина наметнула, о тешким искушењима пред идејом формирања црногорске државе у модерном смислу, Андрић се заправо идентификује са Његошем чије свесно и вољно примање живота као борбе и жртве постаје пријемчива алтернатива у било ком времену, оспољена стиховима: „Крст носити вама је суђено/ страшне борбе с својим и с туђином—(Његош 2005: 151). Делује нам, аналогна замисао уметнута је у Андрићево приповедање о Даутхоци који чини све што је у његовој моћи не би ли спасао запуштени и оронули Каменити хан, своју задужбину, историјским догађајима унапред осуђену на пропаст, јер попут Обилића, попут Његоша, „радећи предано он се одавно био помирио са сазнањем да је наша судбина на земљи сва у борби против квара, смрти и нестајања, и да је човек дужан да истраје у тој борби и онда кад је потпуно безизгледна—(Андрић 1971: 63). У одломку као да чујемо далеки ехо античких трагичара који су путању живота оцртали као сусрет човека са сопственим усудом, при чему спокојство и стална срећа неће бити досежни услед непомирљивости света мисли и света акције, услед сукоба противречности у себи и око себе, забележених и у Његошевим вапајима за недоступном хармонијом неба: „Помрчина надамном царује/ мјесец ми је сунце заступио—Његош 2005: 82).

Запитаност о пореклу и коренима Андрићевог песимистичног односа према историји, довела нас је пред један од његових знакова поред пута, будући да се промишљањем о људској кривици тај текст-знак приближава не само појму трагичке кривице, већ и свеобухватном искуству трагизма посведоченом у есеју о Његошу. Наиме, кривица о којој говори Андрић поклапа се са кривицом јунака трагедије, кривицом која иде ка драмском јунаку без његове воље и одлуке, као једна врста урођеног и наслеђеног проклетства приликом којег на парадоксалан начин јунак постаје кривац без сагрешења, кривац упркос нечињењу погрешке, „јер, могућност постојања човекове кривице претпоставља посве другог човека, великог, моћног, слободног, а он то није и тешко то бива, и само на махове. Та мисао је нешто као казна, и то страшна, за грех који нисмо починили, јер нисмо ни способни да га починимо. Патња која почива на заблуди и жалосном неспоразуму—(Андрић 2005: 102). Чини се, нужност страдања налаже деловање које није у домену моралног избора, будући да појединац фигурира само као носилац клетве или пророчанства које се без изузетка мора испунити. С једне стране, увек присутна историјска нужност која у Његошевом случају захтева чак и стрељање оних који нарушавају заједништво братства, с друге стране, трансцендентна нужност оваплоћена херојским налогом који иште отпор рушитељским силама. На сличан начин Андрић је разумевао и ситуацију у Босни где је дошло до судбински предодређеног сукоба двеју стихија, Истока и Запада, при чему се учесник било које стране борио „са истим смислом, истим јунаштвом и истом вером у праведност своје ствари—(Андрић 1997: 15). Стиховима песника *Горског вијенца*: „Племе ви се

све одрекло себе/ те црноте работа Мамону;/ паде на њем клетва бешчестија—(Његош 2005: 151), стичемо уверење о присутности коби од рођења у уклетој земљи злоковарства и неправде, услед чега нас не изненађује сличност Андрићевих романескних јунака са мрким, страшним и језивим лицима Гојиних слика, будући да сви они „носе печат напада и одбране, беса и страха—(Андрић 1935: 7).

Тражећи смисао и себе у историји, како је назначено у ранијим истраживањима, Тамил се у *Проклетој авлији* препознао у Џем султану, што нам поткрепљује мишљење да је на сличан начин, можда баш у тамници читајући књижевна дела претходника, баш као жртва Истока и Запада, Андрић препознао себе у Његошевом лику, нарочито ако не изгубимо из вида сазнање да Андрић није потенцирао људску особеност, већ језгро заједништва, блискост људи без обзира на време или друштвену припадност. Међутим, идентификација са песником *Горског вијенца* није разоткрила коначну телеологију постојања, нити раскрилила мистерију рођења и смрти, јер Његош мрачним стихом: „Овога су у гробу кључеви—(Његош 2005: 176), повећава сумњу Андрићевог агностицизма. Стога, немогућност сазнања и неразумевање целисходности историјског тока могућно је запазити и у роману *На Дрини ћуприја*, где се мотив тајне уско повезује са вишеградским мостом из перспективе газда Павла коме се чини да „овај мост преко кога је хиљадама пута прешао, али који никад добро није погледао, лежи сада целом тежином на плећима, као необјашњива и судбоносна тајна, као мора у неком сну, али сну без буђења—(Андрић 1971: 268). Мисао, Његошева као и Андрићева, којом смртни ум покушава да проникне у тајну постанка свих створења, да докучи и одгонетне оно што је невидљиво људима, бива брутално разбијена у сусрету са злом, са материјом, хаосом и бесмислом стварности. Ипак, Његошева историја васионе, замишљена као трајна борба светлости и мрака, пројектована је на иманентни свет у знатној мери са очекивањем блаженог краја велике драме света. У есеју „Разговор са Гојом—и Андрић поседује слично гледиште онда када приповеда о паралелно устројеним световима, с том разликом што се код њега наш материјални свет не конфигурише као једини опонентан свету духовности, већ као свет – посредник између заборављеног света непостојања и вишег, још увек непознатог, метафизичког света. Оно што пак у највећој мери функционише на посреднички начин у Његошевим спевовима јесте херојство које је у најближој вези са истином. „Том моменту слободе и избора биће принето увеличавајуће стакло у *Горском вијенцу*: Његош је изабрао баш ту ситуацију за позорницу људског делања на земљи, јер херојство, као спона између трансценденције и иманенције, треба да донесе слободну одлуку—(Ломпар 1998: 53). Обилић је обесцењивањем живота уписао херојску парадигму, херојски идентитет који подразумева лична одрицања и измирење са светом преко бола и жртава. Премда је људска пропаст, сходно свакој трагедији, неминовна, остаје херојска мисао као потенцијални победоносни траг.

У есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли—Андрић је начинио осврт и на најделикатније моменте из Његошевог живота, на тренутке колебања и одустајања када је владика имао жељу да побегне из Црне Горе чак у Америку или на некакво мирно острво без игде икога. Међутим, и ови елементи есеја сагласни су са драмском природом текста, будући да нам и сам приповедач, објашњавајући смисао поменутих владиних поступака, казује: „Трагедија чији ток пратимо има своје тренутке помрачења и њен јунак своје тренутке слабости—(Андрић 1997: 25). Упоређујући Његошеву драму са Христовом драмом у којој, такође, постоје momenti слабости и двоумљења, Андрић закључује да без таквих тренутака слабости ни један подвиг не би био потпун. Информације о политичким односима Црне Горе са Русијом, Аустријом, Турском и кнезом Милошем, још један су од пропратних елемената драмске радње, јер одговарају њој својственим интригама и неспоразумима. Ни Његошева ни Андрићева трагедија не би биле у довољној мери убедљиве без њих.

Тумачећи целокупно поетско дело црногорског владике, Андрић је детектовао свугде присутни знак косовске судбине, који је понекад сажето и нејасно конфигуриран, премда и као такав непогрешиво упућује на мртвило и угашеност материјалног света у коме нема другог сјаја до унутарњег. Његошева поезија осветлила је простор где је „преко свега прешао дах косовске мисли који је без милосрђа сажегао све оно што не `служи чести, ни имену`, а окаменио све оно што им служи да би вечито стајало тако и служило им—(Андрић 1997: 23). Занимљиво је управити пажњу на Андрићев опис чврстине и стабилности косовског завета који нас асоцира заправо на фигуру камена. Као да се каменом може обручити све што херојски налог подразумева, при чему херојска мисао, тј. Његошева искра у камену, зрачи упркос трагичном страдању, захваљујући свести о људском сродству са божанским. Отуд можемо покушати да разумемо и семантику фигуре камена у контексту Андрићевог уметничког обликовања. Финално приповедање о камену у приповеци „Мост на Жепи—рађа идеју да писац заправо камен поистовећује са човеком и постојаношћу његове судбине, те се написана историја камена може изједначити са Његошевом историјом човека, јер се у позадини скрива прича о истом, о сабраној и непроменљивој херојској духовности осуђеној на материјалну форму. Андрић је, дакле, онај путник који је ослоњен леђима о камени мост осетио његову топлину, јер „пријатан и чудан је био додир клесаног камена. Одмах се споразумеше. Тада је одлучио да му напише историју—(Андрић 1973: 177). Међутим, треба имати у виду да херојство код Андрића, као и код Његоша, не означава војну агилност и деловање, већ се првенствено односи на супротстављање космичком злу путем уметничког стварања. „Андрић је код Његоша могао наћи мисаоно разрађено схватање хаоса и зла, као и схватање о потреби опирања и превладавања једног и другог. Филозофија живота и свијета код ових писаца – мислилаца је у основи активистичка, без обзира на разлике у карактеру тога активизма, – код Његоша је јасна и борбена, а код Андрића

источњачки стрпљива и пасивна—(Калезић 1993: 236). Уметношћу се иде ка бешчулном и бесмртном, стварањем се оставља траг живота, одолева слободи и сили непостојања. Као искра у Његошевим трагичним јунацима, тако пламени дух стваралаца исијава путем створених дела, кроз реч, линију или слику, и живи као Гојина рука „невидљивим животом камена—(Андрић 1935: 3). Описана Његошева трагедија косовске мисли уздиже се изнад историјских околности и добија опширнији смисао, јер драма историје укључује сада и драму уметничког стварања, те се реду трагичних косовских јунака придружује и сваки стваралац, вечно и сам трагичан услед неприпадности овоземаљској стварности, већ једном заборављеном свету сучељеном са овим, за њега новим и неприхватљивим светом. Разумевајући дела уметности у том кључу, истинит је коментар приповедача у роману *На Дрини ћуприја* „да постанак и живот сваке велике, лепе и корисне грађевине, као и њен однос према насељу у коме је подигнута, често носе у себи сложене и тајанствене драме и историје—(Андрић 1971: 18). Древна истина о неизлечивом антагонизму уметника и друштва призната је, и не само уметника већ и владара, владике, дипломате, ма ког човека. Као једина могућност излаза опстаје само мисаоност, неподложна конфузном утицају материјалног, мисаоност која у човековој нутрини настаје и траје, слично као што у камену, од кога је вишеградски мост саграђен, некаква светлост изгледа дејствује, будући да „вечито бијен ветром, који иде у оба правца долином реке, пран кишама и сушен сунчаном жегом, тај камен је с временом убелео загаситом белином пергаментa и сијао је у мраку као осветљен изнутра—(Андрић 1971: 64). Слутимо, замисао Мехмед паше Соколовића окамењена је, као и драма неимара и свих оних који су својим рукама савлађивали гравитацију хаотичности, нереда и зла.

Драмски есеј о Његошу садржи чак и описе са елементима перипетије, будући да Андрић указује и на владину понесеност варљивом надом на остварење животног сна услед повремено повољних политичких дешавања, закључујући да су, ипак, сви његови покушаји само „пламсаји кандила које се гаси—(Андрић 1997: 27). Последњи чин трагедије одиграо се: дан владине смрти, „са истим оним декором—(Андрић 1997: 30), у исто време, на Лучиндан, и на истом месту као двадесет и једну годину раније. „Трагични круг завршио се у тачки са које је кренуо—(Андрић 1997: 31), у знаку античког разумевања судбине, што је двојицу писаца зближило и учинило трагичним јунацима косовске мисли и потенцијалним протагонистима ненаписане историјске драме.

Литература

Андрић 1935: И. Андрић, Разговор са Гојом, Београд: Српски књижевни гласник, књ. 44, бр. 1, Београд, 1–15.

Андрић 1971: И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, Београд: Просвета.

- Андрић 1973: И. Андрић, Мост на Жепи, у: (ур.) П. Палавестра, *Приповијетке писаца југословенских народа*, Сарајево: Веселин Маслеша, 171–177.
- Андрић 1997: И. Андрић, Његош као трагични јунак косовске мисли, у: И. Андрић, *Уметник и његово дело. Сабрана дела*, књига тринаеста, Београд: Просвета, 9–31.
- Андрић 2005: И. Андрић, *Знакови поред пута*, Зрењанин: Сезам бук.
- Калезић 1995: С. Калезић, Андрићев Његош, у: *Петар II Петровић Његош – личност, дјело и вријеме: радови са научног скупа*, Београд – Цетиње, 27 – 30. септембар 1993, Подгорица, Београд, Цетиње: Црногорска академија наука и умјетности, Српска академија наука и уметности, Обод, 201-237.
- Ломпар 1998: М. Ломпар, *Његош и модерна*, Београд: Филип Вишњић.
- Његош Петровић 2005: П. П. Његош, *Горски вијенац; Луча микрокозма*, Београд: Народна књига.

Ana S. Ćivković

ANDRIĆ AND NJEGOŠ AS TRAGIC HEROES OF KOSOVO THOUGHT

Summary

Considering Andrić's essay Njegoš as a tragic hero of Kosovo thought, this paper examined conceptual and thematic parallels in Andrić's and Njegoš's literary work. The most significant similarities relate not only to common orientation to own people, country and tradition, but the awareness of the various circles of civilization. The same history experience formed similar life philosophy which includes the ideas about the world based on opposing forces. Although Andrić is calmer and more patient than Njegoš, his activism involves resisting and overcoming to evil. Njegoš's spark in the stone and heroic thought in a man are recognized as Andrić's light that shines from the bridge. Andrić and Njegoš are tragic heroes of existence because the history takes place according to the laws of tragedy. It is confirmed by the elements of dramatic structure in this essay Njegoš as a tragic hero of Kosovo thought.

ЖИВА АКТУЕЛНОСТ ПОЕЗИЈЕ ВЛАДИСЛАВА ПЕТКОВИЋА ДИСА

Апстракт: У раду је представљен Владислав Петковић Дис, један „укле-ти“ српски песник у чијем поетском свету има мистике, има метафизичког и спиритуалног. Дисово схватање живота као пад са невиних даљина, представља чо-векову баченост у свет, у струју времена из кога не можемо испловити, нити про-менити његов ток. Један век иза тога остаје Дис, и остаје питање: није ли то баш овај живот.

Кључне речи: Владислав Петковић Дис, поезија, нихилистички модерни-зам, језик, стих.

Према оцени неких критичара, Јован Дучић и Владислав Петковић Дис су „два најбоља и највећа песника српског модернизма—(Палавестра 1995: 313). Појава Владислава Петковића Диса, као носиоца нове тенден-ције у српском песништву на почетку XX века, једна је од највећих пре-кретница у књижевном континуитету модернизма. Може се с правом рећи да је Дисова поезија извршила праву револуцију у владајућим естетским и метричким системима епохе модернизма.

Дис је био аутентични представник српског модернизма, и то пре-васходно у његовој ирационалној струји која је непосредно претходила ра-ђењу авангарде, песник промене сензибилитета и читалаца и критичара. Трагичан јунак модерне српске поезије који узбуђује како својим песмама, тако и својом судбином, увео је у српску лирику ирационалне садржаје и слике искрсле из подсвесног живота – „Утопљене душе—(Петковић 1999: 299). Као и Пандуровић, он је такође песник бола и страдања, нихилизма и безизгледности, са мотивима инфериорности, људског рашчињавања, оп-ште пустоши и наopakости. Песмом „Тамница“ он продире у тајновите просторе човековог бића, у којој су наглашени мотиви праегзистенције „са плачним уласком у живот из кога беже звезде, али се ствара небо и про-стор—„трајање за ред ствари свију“, са животом човека који је „закован за земљу“, живећи „као стара тајна“ (Бошко Новаковић).

Јован Деретић пише да је Владислав Петковић Дис најфасцинант-нија песничка личност свога доба, трагични јунак модерне српске поезије и као такав он и данас привлачи и узбуђује читаоце, а доста раније Антон Гу-став Матош Диса види као месечара који лута београдским улицама „са шеширом вјечно у руци, са црном коврцавом брадом, мршава лица и гро-зничаво ока (...).“ Дис је био боемска природа, понајвише времена прово-

* ssm.zpni@gmail.com

дио је у кафанама, где је скретао пажњу на себе упадљивим ексцентричностима. Насловом збирке песама „Утопљене душе—песник је наслутио своју трагичну смрт.

Дисова поезија по стилским особинама најближа је симболизму, у његовој лирици препознају се скоро у свему парнасовски идеали поезије којима је Дис остао доследан. Међутим, према опште прихваћеном мишљењу, појава Владислава Петковића Диса наговестила је велики немир новог века и открила нове изворе поетског сазнања, тако да представља сам врх у еволуцији модерног српског песништва. Дис је дубоко загазио у област сновиђења, у сферу ирационалних визија, тако да песник који је имао импресивну имажинацију морао је трпети жестоке притиске због свог уклетог дара.

Та поезија је тајанствена, нејасна и мрачна, потпуно супротна критеријумима јасности и реда Богдана Поповића. У српској поезији, критици и књижевној историји посвећена је велика пажња Дисовој поезији, јер је песник унео многе промене на нивоу језика, фигура, слика, строфе, песме, осећања и мотива. Уклети песник отуђености, сав у сновима и слутњама, Дис се мало старао о изгледу своје песме и песничком језику. Још од Скерлићеве критике упућене Дисовој поезији, стално се понавља примедба на песничку груба кршења језичких правила и природе језика.

Књижевна афера између Јована Скерлића и Диса није се могла избећи, јер је раскорак међу њима био велики. Несклад на књижевном плану између Скерлића, као носиоца друштвеног морала нације и виталистичке филозофије живота с једне стране, и Диса као представника друкчијих, супротних начела, песничког индивидуализма и визионарства, прерастао је у највећу књижевну аферу. Скерлићев неспоразум са Дисовом поезијом више је наудио самом критичару, а песника је чак заштитио од многих каснијих строжих анализа. У време суровог Скерлићевог напада у оцени „Утопљених душа—Диса су подржали, видели га као песника будућности, визионара, и стали у његову одбрану многи тада водећи критичари и песници за које се везују почеци српске књижевне авангарде.

„Случај Владислава Петковића Диса — који је изазван оштрим критичарским освртом Јована Скерлића на збирку `Утопљене душе` (1911) — постао је један од највећих књижевних афера новијег доба—(Скерлић 1964: 69).

С једне стране, Скерлић је направио велику критичарску грешку јер није разумео језик нове модерне поезије и модернистичке културе, што га је вратило у догму уместо да га поведе у будућност. С друге стране, Скерлић није без основе тврдио да су многи Дисови стихови испуњени баналностима и песничким неукусом и стајали су испод најниже дозвољене мере. Међутим, неоспорно је да је Дис велики песник са малим бројем песама које су обележиле читаву песничку епоху.

Може се рећи да је Дучић српски песнички језик довео у ред, ускладио духовни поредак, а Дис му је открио ирационална својства и дао мета-

физичку димензију којом је изражавао модерну песничку мисао и комуникацију. У Дисовој поезији нема реда у синтакси, сва је прожета мистичним тоном, велом тајанства и делује као нерешива загонетка писана језиком будућности. Од свих песника златног доба, Дис је био међу првима који су осетили и употребили нови песнички језик, нејасан говор који поред спољашње димензије има и унутрашња метафизичка значења у односу на језик свакидашњице, и на тај начин песничку комуникацију подигао до метафизичког споразумевања.

„Дис се заумним језиком служио са невиђеном лакоћом, неусиљено и видовито. Он је у крви носио чудесан смисао за чисту песничку комуникацију; мислио је песнички, видео песнички и дисао на начин модерних песничких врачава; закључивао је једном логиком другачијом од свакодневне—(Палавестра 1995: 328). Дис је песник модерног језичког осећања, а речи, синтагме и реченичке конструкције стварао је у контексту саме песме.

Када је реч о формалним обележјима, с правом се може рећи, да се Дис релативно мало трудио око спољашњег изгледа своје поезије. Његова песма, по оцени Новице Петковића, „није беспрекорна, нарочито не у језику. Па ипак, Дисове песме иду међу најмузикалније на српском језику. Необична инверзија слика, померена синтакса и тамна значења најављивали су нове промене у поезији“ (Петковић 1999: 299). Добро је уочено да је чврста форма коју је прихватио у много чему била неадекватан калуп са којим се сударала његова бујна лирска емотивност. Управо у стилу и језику, Миодраг Павловић налази главне узроке слабости Дисових песама, истичући да му је језик „један од најгорих на коме се у нас поезија писала”.

Владислав Петковић Дис био је опседнут тамом, ништавилом, очајем, смрћу, мрачним погледима на живот и меланхоличним осећањима. Он се беспомоћно мири са невољама и патњама, живот види као тамницу и од зла живота може побећи само ако дух пренесе у неку другу стварност и у блаженство нирване. Као прекретничка појава у песништву и визионар, Дис је био самотан и стално опседнут смрћу и то као обликом духовног незадовољства и метафизичким начелом тајанства живота.

У Дисовој поезији нестаје све што је ведро, све ствари су пролазног карактера. Сам лирски субјект је пасиван, он трпи, њему прилазе емотивно негативно обојене ствари, прилази му бивши и садашњи свет, мртви и живи. Дуг је списак страшних, ноћних долазника који походе лирског субјекта, а он трпи њихове застрашујуће погледе „који немају људско око—Дисова имагинација и виђење односа света и песника досеже до света нирване која празним и мртвим погледом притиска лирског субјекта, све његове идеје и нове мисли, снове и будућност. Свуда је пустош, једину активност лирског субјекта чине његове мисли, креће се једино његова мисао кроз простор и време смрти која подстиче буђење визија и ствари загробног света које прилазе субјекту и походе га. У знаку тог похођења испевао је песму „Нирвана”. „Нема, код Диса, покрета његовог ка свету, увек је то покрет од света ка њему. Не креће се Дис, него се креће свет, јер нема Дис по-

глед већ тај свет има поглед, ту моћ гледања која је за њега моћ судбине чак моћ ништавила—(Константиновић 1984: 243).

Лирски сиже одвија се ноћу или на прелазу између ноћи и дана када се лирском субјекту јавља визија похода мртвих и све што је икада живело походи га прекривајући смрћу целу васиону. Као последица ноћне визије похођења смрти, лирском субјекту нирвана доноси мир свеопште смрти и празнине који га не ослобађа притисака, већ све више притиска као камен, на будућност, на снове, на идеје и све нове мисли. Нирвана не притиска само човека, већ поприма и космичке размере. Песник је немоћан да одоли сили времена, посматра ствари како одлазе из живота у смрт, ишчезавају сви знаци живота, све је мртво, мртви су и бол ни осећања.

Дисову поезију карактерише субјективни космизам, и то већ од настанка његове пролошке песме „Тамница—Траума рођења поприма космичке размере, представља пад у тамницу која је симбол човекове спутаности животом, све нестаје и изумире, чак и сама смрт. Тема смрти је Дисова стална опсесија, смрћу је прожето доживљавање времена, као и прошлости и будућности. За лирског субјекта успомене су мртва прошлост, али је исто тако и будућност прекривена покровом живота. За Дису, и време је прожето смрћу, без жеља и нада за боље сутра, свуда влада пустош, а понирање у успомене метафором је изједначено са спуштањем у гроб. И у „Утопљеним душама“ раскош смрти као тема протеже се из песме у песму. За песника успомене су мртва прошлост, слике понора, све труне, а минули живот и расути дани припадају свету утопљених душа.

Три Дисове песме — „Тамница“, „Можда спава“, и „Нирвана“, садрже главне моменте његове лирске метафизике: рођење као космички догађај, израћање из небића и поновни повратак у небиће, лик идеалне драге, нестваран, неодређен, неименован, тоњење у бездан времена и свеопшти крај свега, нирвана.

У Дисовој поезији прожима се космичко са личним и у складу је са његовим осећањем страха које је повезано са доласком смрти. Осећање страха у Дисовој поезији није исте природе, ни истог порекла, оно је разнородно и уверљиво. Често је осећај страха повезан са доласком смрти, или је пратилац љубави, бола и жудње, а често здружен са самоћом и ћутањем.

Присуство страха аутентично је осећање модерног човека и среће се у Дисовим патриотским песмама. Дис је у знатној мери оплеменио српску патриотску поезију осећањем страха. У збирци „Ми чекамо цара—Дисове родољубиве песме препуне су истинске животне страве, страх и неизвесност постоје на почетку рата и једнако су присутне обе могућности — пропаст и победа. Најбоље Дисове родољубиве песме су из Првог светског рата и често се у овим песмама посеже за библијским сликама. Тако, посежући за новим знацима осећајности и промене сензибилитета код читалаца, преосетљив лирски субјект својим изоштреним чулима и преосетљивим нервима осећа „додир трулог огртача“, „чује да корача сенка тишине“ и „шапат црва“, осећа оно апстрактно и неухватљиво. Дисова збирка песама

„Ми чекамо цара” (1913) представља песнички данак императиву историје, садржи песме које су саздане од елемената из грубе стварности живота, а лирски субјект у њима се разрачунава са пороцима свога доба.

На плану језика Дис није следио, развијао или пак усавршавао „београдски стил—већ је правио језичке девијације и „језичке грешке“. Његова склоност ка иновацијама допринела је развоју стиха. Највећи број песама испевао је у александринцу и јампском једанаестерцу, али је користио и стихове усменог порекла карактеристичне за књижевност романтизма. Симетрични „епски” десетерац и симетрични осмерац, у Дисовој поезији постали су стихови визија и слутњи. У симетричном лирском десетерцу комбинованим са симетричним осмерцем, Дис је испевао песму „Песма без речи—при чему су стихови распоређени у сестине што даје свежину целокупном ритму песме.

Склоност ка специфичном, чланковитом (јасном наглашавању ритмичких целина), тужбаличком стиху, показао је још у првој објављеној песми „Идила—и свој чланковити стих касније је развијао и усавршавао спајајући га са необичном тематиком. То грађење чланковитог, четворочланог стиха повезано је са намером песника да што верније подржава стих тужбалице. У „Песми—Дис је комбиновао четири четворосложна чланка у један стих — шеснаестерац. Илустрације ради, навешћемо последњу строфу песме:

„То је песма // коју рађа // мисџ моја // и сећање,
То је песма // мојих дана // и часова // и прошлости,
То је песма // стара, тешка, // једнолика // кџ кукање,
То је песма // са згаришта // идеала // и младости.”

Чланковитим дванаестерцем као тужбаличким стихом испеване су многе познате песме: „Стара песма—„Идила—„Јесен—„Наши дани—„Роб—„Здовољство”.

Занимљив је спој сатиричне песме и тужбаличког стиха којим је Дис сатиричну песму претварао у тужбалицу, као нпр. песма „Наши дани—у којој даје беспопштену критику савременог друштва.

Као врхунац Дисове иновације и склоности ка чланковитом стиху може се сматрати трочлани тринаестерац који је применио у песми „Можда спава—

„Дисов тринаестерац састављен је од два четворосложна и једног петосложног чланка. Овим стихом опеван је мотив љубави и мртве драге, па је тако метричка алузивност стиха на стих тужбалице нашла своју тематско-мотивску потпору” (Делић 2008: 311).

Највећи број песама Дис је испевао у катренима, али се огледао и у терцинама, квинтама, сестинама и сонету. Највећи број квинти Дис је испевао у јампском једанаестерцу, а Дисова квинта је препознатљива по понављањима и заокружености строфе која подсећа на фигуру круга.

Чврста форма коју је Дис прихватио била је претесна за његове лирске емоције, парнасовски идеал поезије био је супротан његовом песнич-

ком духу, његовим тамним слутњама и визијама и неодређености његовог понирања у биће. Дис се огледао у сталним облицима стиха, стофа и песме, али је дао и лични печат одступајући од норми изабраних облика.

Главни узроци слабости његове поезије по једној групи компетентних критичара (Ј. Скерлић, Б. Поповић, М. Павловић), налазе се у стилу и језику. Дис је био притиснут између традиције и захтева модерног доба. У традицију је био уплетен нераскидивим нитима, а ново је више наслућивао него што је схватао, и дао му израз у коме се осећа спутаност, невештина, недограђеност.

Изгнанство и одвојеност од породице тешко је подносио. Тако, у песмама које је написао у изгнанству („Недовршене песме—„Међу својима—„) друкчија су осећања, и израз је друкчији, више је непосредан, једноставан, језик скоро непеснички, ритам искидан, близак слободном стиху који ће се јавити касније код песника који ће започети ново раздобље наше поезије.

Да је Дис песник промене сензибилитета, говори његова поезија, његов статус у књижевној критици и антологијама. И сам Скерлић је говорио, додуше цинично, да Дис има чула друкчија од других људи, да види ваздух. И то конкретизовање ваздушастог, неухватљивог, невидљивог и апстрактног у живу и пластичну песничку слику, јесте најкарактеристичнија особина Дисове поезије. Дисова тајанственост и загонетност, његова песимистичка визија живота и песимистички усмерени стихови, његова трајна опседнутост темом смрти као обликом духовног незадовољства, надмашиле су песнички просек златног доба српског модернизма.

Пола века након Скерлићеве критике, велики заступник српског модернизма, Зоран Мишић је писао да: „Владислав Петковић Дис, појавио се да наговести велики немир новог века и открије нове изворе поетског сазнања” (Мишић 1967: 142).

Владислав Петковић Дис упркос протоку времена, после једног века остаје песник кога ће читалаштво радо проучавати, а наука често узимати у задатак.

Литература

- Делић 2006: Ј. Делић, *О поетици и поезији српске модерне*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Константиновић 1984: Р. Константиновић, *Биће и језик*, Београд: Просвета, књига VI.
- Мишић 1967: З. Мишић, *Антологија српске поезије*, Београд: Нолит.
- Палавестра 1995: П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности: златно доба 1892-1918*, Београд: СКЗ.
- Петковић 1999: Н. Петковић, *Књижевност XX века*, Београд: Чигоја.
- Скерлић 1964: Ј. Скерлић, *Лажни модернизам у српској књижевности, Сабрана дела Јована Скерлића*, Писци и књиге V, Београд: Српски књижевни гласник.

Miodrag G. Petrović

THE LIVING TOPICALITY OF THE POETRY OF VLADISLAV PETKOVIĆ DIS

Summary

This paper presents Vladislav Petković Dis, a ‘damned’ Serbian poet in whose poetic world there is something mystical, metaphysical and spiritual. His understanding of life as a fall from innocent distances represents a man being thrown into the world, into the stream of life from which he cannot find the way out or change its course. A century after remains Dis and remains the question: isn’t it just this life?

УПОТРЕБА ЕМОТИКОНА КАО ГЛОБАЛНА ПРАКСА НА ДРУШТВЕНОЈ МРЕЖИ**

Апстракт: Емотикони су данас постали глобална пракса у свим видовима савремене комуникације коју готово да је немогуће замислити без њихове употребе. Циљ овог рада јесте испитивање употребе емотикона на највећој светској друштвеној мрежи. Анализирају се три најчешће коришћена емотикона у погледу њихових потенцијалних значења, а у односу на основно значење мотивисано датим симболом. Корпус за анализу сачињен је од насумично одабраних јавних и приватних порука преузетих са профила ауторки. На основу анализе закључује се да су основна значења датих емотикона свакако проширена, као и да се код употребе свих емотикона уочава појава нових значења која нису нужно мотивисана симболом.

Кључне речи: глобализација, социјалне мреже, емотикони, значења.

1. Језик и глобализација

Веза између језика и глобализације толико је јака да се данас у лингвистичкој литератури врло често може срести термин „глобализација језика—(Гаридо 2010: 64). Пет кључних компоненти овог комплексног процеса, како то предлаже Стејџер, чине: 1. све мањи број језика у свету, 2. миграције, 3. туризам и учење језика, 4. све чешћа употреба доминантних језика на интернету и 5. у научним публикацијама (Стејџер 2008: 82-83). Поменути аутор такође дефинише и поменути појам глобализације језика као „процес којим се поједини језици све више користе у интернационалној комуникацији док други губе на истакнутости или чак нестају услед мањка говорника—(Стејџер 2008: 82). Једну од најочигледнијих последица процеса глобализације данас представља довођење у контакт великог броја људи који говоре различитим језицима. Да би комуникација између њих била успешна, пре свега је неопходно да бар један од саговорника говори језик оног другог како би могли да се споразумеју, или да оба саговорника говоре неки други језик, који би им послужио као средство комуникације. На лингвистичком плану, глобализација је пре свега довела до све распрострањеније употребе енглеског језика као интернационалног (Сигуан).

* masa.petrovic@yahoo.com

** Рад је усмено изложен на скупу *Наука и глобализација* на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, који је одржан од 17. до 19. маја 2013. године на Палама.

Појавом првог компјутера 1951. године и, пре свега, интернета 1969. године, јасно је било да ће управо компјутер и интернет постати главни елементи онога што се данас назива процесом глобализације, што доводи до промена и на лингвистичком плану. Први компјутерски програми били су писани на енглеском језику и на располагању су имали 128 знакова који су почивали на алфабету који је у великој мери био заједнички многим европским језицима (Сигуан). Међутим, неки знаци су се и разликовали, тако да, на пример, говорници шпанског језика нису на располагању имали графему „ñ” или обрнути узвичник или упитник, који се ставља на почетак екскламативне, тј. интерогативне реченице. На нашим просторима то се огледало у све чешћој погрешној употреби комбинације слова „d—и „j—којој су корисници прибегавали као замени за слово „Ћ”, које у почетку није пронашло своје место у поменутих 128 знакова. Иако је техника знатно напредовала и данас компјутерски програми постоје на великом броју светских језика, па самим тим и говорници српског данас имају на располагању свих 30 слова азбуке, неретко се може наићи на употребу поменуте комбинације графема. Појава интернета довела је до лакшег и бржег остваривања комуникације, могућности слања брзих и кратких порука, које су довеле до врло честог нарушавања пре свега ортографских, али и синтаксичких структура. Циљ је био што брже и што лакше пренети жељену поруку, па се све чешће прибегавало и употреби скраћеница, симбола и онога што се данас назива емотиконима. *Оцем* емотикона сматра се амерички научник Скот Фалман (Scott Fahlman), који је први употребио емотиконе :-) и :-(19. септембра 1982, тако што је откуцао две тачке, црту и затворену, тј. отворену заграду (Лопес Неира 2009: 10).

2. Емотикони – нови вид комуникације

Реч емотикон је неологизам настао комбинацијом речи емоција (emotion) и икона (icon) (Ернандес Паћеко и Мирафлорес Гомес 2004). Као једну од адекватнијих дефиниција емотикона можемо навести ону коју је дала Радић-Бојанић (2007), а којом се емотикони заправо дефинишу као симболи који за циљ имају имитирање израза лица, односно фацијалне експресије учесника у комуникацији, а настају комбинацијом интерпункцијских знакова, слова и других карактера на тастатури. Нешто другачију дефиницију дали су Волтер и Д' Адарио (2001), за које су емотикони графичке репрезентације фацијалних израза, које су уметнуте у електронске поруке. Њихова примарна сврха јесте изражавање емоција и ставова према примаоцу поруке или теми, али често имају и функцију скраћеница, тако што на сажет начин изражавају неки семантички или прагматички садржај који се у разговору изражава лексичким средствима (Радић-Бојанић 2007: 63). Помоћу ових ортографских симбола аутор изражава своје расположење и на тај начин поруци додаје извесну семантичку нијансу коју читалац из саме поруке другачије не би могао извући (Дринчић 2011: 42).

Као што се врло често може наићи на извесне разлике у дефинисању овог феномена, тако се на исте може наићи и када је у питању класификација емотикона. Једна од могућих јесте она према којој се емотикони деле, пре свега, на емотиконе оксиденталног и оријенталног кода. Оно што карактерише емотиконе оксиденталног кода је то што се они посматрају вертикално, па је за њихово читање неопходно наклонити главу за 90 степени ка левом рамену. Ту спадају емотикони као што су :-(- или :-P. Са друге стране, емотикони оријенталног кода читају се хоризонтално, и примери ове врсте емотикона били би (^_^) или (@_@) (Мартинес Санћес 2007: 9). Једна од основних функција употребе емотикона јесте њихова економичност, али се из претходно наведених примера може закључити да су емотикони оксиденталног кода за нијансу економичнији од оних оријенталног типа, и да се чак та економичност још више може интензивирати, будући да се врло често употребљавају без цртице која представља нос, па тако имамо :) :(или :P.

Са друге стране, емотикони се могу поделити и на основу смисла, тј. информације коју би требало да пренесу. Вилсон их, према том критеријуму, дели у неколико група: у прву спадају они који служе да пренесу осећања пошљаоца поруке, у другу спадају они који за циљ имају да допринесу интерпретацији поруке, тј. представљају индикаторе ироније и хумора, док трећу групу чине емотикони које Вилсон назива средствима учтивости (Лопес Неира 2009: 28).

Као што је већ речено, основна функција емотикона јесте да пренесу осећања, мисли и расположења, али такође и да допринесу економичности конверзације, тј. да се са што мање употребљених симбола каже што више. Такође, служе и да отклоне евентуалне неспоразуме до којих би могло доћи због одсуства вербалне комуникације (Лопес Неира 2009: 29). Међутим, ова њихова последња функција неретко може да изазове и контраефекат, уколико се одређени емотикон који може двосмислено да се протумачи, не употреби адекватно.

Сваки емотикон има одређени облик који у извесној мери може да варира од једног до другог корисника. Тако се нпр. осећање среће може изразити на различите начине, као што су: :), :-), :o), (:, :))))). Многи аутори бавили су се класификацијом емотикона и њиховим основним значењима, али најчешће нису улазили дубље у анализу истих, и евентуалне нијансе у значењу које могу попримити у зависности од контекста. Једну од комплекснијих класификација дао је и Дејвид Кристал, који је емотиконе поделио у три групе: основни емотикони, шаљиви емотикони и емотикони који *причају причу* (Кристал 2004: 37). У продужетку наводимо делимично преузету табелу, са свим основним емотиконима које је Кристал набројао и неким од шаљивих, како би послужили као илустрација.

Основни емотикони			
Емотикон	Значење	Емотикон	Значење
:-)	срећа, радост	%-(%-)	збуњеност
:(	туга, незадовољство	:-o 8-o	шок, изненађење
;-)	намигивање	:-] :-[	сарказам
:-(; ~-(	Плач		
Шаљиви емотикони			
Емотикон	Значење	Емотикон	Значење
[:-)	вокмен	:-{)	бркови
8-)	наочаре	:-*)	припитост
V:-)	наочаре на глави	:-:-)	панкер

Табела 1. Класификација емотикона према Дејвиду Кристалу

Из наведене табеле може се закључити да је број емотикона којима се можемо послужити веома широк. Шта више, постојеће листе или чак електронски речници емотикона (нпр. www.smileydictionary.com) свакодневно се допуњују, а уз то почињу да настају емотикон речници одређених струка (в. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC543876/>). Међутим, јасно је такође да се на велики број њих врло ретко или готово никад не наилази у свакодневној комуникацији на друштвеним мрежама.

Емотикони могу бити „конвенционални—тј. консензусом договорени у оквиру заједнице корисника, али и „импровизовани—или новонастали рекомбиновањем и репликовањем у новим околностима (Њуејд 2004).

3. Употреба емотикона у компјутерски посредованој комуникацији

Употреба емотикона до те мере заступљена је на друштвеној мрежи, као и у интернет и СМС комуникацији уопште, да су корисницима емотикони постали готово неизоставни елемент сваког исказа. Шта више, у случају *неупотребе* емотикона корисник све чешће остаје у недоумици на који начин да интерпретира поруку, а да интерпретација буде у складу са жељеном од стране пошиљаоца поруке.

Сузан К. Лангер, амерички филозоф, језик описује као медијум којим се слабо изражава наша емоционална природа, па се невербални чинови попут промене гласа, размењивања погледа и других сматрају неопходним како би се дошло до одређених конотација (Розентрегер 2008: 3). У тренутку када је тек отпочињала употреба интернета, није било могуће замислити начин на који би се пренели звукови, говор, прозодијске карактеристике попут интонације, ритма, јачине, као ни остале истанчане карактеристике квалитета гласа (Азума, Ебнер 2008: 972). Херинг (2010: 250) сматра да су емотикони конструисани као индикатори афективних стања, чија је сврха да пренесу нелингвистичку информацију која се у комуникацији лицем у лице остварује кроз изразе лица и друге телесне индикаторе.

Кристал (2004) додаје да су онлајн интеракцији недостајали изрази лица и говор тела као неопходни за изражавање мишљења и ставова, те сматра да су емотикони уведени како би се попунила празнина у оваквој врсти комуникације. Међутим, временом употреба емотикона постаје све учесталија. Један од разлога који се најчешће наводи јесте – економичност. Наиме, Кристал (2010: 416) закључује да би било веома тешко да се садржај који емотикон преноси на економичан начин изрази речима, па је управо ова карактеристика емотикона један од највећих разлога њихове распрострањености. „Уз емотикон попут смајлија потребно је додати само неколико речи у разговор—Ћуејц 2004).

С друге стране, поједини аутори као најважнију функцију емотикона издвајају редунданцу (в. Јус 2011). Наиме, наводи се да анализа емотикона показује да су они често редундантни у односу на куцани текст који им претходи, следи, или у случајевима када је емотикон у медијалној позицији, нпр.: Веома сам срећан данас. :-) (Јус 2011: 168).

Међутим, упркос томе што се примери попут овог могу наћи на друштвеним мрежама, став да је најважнија функција емотикона редунданција, ипак се чини неоправданим. У прилог томе, Деркс и др. (2008) закључују да емотикон даје додатну емфазу у односу на неутралну интерпретацију коју би порука имала без њега, као и да, на пример, позитивна порука коју прати „смајл емотикон—може имати интерпретацију веће среће. Ипак, Јус даље у књизи наводи да емотикони некада могу променити значење поруке редукујући јој снагу или поништавајући пропозиционални садржај, те у том случају имају улогу сличну невербалном понашању у комуникацији лицем у лице. Такође се додаје да емотикон може ублажити значење поруке или пак означити супротност у односу на дословно значење текста, као што је случај са намигивањем, нпр.: Само идиот као што си ти може да уради тако нешто. ;-) (Јус 2011: 168). Поред тога, њихова употреба толико се интензивирала да се не само појављују у различитим позицијама у односу на лингвистички садржај већ почињу и да га замењују.

Да се редунданца не може назвати једном од најважнијих функција емотикона показују и примери где емотикони замењују реч или се чак употребљавају самостално, без вербалног садржаја, као нпр.: ☺ midsummer! – happy midsummer!. Сегерстад (2004: 48) објашњава да употребљени емотикон не означава само емоцију, већ замењује лексему срећна.

У нашем насумично одабраном корпусу потврђује се и коришћење емотикона као потпуна замена вербалном садржају:

(1) Дарко: И ко ради јутарњи 1. јануара?

Милица: :-).

Овакву самосталну употребу емотикона, без текстуалног исказа, Провин и др. (2007) називају *голим емотиконима*. Њуејц (2004) сматра да је употреба емотикона као замена за читаву реченицу најновији комуникативни изум. „Нисам мислио оно што сам рекао: смејао сам се или бар смешкао док сам писао ово што сам управо написао—или једноставно ставите

:-). На основу оваквих тврдњи може се закључити да редунданца не може сматрати једном од најважнијих функција емотикона, као и да се економичности, свакако не може дати приоритет као разлогу за употребу емотикона, већ да се њихова све већа присутност у компјутерској комуникацији може оправдати једино потребом корисника да емотиконом што више надокнаде све оно што се у оваквој врсти комуникације губи у односу на комуникацију лицем у лице.

4. Још нека значења најфреквентније коришћених емотикона на друштвеној мрежи Фејсбук

Како се појединачни радови на тему емотикона најчешће осврћу на функције и значај који они имају, уз појединачна значења која додају емотикону или евентуалну напомену о значењу датих емотикона у речницима емотикона, циљ овог рада састоји се у илустровању препознавања додатних значења које емотикон може имати, а која, у зависности од контекста, и нису мотивисана самим симболом.

Прихватићемо став Јуса да су најтипичнији емотикони „срећа—:-), „туга—:-(и „намигивање—;-). Исто тако, и Кристал (2004) ова три емотикона истим овим редом ставља на прва три места у групи основних емотикона. На основу личних профила ауторки овог рада на друштвеној мрежи Фејсбук (Facebook) састављен је корпус од насумично одабраних примера који су садржали по један од већ поменутих три емотикона.

Емотикон :-), за који се и у српском језику усталио назив смајли, јесте емотикон који је званично први и настао и чији назив аутори често изједначавају са термином емотикон. Аутор самог емотикона навео је, још 1982, да овај емотикон има значење маркера шале, док је, као њему супротан, предложио емотикон :-(. Међутим, како временом употреба ових емотикона постаје све израженија, уз основно значење почињу да се јављају нова како приближна тако и доста различита значења у односу на основно.

Поред значења маркера шале, најчешће се наводи да корисник употребљава емотикон :-), уколико жели да порука има позитивну интерпретацију или се њоме означава срећа/радост аутора поруке, док се емотикон :-(користи да изражавање туге или озбиљности (Дринчић 2011). Трећем емотикону по фреквентности, ;-), најчешће је додељивано значење флерта.

Како се циљ овог рада не састоји у изналажењу свих потенцијалних значења, већ поменутих емотикона на ограниченом корпусу, покушаћемо да на примерима илуструјемо само нека од значења која дати емотикони имају у одређеним контекстима, а која су немотивисана самим симболом и не спадају у проширена значења у односу на основно значење, често помињано у литератури.

4.1. Поред означавања среће/радости, смајли емотикон најчешће се користи за ублажавање исказа од стране аутора, али и изражавање ироније. Нпр.:

(2) Драги другари, немојте се сликати са другим људим, ако ћете после да их исечете са слике... :)

(3) Данас пршутујада и ракијада на гробљима. :)

Примери (2) и (3) јасно показују да се емотикон :-) не користи да означи осмех који би у оваквој врсти комуникације недостајао у односу на комуникацију лицем у лице, нити осећај среће који аутор жели да пренесе као емоцију додату текстуалном исказу. У којој се мери ова афективна стања могу назвати емоцијама, биће речи у наредном поглављу овог рада.

Остали примери из насумично одабраног корпуса показују да се поменути емотикон може користити и када аутор жели да буде духовит, двосмислен, учтив, љубазан, довитљив. Поред изражавања афективних стања, емотикон се користи и код изражавања ставова, појачавања снаге вербалног исказа, али исто тако може бити и потпуно редундантан.

4.2. Поред изражавања туге и озбиљности, емотикон :-(углавном се употребљава уколико аутор жели да изрази негодовање због садржаја исказа, или неизвесност.

(4) Морам да идем да се купам. :-(

(5) Идем сутра код лекара. Видећемо шта ће да каже. :-(

Такође, овај емотикон употребљава се уз вербални садржај да означи стање досаде/мрзовоље аутора, изражавање става, али, такође као и смајли, може бити потпуно редундантан.

4.3. Иако се емотикон :-) претежно дефинише као емотикон који се употребљава да означи шалу, примери из корпуса показују да се шала означава емотиконом ;-) у готово једнакој мери као и смајли емотиконом. Емотикон за намигивање најчешће се дефинише као емотикон којим се означава намера аутора да прималац поруке исту интерпретира као знак флерта. Поред тога, овај емотикон такође се употребљава када аутор има намеру да његов исказ буде интерпретиран као духовит, да исказе срећу/радост. Као нпр.:

(6) Положио сам га! ;-)

Издвојени примери недвосмислено показују да се један исти емотикон може користити да означи више неповезаних значења, иронију, слагање са саговорником, али и он може, у нешто мањој мери у односу на претходна два емотикона, бити редундантан. Питање које би се евентуално могло поставити на основу овакве анализе јесте како прималац поруке долази до оваквих интерпретација с обзиром на то да оне нису мотивисане самим симболом, поготово ако се узме у обзир да један исти емотикон може означавати потпуно различита афективна стања – срећу, иронију, љубазност, духовитост. Одговор на ово питање у оквиру овог рада може бити само делимичан. Наиме, уколико анализирамо емотикон коме је придружен текстуални исказ, онда се може претпоставити да значење самог исказа у ве-

ликој мери одређује значење емотикона, али да су грешке у интерпретацији и тада могуће. Међутим, уколико је емотикон го, тј. уколико га не прати вербални садржај, онда се значење добија из ширег контекста, али су и у овом случају погрешне интерпретације могуће. Подробнија анализа о томе како доћи до тачне интерпретације и грешке свести на минимум, може бити предмет анализе будућих радова у овој области.

5. Емотикон и емоција

Иако је термин емотикон састављен од лексема емоција и икона, Јус (2011: 166) овај термин сматра неодговарајућим. Наиме, многи аутори мишљења су да је примарна сврха емотикона изражавање емоција (в. Радић-Бојанић 2007), које вербални кодови не могу пренети, али са фреквентнијом употребом емотикона, проширивањем и додавањем нових значења, ова функција емотикона све чешће бива доведена у питање.

Дреснер и Херинг (2010: 252) објашњавају да је концепција емотикона у најбољем случају некомплетна, јер се често изостављају важни аспекти њихове употребе. По њиховом мишљењу, на основу уноса у речницима емотикона, многи емотикони не означавају само једну емоцију или не означавају емоцију уопште. „Да ли је лице са исплаженим језиком, тј. ;-Р – знак специфичне емоције? Многи извори му додељују значење увреде, флерта и сарказма, сва се она могу повезати са емотивним стањима, али нису емоције пер се—(Дреснер и Херинг, 2010: 252). Такође, они анализирају и емотикон намигивања објашњавајући да он означава да се аутор шали, али и да се шале не повезују са само једним емотивним стањем, тј. да се људи могу шалити и када су срећни, али и када су тужни. Позивајући се на ставове Волфове (Волф 2000), наводе да функција смајли емотикона није само да изрази срећу или било коју другу појединачну емоцију. Иако, на пример, сарказам и задиркивање настају од различитих емоција, не може се са сигурношћу рећи да они конституишу емоцију (Волф 2000:832).

Међутим, уколико прихватимо став да емотикони не означавају (само) емоцију, остаје нејасно шта тачно они означавају јер досадашњи радови у оквиру ове области нису дали одговор на ово питање. Дреснер и Херинг (2010: 255) предлажу да се емотикони дефинишу као индикатори илокуцијске силе текстуалног исказа уз који стоје. Њихова употреба не доприноси пропозиционалном садржају, али се, с друге стране, они не могу само сматрати екстралингвистичким комуникационим каналом којим се назначавају емоције (Дреснер и Херинг 2010: 255).

Ипак, овакво објашњење може се прихватити само делимично, тј. једино уколико постоји текстуални исказ који би емотикон модификовао/допунио. У случају да он не постоји, односно да се читава порука састоји само од голог емотикона, онда се они не могу сматрати модификаторима или допунама, јер је једина функција дате поруке она коју носи сам

емотикон. Међутим, главна функција коју би емотикон у таквим случајевима имао, остаје као питање за наредна истраживања.

6. Закључак

Све фреквентнија употреба емотикона на друштвеној мрежи природно је утицала на интересовања везана за њихове функције и значења. Иако се њихова употреба у неким контекстима сматра неприкладном или недовољно формалном, њихова продукција постала је и софтверски аутоматизована, а листе постојећих емотикона неисцрпне, те је јасно да ће се комуникација овакве врсте надаље само интензивирати. Упркос чињеници да се у оквиру радова у овој области најчешће констатују основна значења ових симбола, закључује се да су таква значења анализираних емотикона свакако проширена, као и да се код употребе свих емотикона уочава појава нових значења која нису нужно мотивисана симболом. Такође се закључује да се сва потенцијална значења појединачног емотикона не могу ограничити нити подвести под коначну листу, већ да се до њих долази само на основу контекста.

Литература

- Азума, Ебнер 2008: J. Azuma, M. Ebner, A stylistic analysis of graphic emoticons, *Proceeding of World Conference on Educational Media, Hypermedia and Telecommunications*, <http://lamp.tugraz.ac.at/~i203/ebner/publication/08_edmedia_emotion.pdf>, 17. 5. 2013.
- Волтер, Д'Адаро 2001: J. B. Walther & K. P. D'Addario, The impact of emoticons on message interpretation in computer-mediated communication, *Social Science Computer Review* 19, 324-327.
- Волф 2000: A. Wolf, Emotional expression online: Gender differences in emoticon use, *Cyber Psychology and Behaviour*, 3, 827-833.
- Гаридо 2010: J. Garrido, Lengua y globalización: inglés global y español pluricéntrico, *Historia y Comunicación Social*.
- Деркс и др. 2008: D. Derks, A. H. Fischer, and A. Bos, The role of emotion in computer mediated communication: A review, *Computers in Human Behaviour*, Vol 24, Issue 3, 766-785.
- Дреснер и Херинг 2010: E. Dresner, S. Herring, *Functions of the Non-Verbal in CMC: Emoticons and Illocutionary Force*, *Communication Theory*, <<http://ella.slis.indiana.edu/~herring/emoticons.pdf>>, 23. 4. 2013.
- Дринчић 2011: G. Drinčić, Diskurs računarski posredovane komunikacije kao novi jezički vid: између govornoga i pisanoga jezika, u: *Lingua montenegrina*, Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje.

- Ернандес Паћеко и Мирафлорес Гомес 2004: J. Hernández Pacheco, L. Miraflores Gómez, E. Lenguaje SMS: la alfabetización de los jóvenes en el siglo XXI, *Educación y futuro: revista de investigación aplicada y experiencias educativas*.
- Јус 2011: Yus, F. *Cyberpragmatics: Internet-mediated communication in context*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- Кристал 2004: D. Crystal, *Language and the Internet*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Кристал 2010: D. Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, third edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лопес Неира 2009: E. López Neira, *Caracterización de las funciones de los emoticones en interacciones virtuales de chat abierto*, Pontificia Universidad Javeriana, <<http://www.javeriana.edu.co/biblos/tesis/comunicacion/tesis263.pdf>>, 15. 9. 2013.
- Мартинес Санћес 2007: J. M. Martínez Sánchez, Emoticonos o la codificación emotiva de la comunicación hipertextual, *Revista Digital Universitaria*, <http://www.revista.unam.mx/vol.8/num8/art57/ago_art57.pdf>, 10. 9. 2013.
- Њејџ 2004: T. Newage, *Conversational analysis of chatroom talk*, Ph. D. dissertation, University of South Australia.
- Провине и др. 2007: R. Provine, R. Spencer, D. Mandel, Emotional expression online: Emoticons punctuate website text messages, *Journal of Language and Social Psychology*, 26 (3), 299-307.
- Радић-Бојанић 2007: B. Radić-Bojanić, *Neko za chat?!: Diskurs elektronskih ćaskaonica na engleskom i srpskom jeziku*, Novi Sad: Futura publikacije.
- Розентрегер 2008: S. Rosentrager, *Emoticons as a new means of communication in Italy and Germany*, scholarly essay, <<http://books.google.rs/books?id=rOMG2NQNAZYC&printsec=frontcover&hl=sr#v=onepage&q=suzanne&f=false>>, 5. 7. 2013.
- Сегерстад 2004: Segerstad, Ylva Hard af. Language in SMS – a sociolinguistic view, u: *The Inside Text: Social, Cultural and Design Perspectives on SMS*, ur.: R. Harper, L. Palen i A. Taylor.
- Сигуан: M. Siguán, *Las lenguas y la globalización*, <http://www.euskara.euskadi.net/r59-bpeduki/es/contenidos/informacion/artik26_1_siguán_08_07/es_siguán/adjuntos/Miquel-Siguán-cas.pdf>, 9. 7. 2013.
- Стејдер 2008: M. Steger, *Globalization. A very short introduction*, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press.

Maša Z. Petrović
Neda M. Vidanović

EL USO DE LOS EMOTICONOS COMO UNA PRÁCTICA GLOBAL EN LA RED SOCIAL

Resumen

Actualmente, los emoticonos representan una práctica global en todos los ámbitos de la comunicación actual, la cual no se podría imaginar sin su uso. El objetivo de este trabajo es investigar sobre el uso de dichos emoticonos en la red social más grande del mundo. Se analizan los tres emoticonos más utilizados en cuanto a sus posibles significados y en relación con su significado primario reflejado por el símbolo dado. El corpus está compuesto por los mensajes, tanto públicos como privados, elegidos al azar de los "perfiles" de las autoras del trabajo. Basándose en dicho análisis, se llega a la conclusión de que, evidentemente, los significados primarios se amplían y en su uso aparecen nuevos significados que no están necesariamente reflejados en el símbolo.

СУПСТАНТИВАТИ КАО СТРУКТУРНИ ЕЛЕМЕНТИ ФРАЗЕМА

Апстракт: О фразеологији, њеном пољу истраживања, предмету и проблемима доста је писано. Приступу проучавању наведене тематике били су разноврсни. Оцењујући развој фразеолошких истраживања до савремене лингвистичке дисциплине каква је данас, В. Н. Телија каже да су једни достигли циљ, док су се други нашли у ћорсокаку. Међутим, постоје и путеви „којима се ређе иде— (Телија 1996: 11). Један од неистражених аспеката била би синтеза две лингвистичке гране – дериватологије и фразеологије, што представља тему овог рада: на материјалу фразеолошких јединица испитивали смо творбено порекло лексема које улазе у састав фразема, тачније, анализирали смо фраземе са супстантиватима као структурним елементима.

Кључне речи: фразеологија, фразема, супстантиват, преводни еквивалент, преводни аналог, лакуна.

0. *Фразеолошке јединице у лингвистичким проучавањима.* У једној фази развоја фразеологије, лингвистичке дисциплине која се бави проучавањем фразеолошких обрта, поставило се питање које све синтагматске везе треба класификовати као идиоме и колико јака веза међу члановима једне синтагме треба да постоји да би се они сматрали фразеологизмом. Данас фразеологизам дефинишемо као синтагматску везу међу чијим компонентама постоји јака семантичка веза, синтагма чије значење не представља прост збир значења њених компоненти већ је у питању својеврстан семантички резиме.

Концепција фразеологизма као устаљене синтагме, чији се смисао не може извући из збира лексема које га чине потекла је од швајцарског лингвисте Шарла Балија. На руском говорном подручју један од пионира на пољу фразеологије био је В. В. Виноградов, док је данас ово веома популарна лингвистичка дисциплина.

Виноградовљева теза да су ове синтагме за савремени језик целовите и не могу бити растављене ни на синтаксичкој, ни на лексикосемантичкој равни (Виноградов 1977: 141) данас је знатно ревидирана. То се посебно види у једном слободном стилу као што су разговорни и књижевни функционални стил, где се компоненте које улазе у састав једне овакве језичке творевине могу мењати (у појединим случајевима могу међусобно заменити места), а такође се могу изоставити и скратити захваљујући чињеници да се ради о општепознатим синтагматским везама које сви познају

* jelena.lepojevic@filfak.ni.ac.rs

у датом облику.

Које јединице треба класификовати као фразеологизме, којим се критеријумима служити при њиховој подели, као и еквивалентност на рускосрпском плану централна су тема докторске дисертације А. Пејановић. У *Фразеологији Горског вијенца* аутор полази од већ утемељених ставова својих претходника, али и износи низ другачијих решења који су блиски нашем схватању. Такође смо, по угледу на поменутог аутора, појам и термин фразеологизам (фразеолошка јединица) користили „у ширем смислу, у значењу језичке јединице коју карактерише релативна устаљеност облика и значења, способност репродуковања у готовом облику, експресивност, сликовитост, идиоматичност и синтагматичност (вишелексемност)“—(Пејановић 2010: 8).

1. *Особине фразема*. Поред свих наведених карактеристика, фразеологизам поседује, што је можда и најважније, јаку национално-културолошку компоненту, те је проналажење адекватног еквивалента за одређени фразеологизам најтежи и најзахтевнији задатак са којим се преводилац, односно лингвиста, може срести. „Фразеологизам обично чува, поред јединственог лексичког значења, националну специфичност и сликовитост изражену управо одређеним лексичким јединицама које га чине. Тешкоће у преводу фразеологизама огледају се и на плану семантизације – утврђивања њиховог значења, симболичког поља и функције у датом контексту, и на плану изражавања – налажења адекватних по сликовитости, значењу и стилској боји, израза у језику превода“—(Маројевић 1989: 28).

Велики број теоретичара преводњења сматра да је фразеолошки фонд сваког језика спада у онај језички слој који је најсложенији за преводјење. „Разлози за то су неколики: а) фразеологизми су специфичне језичке јединице које, за разлику од већине лексичких јединица, имају изразито наглашену конотативну функцију. Она је понекад израженија од денотативне. За разлику од основне функције – именовања предмета и појава спољашњег свијета, конотативна функција (која је својствена и многим ријечима) заснована је на експресивности језичких јединица, помоћу које оне изражавају емоционални и вриједносни субјективни став говорника према одређеној појави; б) то су стилски маркиране јединице језика чија је сфера употребе ограничена (одређени фразеологизми користе се у разговорном, књишком језику или жаргону итд.); в) фразеологизми су лингвокултуролошке јединице у којима су регистровани и запамћени обичаји, обреди, вјеровања, навике, фолклор одређеног народа, а управо су ти сегменти духовне и материјалне културе човјекове самосвојни и другачији код сваког народа, па самим тим фразеолошки инвентар једног језика представља својеврсну ризницу културе одређеног народа, која се прелама кроз језик и налази свој одраз у њему, а посебно у фразеологији стварајући језичку слику свијета једног етноса. Другим ријечима, велики број фразеолошких јединица садржи у свом значењу и етнокултурну компоненту која је у већини случајева

тешко преводива, а понекад можда и непреводива—(Пејановић 2010: 157).

Такође, у теорији преводјења влада мишљење да фразеологизам, кад год је то могуће, треба преводити фразеологизмом. Међутим, овај став се не може безусловно спровести у пракси: „Неподударане језичких слика свијета, а ми бисмо додали: и фразеолошких слика свијета, често у процесу преводјења приморава преводиоца да жртвује неку количину информација коју ће на другом мјесту евентуално компензовати—(Пејановић 2010: 158).

Пронаћи примере за илустрацију ове појаве није било нимало лако. Фразеологизми су структуре које се употребљавају у одређеним, специфичним ситуацијама, њихова употреба у језику није насумична већ се фразеологизмом сумира, подвлачи, истиче се поука. Један од ретких примера које проналазимо у примарној грађи је следећи:

(1)

Мадемуазелъ знала подноготную
сестры Антиповой.

Мадмуазел је веровала да познаје
Антипову у душу.

ДЖ, к. I, ч. V, 4, с 161

ДокЖ, т. I, г. V, 4, стр. 191

Наведени фразеологизам (*Знать [узнать] всю подноготную* — знати све о ком-либо [От старинной пытки — запускания игл или гвоздей под ногти, чтобы заставить обвиняемого говорить правду] Ф/Л, с 378) није саставни део српског система па се као његов преводни еквивалент појављује конструкција *познавати (некога) у душу* — фразеологизам у чији састав не улази супстантиват, а такви фразеологизми нису представљали поље нашег интересовања.

Како је тематика овог рада била специфична, имајући у виду све досад изложено, није се ни могло очекивати да ћемо пронаћи адекватан број примера у нашем примарном корпусу (у књижевним делима), те смо материјал за ово поглавље потражили у секундарној грађи: у Жуковљевом *Речнику руских пословица и изрека*, те у Вуковим *Српским народним пословицама*. Фразеологизме смо, што се руског језика тиче, ексцерпирали из фразеолошких речника Феодосова/Лапицког и Молоткова (1968), док су примери на српском језику забележени у фразеолошким речницима Ђ. Оташевића и Ј. Матешаића.

2. *Поредбена анализа*. Један фразеологизам и његов преводни еквивалент мора карактерисати подударност и на плану сликовитости, и на плану семантике; притом, они могу, али и не морају бити исте лексичко-синтаксичке структуре. С обзиром на генетску сродност руског и српског језика и на велики степен еквивалентности на свим језичким нивоима, слично је и на фразеолошком плану.

(2)

Воскреснуть из мертвых – о човеку, считавшемся погибшим или пропавшем без вести.

Ф/Л, с 75

Дићи (дигнути/дизати) (некога) из (од) *мртвих* – неочекивано излечити некога ко је био озбиљно болестан.

ЂО, стр. 514

Лексичко-семантички еквивалент наведеном руском фразеологизму у српском језику би била синтагма *Васкрснути из мртвих*, али овај пример не налазимо у фразеолошком речнику који нам је послужио као секундарни корпус.

(3)

Глас вопиющего в пустыне книжн. – о призыве, остающемся без ответа.

Ф/Л, с 103

Глас *вапијућег* у пустињи – узалудан позив на нешто, узалудан покушај да се утиче на некога.

ЂО, стр. 93

(4)

Черным по белому (написано) – ясно, совершенно четко.

Ф/Л, с 578

Црно на *бело* – написмено, потпуно, јасно, аргументовано.

ЂО, стр. 39

(5)

Переливать из пустого в порожнее – заниматься бесполезным делом, вести пустые разговоры.

Ф/Л, с 391

Пресипати (претакати) из *шупљег* у *празно* – бавити се бескорисним, жаловим пословима; водити празне разговоре.

ЂО, стр. 1045

Наведени идиом одликује фреквентна употреба у вербалном дискурсу, а проналазимо га и у књижевном материјалу:

(6)

[...] и Юрий Андреевич так устал от троесуточного переливания из пустого в порожнее, что был счастлив расстаться с ними.

ДЖ, к. I, ч. VI, 7, с 224

[...] и Јуриј Андрејевић се толико уморио од тродневног пресипања из *шупљег* у *празно* да је једва чекао да оде.

ДокЖ, т. I, г. VI, 7, стр. 257

(7)

Настаивать на своем – упорно и последовательно придерживаться каких-то взглядов, принципов, отстаивать их.

Ф/Л, с 312

Гонити *своје* – упорно остајати при свом ставу, мишљењу упркос изнетим доказима, аргументима, тврдоглаво радити по својој вољи.

ЂО, стр. 160

Издвојени фразеологизми не припадају истом типу образовања, али се њихова семантичка поља у одређеним сегментима поклапају.

Серый у руској фрази у примеру (8) означава вука (валить на волка: напр., пропажу скотины), а у српском слична фраза са животињом у главној роли би била *Магаре товаре док не липше*, с тим да у њен састав не улази ниједан супстантиват:

(8)

Вали все на *серого*, *серый* все свезет – сваливай всю вину, тяжесть, работу и т. п. на того, кто не может ответить.

Ф/Л, с 46

Претурити бригу на *другога* – неки посао, дужност и сл. пребацили на другога.

ЂО, стр. 83

И следећи наведени фразеологизми нису лексичко-синтаксички еквиваленти, али семантички свакако јесу, јер се семантизују готово идентично:

(9)

Као глувом говорити – говорити узалуд.

ЂО, стр. 152

Дурака (дураков) *лечить*, что *мертвого* *лечить* – о бессмысленности, бесполезности объяснять, растолковывать кому-либо что-либо.

Као глухому добро јутро – узалуд.

Мат, стр. 223

Ф/Л, с 153

У грађи на руском језику проналазимо и фразеологизме чији еквиваленти у српском језику постоје, али нису забележени у речницима које смо користили као секундарну грађу: рецимо, фразеологизам из примера (11) није забележен у фразеолошким речницима, као ни у речнику САНУ ни под одредницом *обешени нити конопац*. Из тог разлога, за неке од примера који следе, не можемо навести библиографске податке:

(10)

Первый среди равных – выдающийся, главный, ведущий.

Ф/Л, с 362

Први међу *првима* – најбољи од свих.

Р МС, т. IV, стр. 869

За еквивалентну форму руском фразеологизму у литератури на српском језику налазимо потврду за наведени облик. Супстантивизирани форми *первый* и *први* представљају формалнограматичке еквиваленте, док код друга два супстантивата имамо разлику у творбеним базама: руски је настао на бази *придева*, а у српском језику се ради о поимениченој форми редног броја. Међутим, устаљени еквивалент је и *Први* међу *једнакима*, који у грађи није потврђен. У том случају се, и код другог пара супстантивата у оба језика ради о *придеву* као творбеној бази.

Код следећег фразеологизма руски супстантиват је поименичена форма партиципа која је најпре прошла кроз процес адјективизације, а у српском језику се ради о придеву одређеног вида *обешени*, чије је порекло такође партиципско. Наведени српски фразеологизам није забележен ни у једном од истраживаних речника.

(11)

В доме повешенного не говорят о веревке – в чьем-либо присутствии не говорят о том, что неприятно напоминает о его слабостях, недостатках, каких-либо бедах и т. п.

Ф/Л, с 374

У кући *обешеног* се не говори о конопцу.

Тек код следећег пара еквивалената (12) немамо подударност на творбеном плану: наведена фраза се у српском јавља у два облика, али су обе именице деривати по пореклу.

(12)

Утопающий (и) за соломинку хватается – в безвыходном положении как к последней надежде на спасение прибегают даже к такому средству, которое вряд ли может помочь.

Ф/Л, с 556

Утопљеник/дављеник¹ се за сламку хвата – онај који је у великој опасности тражи спаса где било и где нема никаквог изгледа на успех.

Р САНУ, т. IV, стр. 11

3. *Пословице кад подврста фразеологизама.* Пословице и народне изреке представљају својеврсну фразеолошку форму. Да граница међу фразеологизмима у ужем смислу и пословицама није увек јасна говоре и следећи примери које смо пронашли у оба речника: у једном су, дакле, класификовани као пословице, у другом као фразеологизми:

(13)

Кто другому яму роет (копает), сам в нее попадет (попадает).

Ж, с 219

Ко *другоме* јаму копа, сам ће у њу пасти – онај ко другоме припрема замку, зло и сл. настрада сам.

Не рой *другому* яму, сам в нее попадешь — неприятность может случиться и с тем, кто желает или делает ее другим .

Ф/Л, с 451

Р САНУ, т. VIII, стр. 548

¹ Наведена пословица потврђена је и у описној форми *ко се топи хвата се за пјену*. Овај облик забележен је у *Горском вијенцу* који А. Пејановић користи као примарну грађу у својој монографији. Више о томе у: Пејановић 2010: 88.

(14)

Всякому (каждому) своя болячка
больна.

Ж, с 81

Свакоме је своја мука највећа.

Всякому (каждому) своя болячка
больна – каждого волнует то, что
ему близко, дорого.

Ф/Л, с 84

(15)

Бережного и бог бережит.

Ж, с 42

Ко се чува, и Бог га чува.

Береженого Бог бережет – осторо-
жность, осмотрительность никогда
не бывает лишней.

Ф/Л, с 22

Српски еквиваленти нису забележени у нашој секундарној грађи (речницима пословица и фразеологизама српског језика), али се у употреби могу чути у наведеном облику. Последњи српски фразеологизам (15) не спада у домен нашег интересовања, с обзиром на то да у свом саставу нема супстантивате – заменица *ко* већ припада именичким заменицама, а супстантивизирају се једино придевске заменице. Поред тога, српски аналози за последња два руска фразеологизма нису забележени у речницима (одреднице *свако*, *мука*, *ко*, *Бог*).

(16)

Ти знаш да има пословица: да сит
гладном не верује.

РЛ, к. I, стр. 35

Сит голодного не разумеет.

РоЛ, к. I, с 57

Супстантивати из наведеног примера су истовремено и формално-граматички еквиваленти, разлика у формама другог супстантивата је настала једино због употребе различитих глагола и глаголске рекције: српски глагол захтева допуну у дативу па је и супстантиват са карактеристичном дативском флексијом *-ом*, док се руски глагол употребљава са допуном у облику акузатива – *голодн-ого*. На основу наведених морфолошких карактеристика може се закључити да и српски супстантиват има придевски тип промене и да је образован на бази придева одређеног вида.

Следећи пример који наводимо је руска пословица која у српском нема одговарајући, адекватан фразеолошки еквивалент, па у преводу види-

мо дословно значење ове фразе. Иначе, руски супстантиват има семантички еквивалент у српском деривату *сиромаш*.

(17)

Бедному жениться и ночь коротка
[...].

Сиромаш да се жени и ноћ му је
кратка [...].

В, ч. I, г. XLVIII

Вас, д. I, г. XLVIII, стр. 188

Још један фразеологизам посведочен у нашој грађи је и онај из следећег примера:

(18)

– Удивительное дело, – проговорил он вдруг, когда я уже высказал все до последней запятой [...].

– Чудна ствар – рече наједном кад сам испричао све до последње речи [...].

П, ч II, г V, III

Д, д II, п V, III, стр. 338

Руски супстантиват *запятая* у српском језику има еквивалент у виду супстантивата *запета*. Реч *запета* води порекло од истоименог придева који је настао адјективизацијом глаголског придева *запет*, *запета*, *запето*. Упоредо са овом лексемом се у српском језику, у истом значењу, употребљава и реч *зарез*, али она не спада у овај творбени тип.

Велики број забележених руских изрека имао је одговарајуће еквиваленте, фразеологизме који су адекватни и на плану лексике, и семантике, и сликовитости. Међутим, неке од тих изрека нису забележене ни у Вуковом *Речнику*, па их дајемо у оном облику у којем се и данас могу чути.

(19)

На всех не угодишь.

Ж, с 183

Свима се не може угодити.

(20)

Один за всех, все за одного.

Ж, 234

Сви за *једног*, *један* за *све*.

Р САНУ, т. VIII, стр. 627

(21)

Что у трезвого на уме, то у пьяного на языке.

Ж, с 362

Шта *трезан* мисли, то *пијан* говори.

Наведена два српска фразеологизма из примера (19) и (21) нису посведочена у нашој грађи, како примарној, тако и секундарној: нису забележени у фразеолошким речницима, као ни у речницима САНУ и МС под одредницама *сви*, *угодити*, *трезан*, *пијан*.

Постоје, међутим, и случајеви када фразеологизми на међујезичком нивоу нису исте лексичке структуре, али су на фразеолошком плану еквивалентни. Такви фразеологизми, фразеолошки аналози, посведочени су у следећим примерима:

(22)

Семеро одного не ждут.

Два трећега не чекају.

Ж, с 294

ВСтК, стр 89

(23)

Богатому житје, а бедному вытье.

*Богати чоху носе, а ја блато газим.
Богат једе код куће, а сиромаш кад
може.*

Ж, с 48

ВСтК, стр. 58

Руски супстантиват *бедный* у српском језику, иако је састав мотивске основе идентичан – *бедный человек* : *сиромашан човек*, нема еквивалент у виду супстантивата јер се он у српском језику није развио, већ његовом значењу у српском језику одговара дериват *сиромаш*.

4. *Руски фразеологизми*. Иако су тема овог сегмента пре свега фразеолошки еквиваленти који су, услед велике генетске и структурне сличности између руском и српског језика, посведочени у великом броју, у секундарној грађи били су забележени и неки фразеолошки обрти који су карактеристика једног од језика, док у другом не постоје исте или сличне конструкције. Објашњење може бити следеће „Њихово значење [фразеологизама – Ј. Л.] се реализује као искључиво недељива целина, а управо као таква не постоји у свести носилаца неких других језика, културе и традиције (иако се можда његови појединачни елементи могу разумети). На тај начин се ствара празнина код носилаца другог језика (културе и традиције)—(Џонић 2012²: 998). Сматрамо да ће супстантивизирани форме пронађене у таквим фраземама обогатити наш лексички корпус па смо одлучили да и њих подвргнемо анализи, али ће наредних неколико примера бити само на руском језику:

(24)

Вольному воля (спасенному рай) – поступай (делай, решай) как хочешь сам (выражение употребляется, когда доводы и советы *говорящего* не принимаются собеседником).

Ф/Л, с 72

(25)

Лежачего не бьют – *пострадавшего*, попавшего в беду щадят, не причиняют ему новых неприятностей.

Ф/Л, с 258

(26)

Мертвых с погоста не носят – *прошлое* не вернешь.

Ф/Л, с 284

(27)

Слепой сказал: "Посмотрим" – там видно будет, чем дело кончится.

Ф/Л, с 476

Осим форми супстантивата у самом фразеологизму, налазимо неке поименичене придевске форме и у семантизацији датих фразеологизама: *говорящий, пострадавший и прошлое*.

(28)

С милым рай и в шалаше – с любимым человеком везде хорошо, в любых условиях.

Ф/Л, с 289

(29)

Обещанного три года ждут – обещании, которое долго не выполняется.

Ф/Л, с 333

Еквивалент последњем наведеном фразеологизму, иако је нисмо пронашли у речницима, могла би бити фраза *Обећање, лудом радовање* (Р САНУ, т. XI, стр. 602), а ова би фраза спадала у наш корпус истраживања јер у себи има супстантиват у форми датива јединине – *лудом*.

И примери који следе, иако се могу дословно превести, у српском језику немају еквиваленте у виду устаљене фразеолошке форме:

(30)

Горбатого (одна) могила исправит.
Ж, с 89

(31)

Всякий по-своему с ума сходит.

Ж, с 78

(32)

Пьяному (и) море по колено (по колена).

Ж, с 272

(33)

Глупый киснет, а умный все промышлит.

Ж, с 85

(34)

Пеший конному не товарищ.

Ж, с 249

(35)

Смелый там найдет, где робкий поте-
ряет.

Ж, с

(36)

Толкуй больной с подлекарем.

Ж, с 326

(37)

Что русскому здорово, то немцу смерть.

Ж, с 360

Последњи пример постоји и са варијантом *Что русскому хорошо, то немцу смерть*, али овај фразеологизам није био забележен у истражива-
ној грађи.

5. *Српски фразеологизми*. Следећа група примера (38–62) представља фраземе на српском језику које би код носилаца руског језика представљале „празно место“:

(38)

На правога беда – окривљен је, оклеветан је невин.

ЂО, стр 35

(39)

Бити једно за друго – одговарати једно другом.

ЂО, стр. 49

(40)

Превести жедна/жеднога преко воде – преварити, насамарити, намагарчити некога, направити од некога будалу.

ЂО, стр 112

(41)

Ићи (потуцати се, пребијати се) од немила до недрага – ићи на све стране, од места до места, од једнога до другога безуспешно тражити помоћ.

ЂО, стр. 381

Први наведени фразеологизам има два могућа облика – са супстантивом именичке промене (*жедна*), то јест неодређеног вида, и са обликом одређеног вида супстантивата придевске промене (*жеднога*), док у другом примеру оба супстантивата имају именички систем флексија.

Следећа два супстантивата припадају придевском типу промене – придев *српски*, творбена база првог супстантивата, има само одређени вид, а у другом случају је реч о облику компаратива придева *јак(и)*.

(42)

Држати се (ухватити се/хватати се) (некога, нечега) ко пијан плота – непопустљиво, упорно се држати неког мишљења, ни најмање не одступати од нечега.

ЂО, стр. 660

(43)

Закон јачега – право силе, јачи одређује закон и он је увек у праву.

ЂО, стр. 297

(44)

Осећати се (бити) као риба на сувом – осећати се непријатно, беспомоћно, не сналазити се.

ЂО, стр 799

(45)

Лов у мутном – извлачење користи из нејасне, нерегуларне, компликоване, несређене ситуације.

ЂО, стр. 518

Ближом класификацијом примери (42) и (44) се сматрају устаљеним поређењима и за њихова семантичка поља не постоје одговарајући еквиваленти у руском језику, док за идиом Лов у *мутном* у руском језику постоји синтагма *Охота в мутной воде*, која би била дослован превод (реч за реч) наше фраземе, с тим што наведена синтагма у руском језику нема фигуративно значење већ се ради о специјалној методи у риболову.

И следећа два фразеологизма представљају карактеристику српског система и у њиховом грађењу су учествовала два српска супстантивата, *Бачка* и *Косово*, оба у потпуности поименичена и оба данас и својом парадигмом припадају класи именица:

(46)

И (па) мирна Бачка – и све је у реду, све ће бити у реду.

ЂО, стр. 34

(47)

Све је равно до Косова – неко је равнодушан према нечему, сасвим је свеједно некоме.

ЂО, стр. 819

Наравно, и међу српским пословицама има оних који у руском језику не постоје у тој форми:

(48)

Болан се пита, а здравоме се даје.

ВСтК, стр. 62

(49)

Боље је са мудрим плакати него са лудим пјевати.

ВСтК, стр. 65

Именица *болан*, иако припада истом творбеном гнезду као и придев *болестан* (обе лексеме мотивисане су именицом *бол*) и његов је синоним, по својој творбеној структури је дериват. Данас ова именица звучи архаично па се и поменута изрека чешће употребљава са придевом *болестан* који, у том случају, има функцију именице, то јест, супстантивата.

Вреди још додати да именица *бѡлан* има хомограф *бѡлан* који по својим морфолошким карактеристикама спада у речце и најчешће се употребљава у Босни (акценат цитиран према РМС, т. I: 246). Наведена речца такође је настала транспозицијом, тачније граматикализацијом као подврстом транспозиције: придевски облик је трансформисан у речцу уз промену акцента (прозодијску творбу).

(50)

Доѡше дивљи па ишћераше питоме.

ВСтК, стр. 92

Док се једном не смркне, не може другоме да сване.

ВСтК, стр. 96

Супстантиват у претходном примету (*другоме*) и у наредна два (*трећему*, *другоме*) настали су на бази редних бројева и утолико су значајнији, јер нисмо забележили много примера овог творбеног обрасца. Ради се, дакле, о супстантивизираним облицима редних бројева *други* и *трећи*; облик *другоме* је у једном примеру форма датива, док је у другом исти облик у функцији локатива једнине.

(51)

Ће се двоје ваљају, трећему се на-
дају.

ВСтК, стр. 103

(52)

Свак по себи суди и о другоме.

ВСтК, стр. 256

(53)

Куд луди продријеше, мудри не
могоше.

ВСтК, стр. 168

(54)

Ласно је здравому болеснога савје-
товати.

ВСтК, стр. 171

(55)

На млађима свијет остаје.

ВСтК, стр. 189

(56)

Смрт не пази ни старо ни младо.

ВСтК, стр. 265

(57)

Мутав мутавог најбоље разумије.

ВСтК, стр. 185

(58)

Нашао глух ћорав.

ВСтК, стр. 191

Последња наведена изрека има и форму *Нашао глуп ћоравога* и у том случају бисмо имали други супстантиват придевске деклинације. У облику какав је забележен у Вуковом речнику, оба придева су употребљена у неодређеном виду, а такви се придеви у српском језику мењају по именичком типу промене. Супстантиват придевске промене од поменуте базе имамо у следећем примеру (59):

(59)
Води слеп ћоравога.

(61)
Паметан пише, будала памти.

(60)
Добар и будала – браћа.

(62)
Провео се ко бос по трњу – врло лоше проћи.

Мат, стр. 703

Последњи примери које смо навели, осим примера (63), нису ексцерпирани из грађе јер за њихово постојање није било потврде у истраживаној грађи (одреднице *слеп*, *ћорави*, *добар*, *будала*, *паметан* у фразеолошким речницима, као ни у речницима САНУ и МС нису бележиле овакве фразеологизме), али су саставни део српске ризнице народних умотворина.

6. *Закључна разматрања*. Појаву супстантивизираних облика истраживали смо на материјалу фразеолошких јединица. Фразеологизми су нас, више него са било ког другог, занимали са аспекта лексичког састава. Истраживали смо који и какви супстантивати функционишу у саставу фразеолошких исказа, на којим су творбеним основама творени и које су им мотивске синтагме. Највећи број наведених примера заиста јесу међујезички еквиваленти, а наводимо и неке фразеологизме који немају одговарајуће еквиваленте, али су нам се учинили значајним због супстантивата који улазе у њихов састав.

Оваква истраживања углавном нису популарна у домаћим дериватолошким круговима, али да ово није усамљен случај говори и рад А. Пејановић *Фразеолошке јединице као мотиватор у творбеном процесу*² у којем аутор такође спаја елементе дериватолошких и фразеолошких истраживања.

Извори

В: Толстой, Лев Николаевич, *Воскресение*, текст преузет са адресе:

<http://az.lib.ru/t/tolstoj_lew_nikolaewich/text_0090.shtml> 4. 11. 2011.

Вас: Толстој, Лав Николајевич (1954), *Васкрсење*, превео Виктор Димитријев, Београд: Задруга.

² Иако наведени рад синтези две дисциплине прилази са другачије позиције и истражује које су се фразеолошке јединице лексикализовале током развоја језика, он представља значајан искорак у дериватолошко-фразеолошким истраживањима на нашем поднебљу.

- ВСтК: Сабрана дела Вука Караџића 1965: *Српске народне пословице*, књига 9, Београд: Просвета.
- Д: Достојевски, Фјодор Михајлович (1992), *Дечко*, превели Милена и Радмило Маројевић, Москва: Радуга.
- ДЖ: Пастернак, Борис Леонидович (2004), *Доктор Живаго*, Москва: Эксмо
- ДокЖ: Пастернак, Борис Леонидович (1962), *Доктор Живаго*, превела Олга Влатковић, Београд: Просвета.
- ЂО: Оташевић, Ђорђе (2012), *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.
- Ж: Жуков, Влас Платонович (2000), *Словарь русских пословиц и поговорок*, Москва: Русский язык.
- Мат: Матешин, Јосип (1982), *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика*, Загреб: Школска књига.
- П: Достоевский, Федор Михайлович, *Подросток*, текст преузет са адресе: http://az.lib.ru/d/dostoevskij_f_m/text_0090.shtml (4. 11. 2011).
- РЛ: Милош Црњански (2006), *Роман о Лондону*, Београд: Новости.
- РоЛ: Милош Црњанский (1991), *Роман о Лондоне*, перевод Т. Вирты и Т. Поповой, Москва: Художественная литература.
- Р МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Р САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: САНУ
- Ф/Л: И. В. Федосов, А. Н. Лапицкий (2003), *Фразеологический словарь русского языка*, Москва: ЮНВЕС.

Литература

- Бабић ²1991: С. Бабић, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, Загреб: Матица хрватска.
- Виноградов ²1972, В. В. Виноградов, *Русский язык* (грамматическое учение о слове), Москва: Высшая школа.
- Виноградов 1977: В. В. Виноградов, *Избранные труды. Лексикология и лексикография*, Москва: Наука.
- Земска ⁶2009: Е. А. Земская, *Современный русский язык Словообразование*, Москва: Флинта.
- Јермакова, Земска и др 2008: О. П. Ермакова, Е. А. Земская и другие, *Современный русский язык. Активные процессы на рубеже XXв*, Москва: Языки славянских культур.
- Кисельова 2010: М. С. Киселева, *Лексика и словообразование*, Москва: Флинта/Наука.

- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*. Други део. *Суфиксација и конверзија* (Прилози граматици српског језика. II), Београд: ЗУНС, САНУ, Нови Сад: Матица српска.
- Маројевић 1980: Р. Маројевић. *Фразеолошки проблеми превођења*. – Преводна књижевност: Зборник радова Четвртих београдских преводилачких сусрета. Београд, 146–153.
- Мароевич 1983: Р. Мароевич. *Проблема перевода фразеологизмов на родственный славянский язык*. – Тетради переводчика, вып. 20, Москва, с. 49–57.
- Маројевић 1989: Р. Маројевић, *Лингвистика и поетика превођења* (међусловенски превод), Београд: Научна књига.
- Маројевић 2005¹: Р. Маројевић, *Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна* (I). [Приказ књиге: Клајн 2002 I], Београд: Студије српске и словенске. Серија I, број 10/1–2, година X, 685–779
- Маројевић 2005²: Р. Маројевић, *Творбена и морфолошка анализа у граматичком систему савременог српског језика* (I), Бања Лука: Наука и образовање, Зборник радова са научног скупа, књ. 6. т. I, 123–151.
- Маројевић 2007: Р. Маројевић, *Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна* (II). [Приказ књиге: Клајн 2002 II], Београд: Студије српске и словенске. Серија I, број 12/1–2, година XII, 501–600.
- Молотков 1968: А. И. Молотков (ред.) и другие, *Фразеологический словарь русского языка*, Москва: Сов. Энциклопедия.
- Пејановић 2010: А. Пејановић, *Фразеологија Горског вијенца*, Подгорица: ЦАНУ.
- Пејановић 2012: А. Пејановић, Фразеолошке јединице као мотиватор у творбеном процесу, *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Београд: Филолошки факултет, 689–700.
- Пипер, Клајн 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Телија 1996: В. Н. Телия, *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*, Москва: Языки русской культуры.
- Тошовић 1988: Б. Тошовић, *Руска граматика у поређењу са српскохрватском*, Сарајево: Светлост.
- Џонић 2012²: В. Џонић, Фразеологизми као лакуне (на материјалу руског и српског језика), *Филологија и универзитет*, Ниш: Филозофски факултет, 997–1007.

Елена Б. Лепоевич

СУБСТАНТИВАТЫ КАК СТРУКТУРНЫЙ ЭЛЕМЕНТ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

Резюме

О фразеологии, ее предмете и проблемах написано уже так много. Подходы к изучению этих вопросов были различны. Оценивая развитие фразеологических исследований до современной лингвистической дисциплины, какой она является сегодня, В. Н. Телия говорит, что одни достигли цели, другие же зашли в тупик. Но есть еще и „нехоженые тропы— [Телия 1996: 11]. Одним из неисследованных аспектов — синтезис двух лингвистических дисциплин, словообразования и фразеологии, что является темой данной статьи: мы исследовали словообразовательное происхождение лексем, входящих в состав определенных фразеологизмов, то есть, мы интересовались анализом фразеологических единиц, в состав которых входят субстантиваты.

НЕКИ ПЛОДОВИ ДУХОВНОГ СТВАРАЛАШТВА СРБА У РАСЕЈАЊУ

*Апстракт: У овом раду су представљени неки плодови духовног стваралаштва Срба у расејању, чији су творци личности које су у својим новим домовинама радиле на корист српства. Најзаслужнији за културне дарове о којима је овде реч је Урош Станковић, доктор права и предатни земунски адвокат, који је у Мелбурну основао и водио Издавачку кућу "Српска мисао". Њој су леп допринос дали и други српски интелектуалци у егзилу – еминентни научници, књижевници и велике патриоте, који су штампали дела изузетне научне, културноисторијске и литерарне вредности. Под окриљем "Српске мисли" књиге и текстове публиковали су: Милан М. Петровић, Боровоје М. Карапантић, Анка Гођевац-Суботић, Матеја Матејић, Александар Соловјев, Александар Ал. Пурковић, Кајица Миланов, Лазо М. Костић, Спасоје Јефремовић, Славко Тановић и многи други. Но, превасходна намера овог прилога јесте да матицу земљу подстакне на организовање помног истраживања свих плодова духовног стваралаштва Срба у расејању. Тај задатак би реализовали наши историчари, историчари књижевности и други културни прегаоци, али је и пред српским библиотекарима изузетно велики, тежак, одговоран и национално превасжан задатак прикупљања свих монографских и серијских публикација, као и чланака аутора који припадају политичкој или, како би они сами рекли, националној емиграцијом расутој по свету пре и након Другог светског рата. Иако је у многим нашим библиотекама похрањена и та врста грађе, мора се прионуту на систематско изналажење и прибављање свих наведених видова ауторског рада наших изгнанника. Премда се спорадично код нас појављују репринт издања неких од поменутих публикација, спорадично и нека нова публикација стигне, најчешће поклоном, у наше библиотеке, озбиљан рад водећих националних библиотека тек треба да се заснује, како бисмо целокупну издавачку делатност наших у дијаспори сачували *pro doto sua*.*

Кључне речи: Издавачка кућа Српска мисао, Колекција књига Српска мисао, Часопис Тамо далеко, Урош Станковић, Српски интелектуалци у егзилу.

Значајни издавачки центри и подухвати српске дијаспоре

Захваљујући угледном историчару и књижевнику Боровоју М. Карапантићу, сазнајемо податке о значајнијим научним, културним и издавачким центрима и подухватима Срба у расејању, као и о оним заслужним појединцима који су били духовни творци и носиоци тих активности. Он пише: "На срећу, нашло се светлих имена, која су својим радом на духовном плану допринела да се српска национална емиграција одржи у слободном свету. Овде, на првом месту, мислимо на оне мудре и разложне српске

* mircov@ius.bg.ac.rs

људе, који су не само својим именом, већ својим прегалаштвом помогли да се српска национална емиграција духовно афирмира, а потом и да се одржи у земљама где живи и ради. Ти људи успели су да у националној емиграцији створе градиличке установе, које су око себе окупиле духовне ствараоце, којима је било омогућено да пројаве своје стваралаштво кроз писана и штампана дела и да њима позитивно утичу на најшире слојеве српске националне емиграције" (Карапанџић 1978: 7). Он истиче да су посебно важни следећи велики српски издавачки центри у свету: Српска религиозна библиотека "Свечаник" из Минхена, коју је епископ Николај Велимировић основао 1952, Издавачко-штампарско предузеће "Искра", које је у истом граду 1950. покренуо Јаков В. Љотић, Издавачко предузеће "Авала" из Виндзора у Канади, које су основали српски привредници у тој земљи, са Пером Булатом на челу, Српски народни савез, основан у Пицбургу далеке 1901. године, и Издавачка кућа "Српска мисао", коју је у Мелбурну 1956. основао, водио и уређивао њена издања др Урош Станковић.

Живот, рад и стваралаштво Уроша Станковића

О Урошу Станковићу (Urosh Stankovich) и његовом раду и делу данас се мало зна, иако је он имао креативан и плодан живот и био једна од најзначајнијих личности међу српским емигрантима који су стварали на духовном плану. Рођен је 31. октобра 1906. у Сремској Митровици. Основну школу започео је у Руми, а завршио у Делницама, где му је отац¹ добио промештај. У Првом светском рату је био у присилној бежанији протераних Срба, који су пребачени преко Дунава у Бачку. Гимназију је учио у Сремским Карловцима и Земуну. Затим се уписао на Правни факултет у Београду, на коме је дипломирао 1929. године. На истом факултету је, одбранивши 30. јуна 1934. докторски рад, постао 33. доктор права Београдског универзитета. Од 1929. до почетка Другог светског рата у Земуну се бавио адвокатуром, прво као адвокатски приправник, а од 1935. је имао сопствену канцеларију. Пошто је желео да буде слободан и независан, није се мешао ни у политички живот нити је припадао некој политичкој странци. И током ратних година, од 1941. до 1944, бавио се у Београду адвокатуром, јер, одбивши да положи заклетву поглавару Независне Државе Хрватске, морао да оде из Земуна. Иако је и за време окупације избегавао

¹ Његов отац, Марко Б. Станковић, рођен је на Светог Илију 1877. у задрузи Станковића у Голубинцима у Срему. Завршио је нижу гимназију и Трговачку академију, па потом био чиновник Пореске управе, а када је започео Први светски рат премештен је у Хрватску, у Делнице. Након рата је био шеф Пореске управе у Земуну, па директор Финансијске дирекције у Панчеву, а 1928. је отишао у пензију са места инспектора Министарства финансија у Београду. Био је један од виђенијих чланова Народне радикалне странке и активно учествовао у политичком животу. По доласку комуниста у Земун изгубио је живот на Митровдан 1944.

учешће у политичким збивањима, отишао је у емиграцију 1944, вероватно због страдања свога оца.

Прво је боравио у Аустрији, где је основао и водио издавачки кућу "Данас" ("Heute"). Када су окупационе француске власти образовале Социјалну службу за расељена лица у Брегенцу, у којој је свака национална група имала своје представништво, Станковић је постављен за генералног секретара Службе. Следеће одредиште на његовом емигрантском путу била је Аустралија, у коју је отишао 1950. и настанио се у Мелбурну. Сав потонњи радни век је посветио публиковању књига, часописа и сопственом научном и књижевном раду. Последње године живота и рада провео је у насељу српских пензионера "Јелена Калабић Ђорић Милетић". То насеље се налазило поред манастира Светог Саве у Илејну. Ту је Станковић и преминуо 1981. године и био сахрањен на манастирском гробљу. Манастиру је завештао своју библиотеку, док се његова архива чува у библиотеци Универзитета у Мелбурну.

Научни, књижевни, уређивачки и издавачки рад Уроша Станковића био је изузетно плодотворан. Литерарне радове је почео да пише још као гимназијалац, а као матурант у Земунској гимназији је покренуо 1924. књижевни часопис *Бранково коло* и био његов уредник. Овај месечник је био орган Југословенског средњошколског просветног клуба. Као студент покренуо је 1926. и уређивао књижевну библиотеку *Омладинска матица*, у којој је 1927. године објавио књигу *Новеле*, док је у целој колекцији публиковано девет књига.

Након дипломирања је наставио да се озбиљно бави правном науком. Докторском тезом *Прошња и просјаци и њихов однос према криминалитету* је показао да нема основа да се прошња уврсти у Кривични законик као кривично дело, односно преступ. Он је 1936. објавио књигу *Правно развијање Српске православне митрополије Сремско-карловачке*. Са Николом Вучом основао је 1935. *Правну мисао: часопис нове генерације* (часопис од броја 5/6, 1937, мења поднаслов у *за право и социологију*) и њих двојица су били први власници и одговорни уредници.

Друштво за упоредно право формирано је у Београду 14. марта 1938. године, председник Управног одбора Друштва је био Живојин Перић, чланови Милан Бартош, Божидар С. Марковић, Мехмед Беговић, Радивоје Ћисаловић, Адам Лазаревић и др., а генерални секретар Друштва и уредник *Годишњака Друштва за упоредно право* био је др Урош Станковић. *Годишњак* је објављен само за 1938. годину, и то наредне, 1939. године, а у њему је Станковић објавио текст *Седамдесетогодишњица Живојина Перића* и белешку *Скупштина Друштва за упоредно право*. Он је уређивао и *Библиотеку упоредног права*, у којој је објављено пет књига, а Станковић је у два имао и ауторског удела. Превео је *Италијански кривични законик од 19. октобра 1930. (Општи део)*, за који је поговор написао Михаило Чубински (Београд, 1937) и написао *Уводну реч за Кривични законик Руске*

Социјалистичке Федеративне Совјетске Републике са изменама и допунама од 8. јуна 1934, који је превео Иноћентије Дабовски (Београд, 1938).

У Аустрији је 1946. објавио књигу *Офлаг VI-Б: скице из заробљеничког живота*, писао је бајке и на немачком језику их објављивао у новинама *Volksblatt*, које су излазиле у Брегенцу. Издавачка кућа "Данас", коју је Станковић водио, објавила је и збирку српских приповедака на немачком *Das Land der Serben erzählt* (*Земља Србинова прича*), (Dornbirn, Austria, 1947), у 3 тома, а ту је публикована и његова приповетка *Пријатељи из кафане код Три шешира*.

Након једногодишњег боравка у Аустралији постао је члан Удружење српских писаца у иностранству, које је основано 3. јуна 1951. године. На скупштини у Лондону учествовало је 48 чланова – оснивача, угледних српских интелектуалаца, књижевника и дипломата, са Слободаном Јовановићем на челу, по чијој је замисли Удружење и формирано. Урош Станковић је иступио из Удружења 1967, када је новим *Правилима* учињена дискриминација према српским писцима у емиграцији.

Др Станковић је у Мелбурну 3. октобра 1954. основао Научно-књижевно друштво "Српска мисао", чији је био секретар од оснивања. Друштво је донело и своја *Правила* у којима пише да је то удружење Срба и пријатеља Срба који живе у слободном свету. Први председник Друштва био је Драгутин Живановић, наредни, од 1956. Растко Т. Николић. Постојали су и одбори у САД, Канади, Немачкој и Швајцарској, док је у другим земљама "Српска мисао" имала поверенике. Станковић је 1956. године основао и Издавачку кућу "Српска мисао", успешно је водио до 1981, када је преминуо, а он је потписан и као уредник свих њених издања.

Станковић је био широко образован, књижевно талентован, а о богатству и лепоти српског језика којим су писани његови литерарни радови Боровоје Карапанџић сведочи: "Станковићев српски језик приања за српску душу као мелем и доприноси да се читалац сећа свог топлог кућног огњишта, свог лепог завичаја и своје вољене Отаџбине" (Карапанџић 1978: 163). Он је писао приповетке, бајке, легенде, басне, као и научне студије и чланке, који су објављивани у новинама *Слога* (Перт, Аустралија) и *Алманахима Слоге*, у новинама и листовима *Новости*, *Аустралијски Србобран*, *Глас Срба у Аустралији*, *Српски гласник*, *Гласник СПЦ у Аустралији*, бајке на енглеском језику објављивао је у аустралијским новинама *Аргус* (*Argus*). Изван Аустралије је објављивао у следећим периодичним публикацијама: *Американски Србобран* (Пицбург, Пенсилванија, САД), *Глас канадских Срба* (Виндзор, Онтарио, Канада), *Канадски Србобран* (Хамилтон, Онтарио, Канада), *Слобода* (Чикаго, Илинојис, САД), *Србија* (Вајнона-Фрутланд, Онтарио, Канада), *Алманах Календара Америка* (Чикаго, Илинојис, САД), календару *Свечаник* (Минхен, Западна Немачка), *Гласник СИКД Његош* (Чикаго, Илинојис, САД) и месечнику *Данас* (Чикаго, Илинојис, САД). Његов најзначајнији стваралачки подухват је *Српски историјски лексикон*, у којем је хронолошки дао историју своје вољене отаџбине од постанка до

1856. године. Лексикон је публикован у колекцији *Српска мисао* у четири тома (1975, 1976, 1979, 1980), а као сопствено издање аутора појавиле су се две књиге (1977, 1980), у којима су била обједињена по два тома претходног издања.

Иако је Урош Станковић оставио неизбрисив траг у српској култури на петом континенту, нажалост, у нашој заједници у Аустралији, као и у матици земљи, о њему се мало зна. А он и Издавачка кућа "Српска мисао", како пише Боривоје Карапанџић, учинили су много за духовно, национално и етичко одржање српске националне емиграције, те он заслужује истинско признање и захвалност свих Срба. Мали трачак те захвалности јесте чињеница да је Српско-аустралијско литерарно удружење из Сиднеја, основано 1991. године, понело име "Др Урош Станковић", а на предлог књижевника Моме Димића. Удружење је касније скоро нестало из живота тамошњих исељеника, да би његов рад био обновљен 2012, када је покренуто и његово гласило, месечник *Култура: часопис српских исељеника у Аустралији: лист српског аустралијског литерарног удружења ИНК "Др Урош Станковић"*.

Колекција Српска мисао и часопис Тамо далеко

Плодан уређивачки рад Уроша Станковића заслужује посебну пажњу. Издавачка кућа "Српска мисао", коју је у Мелбурну основао и водио, публиковала је поред колекције *Српска мисао* и неколико публикација ван поменуте едиције, као и часопис *Тамо далеко*. У периоду од оснивања 1956. до 1981. објављено је у колекцији *Српска мисао* 60 књига (пошто се неке двобројеви последња нумерација је 65/66). Књиге су објављиване на српском језику, на ћирилици, осим последње која је публикована на енглеском, и биле су приступачне нашим емигрантима у Европи, Америци, Африци и Аустралији. Тематски спектар публикованих радова обухватао је поезију, прозу – романе, приповетке, путописе, есеје, бајке и приче за децу, народне умотворине, историјске, књижевноисторијске, правне и друге научне студије. Урош Станковић у публикацији издатој поводом десетогодишњице постојања Издавачке куће и колекције *Српска мисао 1956-1966*, пише и о добротворима и утемељивачима. Као велике добротре наводи леди Лејлу Пеџет и свога покојног оца Марка Б. Станковића, као добротре Даницу Т. Николић, Танасија Н. Николића и Српску православну црквено-школску општину "Свети кнез Лазар" у Сиднеју, као и двадесетак утемељивача.

Прва књига у колекцији *Песме изгнанника* Милана М. Петровића објављена је 1956. године.

Милан М. Петровић се родио 1. јануара 1902. године у Влакчи. У Београду је 1938. године публиковао књигу песама *Зубља родољубља*. Други светски рат га је однео у немачко заробљеништво, али је песник и у логорским жицама певао славећи свој језик и своје национално име. Те

стихове је окупио у песничку збирку *Из ропства у изгнанство*, публиковану у Оснабрику 1946. године. Емигрирао је у Сједињене Америчке Државе и настанио се у Чикагу, где је био фабрички радник. Након *Песама изгнаника*, непосредно пред смрт, изашла му је у Трсту, 1962. године, и четврта збирка песама под насловом *Скамењене сузе*. Милан М. Петровић је умро 13. априла 1963. године, на Велику суботу, и сахрањен је у Либертвилу, покрај манастира Светог Саве.

Наредне, 1957. године објављене су две књиге, *Кћери кнеза Лазара: (историјска студија)* Миодрага Ал. Пурковића и *Бајке унуцима Уроша Станковића*. Следеће две књиге у колекцији су публиковане 1958, *Правни институти у Његошевим песмама* Лаза М. Костића и *Историја српског грба* Александра Соловјева. Након књиге *Приповетке: заробљеничке и друге* Драгослава Драгутиновића, у истој, 1959. години, објављена је и *Споменица леди Пеџет*, посвећена тада преминулој великој добротворки и осведоченом пријатељу нашег народа, али и ове издавачке куће. Тако се „Српска мисао” потрудила да се не обистине њене речи: „Нека ме сви забораве! То ми је свеједно! Али ће ми тешко пасти ако ме моји Срби забораве!”

Ова Енглескиња, племенитог порекла, рођена је 9. октобра 1881, преминула 24. септембра 1958. године. Као супруга британског посланика у Србији, сер Ралфа Пеџета, леди Пеџет је дошла у Београд 1910. године. У Првом балканском рату је била добровољна болничарка, да би се поново брижно старала о рањенима и болеснима и у Другом балканском рату. Са супругом се вратила у Лондон 1913, али, по избијању Првог светског рата, у новембру 1914. године, леди Пеџет се с великом британском санитетском мисијом, преко Солуна, обрела у Скопљу. Борећи се пожртвовано против тифуса у Скопској војној болници, марта 1915. и сама је оболела од ове опаке болести. Пошто је прездравила и опоравила се у Швајцарској, вратила се у Скопље. Није хтела да са српском војском крене у повлачење преко Албаније, већ је остала уз болеснике и рањенике који нису могли да се евакуишу и тек када су последњи од њих напустили болницу, фебруара 1916. године, леди Пеџет се вратила у Енглеску. Током Другог светског рата је у њеној кући била велика болница, да би после рата Србима, сада политичким избеглицама, широм отворила врата свог имања и замка, које је пред крај живота и продала како би могла да пружи већу материјалну помоћ нашим изгнаницима.

Књижна продукција је 1960. године била посвећена народним умотворинама. Објављене су *Женидба цара Душана и друге народне умотворине* у тумачењу Бранка Машића и *Легенде о светом Сави* Уроша Станковића, да би се следеће појавила књига песама *Далеко од отаџбине* Вука Р. Ђуришића и *Са три континента* Анке Гоџевац-Суботић.

Ова умна жена, правник и књижевник, била је потомак једне од најугледнијих српских породица. Рођена је у Књажевцу, 1. децембра 1890, умрла у Њујорк, 11. јуна 1983, а сахрањена у породичној гробници у Зему-

ну. Отац Милорад Гојевац, лекар, заједно са Луком Ћеловићем и адвокатом Васом Јовановићем основао је први Одбор за потпомагање четничке акције у Старој Србији. До факултета се школовала у земљи и иностранству, 1923. је уписала Правни факултет у Београду и на њему дипломирала 1927. године. На истом факултету је, као прва жена, одбранила 1932. докторску тезу: *Принципи и правила међународног права која се излучују из јуриспруденције Сталног суда међународне правде у Хагу*, која је наредне године објављена као књига. Била је у брака са Драгољубом Бајаловићем, па потом са дипломатом Иваном Суботићем. Као признати стручњак за међународно право била је делегат Југославије на Међународној конференцији у Хагу 1930, члан Југословенске делегације на Другој балканској конференцији у Букурешту 1932. и члан Сталног саветодавног комитета за правни положај жена при Друштву народа у раздобљу од 1936. до 1940. године. Живела је у Лондону од 1939. до 1941, а потом у Њујорку, где је била члан удружења United Nations Lawyers Group. Одржала је низ стручних и књижевних предавања у Новом Саду, Београду, Скопљу, Загребу, Софији, као и у више градова САД и била члан Удружења српских писаца и уметника у иностранству. Објављивала је чланке у периодичним публикацијама: *Српски књижевни гласник*, *Летопис Матице српске*, *Архив за правне и друштвене науке*, *Мисао*, *Тамо далеко*. За поменути књигу путописа *Са три континента*, једанаесту у едицији *Српска мисао*, ауторка је 1961. године добила Награду Слободан Јовановић. Поред поменутих радова објавила је и: *Liste des traites et des engagements internationaux de la Serbie: Y compris les lois et les reglemets internes d'ordre international* (Београд–Париз, 1934); *Међународно правосуђе данашњице* (Београд, 1935); *Амстердам – Анкара* (Београд, 1937); *Добротворна мисија за Србију у I светском рату: Писма из Америке и Канаде 1915-1920. Године*, која је она прикупила и средила (Београд, 1970). Постхумно су објављене у Београду 1985. две књиге њених текстова *Предавања, чланци и записи* и *Правни чланци и расправе*. У рукопису су остали *Есеји* и *Дневник из ратног Лондона*, док се у библиотеци Колумбија универзитета, у колекцији архивалија, чува заоставштина брачног пара Суботић.

Песме Драгослава Драгутиновића и Из Београда 1941-1944 : приповетке Уроша Станковића објављене су 1962. године, наредне *Запретени и друге приповетке* Тома Ристића и *Српска историја и Српско море* Лаза М. Костића. Као шеснаеста и седамнаеста у Колекцији публиковане су 1964. *Мисли Драгомира З. Павловића и Странци о српским народним песмама* Лаза М. Костића. Следеће године Едиција је обогаћена, такође, двема књигама *Приче о животињама* Уроша Станковића и *Испод туђег неба: песме* Милисаве В. Рајковића.

Десетогодишњица постојања Колекције обележена је споменицом *Српска мисао 1956-1966*, са предговором Уроша Станковић. Те године су објављене и *Кратке приче* Славка Тановића, а наредне, 1967. године, *Српски приповедачи у слободном свету : збирка приповедака*, са предговором

Уроша Станковића, и *Пакт, пуч и рат : (историска студија)* Николе Н. Томића. У поменутој збирци приповедака *Српски приповедачи у слободном свету* своје прозне радове публиковало је 11 аутора, од којих се већина борила у саставу Српског добровољачког корпуса и крајем рата пребегла на Запад. У Аустралији су живели др Урош Станковић, Тома С. Ристић и Славко Тановић, у САД Спасоје Јефремовић, Драгослав П. Драгутиновић, Јован М. Контић и Милош Аћин Коста, у Швајцарској Властимир С. Петковић, за Светомира Пауновића нису дати подаци о држави боравка, док су двојица писаца потписани псеудонимима Обрад Путник и Миле Кленовац.

Од наведених личности данас се најмање зна о Спасоју Јефремовићу, писцу приповетке *Трке у Годомину*, а он је рођен 15. августа 1900. у Смедереву, умро је у Њујорку 1989. или 1990. године. Био је син угледног индустријалца и родољуба Бранка Јефремовића. Дипломирао је на Правном факултету у Београду 1923. У Паризу је наставио студије из међународних правно-економских и политичких наука, од 1923. до 1925. године. У дипломатско-конзуларној служби у Министарству иностраних послова био је од 1928, радио је као секретар југословенског посланства у Паризу од 1933. до 1936, други секретар југословенског посланства у Будимпешти од 1936. до 1939, шеф одсека за Мађарску у Министарству спољних послова у Београду од 1939. до 1941, затим је био југословенски конзул у Солуну од јануара до априла 1941 и први секретар југословенског посланства. После немачке инвазије на Југославију и Грчку радио је у избеглом Министарству иностраних послова у Јерусалиму, одакле је премештен у Америку. У Вашингтону је од 1941. до 1945. био први секретар југословенске амбасаде. Када су комунисти дошли на власт, он је, заједно са тадашњим амбасадором Константином Фотићем, поднео оставку на службу. Од 1950. године је био запослен у Националном комитету за слободну Европу и сарађивао на уређивању *Прегледа*, органа Комитета за слободну Европу, бавећи се југословенским темама. Централни одбор Српске народне одбране, у сагласности са Редакционим одбором српског недељника *Слобода*, поставио га је за техничког уредника тог листа. Тај посао је обављао од 1954. до 1957, да би се, потом, запослио у једној аметричкој извозничкој фирми у Њујорку. У *Српској борби* објављиване су под заједничким насловом *Јачи од заборава* Јефремовићеве приповетке. У истом листу изашле су његове обимне студије о Слободану Јовановићу и Константину Фотићу. Српско књижевно удружење из Чикага (Chicago Serbian Literary Association) објавило му је 1981. књигу *Поред града на Дунаву*.

Плоднија година је 1968. Колекција је обогаћена трима књигама. *Велико поколење : приповетке* Властимира С. Петковића, *Треперења душе : песме* Драгослава Драгутиновића и *Изгубљена у магли : роман* Ефимије Илкић. Исти број наслова публикован је 1969. године, *Тужно/Весело : приповетке* Драгана Р. Аћимовића, *На стазама избегличким : српско песništво у избеглиштву 1945-1968*, састављач антологије Матеја Матејић, као и *Обрачун : начела и разлози* нашег филозофа Кајице Миланова.

Кајица Миланов је рођен 20. децембра 1905. у Обилићеву, у Банату, преминуо 1. новембра 1986. године у Мелбурну. Основну школу је завршио у родном месту, гимназију је похађао у Новом Саду и Зрењанину. Студирао је филозофију од 1924. до 1928, и то прва два семестра у Бечу, остале у Београду. Студије филозофије и психологије наставио је на Берлинском универзитету, где је и докторирао 23. јуна 1932. са тезом *Die Gesetzesbildung, das Verstehen und die anschauliche Abstraktion im geschichtlichen Erkennen* (*Изградња закона, схватање и интуитивна апстракција у историјском сазнању*), а промовисан је 14. октобра 1933. Прво је био асистент, па доцент на Филозофском факултету у Београду, где је предавао логику и теорију сазнања. Током Другог светског рата био је у заробљеништву, а након рата је наставио научну каријеру на истом факултету од 1945. до 1947, када је отпуштен из службе. Схвативши да му прети опасност од новог режима, емигрирао је, а убрзо се и развео од супруге Ане Бешлић. Преко Мађарске је отишао у Аустрију 1947, и након две године проведене у избегличком логору, прешао је у Аустралију. Обављао је разне послове, да би се 1952. запослио као психолог у просветној администрацији у Хобарту, главном граду аустралијске државе Тасманије. Од 1954. предаје филозофију на тамошњем универзитету, све до пензионисања 1975. године. Најпознатији предратни радови су му: *Основни проблеми теорије сазнања* (Београд, 1937) и *Значај философије за културу* (Нови Сад, 1940). Расправе и чланке је публиковао у периодичним публикацијама: *Српски књижевни гласник*, *Летопис Матоце српске*, *Живот и рад*, *Philosophia*. Превео је и књигу *Философија наставе: општа дидактика* (*Philosophie des Unterrichtes*) (Београд, 1935) свог професора са Берлинског универзитета Артура Либерта. Овај је, као Јеврејин, морао да напусти Немачку и на Филозофском факултету у Београду је од 1933. предавао филозофију и педагогију. У егзилу је Миланов 1952. објавио *Титовићина у Југославији*, са предговором Слободана Јовановића, у издању "Слоге", из Перта, као и *Обрачун: начела и разлози*, коју је 1969. објавила "Српска Мисао", а из које је код нас објављен одломак у другој књизи *Catena Mundi* из 1992, коју је приредио Предраг Р. Драгић Кијук. У рукопису му је остала студија *Регулаторика* на енглеском језику, док су му за време Другог светског рата уништени рукописи о теорији сазнања и преводи Кантових радова. У лондонској *Поруци* је објавио *Спор око тумачења српске историје*, *Некролог Браниславу Петронијевићу* и друге политичке, економске и правне текстове, у којима је, најчешће, анализирао стање у Југославији.

Године 1970. у колекцији *Српска мисао* објављена су два наслова, *Са пређених путева : приповетке* Драгослава Драгутиновића и *Посматрања и искуства : песме* Милице Миладиновић-Јокић, а 1971. *Српске народне песме*, са уводном речју Лаврентија (Трифуновића), *Пучисти на туђој територији* Николе Н. Томића и *Летопис 1971 : расправе, песме, приповетке и други књижевни састави*. Објављивањем *Летописа* Издавачка ку-

ћа "Српска мисао" је добила публикацију која је адекватно заменила часопис *Тамо далеко*.

Пун назив часописа био је *Тамо далеко: часопис Срба у слободном свету*, публикован је у саиздаваштву с Америчким институтом за балканска питања из Чикага (The American Institute for Balkan Affairs), који је био и иницијатор покретања овог гласила. Поред др Уроша Станковића, који је био уредник часописа, у првом уређивачком одбору су били још и секретар Института, професор Станко Драгосављевић, др Раде Кораћ, Бранко Машевић и др Кајица Миланов. Планирано је да часопис излази тромесечно, на 64 стране. Први број се појавио 1958. и назначено је да је за октобар, новембар децембар те године. Број два је био за јануар, фебруар и март 1959, број три за април, мај и јуни, број четири за јули, август и септембар, а број пет за октобар, новембар и децембар исте године. Због материјалних недаћа није публикован 1960. и 1961, да би последњи, шести број био објављен 1962. за јули, август и септембар, а тај број су уредили Станко Драгосављевић, Драгослав Драгутиновић и Растко Т. Николић. Станковић пише да је у потпуности био припремљен за штампу и седми број, али да је због напрасне смрти Алексеја Кишковског, директора Руске штампарије у којој су штампане књиге и часопис, прекинут њен даљи рад. Пагинација часописа је била континуирана до шестог броја, односно првих пет бројева је објављено на 328 страна, а последњи на 48 страна, засебно пагинираних. Часопис је био на завидној књижевној, научној и националној висини, публикована је поезија, проза, историјске и научне студије, књижевни прикази, историјске белешке, некролози, библиографске информације о новообјављеним књигама "Српске мисли", али и других издавача, као и књижевне објаве. Заступљени су били бројни аутори: др Александар Г. Авакумовић; Милош Аћин Коста; Радивоје Бојић; Гвозден Браловић; др Милан Гавриловић; др Анка Гојевац-Суботић; Жив. В. Голубовић; Ђорђе М. Добрић-Шајкаш; Станко Драгосављевић; Војислав Драгутиновић; Драгослав Драгутиновић; Георгије Ђонлић; Вуко Р. Ђуришић; Родољуб Ж. Илић; Слободан Јовановић; Јован М. Контић; др Лазо М. Костић; Бранко Машевић; др Кајица Миланов; др Часлав М. Никитић; др Коста Ст. Павловић; Стеван К. Павловић; Властимир С. Петковић; Милан М. Петровић; др. Л. П. Поповић; Миодраг Ал. Пурковић; Вељко Рад. Радовић; Милисав М. Рајковић; Радмила Савић; Урош Станковић; Славко Тановић; А. М. Томовић; Миша М. Урошевић; Милан Д. Шијачки. Објављени су и стихови Теодора Фонтанеа и Фридриха фон Шилера.

Први број започиње чувеном песмом *Тамо далеко*, а наредна четири броја песмама са истим насловом, различитих аутора. Следи текст Слободана Јовановића *Оснивање Српског књижевног гласника*, др Кајице Миланова *Заједница и друштвени поредак*, и, први у серији и данас актуелних текстова Лаза М. Костића *Забрањивање и гоњење ћирилице од стране Хрвата*. Из другог броја издвајамо текстове Косте Ст. Павловића *Јован Дуђић : песник, путописац, филозоф и историчар*, Лаза М. Костића *Запоста-*

вљање и потискивање ћирилице у данашњој Југославији (у два наставка), а број се завршава кратком информацијом о Америчком институту за балканска питања. У броју три је, поред осталог, чланак Анке Гоџевац-Суботић *Михаило Пупин наш велики човек*, некролог посвећен Слободану Јовановићу, а из пера Уроша Станковића, па веома занимљив текста др Милана Гавриловича *Крај преписке са професором С. Јовановићем*, као и песма *Великом српском сину* Вука Р. Ђуришића, такође посвећена овом преминулом великану. У броју четири Лазо М. Костић публикује нови чланак на тему ћирилице *Занемаривање и напуштање ћирилице од стране слободних Срба* и у броју пет *Како су наши стари бранили своје отечествено писмо*. У том броју читамо и песму Драгослава Драгутиновића *Великој Енглескињи*, која почиње стиховима: "Кад је туђа сила са свих страна пошла/ да венце победе са Србије скида,/ у царско је Скопље леди Пеџет дошла/ да српске витезе ко Косовка вида", као и занимљив текст Александра Г. Авакумовића *Сећање на Милана Ракића*. У шестом броју издвајамо опет два чланка Лаза М. Костића *Писци немачког језика о српским народним песмама* и *Хераклит и Његош*. Дакле, девет година након гашења часописа Издавачка кућа "Српска мисао" је уместо њега почела да публикује годишњак под називом *Летопис*, у коме су, такође, сарађивала многа виђена пера националне емиграције.

Издавачка кућа "Српска мисао" у истоименој колекцији објављује 1972. године *Србија у прози и стиху : српска драмска трилогија и родољубиве песме* Стевана Тривунца и *Од Сарајева до Офенбурга : 1941* Драгослава Драгутиновића. Наредне, 1973, у две књиге *Летопис : 1972-1973 : део 1: приповетке, песме, романи, новеле, разно* и *Летопис : 1972-1973 : део 2 : расправе, чланци, лексикон*, као и *Краљ Милан и његово доба : са историјским коментарима* Гвоздена Браловића, *Српски народ данас : део 1-2 : узроци и разлози трагичне српске данашњице* и *Српски народ данас : узроци и разлози трагичне српске данашњице*. део 3-4 Стевана Тривунца. Следеће, 1974, излазе *Незапажени бисери : изабране песме из лирике Срба у слободном свету*, избор и предговор Уроша Станковића и Николе Н. Томића, *Елегије : песме Драгослава Драгутиновића* и *Са Јелице плануле варнице : прилог за историју народног устанка Равногорског покрета у Драгачеву* Станојла С. Плазине. Година 1975. доноси *Српски историјски лексикон : књ. 1 : од почетка до 1499 године* Уроша Станковића, у два дела роман *На низбрдици : део 1: Преко рушевина* *На низбрдици : део 2 : у комунистичкој слободи* Лазара Аврамовића и у две књиге *Летопис 1974-1975 : први део : приповетке, песме, романи, есеји, разно* и *Летопис 1974-1975 : други део : студије, расправе, чланци, разно*. Наредне, 1976. колекција је обогачена са четири нова наслова *Заточеник Његовог Британског Величанства : изводи из Дневника* Милана Стојадиновића, *Хелга : роман* Стевана Тривунца, *Српски историјски лексикон : књ. 2 : 1500-1803 године* Уроша Станковића и *Јужна Србија : историјска разматрања и докази* Петра М. Милосављевића. Године 1977. објављена је књига *Бели лабуд* :

историја једне младе девојке у Титовим казаматима : роман Милоша Секулића. Драгоцена књига *Духовно стваралаштво српске емиграције : прилози за историју савремене српске књижевности (заграничне)* : књ. 1, Боривоја М. Карапанџића публикована је 1978. године.

Боривоје М. Карапанџић, књижевник и историчар, рођен је у Ваљеву 17. јуна 1921. године, преминуо у Кливленду, у Охају, 29. априла 2011. У Ваљеву је завршио основну школу и Реалну гимназију, а у Шапцу дипломирао у Учитељској школи. Потом је радио као чиновник у Окружном начелству Ваљевског округа. У току рата је био просветар Трећег батаљона Српског добровољачког корпуса. Емигрирао је у Италију априла 1945. У логорима Еболи и Форли уређивао је лист *Шумадијски весник* и књижевни часопис *Под маслинама*. На иницијативу четничких војвода Момчила Ђујића и Доброслава Јевђевића илегално су у италијанској варошици Ноћера Инфериоре покренуте *Српске новине*, чији је први уредник био Боривоје Карапанџић. Оне су публиковане у тајној штампарији и од маја 1946. до маја 1947. објављено је 12 бројева. У логору је Карапанџић издавао и лист *Вихор* и *Билтен за политичка и културна питања*, из кога је у Минхену настао полумесечник *Искра*. Карапанџић се трајно настанио у САД 1950. У Кливленду је завршио Земљишну инжињеријску школу и радио је као државни геоматар. Био је почасни члан Удружење књижевника Србије од 1989. године. За свој књижевно-историјски и црквени рад и труд на очувању српског језика, писма и духовности у Америци добио је многа признања: Орден Светог Владике Николаја Српског, проглашен је за личност године Српског народног савеза, а добио је и награду града Кливленда за животно дело.

Објавио је више књига од којих су најзначајније: *Грађански рат у Србији 1941-1945* (Кливленд, 1958, Београд 1967, 1993, Ваљево, 2010, 2012); *Кочевје - Титов најкрвавији злочин* (Кливленд, 1959, Београд, 1990, 2009), преведена на енглески *Kočevje : Tito's bloodiest crime* (Cleveland, 1970); *Прикази из емиграције : огледни радови* (Кливленд, 1964); *Југословенско крваво пролеће 1945. : Титови катини и гулази* (Кливленд, 1976, Београд, 1990); *Под знаком ипсилона : Тито - Мак Линов споразум о ликвидацији југословенске националне емиграције* (Кливленд, 1981, Београд, 1997); *Српско Косово и Метохија - злочини Арнаута* (Кливленд, 1986); *Истина о крагујевачкој трагедији 21. октобра 1941. : плава књига* (Кливеланд, 1989, Београд, 1991, 2011); *Кочевска споменица*, (Кливленд, 1995); *Стопама светитеља Саве : путопис : посета манастиру Хиландару на Светој Гори Атонској* (Београд, 1995); *Сећање на преминуле и разговори са живим савременицима* (Београд, 1998); *Срби у Кливленду, Охајо : 1892-1999* (Београд, 1999); *Виђења и разговори са светим Николајем Жичким* (Кливленд, 2004); *Дневник једног емигранта* (Београд, 2006); *Записи са северо-америчког језера Ири* (Кливленд ; Ваљево 2008), као и већ поменуто *Духовно стваралаштво српске емиграције : прилози за историју савремене српске књижевности (заграничне)* (Мелбурн, 1978, Нови Сад, 1999), а други део

ове књиге су објавили као суиздавачи "ФАКК", лист студената крагујевачког Универзитета и Отачаство из Краљева, без назначене године издања. Са братом Адамом је коаутор књиге *Србија – земља преврата, завера, буна и пучева* (Београда, 2001). Уредио је три *Споменице српских добровољаца*, изашле о јубиларним годишњицама 1971, 1981. и 1991, као и *Косовска споменица 1389 – 1989* (Кливленд 1989).

Бројне есеје, књижевне, књижевноисторијске и историјске студије и друге текстове је објављивао у многим периодичним публикацијама, најчешће у *Србији*, месечнику динарских четника који излази у Онтарију у Канади, минхенској а касније и бирмингемској *Искри*, *Гласу канадских Срба*, београдским *Књижевним новинама*, а у *Американском Србобрану*, најстаријем српском листу у емиграцији, сарађивао је 55 година. У *Књижевном веснику – независном повременнику за књижевност, уметност и културу*, у број 407, објављен је његов познати и награђивани есеј *Српски листови и часописи у слободном свету*, који је првобитно објављен 1979. године у *Летопису Српске мисли*.

Године 1979. објављен је *Српски историјски лексикон : књ. 3 : од 1804 до 1830 године* Уроша Станковића и *Летопис : 1978-1979 : приповетке, песме, роман, есеји, разно*, наредне 1980, *Емигранти и друге приче кратка проза* Васе Д. Михаиловић и *Српски историјски лексикон : књ. 4 : од 1831. до 1856*. Уроша Станковића.

Последња, шездесета књига у колекцији, са нумерацијом 65-66 објављена је 1981, *Genocide in satellite Croatia, 1941-1945 : Record of Racial and Religious Persecutions and Massacres*. Аутор је Едмон Парис (Edmond Paris), а преводилац са француског на енглески је Лоис Перкинс (Lois Perkins). Према једним изворима, књига није објављена у Француској, већ је рукопис преведен на енглески и објављен под наведеним називом. Међутим, у књизи познатог британског новинара Ричарда Веста *Tito and the Rise and Fall of Yugoslavia* налази се податак да је књига првобитно објављена на француском, а да је превод на енглески The American Institute for Balkan Affairs објавио новембра 1961. и маја 1962. Треће је издање "Српске мисли", а последње је публиковано у САД 2011. Исто дело су протестанти у САД објавили 1990. под насловом *Convert or Die: Catholic Persecution in Yugoslavia During World War II*. Ово потресно сведочанство је преведено и на италијански језик, али на српски, осим краћег одломка под називом *Нема више Срба*, објављеног у другој књизи *Catena mundi*, на нашу срамоту, до дана данашњег, није преведено. Едмон Парис пише да се највећи геноцид током Другог светског рата, пропорционално броју националног становништва, одиграо не у нацистичкој Немачкој, већ у нацистичкој марионетској Независној Држави Хрватској. У масовним покољима и прогонима српског православног живља у годинама од 1941. до 1945. страдало је око 750. 000 Срба, мушкараца, жена и деце, заједно са својим свештеницима и црквама. У том стравичном холокаусту исту судбину је доживело и 60.000 Јевреја и 26.000 Рома. Књига је писана на основу онога што је аутор видео

и доживео, затим сведочанстава избеглих из Југославије након рата, а основни извор је књига *Magnum crimen* Виктора Новака.

Едмон Парис, историчар, новинар и публициста, потиче из католичке породице, чија се већина припадника бавила професуром. Рођен је у Паризу 25. јануара 1894, умро 1970. Студирао је на Сорбони, па наставио студије у различитим деловима света: Риму, Женеви, Саламанки, Монреалу. Заинтересован за различита филозофска, религиозна и друштвена питања, путовао је по многим земљама и областима, у потрази за актуелним сазнањима и искуством. Његова ерудиција и истинољубивост се јасно читују у његовим књигама и предавањима, његова потресна сведочанства су ослобођена свих предрасуда, јер је он бритак и непристрасан посматрач своје епохе. Едмонд Парис је објавио и *Le Vatican contre la France; Le Vatican contre l'Europe* (на енглеском *The Vatican against Europe*), *L'histoire secrete des Jesuites* (на шпанском *La Historia Secreta de los Jesuitas*, на енглеском *The secret history of the Jesuits*, на српском *Тајна историја Језуита*, Београд 2011); *Les mysteres de Lourdes*; *Les Jésuites Armée secrète de la Papauté*; *Bréviaire de la Superstition catholique*; *Regards sur l'Education catholique*.

Уместо закључка захвала

Сматрам да ми читаоци нећете замерити што ћу уместо концизног закључка о плодноним прегнућима Издавачке куће "Српска мисао" и њеног уредника др Уроша Станковића изрећи једну захвалу. Љубазношћу својих пријатеља, Станимира и Снежане Атанацковић, из Мелбурна сам добила три броја часописа *Тамо далеко*. Друга три је имала само Народна библиотека Србије. Сада комплетан часопис (фотокопије) имају и наша национална библиотека и Библиотека Правног факултета Универзитета у Београду. Моје позитивно библиотекарско искуство говори да срдчан однос према дародавцима, заснован на захвалности и признању, веома пријатим нашим најдобронамернијим сарадницима. Уручивањем захвалница и публиковањем имена у јавним гласилима, њима не само да одајемо признање, већ и инспиришемо те људе добре воље да дају нове поклоне, који су, често, изузетно вредни и драгоцени. То посебно треба имати на уму када размишљамо о прикупљању сербике, јер нам ту највећу помоћ могу пружити сарадници и дародавци из иностранства.

Литература

- Карапанџић 1978: Б. Карапанџић, *Духовно стваралаштво српске емиграције: Прилози за историју савремене српске књижевности (з-аграничне)* : Књига прва, Мелбурн: Српска мисао.
- Станковић 1966: У. Станковић, "Јубилеј Српске мисли", у: *Српска мисао 1956-1966*, Мелбурн: Српска мисао, 7-26.

Svetlana V. Mirčov

SOME RESULTS OF SPIRITUAL CREATION OF SERBS IN EXILE

Summary

In this paper we presented some results of spiritual creation of Serbs in exile, especially the work of Uroš Stanković who founded and led the Publishing house 'Srpska misao' (Serbian thought) in Melbourne. A great number of Serbian intellectuals in exile gave their valuable contributions by publishing books, periodicals and articles. Among them were: Milan M. Petrović, Borivoje M. Karapandžić, Anka Gočevac-Subotić, Mateja Matejić, Aleksandar Solovjev, Aleksandar Al. Purković, Kajica Milanov, Lazo M. Kostić, Spasoje Jefremović, Slavko Tanović and many others. As books and articles of many emigrant authors are unknown in their homeland, librarians and cultural historians should find all these publications and preserve them *pro domo sua*.

ЛЕГАТ У БИБЛИОТЕКАРСТВУ И ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Апстракт: Као „класичан институт грађанског права—и „моћна полуга алтруизма—која има изузетно велику вриједност и огроман потенцијал у културном и поготово у научном смислу, легат је нашао своје мјесто у свим модерним грађанским законцима.

Неусклађеност термина у теорији и пракси библиотекарства и инсистирање на формално-правним, а не суштинским исходитима легата, створило је потребу ревидирања постојећих дефиниција. Будући да насљеђивање постоји у више облика, показали смо да Закон Републике Српске о насљеђивању не предвиђа писмени тестамент као једини и искључиви начин успостављања легата, на чему се до сада у литератури инсистирало. Усмени тестамент и налог законском насљеднику су такође правоснажни начини завјештања легата. Поред тога, указали смо на намјеру субјективног доброчинства као основни услов легата, и на непосредан емотивни однос између легатора и легатара као основни разликовни критеријум између библиотека цјелина и легата.

Кључне ријечи: легат, библиотека цјелина, corpus separatum, лична библиотека, услови легата, усмени тестамент, налог насљеднику, намјера доброчинства.

1. *Поријекло и правна природа легата*

Прва реченица уџбеника *Наследног права* аутора Оливера Антића насљеђивање дефинише као „пренос духовних и материјалних особина и вредности са предака на потомке, временску везу међузависности свих генерација, ланац континуитета—(2000: 7). Насљеђивање се тако одређује законским нормама заснованим на обичајном праву које тежи да све вриједности задржи унутар уског круга сродника. Један од облика насљеђивања који дозвољава ширење тих вриједности и изван породичног круга, заснован на поштовању изјаве воље завјештаоца, јесте легат. Као правна институција и историјска категорија својинских односа, легат је условљен и обликован економском и друштвеном структуром времена у којем се јавља и његово поријекло можемо пратити још од трагова у Хамурабијевом закону. Преко тестаменталног насљеђивања које је у Атини у VI вијеку п. н. е. уведено Соломоновим реформама, трагови воде до римског права (Закон XII таблица), затим до Јустинијанове кодификације и пролазе кроз институцију хришћанске (првенствено католичке) цркве, која је, због материјалних добара која су јој остављана, инсистирала на слободи тестирања (в.

* vanja.smulja@gmail.com

Миладиновић 2000: 15-18). Сви ови трагови одраз су свога времена, економско-друштвено-духовне структуре, ако је тако можемо назвати, и сваки од њих је утицао како на развој тако и на утврђивање форме легата као категорије грађанског права. Упоредо с развојем породичних и својинских односа, афирмацијом личности и њене воље изражене слободом завјештања, развијало се и тестаментално наслеђивање, и у оквиру њега легат.

1.2. Појам и значај легата

Појмовно, сам термин *легат* има тројако значење. Прво је значење одредбе у тестаменту, друго се односи на сам предмет (ствар или право које је легатару завјештао оставилац), док треће представља право на легат које настаје на основу одредбе у тестаменту (в. Миладиновић 2000: 11).

С намјером почаствовања и актом доброчиног даривања као начином исказивања захвалности и наклоности појединцу или институцији, посредством овог института сачувани су од заборавља бројни предмети који представљају материјалне трагове културне историје и чији историјски, културни, просвјетни и научни значај често превазилази националне окви-ре. Заједно са задужбинама, легати чине дио традиције српског народа у чијој бурној историји би многи трагови различитих облика стваралаштва били загубљени да нису сачувани управо посредством овог института. Са аспекта овог рада, нарочито је значајно легирање у корист институција науке, културе и умјетности и за унапређење и афирмацију истраживачког рада. Прелазак приватног у сферу јавног поред доступности ширем кругу заинтересованих омогућава и одговарајући третман баштинске грађе, која у смислу Закона о културним добрима има својства споменика културе. Несумњив је социјални и културни значај легата као установе која пружа могућност појединцима да допринесу развоју и унапређењу области коју издвоје сами, руковођени својим интересовањима и мотивима, добром намје-ром и у складу са законом о наслеђивању. Као формула он „omogućava pojedincima da daju svoj doprinos koji je uvek bio posebno cenjen i vrednovan i koji je kroz institut zadužbinarstva, kao malo koji drugi institut, uticao na očuvanje tradicije, istorijskih i kulturnih vrednosti i afirmaciju dobročinstva i altruizma—(Миладиновић 2000: 14). Стога можемо рећи да значај и потенцијал овог института у библиотекарству далеко превазилази пажњу која му је посвећена, и са правног и са аспекта науке о библиотекарству.

1.3. Лица код легата

Постоје три лица која одређују и остварују ову правну категорију. Прво је лице које оставља легат – завјешталац или легатор; друго лице ко-

ме се легат оставља – легатар или *honoratus*¹ и треће лице оптерећено легатом – онерат.

Завјешталац или легатор може бити свако лице које је „*faktički i pravno sposobno da raspolaze svojom imovinom*—(Миладиновић 2000: 21). То би подразумевало да је способно, старије од 16 година и да је слободно изразило своју вољу (в. Радовановић 1957: 17).

„*Legatar je lice kome je zaveštalac (legator) testamentom ostavio jednu ili više određenih stvari ili neko pravo, ili je naložio nasledniku ili drugom licu kome nešto ostavlja iz zaostavštine, da mu iz onoga što mu je ostavljeno da određenu stvar, ili prenese neko pravo, ili da mu isplati određenu sumu novca, ili da ga oslobodi nekog duga, ili da ga izdrži, ili da uopšte u njegovu korist nešto učini, ili da se uzdrži od nečega ili da nešto trpi*—(Миладиновић 2000: 42). Легатар може бити како физичко тако и правно лице.² За разлику од онерата који не мора бити прецизиран,³ лице легатара мора бити одређено или бар одредиво. Уколико у тестаменту није наведен назив, име и презиме одређеног физичког, односно назив – фирма правног лица, завјешталац мора навести елементе на основу којих ће се након његове смрти моћи утврдити ко је у конкретном случају легатар. У сваком случају то је лице које завјешталац жели путем завјештања легата да издвоји, награди, почастује (отуда и назив *honoratus*) и с којим га везује однос који је у основи емотиван.

Његово право не зависи од тога да ли ће се наследић примити насљеђа или не. Легатар има право да од било ког лица које постане оставио-чев наследић, дакле и од државе као крајњег наследића, захтијева извршење легата. По правилу, он не одговара за дугове оставиоца и уколико другачије није наређено тестаментом⁴ легат треба да му припадне без икаквих терета или ограничења.⁵

¹ Код овог термина ћемо се задржати дуже кад будемо говорили о намјери доброчинства као одређујућем фактору легата.

² Марко Авреније (161-180 г. н. е.) прихватио је и прогласио правило да су корпорације способне да буду легатар (в. Стојчевић 1985: 176).

³ Уколико онерат (или онерати ако има више легата) није одређен, обавеза лежи на свим законским и тестаменталним наследићима и то сразмјерно њиховим наследићним дијеловима. У теорији, с аспекта одговорности за извршење легата, постоји подјела на директни или непосредни (без одређеног онерата) и индиректни или посредни легат (са именованим онератом) (в. Миладиновић 2000: 39).

⁴ Законом о насљеђивању прописано је да завјешталац може наредити да легатар одговара за све или поједине његове дугове или дио неког дуга али искључиво у границама вриједности легата. Будући да легирање мора имати димензију доброчинства и да мора легатару донијети корист, легат није законски пуноважан уколико је оптерећеност дуговима легатара већа од користи коју добија завјештањем.

⁵ Легат може бити остављен и под условом, роком или са налогом. У зависности од тога какав је постављени услов зависи и његово дејство на легат. Тако се у теорији разликују услови који имају редовно дејство, услови који чине да легат постане ништав и услови који немају никакво дејство на легат и легат постоји као

Када су у питању личне библиотеке легати, готово по правилу у њима залута и покоја књига са очигледним знаковима власништва других лица. Књиге са печатима библиотека, који недвосмислено указују на правог власника, међутим, најчешће се не третирају као дуг оставиоца. Прво, јер легатар не одговара за дугове оставиоца, друго јер су дио личне библиотеке која се посматра као уникатна цјелина и треће јер је завјешталац знао за њихово поријекло.⁶

Онерат (*gravatus*) је лице оптерећено легатом, које не мора бити насљедник, али мора добити неку корист из заоставштине, и може бити задужено легатом само у границама те добити. Дужан је да изврши легат онако како је наређено, одговара за свако оштећење ствари (осим случајног) и сноси трошкове извршења легата.

1.4. Предмет и садржина легата

Поред личности легатара неопходно је одредити и предмет легата. Али за правну егзистенцију овог института од посебног значаја је „*cilj koji je zaveštalcu teleo da postigne zaveštanjem legata. Pravilo je: cilj legata treba da se sastoji u zaveštaočevoj neposrednoj nameri da legataru pruži ili da izvesnu korist ili dobit*—(Миладиновић 2000: 20). У литератури се, због тројаког значења термина, садржина легата често изједначава са његовим предметом. Тако се предмет легата најчешће дефинише као давање неке ствари, али можемо рећи да се *давање* односи на садржину легата, док се *ствар* односи на његов предмет. Суштински, то су неодвојиви елементи истог. Све ствари које представљају предмет насљеђа, укључујући и права и обавезе, могу

и да услов није постављен. У прве спадају одложни услови, и све док услов не буде испуњен, легатар нема права на легат. Уколико не буде испуњен уопште, сматра се да легат није ни постојао. У друге: раскидни, чије се дејство састоји у томе да легат престаје чим се услов испуни; одложни (да легатар стиче право тек својом смрћу) као и казнени услови. Како ту легат не потиче из осјећања наклоности завјештаоцеве према легатару, већ из његовог негодовања, легат губи карактер чистог доброчинства и тиме постаје ништав. У треће спадају физички немогући, правно и морално недозвољени услови. С. Миладиновић наводи следеће модалитете легата: супституција (замјена) легата; условни легат (када стицање или губитак својства легатара зависи од наступања или ненаступања неке неизвјесне околности, чињенице или догађаја), орочени легат (када је права легатара временски ограничено) и легат с налогом (када је лице коме је остављена нека корист из заоставштине оптерећено неком дужношћу) (2000: 50-56).

⁶ Јер, „*ako stvar koja je predmet legata pripada nekom trećem licu sudbina legata zavisi od toga da li je zaveštalcu znao ili nije znao da stvar koju je zaveštao nekom kao legat pripada trećem licu. Ako zaveštalcu nije znao da je stvar tuđa legatar nema pravo da traži da mu se stvar preda. Према А. Силајдићу „to pravo bi imao jedino ako je zaveštalcu bio pošten posednik tuđe stvari. Naime, u ovom slučaju legatar može tražiti da mu se stvar ustupi u posed, ali ustupilac ne odgovara ako legataru stvar bude oduzeta od strane njenog vlasnika*—(в. Миладиновић 2000: 97).

бити и предмет легата и право својине над њима легатар стиче предајом.⁷ Члан 108. Закона Републике Српске о наслеђивању носи назив *Садржина легата* и каже да предмет, односно садржина легата може бити: једна или више одређених ствари, неко право, исплата суме новца или ослобођење неког дуга, издржавање некога, чињење у корист одређених лица, као и уздржавање од нечега или трпљење у корист наведених лица (в. ЗОН: чл. 108).

Предмет легата збирне ствари (*universitas rerum*), као врсте легата којој припадају личне библиотеке или библиотеке цјелине којим се бавимо, „*najčešće čine istorodne stvari (npr. biblioteka, zbirka poštanskih maraka i sl.) ali to mogu biti i raznorodne stvari*—(Миладиновић 2000: 34). Легатару припадају све ствари које чине збирну ствар у моменту смрти завјештаоца, и како каже Миладиновић „*ma kakve bile stvari koje sastavljaju predmet legata, i ma koliko da ih ima, legat je uvek samo jedan. Legatar ga prima ili odbija u celini*—(2000: 27). То је разлог више да се, и када постоје очигледни трагови власништва на појединим дијеловима предмета завјештања, завјештана лична библиотека посматра као цјелина.

1.5. *Намјера субјективног доброчинства као услов за постојање легата*

Будући да се у литератури која се легатима бави с аспекта науке о библиотекарству инсистира на редовном, писменом тестаменту као искључивом и једином могућем начину остављања легата једној библиотеци, сматрамо да је потребно навести и друге могућности. Нарочито због тога што се одређена форма тестаamenta претпоставља намјери доброчинства завјештаоца, односно што се формални израз супротставља оном суштинском што легат чини. Субјективно доброчинство је такође један од услова легата, и то онај услов из којег легат проистиче, и будући да је то уједно и једини именитељ под којим се све библиотеке цјелине/легати, како у Републици Српској, тако и уопште могу свести, сматрамо да му треба посветити више пажње. Доброчини карактер располагања имовином у корист легатара у теорији обухвата два елемента: објективни и субјективни. Међутим, као што на неколико мјеста у студији наводи Снежана Миладиновић, доминантан је субјективни елемент. И уколико он изостане, нема ни легата. Дакле, „*nema ni legata, bez namere legatora da izvesnom licu ostavi imovinsku korist u vidu legata*—(Миладиновић 2000: 30). Чак и поред тога што је објективни (материјални) елемент доброчинства очигледан код библиотека легата, и што се подразумејувани прелазак одређене имовинске користи из имовине једног лица у имовину другог лица подудару с физичким преласком предмета завјештања легатару, доминантнији је, и значајнији, онај су-

⁷ Код покретних ствари право својине стиче се предајом, а код непокретних уписом у земљишне књиге.

бјективни. Лична библиотека увијек представља више од збира појединачних књига, и њена вриједност, и за власника и за легатара, увелико превазилази збир цијена појединачних публикација. Садржај колекције је само један у низу критеријума за стручно вредновање личних библиотека јер и овдје објективна материјална корист која прелази на легатара није примарна и нематеријална корист је превазилази. Када су овакве колекције у питању, без обзира на то с којег аспекта их посматрамо, примарно је управо оно лично, субјективно и нематеријално.

Поред одређивања наследника и распоређивања наследства, тестамент даје прилику да завјешталац „*ukaťe na osobe sa kojima je řiveo i radio i koje řeli i putem zaveřtanja legata da izdvoji, poćastvuje, honoriře i da im i na taj naćin iskaťe zahvalnost i naklonost* (Миладиновић 2000: 7). Несумњиво је да то подразумејева контекст у којем је доминантна духовна, психолошка, емотивна веза између легатора и легатара и нема разлике у томе да је легатар физичко или правно лице. Јер „*zaveřtalac moťe zaveřtati legat i u korist odrećenih pravnih lica najćeřeće humanitarnih, naućnih, kulturnih institucija*— (Миладиновић 2000: 7). „Одређивањем универзалног сукцесора (наследника) завешталац, може се фигуративно рећи, поставља самом себи заменика, одређује лице, или лица која ће 'продужити његову личност'. Зато се за наследника по правилу поставља лице које је оставиоцу најближи сродник (најчешће дете). Испорука (легат) нема за циљ постављање наследника, већ представља једну посебну врсту даривања за случај смрти, којим завешталац жели да хонорише (почаствује) неко физичко (...) или правно лице— (Антић 2002: 232-233) и то оно лице које треба да настави његово дјело. Можемо рећи да именовање наследника, законским или путем тестамена, има за циљ продужавање биолошког аспекта живота оставиоца за разлику од успостављања легата који, у највећем броју случајева, има намјеру продужетка његовог интелектуалног живота. Било да су у питању колекције књига, умјетничких предмета, нумизматичке збирке, или томе слично, оне се као легати остављају ономе ко има иста интересовања као оставилац, ко ће сачувати збирку, промовисати име и рад легатора али и наставити даље, у којем год облику, истраживања која је он започео. „Због тога је ова уставна кроз целу историју, од римског права до данас, имала несумњив социјални и културни значај—(Антић 2002: 233).

1.6. Дефиниција легата с аспекта науке о праву

Римско приватно право дефинише легат као „добродино наређење последње воље извеснога лица изражено у тестаменту или у потврђеном кодицилу, којим се извесном лицу оставља извесна корист или добит поред одређенога наследника, на кога пада дужност да то изврши—(Милосављевић 1900: 142-143). Ауторка студије која нам је служила као основ за проучавање правног аспекта легата у библиотекарству, Снежана Миладиновић легат одређује као „*raspolaganje imovinom za slućaj smrti sadrťa no u punova-*

т н о ј изјави последње воље – testamentu—и даље наставља: „Иако наши закони не садрже изричите одредбе о форми legata из законских одредба о legatu недвосмислено произилази да се легат моће оставити - завештати само у форми testamenta. То произилази из одредбе да „завешталач моће оставити *testamentom*⁸ једну или више одређених ствари или неко право одређеном лицу, или наложити наследнику или коме другом лицу коме нешто оставља да из оног што му је остављено да одређену ствар неком лицу, или да му исплати суму новца (...)” (Миладиновић 2000: 28).

Да ли недвосмислено може бити дефинисање које се заснива искључиво на првом дијелу члана закона, док се други дио члана који слиједи након раставног везника „или—потпуно занемарује будући да и сам раставни везник „или—у тексту указује на постојање алтернативних а не искључивих рјешења? Чињеница је да се језичке формулације правних аката готово по правилу одликују логички и стилски неспретним, да не кажемо несрећним, рјешењима.⁹ Неодговарајућа употреба везника, што остане у тексту и након лекторисања, често изазива нејасноће и на језичком и на правном нивоу текста. Али, чак и када горе наведену конструкцију не посматрамо с језичке стране, морамо узети у обзир то да наслеђивање, као категорија грађанског права, постоји у више облика.¹⁰ Наслеђивање на основу тестамена је само један од облика који прописује закон. Тако је Закон Републике Српске о наслеђивању подијељен на „Наслеђивање на основу закона—и „Наслеђивање на основу тестамена—у оквиру којих се прецизирају питања која проистичу из сваког начина наслеђивања посебно. Тако се први дио бави наследним редовима, нужним наследницима, нужним и расположивим дијелом и многим другим питањима која се тога тичу, а други, између осталог, формама и ограничењима различитих врста тестамената.

Члан 108. поменутог закона, под називом *Садржина легата*, став 1. и 2. каже: „Завјешталац може оставити тестаментом једну или више одређених ствари или неко право одређеном лицу *или наложити наследнику или другом лицу коме нешто оставља*,¹¹ да из онога што је остављено да неку ствар одређеном лицу или да му исплати суму новца или да га ослободи неког дуга или да га издржава или уопште да у његову корист нешто учини или да се уздржи од нечега или да нешто трпи. Таквим завјештањем се, по правилу, не поставља наследник. Такво завјештање назива се лега-

⁸ Подвукла С. М.

⁹ Тако се и легат одређује као располагање имовином *за случај*, или у *случају* смрти оставиоца, *ако* умре, као да је смрт условна и случајна категорија. Употреба везника *када*, *након*, *послије*, *након што*, *пошто* и сл. била би и материјално-стилски и формално-правно тачније рјешење. Нарочито кад се узме у обзир то да се имовина на овакав начин распоређује на самом крају живота када је смрт врло извјесна категорија.

¹⁰ Антић разликује *наслеђивање на основу закона*, *императивно* и *завештајно наслеђивање*.

¹¹ Подвукла В. Ш.

том, а лице коме је легатом нешто намијењено назива се легатар—(ЗОН: 108, 1, 2).

Будући да наследици уз књиге изузетно ријетко наслиједе, у генетском смислу, и љубав према књигама, спор око завјештане личне библиотеке у пракси је изузетно ријетка ситуација. Стога, узевши у обзир два поменута начина наслјеђивања, законско и тестаментално, можемо закључити да легат ипак може бити остављен и уколико није установљен писменим тестаментом. И то на два начина: (усменим) налогом законском наследику или усменим тестаментом.

(Усмени) налог наследику одређеном на основу закона је пуноважан облик легирања који директно проистиче из чл. 108 поменутог закона.

Тестамент је законом уређен облик строго личне и опозиве изјаве воље коју оставилац може изјавити писмено, било да је сам напише било да је у присуству адвоката потпише, или усмено, пред свједоцима.

Према ријечима Б. Радовановића, који је писао о правном значају и природи усменог тестаamenta, у наследином праву прво није прављена никаква разлика између писменог и усменог тестаamenta (1957: 17). Али како се у пракси показало да из усменог тестаamenta проистичу многи спорови који стварају правну несигурност, тако је измјенама и допунама закона усмени тестамент ограничен изузетним приликама „када је немогуће сачинити писмени тестамент, и то само у случају рата, поплава, бродолома и заразе” (Радовановић 1957: 16). Тако сама околност да завјешталац није у могућности да направи писмени тестамент није довољна, већ закон тражи да је та немогућност наступила услед изузетних прилика. Изузетним приликама у објективном смислу сматрају се догађаји огромних размјера – катастрофе које су изненада наступиле а да их завјешталац није предвидио, нити их је могао спријечити, нити им се супротставити, док под субјективним околностима треба разумјети догађаје или прилике који утичу само на личност завјештаоца, односно мањи круг људи око њега.¹²

Члан 79. Закона Републике Српске о наслјеђивању, под називом „Усмени тестамент—каже: „Завјешталац може изјавити своју посљедњу вољу усмено пред три свједока само ако услед изузетних прилика није у могућности да сачини писани тестамент—(ЗОН: 79). Писани траг о томе треба да оставе свједоци који су дужни да напишу и предају суду изјаву завје-

¹² Б. Радовановић истиче равноправност објективних и субјективних критеријума сматрајући да је правилно само оно гледиште које узима у обзир како околности оштег карактера тако и околности у вези са личношћу завјештаоца.

штаоца.¹³ Али, како каже став 2. поменутог члана, „извршење ове дужности није услов за пуноважност усменог тестаментa.”¹⁴

2. Легат у теорији и пракси библиотекарства

Појмовно, а самим тим и термилошко одређење личних библиотека које се чувају у институцијама културе, на првом мјесту у библиотекама, није јасно, прецизно и досљедно установљено. С обзиром на то да су разлике међу видовима личних библиотека искључиво у вези са њиховим формално-правним поријеклом, док је све остало (профил и начин настанка, методологија рада, начин чувања и коришћења) исто, врло често се именују неодговарајућим именима. Постоји неколико појмова који се појављују приликом именовања оваквих колекција: библиотека целина, легат, посебна библиотека, спомен-библиотека. Будући да се сви они неријетко користе као синоними, навешћемо основне разликовне карактеристике за сваки од наведених појмова.

„Библиотека целина – посебна библиотека – *corpus separatum* је откупљена, поклоњена или тестаментарно завештана лична библиотека. Чува се као целина због своје културне, научне и историјске вредности, или због значаја и угледа личности која је библиотеку формирала и поседовала. Те личности су најчешће познати научници, књижевници, јавни радници или, ређе, пасионирани библиофили. Посебна библиотека се музејски чува као заштићена целина. (...) Легат (латински *legatum*, i, n – завештање, оставштина) је део или целокупна оставштина дата у наслеђе неком лицу или институцији, који иначе, по закону, не би имали право на то наслеђе—(Мирчов 2004а: 10-11). Александар Пејовић легат одређује као „*odrečenu korist koju zaveštalac testamentom ostavlja odrečenom licu iz svoje zaostavštine*—(1983а: 4), а уз услове и рокове којима је легат оптерећен, с аспекта дугогодишње праксе и искуства рада са оваквим збиркама а узимајући у обзир „менталитет нашег човека—као регулатив од „посебног значаја—наводи

¹³ „Свједоци пред којима је завјешталац усмено изјавио своју посљедњу вољу дужни су да без одгађања напишу изјаву завјештаоца и да је што прије предају суду или да је усмено понове пред судом износећи када, гдје и у којим приликама је завјешталац изјавио своју посљедњу вољу—(ЗОН: 81, 1).

¹⁴ Б. Радовановић истиче недовољност прописа који регулишу утврђивање материјалне истине приликом подношења усмене изјаве завјештаоца, будући да није прописано да суд саслушањем мора отклонити нејасноће и недостатке у изјавама свједока. „Карактеристично је да у случају ако сведоци писаног тестаментa садржину истог поднесу писмено макар и написану нејасно и са извесним недостатцима у излагању, онда закон нигде не прописује да је суд дужан и у том случају да саслушањем ових сведока испита околности од којих зависи пуноважност тестаментa (...) Ово би према закону било нешто сувишно, али би било свакако корисно и нужно ради утврђивања материјалне истине—(Радовановић 1957: 20).

онај да се немогући, недозвољени, неморални услови и терети, као и они који су неразумљиви и противрјечни, сматрају непостојећим.

У прегледу термина Светлана Мирчов одређује и лица која остава-рују ову правну категорију. „Легатор (латински *legator, oris, m* – завешталац) је лице које оставља тестаментарним завештањем наслеђе или део наслеђа неком лицу или институцији—а „легатар (латински *legatarius, ii, m* – прималац легата) је лице или институција којој је завештањем у наслеђе остављен део или целокупна оставштина завештаоца, а који, по закону, немају својство наследника.¹⁵ (...) Библиотека легат¹⁶ је библиотека целина коју је тестаментарно завештао или власник, или неко од његових наследника некој институцији културе, најчешће библиотеци, архиву или музеју—(2004а: 11).

Навели смо дефиниције истог аутора и из истог рада како бисмо нејасноће свели на минимум. Међутим, и поред тога, при дефинисању библиотеке цјелине у настајању и библиотеке легата у настајању долази до одређеног преклапања које изазива нејасноће. Тако се каже да „Библиотека целина у стварању представља зачетак библиотеке целине. Власник библиотеке се уговором обавезује да део по део своје библиотеке сукцесивно уступа, било да је продаје, поклања или намерава да је завешта одређеној институцији—док „Библиотека легат у стварању представља зачетак библиотеке легата, а њен власник се уговором обавезује да ће оно што не поклони за живота из своје личне библиотеке, завештати одређеној институцији—(Мирчов 2004а: 12).

Требало би нагласити да библиотека цјелина и легат нису истоврсни појмови. Да је појам библиотека цјелина значењски шири појам и да обухвата све личне библиотеке у јавном власништву укључујући и легат као једну врсту тога. Дефиницију која више инсистира на том односу даје Александра Вранеш која каже: „Библиотека – целина је свака систематично уређена збирка библиотечке грађе, која је раније припадала институцији или појединцу, а која је у власништво библиотеке пренета тестаментом, поклоном власника, његовог рођака или пријатеља, или набављена куповином. Легат се, међутим, односи само на колекцију која је својином библиотеке постала на основу тестаamenta—(2006: 135). С првим дијелом дефиниције се у потпуности слажемо. Када смо говорили о правном основу легирања показали смо да (писани) тестамент није искључив начин остављања легата неком појединцу или институцији, стога сматрамо да други дио дефиниције умјесто „на основу тестаamenta—треба да гласи „на основу Закона о наслеђивању—.

¹⁵ Ово је само донекле тачно, јер дио наслеђа може бити издвојен и остављен као легат једном од наследника којег завјешталац жели на тај начин да почастује и издвоји од осталих наследника који учествују у подјели имовине.

¹⁶ Термин који у другом раду (Мирчов 2004б: 79) исти аутор користи гласи *легат библиотека*.

Легат (библиотеку), дакле, можемо дефинисати као личну библиотеку која је на основу намјере субјективног доброчинства према легатару, проистекле из непосредног емотивног односа између завјештаоца и њега (без обзира на то да ли је легатар физичко или правно лице), у складу са Законом о наслеђивању, постала власништво легатара. На непосредном емотивном односу инсистирамо из разлога што, упроштено говорећи, лична библиотека особе А коју завјешта особа Б (неко од наследника, супружник, рођак или пријатељ) формално-правно представља легат особе Б. Дакле, легат у називу колекције, формално-правно значи директну намјеру и непосредан емотивни однос између завјештаоца и легатара. И ту је основна разлика између појмова библиотека цјелина и легат. Говорећи о оваквим колекцијама у Библиотеци Матице српске Миро Вуксановић каже: „Обичај је да се каже – лична библиотека, библиотека-целина, поклон-библиотека, спомен-библиотека, посебна збирка..., а тек изузетно легат или донација, у овим случајевима када је то посебним уговором и изричитом жељом дародавца одређено. Међутим, из захвалности према приложницима, у Библиотеци се свака вреднија лична библиотека чува као легат—(1994б: 11). Јер, како каже М. Радовић, „не ради се овде о неком романтичарском пијетету према великим људима, већ о реалном односу према вредностима које су истински дуго стваране, које су непоновљиве и које, нажалост, ако једном пропадну пропале су заувек—(Радовић М. 1983: 37-38).

Спомен-библиотеке¹⁷ су такође један вид библиотека-цјелина, каткад и личних библиотека (зависно од мотива оснивања), које су, према ријечима М. Радовића, „настале организованом активношћу да се библиотеком неко значајно име или значајан догађај из историје народа што упечатљивије и што функционалније забележи, да се светла традиција сврсисходно укључи у живот савременика—(1983: 37). Од горе наведених разликују се по функцијама које обављају. Док су функција споменичког обиљежја и функција библиотеке као институције која задовољава све културно-образовне потребе становника свога краја у потпуности реализоване у спомен-библиотекама, библиотеке-цјелине и легати их само дјелимично остварују, будући да су само дио библиотеке као институције која (може да) има више споменичких обиљежја (уп. Јокановић, Церанић 1983).

Не постоје ни најмање разлике у раду на овим колекцијама, поступци стручне обраде, услови чувања и кориштења су идентични, а само појмовно одређење ни на који начин не утиче на вредновање саме колекције. Како Вуксановић каже, „Текелијина библиотека је својеврсни споменик

¹⁷ Појам спомен-библиотеке потиче из далеке прошлости. Многе познате историјске личности су их подизале. Међу њима су најпознатије Александријска библиотека, коју је подигао Александар Македонски, Библиотека Ел Ескоријал, коју је подигао шпански краљ Филип Други, и Библиотека Лауренцијана у Фиренци, коју је за Лоренца Медичија пројектовао Микеланђело Буонароти. Средствима Ендрјуа Карнегија изграђено је 2.505 библиотека у цијелом свијету. Међу њима и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић—у Београду.

културе. Слично се може рећи и за библиотеку Новосадске гимназије. Нису ни сви дародавци подједнако задужили нашу културу. Имамо, рецимо, само остатке Змајеве кућне библиотеке, али се у поклонима неких мање познатих личности налазе праве библиофилске реткости.—И закључује: „Када се укрсте сви подаци долазимо до истог — реч је о драгоценим посебним збиркама, и по културно-историјској вредности и по научној актуелности— (Вуксановић 1995: 136).

Тако и ми можемо закључити да је најзначајнија разлика између библиотеке цјелина и легата, поред формално-правног регулисања, у томе што је однос поштовања између примарног и секундарног власника (односно, завјештаоца и библиотеке) код легата наглашено двосмјеран. И као таквог га треба посебно уважавати, јер су завјештаоци својим даром показали не само „своју велику дарежљивост, свој искрени и неизмерни патриотизам, своје широко схватање потребе да се земља културно и научно уздигне—(Глигоријевић 1988: 34) него и повјерење које имају у улогу легатара у свему томе.

Литература

- Антић 2000: О. Антић, *Наследно право*, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Вуксановић 1994а: М. Вуксановић, Задужбина учених Срба: легати у Библиотеци Матице српске (1), *Дневник*, Нови Сад, 18. децембар, 13.
- Вуксановић 1994б: М. Вуксановић, Знак захвалности: легати у Библиотеци Матице српске (2), *Дневник*, Нови Сад, 25. децембар, 11.
- Вуксановић 1995: М. Вуксановић: О легатима у Библиотеци Матице српске, *Рад Матице српске*, Нови Сад, XXIV/31, 136-138.
- Глигоријевић 1988: С. Глигоријевић, Библиотеке-легати и посебне збирке Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић—у Београду, *Библиотекар*, Београд, IV/ 3-4, 33-41.
- Закон о наслеђивању: *Службени гласник Републике Српске*, 1/2009.
- Јокановић, Церанић 1983: В. Јокановић, А. Церанић, Спомен-библиотеке, *Заједница библиотека*, Београд, XI/1, 7-17.
- Миладиновић 2000: S. Miladinović, *Legat - kroz pravnu nauku i zakonodavstvo*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Милосављевић 1900: Ж. Милосављевић, *Римско приватно право. Књ. 3 Наследно право*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Мирчов 2004а: С. Мирчов, Библиотеке целине и библиотеке легати, *Гласник Народне библиотеке Србије*, Београд, VI/1, 11-16.
- Мирчов 2004б: С. Мирчов, Библиотеке целине у библиотекама Србије, у: *Стање и перспективе развоја завичајних фондова: зборник радова са саветовања библиотекара Србије одржаног 14. и 15. децембра 2000. године у Чачку*, Чачак: Градска библиотека „Владислав Петковић-Дис—, 79-85.

- Пејовић 1983а: А. Пејовић, *Informacija o posebnim bibliotekama celinama /legatima/*, Београд: Народна библиотека Србије, (Необјављени документ).
- Пејовић 1983б: А. Пејовић, Посебне библиотеке целине (легати), *Заједница библиотека*, Београд, XI/ 1, 24-33.
- Радовановић 1957: Б. Радовановић, Правни значај и природа усменог теста-мента, *Гласник Адвокатске коморе за А. П. Војводину*, Нови Сад, VI/3, 15-21.
- Радовић 1983: М. Радовић, Више разумевања и одговорности, *Заједница библиотека*, Београд, XI/ 1, 37-38.
- Радовић 1983: С. Радовић, Легати – део културне традиције сваког града, *Заједница библиотека*, Београд, XI/ 1, 43- 44.
- Стојчевић 1985: D. Stojčević, *Rimsko privatno pravo*, Београд: Savremena administracija.

Vanja R. Šmulja

LEGACY IN LIBRARIANSHIP AND LEGISLATION IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Summary

As a 'classic institute of civil code' and 'a powerful lever of altruism', legacy has a great value and huge potential in the cultural and especially in the scientific sense, so it found its place in all modern civil codes.

Disharmony of terms in the theory and practice of librarianship and insistence on normative rather than substantive starting points of legacy have created a need to revise the existing definition. Since inheritance exists in several forms, we have shown that the law of inheritance of the Republic of Srpska does not envisage a written testament as the sole and exclusive method of establishing the legacy, as it has been insisted in the literature so far. An oral testament and warrant to legal successor are also legally binding modes of legacy. In addition, we pointed to the subjective intention of charity as an essential condition of the legacy, and the direct emotional relationship between legator and legatee as the basic criterion for distinguishing between the personal library (special collection) and the legacy.

THE NATURE OF THE FIGURE OF VILLAIN IN ENGLISH MEDIEVAL AND ELIZABETHAN DRAMA

Abstract: The paper tries to find out how the conception of the Vice together with the influence of the Machiavellian system of thought —developed” the Elizabethan Villain and how it contributes to discussions of evil and morality. The Elizabethan Villain was a product of a moral change that had begun in the English morality plays of the fifteenth and sixteenth centuries. It is the figure that most effectively inspires everyone to question their sensibility of human evil. During the sixteenth century the moralities changed from a completely religious to a secular genre, and hints of this tradition can be traced in the works of Marlowe, Shakespeare, and their contemporaries. The morality plays and their main themes slowly changed from religious to political and their content transformed from allegorical to historical. If we try to follow the evolution of this kind of drama we can see that it expressed a change in theatrical and ethical values that had its final result in Elizabethan drama and the conflict of human evil through the figure of the Villain.

Key words: evil, villain, morality plays, Elizabethan drama.

The paper deals with the nature of figure of the classical Villain of medieval and Elizabethan plays trying to show how it contributes to discussions of evil and morality. The first part of the paper deals with the figure of Vice in medieval English religious drama while the second part introduces two tragic Villains: Barabas of Marlowe's play *The Jew of Malta* and Richard III of Shakespeare's history play *Richard III*.

The term villain is inseparably connected to the question of human evil, which has often been discussed among philosophers, psychologists, anthropologists, and artists. Anthropologist David Parkin recognises that evil as a concept exists in —three senses:” the moral, which has its roots in —human culpability,” the physical, which refers to the harm caused by nature, and the metaphysical, which refers to a divine or cosmic force (Parkin 1985:1-25). The paper deals with the term of evil in its moral sense and the term —human evil”, usually refers to the darker impulses within human nature overcoming any rational, logical impulses to do good. The Villain is a theatrical figure that is human but seems to go beyond human abilities of intellect, deception, and persuasion, which gives it a metaphysical or noble status. The theatrical figure of Elizabethan Villain came out of a didactic tradition that emphasised the contrast between good and evil. That is why the Villain has often conveyed a moral message. When such a character is given the leading role, and when his deeds form the centre of dramatic interest, the Villain has become protagonist, and we have the play with the Vil-

* tanjadumi@yahoo.com

lain as hero. The Villains dominate the action of such plays and are intimate with the audience. Despite their immoral nature they seem somehow attractive, charming, both to the audience and to the other characters. The nature of their evil can be traced in their humanity and their main purpose is to encourage critical thought as to the relationship between good and evil in human nature, what happens when evil dominates, and why it dominates.

The Vice of Medieval drama

The Villain was a product of a moral change that had begun in the English morality plays of the fifteenth and sixteenth centuries. The morality plays, along with the mystery plays were originally started by the English Church as a means to instruct the laity in the life of Christ and Christian values. They were a kind of religious drama, dramatised allegories, in which personified virtues, vices and temptations fight for the soul of Man as he travels from birth to death. They represent the medieval idea that life is a pilgrimage from birth towards either Heaven or Hell and emphasise the absolute necessity of repentance and the severity of the last judgment. All the moralities were a kind of a warning against a specific sin. The need of the call to repentance, and the necessary response to divine mercy confronting the approach of death, are also evident in the morality plays from the fifteenth and sixteenth centuries. Medieval drama had an important didactic purpose for the Church because the form of the morality drama gave them an opportunity to spread Christian ideals even to the uneducated masses. Some of the most common metaphors found in the morality plays are the Castle as the Soul, the Battle between Good and Evil for possession of the Soul, all common in medieval Christian allegories. Each of these plays uses personification, in order to include “a fundamental rhetorical separation between the play world and the real world” (King 1994: 241). What this means is that the protagonist and the forces that act upon him are not individuals but personified figures that represent certain ideas, sins, vices or virtues. *Everyman* (c.1495) which derives from Flemish original shows a representative figure of the human race called for unexpectedly by death and made aware that his old friends, Fellowship, Kindred, Cousin, and Goods, will not go with him. It is Good Deeds who finally supports him and who is willing to defend him before the throne of God.

At their origins, there were two forces in morality plays, the vices and the virtues. The greatest theatrical achievement of the moralities, and the most important reason for their popularity, was the original personification of evil. As time went on the role of the virtues was gradually becoming smaller and smaller, while the personified evil became dominant (Spivack 1958: 126). In the sixteen century one figure that embodied all vices in a play was called the Vice and would eventually become the central figure and the driving force of morality plays (196). This figure would have the most important influence on the Elizabethan Villain. The Vice set the plot in motion, manipulated the characters around him, boasted and shared his true nature with the audience, until he was finally over-

thrown at the end by the forces of Good. One of the roles of the Vice is to comment on his own immorality and criticise himself for his evil (Spivack 1958: 111). But, the great secret to the Vice's popularity was his skilful use of dishonest means to trick people or to make them do what he wanted and his intimate relationship with the audience. The East Anglian play *Mankind* (written c. 1465) shows its title character, an apparently respectable countryman who is prepared to defend himself provoked in different ways by the vices and the grotesquely comic devil, Titivillus. *Mankind* is more and more tempted by spiritual emptiness to despair of his salvation but, having learned to be skeptical of his "enemies" - the world, the flesh and the devil - he is finally handed over to God's justice by Mercy. The vices of *Mankind* demonstrate the ability of the Vice to play a comic role as well as a destructive one, which was a significant aspect of the Vice's popularity.

Mystery and morality plays are valuable evidence of a flourishing religious dramatic literature written in English for the instruction and entertainment of a wide, largely uneducated audience. As the sixteenth century went on Humanism and the Reformation encouraged a deep change in the English way of life and this was also seen in the morality plays (Spivack 1958: 47). The Vice continued to function with the same energy in plays that were no longer in the allegorical tradition. The abstract Vice had to be replaced by the individualised men and women of the literal drama. The morality plays gradually changed their important topic from heaven and hell to reward and punishment in this life of this world. They did not only deal with religious and spiritual matters but also began to deal with questions of politics and society. The themes of the morality plays slowly changed from religious to political and the content from allegorical to historical and that resulted in Elizabethan drama and the confrontation of human evil through the figure of the Villain. Throughout the sixteenth century theatre changed from allegorical to historical and literal and the Elizabethan playwrights would build upon this approach.

The nature of Villain in Marlowe's —The Jew of Malta— and Shakespeare's —Richard III—

Jonathan Dollimore observes that "the real watershed between medieval and modern England was the period 1580–1620." (Dollimore 1984: 273). England of that period was somewhere between religious theology of Middle Ages and secular ideas of the Renaissance. During the Renaissance the vision of life that came from the Middle Ages was slowly falling apart. Preoccupation with morality in the political and secular life became very popular. The world of transcendental of earlier plays is replaced by a world of concrete topics. This evolution towards concreteness had a strange effect upon the Vices: for almost the whole sixteenth century a didactic purpose in the play was the only acceptable standard for the popular stage. But in the plays of Shakespeare and other Elizabethan dramatists this vice and virtue model was changed into more upsetting

and powerful images of men with their worldly aspirations. Vice becomes partially humanised and finds its motives in the impulses of human instincts. The theatrical figure of the Villain was very popular. This happened as the result of the Protestant Reformation, the spreading of the ideas of humanism and the new political theory of the Florentine philosopher Niccolo Machiavelli. Machiavelli's views did not comply with the religious beliefs of Shakespeare's time. They were a complete contrast to Christian values and views of social morality, hierarchy and even kingship itself. Although Machiavelli encouraged "~~ru~~elty used well" in order to improve a politician's expediency, and he supposed that the politician was eventually acting for "~~he~~ good of one's subjects" (Machiavelli 2003: 31), the Elizabethans thought that Machiavelli's new systems of thought was a danger to "~~all~~ traditional notions of morality and politics" (Corey 1998: 152). The real danger, in fact, was not that Machiavelli openly proclaimed evil, but that he was defining again the terms "~~ice~~" and "~~irtue~~" in order to develop a "~~new~~ conception of human excellence" (168). In particular, he stressed the importance of the politician being able to use evil to do good for reasons of expediency. For Machiavelli evil was essential within the structure of Christianity, he again defined the word "~~irtue~~" so that it meant a combination of vice and virtue in the Christian senses of the words. Essentially, Machiavelli's theory was challenging Christianity as the basis upon which good and evil must be valued.

In the time of Elizabeth I this theory threatened to weaken the basis of all political and moral values because the Elizabethans thought of the earth and the cosmos through a series of metaphors, one of which was the chain of being (Tillyard 1960: 23) and Machiavelli would provoke disorder in the state, and disorder in this state expressed disorder in heaven. (82–84). The Elizabethans, in fact, were afraid of Machiavelli's concept which asked individuals to make their own decisions about turning to evil to do good. This fear was the main reason for the appearance of theatrical figure of the Machiavel, the title associated with the archetypal Elizabethan Villain. Exaggerated descriptions of Machiavelli's views led to the use of his name for a broad category of cruel schemers, atheist and poisoners. There is a difference between the Machiavel and Machiavelli himself: the theatrical figure is not a picture of the man, but was inspired by what the Elizabethans believed him to represent. The villains of Marlowe and Shakespeare are almost all considered Machiavels, but these authors constructed their characters not to simply condemn Machiavelli but to provoke critical discourse on the essential danger within his system of thought (Corey 1998: 159). The Machiavel is in many ways similar the Vice, but the Machiavel always has profound moral complexity (155). The Elizabethan Villain is a human figure that has the Vice's supernatural abilities and Machiavelli's spirit, and is enjoyable to watch. But the Vice's most important aim is to encourage audiences question their sense of morality.

An early example of an Elizabethan Villain is Barabas of Christopher Marlowe's *The Jew of Malta*. In this play, written between 1589 and 1590 (Levin 2003: 100), Marlow discusses questions of political, social morality and de-

als also with religious prejudice. Unable to pay the tribute that they had promised to the Turkish prince, Ferneze, the Christian Governor of Malta, chooses to rid all Jews of half of their wealth. When Barabas resists him, Ferneze confiscates all his goods including taking his home and turning it into a nunnery (I.ii).

Although Marlowe's description of Barabas is an anti-Semitic one of a wealth-obsessed, greedy, Jewish he also describes the Christians of the play in a corrupt light. Marlow is holding all responsible for their morality irrespective of their religious affiliation. Although Barabas's portrait is showed as a Jew Villain caused by the anti-Semitic feeling of the Elizabethan society, the other characters are not better than him either. They are selfish and self serving hypocrites with no morals, ethics or honor. Barabas likes himself being a villain without apology because in a moral emptiness of Malta, he saw himself as a noble Jew. All this makes him be seen not only as a Villain but also as an antihero who controls the action of the play that lacks a hero to make the moral correction of the society. None in the play can avoid criticism, and at the beginning, Barabas is more sympathetic than the Christian characters.

Barabas is the most important prototype for the Villain because of the sympathy Marlowe brings for him. He is one of the more obvious examples of the influence of both Machiavelli and the Vice. In fact, *The Jew of Malta* begins with a prologue spoken by Machevil, who prepares the stage for the evil of the villain character that will follow. As Barabas declared himself as Machiavel, and was popularly considered to be such, greed, usury, and wealth became closely associated with Machiavellism. For Machiavelli in his political treatise, written for the guidance of a prince, shows not only how the prince may establish a principality, but how he could remain in power in it. Barabas naturally make conclusions from different Machiavellian principles: since he cannot be a prince in safety he will be no prince at all. Machiavelli advises the prince that he must have the nature of the lion and the fox. As Barabas is all fox he recognises that he is not fit for the position. If Marlowe's intention in *The Jew of Malta* was to test the Machiavellian doctrine of "the end justifies the means", then Barabas makes almost perfect success of the doctrine and is a complete epitome of Machiavellianism. His Machiavellian tactics are only called into action because of the injustice he experienced for protesting against the forced payment of tribute only by the Jewish community and the threat of forced conversion to Christianity. As the plot goes on, from the opening scene where we see Barabas suffers injustice, he becomes more and more Vice-like. He boasts of his many evils (II.iii.177–203), is a skillful deceiver, disguises himself, and turns people against each other, and he is delighted at his ability to do so. He is skillful both in intrigue and in murder, as we can see from his poisoning of the entire nunnery in Act Three and his plans to overthrow both the Turkish army and the Christians of Malta in Act Five. Barabas becomes a criminal guilty of treason, murder, and poisoning; he commits his crimes consciously and intentionally. He does that for revenge, because he hates Christians as such, and hates especially the men who have taken his gold. It seems that he probably enjoys crimes he commits as he enjoys out-

smarting his enemies. Barabas is a Villain of highest degree and he is usually spoken of as a monster. He is not only the centre of the action, but completely controls the action. Other characters are but slightly outlined, and they only exist as tools for the Jew to work with. Barabas is also similar to the Vice by maintaining a constant dialogue with the audience. However, there is an essential difference between Barabas and the Vice: his humanity. As Spivack says:

[Barabas] is an evil character, but a character; a wicked man, but a man; morally vicious, but a moral figure. And if we wish, he is also a man mistreated: the victim of chicanery manipulated by prejudice. For so much of his role the homiletic stage offers no precedent, and Marlowe's genius is free. (Spivack 1958: 348)

He is not the Vice who is evil for the sake of being evil, but a powerful man who chooses evil because he suffered personal injustice. In his soliloquies Barabas describes the height of his ambition or the depth of his injuries, and doing so he induces a certain admiration or sympathy for him. In that way Barabas wins our respect. His ambition is great, even his egotism and pride can be admired; while his grief and revolt at the insult hurled at him force us to sympathise with his desire for revenge. We may not forgive him, but we do sympathise with him, a concept that Shakespeare would use with his villains

Barabas can fascinate us at first, not only by the actual but by the hidden power that seems to exist within him. But this man of great capacities is an outcast from society, a member of an oppressed race, who is subjected to humiliation and injustice by those with authority, although he has not offended them in any way. Even in the revenge which follows, in the taking of life, he might have our sympathetic understanding. For he, a man of self-respect and intellect, has been humiliated, not by one man, in which case he might have limited his revenge or asked for justice, but by a race which he hates.

After the second act Barabas does nothing in keeping with his character, and the events happen without logical sequence. In spite of our sympathy for the Jew in the beginning, when the play closes we experience no tragic emotion. Barabas has been changed from a man into a monster, and serious tragedy turned into melodrama; grotesque and melodramatic elements dominate the rest of the play.

To sum up the characteristics of Barabas, we find him egotistical, cruel, faithless, remorseless, murderous, and a poisoner. These characteristics are important because they practically set the stage for later Villains.

Christopher Marlowe was the first Elizabethan playwright who created an evil character as a man with characteristics of the Vice, rather than the Vice with characteristics of a man. Thus, the evil figure of a play no longer functioned only as a representation of an idea but as a representation of a person. The Villain now became a human being, with human motivation.

Using medieval dramatic traditions and combining with them the new Renaissance view of evil and good, Shakespeare created a new dramatic space

for the battle between good and evil for man's soul. The transitional position of Shakespeare's work is underlined by the fact that:

—his plays are both allegorical and realistic at once; his characters both recognizable men and at the same time devils, demigods and forces in nature." (Harbage 1964: 83).

Shakespeare understood the importance of the balance between human motivation, which makes a character empathetic as a person, and the ethical question: when is it morally acceptable to decide to use evil to do good, and what happens when evil becomes predominant? Shakespeare is interested in illustrating the evil that exists within an individual and addresses this question through his villains, characters whose evil status must be reconciled with their humanity. He was most successful in balancing human and superhuman, the sympathetic and the unforgivable and the entertaining and the tragic in his Villain character of Richard III. Richard is a distinct Villain, and through him Shakespeare tries to analyse the different causes and effects of the dominance of evil over good in an individual's human nature.

In order to create Richard's character Shakespeare had to settle differences between psychologically complex side of Richard with the tradition of the morality plays and the Vice he drew upon. As is the case with the Vice, Richard is provocative as a character mostly because of his intimate relationship with the audience. We find almost all of different characteristics of the Vice present in Richard, and Richard himself is very much aware how much he is similar to the Vice. He cannot stop boasting about his mastery in the art of deceit. He pretends to be full of love and honesty while cheating a series of victims. No one in the play knows Richard as well as the audience does, for he chooses to share his motives, his plans, his talents, and his self-perceptions with the audience alone. The audience becomes his confidants and, perhaps not deliberately, his "ally". We enjoy the irony of some of the things when he says: —*I should be [king]? I had rather be a pedlar*" (I.iii.147);

Although Barabas approaches Richard in deceit, he cannot be compared with him in intellectuality or in possession of different skills and abilities. Strength of intellect is the most important trait of Richard's character, and there can be no doubt that his versatility is more emphasised than that of any other hero of the tragic drama. Over and over again, Richard cannot believe how easy it is to persuade and manipulate those around him. The most memorable is the scene of his manipulation of Lady Anne (I.ii). This scene is an example of the typical tricking performed by Vice upon his victim. At the end of the scene, Anne has made the same moral turnover that marked the character of Mankind and his many descendants: she has thrown over virtue and embraced evil. When left alone, Richard shares with his audience his joy because of the success he has achieved (I. ii.232–240). Anne capitulates, because like other characters in moralities, she is afflicted with human frailty.

Richard is an absolute hypocrite, but never deceives himself. If we consider Richard as a character who exists not only in *Richard III* but also in the

preceding works of *Henry the Sixth*, we immediately see a much more psychologically complex, and ultimately more sympathetic figure. By describing Richard's physical deformity Shakespeare elicits sympathy for him and this is much more prevalent in this play than in *Richard III*. In *The Third Part of Henry the Sixth*, in one of his longest soliloquies, Richard speaks about his appearance as a hunchback, his resentment towards nature and his older brothers, and his decision to become king because he is not capable for anything else in the world he lives in. If this were the speech that began *Richard III*, the audience might have a different opinion of the action that follows. Richard has been mistrusted and ill-treated because of his appearance from an early age. That is why he sees himself as a victim of nature and feels isolated; since he is physically deformed he cannot inspire love, therefore he will have power at its most brutal. But, he reveals his true aims in his asides – still as the Duke of Gloucester:

Gloucester: [Aside] So wise so young, they say, do never
live long.

Prince: What say you, uncle?

Gloucester: I say, without characters, fame lives long.

[Aside] Thus, like the formal Vice, Iniquity,

I moralise two meanings in one word. (III.i.79–83)

In *Richard III*, Richard is not at all sympathetic until the nightmare scene and speech of Act Five. It seems that he recognises his conscience for the first time in this speech. But that does not mean that he did not have one before. But, this is the first time when Richard permits himself to accept the existence of his conscience and becomes aware of the moral consequence of his actions. In this moment, Shakespeare shows that evil is not external force, but a reality essential in humanity that exists together with goodness. Thus, the nightmare speech shows the most important aspect of the moral question posed by the Villain; it is the moment where we see Richard's humanity together with his evil, and although we do not forgive him, we sympathise with him.

Richard III does not deal with the consequence of human evil in all its forms but particularly considering the state and political corruption. Richard is a political figure. He is not only a Machiavel but also a *Machiavellian* politician. Over and above all these traits, which Barabas possessed, Richard unites in himself the natures of the lion and the fox. He is cruel and strict, but he is above all pragmatic, and does not do anything that he does not think is necessary. Richard is really cruel, but this has nothing to do with his desire to revenge for revenge is at no time his motive. His goal is absolute power, and to gain it he removes everyone that stands in his way. So when his former accomplices desert him, as does his evil conspirator Buckingham, he removes them too, but not so much because he is looking for revenge because they injured him personally - as because they are now new obstacles, and it is to his benefit to demonstrate how dangerous could it be to oppose him. Richard never questions his choices when faced with a moral decision. To him, the end justifies the means. Everything he does, and everyone he kills, is a part of a carefully calculated plan. For the Elizabeth-

hans Richard's greatest crime is not that kills so many people, but that he is upsetting the chain of being in order to get political power. Today, this disturbance of the cosmic chain of being and the rebellion against the perceived natural order does not seem as necessarily morally wrong. What is morally unacceptable is when rebelling against that order causes others harm. Our understanding of Richard's evil today is that he is evil not because of his political goals but because of the means he uses in order to get them.

Summing up his characteristics, good and bad, we find that he is fearless, egotistical, bold, subtle, witty, intellectual, treacherous, remorseless, cynical, and above all gifted with almost superhuman energy of will. He does not use poison, but with this exception we find that he possesses every Machiavellian trait. He becomes prototype for the modern politician. As a Machiavellian figure, to the Elizabethans he represented a danger in which all previously created concepts of political morality were subverted; today, he represents the reality of a politician willing to sacrifice others for his own gain. Richard believes himself to be a superior politician to all those around him. He represents the danger rooted in the Machiavellian system of values, which has become the modern system of values.

Richard has functioned theatrically as a character who provokes audiences to question their sense of morality because Shakespeare constructed him not as a one dimensionally evil figure but as a charismatic man who is immoral in order to achieve his ends. In order to fully understand the relationship between good and evil within him, it is essential not to fully accept the predetermined notions of his character, for, as Linda Charnes says, he has —a identity that always already precedes him” (Charnes 1993: 30). As modern readers we must think more critically about why we condemn Richard, what his true motivations and goals are, and to realise that many of his most terrible qualities are prevalent in the modern world. *Richard III* is still performed not only for honouring Shakespeare, but because it is a play that deals with the role of evil in politics in an explicit way. Shakespeare decides to deal with political corruption by recognising its source in an individual's evil. In Richard, good and evil are no longer external forces acting upon an individual but elements struggling within a human being, and through them we are faced with what happens when evil prevails. Richard is wicked as well as great; he is a criminal and a villain; but he is also human, and the play of which he is the hero is a true tragedy. His similarity to the Vice gives him his —outrageous charm” that has permitted him to be so popular for four hundred years (Bloom 1998: 71), but by highlighting his humanity Shakespeare efficiently emphasises the reality of individual responsibility involved in political corruption. *Richard III*, written over four hundred years ago, illustrates how far Shakespeare was ahead of his time in his understanding of the moral dimension of the Villain.

Conclusion

Barabas and Richard III are evil characters, but in them we can see the beginnings of an understanding of the dialectical relationship between evil and good within humanity. Although they keep certain elements of the Vice, which gives them their noble and entertaining qualities, the question of evil that they present is not metaphysical but preoccupied with human fallibility. Shakespeare does not fear to deal with the question of human responsibility in the existence of evil. He uses the tradition of the allegorical vice in creating his evil Villain Richard III. Unlike that motiveless static dramatic creation, Shakespeare humanized Richard and made him true to life.

At the same time, these Villains of Shakespeare and Marlow are somehow attractive, empathetic, or sympathetic. They remain the most effective method of challenging audiences to question their sense of morality because they are both evil and good as human beings, and as such they make us aware of the possibility that such people exist among us, and such qualities exist within us.

References

- Bloom 1998: H. Bloom, *Shakespeare: The Invention of the Human*, New York: Riverhead.
- Charnes 1993: L. Charnes, *Notorious Identity: Materializing the Subject in Shakespeare*, Cambridge: Harvard University Press.
- Corey 2008: P. Corey, *Messiahs and Machiavellians: Depicting Evil in the Modern Theatre*, Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Dollimore 1984: J. Dollimore, *Radical Tragedy*, Chicago: University of Chicago Press.
- Harbage 1964: A. Harbage, *Shakespeare: The Tragedies*, Eaglewood Cliffs: Prentice Hall.
- King 1994: P. M. King, Morality Plays, *The Cambridge Companion to Medieval English Theatre*, New York: Cambridge University Press, 240–264.
- Levin 2003: C. Levin, The society of Shakespeare's England, *Shakespeare: An Oxford Guide*, New York: Oxford University Press, 93–102.
- Machiavelli 2003: N. Machiavelli, *The Prince*, trans. George Bull, New York: Penguin
- Marlowe 2003: C. Marlow, *The Jew of Malta*, *Christopher Marlowe: The Complete Plays*, Ed. Frank Romany and Robert Lindsey, New York: Penguin, 241–340.
- Parkin 1985: D. Parkin, Introduction. *The Anthropology of Evil*, ed. David Parkin, New York: Basil Blackwell, 1–25.
- Shakespeare 1992: W. Shakespeare, *King Henry the Sixth-Part III*, *The Illustrated Stratford Shakespeare*, London: Chancellor Press, 524–552.

- Shakespeare 1992: W. Shakespeare, *King Richard III*, The Illustrated Stratford Shakespeare, London: Chancellor Press, 552–585.
- Spivack 1958: B. Spivack, *Shakespeare and the Allegory of Evil: The History of a Metaphor in Relation to His Major Villain*,. New York: Columbia University Press.
- Tillyard 1960: E. M. W. Tillyard, *The Elizabethan World Picture*, London: Chatto & Windus.

Татјана А. Думитрашковић

ПРИРОДА ФИГУРЕ ЗЛИКОВЦА У ЕНГЛЕСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ И ЕЛИЗАБЕТИНСКОЈ ДРАМИ

Резиме

Рад покушава да утврди како су Порок и Макијавелијев систем мишљења утицали на настанак и развој елизабетинског позоришног лика зликовца и како је то утицало на многобројне расправе о природи зла и моралу. Елизабетински лик зликовца је био производ промене моралних вредности која је почела у моралитетима петнаестог и шеснаестог века. То је лик који на врло ефикасан начин инспирише свакога да преиспита сопствено разумевање зла у људима. Током шеснаесог века моралитети полако прелазе из религиозног у световни жанр а неке његове карактеристике се могу наћи у делима Марлоа и Шекспира. Теме моралитета су постепено постајале политичке а њихови садржаји су се бавили историјским ликовима. Дошло је до промене позоришних и етичких вредности што је довело до настанка елизабетинске драме и теме преиспитивања људског зла кроз лик зликовца.

NARATOLOŠKO HODOČAŠĆE U POSLEDNJOJ TURI GREJAMA SVIFTA

Apstrakt: *Predmet istraživanja ovog rada jesu pripovjedni postupci koje postmodernistički engleski pisac Grejam Svift koristi u romanu Poslednja tura, objavljenom 1996. godine. U analizi je korišćena kombinacija analitičkih metoda – deskriptivne analize sadržaja, eksplikativne, kritičko interpretativne analize, kao i analiza sa naratološkog i postmodernističkog stanovišta, kojima dolazimo do podataka i izvodimo zaključke, ispunjavajući osnovni cilj istraživanja – pružanje odgovora na pitanja kakva je priroda naratora i naracije u romanima, koja naratološka sredstva i tehnike koristi pisac prilikom oblikovanja priče, u kojoj mjeri su pripovjedači (ne)pouzđani, te kako ti izbori utiču na sveukupno oblikovanje i predstavljanje, kao i na sâmo značenje priče. U traganju za odgovorima na ta pitanja, kao teorijsko uporište upotrijebljena su učenja Mihaila Bahtina, ali i današnje, postmodernističkim teorijama oblikovano viđenje polifonijskog romana Majkla Dejvida Lukasa. Sastavni dio istraživanja jeste i ispitivanje postmodernističkih odlika, kao što su konačna sumnja u moguće predstavljanje priče, istine i prošlosti, koje u velikoj mjeri utiču na izbore načinjene pri oblikovanju naratora i naracije u romanu – neizbježno je osvrnuti se i na postmodernističke teorije Linde Hačion, Brajana Makhejla, kao i drugih relevantnih savremenih teoretičara. Zaključujemo da upotrebom višestrukog, polifonijskog pripovijedanja posredstvom sedam naratoloških glasova Grejam Svift ostvaruje svoj cilj – narativ se približava svojoj nedostižnoj postmodernističkoj objektivnosti.*

Ključne riječi: *Grejam Svift, Poslednja tura, polifonija, postmodernistički engleski roman, naratori, naracija, nepouzđana naracija.*

Sviftov šesti, Bukerom ovjenčani roman *Poslednja tura* (*Last Orders* 1996), izdvaja se od prethodnih – pisac se vraća svojim omiljenim temama na drukčiji način. Govori o izgubljenosti postmodernog čovjeka posredstvom sedam junaka – pripovjedača, kolokvijalnim jezikom pripadnika niže klase iz Bermondsija, južnog dijela Londona. Osim Vilija Čepmena, junaka i *Vlasnika prodavnice slatkiša* (*The Sweet Shop Owner* 1980), Sviftovi pripovjedači uglavnom dolaze iz uglačenijih, obrazovanijih slojeva društva – njegovi naratori su pisci, profesori, novinari, historičari, službenici, umjetnici koji o smislu besmislenog života razmišljaju na dubok i samosvjestan način. Međutim, iskorakom u svijet običnih, malih ljudi, pisac pokazuje da egzistencijalna dilema te uzaludna potraga za identitetom nisu svojstvene samo osviješćenim intelektualcima. Breme prošlosti podjednako je teško i na plećima mesara, piljara, prodavaca automobila, pogrebnika. Istom jačinom bore se sa krivicom i kajanjem, isto im teško pada disfunkcionalnost porodica, sveopšta udaljenost i nerazumijevanje – spoznaja i kušanje bola postoje u svim društvenim miljeima.

* borjanka.djeric@gmail.com

Duboko i neraskidivo isprepletene životne priče osvijetljene su iz više perspektiva. Četvorica najboljih prijatelja kreću na svojevrsno hodočašće kako bi ispunili posljednju želju njihovog prijatelja Džeka Dodsa – razasuli njegov pepeo u Margejtu, čija obala simboliše novi, obnovljeni svijet snova. Jer – poštenu i posvećenu mesar iz Bermondsija odlazi na drugi svijet ne ostvarivši ni jednu od pritaženih životnih težnji. Svojom smrću kao da želi da upozori ostatak društva kako je krajnje vrijeme da „ožive“, da sa doka zajedno sa njegovim pepelom zbace i breme sopstvene prošlosti. Put do Margejta je ujedno hodočašće tokom koga prijatelji pokušavaju doprijeti do sebe; ali i putovanje njihovim sjećanjima. Kako pisac nagoviještava na samom početku – upotrebom epigrafa – jedna od osnovnih tema u romanu je smrt – konačnost čovjeka nasuprot beskonačnosti vjetra koji nosi pepeo pokojnog Džeka Dodsa. Za male ljude sa velikim mukama došlo je vrijeme za posljednju turu, svođenje računa, te za meditacije o prolaznosti vremena, smrtnosti i životu. Velika, univerzalna pitanja smještena su u mikrokosmos prostog, malog svijeta.

Višestruko, polifonijsko pripovijedanje koje Swift u naznakama koristi i u prethodnim romanima, u *Posljednjoj turi* dobija potpun i zaokružen oblik. Sedam naratoloških glasova postmodernistički oblikuje priču – oslikavajući svoju zajedničku sudbinu uz nezaobilazan individualni pečat, narativ dobija svoju nedostupnu postmodernističku objektivnost. Jer – različite verzije zajedničke istine grade kompleksan, šarenolik mozaik. Čitaoci se kreću zavojitim naratološkim lavirintom čiji krajnji cilj jeste sagledavanje cijele slike sačinjene od velikog broja isprepletenih monologa, kratkih poglavlja naslovljenih ili imenom naratora ili geografskom tačkom na kojoj se razočarani, ogorčeni, nesrećni pripovjedači trenutno nalaze. Najveći dio romana ispričovijedan je od strane najboljeg prijatelja pokojnog Džeka Dodsa, Reja „Srećka“ Džonsona, koji govori o njihovom zajedničkom životu, od upoznavanja u Africi, za vrijeme Drugog svjetskog rata, pa sve do Džekovog posljednjeg trenutka. Zatim, naratori su i ostali članovi društva iz paba „Kočija i konji“ (koji ujedno funkcionise i kao univerzalni topos – mjesto sastanka, baza; paradoksalno u odnosu na sopstveni naziv – mjesto koje je uvijek tu). Uz nezaobilaznu kriglu piva, priču pripovijedaju i Džekov usvojeni sin Vins, prodavac automobila, obilježen neprihvatanjem – sebe, porodice, vlastite sudbine; zatim propali bokser i nezadovoljni prodavac voća i povrća Leni, prevladan ogorčenošću i agresivnošću; te Vik, jedini uspješni i stabilni glas u cijeloj priči, pogrebnik koji čvrsto drži konce sopstvenog života u rukama. Pisac se služi i već upotrijebljenim naratološkim trikom – jedno poglavlje pripovijeda upokojeni Džek, i na taj način utiče na stvaranje konačne slike čak „sa one strane“. Takođe, Swift u ovom romanu neuobičajeno daje prostor i ženskim naratološkim glasovima – predstavljena nam je verzija sveukupne zajedničke realnosti Džekove žene Ejmi, kao i posvojene kćeri, u isto vrijeme i snahe, Vinsove žene Mendi. Poglavlja koja su naslovljena tačkama na mapi hodočašća pripovijeda Rej – junaci od Bermondsija do Margejta putuju starim kentskim drumom, preko Nju Krosa, Blekhita, Dartforda, Grejvsenda, Ročestera, Čatama, Viksove farme i Kenterberija.

1.1. Polifonijsko pripovijedanje – koktel naratora u *Poslednjoj turi*

Učena Mihaila Bahtina o *polifoniji* kao novoj teoriji autorske tačke gledišta pruža ju stabilan okvir za analizu ovog romana. Kako je poznati ruski filozof i mislilac smatrao, jezik i književnost su dinamični procesi koji se čvrsto oslanjaju na ideološku, društvenu, kulturološku podlogu. Otuda potiče i njihova dijaloška priroda. Tekstura različitih glasova, kao i složenost naratološkog postupka, koji su prisutni u Sviftovom romanu, predstavljaju odličan primjer Bahtinovne polifonije. Prema Bahtinu, polifonija ili višeglasje predstavlja naratološku tehniku upotrebe više glasova, većeg broja svijesti, od koji svaka ima podjednako važnu ulogu i status, te maksimalnu slobodu. Nekada potpuno suprotne perspektive bivaju predstavljene ovim naratološkim postupkom, prisutne su umnožene, alternativne verzije realnosti, koje imaju jednaku snagu i značaj:

Polifonija se odnosi ne doslovno na broj glasova, nego na zajednički kvalitet individualnog iskaza, to jest, na sposobnost mog iskaza da oslika iskaz nekog drugog, čak iako je moj, što zbog toga stvara dijalošku vezu između dva glasa.¹

Jasno je da roman više od bilo koje druge književne forme dozvoljava upravo tu višestrukost i autonomiju prisutnih glasova. Svift u *Poslednjoj turi* predstavlja postmodernistički bogatu raznolikost glasova, svjetova i ideologija koje na taj način predstavljene stvaraju jednu sveobuhvatnu, cjelovitu sliku svijeta južnog Londona krajem dvadesetog vijeka. Naratori ovog romana posmatraju, analiziraju, djeluju. Često se direktno obraćaju zamišljenom slušaocu (čitaocu ili članu porodice zbog različitih okolnosti udaljenom i otuđenom). Uloga pripovjedača nije samo i isključivo pričanje priče – jer – oni dolaze direktno iz te iste priče, njen su neodvojiv dio, nemjerljivog uticaja (zbog toga ujedno pripadaju i grupi *homodijegetičkih pripovjedača*). Njihov narativ ima osobine kako književnog diskursa tako i usmenog diskursa, koga Bahtin naziva *skaz* (*Problemi poetike Dostojevskog* 1984: 190). Naratori Grejama Svifta tipični su predstavnici tog usmenog diskursa – njihov jezik je obilježen krhkim, labavim strukturama, nedovršenim iskazima, kolokvijalnim diskursom (skraćenim formama, slengom), direktnim obraćanjem čitaocu/slušaocu, izostavljanjem znakova interpunkcije, kao i intonacijom karakterističnom za usmeni govor. Pisac vještom i ciljnom upotrebom jezika ubjedljivo prenosi život jedne društvene i geografske klase. Kao što Bahtin primjećuje:

Pripovjedač (usmeni narator) nije književni junak; on u većini slučajeva pripada nižem društvenom sloju, običnim ljudima (tačnije to je važna autoru), i sa sobom donosi usmeni govor.²

¹ Poliphony refers not literally to a number of voices, but to collective quality of an individual utterance, that is, the capacity of my utterance to embody someone else's utterance even while it is mine, which thereby creates a dialogic relationship between two voices (Park-Fuler 1986: 33).

² A storyteller (oral narrator) is not a literary person; he belongs in most cases to the lower social strata, to the common people (precisely this is important to the author) and he brings with him oral speech (Bahtin 1984: 192).

Na ovaj način – upotrebom usmenog diskursa, pripovjedači se potpuno poistovjećuju sa običnim čovjekom. Sviptovi naratori su prodavci mesa, voća i povrća, automobila, grobari i agenti osiguranja čija raznolikost ih u isto vrijeme ujedinjuje, stvarajući „nadrealistički karneval izopačenih glasova koji djeluju kako bi dekonstruisali monolitni kapitalistički-individualistički glas” (Park-Fuler 1986: 33). Jer – Sviptov naratološki hor pjeva istu pjesmu – pjesmu o izgubljenosti postmodernog čovjeka, o otuđenosti unutar porodica, o strahovitim posledicama svjetskih ratova. Pripovjedači predstavljaju dijelove jedne cjeline – ujedinjeni su zajedništvom prostora, vremena, iskustava. Njihova grupa je homogena, te zbog toga mnoge stvari, saznanja o zajedničkoj sudbini, ostaju neizrečena. U malom svijetu, Bermondsija ćutnja nerijetko funkcioniše kao najsnažniji narativ.

Osnovni princip na kome je zasnovano Bahtinovo vićenje polifonijske naracije je upravo sloboda pripovjedača – pripovjedač i autor ne funkcionišu kao cjelina. Dijalogizam postaje nezaobilazna premisa na kojoj se zasniva naratološko djelovanje ovakvog tipa – znaćenje vaskrsava iz suprotstavljenosti razlićitih verzija, vićenja, doći vljaja. Pisac ostaje prikriven, pasivno djeluje u odnosu na svoje aktivne, potpuno nezavisne i samosvjesne pripovjedaće. Svipt nenametljivo, ali ipak detaljno, precizno i iznad svega osjećajno slika svijet jućnog Bermondsija:

Nikada nije snishodljiv prema svojim junacima, nikada pametniji od njih, i stalno izbjegava jeftine efekte, tako da, iako oni mogu biti „mali” ljudi, proći vljavaju skoro mitske i trajne tuge, i njihovu sposobnost za istrajanjem.³

Svakog naratora obiljeća va njegova, u velikoj mjeri individualizovana prizma kroz koju posmatra život. Ta prizma odrećuje i registar njihovog izraća ja – prepoznajemo Bahtinov koncept *heteroglosije* kao jedne razraćene verzije ideje polifonije. Sedam pripovjedaća u *Poslednjoj turi* okarakterisano je raznolikošću govora uslovljenom različitim društvenim statusom, profesionalnim targonom, jezikom različityh starosnyh grupa i slično. Svaki od pripovjedaća zaglavljn je u mećuprostoru stvarnosti i imaginacije – junaci su proće ti mladalaćkim neispunjenim snovima koji su ostali prikovani ogranićenjima društvene klase ili roditeljskih očekivanja. Rej je, maštajući da postane dćokej, obiljećen strastvenom ljubavlju prema trkama konja i klaćenju; Vins, kako bi se što efikasnije odaljio od naslećenog mesarskog zanata, po povratku sa svjetskog ratišta, postaje opsjednut automobilima – njihovom mehanikom i snagom; Leni je oduvijek općinjen boksom, i stvoren da udara (pa i u Drugom svjetskom ratu dobija ulogu tobdćije), praktićni, realni Vik je obojen smrću (u poslovnom smislu), Dćek ti-vim mesom. Ejmin život obiljećen je posvećenošću mentalno nesposobnoj kćerki Dćun. Njihovi izukrštani monolozi obiluju opisima presudnyh dogaća ja iz prošlosti; zatim, nerijetki su i unutrašnji monolozi, dijelovi ispripijijedani tehni-

³ He is never patronizing to his characters, never smarter than they, and firmly eschews cheap effects, so that, although they may be 'small' people, they take on an almost mythic and abiding sorrows, and their capacity to endurance (Malkom 2003: 161).

kom toka svijesti, kao i misaono-refleksivni, nenarativni monolozi u kojima pripovjedači iznose svoja univerzalna zapažanja filozofske prirode – o smislu života, prolaznosti i smrti. Upravo jedinstvenost romana leži u interakciji različitih diskursa, individualnih glasova ograničenih na isti prostor, kao i u složenosti i izmiješanosti visoke i popularne kulture, ozbiljnog i tragikomičnog.

O takozvanom polifonijskom romanu govori i *Majkl Dejvid Lukas* (eng. Michael David Lukas), u svom eseju „A Multiplicity of Voices: On the Polyphonic Novel” (<http://literarymorsels.wordpress.com/2013/02/23/the-millions-a-multiplicity-of-voices-on-the-polyphonic-novel/>). Smatra da je i roman kao književna forma evoluirao od vremena viktorijanskih čitaonica; današnje doba bilježi i slobodnu konverzaciju romana sa drugim, ne-književnim, egzotičnijim formama. Kao rezultat tog međusobnog djelovanja, nastaje i polifonijski roman, „haotična kakofonija poput života u dvadeset i prvom vijeku” (—...the messy cacophony that is life in the 21st century—)

Usred svega ovoga, čudna književna zvijer se pojavila, hibrid pripovijetke i tradicionalnog romana. Ovaj nanovo oživljeni žanr – nazovimo ga polifonijskim romanom – koristi hor glasova i narativnih stilova kako bi stvorio cjelinu koja je veća od zbira njenih dijelova. Polifonijski roman prikuplja mnoštvo posebnih, obično sukobljenih glasova oko jednog mjesta, porodice, objekta ili ideje. Polifonija proširuje geografski, psihološki, hronološki i stilski opseg romana, dok se u isto vrijeme usredsređuje na njegov pogled.⁴

Poslednja tura i bukvalno okuplja svoje junake – omiljeni pab u kome ispijaju posljednje piće u čast Džeka Dodsa čini ih neraskidivo povezanim. Sa svakim sljedećim naratorom, priča se produbljuje, komplikuje, kristališe, objašnjava. Autentična zbirka sukobljenih glasova slika vjeran i objektivan portret života niže klase, južnog Londona. Postmodernističko doba oslikava nikad jaču potrebu za pronalaze njem smisla izgubljenog u kakofoniji mišljenja i stavova, u nesavladivoj gomili podataka. Nepregledni spektar individualnih doživljaja stvarnosti moć da zaista i krije pravu istinu.

1.2. Narativna hronologija u romanu

Pripovjedači se slobodno kreću kroz vrijeme – pripovjedači potpuno odstupaju od pravca u hronologiji – što je odličan primjer *ahronije*. Narativna hronologija sačinjena je od izmiješanih sjećanja, opisa prošlih događaja i njihovog

⁴ In the midst of all this, a strange literary beast has emerged, a hybrid of the short story and traditional novel. This newly reinvigorated genre – let's call it the polyphonic novel – uses a chorus of voices and narrative styles to create a whole that's greater than the sum of its parts. The polyphonic novel collects a multiplicity of distinct, often conflicting voices around a single place, family, object, or idea. Polyphony widens the novel's geographic, psychological, chronological, and stylistic range, while simultaneously focusing its gaze.

<http://literarymorsels.wordpress.com/2013/02/23/the-millions-a-multiplicity-of-voices-on-the-polyphonic-novel/> (13.12.2013).

uticaja na sadašnjost – „sâmi narativ sastoji se od radikalnih obilazaka i digresija” (Malkom 2003: 165). Priča ne teče pravolinijskom putanjom – nerijetko se zaustavlja, skreće, zaobilazi, vrluda, gubi se. Tipično postmodernistički, Swift jako često odgađa epilog nekog događaja – razrješenje i objašnjenje ostavlja za kasnije – javiće se kroz nekoliko poglavlja, u sklopu neke druge priče, bez uvoda ili bilo kakvog nagovještaja da se radi o nastavu ranije započete priče. Zbog toga čitaoci moraju jako pažljivo upijati informacije, komadiće priče, kako bi povežali narativ u jedinstvenu cjelinu. Čvrsti narativni okvir predstavljen je sadašnjim trenutkom – u pitanju je jedan aprilski dan 1990. godine, tokom koga četiri prijatelja putuju u Margejt kako bi ispunili svoj zadatak. Hronologija je krajnje isprekidana, nelinearna – obilježe na flešbekovima. Iz sadašnjeg trenutka, pripovjedači naratološki putuju u prošlost (opisujući svoju ranu mladost, rat, poslijeratni period, šezdesete kao i osamdesete godine dvadesetog vijeka). Unutar relativno kratkog naratološkog prostora, opisani su događaji koji su se zbili u različitim decenijama – postepeno saznajemo uzročno-posljedične događaje iz prošlosti. Narativni krug zatvara se na margejtskoj obali – od 1939. godine kada je Džek, tokom svog i Ejminog medenog mjeseca, bacio plišanog medu sa doka, do 1990. godine, kada sa tog istog doka njegovi prijatelji rasipaju posmrtni pepeo starog mesara, nesućnog ljekara, nesućnog uspješnog oca i supruga.

Narativni mozaik koji Swift stvara posredstvom svojih pripovjedača je krajnje nepredvidiv, te zahtijeva izuzetan angažman čitaoca. Jasno je da naratori govore selektivno o svojim životima – nemaju namjeru da ispričaju cijeli život. Biraju samo najznačajnije događaje koji su uticali na dalji tok često zajedničke sudbine. Sa druge strane, jasno je da su mnogi izuzetno važni, čak odlučujući događaji, namjerno prećutani, zataškani, skriveni. Sveprisutan je motiv tišine – suviše bolni, neizrecivi događaji ali i pogrešni postupci ostaju naratološki zaključani u svijestima pripovjedača. Iako naratori neprestano lutaju vremenskom dimenzijom, dimenzija mjesta je ona koja ih drži na okupu. Čak i za vrijeme posljednjeg hodočašća ka Margejtu, svaki od njih nosi južni London sa sobom, ukorijenjeni su u mikrokosmosu svog omiljenog paba, ulice, mjesta.

U romanima Grejama Swift (kao što i sâmi pisac neprekidno naglašava) ne postoji sveznajuća sveprisutna naratološka sila, nema privilegovanog posmatrača, mudrog virtuoza koji čvrsto drži naratološke konce u svojim rukama. Swift širokogrudo daje prostor svojim pripovjedačima; on koristi „unutrašnju viziju”, potpuno se utapajući u svijet vlastitih junaka. Na taj način, čitaoci imaju osjećaj direktnog kontakta sa junacima romana:

Ne upotrebljavajući staromodnog sveznajućeg pripovjedača niti stilizovanog modernog ekvivalenta koji otvoreno priznaje svoju nepouzdanost, Swift umjesto toga pribjegava izmjenjivanju tački gledišta različitih junaka. Tehnička vještina koju ovaj nestajući trik zahtijeva hvaljena je kao

prelijep primjer Sviftovog integriteta, načina na koji on obezbjeđuje autonomiju sopstvenim kreaturama.⁵

Jezik pripovijedanja u ovom romanu je atipičan – kolokvijalni targon je jedini koji potpuno odgovara običnim, prostim pripovjedačima koji pripadaju ni-
toj klasi južnog Londona. Roman je obojen ograničenim, lokalnim govorom, neformalnim vokabularom („tash” for mustache, „to crack face” – to smile, „ma and pa” – mother and father, „chuffed” – pleased...); nagle promjene glagolskog vremena karakteristične za usmeni govor, nedovršene rečenice (karakteristične za sve Sviftove pripovjedače) oslikavaju kako neizrečenost misli glavnih junaka, tako i sâmu neformalnost njihovog govora. Obični, na prvi pogled nevažni, mali ljudi na svoj način govore o univerzalnim ljudskim dilemama, borbama, pitanjima.

1.3. Pripovjedački mozaik u *Poslednjoj turi*

Roman predstavlja zbirku sjećanja junaka, njihove mećusobne povezanosti i prisnosti. Drugi svjetski rat je višestruko, na različite načine, uticao na njihove sudbine (Džek, Rej i Leni bili su aktivni vojnici u sjevernoj Africi; Vik je služio britanskoj mornarici, rat je odnio Vinsove roditelje, potpuno udaljio Ejmi i Džeka). Naracija junaka ima ispovijedni karakter, mećutim – očigledno je i da su mnoge stvari prećutane, mnogi događaji zataškani. U nastavku rada detaljnije ćemo sagledati svijet svakog od pojedinačnih pripovjedača, te govoriti o subjektivnim dijelovima mozaične, univerzalne priče. Iako postoje razlike meću njima (ekonomske, intelektualne, karakterne), pripovjedači ipak čine homogenu grupu. Ujedinjeni su zajedničkim (ujedno i ključnim) životnim iskustvima, vezani tajnama, prijateljstvom, lošim danima. Uprkos stalnim tenzijama, neslaganjima, ljutnji, svaćana, ostaju zajedno i ispunjavaju zadatak koji im je dao Džek – stigavši u Margejt, doputovali su i do suštine vlastitih bića, nemilosrdno se suoćivši sa najbolnijim sjećanjima, te neoprostivim postupcima koji su oblikovali njihove dalje živote.

1.3.1. Rej „Srećko” Džonson

Glas ovog pripovjedača, „malog ćovjeka u velikoj istoriji”, dominira romanom – kako u poglavljima naslovljenim njegovim imenom, tako i u poglavljima naslovljenim geografskim taćkama na mapi. Penzionisani agent osiguranja, najblić i je prijatelj pokojnog Džeka Dodsa – duboko su povezani zajedničkim ratovanjem po Africi (tokom koga su se mećusobno spaćavali u svakom smislu), zbog ćega ga još jaće izjeda krivica zbog ljubavne afere sa Džekovom ćenom Ejmi. Zatim, Rej se mnogo ćešće ne osjeća srećnim (onoliko koliko Džek smatra

⁵ Using neither an old-fashioned omniscient narrator nor the modish modern equivalent making an open-palmed avowal of unreliability, Swift resorts instead to the alternation of different characters' points of view. The technical skill required by this disappearing trick is praised as a beautiful example of Swift's integrity, of the way he grants autonomy to his own creations (Kreps 2005: 150).

da jeste, i očekuje da bude) – još je jedan u nizu Swiftovih neuspjelih muže va i očeva – te na ga napušta zbog drugog (zanimljivijeg i praktičnijeg) muškarca, dok kćerka Seli, sa kojom je prije dosta godina prekinuo svaki kontakt, živi u Australiji (poput kćerke Harija Bića (*Izvan svijeta*), koja se odselila u Ameriku – okean funkcionise kao nepremostiva sila koja ih razdvaja i otuđuje). Međutim, on zaista jeste srećan – kako prilikom klađenja na hipodromu, tako i u stvarnom životu. Drukčiji je od ostalih pripovjedača zato što je jedan od rijetkih izbačenih izgubljenih, koji se vremenom osvješćuju u želji da se vrate na pravi put. Jasno je da glavni narator tokom romana „raste” – shvatajući gdje je griješio, odlučuje da makar pokuša ispraviti pogrešno. Ne predaje se postmodernističkoj nihilističkoj apatiji – odlučuje da postupi ispravno (obnovi kontakt sa kćerkom, uplati novac dobijen od posljednje Džekove opklade njegovim nasljednicima, pokuša ostvariti vezu sa Ejmi). Na početku romana je nesiguran, čak malodušan (ne želi ni da drži teglu sa Džekovim pepelom). Međutim, njegova transformacija je očigledna i izrazita – tokom hodočašća on zaista dopire do samog sebe, preuzima kontrolu nad svojim životom, izlazi iz malodušne pasivnosti (upravo on sigurnim potezom prosipa Džekov pepeo sa margejtske obale). Zbog toga on u romanu funkcionise kao zračak nade (eng. *little Ray of hope*) da su obnova i pronalazak davno izgubljenog smisla ipak mogući. Mali Rej, posredstvom Čudotvorca (konja na koga se kladi za Džeka) donosi veliku sreću. Jedno od najkraćih poglavlja, „Rejova pravila”, sačinjavaju pravila za klađenje na konje koje narator primjenjuje i na sveukupni, svakodnevni život. I koja, naravno, nerijetko potpuno zanemaruje. Duhovitim dosjetkama i detaljnim opisima, jasnim, najčešće pravilnim jezikom (uz upotrebu ponekog kolokvijalizma poput skraćenice 'ain't'), Rej pouzdano stvara veći dio naratološkog mozaika u romanu. Njegov glas je taj koji čitaocu neprekidno odzvanja u ušima, i na taj način zaokružuje priču.

1.3.2. Vins V.I.P. Dods

Skupa odjeća i luksuzni automobili koje prodaje Džekov usvojeni sin ne uspijevaju prikriti iskonsku nesigurnost kojom je obilježen. Tome svjedoči i akronim Vinsovog pravog imena (Vinsent Ijan Pričet) – sveprisutna je potreba malog, izgubljenog dječaka – ratnog siročeta, da negdje nekome bude „jako važan” (eng. *very important person*). Paradoksalno, tu iskonsku ranjivost Vins prikriva ohološću, samoljubljem, sebičnošću, egocentričnošću, bezosjećajnošću prema najbližima (kćerki, ocu). Vins, lišen čvrstog korijena, luta u vremenu i prostoru, neprestano se boreći sa krizom identiteta. Ta borba oličena je u stalnom suprotstavljanju njegovom poćimu Džeku:

Gleda me. Gleda pravo u moje lice kao da i on traži ono malo svjetlo, kao da gleda svoje sopstveno lice u mom, i pogled prolazi pravo kroz mene, kao da sam šupalj, kao da sam prazan, da nemam njegove oči, njegov glas, njegove kosti, njegov način kako istura bradu i gleda pravo u čoveka a da ni ne trepne, jebote. (...) Kao da nisam stvaran, kao da nikada nisam bio stvaran (*Posljednja tura*: 38-9).

Jer – Drugi svjetski rat odnio je njegove roditelje (kojih se čak i ne sjeća), a sa njima zauvijek je nestala i Vinsova stabilnost. Nije je pronašao u Džekovom i Ejminom domu, siguran porodični posao odbacuje, poput Harija iz romana *Izvan svijeta*, bježi na svjetska ratišta kako bi pronašao svoj mir. Po povratku za ženu bira istom jačinom razlomljenu i nesigurnu Mendi. Čak i ročnu kćerku Ket koristi kao marionetu koja će mu povećati prodaju automobila – polusvjesno je podvodi bogatom arapskom kupcu (i na taj način postaje još jedan u nizu Sviftovih katastrofalnih očeva). Iako je u stalnom klinču sa svojim očuhom Džekom, u stalnom odnosu optuži vanja, prebacivanja, omalovažavanja, jasno je da su duboko povezani vješto prikriivenim divljenjem, ponekad i šata ljenjem (sjetimo se koliko detaljno i sa kojom ljubavlju je Vins kao dječak posmatrao Džekovu i Rejevu sliku iz Egipta). Shvatamo da je čak i kraljevsko plavi mercedes zapravo još jedan postmodernistički dubok simbol – Vins svome ocu želi najbolje – pa makar to bio posljednji ispraćaj u najluksuznijem automobilu.

Vins je, poslije Reja, najzastupljeniji pripovjedački glas u romanu. Njegov izražaj je izrazito kolokvijalan i neposredan, nerijetko prost, vulgaran (sjetimo se opisa njegovog odnosa sa Mendi, u kamperskim kolima). Direktno govori o najosjetljivijim temama. Samoga sebe brutalno iskreno opisuje kao „Vinsa Dods, gnjedinog sina, koji se upravo vratio iz arapske nedačje. (...) Evo Vinsa Dods, koji je prodao kćer Arapu. Evo Vinsa Dods koji podvodi ročnu kćer” (*Poslednja tura*: 101, 157-8). Govori i o šezdesetim godinama, muzici, lutanju, procvatu hipi komune, mijenjanju svijeta:

Nisu to ni Bitlsi ni Stounsi, niti duge kose i kratke suknje, ni besplatno mleko ni antibebi pilule Saveta za narodno zdravlje. Nego kretanje, pokretljivost. Točkovi. Sve više i više točkova. A ja ću da ih prodajem (*Poslednja tura*: 103).

Kako u životu, tako i u Vinsovom jezičkom registru – sve se vrti oko automobila; jedino okupiran njima, njihovom snagom i ljepotom, on postaje zadovoljan i spokojan. S ljubavlju opisuje luksuzno auto koga iznajmljuje za Džekov ispraćaj, smatra da je „dobar auto i uteha i drug i dragocenost za muškarca, vozilo ljubavi”:

To je model 380, klase S, eto šta je. Automatik, V8. Star je šest godina, ali može da ide dvesta deset a da ne zatrese. (...) Boja po narudžbi, kožu presvlake. (...) Čini mi se da čovek može da dobije ono što traži i samo kad umire. Mada, on nije tražio merdž u klase S sa produžetom šasijom i tablom od orahovine. Ima bele gume. Prednja leva treba malo da se napumpa. (...) Auto je kolega. Auto je drug. Ne postavlja pitanja, ne laže. To je mesto gde možete da boravite i budete ono što jeste. Ako nemate mesto koje možete nazvati svojim, biće vam dobro u autu (*Poslednja tura*: 27, 73).

Osim o svom problematičnom odnosu sa Džekom, i o automobilima, Vins se često prisjeća svog djetinjstva, posebno opisuje idilične porodične izlete do mora na koje su Ejmi, Džek i on uvijek vodili za Vinsa u to vrijeme očaravajuću Seli Tejt, Lenijevu kćerku. Ona funkcioniše kao kolateralna šteta u Vinso-

vom životu – sav bijes izazvan nepripadanjem, neshvatanjem, otuđenosti, on iskaljuje na nedužnoj Seli. Opisuje kako ju je u ranom djetinjstvu istukao kada mu je pomenula bolesnu sestru, dok o razvoju njihovog kasnijeg odnosa (Selinom pobačaju, Vinsovom odlasku) saznajemo iz Lenijeveg narativa.

Zatim, Swift upečatljivo ubacuje jedno poglavlje koje pripovijeda Vins, jednom jedinom, prostom frazom: „Matore budale” (*Poslednja tura*: 124). Jasno je da nove generacije (koje u romanu predstavljaju djeca četvorice prijatelja – Vins, Mendi, Seli Tejt, Suzi Džonson) funkcionišu dijametralno drukčije od svojih roditelja. Buntovnici bez razloga bježe iz porodičnog doma, posla, jurcaju bez pravca i smisla. Starija generacija obilježena je poštovanjem, prilagođavanjem. Ni Džek Dods nije želio da postane mesar, želio je da postane „doktor, doca, kostolomac”. Međutim, živo meso zamijenio je mrtvim – san o ljekarskoj profesiji potisnuo je osjećajem odgovornosti prema porodici. Ta odanost porodici, lojalnost karakteristična je za stariju generaciju, mladi ih vide samo kao gomilu „matorih budala”. Bježeći od porodica, poslova, odgovornosti, oni odlaze i od sopstvene suštine. Vins duboko potire svoju osjećajnost i dobrotu, brani se i od majčinske ljubavi, postavši: „krut i nepomičan, kao jarbol, kao toranj, dok se ona hvata i uspinje. Mislim – ona nije moja mama, ona nije moja mama” (*Poslednja tura*: 175).

1.3.3. Leni „Tobdžija” Tejt

Ubjedljivo najgorčuniji i najnezadovoljniji pripovjedač u romanu, Leni, najčešće govori o razlozima svog neuspjeha na poslovnom i porodičnom planu. Džekov „ortak u lokanju skoro četrdeset godina” junak je koji predstavlja nezadovoljnu nižu klasu u Engleskoj – „bez kola, bez radnje, bez kuće vredne spomena, viraški smo se trudili da preživimo, eto kako nam je bilo” (*Poslednja tura*: 43). Čak u jednom momentu ističe kako mu je bilo bolje u vojsci, za vrijeme Drugog svjetskog rata:

Tobdžija Tejt. Tako su me zvali zato što sam bio u artiljeriji i zbog naravi kakvu sam imao. Zvučalo je dobro, kao da su moje pesnice topovi. (...) Kasnije je ostalo samo ime, Tobdžija Tejt, poluteška. Tobdžija drkadžija (*Poslednja tura*: 168).

Izjedaju ga iznevjerene očinske dužnosti, nepomirljiva razjedinjenost porodice, kao i neispunjeni momački snovi. Ne oprašta sebi davnašnji grijeh – vlastitu kćerku natjerao je da abortira, i svu agresiju zbog tog neoprostivog postupka usmjerava prema Vinsu, nesuđenom zetu i ocu nerođenog djeteta. Njegov narativ (kao i život) obojen je utasnim osjećajem krivice. Slama ga kćerkina dalja sudbina (za koju se osjeća odgovornim) – udata za kriminalca koji je u zatvoru, sa nagovještajem da se bavi prostitucijom, živi sama, ostavljena, potpuno nezaštićena. Zatim, kako vrijeme prolazi sve je gorčuniji zbog svoje ratom prekinute bokerske karijere, iako je borba u suštini njegovog bića. Sebe smatra „glupanom mekanog mozga”, koji nikada nije umio da obuzda sopstvenu prirodu i učini nešto ispravno i veliko. I sada se nepovratno, bolno iskreno kaje zbog toga. Uništen je sopstvenom prosječnošću.

Leni razmišlja i o dugogodišnjoj potajnoj i duboko prikrivenoj naklonosti prema prijateljevoj ženi Ejmi. Zavidio je Džeku, „najsrećnijem kopilanu na svetu“, cijelog života – prvobitno na kući od maltera i cigle (Tejtovi su živjeli u montažnoj kućici, sa naslijeđenom tezgom na pijaci), zatim na čestim izletima na more (Dodsovi su priuštili njegovoj kćerki Sali najbolje u njenom talosnom, promašenom životu – najljepše uspomene iz djetinjstva doći vjela je sa njima). Ali ipak hodočašće od Bermondsija do Margejta doći vjela kao Džekov poklon prijateljima: „To je bilo zbog nas, da se vratimo svom najboljem ponašanju, da operemo svoja dela” (*Poslednja tura*: 197). Shvata da je došlo krajnje vrijeme za iskupljenje, za popravljjanje nanesene štete, za ispravljanje pogrešnog – mašta kako odlazi kod svoje uništene kćerke i govori joj: „To sam ja, devojko. To je tvoj stari tata, sećaš se? Nije samo još jedan prolazni drkoš” (*Poslednja tura*: 196).

1.3.4. Vik Taker

Svift sugestivno bira imena svojih junaka, ujedno i naratora. Vik, skraćeno od Viktor – zaista jeste pobjednik. Isto tako, Vik – odmah poslije vikara, jako važan u onozemaljskom životu. I Taker – onaj koji ušuškava ljude, priprema ih na vječni počinak (eng. *to tuck* – ušuškati). Ovaj pripovjedač, „punopravni, smrtonosni direktor pogrebnog zavoda”, ujedno je i jedini (psihološko, emotivno, ekonomski) stabilni junak u romanu – „Vik je četvrtast, čvrst i sposoban momak, od onih koji protrljaju šake kad nešto započinju” (*Poslednja tura*: 10). Ima sopstveni, siguran posao, koji vodi zajedno sa sinovima (koji, za čudo, nisu otuđeni niti ogorčeni), svakodnevnu rutinu i stabilno viđenje svijeta. Život provodi u svom pogrebnom preduzeću koje se nalazi preko puta Džekove mesare. Ujedinjeni su sličnim zanatom – obojica se bave mrtvim mesom. Ratni pomorac, sada uspješni privatni preduzetnik, stabilan je i siguran oslonac svojim prijateljima:

Utešno je znati da je pogrebnik tvoj drugar. (...) Utešno je znati da će te tvoj drugar izloži ti i spakovati u sanduk i obaviti sve što je neophodno. Bolje nam je zato da Vik potraje. (...) Uteha i podsticaj, sve se nekako uklapalo (*Poslednja tura*: 10).

Njegova naracija je takoćedrukčija – jezički se pravilnije izražava u odnosu na svoje prijatelje, i kao da ima za nijansu dublje viđenje njihove zajedničke sudbine. Isto kao što kao pogrebnik stalno viđa „ogoljene” ljude, na sličan način sveobuhvatnije sagledava i dubinu njihovih prijateljskih odnosa, te kompleksnost svakog od svojih prijatelja pojedinačno. Njegov posao nije da njuška, „u ovom poslu naučiš da držiš usta zatvorena. (...) U ovom poslu se nauči kako se čuva tajna” (*Poslednja tura*: 199, 205). Zbog toga Vik, znajući da ne treba suditi, ne odaje tajnu o Ejminoj i Rejevoj ljubavnoj aferi koju je slučajno otkrio.

Putem Vika, Svift slika neumitnost smrti, ali i neočekivano olakšanje koje ona donosi. Kada je smrtnost u pitanju – svi ljudi postaju jednaki. Četvorica prijatelja ujedinjeni su zajedničkim ciljem – Vik donosi plastičnu teglu sa Džekovim pepelom, i okuplja potpuno različite, razroćene, udaljene prijatelje. Smrt donosi savršeno razumijevanje, izjednačavanje svega:

Za životu postoje razlike, odstupanja. (...) Ali mrtvi su mrtvi, gledao sam ih, jednaki su. Ili mislite na njih ili ih zaboravljate. To je ono što čini ljude jednakim zauvek i zasvagda. Samo je jedno more. (...) Gledaš sve te mrtve, i misliš kako su to sada nepoznati, potpuno nepoznati ljudi. Ali zapravo su ti vi nepoznati, živi su ti čije crte ne možeš ni da zamisliš (*Poslednja tura*: 136, 202).

1.3.5. Džek Dods

Junak čija je smrt okupila ostatak ekipe i dala im zajednički povod da iskoriste hodočašće ka margejtskoj obali kako bi se obračunali sa duhovima sopstvene prošlosti, pripovijeda „sa one strane” (poput Harijeve žene Ane u romanu *Izvan svijeta*). Da onostranost njegove naracije bude još upečatljivija, Džek obilno u svoju naraciju ubacuje i riječi pokojnog oca o propadanju mesarskog zanata: „Džek, dečko, sve je rastur. (...) Cela umetnost mesarskog zanata je izbegavanje rastura” (*Poslednja tura*: 265). Džek odražava karakterističnu disfunkcionalnost u odnosu između roditelja i djece. Tokom cijelog života ne uspijeva da prihvati postojanje svoje retardirane kćerke Džun (lakše mu je da potpuno zanemari njeno postojanje, i da je za 50 godina ne posjeti nijednom, što mu Ejmi ne oprašta); čak i sa „zamjenskim”, usvojenim sinom Vinsom ne ostvaruje normalan odnos. Lakše mu je da ode, da uplovi u svoj posao, „da se okameni u Džeka Dodsa, mesara, Džeka Dodsa, prvoklasnog mesara, uzmite malo mlevenog, gospoja, uzmite komad vrata, jer on nije mogao da odabere Džun” (*Poslednja tura*: 215). Poput Vilija Čepmena (*Vlasnik prodavnice slatkiša*), kao utjehu i utočište bira posao, odlučuje da se ne bavi problemima, da ih potpuno zanemari, zaboravi. To je ono što mu njegova žena Ejmi najviše i zamjera: „Moj jadni hrabri Džek. (...) Oh, Džek jadni moj” (*Poslednja tura*: 24, 216). Međutim, na samom kraju svog života spreman je za kompromis – prodaće svoju mesaru. Od Ejmi zahtijeva da prestane sa „tim blesavim trčkanjem” – da prekine posjećivati Džun, kako bi oboje bili slobodni i spremni za novi početak, u Margejtu. Lijepa zamisao, prekinuta neočekivanim rakom u stomaku. Bolešću koja ga za nekoliko mjeseci odnosi.

Iako je narator samo jednog, pola stranice dugog poglavlja (u kome čak ne navodi sopstvene riječi, nego riječi svoga oca), Džek je, poput katalizatora, sveprisutan u mislima ostalih pripovjedača. Razmišljajući o njemu, o njegovom životu i smrti, junaci se dotiču zajedničkih uspomena, na taj način – i sopstvenih života. Jer – oni su Džek. Vrijedni radnik, vjerni prijatelj, sublimacija svega lijepog, ali i svih nevolja u životima junaka iz Bermondsija:

(...) poruka u boci, Džek Artur Dods, spasi naše duše, a pepeo koji je Džek što je nekada išao po svetu, odnosi vetar, vetar nosi u vihoru sve dok pepeo ne postane vetar a vetar ne postane Džek od kog smo stvoreni (*Poslednja tura*: 274).

Smrt Džeka Dodsa, junaka-naratora-prijatelja, objedinjuje društvo istim, zajedničkim shvatanjem prolaznosti i konačne neopipljivosti života.

1.3.6. Ejmi Dods

Iako kritičari ističu kako je Svift u ovom romanu po prvi put upotrijebio snažne ženske glasove u pripovijedanju (Malkom 2003: 162), jasno je da naratorke ipak govore mnogo manje od svojih mućeva i njihovih prijatelja. Od sedamdeset i pet kratkih poglavlja, Ejmi pripovijeda u samo pet njih. Njeno pripovijedanje sačinjeno je od sjećanja na mladost – koju obilježava upoznavanje sa Džekom na kentskom polju hmelja tridesetih godina prošlog vijeka; tu su sjećanja na Drugi svjetski rat koji joj je donio usvojenog sina Vinsa, kao i na njihov zajednički život nepovratno obilježen rođanjem mentalno zaostale kćerke Džun (još jedne u nizu Sviftovih institucionalizovanih, „nijemih” junaka). Međutim, suprućnike bol i patnja zbog bolesti kćerke ne sjedinjava – sa tegobom se nose na potpuno suprotne načine. Džek se odriće Džuninog postojanja, i na taj način od sebe odaljava Ejmi, koja pedeset narednih godina posvećuje bolesnoj kćerki, uporno je posjećujući dva puta sedmićno, uzaludno očekujući bilo kakav gest prepoznavanja – pogled ili riječ. Okamenjena je u svom kalupu, „u kalupu žene koja svakog ponedjeljka i četvrtka seda u autobus broj 44” (*Posljednja tura*: 215). Majčinska dućnost jaća je i potrebe za odavanjem posljednje počasti pokojnom muću – iako je Džek njoj ostavio oproštajno pismo, ona ne odlazi u Margejt kako bi romantićarski rasula njegov pepeo sa željom za konaćnim sjedinjenjem i povratkom u svijet snova. Pomalo otupjela od višegodišnjeg trćtvoćvanja, odlazi na sopstveno hodoćašće. Autobuska linija koja je pedeset dugih godina odvozi do institucionalizovane kćerke ovaj put joj pruća priliku za posljednje svoćenje računa, prihvatanje krivice, oprašćanje od kćerke:

Ali i dalje mislim da treba da budem ovde. Da obavim sopstveno putovanje. Njihovo putovanje i moje. Živi su na prvom mestu, ćak i oni koji su za njega mrtvi, pa je sada svejedno. Već sam se oprostila s njim posljednji put, ako i nije bilo prvi put. Zbogom Džek, Džek, stara ljubavi. (...) Ono što pokušavam da ti kaćem je da si ti za sve kriva. Do Ćavola. Ono što pokušavam da kaćem je zbogom, Džun. Zbogom, Džek. Ćini mi se da su jedno isto. Sada moramo da živimo svoje živote jedna bez druge, moramo da krenemo različitim putevima. Moram da mislim na svoju budućnost (*Posljednja tura*: 214, 259-60).

Ejmino pripovijedanje obojeno je i razmišljanjima, svoćanjem računa, preispitivanjem. Jedino njena naracija pravi iskorak iz urbanog svijeta Bermond-sija – jedan dući odjeljak posvećen je opisu kentskih polja hmelja, obilježje njih mladošću, slobodom (ćak i Romima nije pretijesno), bućnošću kako prirode tako i novootkrivenih mladalaćkih strasti. Jasno je da ogranićeni, svakodnevni, dosadni svijet jućnog Londona nije dovoljan Džekovoj ženi – dok on i njegovi prijatelji nemaju potrebu da iskoraće iz svoje luke (naprotiv – najdraća im je njihova „Koćija” koja ne vodi nikuda i u kojoj je vrijeme stalo), Ejmi oduvijek želi nešto više, bolje, dalje. Sjećanja na njihov medeni mjesec u Margejtu, kao i Džekovi planovi da napusti posao i zajedno sa ženom ponovo ode u taj bajkoviti svijet bungalova, sunca i pijeska, pruća ju neostvarivu nadu da je smiraj zaista i moguć:

Kao da moţe mo da vratimo sat unatrag i poćnemo ponovo tamo gde je sve stalo. Drugi medeni mesec. Kao da je Margejt drugo ime za ćaroliju. (...) Ja sam bila ta koja je mislila sve ove godine, otkako sam se prvi put oprostila s njim, da uvek postoji novi poćetak, da svet ne moće tek tako da se sruši (*Poslednja tura*: 215).

Ejmina naracija je krajnje haotićna i zbunjujuća – njene direktne misli i refleksije isprepletane su sa sjećanjima na ne baš bajkovit zajednićki ťivot sa Dćekom, zbog ćega i njen jezik biva pun prezira, optuťivanja, prekora. Prekor upućen Dćeku tokom njenog privatnog hodoćaaća autobusom broj 44 prerasta u samooptuťivanje, i prihvatanje vlastite krivice. Jer, kao ťto je Dćek ťrtvovao Dćun zarad normalnog funkcionisanja, tako je i ona ťrtvovala brak, nepovratno izgubivši svaku ťansu za novim poćetkom. Zarobljena okovima majćinske odgovornosti, zanemarila je svoj i ťivot svoga muća. Swift oćigledno u ovom romanu kontrastira muťki i ťenski princip. Nasuprot ćetvorici muťkaraca koji odvaćno tumaraju svojim zacrtanim putem do Margejta, postoje ujedinjene ťene, na ćijem ćelu stoji Ejmi:

(...) mitska figura, mješavina Eve, prije i poslije Pada, i Djevice Marije. Sirena koja privlaći Dćeka, Reja i Lenija; majka koja zbog lojalnosti prema kćerki ťrtvuje sopstveni brak, i vještica koja napuťta muće vljeve ostatke ne pokoravajući se njegovoj posljednjoj ťelji (Kuper 2002: 29).

1.3.7. Mendi Blek

„Gusar iz Blekberna”, narator samo jednog, podućeg poglavlja, pobjegavši iz Blekberna, prevladana snovima o savršenom ťivotu negdje drugdje, o princu na bijelom konju koji će je ćuvati, dobija „Vinsa Dods, gnjedinog sina, koji se upravo vratio iz arapske nedaćje. Ćoveka koji većinu vremena leći ispod kola, kad ne leći povrh nje” (*Poslednja tura*: 101). Krenuvši oćevim stopama, smatravši pomorsko lutanje sopstvenom sudbinom, daleko od kuće, savladana umorom i strahom od nepoznatog, slućajno nailazi na Dćeka Dods, oćinsku figuru koja će joj pruťi ti zaťtitu i topli dom, koja će je uvjeriti da nije „Crna Mendi”, koja jedino ťeli da bude pokvarena, „onako pokvarena kako je tata ionako govorio da jesam” (*Poslednja tura*: 147). Pobjegla je od kuće ťeleći pravu pustošvinu, samo da bi naťla drugu kuću:

(...) Iako ta nova i nije bila pravi dom, niťta viťe od onog koji sam ostavila. Novi dom bio je upravo suprotno od onoga kako je izgledao: sin ćiji je to dom bio ali nije bio, kći ćiji je to dom bio ali nije bio jer je morala da bude u Domu, mama i tata koji nisu bili pravi mama i tata, osim meni (*Poslednja tura*: 149).

Jednako izgubljena, razlomljena, otućena Mendi savrťeno se uklopila u taj nesavrťeni dom. Umjesto blistavih svjetala Londona, zaslijepio ju je osmijeh Vinsa Dods. Sa njim postaje slobodna – pronalaze zajednićko skroviťte „u ćika-Rejovom kamperu, kao par Cigana”. Osloboćena, preporećena, „Vinsova drolja, Vinsova sestra, kći, majka, cela njegova porodica. (...) Gospoća Vinsenta Dods, gospoća Dodsovi automobili. Muć radi sa kolima, kći se kurva” (*Posled-*

nja tura: 149, 152). Upravo zbog ovakve porodične i socijalne određenosti, i ne čudi nas Mendin vulgarni, ogorčeni, hiroviti osvrt na priču.

1.4. Intertekstualna naratološka igra u *Poslednjoj turi*

Postmodernističko spajanje nespojivog, mozaik apsolutnih suprotnosti očigledan je i u *Poslednjoj turi*. Osjećaj fragmentiranosti prouzrokovan odsustvom „višeg glasa”, ili „sveznajućeg pripovjednog oka”, pisac uspješno nadopunjuje upotrebom intertekstualnih referenci, koje na neki način zaokružuju iscjepkanu priču. Svift kombinuje izrazito neformalni jezik sa višestrukim, opsežnim aluzijama i citatima iz drugih, velikih dijela svjetske književnosti. Kao što je već pomenuto, intertekstualna igra je jedno od omiljenih sredstava pisca, igra koja ima višestruku ulogu. Pozivanjem na tradicionalna djela visoke književnosti i spajanjem iste sa elementima popularne kulture, pisci pridaju značaj svijetu običnog, malog čovjeka, naglašavajući kako su upravo takvi junaci prisutni u velikim književnim djelima. Recimo, Svift u svoj kniževni narativ, posredstvom pripovjedača, umeće i stihove popularnih pjesama Roja Orbisona, Čaka Berija, Džona Lenona (Tornli 1995):

Vratili bismo se na put i krenuli kroz predgrađa kao da bežimo posle pljačke banke. Beže u strahu! Du-du-du-dum! (*Poslednja tura*: 103).

Iako su sâmi junaci potpuno nesvjesni velikih književnih djela čija tematika podsjeća na njihove živote, oni i dalje nesvjesno prave paralelu. Na primjer, njihova posjeta Kanterberijskoj katedrali tokom putovanja u Margejt ima višestruk smisao. Sa jedne strane, općinjava ih veličanstvenost sâme građevine, kao što navodi Rej:

Velicina, slava i starost katedrale u poređenju sa važnošću ili nevažnošću ljudskog života očigledno je u mislima protagonista. Koliko smo sitni, koliko nevažni u istoriji ljudske vrste su naši životi u poređenju sa životima svetaca i kraljeva koji su sahranjeni u Katedrali. Svi mi smo samo bijedni grešnici. Autor stvara ovu sliku kako bi istakao da, bez obzira koliko je neka osoba važna, to nije ništa u poređenju sa onima koji imaju svoj udio u istoriji ljudske vrste.⁶

Sviftovi protagonisti shvataju koliko su njihovi vlastiti životi mali i nevažni u velikoj, burnoj istoriji. Cilj pisca je upravo skretanje pažnje na živote tih malih, neobrazovanih, nevažnih ljudi, koji opstaju suprotstavljeni veličanstveno ogromnoj, sveproći majućoj prošlosti, kao što shvata i Rej, glavni pripovjedač u romanu:

⁶ The size, glory and the antiquity of the cathedral compared to the importance or unimportance of human life is evident in thoughts of the protagonists. How small we are, how unimportant for the history of a mankind our lives are compared to the lives of the saints and kings who are buried in the Cathedral. We all are just miserable sinners. The author creates this imagery to point out that no matter how important a particular person is for us, it is nothing compared to those who had done their share for the history of mankind (Tornli 1995: 33).

Velika je to graĎevina, dugaĎka i visoka, ali kao da se nije uspravila do svoje pune visine, kao da još raste. Pored nje se osećate jeftino i sićušno. Kao da vas gleda odozgo i kaŕe: „Ja sam Kenterberijska katedrala, a ko si, do Ćavola, ti?”—(...) Znam da treba da zurimo uvis i mislimo kako je to veliĎanstveno i osećamo kao da smo i sami uzdignuti, i ja zurim, bu-ljim, piljim uporno, ali ne vidim, ne razaznajem. Drugi svet (*Poslednja tura*: 181, 194).

Mješavina visoke (istorijska zdanja, spomenici) i popularne kulture (pabovi, pivo, konjske trke) doprinose dubokom i istanĎanom smislu romana. Više puta istiući Dikensa kao svog uzora, Swift i u ovom romanu, opisujući niŕ u klasi Londona, odaje poštu velikanu. Zatim, kroz cijeli roman protkane su aluzije na *Pustu zemlju* Tomasa S. Eliota. Na samom poĎetku poeme oslikan je april kao najsureviji mjesec koji umjesto najave proljeća, buĎenja, raĎenja, donosi samo smrt. U Bermondsiju april donosi smrt Dŕeka Dodsa. Zatim, Eliotov motiv Londona kao nestvarnog grada oĎigledno je prisutan i u Swiftovom romanu. U trećem dijelu velike poeme (*Propovijed vatre*), Eliot pominje Margejt, konaĎnu taĎku na mapi Ďetvorice Swiftovih junaka:

„Na margejtskom sprudu sad je reka.

Mogu da povećem

Ništa s nićim.

Slomljeni nokti na rukama prljavim.

Sirotinja, moja sirotinja što ne Ďeka

Ništa” (Eliot 1997: 50).

Upravo margejtska obala funkcioniše kao toponim besmisla i bezizlaza, kako u Eliotovoj pustojoj zemlji, tako i kod Swiftovih junaka. Jer – Margejt je trebao biti mjesto ponovnog roĎenja i preporoda za Dŕeka i Ejmi, a sada postaje mjesto na kome će Dŕek vjeĎno poĎivati, ali sâm. Odjekuje postmodernistiĎki uzaludnom i neispunjenom ŕeljom za smirenjem i preporodom. Svijet Swiftovih junaka je sterilan, suv, prašnjav, prljav. Zatim, sâm naslov romana asocira na refren kojim se završava drugi dio Eliotove poeme: „POŦURITE MOLIM VAS VREME JE” (Eliot 1997: 46). Vrijeme je za posljednju turu, kraj, okonĎanje, smiraj. Naŕa lost, i u postmodernistiĎkoj pustojoj zemlji ne nazire se bilo kakvo razrešenje koje bi donijelo miran i spokojan kraj.

Sa druge strane, *Poslednja tura* izazvala je pravu buru kritiĎkih napada na pisca zbog višestruke sliĎnosti sa romanom Viliijama Foknera (*As I Lay Dying* 1930). SliĎna tematika, narativna tehnika (monolozi siromašnih i neobrazovanih junaka), nazivi poglavlja koji sadrŕe imena naratora, poglavlje ispriповijedano od strane mrtvog pripovjedaĎa, poglavlje saĎinjeno od jedne fraze – svi ti elementi usloveli su svojevrstan medijski progon pisca optuŕenog za plagiranje svog ameriĎkog uzora. MeĎutim, Swift jasno ukazuje da je njegova prvobitna namjera takozvani „otvoreni dijalog” (Tebets 2010: 69) – u kome jedno knjiŕevno djelo komunicira sa drugim, u ovom sluĎaju kako bi prikazalo šta se desilo modernom ameriĎkom junaku ranih dvadesetih godina prošlog vijeka i na koji naĎin bi on bio prikazan u svijetu juŕnog Londona, kasnog dvadesetog vijeka. SliĎ-

na, uvijek prisutna tematika – kako živi izlaze na kraj sa smrću bliskih ljudi – oduvijek je bila jedna od intrigantnijih u svjetovima velikih pisaca i malih, običnih junaka.

1.5. Pripovjedački mozaik: sedam lica jedne priče

Poslednja tura je kompleksna priča o zbunjenim, izgubljenim, suprotstavljenim životima junaka zarobljenih u ulogama koje su sami sebi nametnuli. Složenost individualnih priča – padovi, neuspjesi, preljube, raskidi, smrt – čini narativ uzbudljivim i dinamičnim. Različiti pripovjedači upotrebom raznovrsnih tehnika pričaju istu priču. Suočavamo se sa tokom svijesti junaka, njihovim mislima, pitanjima, viđenjima spoljašnjeg svijeta. Kako naracija napreduje, Sviftovi junaci postepeno uviđaju gdje su pogriješili. Putovanje ka Margejtu pretvara se u svojevrsno hodočašće (kao u Čosеровим *Kenterberijskim pričama* – na koje nedvosmisleno aludira Svift posjetom junaka – pripovjedača Kanterberijskoj katedrali). Tokom tog hodočašća junaci će doprijeti do sebe, osjetiti u svojoj suštini gdje su pogriješili, te poželeti ispraviti pogrešno:

Mora da delujemo kao neobična društva. (...) Kao da nismo oni isti ljudi koji su jutros krenuli iz Bermondsija, četiri tipa na posebnoj isporuci. Kao da smo negde usput postali obični putnici (*Poslednja tura*: 180).

Izmiješane perspektive i vremenski okviri u naraciji ove neobične društvene, blagi prelazi meću iscjepkanim dijelovima zagonetke, majstorski precizno građena slika čije se konture naziru meću neprebrojivim slojevima priče – Svift maestralno pleće i zapliće narativno klupko u *Poslednjoj turi*. Sedam individualnih verzija istine, sedam tački gledišta, perspektiva, uglova posmatranja, ujedinjenih u zajedničkom cilju – govore o životu malog junaka, univerzalnom, bolno ogoljenom. Od svih narativnih slojeva u romanu, čutnja govori najviše. Sve ono neizrečeno, nedorečeno, skriveno – najvjernije prikazuje stvarnost običnih ljudi iz Bermondsija. Predstavljena je kolotečina svakodnevnog postojanja isprepletanja sa velikim, nezaobilaznim pitanjima podstaknutim smrću. Svift stvara veličanstven mozaik unakrsnih sudbina, razočarenja i neuspjeha, mozaik složenosti i odvajanja običnih života:

(...) mali čovek ispred velike istorije, superioran u svojoj spoznaji da je izgubio sve što se moglo izgubiti, i da baš zbog toga vredi nastaviti borbu. Lišeni budućnosti, a zarobljeni beznadnom sadašnjošću, Sviftovi autsajderi i nemaju drugog izbora do da se okrenu prošlosti, opredmećenoj u mutnim fotografijama i naoko beznačajnim uspomename. (...) Prošlost jeste – u pravu je Crnjanski – „grozan, mutan bezdan”; no to ne mora uvek da znači da ono što u taj bezdan ode, više ne postoji. Taj bezdan prepun je priča koje čekaju svoje pripovedače. To zna i pokojni Džek Dods (Paunović 2006: 98).

Iako je najpoznatiji Sviftov roman zapravo zbirka sjećanja junaka na njihove zajedničke borbe, tuge i neuspjehe, ovaj roman u isto vrijeme nosi i čudnu nadu da će na kraju krajeva, kada se svedu računi, i ispije posljednja tura, sve biti u redu. Mada su junaci preplavljeni razočarenjem, izgubljenošću, ponekad i agresijom, velika količina mećusobne empatije obećava da će iskonske, iskrene

ljudske veze na kraju ipak trijumfovati. Nada leži i upravo u osviještenosti glavnih junaka – jasno im je koji potez je bio odlučujuće pogrešan. Još važnije, oni iskreno žele da na kraju svoga puta makar pokušaju da se iskupe za sopstvene grijehe, da poprave načinjenu štetu, da ublaže jad i kajanje. Ovaj roman Grejama Svifta ipak nudi povratak iskrene ljudske topline i povezanosti najčešće ogoljenoj, suvoj, bezdušnoj postmodernističkoj književnosti. Četvorica najboljih prijatelja, ujedno i naratora, zajedno sa svojim ženama i djecom čine mozaik neodvojivih, isprepletanih života koji su suštinski privrtni jedni drugima zajedništvom. Kao što kaže Rej, glavni pripovjedač: „Svi smo mi dijelovi drugih”. Upravo to više puta iskušano ali istrajno zajedništvo daje junacima snagu da makar pokušaju sprati ljagu sa svojih upropašćenih života, te na taj način oplemene sopstvenu pustu zemlju u kojoj bivstvuju.

Literatura

- Bahtin 1989: M. Bahtin, *O romanu*, prevod: Aleksandar Badnjarević, Beograd: Nolit.
- Bahtin 2000: M. Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, prevod: Milica Nikolić, Beograd: Zepter Book World.
- Bahtin 1984: M. Bakhtin, *Problems of Dostoevsky Poetics*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- But 1976: V. But, *Retorika proze*, prevod: Branko Vučićević, Beograd: Nolit.
- Kreps 2005: S. Craps, *Trauma and Ethics in the Novels of Graham Swift: No Short Cuts to Salvation*, Sussex Academic Press. Sussex, UK.
- Eliot 1997: T. S. Eliot, *Pusta zemlja*, prevod i pogovor: Jovan Hristić, Niš: Prosveta.
- Dženet 1980: G. Genette, *Narrative Discourse*, New York: Cornell University Press.
- Hačćen 1988: L. Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism*, London and New York: Routledge.
- Lukas, Michael David, „A Multiplicity of Voices: On the Polyphonic Novel” (<http://literarymorsels.wordpress.com/2013/02/23/the-millions-a-multiplicity-of-voices-on-the-polyphonic-novel/>) 27.05.2014.
- Malkcom 2003: D. Malcolm, *Understanding Graham Swift*, Columbia, South Carolina: University of South Carolina Press.
- Mekhejl 1987: B. McHale, *Postmodernist Fiction*, London and New York: Routledge.
- Park-Fuler 1986: L. Park-Fuller, VOICES: Bakhtin's Heteroglossia and Polyphony, and the Performance of Narrative Literature, *Literature in Performance* 7 (now *Text and Performance Quarterly*): 1-12.
- Paunović 2006: Z. Paunović, *Istorija, fikcija, mit*, Beograd: Geopoetika.
- Svift 1996: G. Swift, *Last Orders*, London: Picador.
- Svift 2003: G. Svift, *Poslednja tura*, prevod: Nenad Dropulić, Beograd: Laguna.
- Tornli 1995: G.C. Thornley, Postmodernism in Graham Swift's, *Outline of English Literature*, London: Longman.

Borjanka Z. Đerić

NARRATOLOGICAL PILGRIMAGE IN *LAST ORDERS* BY GRAHAM SWIFT

Summary

This paper investigates narrative strategies used by contemporary English novelist Graham Swift in his novel *Last Orders*, published in 1996. The combination of analytic methods – descriptive analysis, explicative analysis, critical interpretative as well as narratological and postmodern analyses – has been applied in the analysis of the corpus. All of these methods helped us to achieve the aim of the research, i.e. to give answers to the questions of choices made by the novelist when it comes to narrators, narration, narrative methods and techniques, narrative time, to which extent are the narrators (un)reliable etc. We are also interested in how these choices affect the overall structure and meaning of the novels. While searching for these answers, narrative theories of Mikhail Bakhtin, but also of contemporary narratologist Michael David Lucas have been used as a theoretical framework. The inseparable part of the research is also questioning of postmodern premises such as the final doubt considering the (re)presentation of a story, truth and past, which influence the choices made while forming the narration in novels – we have to include postmodern theories of Linda Hutcheon, Brian McHale and other relevant contemporary theorists. We come to the conclusion that, by using multiple, polifonic narration Graham Swift comes close to his objective – narration almost gains its never reached postmodern objectivity.

О ТВОРБИ ПРИСВОЈНИХ ПРИДЈЕВА СУФИКСОМ -СКИ ИЗА ЗАДЊОНЕПЧАНИХ СУГЛАСНИКА У ШКОЛСКИМ ГРАМАТИКАМА

Апстракт: Творба присвојних придјева суфиксом -ски у школским граматицама, а и у граматицама опште намјене, није досљедно и увијек тачно објашњена. У раду се указује на основне грешке и пропусте у објашњењима које ове граматике доносе у вези с творбом присвојних придјева.

Кључне ријечи: творба придјева, присвојни придјеви, суфикс -ски, школске граматике

0. Када је ријеч о творби ријечи у српском језику и о њеној интерпретацији у школским граматицама за основну и средњу школу, разумљиво је да су типови творбе објашњени на појмовном нивоу и илустровани само низом карактеристичних примјера. Та објашњења ни у једној школској граматици нису довољна, поготово када је ријеч о додатном програму рада са даровитим ученицима, нарочито у гимназијама. Ти ученици, и у редовној и у додатној настави, а основношколци у оквиру припрема за такмичења често траже објашњења на која им понекад ни њихови наставници нису у прилици да дају ваљан одговор.

Једно од најкарактеристичнијих питања на које мали број наставника има ваљан одговор јесте питање везано за творбу присвојних придјева на -ски када се испред овог суфикса налази неки од задњонепчаних сугласника *к*, *г* или *х* (нпр. војнички, педагошки, монашки и сл.).

Да би дали ваљан одговор на ово питање, а и да би он био од користи нарочито млађим наставницима, ми ћемо прво дати прегледну слику која илуструје како је творба присвојних придјева суфиксом -ски објашњена у школским, а онда и у осталим граматицама српског језика. За илустрацију ћемо навести објашњења из следећих граматика: Алексић, Станић (1958), Вуковић (1962), Ковачевић, Савић (2003), Стевановић (1966), Бао-тић и др. (1989: 40), Силић (1995: 53-60), Симић (1996: 139-143), Миновић, Ајановић (1989: 111-121) и Станојчић, Поповић (1992: 145). Консултована су и рјешења овог питања и у Барић и др. (1990: 241-242), Пипер, Клајн (2013: 231, 232), и Стевановић (1964: 120-121. и 577-578).

1. У скоро свим основношколским граматицама у последњих педесет година творба придјева само се кратко помиње навођењем карактеристичних наставака који се додају на чисту и јасно уочљиву основу. Скоро

* r.lalovic@rpz-rs.org

ни у једној граматичкој не наводе се примјери облика придева у којим је у процесу деривације дошло до извјесних гласовних промјена, нпр. палатализације, а такође се ријетко помиње разлика између творбене основе и творбеног наставка и граматичке основе и граматичког наставка. О гласовним промјенама приликом творбе придева углавном се не говори ни у дијалектима у којима се објашњавају гласовне промјене и одступања од њих. Ево потврде за оваква тврђења.

„И за грађење придева има више наставака у нашем језику: а) наставцима *ов, ев, ин, ски*, итд. обично се граде присвојни придеви: *Богданов, братов, славујев, Милошев, сестрин, Андријин, београдски, школски* итд.— (Алексић, Станић 1958: 84); „Исто тако придјеви *мјесног значења* јесу изведене ријечи: [...] б) од именица: *београдски, сарајевски, дрински, југословенски* — и сл. (наставка *-ски*); Они значе и особину по мјесту и припадност мјесту: *београдски живот* = живот у *Београду* и начин живота у *Београду* и сл.—(Вуковић 1962: 59); „Највећи број придева у српском језику настао је *извођењем*. То су *изведени придјеви*. Готово сви присвојни, градивни, мјесни и временски придјеви у српском језику припадају изведеним придјевима. Придјеви се различитим суфиксима (творбеним наставцима) могу изводити од самих придева и разних других ријечи као нпр.: [...] *-ски* (град-ски, школ-ски, шумадиј-ски, београд-ски, људ-ски, бијељин-ски— (Ковачевић, Савић 2003: 73); „И придеви се, као и именице, најчешће граде различитим наставцима од других придева и од осталих речи. Овде ћемо показати начин грађења придева најпродуктивнијим наставцима. [...] *Наставак -ски* је првенствено наставак за грађење придева од именица и од присвојних придева на *-ов/-ев* и *-ин*. Овако саграђени придеви означавају припадање једноме одређеном појму, као у примерима: *београдски, ваљевски, сарајевски, нишки, новосадски, српски, хрватски, градски, срески, школски* и сл.—(Стевановић 1966: 258-263); „Како су творбени придјеви *босански, бихаћки, француски, сиромашки, армијски, акцијски*? – Творени су врло продуктивним суфиксима *-ски, -ки*.—(Баотић и др. 1989: 40); „(4). Као и именице и придеви се могу градити и од речи исте врсте, тј. придева; а творе се и од других речи, именица, глагола и др.—(Симић 1996: 139-143); „Суфикс *-ски*: школски, градски, општински, армијски, шумадијски, кајкавски, плебејски, македонски, трачки, педагошки - којим се изводе придеви од пуне основе (граматичке) именица као творбене: *школа – школ- + -ски*, или од окрњене (граматичке) основе као творбене: *Кајкавац – Кајкавац /минус ц/ - кајкав- + -ски > кајкавски*. [...]

НАПОМЕНА: -У додире завршног сугласника творбене основе и суфикса *-ски* настају гласовне алтернације: а) по звучности, нпр. *роб + -ски – ропски*; б) по звучности и сажимањем сугласника, нпр. *порез + -ски – порес + -ски – порески*; в) по правилима палатализације, тј. са алтернацијама *к, г, х, ц: ч, ж, ш, ч* и са упрошћавањем сугласника, нпр. *војник + -ски > војнич-ски > војнички*; *Паг + -ски > паж-ски > пашки*; *монах + ски > монаш-ски > монашки*; *болниц + -ски > болнич-ски > болнички*.

(5.) Суфикс *-овски, -евски, -ински*: воловски, топовски, принчевски, његошевски, матерински, хоцински, агински [...]—(Станојчић, Поповић 1992: 145).

У школским граматицама намијењеним ученицима средњих школа (Силић 1995; Миновић, Ајановић 1989) не објашњава се творба придјева, нити се у оквиру прегледа гласовних промјена наводе случајеви који се сусрећу код придјевских облика насталих суфиксалном творбом.

Осим најзначајнијих школских граматика, консултовали смо и другу граматичку литературу, како то овдје и слиједи. „Од тих је суфикса најплоднији суфикс *-ски* и његова алтернанта *-ки* (в. Барић и др. 1990: 127): *град – градски, школа – школски, зима – зимски*... [...] ... *етнограф, етнографија – етнографски*... [...] *Славонија, Славонци – славонски*... [...].

Суфикси *-овски / -евски* „распоређени су на исте основе као и суфикси *-ов/-ев, -ин*, а долазе тамо гдје суфикс *-ски* не може доћи због тешкоћа у изговору или удаљавања од гласовног састава основне именице, па и због изразитијега гласовног састава изведенице: *дјед – дједовски, дужд – дуждевски, сестра – сестрински*...—(Барић и др. 1990: 241-242); „Најчешћи суфикс односних придева је *-ски* [...] Многи придеви се изводе помоћу сложених суфикса, који садрже још једну морфему испред *-ски*: *-(ј)ански* (*венецијански, гробљански, поштански, пророчански*), *-ински* (*гостински, мајчински, сестрински*), *-овски*, после палаталних сугласника *-евски* (*дивовски, орловски, топовски, краљевски, маршевски*). [...] Под утицајем гласовних промена на крају именичке основе и суфикса *-ски* у неким случајевима долази до гласовних промена. Тако, уколико се основа именице завршава на *к*, основа одговарајућег односног придева обично се завршава на *чк*, нпр. *Балтик → балтички, Бангкок → бангкочки, јунак → јуначки, политика → политички, сељак → сељачки*. [...] Ако завршном *к* претходи самогласник наставак је *-чки*, нпр. *Астек → астечки*. За основе на *с* или *з* нема одређеног правила: чешћи је наставак *-ски*, као у *циркуски, туниски* [...], али се јавља и *-шки* (*Вис – вишки*...)—(Пипер, Клајн 2013: 231, 232); „Пада у очи да је међу придевима с наставком *-ски* велик број оних што су изведени од имена живих бића на *-ик*. Они се граде додавањем наставака на потпуну основу именице, тј. на њен облик ном. једн.: *болеснички* (*болесник + Њски*), *већнички* (*већник + Њски*), *власнички* (*власник + Њски*), *дужнички* (*дужник + Њски*), *заповеднички* (*заповедник + Њски*) итд. (Стевановић 1964: 578).

Из наведеног прегледа јасно се види да се у различитим школским, па и другим граматицама српског језика врло шкрто и на различите начине објашњава творба придјева, као и да се у тим објашњењима праве неријетко грешке.

Када је ријеч о основношколским граматичким уџбеницима, разумљиво је да се у њима о творби придјева говори на појмовном (елементарном) нивоу, уз навођење чистих и недвосмислених примјера. У том смислу, најјаснији је уџбеник из Републике Српске Ковачевић, Савић (2003), у ко-

ме је овом питању посвећено и највише простора у односу на све остале основношколске уџбенике. У средњошколским граматикама творби придјева не поклања се скоро никаква пажња. Проблем творбе само се помиње као подразумијевано знање (Баотић и др. 1989: 40, Симић 1996:139-143) или се никако не помиње (Силић 1995; Миновић, Ајановић 1989).

У Станојчић, Поповић (1992) постоји више информација о творби придјева, па и оних суфиксом *-ски* него у неким другим средњошколским граматикама, али код ових аутора има други врло битан проблем, а то су полазни облици, односно мотивне ријечи од којих се изводе придјеви на *-ски*. Наиме, облик *кајкавски* није изведен од етника *Кајкавац*, него од облика замјенице *„кај—*па значи да је *кајкавски* онај који се препознаје по употреби замјенице *„кај—*у говору (Његов говор је *„кајкав—*)и ту нема говора о некој „окрњеној—основи. Такође, ни придјеви из тачке 5. нису изведени наведеним суфиксима *-овски*, *-евски*, *-ински*, него само суфиксом *-ски*, и то: *волов(и)+ски*, *топов(и)+ски*, *принчев(и)+ски*, *његошев+ски*, *материн+ски*, *хоцин+ски*, *агин+ски*. Погрешна претпоставка изводи погрешан закључак, јер се придјеви не изводе само од именица него и од других придјева (в. нпр. Стевановић 1966: 258-263). Дакле, објашњења у овој граматици везана за творбу придјева суфиксом *-ски* *тешко се могу прихватити као коректна, а уз то се не објашњавају ни изведенице у којима овај суфикс долази иза задњонепчаних сугласника.*

У Стевановићевој гимназијској граматици (Стевановић 1966) творба придјева коректно је објашњена, иако и у њој не налазимо одговоре везане за творбу придјева суфиксом *-ски* иза задњонепчаних сугласника.

2. Ако су одређене недоречености разумљиве у основношколској, па донекле и у средњошколској граматичкој литератури, погрешна објашњења нису разумљива ни на једном нивоу изучавања, а њих ево има не само у средњошколским граматикама него и у оним које имају претензију да буду и универзитетски уџбеници. Тако у Барић и др. (1990) поред тога што се не објашњавају случајеви творбе придјева суфиксом *-ски* иза задњонепчаних сугласника, потпуно погрешно се објашњавају примјери изведени наводним суфиксима *-овски*, *-евски*. А јасно је да су облици *дједовски*, *дуждевски*, *сестрински* изведени суфиксом *-ски* од присвојног придјева *дједов*, *дуждев*, *сестрин*, а не од именица *дјед*, *дужд*, *сестра*, па је онда погрешно и објашњење у овој граматици, које слиједи након наведених примјера.

Слична, наравно погрешна објашњења сусрећу се и у *Нормативној граматици српскога језика* (Пипер, Клајн 2013), у којој су за разлику од других, наведени, али не и објашњени и случајеви када суфикс *-ски* долази иза задњонепчаних сугласника. Ево неких карактеристичних грешака у овој граматици: *венецијански* је изведено од *Венецијанац* (*венецијан+ски*), а не од *Венеција* (од *Венеција* било би *венецијски*), *пророчански* је изведено од *пророчанство* (*пророчан+ски*), а не од *пророк* (од *пророк* било би *про-рок + Ђски > пророчки*), *мајчински* и *сестрински* од придјева *мајчин* и *се-*

стрин, а не од именица *мајка* и *сестра*; сви облици *дивовски*, *орловски*, *топовски*, *краљевски*, *маршевски* изведени су такође од придјева на *-ов* и *-ев* суфиксом *-ски*, а не од именица сложеним наставцима *-овски*, *-евски*.

Посебно је занимљиво како аутори *Нормативне граматике српског језика*, иако је она намијењена студентима и наставницима, а не ученицима, објашњавају творбу присвојних придјева на *-ски* када је испред суфикса *-ски* задњонепчани сугласник (*јуначки*, *политички*, *сељачки*, *астечки*). Зар није једноставније написати лингвистичку истину да се ти придјеви творе суфиксом *-Љски*, а да су се палатализацијом под утицајем полугласника (*-Љ*), као дијела суфикса *-Љски*, задњонепчани сугласници *к*, *г*, *х* у тим случајевима претворили у *ч*, *ж*, *ш*, него тражити аргументе и плести заврзламе око описа синхроног стања (да ли се неки самогласник налази или не налази испред *к* у посматраном облику и слично) и поново не објаснити одакле су добијени сугласници *ч*, *ж*, *ш*, кад у синхроном стању (*к*, *г*, *х* + *с* из наставка *-ски*) нема услова за палаталитацију (војник+ски), наравно данас без *Љ* у поменутом суфиксу.

Творбу придјева суфиксом *-ски* (*-Љски*) једино је у потпуности објаснио М. Стевановић (Стевановић 1964: 120-121. и 577-578), па је нејасно због чега каснији писци средњошколских и осталих граматика творбу придјева суфиксом *-ски* погрешно или углавном погрешно тумаче. И још је нешто овдје нејасно. Како граматичари, тумачећи творбу ријечи, придјева поготово, гријеше у полазним облицима код извођења ријечи. Детаљније је о грешкама приликом објашњавања творбе ријечи у више наврата писао Радмило Маројевић. Карактеристичан Маројевићев рад *Српски језик у науци и настави* налази се у његовој књизи *Српски језик данас* (Маројевић 2000).

3. И да закључимо. У већини како школских тако и осталих граматика српског језика, ни у дијелу који говори о творби ријечи, ни у дијелу који говори о гласовним промјенама не објашњава се творба придјева суфиксом *-ски* када он долази иза задњонепчаних сугласника. У неким граматицама (Станојчић, Поповић 1992; Барић и др. 1990; Клајн, Пипер 2013) направљене су озбиљне грешке у објашњавању творбе придјева, поготово творбе суфиксом *-ски*, па онда не чуди што се у педагошкој пракси сусрећемо са наставницима који на питања даровитих ученика везана за творбу ријечи, не знају да дају одговор. Једине граматике које коректно објашњавају посматрани проблем, наравно свака на свом нивоу, јесу Ковачевић, Савић (2003) и Стевановић (1966; 1964).

Литература

- Алексић 1958: Др Радомир Алексић, Милија Станић, *Грамматика српскохрватског језика за 8. разред осмогодишње школе*, Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Вуковић 1962: Др Јован Вуковић, *Грамматика српскохрватског језика за 8. разред основне школе*, Сарајево: Завод за издавање уџбеника.

- Ковачевић, Савић 2003: Др Милош Ковачевић, Др Бранко Савић, *Српски језик и култура изражавања*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1966: М. Стевановић, *Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије*, Цетиње: Обод.
- Баотић и др. 1989: Ј. Баотић, М. Ковачевић, М. Окука, Ч. Ребић, *Наш језик 2*, Сарајево: Свјетлост.
- Симић 1996: Радоје Симић, *Српска граматика за средње школе – фонологија морфологија*, Београд: МХ Актуел.
- Минових, Ајанових 1989: Др М. Минових, М. Ајанових, *Српскохрватски хрватскосрпски језик*, Сарајево: Свјетлост.
- Станојчић, Поповић 1992: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика, уџбеник за 1, 2, 3, 4. разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Барић и др. 1990: Еугенија Барић, Мијо Лончарић, Драгица Малић, Славко Павеших, Мирко Пети, Весна Зечевић, Марија Зника, *Граматика хрватског књижевног језика*, Загреб: Школска књига.
- Клајн, Пипер 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Стевановић 1964: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма)*, Београд: Научна књига.
- Маројевић 2000: Радмило Маројевић, *Српски језик данас*, Београд: СРС.
- Храсте: Мате Храсте, *О творби посвојних придјева на -ски од земљописних имена*, <www.hrcak.srce.hr>, 20. 6. 2014.

Rade R. Lalović

ABOUT FORMATION OF POSSESSIVE ADJECTIVES WITH SUFFIX -SKI BEHIND VELAR CONSONANTS IN SCHOOL GRAMMARS

Summary

The formation of possessive adjectives with suffix *-ski* in school grammars and in grammars of general purpose is not consistent and always correctly explained. The paper points out the basic errors and omissions in the explanations related to formation of possessive adjectives given in those grammars.

MESTO I ULOGA LOKALIZACIJE KNJIŽEVNOG TEKSTA U RAZVIJANJU ČITALAČKIH INTERESA UČENIKA

Apstrakt: *U radu su prezentovani rezultati istraživanja u kome je ispitivana uloga lokalizacije u recepciji teksta. Istraživanje¹ koje smo sprovedi baziralo se na pretpostavci da osnovne funkcije lokalizacije mogu da se kvalitetnije ostvare uz upotrebu savremenih nastavnih sredstava. Menjanjem forme lokalizacije, uključivanjem multimedijalnih nastavnih sredstava u cilju motivacije i stvaranja pozitivnog okruženja za dalji rad na tekstu, osnovne funkcije lokalizacije mogu se ostvarivati efikasnije i efektnije. Uz to, lokalizacija može da bude jedan od motivacionih faktora za čitanje dela u celini. Dakle, potrebno je iskoristiti aktuelne medije za afirmaciju knjige, i tako učenicima preporučiti i približiti ti knjigu.*

Ključne reči: *lokalizacija, književni tekst, istraživanje, roman za decu, književni odlomak*

1. Istraživanje

Premet istraživanja Savremena nastava književnosti pruža široke mogućnosti za primenu raznovrsnih oblika aktivnog rada, koji, uz uvažavanje odgovarajućih didaktičko-metodičkih zahteva, razvijaju kulturne i estetske vrednosti, podstiču emotivnu komponentu kod učenika. Istraživanje koje smo sprovedi baziralo se na pretpostavci da osnovne funkcije lokalizacije mogu da se kvalitetnije ostvare uz upotrebu savremenih nastavnih sredstava. Menjanjem forme lokalizacije, uključivanjem multimedijalnih nastavnih sredstava u cilju motivacije i stvaranja pozitivnog okruženja za dalji rad na tekstu, osnovne funkcije lokalizacije mogu se ostvarivati efikasnije i efektnije. Uz to, lokalizacija može da bude jedan od motivacionih faktora za čitanje dela u celini.

Cilj istraživanja Osnovni cilj ovog istraživanja bio je da se utvrdi da li i u kom stepenu je u eksperimentalnoj nastavi u odnosu na tradicionalnu nastavu došlo do očekivanih promena u stavovima učenika prema nastavnom tumačenju književnog odlomka i uspehu učenika u savladavanju ovog tipa književnog teksta.

Način istraživanja U eksperimentu su predviđeni sledeći koraci:

- merenje polaznog stanja (test mogućnosti-test ostvarenja)
- izrada pedagoško-metodičkih instrumenata za validno merenje percepcije

* dragana.franciskovic@yahoo.com

¹ Deo istraživanja rađen je u okviru doktorske disertacije „Književni odlomak u nastavi književnosti“, Filozofski fakultet, Novi Sad.

- rad sa grupama (kontrolna i eksperimentalna)
- merenje finalnog stanja u obe grupe
- rezultati

Hipoteza Osnovna hipoteza istraživanja glasi: *Savremeni modeli nastave doprinose boljoj učeničkoj recepciji književnog odlomka*

Metode istraživanja U skladu sa prirodom problema, predmetom, ciljem i zadacima istraživanja, te sa postavljenim hipotezama, korišćene su sledeće metode:

- eksperimentalna metoda
- metoda teorijske analize

a) Osnovna metoda u ovom istraživanju je metoda eksperimenta sa paralelnim grupama (eksperimentalna i kontrolna). Kod ove metode razlikujemo *nezavisnu varijablu* (uzrok) i *zavisnu varijablu* (posledica).

Nezavisnu varijablu čini ponuđeni metodički model.

Zavisnu varijablu predstavlja uspeh učenika pri rešavanju testa.

b) Metoda teorijske analize korišćena je u procesu proučavanja objavljenih radova čiji su autori poznati i priznati naučni radnici kod nas i u svetu. Njihova dela su objavljena, prihvaćena i pozitivno ocenjena od strane naučne javnosti, a u njima se razmatra problem književnog odlomka u nastavi. Rezultati ove analize bili su, pre svega, okvir za tumačenje kvantitativnih i kvalitativnih podataka do kojih se došlo u empirijskom istraživanju.

Tehnike i instrumenti istraživanja U ovom pedagoškom eksperimentu koristili smo tehniku testiranja i anketiranja, a kao merni instrumenti upotrebljeni su *neformalni testovi znanja*:

- inicijalni test* za konstataciju inicijalnog stanja i ujednačavanje grupa,
- finalni test* za utvrđivanje finalnog stanja,
- anketni upitnik za nastavnike* koji su po datim modelima realizovali nastavu.

Uzorak istraživanja Istraživanje smo realizovali na uzorku koji, kao deo ukupne populacije, predstavlja njen dobar reprezent i omogućava ispravnu generalizaciju dobijenih podataka na celinu. Uzorak koji smo odabrali istovremeno ima karakteristike *grupnog* (namernog, jednofaznog) i *slučajnog* uzorka, a odabran je iz populacije 4. i 7. razreda 5 osnovnih škola u Subotici. Uzorak je *grupni* (namerni), u tom smislu što su u istraživanje namerno uključene već formirane celovite grupe. *Slučajni* je u tom smislu što smo, nakon ujednačavanja grupa, proizvoljno odlučili koja od njih će biti kontrolna, odnosno eksperimentalna. Naš uzorak je brojao po 240 ispitnih jedinica na oba nivoa, 120 učenika u eksperimentalnoj i 120 učenika u kontrolnoj grupi.

Primena eksperimentalnog programa Nakon izvršenog inicijalnog ispitivanja i ujednačavanja grupa, učitelji i nastavnici, koji će raditi sa E i K grupom, upoznati su sa rezultatima koje su učenici pojedinačno ostvarili na inicijalnom testu, a potom su im data uputstva za realizaciju *eksperimentalnog* programa. *Eksperimentalni program* predstavlja realizaciju metodičkog modela koji je konstruisan tako da se sa učenicima i E i K grupe radi ista nastavna jedinica (u ovom

slučaju odlomak iz romana *Salaš u malom ritu* Arsena Diklića) s tim da se u E grupi primenjuje metodički model u kojem se lokalizacija vrši uz pomoć multi-medijalnih nastavnih sredstava, dok se u K grupi lokalizacija bazira na podacima koji se nalaze u *Čitanci* i sprovodi se na ustaljeni način.

Finalno ispitivanje Posle realizacije eksperimentalnog programa, izvršeno je finalno ispitivanje pomoću testa. Ispitivanjem su bili obuhvaćeni isti učenici koje smo testirali inicijalnim ispitivanjem. Test je primenjen kao merni instrument za utvrđivanje finalnog stanja E i K grupe, kao i stanja po kategorijama ispitnika (pol, opšti uspeh) unutar svake od njih. U toku rada bila je obezbeđena potpuna kontrola samostalnog rešavanja testa.

Rezultati istraživanja u 4. razredu

1. Da li ti se svideo pročitani tekst?

- a) da
- b) ne
- c) samo određeni delovi

Eksperimentalna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	68,33	68,63	68,12	86,21	60,87	25,00	25,00
b	13,33	17,65	10,14	5,17	23,91	8,33	25,00
c	18,33	13,73	21,74	8,62	15,22	66,67	50,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kontrolna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	58,33	53,57	62,50	73,68	52,08	20,00	20,00
b	20,83	19,64	21,88	7,02	25,00	80,00	20,00
c	20,83	26,79	15,63	19,30	22,92	0,00	60,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Pitanje je koliko ovaj odlomak prati stvarnost naših učenika, koliko im je blizak svet *vremena-nevremena* i samim tim da li je ovaj odlomak u stanju da u njima pokrene i podstakne svetove koji ih čine boljima. Može mo li deci ponuditi dela koja se bave njihovom stvarnošću, a da time ostvarimo potrebne vaspitne, obrazovne, funkcionalne zadatke i naučimo ih vaţnim etičkim i estetskim vrednostima? U većini evropskih zemalja, i u SAD-u, pitanje čitalačkih interesa jedno je od ključnih pitanja obrazovanja. Šta naša deca čitaju, na koji način, i da

li uopšte nešto čitaju. Iz pitanja šta, koliko, kako i da li čitaju proističe i pitanje kako određeno delo učiniti prijemčivim, korisnim i zanimljivim. Svakako, potrebno je pomiriti njihova interesovanja sa didaktičkim, etičkim, estetskim elementima. Zadatak metodičara je da iznačunačin kako delo učiniti aktuelnim, zanimljivim, što će istovremeno probuditi interes za čitanjem kod učenika.

Odgovori na prvo pitanje pokazuju da je izbor ovog dela i odlomka, sa stanovišta učeničkog stava, opravdan. U obe grupe procenat učenika kojima se dopao tekst je visok - 68,33% i 58,33%. Procenat onih kojima se tekst ne sviđa je u eksperimentalnoj grupi 13,33% i 20,83% u kontrolnoj grupi. Određenim učenicima dopali su se samo delovi teksta 18,33% i 20,83%. U kategoriji dečaci najveći broj njih opredelio se prvi odgovor, u obe grupe, s tim da je viši procenat u eksperimentalnoj grupi. U kontrolnoj grupi viši je procenat, u ovoj kategoriji, onih kojima se ovaj književni odlomak ne sviđa i onih kojima se dopadaju samo određeni delovi teksta. U kategoriji devojčice najviše ispitanica, u obe grupe, izjasnilo se za prvi odgovor, s tim da je procenat viši u eksperimentalnoj grupi. U kontrolnoj grupi viši je procenat učenica koje su se opredelile za drugi i treći odgovor. Učenici sa odličnim uspehom uglavnom imaju pozitivan stav o tekstu (86,21% i 73,68%), dok je kod ostalih učenika utisak o tekstu razućen, paje tako npr. u kontrolnoj grupi 80% učenika sa ostvarenim dobrim uspehom odgovorilo da im se pročitani tekst ne sviđa.

2. *Kako zamišljaš ambijent u kome se dešava radnja teksta?*

- a) banatsko selo, široke ulice, leto,
- b) neko selo
- c) ne mogu da zamislim ambijent

Eksperimentalna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	91,67	84,31	97,10	93,10	91,30	100,00	50,00
b	8,33	15,69	2,90	6,90	8,70	0,00	50,00
c	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kontrolna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	68,33	57,14	78,13	82,46	68,75	10,00	20,00
b	25,00	35,71	15,63	8,77	31,25	90,00	20,00
c	6,67	7,14	6,25	8,77	0,00	0,00	60,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Odgovori u drugom pitanju pokazuju da je doći vljaj teksta u eksperimentalnoj grupi daleko jači - 91,67% učenika tačno odgovara na pitanje o mestu radnje. U kontrolnoj grupi taj procenat je daleko niži - 68,333%. Razloge za kvalitetniji doći vljaj može mo da traži mo u dva segmenta časa:

1. u uvodnom delu časa kada je izvršena lokalizacija uz pomoć aplikacija na kojima je prikazana atmosfera vojvoćarskih sela i
2. u završnom delu časa kada su učenici pogledali insert iz serije koji je sigurno još više potvrdio utisak koji su stekli čitanjem.

Ovde se potvrđuju teza da je neophodna korelacija nastavnih predmeta, ali i osavremenjivanje nastavnog procesa, što izmeću ostalog podrazumeva i uključivanje multi-medijalnih izvora informacija. Odgovor pod b) u kontrolnoj grupi, koji je prilično neodrećen, a koji u ovoj grupi ima visok nivo odgovora - 25% potvrđuje da je u kontrolnoj grupi doći vljaj teksta bio slabiji u odnosu na eksperimentalnu grupu. Zanimljiv je i rezultat u eksperimentalnoj grupi gde učenici nisu davali odgovor pod c), dok je u kontrolnoj grupi takvih odgovora bilo (6,67%). Ovaj podatak ukazuje na to da su neki učenici kontrolne grupe bili uskraćeni za kompletan doći vljaj teksta. U eksperimentalnoj grupi, u svim kategorijama ispitanika, nije bilo učenika koji nije doći veo ambijent vojvoćarskog sela i atmosferu u kojoj se odvija radnja ovog književnog odlomka, što nije slučaj sa kontrolnom grupom. Posebno veliko odstupanje je u kategoriji učenika sa dobrim uspehom koji u eksperimentalnoj grupi odgovaraju pod a) u 100% slučajeva, u kontrolnoj grupi pod a) odgovara svega 10% učenika ove kategorije, dok njih 90% daje odgovor pod b). Vidan je uspeh i kod učenika sa dovoljnim uspehom u eksperimentalnoj grupi koji ostvaruju 50% tačnih odgovora, dok je u kontrolnoj grupi svega 20% tačnih odgovora.

3. Radnja se dešava za vreme Drugog svetskog rata. Kakve to ima veze sa ponašanjem dečaka?

- a) u ratnim okolnostima detinjstvo je drugačije
- b) nema nikakve veze-njihovo ponašanje je ostalo isto
- c) ne znam

Eksperimentalna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	77,50	94,12	65,22	84,48	69,57	75,00	75,00
b	17,50	3,92	27,54	10,34	26,09	16,67	25,00
c	5,00	1,96	7,25	5,17	4,35	8,33	0,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kontrolna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	60,00	66,07	54,69	73,68	52,08	30,00	40,00
b	30,00	25,00	34,38	21,05	31,25	70,00	40,00
c	10,00	8,93	10,94	5,26	16,67	0,00	20,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Uslovljenost radnje istorijskim okolnostima veoma je bitan segment ovoga teksta. Učenici eksperimentalne grupe snažnije shvataju tu vezu, 77,50% učenika tačno odgovara na 3. pitanje, u odnosu na učenike kontrolne grupe koji u 60% slučajeva daju tačan odgovor. U kontrolnoj grupi visok je procenat učenika koji ne shvataju uzročno-posledične veze u tekstu. Razloge za ovakve rezultate može mo traži ti u koncepciji lokalizacije u eksperimentalnoj grupi. Visok nivo tačnih odgovora javlja se u kategoriji dečaci (94,12%) i u kategoriji učenika sa odličnim uspehom (84,48%), mada je i u ostalim kategorijama postignut visok nivo tačnih odgovora u eksperimentalnoj grupi. U kontrolnoj grupi u svim kategorijama visok je nivo netačnih odgovora, a posebno u kategoriji učenika sa dobrim uspehom (70%).

4. Zašto su dečaci zapalili tito?

- a) igrali su se i slučajno su zapalili tito
- b) tleli su da se suprotstave okupatoru
- c) hteli su da isprobaju svoje lukove i strele

Eksperimentalna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	10,00	9,80	10,14	1,72	4,35	50,00	75,00
b	78,33	82,35	75,36	91,38	84,78	8,33	25,00
c	11,67	7,84	14,49	6,90	10,87	41,67	0,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kontrolna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	10,83	10,71	10,94	3,51	6,25	50,00	60,00
b	71,67	67,86	75,00	82,46	72,92	30,00	20,00
c	17,50	21,43	14,06	14,04	20,83	20,00	20,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

U obe grupe je visok nivo tačnih odgovora - u većini ispitanih kategorija bolji rezultati su u eksperimentalnoj grupi, osim u kategoriji učenika sa dobrim uspehom. Učenici u visokom procentu shvataju osnovnu motivaciju za izvođenje akcije dečaka. U eksperimentalnoj grupi procenat tačnih odgovora je 78,33, a u kontrolnoj grupi je 71,67%. Slabiji rezultati u eksperimentalnoj grupi javljaju se u kategoriji učenika sa dobrim uspehom (8,33% tačnih odgovora) i u kategoriji učenika sa dovoljnim uspehom (25% tačnih odgovora). I u kontrolnoj grupi najslabiji rezultati postignuti su u ovim kategorijama. Rezultati odgovora na 4. pitanje pokazuju da je ostvaren visok spoznajni nivo u komunikaciji sa književnim delom, a kvalitetnija komunikacija je ostvarena u eksperimentalnoj grupi.

5. *Kako su se osećali dok su palili žito?*

- a) bili su uplašeni
- b) nisu osećali opasnost
- c) ne piše u tekstu

Eksperimentalna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	90,00	82,35	95,65	93,10	91,30	75,00	75,00
b	7,50	17,65	0,00	5,17	8,70	8,33	25,00
c	2,50	0,00	4,35	1,72	0,00	16,67	0,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kontrolna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	85,00	71,43	96,88	96,49	85,42	50,00	20,00
b	10,00	19,64	1,56	1,75	10,42	50,00	20,00
c	5,00	8,93	1,56	1,75	4,17	0,00	60,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Rezultati odgovora ukazuju da su i kod ovog pitanja (koje je u funkciji provere recepcije teksta) rezultati u većini kategorija bolji u eksperimentalnoj grupi. Od ukupnog broja ispitanika u eksperimentalnoj grupi tačan odgovor dalo je njih 90%. Netačan odgovor daje 7,50%, a odgovor pod c) koji signalizira probleme u recepciji daje 2,50% ispitanika eksperimentalne grupe. U kontrolnoj grupi niži je procenat tačnih odgovora (85%), a kao posledica toga javlja se viši procenat odgovora pod b), dakle netačnih, i odgovora pod c), dakle onih koji ukazuju na lošu recepciju (10% i 5%). U eksperimentalnoj grupi zadovoljavajući rezultati javljaju se u kategoriji dečaci, u kojoj 82,35% ispitanika daje tačan odgovor. Interesantno je da u ovoj kategoriji nema odgovora pod c), dakle usvoje-

nost teksta je kvalitetnija nego u kategoriji devojčice u kojoj ima 4,35% odgovora pod c). Taj podatak ublažava činjenica da u ovoj kategoriji ima 95,65% tačnih odgovora. Učenici sa odličnim i vrlo-dobrim uspehom u obe grupe postižu visok nivo tačnih odgovora, dok učenici sa dobrim i dovoljnim uspehom postižu nešto slabije rezultate.

6. *Da li je njihov postupak opravdan?*

a) jeste, jer je to bio njihov doprinos borbi za slobodu i odgovor na nepravdu koja je učinjena

b) nije, jer su palili tuđe žito

c) ne znam

Eksperimentalna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	76,67	90,20	66,67	79,31	78,26	58,33	75,00
b	12,50	7,84	15,94	15,52	10,87	0,00	25,00
c	10,83	1,96	17,39	5,17	10,87	41,67	0,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kontrolna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	71,67	76,79	67,19	66,67	75,00	51,00	40,00
b	16,83	19,64	21,88	21,05	25,00	21,00	20,00
c	11,50	3,57	10,94	12,28	0,00	28,00	40,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Pitanje koje se bavi motivacijom za određeni postupak i opravdanošću inače zabranjenog postupanja imalo je za cilj da proveri doći vladajuće spoznajni nivo usvojenosti, s posebnim osvrtom na uticaj teksta u domenu vaspitnih zadataka. Od ukupnog broja ispitanika u eksperimentalnoj grupi 76,67% daje tačan odgovor, 12,50% se opredeljuje za odgovor pod b), a 10% ispitanika u potpunosti nije usvojilo tekst. U kontrolnoj grupi niži je procenat tačnih odgovora 71,67%, viši je procenat odgovora pod b), što ukazuje na kvalitetniji pristup tekstu u eksperimentalnoj grupi, jer je manje nedoumica, a viši je procenat i učenika koji u potpunosti nisu usvojili ključnu informaciju. U kategoriji dečaci postignuti su zadovoljavajući rezultati u eksperimentalnoj grupi, dok su u kontrolnoj grupi rezultati slabiji. U eksperimentalnoj grupi u ovoj kategoriji procenat tačnih odgovora je 90,20%, a u kontrolnoj 76,67%. U eksperimentalnoj grupi niži je nivo i odgovora pod b) i c). U kategoriji devojčice nešto viši procenat tačnih odgo-

vora je u kontrolnoj grupi, i rezultati u ovoj kategoriji povoljniji su u kontrolnoj grupi. Ako posmatramo kategorije po ostvarenom uspehu, eksperimentalna grupa postiže viši procenat tačnih odgovora u svim kategorijama, osim u kategoriji učenika sa ostvarenim vrlo-dobrim uspehom. Posebno ohrabruju rezultati postignuti kod učenika sa ostvarenim dobrim i dovoljnim uspehom, koji u visokom procentu, u eksperimentalnoj grupi, daju tačne odgovore.

7. *Kako ocenjuješ informacije koje si dobio o tekstu pre čitanja?*

- a) zainteresovale su me za tekst
- b) nisu me zainteresovale, niti pomogle da bolje razumem tekst
- c) pomogle su mi da bolje razumem tekst

Eksperimentalna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	74,17	78,43	71,01	77,59	65,22	100,00	50,00
b	14,17	3,92	21,74	10,34	21,74	0,00	25,00
c	11,67	17,65	7,25	12,07	13,04	0,00	25,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kontrolna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	62,50	71,43	54,69	66,67	52,08	80,00	80,00
b	31,67	25,00	37,50	29,82	37,50	20,00	20,00
c	5,83	3,57	7,81	3,51	10,42	0,00	0,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Ovo pitanje proverava ulogu uvodne lokalizacije, njen uticaj na recepciju i motivaciju. Odgovori na ovo pitanje potvrđuju da je uloga uvodne lokalizacije dvojaka:

- a) ona dovodi tekst u vezu sa celinom iz koje je uzet
- b) motiviše učenika za čitanje književnog odlomka

Od forme uvodne lokalizacije zavisi kakav i koliki će biti njen uticaj. Rezultati odgovora pokazuju da se efikasnost i korisnost lokalizacije u nastavnom procesu povećava ukoliko se koriste raznorodna nastavna sredstva, čime se povećava njena dinamičnost i jače budi interes za tekst kod učenika. U eksperimentalnoj grupi korišćena su multimedijalna nastavna sredstva što je dalo sledeće podatke: ispitanici eksperimentalne grupe smatraju da ih je lokalizacija zainteresovala za tekst i da im je olakšala doći vljaj teksta. Manji broj ispitanika smatra da je lokalizacija nepotrebna, tj. da informacije pre čitanja teksta nemaju motivacionu ulogu. U kontrolnoj grupi rezultati su nešto drugačiji: stav o lokalizaci-

ji menja se direktno pod uticajem njene forme. U kontrolnoj grupi lokalizacija je izvršena uz pomoć teksta lokalizacije-učitelj je pročitao ponuđeni tekst i taj oblik rada ima manje pozitivne efekte na učenike u odnosu na oblik rada u eksperimentalnoj grupi. Rezultati pokazuju da je utisak o lokalizaciji u kontrolnoj grupi nepovoljniji u odnosu na eksperimentalnu grupu. Viši je procenat učenika koji smatraju da tekst lokalizacije nije doprineo boljem razumevanju, niti ih je motivisao za rad na tekstu. Samim tim manji je broj učenika koji ističu primarne, pozitivne uloge lokalizacije. U eksperimentalnoj grupi visok procenat u kategoriji dečaci iznosi pozitivan stav o lokalizaciji, kao i u kategoriji devojčice. U kontrolnoj grupi procenat tačnih odgovora u istim kategorijama je niži. Uočava se tendencija u odgovorima da metodički model primenjen u eksperimentalnoj grupi, pored toga što podstiče na rad učenike većih sposobnosti, podstiče na rad (i daje dobre rezultate) i učenike sa ostvarenim dobrim i dovoljnim uspehom.

8. *Da li bi teleo da pročitaš ceo roman?*

- a) teleo bih
- b) ne bih teleo
- c) teleo bih, ali samo neke delove

Eksperimentalna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	69,17	70,59	68,12	79,31	65,22	33,33	75,00
b	12,50	15,69	10,14	8,62	17,39	8,33	25,00
c	18,33	13,73	21,74	12,07	17,39	58,33	0,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kontrolna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	60,00	55,36	64,06	70,18	56,25	30,00	40,00
b	26,67	19,64	32,81	22,81	39,58	0,00	0,00
c	13,33	25,00	3,13	7,02	4,17	70,00	60,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Jedna od primarnih funkcija književnog odlomka jeste da bude neka vrsta preporuke za čitanje dela u celini. Dakle, književni odlomak ima važnu funkciju u razvijanju književnih interesa i čitalačkih navika kod učenika. Rezultati istraživanja pokazuju da je metodički model primenjen u eksperimentalnoj grupi rezultovao pojačanim čitalačkim interesom kod učenika; isti književni odlomak različito je motivisao učenike za dalje čitanje dela kao i za čitanje drugih dela istoga pisca. Veća motivacija postignuta je u eksperimentalnoj grupi, od ukup-

nog broja ispitanika 69,17 % želi da pročita delo u celini, 12,50% ne želi, a 18,33 % ispitanika želi da pročita određene delove romana, što je takođe pozitivna tendencija i govori o postojanju interesa za ovo delo. Francuski istraživači npr. zalažu se za *slobodu čitanja*. Američki projekti takođe proklamuju slobodu čitanja. U kontrolnoj grupi niži je procenat učenika zainteresovanih za čitanje dela u celini, ili u delovima, a samim tim, viši je procenat ispitanika koji ne žele da čitaju delo. Rezultati odgovora na 8. pitanje korespondiraju sa odgovorima na 10. pitanje, koje takođe ispituje književne interese, ali vezane za autora. Veće interesovanje javlja se u eksperimentalnoj grupi, mada je interesovanje za delo autora manje nego za konkretno delo koje su učenici upoznali na času. Takav odgovor je i očekivan i on je u saglasju sa određenim istraživanjima vezanim za čitalačke interese učenika, koja su pokazala da su 7. i 8. razred period kada opada interesovanje učenika za čitanjem. Iz ovoga se da zaključiti da književni odlomak ima afirmacionu ulogu. On može da podstakne učenike da pročitaju delo u celini ili da ih zainteresuje za književno delo određenog autora, pa ga treba i koristiti u toj funkciji. Međutim, književni odlomak sam po sebi nije dovoljan motivacioni faktor koji će pojačati interesovanje za knjigom. Pristup književnom odlomku trebao bi da bude deo šire metodičke strategije koja bi kao jedan od svojih ciljeva promovisala razvijanje čitalačkih interesa.

9. Šta te je navelo da pođe liš da pročitaš ceo roman?

- a) zanimljiv rad pre časa i na času
- b) zanimljiv film
- c) doći vljaji dečaka

Eksperimentalna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	77,50	74,51	79,71	82,76	78,26	50,00	75,00
b	14,17	9,80	17,39	8,62	10,87	50,00	25,00
c	8,33	15,69	2,90	8,62	10,87	0,00	0,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

- a) tekst u čitanci
- b) preporuka učiteljice
- c) rad na času

Kontrolna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	66,67	53,57	78,13	80,70	64,58	10,00	40,00
b	20,83	19,64	21,88	12,28	16,67	90,00	20,00
c	12,50	26,79	0,00	7,02	18,75	0,00	40,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Ovo pitanje imalo je za cilj da ispita faktore koji najviše utiču na učenike da pročitaju delo u celini. Učenici su sami navodili odgovore, koji su ovde grupisani po istovetnosti, a navedena su tri najčešća odgovora. Faktori se razlikuju u eksperimentalnoj i u kontrolnoj grupi. U eksperimentalnoj grupi motivacioni faktori potiču iz sfere metodičkih rešenja na času, korišćenja multimedijalnih nastavnih sredstava, informacija koje ona nude. Najčešći odgovori bili su da je učenicima bio zanimljiv rad na času, da ih je motivisala aktivnost pre časa. Dakle, ponuđeni metodički model izvor je motivacije. Motivacija je i insert iz serije koji su učenici pogledali, dakle, film jeste kvalitetan motivacioni faktor. U kontrolnoj grupi učenike najviše motiviše sam tekst, dakle, sadržaj kao takav. Interesantno je da učenici u kontrolnoj grupi kao motiv često navode i sugestiju za dalje čitanje od strane učiteljice.

10. Da li bi teleo da pročitaš još neku knjigu Arsena Diklića?

- a) da
- b) ne
- c) ne znam

Eksperimentalna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	73,33	74,51	72,46	67,24	78,26	100,00	25,00
b	17,50	17,65	17,39	18,97	19,57	0,00	25,00
c	9,17	7,84	10,14	13,79	2,17	0,00	50,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kontrolna grupa

Odgovor	Procentualna struktura izabranih odgovora						
	u ukupnom uzorku	kod dečaka i devojčica		kod učenika različitog uspeha			
		dečaci	devojčice	odlični	vrlo dobri	dobri	dovoljni
a	64,17	62,50	65,63	64,91	72,92	20,00	60,00
b	23,33	19,64	26,56	10,53	27,08	80,00	20,00
c	12,50	17,86	7,81	24,56	0,00	0,00	20,00
Σ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Rad na književnom odlomku u E i K grupi uticao je na buđenje književnih interesa učenika. U E grupi taj uticaj je viši nego u K grupi - u E grupi procenat je 73,33%, u K grupi je 64,17%. Procenat nezainteresovanih učenika za ovo književno delo je viši u K grupi - 23,33%, a u E grupi on iznosi 17,50%. Neodlučnih je više u K grupi - 12,50%, u E grupi procenat je 9,17%. Književni interesi su izraženi kod dečaka i devojčica E grupe, kao i kod odličnih, vrlo-dobrih i dobrih učenika.

Zaključak Budući da su rezultati statističke obrade finalnog testa pokazali da je delovanjem eksperimentalnog faktora značajno povećan uspeh ispitanika E grupe, može se zaključiti da upotreba multimedijalnih nastavnih sredstava doprinosi boljoj recepciji književnog teksta i budi književne interese kod učenika. Sumirajući ukupne rezultate s teorijskih i empirijskih istraživanja, dolazi se do zaključka da je postavljeni cilj u značajnoj meri dostignut i da je projektovani model visok ocenjen i rado prihvaćen, ne samo od nastavnika, saradnika u istraživanju, nego i od strane samih učenika. Zato se, sa sigurnošću može tvrditi, da će ovaj model poslužiti kao jedno od savremenih rešenja za realizaciju nastavnih sadržaja i kao uzor nastavnicima za stvaranje sopstvenih modela.

Dragana B. Francišković

THE PLACE AND ROLE OF LITERARY TEXT LOCALIZATION IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' READING INTERESTS

Summary

The paper presents the results of research that examined the role of localization in the reception of the text. The research we conducted was based on the assumption that the basic functions of localization can be better achieved with the use of the modern teaching aids. By changing forms of localization, the use of multimedia teaching resources in order to motivate and create a positive environment for further work on the text, and the basic functions of localization can be implemented more efficiently and effectively. In addition, localization can be a motivating factor for reading texts as a whole.

ПАДЕЖНИ СИСТЕМ У ГОВОРУ ПРИЛУЖЈА

Апстракт: Циљ овог рада је да се прикаже падежни систем у говору Прилужја, где налазимо на мешање неких морфолошких и синтаксичких особина ПТ и КР дијалекта. Село Прилужје налази се на граници тих дијалеката, у чему се и огледа његова специфичност. Урађено је истраживање на основу материјала добијеног снимањем испитаника на терену села. Анализом материјала добијени су резултати који указују на то да Прилужје, с обзиром на то да преовладава употреба падежних облика који су карактеристични за косовско-ресавски дијалекат, иако је на самој граници поменутих дијалеката, припада косовско-ресавским говорима.

Кључне речи: Прилужје, падежни систем, призренско-тимочки, косовско-ресавски, прелазни говор.

Напомене о географском положају села Прилужја

Познато је да су говори српског живља на Косову и Метохији обухваћени двема дијалекатским формацијама: косовско-ресавском (у даљем тексту КР) и призренско-тимочком (у даљем тексту ПТ) (Ивић 1991: 215–216). На тлу Косова и Метохије постоји изузетно богат лингвистички мозаик, на ком се слажу и уклапају трагови међујезичких и међудијалекатских укрштања, трагови метанастазичких кретања (Милорадовић 2004: 127). Село Прилужје једно је од највећих и најстаријих српских села на Косову и Метохији. Уз већи број припадника ромске националности, село има српску етничку већину. Према последњем попису становништва из 2011. године, Прилужје броји око 3000 становника.

Село Прилужје, чији се говор испитује, заједно са околним селима: Племетина, Рибарић, Бабин Мост, Главотина, Бивољак итд., припада Вучитрнском округу, а на дијалектолошкој карти може се јасно видети да се Вучитрн налази на граници између ПТ и КР дијалекта. С обзиром на то, сасвим је очекивано да на овом подручју дође до мешања особина ових дијалеката. Југоисточна граница косовско-ресавског дијалекта, која га дели од призренско-тимочког и која пресеца Метохију, избија на ушће Лаба у Ситницу, на ком се налази и Прилужје, село чији говор испитујемо. Чињеница је да ниједна граница није сасвим прецизна, тако ни ова која дели ПТ и КР дијалекат. Између говора који се налазе у суседству, са једне или друге стране ове границе, увек има интерференције, тј. међусобног укрштања го-

* jugoslavarakic@yahoo.com

ворних особина (Богдановић, Марковић 2000: 146). Зато је реч о тзв. „прелазним говорима”.¹

Језичка припадност неке популације обично је повезана и са националном припадношћу и корелацијом са одређеним књижевним језиком. Међутим, ако бисмо говорили и о разликама када је у питању национална припадност, на овом подручју које се испитује прилике су се знатно измениле после 1997/1998. године, а нарочито у последњих десетак година. Садашње околности свакако отежавају испитивања на терену. Треба узети у обзир масовне миграције Срба из јужних крајева и централног Косова ка севернијим крајевима, као и још масовније досељавање албанског становништва из Албаније по целој територији Косова. Узимајући у обзир те чињенице, на подручју које се испитује 90% становништва је албанске националности, па у садашњим околностима не можемо говорити о српским дијалектима на овом подручју. Зато ћемо говорити о падежном систему у говору села Прилужја какав је био ранијих година, односно пре сеоба српског и досељавања албанског становништва.

Тема овог рада одабрана је првенствено због специфичности терена, односно због карактеристике тзв. „прелазног говора”, а Прилужје, као подручје са таквом карактеристиком, јесте адекватан терен за испитивање и сагледавање синтаксичких прилика у падежном систему. Циљ рада је утврђивање стања у падежном систему: употреба падежних облика, степен фреквентности тих облика и степен присутности падежних облика карактеристичних за дијалекте који се мешају на испитиваном подручју. Грађа на основу које је извршена анализа и класификација падежних облика из говора села Прилужја, снимана је 2010. године. У разговору су учествовали Видосава (Симић) Ракић, рођена 1923. г., родом из Кузмина, Јелица (Војиновић) Ракић, рођена 1939. г., родом из Главотине, и Властимир Ракић, рођен 1924. г. из Прилужја. Као основа у прикупљању грађе послужио је синтаксички упитник Софије Милорадовић (Милорадовић 1995: 525–570), међутим упитником се није могао добити потребан синтаксички материјал. Нарочито је било тешко добити податке уколико се са испитаником разговара стандардним књижевним језиком. Из тог разлога, материјал је прикупљен спонтаним разговором на дијалекту, и сниман диктафоном. Грађа је затим ексцерпирана и за потребе рада извучени су примери и делови текста на којима је рађена синтаксичка анализа падежних облика. Критеријум бирања испитаника био је да буду што старије, нешколоване, разумне, свесне особе, са добром говорном моћи. Иако нису сви испитаници староседеоци, родом су из места која су такође на граничном појасу ПТ и КР говора, а у Прилужју живе од 14. и 15. године.

¹ Богдановић у свом раду о језичким појавама на граници призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта пише да се на „линији раздвајања” говора ова два дијалекта срећу односи који указују на чињеницу да се одлике једног дијалекта продужавају на територију другог, и обрнуто (Богдановић 1997: 77–78).

Падежни систем у говору Прилужја

На самом почетку дате су опште напомене о општем падежу, а затим у посебним одељцима приказана је анализа падежних облика понаособ, уз одговарајуће примере ексцерпираних из грађе са испитиваног терена. У раду се презентују конструкције са сачуваним флективним облицима, као и конструкције са општим падежом, и то појединачно за сваки од седам падежа. Поједини ексцерпирани примери понављају се у одељцима због присуства именичких речи у различитим падежним облицима у истом примеру. Анализа укључује: истраживање степена присутности општег падежа у функцији других падежа као карактеристике призренско-тимочког дијалекта, са једне стране, и чувања флективних падежних облика у различитим синтаксичким и семантичким функцијама као нарочитих косовско-ресавских особина, са друге стране; степен употребе предлошких конструкција, са једне, и беспредлошких конструкција, са друге стране, уз закључак о најфреквентнијим предлозима; на крају, проучавање синтаксичких прилика у домену падежног система на овом подручју са карактеристиком прелазног говора укључује тенденцију утврђивања припадности говора Прилужја призренско-тимочком, односно косовско-ресавском дијалекту.

Општи падеж

Општи падеж, *casus generalis*, има најширу употребу у говору Прилужја и потпуно је синкретизован са акузативом.² Употребљава се у предлошко-падежним конструкцијама и као такав углавном је преузео функцију генитива, инструментала и локатива.³

Потопим у *Ситницу*, може и у *Лѣб* и у *Ситницу*. И кад то потопимо седи десет дана у *вѣду*. Онда извадимо, исперемо лепо и то се суши на *купице*. – И то смо с *тѣ конѡпљу* радили. – Па ткано, то се везло од *ѡрач*. – И кога наѣу, негде на *њиву*, негде на *бѡшту*, негде у *пѣт*.

Номинатив

Употреба номинатива у говору Прилужја углавном не одступа од употребе овог падежа у савременом језику. Нарочитост овог падежа у иска-

² О формирању општег падежа у косовско-ресавским говорима в. Соболев (1991: 119–122).

³ Сличну ситуацију налазимо и у говору Параћинског Поморавља, где се говори косовско-ресавским дијалектом, а где се облици доследно издвајају: номинатив, акузатив, вокатив и датив, док је општи падеж продро у готово све сфере употребе генитива, инструментала и локатива и преузео њихове функције (Милорадовић 2003: 36). У „прелазном говору” Угљара код Косова Поља, општи падеж, такође, преузима функцију генитива, локатива и инструментала (Јашовић 2010: 101).

зивању опозитума – субјекта и именског предикатива⁴, остварује се и у говору Прилужја. Наилазимо, међутим, и на конструкције које одступају од књижевне норме, и то у облицима који би у књижевном језику имали облик генитива, као и у имперсоналним конструкцијама (Милорадовић 2003: 39). У грађи која је сакупљена на подручју Прилужја забележени су примери номинатива са следећим функцијама:

– *субјекта*: – Е кад дош'о комуниста, кад дош'о *Тито*, *Тито* ни ово направио. – Е сад fino, *овă ђмладина* иде више и пости. Можда и *ти* си постила. – Срамота да се фалим, *јаă*, четири године сам била у школу, све петице. – А богами и *овă дѣца*, није добро што напушћају оволико.

– *именског дела предиката*: – Ћерка му је *професѡрица* тамо, син му *мѡмак* сад. – Он је *инжењѡр*, жена му *лекѡр*. – А други од, како се вика, Зрењан, он је тамо *лекѡр*.

– *допунског предикатива*: – *Конѡпља* се звала то тад. Е сад гу зову *дрѡга*, то је конопља. – То памтим, што се звали *волентѡри*. Кај ми што зовемо *жандѡри*, они ги звали *волентѡри*. – Кромпир смо кували у оне земане судове, звали смо ги *ђувѣци*, у то смо кували кромпир.

– *за поређење*, уз поредбену речцу *као*: – Само од себе да се сетиш, кај *Виѡка* ово што ткала. – Е онда кад испечеш, изгруваш, али све као *кѡре*.

Честа је употреба номинативног облика м. генитива у потврдним и одричним исказима уз глаголе *бити* у перфекту и *имати*⁵ у презенту, у имперсоналним и имперсоналним конструкцијама (Милорадовић 2003: 38–39):

– Кажу саг кад била *причест* у цркву, била *ѡмладина* пуна црква, пуна. – Разбој него, пошто испредеш све, па има *рѡзбој*, па онда основеш, далеко пуштиш пређу, па основеш, па онда вртило навијеш. – Па *рѡзбој* имао, па *ните*, па *брѡ*, па намешћено ткије се. – Код њега нема *нико*, само он са жену. – *Кромпир* имало, имало. – Имаш *брѡдила* за вуњењи јарам, имаш *брѡдила* за сечењи јарам, што се сечеју крајци кад ткијеш ове буђаве. Имаш *брѡвило* за сукње танко, танко, кај коса. – Печење се испече, *тѡ* што има, *куђус* и *мѡсо*, *пита нѡка*.

Забележен је пример изједначавања са инструменталом (функција ОП)⁶: – Онда тучемо *са трљѡица*, то је дрво онако велико једно.

⁴ Стање у изражавању синтаксичких опозитума такође се може поредити са стањем у говору Параћинског Поморавља, где се „употреба номинатива слаже са савременим стањем у нашем књижевном језику у смислу обележавања овим падежним обликом две синтаксичке функције – субјекатске и предикатске” (Милорадовић 2003: 37).

⁵ О егзистенцијалном *имати* и *бити* в. нпр. Корин (1997) или Ковачевић (2005).

⁶ Јордана Марковић (2004: 129) пише о синтаксичким и семантичким функцијама номинатива у којима се јавља у говору Петровог Села код Кладова, помиње и употребу ванстандардне, као ОП у функцији других падежа, за коју каже да није утврђено каквог је порекла.

Генитив

Генитив се у говору Прилужја јавља и у беспредлошкој и у предлошко-падежној употреби. У нашој грађи забележено је доста примера у којима је функцију генитива преузео ОП, навешћемо неке од њих:

– После кад он дош'о *до рѣд*, мало, колико толико, друкше било неки динар кад падне. – Он има саг да продаје пун подрум *јѣбуке*. – И узмемо мало *каѣфу*, мало *шећер*, мало *сѣли*, мало *гѣз*. (Општи падежни облик именица у овом примеру преузео је функцију партитивног генитива са квантификатором, само облик *соли* не одступа од стандарда.) – Једва доѣеш *до ткѣње*. – Пуно село *Шиптѣри*. – *До седамнѣсту, осамнѣсту годину* дошла сам овдена. – *Осамнѣсту годину* дошла сам, ципелу на ногу несам обула. – Е *ѣко прѣзник* највише торте, ове, суве торте.

Међутим, наилазимо и на употребу генитива која не одступа од књижевног језика, мада је та употреба много мање заступљена. Именице мушког рода у генитиву множине редовно се завршавају на *–а*, именице женског рода на *–а* у генитиву множине такође се завршавају на *–а*, што указује на блискост са говорима северне Метохије, где имамо исту ситуацију са плуралским облицима у генитиву (Букумирић 2003: 191. и 210). У забележеној грађи, према синтаксичкој функцији, генитив се јавља као:

– *предикатски генитив*: – После, кад мало сам се одвојила, дошла *до рѣда*, богами продавали смо те ћилиме.

– *партитивни (деони) генитив* уз нумеричке и пронумеричке квантификаторе (у служби директне беспредлошке допуне): – Веруј Бога, једанаес' *ѣуша* из Кузмина што су убили! – Једанаес' *ѣуша* погинули тако све у село. – Они примили, нису само нас примили, примили богами пе'сто *ѣуша*! – Кузмин бре, тако мало село, дванаес' *лекѣра* имамо. – Седамдесет куће, дванаес' *лекѣра*, инжењери скоро сви.

Имамо примере у којима са бројном именицом партитивна допуна стоји у облику паукала : – Тако туримо, три *детѣта*, пет *детѣта*, колико имаш. – Ја имам три *детѣта*.

Према семантичкој функцији:

– *темпорални (временски) генитив*: – Е кад се разболе *јѣдне гѣдине*, много сам била болесна *од Митровдана до Ђурђевдана*, више нисам могла да постим. – А после за *врѣме рѣта*, после неће у цркву, па неће оно, па нећеју крсно, по једну перајку више главе. – Богами не, *од малѣна, од двѣн'ес' гѣдине* мајка ме ставила на разбој. – *Уочи срѣде* и уочи петке⁷ није се радило, а ово сваки дан.

– *спацијални (просторни) генитив*: – *Код куће* седиш, радиш. – Помозатин је *'одма код Кузмина*. – У мрак путујемо *од Кузмина до Приштине*.

⁷ Облик *петке* јавља се по аналогији са обликом *среде* у генитиву.

– аблативни генитив: Само од зѐмље, радиш, идеш, жњеш, копаш, и све тако док тај залак леба. – Па, пре оне, раније, што биле тепсије од ба̀кара, бакрене. – Доѐу Цигани од Црквѐне водице, и продаш. – Људи дошли из Банѐта, ту ги се доделила земља. – Из Грѐчанице, одакле не. – И то смо радили ручан рад од ко̀нѓље. – Само од сѐбе да се сетиш, кај Вицка ово што ткала. – Сач је од плѐка, није од зѐмље. – И то је тај дроб, онај сира је од те бѹћке, троши се. – Па туримо наше робље на талу, а кревети од врбе. – И свињске опанце направимо од те свиње.

Од предлога са којима се генитив јавља, забележени су: *до*, код предикатског генитива; *за*, *од*, *уочи*, код темпоралног генитива; *код*, *од*, *до* јављају се код спацијалног генитива; *од*, *из*, код аблативног генитива.

Датив

Употреба датива, нарочито посесивног, уобичајена је у говору Прилузја. Према синтаксичкој функцији, у забележеној граѐи налазимо беспредлошки датив у функцији допуне:

– заменичке енклитике се јављају у функцији допуне глаголима: – Неимање, *ти* причам, много било. – Не'ам што да *ти* кажем, ништа добро што сам прошла ни у детињство. – Раније, моја мајка *ми* причала за мојега оца, каже, вичемо на тебе, неће да мрсиш и готово! – Тито *ни*⁸ све ово направио. – „Ајде—вика, „јеёите и бегајте де *ни* виду очи!—;

– у функцији допуне генитиву, као датив заклетве: – Живота *ми*, тешко смо пролазили. – Ни огањ нити ништа, живота *ми*;

– у функцији допуне са значењем коме је нешто намењено, и ту функцију најчешће врше заменички облици: – Људи дошли из Баната, ту *ги*⁹ се доделила земља. А од њега имам чаршав од њега да *ти* изнесем ја. – Пратили *ми* овамо, после извадили ту личну карту.

Према семантичкој функцији, налазимо посесивни датив, чију функцију врше заменичке енклитике:

– Два брата и ја, а после један *ми* брат погинуо за време рата, четр'ес' прве. Ја сас брата, брат *ми* после отиш'о, продао имање и отиш'о за Београд. – Кад сам била мала, отац *ми* умро рано. – Он је инжењер, жена *му* лекар. – Један *ми* братанац, он *ми* седи ту. Тај братанац *ми* сам остао у Кузмин. – А ови моји, што *ми* овај братанац у Канаду, није долазио. Ћерка *му* је професорица тамо, син *му* момак сад. – Не, није могли да *ми* наѐу, сад кад сам вадила личну карту. Па не мож да *ми* наѐу, па не мож, не мог' да извадим. Па после овај Цани да *ми* извади, у цркву да ме наѐе, друкше није мог'о. Е кад сам се крстила у Приштину, ту *ми* нашли те моје документа у цркву. – Мајка *ми* умрла, *ми* смо остали мали;

⁸ У призренско-тимочком говору у дат. мн. 1. и 2. л. долазе енклитике *ни* и *ви* (Ивић 1985: 152).

⁹ Проширење енклитике *им* у *ги* у дативу је, такође, одлика призренско-тимочке дијалекатске зоне (Ивић 1985: 152).

Датив *носиоца каквог стања* такође је забележен у грађи: – Тај 'леба је'ш јутро вече, није свеједно, ни њима. – „Ајд ако *ти* добро.” – У вала тај разбој *ми* ту душу!;

У примеру: – Он богами кај *твојме* дѣде године. – наилазимо на *еквативни датив*.¹⁰

Датив је у говору Прилужја у употреби без предлога.

Акузатив

Акузатив обично не одступа од облика акузатива у стандардном језику. Углавном срећемо употребу акузатива као *падежа објекатске допуне*: – И тако смо се трапкали, *те* *кра́ве* чували, те *ту* *сто́ку* смо неговали и тако. – Ја сас брата, брат ми после отиш'о, продао *имѧ́е* и отиш'о за *Бѣоград*. Па мало *коприве* издрибиш, па туриш мало *сѧ́*, па мало се кај спржи онај со, па туриш мало *бикарбѧ́ну* у *тѣсто*, па пројино и замесиш ону *питу*, нит *ѣу* развијеш. – *Коприве* смо турали у *хра́ну* богами, кад дође, направиш *чо́рбу* фино, *пасѣ́љ* ако приставиш туриш по мало. – Па морала си *ту* *конѧ́љу* посејеш, па *ѧ* вадиш од воде, па *ѧ* тучеш, предеш, извлачиш. – Па туримо *на́ше* *ро́бље* на талу, а кревети од врбе. – Они *Црногѧ́рце*, Шиптари, мрзели доста. *На́с* још више. – Не да верујеш, порасли смо, *бисѧ́ге* неке *конѧ́пане* сашијемо, однесемо *дѣсет* кила 'шеницу, тад се викао дућан неје се викала радња.

Од акузатива према синтаксичкој функцији, забележени су још примери *предикатског* акузатива: – Богами не, од малена, од дван'есте године мајка ме ставила на *разбој*.

У говору Прилужја налазимо и примере за акузатив према семантичкој функцији означен као *квалификативни*: Имаш брдила за *вѣ́њењи* *ја́рѧ́м*, имаш брдила за *сечѣ́њи* *ја́рѧ́м*, што се сечеју крајци кад ткијеш ове бућа́ве. Имаш брдило за *сѣ́кње* *та́нко*, *та́нко*, кај коса – Не да верујеш, порасли смо, бисаге неке *конѧ́пане* сашијемо – као и *количински*: – однесемо *дѣсет* кила 'шеницу, тад се викао дућан неје се викала радња. Затим, забележен је пример *просторног* акузатива са значењем правца: – Људи *кроз сѣ́ло* одлазу, бегамо. Јавља се и *темпорални* акузатив: – А ђајке, као по добре божом, праву се за *сла́ву*, за *добар* *да́н*. – По *цѣ́ло* *ле́то* би ишли да радимо, радимо, жњемо, копамо, башту, што рекну. – Тај 'леба је'ш *ју́тро* *ве́че*, није свеједно, ни њима. – За *У́скрс*, за *Велигдан* код њојзе овако гужва! – То ти за *сла́ву* колачи најбољи.

У грађи су се у већем броју нашли нестандартни облици заменичких енклитика *них(их)*, *нас*, и *њу (ју, је)* у акузативу са функцијом објекта:

¹⁰ Реченицама са еквативним дативом изражава се једнакост, у ужем или ширем смислу, онога што је означено граматичким субјектом и онога што је означено именицом или синтагмом у дативу (Пипер, Клајн 2013: 351).

– Тако туримо квасац кис'о, проју туримо, сипемо *ги* у ове тепсије бакрене и то су те по мекше проје. – Ја сам била сироче, мој отац умро много рано, у пет године сам остала, па можда мајка није могла да *ни* школује, да *ни* изгледа. – И кад дођу, немамо место доста да *ги* покријемо. – Кромпир смо кували у оне земане судове, звали смо *ги* ђувеци, у то смо кували кромпир. – А можеш и да развијеш коре, то *гу* зову попарка.

Уз одричне глаголе стоји акузатив место генитива: – Није имало, саберемо коприве, па нема ни *зџтин* па нема ни *мџс'*. – што потврђује да је на терену српског књижевног језика употреба акузатива и уз одричне глаголе знатно чешћа.¹¹

У говору Прилужја акузатив се као беспредлошки јавља чешће него у предлошко-падежним конструкцијама. Од предлога са којима се јавља понављају се *за*, *у*, *на*, *кроз* и *по*.

Вокатив

Иако поједини лингвисти сматрају да вокатив није падеж, већина га на основу посебног облика и нарочите комуникативне функције убраја у падеже.¹² У нашој грађи нема много примера вокатива, и они који су забележени овде немају своју примарну функцију већ функцију интензивирања исказа.¹³

Вокатив у говору Прилужја није фреквантан. Забележен је један пример вокатива којим се именује сродник: – Добро, *баба*, добро”, ја „Ајд ако ти добро.” У грађи је забележено неколико примера вокатива именица: *син*, *мајка* и *дете*, којима се не ословљавају сродници већ су употребљени ради успостављања присније комуникације:

– Па има једна лопата, па вејеш, вејеш, вејеш, све ручно, *дете мџе*. – То смо носили, *мџко*. – Исто пређа мастиш, *дете мџе*. – Јој, *мџко*, то је бело као млеко онај лан, мек, мек! – Ситно, ситно, *мџко*, знаш како набере она ту сукњу. – Црпуља је, ете, од блато, од те глине, а сач је плек, *сине*.

Употреба вокатива у говору Прилужја одговара употреби у стандардном књижевном језику, и блиска је употреба овог падежа у говорима северне Метохије и села Угљара које се, као и Прилужје, сврстава у „прелазне говоре”.¹⁴

¹¹ О процесима замене словенског генитива акузативом в. Гортан-Премк 1973: 290–291.

¹² Уп. Стевановић 1979: 167, Пипер – Клајн 2013: 331., Ивић 1953–1954: 195., Дешић 1981: 147.

¹³ С. Милорадовић сматра да када се вокатив не употребљава са примарном функцијом (успостављање контакта) већ за интензивирање исказа, или има модалну функцију, реч је о тзв. секундарној употреби вокатива (Милорадовић 2003: 191).

¹⁴ У говорима северне Метохије вокатив има наставке: *–е* код именица мушког рода са основом која се завршава на непалатални сугласник; *–о* код

Инструментал

Инструментал је у говору Прилужја потпуно замењен конструкцијама *c(a)/cac+ОП* и *међу+ОП*. Инструментал са предлогом *c(a)* се дефинише као падеж заједнице код скоро свих граматичара.¹⁵ У грађи из Прилужја забележени су примери у којима се конструкција *c(a)/cac+ОП* место инструментала употребљава са значењем социјатива: – Саг смо били на славу, *сac мѡју Виолѣту* и *Срђана*. – Ја *сac брѡта*, брат ми после отиш'о, продао имање и отиш'о за Београд. – И она се после борила *сac нѡс* док смо порасли. Ја сам ишла у школу *са те њину дѣцу*, па отиднем код њи' да видим, па они боље живели од нас. Иста конструкција заменила је употребу инструментала са значењем оруђа којим се обавља нека радња: – Ја знам мој тата *са кѡња*. – Ручно, ручно, а има и *сac нѡге*. – То предемо онако кај да се ткије *сac тѡ*. – Сејеш пасуљ, плевииш пшеницу *с копрѡњу*, целу њиву *сac копрѡњу*. – Па после се носи *сac кѡње*, *сac вѡлове*, како куј има.

У говору Прилужја, конструкција *c(a)/cac+ОП* употребљава се са значењем *неправог социјатива*¹⁶: – *С јѡсен* се мастило. – После имали смо богами, дошли смо до реда, па неку свињу закољемо, неку краву нешто, питу што викаш негде гу развијемо кол, негде међу две коре *сac тикву*, *сac купѡс*. – Изаткем конопано, офарбам *сac карѡбој*, *сac зелѣну коприву*. – И то смо *с ту кондпљу* радили.

У грађи су забележена два примера беспредлошког инструментала чију функцију рекцијске допуне у овим примерима врши ОП: – Бави *се пољопривреду* богами. Коњ и кола, и напуну *мѡлу дѣцу*, и мајке *сac децу*.

Локатив

За разлику од жупског говора као типичног представника КР дијалекта¹⁷, у говору Прилужја локатив је као и инструментал у скоро свим случајевима замењен конструкцијама предлога и општег падежа. Забележен је један пример конструкције *по+локатив* са значењем просторног локатива: – Кад *по путу*, код једнога великога моста, киша небо и земља, ми бегамо, ту падо' и руку два комата. Овај пример нам указује на стабилност једине конструкције *по+локатив* у систему локативних форми и конструкција. Сви остали примери локатива из наше

двосложних именица женског рода (Букумирић 2003: 183 и 209). У говору Угљара код Косова Поља у вокативу сингулара се јавља наставак *–е* (Јашовић 2010: 101).

¹⁵ Уп. Стевановић 1979: 452, Антонић 2005: 237, Белић 1972: 204.

¹⁶ М. Ивић пише о неправом социјативном односу, јер акцију социјативног типа остварује само субјекат (Ивић 1954: 183).

¹⁷ У жупском говору наилазимо на изједначавање облика генитива и локатива множине, бар уз предлог *-по* код именица са наставком *-ѡ*: *по брдѡ*, *по шѡма* (Ивић 2003: 10).

грађе изражени су конструкцијама предлог+ОП. У грађи бележимо примере за:

– *временски локатив* (одредба за време) чију функцију врши конструкција у+ОП: – Вршиш негде у *август мјесеца*, Свети Илија. – Не'ам што да ти кажем, ништа добро што сам прошла ни у *детињство*.;

– *начински локатив* (одредба за начин) чију функцију врши конструкција у/на+ОП: И плевиш паламиду да ти је чисто као у *бајшту*. – Уватимо коње, па туриш снопове, сто снопа ставиш, па се обрћеш све у *мјесто*, обрћеш, обрћеш. – Па онда једно преврнеш, па други пут, па поново после, па сабереш *на гомилу* жито. ;

– *просторни локатив* (одредба места) који се јавља у виду конструкције у/на/+ОП: – Отиш'о за Скопље, у *Скопље* није слепо него преплет црева. – Тај братанац ми сам остао у *Кузмин*. – А ови моји, што ми овај братанац у *Канаду*, није долазио. – Сад кад ми тражили крштеницу, једва ми нашли у *Ниш*. – Е кад сам се крстила у *Приштину*, ту ми нашли те моје документа у *цркву*. – У *Бивољак* били Срби како не, било сигурно једно десет куће богомаи. – Имали су Срби у *Бивољак*. – И ово у *Главотину* били су заједно, а у *Главотину* имали сто и неколико куће, више, сто педесет куће. – И још имало, имало у *Главотину*. – То смо пекли леба у *црпљу* и у *сај*.;

– *ситуативни локатив* (Пипер – Клајн 2013: 381):

– Гости долазили пуно, јербо смо били у *заједници*, Јелицини, није Јелицини, Милевини, моји, сви смо заједно, петн'ес' члана. – Саг смо били *на славу*, сас моју Виолету и Срџана.

Закључак

У говору Прилужја, закључујемо на основу анализе падежа из прикупљене грађе, говори се косовско-ресавским дијалектом, иако се село Прилужје простире на подручју пограничја двају српских дијалеката – косовско-ресавског и призренско-тимочког. Анализом синтаксичких облика требало је утврдити у којим случајевима су сачуване косовско-ресавске падежне форме, а у којим случајевима је општи падежни облик преузео функцију осталих облика. Истраживање је дало резултате који говоре у прилог чињеници да Прилужје, по употреби падежних облика, припада косовско-ресавским говорима.

Најфреквентнији падежни облик јесте генитив, и у беспредлошкој и у предлошко-падежној употреби, у функцијама предикатског, партитивног, темпоралног, спацијалног и аблативног генитива. Бројни су и примери у којима функцију генитива преузимају аналитичке конструкције са општим падежом. Стање у овом подручју може се поредити са стањем у говору Параћинског Поморавља, с обзиром на то да се ради о говорима косовско-ресавског дијалекта, у којима се јавља исти „конкурентни однос генитива и

аналитичких конструкција са општим падежом у генитивној функцији”¹⁸. Употреба датива је уобичајена, али су забележени примери само датива без предлога. Најчешће се јавља посесивни датив, чију функцију у свим забележеним примерима врше заменичке енклитике; затим датив у функцији допуне, датив носиоца стања и забележен је пример еквативног датива. Акузатив је, као беспредлошки падеж, фреквентнији него у предлошко-падежној употреби. Јавља се најчешће у функцији директног објекта, затим као предикатски, квалификативни, количински, просторни и темпорални. Вокатив је забележен у само неколико примера, и то ради успостављања блискости са саговорником, док примера са примарном функцијом вокатива није било. За инструментал и локатив налазимо доследно и скоро потпуно замењивање конструкцијама предлога и општег падежа. Забележен је само један пример локатива са предлогом у функцији просторног локатива. У свим осталим примерима ова два падежу исказују особине карактеристичне уопште за косовско-ресавски дијалекат. Инструментал је фреквентан у предлошко-падежној употреби, док беспредлошки инструментал бележимо у само два примера.

Литература

- Антонић 2005: И. Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: *Синтакса са-временога српскога језика*, П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, Ј. Поповић, С. Танасић, Б. Тошовић, *Прилози граматици српског језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 119–300.
- Белић 1972: А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, *Речи са деklinацијом*, књ. II, св. 1, Београд.
- Богдановић 1997: Н. Богдановић, Језичке појаве на додиру призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта, *О српским народним говорима* (Научни скуп, Деспотовац, 21–22. 8. 1996), Дани српскога духовног преображења, IV, Деспотовац, 77–83.
- Богдановић, Марковић 2000: Н. Богдановић, Ј. Марковић, *Практикум из дијалектологије*, књига 2, Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.

¹⁸ „Конкурентни однос генитива и аналитичких конструкција са општим падежом у генитивној функцији разрешава се у говору Параћинског Поморавља на начин који до сада није био забележен у постојећој литератури о појединим косовско-ресавским говорима. Наиме, у прикупљеној теренској грађи уочава се прецизна диференцијација заступљености једног и другог типа, будући да се очигледно разликују оне категорије у оквиру генитива чије флективне форме подлежу аналитичком конкуренту од оних који у обличком погледу остаје стабилније и непробојније” (Милорадовић 2003: 290-291).

- Букумирић 2003: М. Букумирић, *Говори северне Метохије*, Српски дијалектолошки зборник, књ. L, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ.
- Гортан-Премк 1973: Д. Гортан-Премк, О еволутивним тенденцијама акузативних синтагми без предлога у српскохрватском језику, Београд: *Јужнословенски филолог*, XXX/1–2, 281–295.
- Дешић 1981: М. Дешић, Вокатив у српскохрватском писаном и говорном језику, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 7, 147–157.
- Ивић 1954: М. Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*, Београд.
- Ивић 1953–1954: М. Ивић, О проблему падежне системе у вези са савременим схватањима у лингвистичкој науци, Београд: *Јужнословенски филолог*, XX/1–4, 191–211.
- Ивић 1985: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Ивић 1991: П. Ивић, *Дијалектолошка истраживања српских говора Косова и Метохије, Из српскохрватске дијалектологије*, Изабрани огледи III, Ниш, 215–223.
- Ивић 2003: П. Ивић, Жупски говор као најтипичнији представник косовско-ресавског дијалекта, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 46(1), 7–13.
- Јашовић 2010: Г. Јашовић, Неке особине говора Угљара код Косова Поља, *Истраживања српског језика на Косову и Метохији*, књ. 1 (2008), Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 93–138.
- Ковачевић 2005: М. Ковачевић, Пунозначна и копулативна употреба глагола *бити*, Београд: *Српски језик*, X/1–2, 211–233.
- Корин 1997: А. Corin, О синтакси егзистенцијалног *haben* (има) у српском језику, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/2, 45–60.
- Марковић 2004: Ј. Марковић, *Говор Петровог Села (код Кладова)*, Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Милорадовић 2003: С. Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља*, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Милорадовић 2004: С. Милорадовић, Истраженост српских народних говора Косова и Метохије у оквиру пројеката лингвистичке географије, Београд: *Јужнословенски филолог*, 60, 125–134.
- Пипер, Клајн 2013: П. Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Ракић-Милојковић 1995: С. Ракић-Милојковић, Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLI, 525–570.

Соболев 1991: А. Соболев, Категорија падежа на периферии балканославянског ареала, Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, XXXIV/2, 93–139.

Стевановић 1979: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 2*, Београд: Научна књига.

Jugoslava G. Rakić

THE CASE SYSTEM OF THE DIALECT OF PRILUZJE

Summary

The aim of this paper is to present the case system in the dialect of Priluzje where there are some interferences of morphological and syntactic features of Prizren-Timok and Kosovo-Resava dialects. The village of Priluzje is somewhere between those dialects which is why it is so specific. The research was conducted according to recorded material of the examinees on the ground of the village. The results of the analysis show that considering the prevailing use of cases that are characteristic for Kosovo-Resava dialect, even though Priluzje is somewhere between the mentioned dialects, it belongs to Kosovo-Resava one.

Прилози

ANALIZA PREVODA ROMANA „SLUŠKINJINA PRIČA” MARGARET ATVUD

Uvod

Margaret Atvud nesumnjivo pripada krugu najboljih kanadskih pisaca današnjice, ali i zahvaljujući svom bogatom stvaralaštvu, zauzima istaknuto mesto i na međunarodnoj književnoj sceni. Njen književni opus obuhvata romane, kratke priče, poeziju, kritičke eseje, scenarije i knjige za decu, kroz koje ova višestruko nagrađivana književnica svoje čitaoce zaokuplja raznovrsnim problemima savremenog doba, kao i većnim ljudskim temama, kao što su odnos čoveka i prirode, tamna strana ljudske psihe, moć, politika, ideologija, položaj žene, tražanje za identitetom. Odlikovana je brojnim književnim nagradama kako u Kanadi tako i u svetu, a 2000. godine za roman *Slepi ubica* dobija prestižnu Bukerovu nagradu. Dela su joj prevedena na preko trideset jezika, što govori o tome da, uporedo sa zvaničnim priznanjima, uživa veliki ugled i popularnost i kod široke čitalačke publike.

U romanu *Sluškinjina priča*, objavljenom 1985. godine, Margaret Atvud predstavlja turobnu negativnu utopiju, mračnu sliku Amerike 21. veka. Roman je napisan jednostavnim, melanholičnim i ravnodušnim stilom pripovedanja, tako da ne predstavlja naročito težak poduhvat za prevodioca. Tema ovog rada je analiza prevoda samog romana, i pokušaćemo da, ukazujući na ona mesta na kojima se prevodilac ogrešio o originalni tekst, doprinesemo oblasti kritike prevoda. Kao metod analize korišćene su *Teze za kritiku prevoda romana*, koje je izneo Svetozar Ignjačević. Prema ovom modelu, težište ispitivanja mora se staviti na mikroliterarno područje, s obzirom na činjenicu da „nema literature bez jezika niti izvan jezika” (Ignjačević 1977: 1). Na tom planu, kritika se vrši na osnovu četiri elementa: ogrešenja o integritet originalnog teksta, ogrešenja o ritam izvornika, ogrešenja o jezik izvornika, i ogrešenja o jezik na koji se prevodi. Kao uzorak za analizu uzeto je nekoliko poglavlja sa početka, središnjeg dela i kraja romana, naime: I. Noć - glava prva, II. Kupovina - glava druga, treća i četvrta, XI. Noć - glava trideseta, trideset prva, trideset druga, trideset treća, XV. Noć - glava četrdeset šesta i Istorijske beleške.

Integritet izvornog teksta

Analiza prevoda romana *Sluškinjina priča* pokazala je da se jedan deo grešaka koje je prevodilac napravio, odnosi na ogrešenja o integritet izvornika.

* vesnac21@gmail.com

Ove greške uključuju izostavljanje reči, izraza, pa i čitavih rečenica, ali se tako-
 Će mogu odnositi i na proširivanje originalnog teksta ubacivanjem reči, izraza i
 rečenica. Ovdje se mora naglasiti da u izvesnom slučaju ovakvi postupci mogu
 biti opravdani, i proizlaziti iz suštinskih razlika između jezika izvornika i jezika
 cilja. Međutim, ukoliko za takve izmene originala nema opravdanja, onda se radi
 o greškama u prevodu koje utiču na prenošenje smisla i sadržajnih poruka
 teksta originala. Ponekad se čini da prevodilac misli da izostavljeni detalji nisu
 važni za razumevanje smisla teksta, te ih izbacuje ne mareći za to da osiromašuje
 značenje originala, dok je u drugim slučajevima očigledno da su reči i izrazi
 izostavljeni zbog nepoznavanja njihovog značenja u engleskom jeziku.

Najbrojniji su primeri izostavljanja reči i izraza:

- *It was in the air; and it was still in the air, an after-thought, as we tried to sleep, in the army cots...* (2) = *Lebdeo je u vazduhu; lebdeo je i dok smo pokušavale da zaspimo u vojničkim krevetima...* (11) → *Bila je u vazduhu; i još još uvek je lebdela u vazduhu, naknadna misao, dok smo pokušavale da zaspimo u vojničkim krevetima...*;
- *We learned to lip-read, our heads flat on the beds, turned sideways...* (2) = *Naučile smo da čitamo sa usana dok ležimo na boku...* (12) → *Naučile smo da čitamo sa usana, glave spuštene na krevet, ležeći na boku...*;
- *...covered with a flocked white spread* (3) = *...s belim pokrivačem* (15) → *...prekriven belim punjenim prekrivačem*;
- *... I put my hand out, unfolded, into the sunlight* (3) = *...pružam ruku napolje, na sunce* (16) → *...pružam ruku napolje, širim dlan, na sunce*;
- *...they are to keep us from seeing, but also from being seen* (4) = *sprečavaju nas da vidimo, ali i da budemo viđene* (16) → *...treba da nas spreče da vidimo, ali i od toga da nas drugi vide*;
- *This garden is the domain of the Commander's Wife* (7) = *Vrt je područje Zapovednikove Supruge* (21) → *Ovaj vrt je područje Zapovednikove Supruge*;
- *Try to think of it from their point of view...* (8) = *Gledajte to s njihovog stanovišta...* (23) → *Pokušajte to da gledate s njihove tačke gledišta...*;
- *...in a little scrolled ashtray...* (9) = *...u pepeljarici...* (25) → *u pepeljarici sa motivima arabeske...*;
- *We produce our passes, from the zippered pockets in our wide sleeves, and they are inspected and stamped* (14) = *Vadimo propusnice iz rukava, iz džepova sa rajsferšlusom, a propusnice se pregledaju i pečatiraju* (31) → *Vadimo propusnice iz zašniranih džepova na širokim rukavima, te ih pregledaju i pečatiraju*;
- *I should have gone out with him, taken that small responsibility* (131) = *Trebalo je da preuzmem tu malu odgovornost* (211) → *Trebalo je da izađem sanjim, da preuzmem tu malu odgovornost*;

- *That's one of the things they do* (131) = *To vam rade* (211) → *To je jedna od stvari koje rade*;
- *...he gives the Whirlwind one last swipe with the chamois...* (137) = *...briše „vihor” još samo jednom...* (221) → *... još jednom briše „vihor” jelenskom kožom...*;
- *She knows where they've put her then, where they're keeping her* (140) = *Zna gde su je smestili, gde je drže* (225) → *Znači zna gde su je smestili, gde je drže*;
- *She's actually smiling, coquettishly even* (140) = *Osmehuje se, čak koketno* (225) → *Zaista se smeši, čak koketno*;
- *I go along the passage, up the stairs, hurrying* (142) = *Penjem se uz stepenice, žurim*. (227) → *Idem niz hodnik, uz stepenice, žureći*;
- *It's hard to be afraid of a man who is sitting watching you put on hand lotion* (143) = *Teško je bojati se čoveka koji vas gleda kako nanosite losion za ruke* (229) → *Teško je bojati se čoveka koji sedi i gleda vas kako nanosite losion za ruke*;
- *...a silky twisted scarlet rope...* (146) = *...upletenim skerletnim kanapom...* (234) → *svilenkastim upletenim skerletnim kanapom*;
- *From where we're kneeling...* (147) = *Odavde...* (234) → *Odavde gde klečimo...*;
- *...in her white cotton nightgown* (148) = *...u svojoj beloј spavaćici*. (236) → *...u beloј pamučnoј spavaćici*.

Ponekad nedostatak pažnje rezultira činjenicom da nedostaju i cele rečenice ili čak više njih:

- *She doesn't always sit* (4)... → *Ne sedi uvek*;
- *Out there or inside my head, it's an equal darkness. Or light* (132) → *Tamo, napolju, ili u mojoj glavi, jednaka je tama. Ili svetlost*;
- *Maybe I'd rather not know* (133) → *Možda bih radije da ne znam*;
- *I want you* (137) → *Želim te*.

Zastupljeni su i primeri dodavanja reči, ubacivanja onoga što nije prisutno u originalnom tekstu:

- *We had flannelette sheets, like children's, and army-issue blankets, old ones that still said U. S.* (2) = *Imale smo flanelsku posteljinu, poput dečje, i vojničku ćebad na kojima je još uvek stajao logotip Vojske SAD* (12) → *Imale smo flanelsku posteljinu, poput dečje, i vojničku ćebad na kojima je još uvek pisalo SAD*;
- *When the window is partly open — it only opens partly — the air can come in and make the curtains move* (3) = *Kada je prozor delimično otvoren - ionako se otvara samo delimično - vazduh ulazi i pokreće zavese* (15) → *Kada je prozor delimično otvoren - otvara se samo delimično - vazduh može da ulazi i pomera zavese*;
- *...with its flesh tones and hints* (4) = *...sa tučkastim bojama kože i nagoveštajima* (17) → *u tonovima i tragovima boje kože*;

- *She must have been waiting behind it* (7) = *Mora da nas je čekala iza njih* (22) → *Mora da je čekala iza njih.*

Ritam izvornog teksta

Predmet analize jeste prevod proznog dela, a kako ritam u prozi nema toliko veliki značaj kao u poeziji, greške u pogledu ritma spadaju u suptilnije primere ogrešenja. U delu prevoda koji je analiziran nije bilo primera ozbiljnijeg narušavanja ritma, koje bi podrazumevalo spajanje više rečenica u jednu, ili cepanje rečenica na manje delove. Međutim, zapaže ni su primeri u kojima prevodilac skraćuje rečenicu kada za to nema opravdanja, što dovodi do narušavanja osobenog ritma i estetike dela.

- *We slept in what had once been the gymnasium* (2) = *Spavale smo u bivšoj fiskulturnoj sali* (11) → *Spavale smo u prostoriji koja je nekada bila fiskulturna sala;*
- *Where I am is not a prison but a privilege, as Aunt Lydia said, who was in love with either/or* (3) = *Nisam zatočena, nego privilegovana, što reče tetka Lidija, a ona obožava ili-ili* (16) → *Mesto na kome sam, nije zatvor, već privilegija, kako je govorila tetka Lidija, a obožavala je ili-ili;*
- *I never looked good in red, it's not my color* (4) = *Crvena boja mi nikad nije pristajala.* (16) → *Nikada nisam izgledala lepo u crvenom, ne pristaje mi;*
- *...the tulips are opening their cups, spilling out color* (6) = *...a tulipani otvaraju jarko obojene čašice* (21) → *a tulipani otvaraju čašice, prosipajući boje;*
- *I can hardly believe that angels have a need for such scarves...* (7) = *Neverovatno mi je da AnĐđima trebaju takvi šalovi...* (21, 22) → *Teško mi je da poverujem da su AnĐđima potrebni takvi šalovi...;*
- *...I thought I was sounding like that, voice of a monotone, voice of a doll* (10) = *...učinilo mi se da mi je glas upravo takav, jednoličan, lutkin* (25) → *...glas poput jednoličnog zvuka, glas kao kod lutke;*
- *Nevertheless, I think of placing my hand on it, this exposed face. He is the one who turns away* (14) = *Ipak pomišljam da spustim ruku na to izloženo lice. Međutim, odmiče se.* (31) → *Uprkos tome, pomišljam da stavim ruku na nju, na to izloženo lice. On je taj koji se odmiče;*
- *I seemed never to have known that before* (131) = *Kao da to nikad ranije nisam znala* (211) → *Izgledalo je da nikad ranije nisam bila svesna toga;*
- *It's the first time we've looked into each other's eyes in a long time* (139) = *Dugo se pre toga nismo pogledale u oči* (223) → *Prvi put da smo se pogledale u oči nakon dugo vremena;*

- *To go through all that, for nothing. Worse than nothing* (147) = *Sve to proći, a ni za šta. Užas.* (235) → *Sve to proći, a ni za šta. Još gore ni od čega.*

Sa druge strane, ritam se narušava i bespotrebnim ponavljanjem unutar rečenice:

- *Listening at closed doors, to the Wives over their tea and wine...* (147) = *Ili je slušala pred zatvorenim vratima, slušala supruge na čajankama i opijanju...* (235) → *Slušajući iza zatvorenih vrata supruge dok piju čaj i vino...*

Jezik izvornog teksta

Treća grupa grešaka odnosi se na primere ogrešenja o jezik izvornika, koja podrazumevaju narušavanje smislaonog sloja jezika izvornika. Nastala su kao rezultat nepažnje, brzopletosti, nepoznavanja značenja reči i izraza, nedovoljnog poznavanja gramatike engleskog jezika, ili su pak proistekle iz pogrešnog tumačenja konteksta. U delu prevoda koji je analiziran, ove greške najviše su zastupljene.

Navešćemo najpre primere grešaka nastalih usled nepažnje ili nemara prevodioca:

- *...like the place in a face where the eye has been taken out* (3) = *...kao tačka na licu iz koje je izvađeno oko* (15) → *...poput mesta na licu gde je izvađeno oko;*
- *...like a surgeon's gown of the time before* (4) = *...nalik hirurškoj opremi iz ranijih vremena* (17) → *poput hirurške uniforme iz ranijih vremena;*
- *The Wife in my posting before this had spent most of her time in her bedroom; the Marthas said she drank. I wanted this one to be different* (9) = *Teleda sam da ovde bude drugačije* (25) → *Teleda sam da ova bude drugačija;*
- *She had a mole on her chin...* (11) = *Na obrazu je imala mladež...* (28) → *Na bradi je imala mladež...*;
- *...through the funnels of our white wings* (135) = *...kroz tunele naših belih kapa* (219) → *...kroz levke naših belih kapa.*

U sledećim primerima čini se da prevodilac ne poznaje dovoljno značenja reči i izraza:

- *...and I thought I could smell, faintly like an afterimage, the pungent scent of sweat, shot through with the sweet taint of chewing gum and perfume...* (2) = *... a meni se činilo da osećam jedva primetan, zao-stao miris znoja presečen sladunjavom aromom tvakaćih guma i parfema...* (11) → *... a meni se činilo da osećam, blago poput naknadnog utiska, oštar miris znoja prošaran sladunjavom aromom tvakaćih guma i parfema...*;

- ...only the pictures flickering over lifting flesh (2) = ...te bi samo slike treperile nad ploti koja se budi (11) → ...samo slike koje trepere nad telima koja se podižu...;
- Does each of us have the same print, the same chair, the same white curtains, I wonder? Government issue? (3) = Da li svaka od nas ima istu sliku, istu stolicu, iste bele zavese, pitam se? Zakonski propisane? (15) → Državno sledovanje?
- round, convex, a pier glass, like the eye of a fish... (4) = okruglo, ispupčeno, veliko, nalik ribljem oku... (17) → okruglo, ispupčeno, zidno ogledalo, nalik ribljem oku;
- ...long rounded rungs of wood curving gently up into hooks shaped like the opening fronds of a fern (4) = ...s dugim oblim prečagama što se otmeno krive u kuke nalik listovima paprati (17) → s dugim oblim prečagama što se blago izvijaju u kuke nalik listovima paprati;
- At the end of the hallway, above the front door, is a fanlight of colored glass... (4) = Na kraju predvorja, iznad ulaznih vrata, stoji šareni vitraž... (17) → Na kraju je predvorja, iznad ulaznih vrata, prozor u obliku lepeze sa vitražem...;
- Anyways, they're doing it for us all, said Cora, or so they say (5) = Bilo kako bilo, one to rade za sve nas, reče Kora, ili se bar tako kaže (18) → Bilo kako bilo, one to rade za sve nas, reče Kora, ili bar tako kažu;
- I want to see as little of you as possible, she said. I expect you feel the same way about me (9); *Želim da te viđam što je manje moguće, reče. Očekujem da i ti isto osećaš prema meni* (24) → *Želim da te viđam što je manje moguće, reče. Pretpostavljam da i ti isto osećaš prema meni.* (Da je reč o značenju očekivati da neko nešto uradi, na jeziku izvorniku bilo bi: *I expect you to feel*, odnosno bio bi upotrebljen puni infinitiv glagola *feel*. Ovako je reč o značenju „misliti, pretpostavljati” (Filipović 2004: 375));
- They smoked them out (12) = Otkrili su ih (30) → Isterali su ih dimom;
- ...and permit him beyond my white wings? (14) = ...I pustim ga ispod svoje bele kape? (31) → ...I dopustim mu nešto više od moje bele kape...;
- ...or their red Handmaids, on foot (14) = ...ili njihovih crvenih sluškinja na nogama (32) → ili njihovih crvenih sluškinja koje idu peške;
- The danger is grey out (134) = Opasnost je crno-bela (218) → Opasnost je potpuno siva;
- Mayday (135) = Majski dan (220) → Upomoć;
- ...not this red of mine that sucks in heat and blazes with it at the same time (137) = ...ne ova moja crvena koja je grozna po vrućini, a istovremeno bukti (221) → ...ne ova moja crvena što uvlači toplotu i bukti njome u isto vreme;

- ...and not altogether despicable (138) = ...ni najmanje nisu dostojni prezira (222) → ...i nisu u potpunosti dostojni prezira;
 - But I can't say this, I can't lose sight, even of so small a thing (140) = Ali to ne smem da kažem, ne smem da izgubim sve (225) → Ali to ne smem da kažem, ne smem da izgubim iz vida, čak ni takvu sitnicu;
 - Too hot the way it is (141) = Ionako je prevruće (227) → Kada je ovako prevruće;
 - I admit I relish it, this lick of dissipation (143) = Priznajem da uživam u tom lumperskom lizanju (229). Priznajem da uživam u tome, u tom zrnu razuzdanosti;
 - Smelling them, she'd get pollen on her nose (145) = Mirisala bi ga, nos bi joj se napunio polenom (232) → Mirišući ga, ostao bi joj polen na nosu;
 - A number of the Wives are already seated (146) = Brojne supruge već su sele... (234) → Nekoliko supruga već sedi...;
 - It must be Janine she meant me to see... (147) = Mora da je htela da me skloni od Džanin... (234) → Mora da je htela da vidim Džanin...;
- U ogrešenja o jezik izvornika spadaju i greške koje se tiču nedovoljnog poznavanja ili zanemarivanja pravila gramatike engleskog jezika:
- ...and Rita would make coffee- (5) = Rita bi mogla napraviti kafu- (19) → ...a Rita bi skuvala kafu;
 - Sometimes the Commander's Wife has a chair brought out, and just sits in it, in her garden (7) = Ponekad zapovednikova supruga iznese stolicu i samo sedi u njoj, u svom vrtu (21) → Ponekad se zapovednikovoj supruzi iznese stolica ...;
 - Our decision had been sudden, and then there had been the planning to do (130) = Odluke su nam bile nagle, a morali smo i da isplaniramo štošta (210) → Doneli smo odluku iznenada, a onda je trebalo sve isplanirati. (Zamenom jednine množinom, u prevodu se izgubilo značenje važnosti – radi se o jednoj jedinoj, sudbinskoj odluci, da odu iz zemlje);
 - A little pain cleans out the mind... (132) = Mali bolovi čiste um... (212) → Malo bola čisti misli. (Reč *little* nije pridev u ovom slučaju, već kvantifikator. Pored toga, imenica *pain* nije u množini.);
 - Once she had it, she may have resisted giving it up (147) = Pošto je rodi, mogla bi da odbije da je se odrekne (234) → Sad kad ju je rodila, možda je odbila da je se odrekne;
 - ...in the searchlight moonlight (129) = ...u mesečini reflektora (209) → na mesečini poput svetlosti reflektora. Imenica *searchlight* ovde je upotrebljena u pridevskoj funkciji, te opisuje imenicu *moonlight*, a ne obratno. Isti je slučaj i sa sledećim primerom:
 - ... sauna nights... (134) = ... noćne saune... (217) → ...noći kao saune...;

- ...*keeps the others from contamination by us...* (146) = ...*sprečava druge da nas kontaminiraju...* (234) → ...*čuva ostale da ih mi ne bismo kontaminirale...*

Neke greške proistekle su i iz pogrešno protumačenog konteksta:

- ...*the music lingered...* (2) = ...*muzika se otezala...* (11) → ...*muzika se još uvek čula...* (Nije reč o ritmu muzike, nego o tome da se muzika još uvek čula, figurativno naravno. Glagol *linger* upotrebljen je u svom osnovnom značenju „continue to exist for a long time” (Sinclair 1995: 972));
- *I wanted, then, to turn her into an older sister, a motherly figure, someone who would understand and protect me* (9) = *Htela sam, potom, da je pretvorim u stariju sestru, u majčinsku figuru, u nekoga ko će me shvatiti i štititi* (25) → *Telega sam, tada, da mi bude kao starija sestra...* (Naime, ne radi se o posteriornosti, o tome da je telja nastala nakon nekog događaja, jer se nikakav događaj i ne pominje. *Then* ima značenje *tada*, tj. pri tom prvom susretu.);
- *Or for pretending to convert* (135) = *Ili ako se prave da su se pokrstili* (219) → *Ili ako se pretvaraju da su se preobratili*;
- ...*sullen faced, unrepentant...* (135) = ...*pogruženi, nepokolebljivi* (219) → ...*sumornih lica, bez kajanja...*;
- ...*listening... to the Wives over their tea and wine...* (147) = ...*slušala supruge na čajankama i opijanju...* (235) → ...*slušala supruge dok piju čaj i vino...* *Opijanje* je ovde prejak izraz za engleski *wine*, čak iako izuzmemo kontekst koji podrazumeva činjenicu da se radnja odvija u jednom strogo ustrojenom društvu o pitanju moralnih načela i obrazaca ponašanja, u kojem nije dozvoljeno nikakvo prepuštanje porocima, čak ni pripadnicima vladajuće elite.

Jezik na koji se prevodi

Na kraju ćemo navesti greške koje se tiču narušavanja čistote jezika na koji se prevodi. Ove greške podrazumevaju upotrebu neadekvatnih reči i izraza, te fraza i konstrukcija koje nisu u duhu jezika cilja. One nastaju bilo iz nedovoljnog poznavanja jezika na koji se prevodi, bilo iz teŕnje prevodioca da doslovno prevodi konstrukcije iz jezika originala, pri čemu se najčešće ne vodi računa o aplikacijama, odnosno pravilima o upotrebi leksema i gramatičkih konstrukcija koje se ne nalaze u definicijama (Hlebec 1989: 32). Npr.:

- *Perhaps she's sewing, in the sitting room, with her left foot on the footstool, because of the arthritis* (7) = *Moŕda šije u sedećoj sobi, s levom nogom na stolićici, zbog artritisa*. (21) → *Moŕda šije, u sedećoj sobi, leve noge naslonjene na stolićici, zbog artritisa*;
- *Maybe it's just something to keep the Wives busy, to give them a sense of purpose* (7) = *Moŕda se tako suprugama daje neki posao, neki ose-*

- ćaj svrsishodnosti (22) → *Možda je to samo nešto čime bi supruge bile zaokupljene, kako bi im se pružio osećaj svrsishodnosti;*
- ...and the click of the front gate... (8) = ...pa škljoc glavne kapije... (23) ...i škljocaj glavne kapije...;
 - Her eyebrows were plucked into thin arched lines... (8) = Obrve je počupala u tanke lučne linije... (24) → ...tanke izvijene linije...;
 - Her nose must once have been what was called cute... (9) = Nos bi joj se nekada nazvao slatkim (24) → Nos mora da joj je nekada bio, što bi se reklo, slatkim;
 - I wanted, then, to turn her into an older sister, a motherly figure, someone who would understand and protect me (9) = Htela sam, potom, da je pretvorim u stariju sestru, u majčinsku figuru, u nekoga ko će me shvatiti i štititi (25) → Teleda sam, tada, da mi bude kao starija sestra;
 - ...his cap is tilted at a jaunty angle... (11) = kapa nakrivljena pod bezbrižnim uglom... (27) → ...kapa nonšalantno nakrivljena...;
 - How would she have found out about Janine? The Marthas? (147) = Kako je saznala za Džanin? Od Marta? (245) → ...Od Marti?;
 - ...plaster-hard young faces (146) = ...gipsano čvrstim mladim licima (233) → ...mladim licima čvrstim poput gipsa.

Zaključak

Analiza odabranih uzoraka prevoda romana *Sluškinjina priča* kanadske književnice Margaret Atvud, navodi nas na zaključak da je prisutan veliki broj grešaka koji narušavaju čistotu originalnog teksta i onemogućavaju našim čitaocima da ovo vredno delo svetske književnosti dođu do na onaj način na koji je zamišljen u svom izvornom obliku. Najveći broj grešaka odnosi se na narušavanje čistote jezika izvornika, zatim slede ogrešenja o integritet originalnog teksta, i, na kraju, ogrešenja u pogledu čistote jezika cilja i ritma originalnog teksta. Za analizu je uzet relativno mali deo teksta, zbog obima samog rada; međutim to samo pokazuje da je, na osnovu velikog broja grešaka i njihove raznovrsnosti u odnosu na veličinu uzorka, neminovno zaključiti da opšti utisak o kvalitetu prevoda nije zadovoljavajući. Pri tome nam nije namera da pojedinca omalovažavamo ili diskreditujemo, već da damo doprinos oblasti kritike prevoda, a samim tim i podizanju kvaliteta prevodilačke i izdavačke delatnosti u krajnjoj liniji.

Izvori

Atwood 1985: Margaret Atwood, *The Handmaid's Tale*, New York: Fawcett Crest.

Atvud 2006: Margaret Atvud, *Sluškinjina priča*, Beograd: Laguna.

Literatura

- Drvodelić 1989: Milan Drvodelić, *HRVATSKO ILI SPSKO ENGLESKI RJEČNIK*, VI izdanje, Zagreb: Školska knjiga.
- Đorčević 1989: Radmila Đorčević, *Gramatika engleskog jezika*, Naučna knjiga: Beograd.
- Đorić-Francuski 2005: Biljana Đorić-Francuski, Kako su *Beli orlovi nad Srbijom* traži li svoju očevinu (O jednoj veoma loše prevedenoj knjizi), Beograd: *Philologija*, 3, 209-217.
- Đorić-Francuski 2007: Biljana Đorić-Francuski, A ŠTA BI TEK HAKSLI RE-KAO NA TO! (Kako je *Vrli novi svet* u romanu *Mali je svet* postao *veličanstven*), Beograd: *Philologija*, 5, 155-165.
- Filipović 2004: R. Filipović, *ENGLESKO-HRVATSKI RJEČNIK*, Zagreb: Školska knjiga.
- Hlebec 1989: B. Hlebec, *Opšta načela prevođenja*, Beograd: Naučna knjiga.
- Hlebec 2007: Boris Hlebec, *English Semantics*, Beograd: Čigoja štampa.
- Ignjačević 1977: S. Ignjačević, Teze za kritiku prevoda romana, Beograd: *Književne novine*, 527, 1, 10.
- Sinclair 1995: Fox Sinclair, *COLLINS COBUILD ENGLISH DICTIONARY*, London: Harper Collins Publishers.
- Klajn, Šipka 2007: Ivan Klajn i Milan Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Novi Sad: Prometej.
- Rečnik 1967-1976: *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*, Novi Sad: Matica srpska; Zagreb: Matica hrvatska.

ОДНОС ВЛАДИКЕ НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА ПРЕМА СВЕШТЕНСТВУ У МАКЕДОНИЈИ

Епархије у Македонији у далекој прошлости улазиле су у састав Охридске архиепископије, основане 1018. године. Неколико епархија ушло је касније у састав Српске архиепископије, а у време цара Душана све епископије Охридске архиепископије нашле су се у границама његове Царевине. После укидања Пећке патријаршије (1766. године) и Охридске архиепископије (1767. године), ове области биле су у саставу Цариградске патријаршије, чији су архијереји потискивали словенско богослужење, у намери да спроведу јелинизацију домаћег становништва. Ипак, домаћи свештеници, нарочито у сеоским парохијама, служили су на црквенословенском језику. После оснивања Бугарског егзархата, 1870. године, вољом Руског и Отоманског царства, у саставу ове црквене организације нашло се чак пет епархија које су у прошлости припадале Пећкој патријаршији, укључујући Нишку и Призренску епархију, чији су верници били Срби. Верници на подручју Македоније определили су се коју јурисдикцију желе: патријаршијску или егзархијску. У седиштима епархија формиране су по две катедре (Охрид, Битољ, Прилеп, Велес), а варошице и села најчешће су биле под једном јурисдикцијом, коју су изабрали њихови житељи. Познати су случајеви да је припадање Патријаршији или Егзархату поделило читаве породице. Верници у Кукушу чак су прихватили сједињење са Католичком црквом и добили свога епископа (Архиепископ охридски и митрополит скопски Јован 2002: 63).

Егзархијски епископи настојали су да уклоне све трагове управе Пећке патријаршије; такође су планирали да под своју јурисдикцију потчине Србе у Босни и Херцеговини, тада још под отоманском окупацијом. Када се показало да бугарски егзарси не желе да уваже примедбе Владе Кнежевине Србије, а поновно успостављање Пећке патријаршије није било могуће, Влада је покренула дипломатску акцију код османских власти и Цариградске патријаршије, да на чело епархија у тадашњој Јужној Србији буду постављени епископи српске народности. Тако је 1895. године, за рашко-призренског митрополита постављен Дионисије Петровић, а 1897. године за администратора Скопске митрополије именован је Фирмилијан Дражић (хиротонисан 1902. године). Коначно, 1910. године, Варнава Росић дошао је на чело Велешко-дебарске катедре. За време Првог светског рата Македонија се нашла под управом Бугарске егзархије, а епископи српске народности су протерани. Воспостављањем Пећке патријаршије, 1920. године, све епархије на подручју Македоније враћене су у састав Српске цркве.

* asoljevic@gmail.com

У годинама непосредно по стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, државна власт и Црква желели су да реше проблем свештеника, који су раније припадали Бугарској егзархији. У извештају Одељења јавне безбедности у Београду из 1922. године, каже се да су „наши јужни крајеви и раније били изложени утицајима разних пропаганди са стране, па су они то још и данас у великој мери. Последњих дана на левој обали Вардара, у окупацијама: кумановском, скопском, брегалничком и тиквешком откривене су читаве организације бугарског македонског комитета.

Да се овај утицај може вршити и овакве организације противу наше државе изводити узрок је и тај, што тамо имамо мало школа и учитеља, а свештеника има приличан број, ну на жалост од њих је највећи део бивших егзархиских. Ево како стоји са тим свештеницима по сада добијеним извештајима:

1. у срезу скопском: црква има 37, више не треба; свештеника 15, треба да има 18, од ових 9 егзархисти;
2. у срезу велешком: црква има 49, више не треба; свештеника има 22, више не треба, од ових 12 егзархијских; (...)
3. у срезу штипском: црква 6, свештеника 3, и то егзархијски..
4. у срезу кавадарском: црква 42, свештеника 31, сви егзархијски(...)
5. у срезу струмичком: црква 34, свештеника 18, треба 21, сви су егзархијски(...)
6. у срезу дојранском: црква 6, треба 7, свештеника има 3, треба 5, од којих 4 егзархијска и један унијатски(...)
7. у срезу евећелијском: црква 15, свештеника 11, од ових егзархијски 9, грчки 1 и румунски 1(...)
8. у срезу битолском: 50 црква, 18 свештеника, од којих 9 егзархијски(...)
9. у срезу прилепском: 62 цркве, 34 свештеника, од којих 23 егзархијски(...)
10. у срезу преспанском: 41 црква, 17 свештеника, сви егзархијски (...) (донели смо само избор података који су презентовани у писму, примедба аутора.).

Када се има на уму да су сви ови свештеници били експоненти бугарске идеје, да су они били вође бугарске комитетске акције, онда се може мислити колико се на њих ослања и садањи рад бугарског македонског комитета те би што пре требало приступити њиховом замењивању свештеницима нашег васпитања и школа.

Нове кандидате свих богословских школа ваљало би првенствено доле упућивати, а нарочито на леву страну Вардара, најизложенију бугарској пропаганди, а после постепено и по другим крајевима Јужне Србије. Ономашње бив. егзархисте могли би се употребити по Санцаку, Ц. Гори, па и Северној Србији ма да су за културу Северне Србије доста заостали. Ово је потребно не само вере, већ и државе и реда, мира и спокојства оних крајева и

његових несретних становника коме стране пропаганде не дају мирова-ти(...)¹.

У месецима који су уследили, начелници округа у Јужној Србији (да-нашњој Македонији), доставили су Министарству унутрашњих дела списко-ве егзархијских свештеника, које је било потребно „одмах уклонити и заме-нити са нашим свештеницима“². Тако су у извештају из маја 1922. године, наведена имена најекспониранијих пробугарски оријентисаних свештеника из тетовског краја: Димитрије Соровић из Тетова, Серафим Богојевић из Блага, Трајко Угриновић из Милећина, Глигорије Поповић из Гостивара, Јевта Крстић из Пожарана, Аркадије Поповић из Врутока, Игњатије Луговић из Леунова и Вењамин Николић из Росока³.

На извештаје Министарства унутрашњих дела о противдржавном де-ловању егзархијских свештеника реаговала је Црква, истичући да је Свети архијерејски сабор одлучио да се сви ови свештеници преместе на парохије у Северној Србији и да ће њихова места заузети свршени богослови, који се налазе у државној служби, а које ће министарства ставити на расположење Цркви, ради њиховог рукоположења⁴.

Два месеца касније, чланови Синода поново су се обратили мини-стру вера Ивану Крстељу:

„Св. Арх. Синод верује, да је велики број егзархијских свештеника у Јужној Србији заиста опасност по нашу националну ствар, пошто се, врло вероватно, поједини међу њима заиста јављају као експоненти бугарске иде-је и својим држањем и потајним ровањем (sic!) штетно утичу на наше нацио-налне интересе. Тако исто вероватно, да један део од њих помаже и четничку бугарску акцију, ма да Св. Арх. Синод нема позитивних доказа ни за једно ни за друго.

Поједина г. г. Архијереји Епархија Јужне Србије где има оваквих свештеника већ су почели у згодним моментима уклањати неке од бив. ег-зархијских свештеника. Но, велика је незгода, што се на њихова места нема ко довести. Један велики број свршених богослова у Јужној Србији налази се у служби државној а не у црквеној. Боље награђени и материјално осигурани оставили су цркву нашу неписменом свештенству које није у стању испуња-вати свештеничке дужности ни у једном правцу. Ако би се ови богослови ставили на расположење г. г. Архијерејима захтеву Вашем могло би се од-мах у сусрет изаћи.

¹ Извештај Одељења Јавне Безбедности министру унутрашњих дела Војиславу Маринковићу, Пов. Бр. 553 од 10. марта 1922. године, Архив Србије и Црне Горе 69, 183 (у даљем тексту: АСЦГ).

² Извештај Одељења Јавне безбедности упућен Министарству вера Пов. ЈБ Бр. 879 од 3. маја 1922. године, АСЦГ 69, 183.

³ Извештај Одељења Јавне безбедности упућен Министарству вера Пов. ЈБ Бр. 879 од 3. маја 1922. године, АСЦГ 69, 183.

⁴ Одлука Светог Архијерејског Синода СПЦ упућена министру вера Ивану Крстељу, Син. Бр. 1093 од 19. септембра 1922. године; АСЦГ 69, 183.

Нарочито се ово односи на учитеље богослове у чину свештеничком као и они који у чин нису ступили. Сви они треба да буду стављени на расположење цркви, а да задрже своје плате и сва права са досадашњим њиховим положајем скопчана.

Тако исто потребно је да се постигне начелна одлука по којој би највећи део свршених ученика богословија имао бити упућиван на службу у Јужну Србију. На тај начин убрзо би се сви свештеници из Јужне Србије заменили богословима, чиме би наша национална ствар много добила – а по готову за кратко време народ би био препороџен.

Свештенике пак из Јужне Србије у колико не би били пензионисани упућивати на службу у северне границе Србије, према већ постојећој одлуци Св. Арх. Сабора⁵.

Примивши, у новембру 1922. године, писмо патријарха Димитрија Павловића, у коме га обавештава да је Синод одлучио да двадесет свештеника из Македоније премести на упражњене парохије у Горњокарловачкој епархији, министар унутрашњих дела Коста Тимотијевић захтевао је да се премештени свештеници одмах замене младим образованим свештеницима који ће народ умети да задобију и да се покажу као праве слуге Божјег олтарa и проповедници братске љубави⁶.

Две седмице касније, министар Тимотијевић писао је министру вера Крстељу, обавештавајући га да су му чланови Синода скренули пажњу на „неправду учињену нашем националном свештенству у Јужној Србији смањењем дневница, због чега трпи и наша национална ствар⁷“. Велики број свршених богослова запослио се у државним службама, где су много боље плаћени. То је узрок немогућности замене егзархијских свештеника, па Свети Архијерејски Синод захтева да се сви свршени богослови у државној служби ставе на располагање архијерејима. Такође, министар унутрашњих дела прихвата захтев Синода да се већина свршених ученика богословија упути на службу у Јужну Србију. Министар Тимотијевић завршава писмо следећим речима: „Нарочито је важно и практично лако изводљив захтев да се бар свршеним богословима не даје друга служба док се не подмире са њима потребе Јужне Србије, нарочито на левој обали Вардара, где сад на више места и насељавања врше. То захтева наш битни државни интерес и тек онда ћемо имати тамо и реда и мира, када то иначе ваљано и мирно становништво поведу интелигентни и млади свештеници у правцу хришћанске љубави и братске слоге⁸“.

⁵ Писмо Светог архијерејског синода министру вера Ивану Крстељу, Пов. Син. Бр. 39 од 22. новембра 1922. године, АСЦГ 69, 183.

⁶ Писмо министра унутрашњих дела Косте Тимотијевића, Пов. Ј. Н. Бр. 3425 од 23. новембра 1922. године, АСЦГ, 69, 183.

⁷ Писмо министра унутрашњих дела Косте Тимотијевића министру вера, Пов. Ј. Б. Бр. 3597 од 9. децембра 1922. године, АСЦГ 69, 183

⁸ Писмо министра унутрашњих дела Косте Тимотијевића министру вера, Пов. Ј. Б. Бр. 3597 од 9. децембра 1922. године, АСЦГ, 69, 183.

Документ из априла 1923. године упознаје нас са даљим развојем догађаја везаних за проблем егзархијског свештенства. Министар унутрашњих дела М. Вујичић пише министру вера Љ. Јовановићу: „Ако се премештај егзархијских свештеника, из било каквих разлога не би могло брзо извршити, онда нека се бар упражњена места попуњавају са младим и савременим свештеницима, а таквих упражњених места има приличан број на левој обали Вардара. У прошлој години само на пр. упражњено је у срезу кочанском пет парохија, чији су свештеници – три осуђена а два побегла у Бугарску због откривене комитске организације и њиховог рада на њој. И онда оне нека се попуне, сасвим је природно, новим људима, те да таква замена неће никоме пасти у очи.

Мислим да би најбоље било да се свршени богослови доле упућују првенствено они из призренске богословије, којима бих и ја из средстава којима располажем давао један месечни додатак од 500 динара месечно⁹.

О тада актуелним проблемима у Македонији, где још нису били учињени енергични кораци на решавању проблема егзархијског свештенства, говори нам поверљиви акт заступника министра вера М. Трифуновића, упућен свим епархијским архијерејима, 31. августа 1926. године, чије делове цитирамо:

„Краљевска Влада има пред собом пуно конкретних примера који јасно илуструју рејаве прилике у тим крајевима, створене рејавим верским и државним функционерима(...). Зато је Министарском Савету предложено да изволи одобрити и препоручити да се изврши:

1. Да у Јужној Србији, с обзиром на верске и друге прилике, надлежни архијереји изврше у року од два месеца регулације досадашњих парохија, како је то препоручио и Свети Архијерејски Сабор, да би се добио што мањи број парохија. На такве, а и иначе и на све парохије у Јужној Србији, имају се после тога од стране надлежног архијереја, утврдити свештеници који су способни у вршењу свештеничке дужности за те крајеве.
2. Да се поопштри контрола над радом свештенства од стране Духовних Судова, окружних протојереја и намесника, а свештенство упућује на културно-просветни рад.

Да Архијереји могу заменити неспособно свештенство за вршење свештеничких и парохијских дужности у Јужној Србији где то буде било потребно до њиховог оспособљења с тим да им држава обезбеди егзистенцију а њихове парохије да се попуне свештеницима способним. Но и они кад се оспособе могу се поставити за сталне. Ово би се смањивање имало извршити постепено у извесном року. А за испуњење празних парохија учинити ово: 1. Да се богослови последњег завршеног разреда свих нижих богословија пусте на краткорочни курс, и по свршетку овог курса да се одмах рукоположе и

⁹ Писмо министра унутрашњих дела Милорада Вујичића министру вера Љубомиру Јовановићу, Пов.Ј.Б.Бр.998 од 4. априла 1923 године, Архив СЦГ 69, 183.

упуте на дотичне празне парохије, као парохијски свештеници најмање пет година. Такве кандидате пак, изузетно ослободити од служења у војсци. 2. Да свршени богослови не могу бити ни у једној државној служби до у црквеној, а из Богословија Битољске и Призренске да морају служити у Јужној Србији. Државним питомцима, пак ових богословија неће се издавати сведожба лично кандидатима већ ће се слати Архиепископу у чијој епархији имају бити на служби.

3. Да се способни учитељи са учитељским квалификацијама, ако би желели могу рукоположити за свештенике, задржавајући и даље свој учитељски положај, плату и сва стечена законска права. 4. На случај да се не дође и поред овога до свештенства за ове крајеве, да се у споразуму са највећом црквеном влашћу отворе нарочити курсеви за образовање свештеничких кандидата, искључиво за Јужну Србију. 5. А, да би у будуће било довољно кандидата свештеничких за Јужне крајеве отворити при свакој богословији гимназијски интернат у који ће се примати ученици са обавезом да ће по свршетку гимназије ступити у богословију а по свршетку ове ступити у свештенички чин и служити у Јужним Крајевима. За ове ученике одмах отворити кредит од 150.000 динара(...)¹⁰.

Патријарх Димитрије потврдио је пријем поменутог строго поверљивог акта од 31. августа, налазећи „да никога не треба силом нагонити да тамо иде (у Јужну Србију, примедба аутора), јер би њихова служба у том случају дала слабе резултате, већ треба пре свега створити услове за опстанак и рад свештеника у Јужној Србији приближно онима у осталим нашим крајевима, па ће се онда јављати кандидати и сами, нарочито ако у богословијама буду одушевљавани за рад у Јужној Србији—¹¹.

Патријарх је захтевао да сви свештеници који долазе у Македонију добију одговарајуће субвенције, да се свакој тамошњој парохији додели извесна количина зиратне земље и да се обезбеде средства за подизање парохијских домова. Такође је предложено да родитељи богословаца, који се школују о државном трошку, прихвате обавезу да ће њихова деца служити најмање пет година у Јужној Србији и да се онемогући примање у државну службу свршених ученика богословије, који су ступили у брак. Када свештеници у Јужној Србији буду посебно награђени, биће више кандидата за те крајеве¹².

Политичко стање у Македонији крајем двадесетих година и даље је било нестабилно; из Бугарске су убациване комите, субверзивни рад ВМРО-а био је приметан (помињемо атентат на пуковника Велимира Прелића, 1928. године), домаће становништво било је национално подељено на српско и бугарско, а малобројна левичарска интелигенција истицала је да су Маке-

¹⁰ Православно одељење Министарства вера свима Епархијским Архиепископима, Стр. Пов. В.Бр.287 од 31. августа 1926. године, АСЦГ 69,183.

¹¹ Писмо патријарха Димитрија заступнику Министра Вера Милошу Трифуновићу, Стр. Пов.Бр. 2364 од 20. септембра 1926. године, АСЦГ 69,183.

¹² Исто.

донци посебан народ (о Македонији у међуратном периоду, врло проницљиво је писала британска књижевница Ребека Вест у путопису „Црно јагње и сиви соко“).

У том периоду, изузетно је био важан пастирски рад Светог Владике Николаја, који је стално обилазио своју епархију, проповедајући народу на свима разумљив начин, учвршћујући побожност и развијајући харитативни рад у овим врло сиромашним крајевима, што најбоље можемо илустровати оснивањем „Сиротишта Богдаја—Пун састрадалне љубави према својој пастви, Владика Николај је одговорио на поверљиви државни акт, који му је, 1928. године, упућен у склопу решења проблема пробугарски оријентисаних свештеника:

„1. Сви ови свештеници живели су дуго под Турцима и страдали за веру хришћанску, као и њихови преци кроз векове. Благодарети њима очуван је народ наш у вери својој, и није се потурчио. С друге стране они су водили борбу с Грцима (сви изузев двојице) због словенског језика у богослужењима. И благодарети њима народ наш није грцизиран него је остао словенски. Сачували су, дакле, и веру и језик, када никога другог више није било у Македонији осим свештеника, да то благо сачува. Без њихових мука и жртава Македонија би била или потурчена или грцизирана. Неки од ових свештеника и до дана данашњег носе на себи ожиљке од турских удараца или синцира, а сви одреда су трпели или тамновање или понижење или штете и невоље разне врсте. То су мученици за хришћанство и Словенство. Па зар сам ја дошао у Охрид, Господине Министре, да продужим нечовечни посао обесних Турака и шовинистичких Фанариота, и да ове мученике, којима Србија треба да да признање, ударам на нове муке?

2. Све оптужбе против ових људи како је то мени лично познато, почивају на голом сумњицењу, без икаквих конкретних утврђених дела, која се противе законима. А кад би се на основу голе сумње људима одузимао положај и наносила штета и понижење, каква би то онда била правна држава? Они који то траже, без знања, да правда држи земљу и градове, и без размисљања о последицама свога тражења, раде и несвесно против своје државе. И такве би елементе сви прави родољуби требали да стукају(sic!) и сузбијају као антидржавне.

3. Какве би биле последице од суспендовања тридесет и шест свештеника у овој Епархији? Прва опасна последица била би та, да би се изазвало страшно огорчење против ове државе не само код ових 36 свештеника него и код 36 фамилија њихових. Тридесет и шест фамилија македонских било би затровано мржњом против ове државе. Друга опасна последица била би та, што би 36 села остало без својих свештеника. Народ би се огорчио; 36 села македонских огорчило би се против једне неправедне и насилне државе. У овоме народу већ је прилично укорењено мишљење, да су Срби безбожници. То су мишљење раније и Бугари овамо сејали и утврђивали. Државна поратна отмица манастирских имања појачала је још више то мишљење, а индиферентност према вери православној па чак и директно непоштовање те вере од стране српског интелектуалног сталежа, са свим је потврдило мишљење

Македонаца, да су Срби безбожници. Ко би могао излечити овај народ од тог већим делом неоправданог мишљења, ако би се сада, 36 његових свештеника, без суда и осуде, суспендовало од службе.

4. Погрешно би било мислити, да се на место оних 36 свештеника може одмах довести других 36 бољих од њих. Пре свега бољих нема. Јер ови македонски свештеници ако нису формално прошли кроз школе они су прошли кроз тврду школу страдања за веру Христову, што је много веће и јаче од формалне школе. А при том су они морални, скромни и часни људи. Дале не може им се у опште за сада наћи замена, пошто Срби нерадо долазе на службу у Македонију, а свештеници по готову не, за то што им држава нуди до смешности малену материјалну потпору којој се и пандури општински смеју. Ја не могу да добијем свештенике из Србије за чланове Духовног Суда и намеснике, а камоли за парохијску службу.

Због ових разлога, ја веома жалим, Господине Министре, што ми је апсолутно немогуће испунити вашу жељу. Нити ми је могуће поступити по Вашем акту, који би се пре могао применити на шездесет сувишних и опасних римски слугу у Београду него ли на ових 36 православних свештеника Охридских. А место овог акта ми се надамо да ће временом доћи други акт, којим ће се, речју и делом одати национално и државно признање мученичком свештенству у Македонији, који је под најтежим притиском очувало своме народу веру и језик. Такав један акт признања имао би као ехо – љубав према држави. Ја пак лично гарантујем за свештенике своје епархије, да ће они и у будуће продужити вршити само своју свештеничку дужност узносећи Богу молитве за Краља и сав народ. При том молим Вас да верујете, да онога од њих који би фактички преступио закон ја нити ћу крити ни штитити¹³.

Бугарске окупационе власти протерале су, 1941. године, све епископе и многобројне свештенике из епархија у Македонији; њихова места заузели су бугарски свештенослужитељи. Канонско стање у Македонији није успостављено ни после Другог светског рата, када су нове власти створиле црквени раскол, који и данас траје.

Извори

Архив Србије и Црне Горе, Фонд 69 (Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца).

Литература

Архиепископ охридски и митрополит скопски Јован 2002: *Кратка историја на Охридска архиепископија*, Охрид.

¹³ Писмо Епископа охридског Николаја Велимировића министру вера Милану Симоновићу, Пов. Бр. 11, од 27. априла 1928. године, АСЦГ 69,183.

СТРАДАЊА СРБА И СРПСКА НАЦИОНАЛНА СВЕСТ

Увод

Историја Срба у Републици Српској и БиХ великим делом представља историју ратова и насиља, устанака и побуна, репресија и сталних, понекад тињајућих, понекад отворених међуетничких сукоба. Највећи део своје савремене историје, од 1463. године па до краја Првог светског рата, 1918, српски народ провео је под окупацијама, прво Отоманског, а затим Аустроугарског царства, које су биле обележене дискриминацијом, репресијом и, често, отвореним насиљем. Кулминација српског страдања достигнута је у првој половини XX века у коме су Срби два пута за редом, у оба светска рата, постали жртве стравичних геноцидних кампања фашистичких снага.

С обзиром на ове објективне историјске околности, у српској историографији и јавном дискурсу посвећеном историји значајно место заузимају управо вишевековна страдања српског народа. Како истиче Јован Рашковић, „страдање Срба било је правило историје. Једино што се Србима догађало од боја на Косову до данас било је велико страдање. Само је Божја правда спасила Србе од потпуног уништења, од потпуног брисања српског имена. У сваком вијеку су стотине хиљада, или милиони, најбољих међу Србима оданих својој вјери и нацији плаћали властитом главом. Шест вјекова је српски народ уништаван—Рашковић 1990: 208-209). Према речима Остоје Ђукића, „ако се мало вратимо у историју нашег народа, постаће нам јасно да су неки чудни усуд и простори на којима смо живјели, геополитички положај, те остале околности нашег живљења условљавали честе ратове, буне, устанке, а кулминација свега је било петовјековно ропство под силама мрака и зла. Налазили смо се на путевима који су били у фокусу интересовања царевина, великих сила и њихових савеза, похлепних и дрских освајача који су хрлили на наше просторе, освајали наше државне творевине, рушили, палили, тјерали нас на сеобе, збјегове, претварали у робље, присиљавали нас да примамо туђу вјеру, расрбљавали и стварали од нас рају и слуге—(Ђукић 2005: 611).

Историјски развој националног идентитета целокупне нације, па тако и Срба у Републици Српској и БиХ, био је, без икакве сумње, под великим утицајем ратова, насиља и страних окупација, и огромне жртве су, временом, добиле митске пропорције у националној идеологији, исто као и борба за слободу, независност и поновно успостављање средњовековне др-

* jelena.vukoicic@yahoo.com

жаве, некада вођена са реалним шансама за успех, много чешће започиња на из чистог очаја и унапред осуђена на пропаст. Историјске константе српског народа у БиХ, које трају као неуништиве супстанције и разлог свих разлога историјског живота овог народа, без сумње су „тежња српског народа у те двије покрајине за националним ослобођењем, и тежња да се нађе у једној држави са другим дјеловима српске нације—(Буха 2005: 76).

Ототанска освајања у српској историографији

Најдужи период своје савремене историје, српски народ генерално, па тако и Срби у Републици Српској и БиХ, провели су под влашћу Ототанског царства. Сама дужина трајања ототанске власти у српским земљама, али и њена природа и догађаји који су је обележили, утицали су на то да овај период постане изузетно значајан за развој српског националног идентитета.

Период ототанске владавине је од кључног значаја за разумевање међетничких спорова у Босни и Херцеговини, с обзиром на то да је она током векова проведених под турском влашћу и задобила своју етничку комплексност, захваљујући масовном преласку хришћанске популације у ислам. Начин на који различите националне заједнице „виде—овај историјски период у великој мери говори о његовој суштинској важности за савремену босанско-херцеговачку реалност. За Муслимане, односно Бошњаке, период ототанске власти представља најпросперитетнији период историје БиХ, „златно доба—(Смит 1997) обележено значајним напретком на свим пољима, од економије и културе, до политичког и друштвеног система. У свести хришћана, односно Срба и Хрвата, ототанска владавина доживљава се као најмрачнији и најтежи период историја ових народа. С обзиром на то да су ототански освајачи ефективно уништили средњовековну српску државу, приморавајући њено становништво на вишевековни потчињени статус, генерални поглед на овај историјски период, турска освајања и власт, у српском јавном дискурсу испуњен је негативним емоцијама. Као што наглашава Радован Самарцић, „Турци су запоседање појединих земаља најчешће почињали, као победници, покољима становништва, одвођењем у робље оних које би поштедела њихова сабља, пљачкањем и паљењем насеља, разарањем цркава или њиховим претварањем у џамије—(Самарцић 2000: 33).

Свака анализа националног идентитета генерално, па тако и националног идентитета српског народа у РС и БиХ, мора да почне од историјске перспективе, с обзиром на то да начин на који видимо садашњост у великој мери зависи од начина на који доживљавамо прошлост (Конертон 1989). Улогу ототанских освајачких ратова и власти у развоју савременог српског националног идентитета, стога, треба првенствено тражити у формирању сећања на овај период путем историјских наратива српске историографије.

Књиге српских аутора из историје, али и других области, на тему

отоманске власти, препуне су живописних описа суморних и трагичних живота Срба у времену турске владавине. Већина српских историјских истраживања концентрише се на политичку организацију Отоманског царства које је, као и сва друга исламска друштва, било засновано на верским разликама, и у коме су Срби, као и сви други немуслиmani, имали статус зимија, односно грађана другог реда, који је био праћен великим бројем различитих ограничења и обавеза које су морали да испуне.

Генерално виђење улоге и утицаја Отоманског царства у земљама и животима српске популације, у српској историографији, може да се сумира речима историчара Димитрија Богдановића: „Турску власт српски народ није никада признао као вечну, никада није престајао да је мрзи и осећа као туђинску, насилничку, непријатељску. Ова се чињеница мора имати у виду ако треба разумети однос народа према стању створеном после коначног губитка независности, на Косову као и у другим областима широм српских земаља. Са Османлијама долазе Србима несреће, погибија, беда, потпуна обесправљеност и пљачка, без обзира на то да ли се ради о првом или другом периоду турске власти, о раздобљу успона и моћне, уређене османске администрације или о временима опадања и анархије. Извесна консолидација цркве, па чак и њен релативни напредак, после 1557., не би ни могли ни смели да засене истиниту слику ропства, посведочену у свим историјским изворима и задржану у свести српског народа. Не може се без тога разумети ослободилачка борба Срба, која у ствари континуирано траје све до коначног ослобођења од Турака 1912. године. Османлијска власт је уназила српски народ: одузела му независност и слободу, лишила га државности, разбила му јединствено национално подручје, изменила цивилизацијски лик овог простора, доводећи у питање његов европски карактер. Турска је уништила српску аристократију, одузела народу најбољу децу (насилном регрутацијом за јаничаре — дајом у крви—), прекинула природно кретање српског народа ка модерном друштву, осиромашила му земљу, а привреду, која се чак и у полузависној Деспотовини налазила на линији успона, пресекла и упропастила својим пљачкашким друштвено-економским системом. Поврх свега тога, османлијска власт је почивала на закону дискриминације и апсолутне владавине ислама, са легалним могућностима да се у пракси спроводи насиље, појединачно или масовно, као физичко уништење појединаца или читавих области—.

Моћ етницитета и етничке мобилизације постаје опипљива нарочито у случају претње од стране непријатеља који може да се дефинише етничким или расним терминима. Свака претња, конфликт, сукоб и чин насиља углавном интензивирају осећај етничког идентитета и јачају међуетничке везе; што је непријатељ јачи, а конфликт дужи и деструктивнији, колективни идентитети постају доминантнији, а перцепција етничких посебности све јаче изражена (Боуман 2001). Дуготрајан конфликт продубљује јаз и разлике између сукобљених група, дефинишући „непријатеља” у складу са његовом улогом у сукобу и утицајем на супротну страну, док се и она,

истовремено, сама позиционира и дефинише великим делом управо кроз свој однос опозиције према противнику.

Пет стотина година дуг сукоб између православног српског народа и исламског Отоманског царства створио је моћну ризницу сећања, митова и симбола, који су имали одлучујући утицај на перцепцију националног идентитета код Срба, формирајући њихову националну свест и идентитет у значајној мери под утицајем антагонистичких односа са отоманским властима и у опозиционом односу на њих. Огромна већина историјског материјала на тему Отоманског царства, написана од стране српских историчара, концентрисана је на улогу Турака у уништењу средњовековне српске државе и њихов деструктиван утицај на даљи развој српске културе и друштва. Упркос неким разликама у приступу историјској анализи отоманског периода, већина ових радова презентује сличне резултате истраживања, и, самим тим, долази до сличних закључака, без обзира на временски период у коме су настали или идеолошку инклинацију аутора.

У свом есеју о успону и паду српске државе Сима Ћирковић тврди да су турским освајањима из темеља измењени услови за развој српског народа. Искорењена је династија с највећим делом племства, разорене су световне институције, тако да је континуитет одржавала једино црква која је имала могућности да делује, али у сиромаштву и неупоредиво тежим околностима. Доспевши у оквире исламског теократског царства, Срби су, као и други потчињени народи, били изложени трајном притиску да се прилагоде османлијском друштвеном поретку и државном и правном уређењу (Ћирковић 2014). Чувени писац и добитник Нобелове награде, Иво Андрић, такође истиче деструктиван утицај који су турска освајања имала на босанско-херцеговачке хришћане. У својој докторској дисертацији Андрић наглашава како је од одлучујућег значаја за Босну и Херцеговину чињеница да је она, у најкритичнијој фази свог духовног развоја, у време када је превирање њених духовних снага достигло кулминацију, нападнута од стране азијског ратничког народа чије су друштвене институције и обичаји представљали негирање хришћанске културе, и чија је вера створена у друкчијим климатским и друштвеним условима и неподобна за било какву врсту прилагођавања, што је довело до прекида духовног живота у земљи и дегенерисало га, претварајући га у нешто врло чудно (Андрић 1982: 253). У земљама које су Турци освојили као једини регулатор личног, друштвеног, материјалног и духовног живота важио је ислам: „У условима које је ислам наметао развијао се и духовни живот, не само оних који су га били прихватили, већ и свих осталих турских поданика, без обзира на то којој су вери припадали—(Андрић 1982: 71). Аутор наводи прописе из чувене збирке *Канун-и-раја* (Збирка закона за рају), из 635. године, који су, „иако у донекле измењеном и блажем облику—били на снази у свим покрајинама турског царства; постоје многобројни неопоривни докази да су главне тачке кануна, управо оне које најдубље задиру у морални и привредни живот хришћана, у пуној мери биле на снази, и то до краја турске власти која их је примењив-

вала (Андрић 1982: 73).¹ С обзиром на све наведено, једини логичан закључак који се намеће јесте то да је утицај отоманске владавине на локално хришћанско становништво био „апсолутно негативан—(Андрић 1982: 109). Различите врсте дискриминација и репресија, које су Турци спроводили у областима под својом влашћу, често се помињу у српској историографији. Према речима Остоје Ђукића, „наши непријатељи, прије свега Турци, наметали су разне врсте мучења и дажбина, вршили нечувене репресије, свакојака зла и невоље нашем народу: данак у крви, присиљан прелазак на ислам, кулук, прогони, присила према женској чељади и провођење прве

¹ Андрић наводи да „по томе *Кануну* хришћани и Јевреји не смеју у покореним земљама подизати манастире, цркве и испоснице; не смеју поправљати своје цркве; они који станују у суседству муслимана, своје куће могу поправљати једино у случају преке потребе; за потребе путника проширивање се капије манастира и цркава; свим странцима – намерницима указивање три дана гостопримство; код себе неће примати уходе, а уколико такве препознају, сместа ће их предати муслиманима; своју децу не смеју подучавати у корану; међу собом немају право да изричу пресуде; никога из своје средине не смеју спречавати да постане муслиман; према муслиманима понашаће се са поштовањем, устајаће приликом његовог уласка и препуштаће им почасно место без гунђања; у погледу одеће и обуће не смеју се носити као муслимани; не смеју учити арапски књижевни језик; не смеју јахати оседланог коња, носити сабљу нити друго оружје, ни у кући ни ван ње; не смеју продавати вино нити носити дугу косу; не смеју своје име утиснути у прстен са печатом; не смеју носити широк појас; изван својих кућа не смеју јавно носити ни крст ни своје свето писмо; у својим кућама не смеју гласно и снажно звонити, већ једино умерено; у кућама могу само полугласно да певају; смеју само тихо да се моле за покојнике; муслимани могу да ору и да сеју по хришћанским гробљима ако она више не служе за сахрањивање; ни хришћани ни Јевреји не смеју држати робове; не смеју да купе заробљене муслимане нити да завирују у куће муслимана; најзад, уколико би неки хришћанин или Јеврејин био злостављен од муслимана, овај ће за то платити прописану казну. Овај последњи пропис који је хришћанима обезбеђивао извесну правну заштиту, међутим, како истиче Андрић, није се ни примењивао, што је српски народ, уз све остале дискриминационе мере, стављало у изузетно тежак и неизвестан положај; уз редовне порезе и друге дажбине, он је подносио и све ванредне издатке у ратовима и покретима трупа. Под притиском ових околности, хришћани напуштају своје куће и земљиште у равници и дуж друмова и повлаче се у планине, пресељавајући се тако у више, недоступне крајеве, док су муслимани заузимали њихове дотадашње положаје. Порези што су их плаћали хришћани не само што су били сразмерно већи од оних које су плаћали муслимани, већ су утеривани на неправедан и недостојан начин. Друштвена неједнакост и морална запостављеност ишле су руку под руку са привредном потчињеношћу. Верска дискриминација изражавала се на разне начине: осим строгих одредаба о ношњи и фризури, бербери, на пример, нису смели да брију хришћане истим ножем којим су бријали муслимане; у купатилима су хришћани морали да имају посебно назначене прегаче и пешкире; при сусрету са муслиманом морали су да сјашу и да украј пута сачекају док овај не прође, и тек тада су смели поново да узјашу и да наставе пут (Андрић 1982: 75-79).

брачне ноћи српске младе са неким од турских старјешина, изолација, убијање вјере и наде српском становништву, забрана градње манастира и цркава и на крају – убијање виђенијих српских домаћина и још на стотине намета, глоба, тираније и моралних преседана којим су настојали да нас потчине, обезвриједе и држе у ропству и неписмености, а све то се догађало пред очима културне Европе!— Ћукић 2005: 611).

Сасвим логично, српска историографија, као, уосталом, и историографије других хришћанских народа који су провели одређене периоде под влашћу Отоманске империје, изразито је критички настројена према различитим покушајима *‘ретуширања’* историјског утицаја Турака на хришћене у оквиру Отоманског царства, који су приметни не само у радовима балканских и других муслиманских аутора, већ и у појединим западним *‘научним анализама’*, нарочито оним посебно прављеним за потребе правдања и потпоре западној политици према државама насталим на територији бивше Југославије од почетка деведесетих. Наиме, *‘покушаји да се историографија усмери у једном другом правцу, којим би се рехабилитовала епоха турске власти на Балкану, у којој би се ‘откриле’ и позитивне стране и ефекти на привредном или културном плану, представљају замагљивање суштине, са веома штетним последицама. Помоћу тако измењене и деформисане представе о владавини Турака ствара се основ за оспоравање ослободилачких мотива, напора и тековина српског народа у XIX и XX веку, посебно на територијама ван оне коју су европске силе на Берлинском конгресу 1878. године признале као територију државе српског народа—(Богдановић 2014).*

По мишљењу српских историчара, о положају српског, као, уосталом, и других хришћанских народа под Турцима најбоље говоре записи из тог времена, настали из пера људи који су читав свој век провели у границама Отоманског царства и, самим тим, били најбољи сведоци друштвених односа у том периоду. Према речима Богдановића, *‘записи XVI-XVII века расути по сачуваним рукописним књигама говоре непосредно о стању народа и цркве у то време, о невољама како их је видео и доживљавао појединац или једна друштвена средина. Књига Милорада Панића-Сурепа, ‘Кад су живи завидели мртвима’ (1963) свој наслов дугује управо једном таквом запису још из времена Маричке битке, 1371. Старац Исаија, Србин са Косова и светогорски монах и игуман, записује своје виђење те битке и њених непосредних последица. Превод чувенога византијског списа Дионисија Ареопагита он почиње ‘у добра времена—а завршава га ‘у најгоре од свих времена—када су се Турци просули и разлетели по целој српској земљи као птице по ваздуху, сејући на све стране смрт. ‘И остаде земља од свих добра лишена, од људи, и стоке, и других плодова. Јер не бејаше кнеза, ни војда, ни предводника у народу, ни избавитеља ни спаситеља (...) И заиста тада живи завидеше мртвима—Богдановић закључује да се кроз све записе овог доба провлачи трагично осећање историјске судбине, свест о времену као ‘последњем’, о ропству као тешком и неподношљивом терету. Податак*

о насиљу поробљивача смењује се са узвиком клетве и јада. Сваки је запис порука, а читава литература записа у том свом садржају скоро да добија својство једне илегалне политичке лектире. Једногласно понављање у овој књижевности оставља снажан, аутентичан утисак једне дуготрајне људске и народне драме (Богдановић 2014)

Историја и литература – Отоманска окупација у делима српских писаца

Отоманско освајање Босне и Херцеговине такође је отворило пут стварању историјских и литерарних дела која осликавају односе између турских освајача и локалне хришћанске популације. Временом су управо ова дела постала доминантна у званичном политичком и културном дискурсу на тему периода отоманске власти. Основни значај српске, и јужно-словенске литературе генерално, посвећене овом периоду, лежи у сликовитим и емотивним описима суморног живота хришћанског народа и трауме изазване турском инвазијом. Као што је већ истакнуто, за обичне хришћане живот у Отоманском царству био је обележен многобројним ограничењима и забранама, чији је циљ био понижавање немуслиманских народа и деградација њиховог друштвеног и економског положаја у односу на становништво муслиманске вероисповести. У суштини, „православни Срби живели су на рубовима и у дубокој сенци турског друштва (...) Они су у босанском пашалуку били раја која је трпљена због тога што се неко морао бавити земљорадњом и сточарством. Њен положај, узет у целини, био је сличан положају српске цркве, која је, јер се није могло друкчије, за невољу једва толерисана—(Самарџић 2000: 455).

Нарочито тежак и трауматичан обичај, овековечен у неким од најпознатијих литерарних дела посвећених овом периоду, био је отмица и поробљавање деце. Отмице дечака иначе су представљале институционализован обичај отоманских власти, познат као „данак у крви—Деца мушког пола из угледних хришћанских породица периодично су отимана од својих породица и насилно превођена у ислам. Неки од ових дечака обучавани су различитим административним пословима, док су други принуђавани да постану борци, такозвани јањичари, у отоманској војсци. Са друге стране, хришћанске девојчице често су отимане од својих породица како би постале робине конкубине у турским харемима. Као што је то био случај и са мушком децом, већина отетих девојчица била је принуђена да промени веру, односно пређе у ислам. Помињање ових обичаја може се наћи у великом броју научних и историјских радова на тему историје Отоманског царства, с обзиром на то да се радило о широко распрострањеним и, у случају данка у крви, институционализованим обичајима, коришћеним за одржавање кључних отоманских институција, као што је била војска. Сликовити прикази трагичних људских судбина у богатој српској литератури додали су, међутим, емоционалну тежину овим историјским радовима. Стога, као

што су отмице деце урезале осећај вечите патње у српску националну свест и створиле јака осећања анимозитета према турској доминацији, литерарни прикази ових догађаја овековечили су тему српских патњи и жртви, опстајући дуго након што су Турци напустили Босну и Херцеговину, и вршећи сталан утицај на односе између локалног муслиманског и српског становништва.

Вероватно најпознатија и најутицајнија личност међу ауторима који су писали о животу у Босни и Херцеговини под отоманском окупацијом, јесте добитник Нобелове награде за књижевност Иво Андрић, који је посветио свој целокупан рад сликовитим описима вечитог сукоба између цивилизација пораженог хришћанства и освајачког ислама у босанско-херцеговачком контексту. Андрићев богат литерарни опус фокусиран је на дубину трауме код хришћанског становништва, изазване турском окупацијом и колонизацијом, чија је суштина сажета у његовој приповеци „Травничка хроника—„Постоје два света, између којих нема и не може бити ни правог додира ни могућности споразума, два страшна света осуђена на вечити рат у хиљаду облика” (Андрић 1991: 75). Ова врста описа односа између босанско-херцеговачког друштва и Отоманског царства преовлађује у свим Андрићевим делима и, на неки начин, може се упоредити са популарном и помало контроверзном идејом „прастарих мржњи—коришћеном како би се објаснила срж југословенских грађанских ратова, која се, између осталог, може наћи и у неким популарним радовима на тему балканског региона, као што су, на пример, „Балкански духови—Роберта Каплана (Каплан 1994).

Овај тренд, међутим, „не представља новину у јужнословенској литератури, и Андрић има далеко најдубљи и најсуптилнији приступ теми турске колонизације. Почевши од популарних јуначких песама које су одиграле значајну културну улогу у српским устанцима против Турака у XIX веку, оживљавајући ‘Косовски мит’, преко канонских радова као што је хрватски ‘Смрт Смаил-аге Ченгића’, Ивана Мажуранића, и црногорски ‘Горски вијенац’, Петра Петровића Његоша, азијски освајачи и локално муслиманско становништво претворени су у заклете непријатеље хришћанства, словенства и Европе” (Лонгиновић 1997: 526-527).

Значај литературе посвећене животу хришћанског становништва под отоманском влашћу чак превазилази значај историјских уџбеника на исту тему у јавном дискурсу, што је, у великој мери, допринело стварању културног појма „другости” у црно-белим тоновима, генерализујући приказ турских освајача и локалног исламизованог становништва. Како је наведено, отомански обичаји као што су отмице и поробљавање мушке деце за војску и женске за турске хареме, тешки услови живота хришћана и насиље које је над њима вршено, „оживели су—у овим литерарним радовима, а, захваљујући њима, и у свести Срба и Српкиња који су се родили након што су Турци напустили Босну и Херцеговину. Трагичне судбине појединачних карактера, у књигама Иве Андрића и других писаца који су посве-

тили свој рад периоду Отоманског царства, тако су утицале на националну свест генерација Срба далеко више него класична историјска истраживања. Ове књиге овековечиле су тему српског страдања, додајући слојеве емоција на историјски приказ живота српског становништва на отоманским територијама.

Векови проведени под турском доминацијом обликовали су националну свест српског народа у складу са идејама ослобађања од туђинске власти и обнове средњовековне српске државе. Када су модерни концепти нација и национализма формулисани у XIX веку, Босна и Херцеговина још увек је била део Отоманског царства, тако да је српски национални идентитет у својој најранијој фази био под великим утицајем вишевековног сукоба између српске и отоманске културе и цивилизације. У српској националној идеологији Турци и Отоманско царство постали су главни експоненти „другости— и то су и остали до данашњих дана. На сличан начин, супарнички односи између локалних националних заједница, засновани на њиховим друштвеним и политичким улогама у време отоманског периода, наставили су се и у XX веку. Често замагљена граница између различитих историјских периода учинила је сећање на отоманску еру свеприсутним и позивање на његов систем друштвених односа честим, док су постојећи антагонизми између Срба, Муслимана и Хрвата у сваком периоду озбиљне политичке кризе ескалирали у отворене сукобе. Период Отоманске империје је, стога, поставио темеље савремених међунационалних односа унутар БиХ, који су касније надграђивани у другим историјских периодима само продубљујући већ постојећи јаз између различитих националних и верских заједница.

„Марш ка небу— Побуне против репресије и концепти хероизма, мучеништва и патње

Бурна историја српског народа на балканском раскршћу моћних царстава и великих цивилизација се, највећим делом, састојала од ратова, устанака и окупација, који су урезали специфичне емоције и сећања у националну свест људи. Периоди спорадичног или масовног насиља били су чести, њихове последице дубоке и крваве; одлуке о сопственој судбини ретко су се налазиле у рукама самог народа, а избори су били тешки и малобројни. Управо у овој атмосфери безнађе и очаја обликована је српска национална свест. Без обзира на све историјске специфичности и нијансе, једна чињеница остаје неоспорна – у својој дугој и бурној историји одлукама које су доносили у тешким и судбоносним моментима, а које су се углавном тикале ступања у ратове за ослобађање од страних окупација и ослобађање сопствене државе, Срби су показали да су „бројчано мали народ са менталитетом великог—(Никифоров 2005: 225-226). То да су ове одлуке, у готово свим случајевима, доводиле до катастрофалних последица по сам народ и његове територије, како у самим ратовима, тако и у мирно-

допским периодима који су услеђивали након њих, такође представља неоспорну историјску чињеницу која српску „историјску судбину—доводи у раван са неколицином посебно тешких и трагичних историја малих народа, којих нема много у бројној светској породици нација.

Великим делом из ових разлога, често освртање на патње и неправде, заједно са величањем чврсте решености за борбу упркос свим недаћама и спремности подношења незамисливих невоља за идеал слободе који је, реално, често био ван домаћаја, може се наћи у радовима већине српских историчара и других научника. Као што истиче Јован Рашковић, данас је „мало живих Срба, а мртвих премного. Мртви Срби, чија енергија није отишла у прах и пепео, јер је енергија вјечна, помажу данас живим Србима да васпоставе своје духовно, културно и национално биће—(Рашковић 1990: 209).

Веза између конфликта и националног идентитета је међузависна; што је већи улог који појединац има због своје етничке припадности, јасније и чвршће ће бити етничке границе, укључујући истицање порекла као критеријума припадности. Када је група константно суочена са противницима, непријатељствима и асимилационим претњама, граница постаје све чвршћа, а порекло добија пресудан значај. Другим речима *опозиција ојачава идентитет* (Вилијамс 2004: 28).

У свом уводу у дело Владимира Ћоровића, „Црна књига – Патње Срба у Босни и Херцеговини за време Првог светског рата—Војислав Максимовић даје своје виђење историјске виктимизације српског народа: „У дугој српској патничкој прошлости било је веома много периода који су могли да буду садржина ‘црних књига’, а мало их је ипак написано. Наша црна и несрећна времена давала су честе поводе и праве разлоге за настаanak таквих документарних списа који би требало да буду намијењени и свједочењу, и памћењу и незабораву. Многи страшни догађаји и дешавања протутњали су као праве олује и поводњи, али о њима није остало ни довољно писаних трагова, па ни јаког одјека у народном памћењу. Жива је остала само танка свијест да су се они десили, да су били од судбинског значаја, а често и права историјска прекретница нашег народа. Њихов ехо чуо се најчешће у нашој пјесми и у народним предањима—.

Историчар Радован Самарџић такође сматра да су патње и недаће постале историјско правило када је српска нација у питању, истичући да се окрућност и неправда, којима су Срби били изложени током отоманске владавине не могу упоредити са судбином других народа у Отоманској империји: „(...) Извесно је да нико колико Срби није поднео, или, тачније, све до краја подносио, турске прогоне, покоље недужних, истребљења (...) народних првака, депортовање, у ропским синџирима, становништва читавих крајева, принудно пресељење народа у друге делове царства ради колонизације пустих земаља или образовања новог крајишта, промене правног статуса једним законским указом за читаву област, рушење већег дела богомоља и бестидно скрнављење других, паљење и пустошење насеља, нај-

зад и стављање појединаца, како би их пред крај унизили, на разне муке, ударање на женски образ, врећање свештених лица, спрдње с верским законом и обредима, и др.” (Самарџић 2000в: 13).

Истицање концепата хероизма и отпора се, поред косовских наратива, у великом броју случајева везује за почетак српских побуна против Отоманског царства почевши од XVI века, нарочито код босанско-херцеговачких Срба. Већина српских историјских извора наглашава како је моћ православне цркве и епске традиције да одрже сећање на достигнућа и херојства из прошлости кроз векове отоманске власти, као и да мотивишу народ за борбу, постала нарочито опипљива када су Срби почели масовно да се буне против опадајуће Отоманске империје. Када је турска власт у XVI веку постала екстремно репресивна услед како унутрашњих, тако и спољашњих проблема, црква је активно подржала српску побуну против репресије. За казну, Порта је 1594. године наредила спаљивање моштију оснивача Српске православне цркве, Светог Саве. „Отоманско скрнављење тако значајног симбола изазвало је побуну Срба у Херцеговини 1597. године, која ће, затим, послужити као пример за низ устанака у Херцеговини и Босни у вековима након тога” (Батаковић 1996: 33). Према речима Душана Батаковића, „ове побуне нису успеле да сруше отоманску власт, али су зато постале део јаке традиције босанских и херцеговачких Срба пркошења тиранској власти и борбе за слободу, без обзира на цену. Већину српских борби у вековима који су уследили карактерисао је управо тај пркосан став без обзира на надмоћност непријатеља; стога, иако устанци у XVII и XVIII веку нису директно довели до ослобађања српских земаља, они су, на крају, у великој мери послужили циљу побуњеника тако што су ојачали одлучност њихових лидера, често великодостојника Српске православне цркве, да наставе борбу са још више жара—(1996: 33). Цена побуна је, међутим, била изузетно висока. Отоманска војска, фрустрирана због губитка моћи и контроле, често је усмеравала свој бес против ненаоружаних српских цивила. Већина најгорих покоља догодила се у периоду транзиције између отоманске и аустроугарске власти. Посматрајући последице једног од дивљачких напада муслиманских трупа крајем XIX века, сер Артур Еванс написао је у *Манчестер Гардијану* да је око 6,000 „стараца, жена и деце хладнокрвно убијено—око 30,000 протерано из својих спаљених села, док је око 250,000 људи пребегло на аустријску страну, преко реке Саве (Еванс 1878: 43-55).

Српски историчар Владимир Ћоровић сликовито описује период након спаљивања моштију Светог Саве као време када је „с крвљу ручак и с крвљу вечера” (Ћоровић 2014). Како наглашава Ћоровић, „хришћани су од срца желели да се ослободе турске власти. Економски притисак; социјална неједнакост; тешка атмосфера вечите крви; осећање правне незаштитености; а надасве, као праизвор општег зла, власт туђинца иноверца, „богомрског и тројицу хулног”, нагнали су свет да улази у све комбинације уперене против опстанка турске власти на Балкану. Нема покрета на хри-

шћанском западу против Турака који не би нашао одјека код хришћана Босне и Херцеговине. Чак православне владике, као много штовани Св. Василије Острошки, не устручавају се да уђу у везе и са римским папама, само да њиховом помоћи збаци турски јарам” (Ћоровић 2014).

Већина српских историчара истиче улогу коју су босанско-херцеговачки Срби имали у честим побунама против опадајућег Отоманског царства. Срби у Босни и Херцеговини значајно су помогли Први српски устанак под вођством Караџе и дуго очекивана прилика да се устане против непријатеља имала је невероватан утицај на народ. Алекса Буха наводи да „није незнатно учешће Срба из данашњих Босне и Херцеговине у Првом српском устанку, кад су потражени покушаји да се он заподјене на сопственим територијама, не без барем мале наде да ће се национално-ослободилачка борба пренијети и на њихову страну—(2005: 77). Буха наглашава да су од средине XIX века те српске тежње, из године у годину, готово једина права тема историје. „Историчари знају за 14 српских побуна и устанака у БиХ од 1805. до уједињења 1918., и рачуна се да је само у устанку 1875–1878., ово становништво било десетковано—(2005: 77).

Након Караџеових подвига у периоду од 1804–1806. године, очекивања Срба у Херцеговини и Босни била су изузетно велика. Расположење је било еуфорично и наизглед непрегледан низ добровољаца из Босне и Херцеговине, некад и читаве породице, приступао је одредима српске војске (Батаковић 1996: 42). Екстатична атмосфера интензивирала се сваком победом против Отоманског царства, коју су Срби доживљавали као један корак ближе остваривању свог коначног циља – ослобађања и уједињења својих земаља. Описујући расположење након српске победе на Мишару у западној Србији 1806. године, „након жестоких борби у којима је погинуо велики број босанских муслиманских бегова и заповедника—Душан Батаковић истиче да је „то био први велики војни успех подређеног српског народа, *раје*, против моћне отоманске војске. Срби су ову победу доживели као ослобађање од турске власти након четири века, а један православни свештеник својим речима изразио је наду и оптимизам читавог народа: Заједно са читавим православним народом стрпљиво сам трпео турску тиранију гајећи велике наде да ће нас Караџе коначно ослободити и ставити под своју заштиту” (1996: 42–43). На сличан начин, историчар Радован Самарџић описује напоре и успехе српске војске и народа: „У немирима који су усковиттали Србију пред Први српски устанак 1804, а поготово за време револуције, Срби су за главу надвисили Турке, иако су до тада били царева раја и, знало се из искуства, могли су завршити једино на коцу или у синџиру—(2000: 22).

Велики број српских историчара сматра да су се борбени дух босанско-херцеговачких Срба, као и њихова чврста решеност да се жртвују за слободу, показали као значајне карактеристике националне свести овог народа. Пишући о Србима који су живели у граничним регионима Отоманске империје, Душан Батаковић примећује да су у борби за опстанак они често

улазили у војну службу Хабсбуршке монархије, или приступали ирегуларним ускочким јединицама у служби Венецијанаца. У сваком случају, углавном су против својих непријатеља водили герилски рат тако да је неопходност борбе – често жестоке и са великим последицама – постала значајан део српске политичке традиције. Ова борба ојачала је одлучност Срба да очувају свој етнички и религијски идентитет који се налазио под сталном претњом римске католичке цркве у Аустрији и Републици Венецији са једне, и ислама у Отоманском царству са друге стране (Батаковић 1996: 38). На сличан начин, историчар Владимир Стојанчевић, пишући о Првом српском устанку против Турака, наводи да „морално-психолошко јединство Срба сељака које се ванредно одразило већ у првим данима устанка, готово да није познавало случајеве издвајања и дефетизма. Јасна социјално-ослободилачка идеја водила борбе против дахија давала је том јединству и основ за истицање политичког програма са захтевима и гаранцијама које би важиле за целу устаничку територију. Снажна историјска традиција, очувана народна свест и спонтана жеља за слободом, као и жив устанички и хајдучки дух у најширим слојевима српског народа...нису могли задуго остати пасивни пред окрутним поступцима дахијске власти и њиховог покушаја да потпуно загосподаре свим институцијама и манифестацијама народног живота” (2000: 87-88).

Понос и борбени дух који се, у већини дела савремене српске историографије, описују као инхерентне националне карактеристике српског народа, често се упоређују са феноменом конвертита који се описују као „пали, слаби—Срби који су „попустили под притиском—што представља директну последицу не само недостатка снаге, већ и недостатка свести о важности националног наслеђа. Према речима Радована Самарџића, „постојала је, битно, једна линија преко које се није смело прећи. Прилагођавајући се источном освајачу, српски народ је заједнички осећао да је доспео до краја оног пута иза кога се отвара бездан. Они који то нису могли, или хтели, да осете завршили су осипајући се у туђу веру и под другачије име. У све то Срби су ушли као народ одавно васпитан у светосавској побожности и моралу, али и у традицијама своје славне прошлости. После многих деценија борбе против Турака, пропадања у страдалним временима и чешће принудних пресељења него сеоба по сопственој одлуци, било је појава опште беде и задивљалости, али – знатно више – упорног враћања себи, својој вери и предањима. Дошавши до оне последње линије, у колективном свету идеја и у подсвести морао се јавити отпор...Улога српске цркве и православља била је у тим тренуцима спасоносна. Наслеђена духовност остала је у том народу и, уместо да замире, почела је обнављати своје снаге” (2000а: 122).

Владимир Стојанчевић такође тврди да су заједничке патње и страдања, потекли из тешког друштвеног положаја Срба под окупаторском управом, стварали исте идеале о ослобођењу и изградњи заједничког лепшег живота. Успомене на стару државу и њену културу – иако идеализова-

не и улепшане, чему је веома много допринела управо народна јуначка песма, давале су широким народним слојевима духовни подстрек који је православна црква својим предањима и писменошћу само подржавала и обнављала, посебно негујући традицију народних историјских предања. Свест о заједничким интересима у бољој будућности, изражена кроз напоре да се одстрани пореске и политичке институције туђинске инородне власти, јачала је мисао о народном јединству и укључивана је у одређене политичке представе чији је крајњи циљ био стварање националне државе јединственог српског народа (Стојанчевић 2000: 90).

Различити историјски извори показују да, иако је српска одлучност да се побуне против Отоманске империје била суштински мотивисана њиховом жељом да се ослободе туђе власти и успоставе своју државу, иза спремности за борбу против далеко надмоћнијег непријатеља лежао је велики очај изазван тешким положајем народа у оквиру Отоманског царства. У својој петицији предатој руској влади, од које су тражили помоћ у рату који је Србија водила против Турске, лидери побуњеника истицали су да је насиље почињено над Србима од стране Турака – отимање жена и деце који су затим претварани у робље, као и масовно убијање људи – довело до одлуке православних Срба и католичких Хрвата да се уједине са осталим Србима против Турака. Наглашавајући да покрет укључује велики број Срба из Србије, Босне, Херцеговине и Црне Горе, у петицији стоји да су се „сви Срби ујединили како би се супротставили непријатељу—(Батаковић 1996: 43). Колико су побуњеници заиста били очајни види се из молбе херцеговачких побуњеника црногорском владика да више не одлаже рат, с обзиром на то да је „боље истовремено да живимо и умremo у слободи него да и даље подносимо ову агонију—(Батаковић 1996: 44). Очај босанско-херцеговачких Срба може се видети и из великог броја сличних докумената из XIX века, у којима су они покушавали да обезбеде помоћ у својој борби за ослобађање. Прва петиција руском цару послата 28. јуна, на Видовдан, изражава наду да ће се руска војска, која се у том тренутку налазила на бугарском фронту, придружити Србима како би се „овај потчињени народ ослободио окова које носи 500 година—(Батаковић 1996: 60).

Велики број историјских извора из најранијег периода отоманске окупације у Босни и Херцеговини сведочи о тешком положају хришћана и њиховој мржњи према турским освајачима. Као што истиче Владимир Ћоровић, „код нашег света јавила се врло рано љута мржња на Турке—(Ћоровић 2014). Утицај отоманске власти на хришћански народ може се видети у записима у локалним црквама и манастирима. Милешевски ђак Владислав, који је 1508. године путовао у Сарајево и преписивао живот Св. Саве, наводи с очитим огорчењем како је тад владао „законопреступни и тројицу хулни и хришћанима досадителни злочестиви турски цар Бајазит”. У требињском манастиру налази се запис из 1509. године у коме стоји следеће: „Ради наших грехова постиже нас измаилска железна палица, која нештено поражава установе православне вере; и разрушише се свете цркве и изме-

нише предања светих ктитора, тако те се умалише и закон и књиге. И многи немучени ни од кога отступише од православља и присташе уз њихову веру, као што апостол пре рече, гледајући њихово множење и великославље”...1537. године забележио је један писар из Манастира Св. Тројице код Плевља, „како Турци насрђаху на хришћане „као лави свирепи”; и велика нам нужда од њих беше. Што имасмо имања, све нам узимаху, једни нам долазећи, а други отходећи, и све што смо стицали, све нам узимаху”. Један фрањевачки летописац забележио је 1524. године како „разорише Турци босанске манастире, Коњиц, височки, сутински, крешевски и фоинички (...) и кад разорише цркве поведоше министра и ш њим 12 фратарах” (Ђоровић 2014). Међутим, „те су све белешке из прве половине XVI века, кад је Турска још била у напону и дисциплинована. Тужбе из доцнијих векова, кад је зло узимало више маха и Турци постајали све гори, прелазе понекад у беспомоћне очајничке вапаје” (Ђоровић 2014).

„Ефекте—векова насиља, ратова и страних доминација сликовито дочаравају речи Владимира Гађиновића, главног идеолога револуционарне организације „Млада Босна—чији су чланови извршили атентат на аустријског престолонаследника Франца Фердинанда на Видовдан 1914. године. У тексту под називом „Млада Босна—објављеном 1911. године, Гађиновић наводи да је „Босна стара српска земља. Пет векова робовања оставило је дубок траг у њеној души, психологији, култури, заправо читавом њеном бићу (...) Током протеклих сто година, историја Босне није била ништа другог него крв, ватра и дим. Док је велики број наших људи у другим крајевима успео да стекне благодети културе и цивилизације, одбацујући већину варварских обичаја из свог периода робовања, ми смо онемогућени да се развијемо, оставши примитивни и сиромашни—(Батаковић 1996: 79-80).

Епилог – Геноцид над Србима у Првом и Другом светском рату

Стварање савременог националног идентитета Срба у БиХ праћено је периодом великих политичких криза, масовног насиља и, коначно, геноцидом над српским народом у оба светска рата. Први и Други светски рат донели су огромне патње и страдања српском народу од којих се он никада није до краја опоравио. У уводу свог дела „Црна Књига – Патње Срба Босне и Херцеговине за време светског рата 1914-1918 године—објављеног 1920. године, Владимир Ђоровић наглашава историјску важност жртве босанско-херцеговачких Срба: „Несравњива хисторијска времена, која смо проживљавали у ових апокалиптичких седам година и чији смо значај уочили већ сви стварањем наше велике уједињене отаџбине и свесним спремањем за нов одсек нашег националног живота, треба да буду осветљена са сваке стране. Поколење, коме је писано, да својим жртвама створи досад неоспорно најобимније и идејно најдубље успехе у повести српског племена, овакво какво је, и са својим митским прегарањем и са својим ситним страстима, велико поред свега, што се гледано из близа губи у про-

сечности, то покољење, силно по свом активном судеоништву на стварању Новог и Великог, није мање хисторијски важно и по свом пасивном мученичком делу и вреди да се посебно прикаже за времена, која ће, посматрајући отворено из даље перспективе, имати да се непосредно увере како је доиста читав наш народ, читав, први пут од како имамо своју хисторију, подједнако суделовао у изградњи идеје и дела дајући за њих животе и здраву снагу на бојним пољанама као и по препуњеним аустријским тамницама и логорима. Пасивне су жртве чак много болније. Утрошене без видне непосредне користи за покрет, оне су документи интензивности осећања и извесне националне мистике и у многим срединама тек нужни подстицаји за јаче зближавање и отпор, али увек праћене сазнањем, да би друкчије употребљене имале далеко знатнији успех. Мученици идеје морају да буду приказани и њихова имена забележена за посебне странице хисторије овог покрета, који ће, као и сви дотле, имати да утврди како се та појава стално понавља у нашој прошлости и добија готово облик једне националне перидике. Чак ни најпопуларнијем јунаку наше народне песме није било суђењно да измакне тамници и да не зазире од Ђеминих вешала. Крст је за нас био не само симбол хисторијске борбе према полумесецу, него и право обележје Голготе, на коме се неколико столећа распињала вера и свест једног народа. Овог задњег пута, изгледа, силније и свирепије него икад пре” (Максимовић 2014).

Вековна страдања српског народа достигла су кулминацију у првој половини XX века, када су Срби постали жртве бруталних геноцидних кампања аустроугарских фашистичких снага у Првом, и немачких и хрватско-муслиманских у Другом светском рату. Огромна трагедија српског народа у Првом светском рату праћена је низом догађаја сличних размера у периоду једва мало дужем од две деценије. Убилачки поход усташа у Другом светском рату одвео је у смрт више од милион мушкараца, жена и деце, који су изгубили животе на најмонструозније начине у усташким логорима смрти.

Да огромна трагедија буде још већа, а сећање на њу још теже и болније онима који су преживели покоље, побринуле су се комунистичке власти нове Југославије након завршетка Другог светског рата. Услед примене њихове политике „братства и јединства—више од четрдесет година било је готово немогуће комеморисати, или, чак, јавно говорити о овим злочинима; преко јама у које су током рата усташе бациле на хиљаде побијених српских цивила наливен је бетон, а споменици подигнути жртвама усташког терора остали су без имена и презимена оних на које су требали да подсети.

Испоставило се, међутим, потпуно очекивано, да је комунистичко уверење у моћ идеологије да потисне, или чак избрише, сећање на велику трагедију огромног броја српских породица и читавог народа било наивно и неутемељено на реалности. Сећања су живела у појединцима и у нацији, само чекајући тренутак да изађу на површину, што се и догодило након

слома комунистичке диктатуре. У касним осамдесетим годинама, у току и након коначног распада социјалистичке Југославије, почело се отворено расправљати о геноциду почињеном над Србима у Другом светском рату, као и о ранијим злочинима над српским народом, који су, такође, представљали непожељну и непопуларну тему у време СФРЈ.

Ако може да се у једној или две реченице опише судбина Срба, која их је, објективно, пратила већим делом историје, онда је то, вероватно, најбоље урадио епископ Јован, за време литије преношења моштију кнеза Лазара 1988. године, доводећи у везу митски појам „Небеске Србије—са суморном историјском реалношћу: „Од кнеза Лазара и Косова Срби првенствено стварају Небеску Србију, која је до данас сигурно нарасла у највећу небеску државу. Ако само узмемо невине жртве овог последњег рата, милионе и милионе Срба и Српкиња, деце, нејачи, побијених или мучених у најстрашнијим мукама или бацаних у јаме и пећине од усташких злочинаца, онда можемо појмити колико је данас српско царство на небесима” (Радичић 1995: ix).

Литература

- Андрић 1991: И. Андрић, *Проклета авлија*, Београд: Просвета.
- Андрић 1982: И. Андрић, Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине, *Свеске задужбине Иве Андрића Бр. 1*, Београд.
- Батаковић 1996: D. T. Batakovic, *The Serbs of Bosnia and Herzegovina - History and Politics*, Paris: Dialogue.
- Богдановић 2014: Д. Богдановић, *Књига о Косову*, Пројекат Растко – Грачаница, електронско издање, http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/. 20.06.2014.
- Боуман 2001: G. Bowman, The Violence on Identity, in: Ingo W. Shroder and Bettina E. Schmidt (eds.), *Anthropology of Violence and Conflict*, London: Routhledge.
- Буха 2005: А. Буха, Разлози стварања и постојања Републике Српске, у: *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
- Ђукић 2005: О. Ђукић, Морални аспекти Дејтонског мировног споразума, у: *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
- Еванс 1878: A. Evans, *Illyrian Letters*, London: Manchester Guardian.
- Каплан 1994: R. Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, New York: Vintage.
- Конертон 1989: P. Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лонгиновић 1997: T. Longinović, East Within the West: Bosnian Cultural Identity in the Works of Ivo Andrić, *Slavonic & East European Review*, Vol. 75, No.3.

- Максимовић 2014: В. Максимовић, Пред Црном књигом Владимира Ћоровића, у: Владимир Ћоровић, *Црна књига: Патње Срба Босне и Херцеговине за време светског рата 1914-1918. године*, Пројекат Растко – Историја, електронско издање, <http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/vcorovic-crna.html>. 15.06.2014.
- Никифоров 2005: К. Никифоров, Мјесто и улога Дејтонског споразума на постјугословенском простору, у: *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
- Радић 1995: Р. Радић, Црква и српско питање, *Огледи*, Република, 1-31.
- Рашковић 1990: Ј. Рашковић, *Луда замља*, Београд: Акваријус.
- Самарцић 2000: Р. Самарцић, Босна и Херцеговина у XVIII веку, у: *Историја српског народа IV-1*, Београд: СКЗ.
- Самарцић 2000а: Р. Самарцић, Срби у ратовима Турске до 1683, у: *Историја српског народа III-1*, Београд: СКЗ.
- Самарцић 2000б: Р. Самарцић, Српска православна црква у XVI и XVII веку, у: *Историја српског народа III-2*, Београд: СКЗ.
- Самарцић 2000в: Р. Самарцић, Турци у српској историји, у: *Историја српског народа III-1*, Београд: СКЗ.
- Смит 1997: A. D. Smith, The 'Golden Age' and National Renewal, in: Geoffrey Hosking and George Schopflin (eds.), *Myths and Nationhood*, London: Hurst & Company.
- Стојанчевић 2000: В. Стојанчевић, Идеје првог српског устанка, у: *Историја српског народа V-I*, Београд: СКЗ.
- Ћирковић 2014: С. Ћирковић, Успони и падови у средњем веку, Пројекат Растко – Историја, електронско издање, http://www.rastko.rs/isk/isk_02_c.html. 15.06.2014.
- Ћоровић 2014: В. Ћоровић, *Босна и Херцеговина*, Пројекат Растко – Бањалука, електронско издање, http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/bih/vcorovic-bih-index_1.html. 15.06.2014.
- Вилијамс 2004: R. M. Williams Jr., *The Wars Within: Peoples and States in Conflict*, New Delhi: Manas Publications.

ODABIR ODGOVARAJUĆEG UDŽBENIKA ENGLESKOG JEZIKA U ŠKOLAMA

Uvod

Istražiti vati problematiku udžbenika engleskog jezika, u osnovnim ili u srednjim školama, predstavlja ulazak u prostor koji nije ispunjen samo manipulisanjem jezičkim sadržajem u okviru pripremljenih tekstova, već i mnoštvom komplementarnih područja poput psihologije, socijalno-društvenih pitanja, kao i kulturnog okruženja same sredine u kojoj se određeni udžbenici koriste.

Postavljanje novih ciljeva u nastavi stranog jezika takođe je stvorilo drugačije razumijevanje jezičkog sistema. Shodno tome, sadržaj u okviru nastavnog plana je proširen tako da ne uključuje samo strukture, situacije, teme ili predmete razgovora već i šire pojmove i funkcije.

Baveći se ovim problemom (Dimitrijević 1997: 46) ističe da nastavnim planom određujemo predmete koji će se predavati u pojedinim razredima i sa koliko časova nedeljno, tj. daje se ukupni godišnji fond časova. Sa druge strane, navode se nastavni programi koji utvrđuju ciljeve nastave, njene sadržaje uzete u najširem smislu riječi, zatim unutrašnji raspored izabrane građe, daju različita uputstva za eventualne modifikacije programa. Samim tim Dimitrijević smatra da nastavni program mora jasno da odražava teorijske osnove na kojima počiva.

Kako bi bilo moguće izvršiti potpuniju analizu udžbenika, potrebno je istaći nekoliko pojedinosti vezanih za razvoj metoda i pristupa nastavi engleskog jezika u školama.

Postupno gledano kroz istoriju, učenje engleskog jezika na ovim prostorima prošlo je nekoliko karakterističnih pristupa, odnosno postupaka koji su se zadržali duže ili kraće vrijeme. Kontinuitet u razvoju metodoloških postupaka primjenjivanih u nastavi engleskog jezika kao stranog jezika, odražava je činjenica da je svaki novi element nadgrađivao stare temelje, odnosno opšte važeće pretpostavke.

Razvoj metoda

Različite metode u nastavi stranog jezika kao što su direktni metod, gramatičko-prevodni metod, audio-lingvalni metod i komunikativni pristup, nastale su kao različiti pogledi na:

a) prirodu jezika,

* cedo_nina@yahoo.com

- b) ulogu nastavnika, učenika i nastavnog materijala u nastavnom procesu,
- c) tehnike i postupke koji se provode u okviru nastave stranog jezika,
- d) ciljeve u nastavi stranog jezika,
- e) planove i programe nastave stranog jezika.

Richards i Rodgers (2001: 129) smatraju da se metod ili pristup odnosi na teoretski postavljen skup procedura tokom nastave koje definišu ili opisuju najbolji, najefikasniji način nastave stranog jezika. Iz toga proizlazi da će, ako se određene metode i pristupi tačno slijede, voditi efikasnijoj nastavi stranog jezika nego što je pruža ju alternativni načini nastave.

Pristup, prema tome, obuhvata teorije o prirodi jezika i učenju jezika koje u isto vrijeme služe kao izvor vještbi i principa u toku same nastave.

Metod, s druge strane, predstavlja određena uputstva ili sistem koji se temelji na određenoj teoriji jezika i nastave jezika. U okviru metoda nalazi se detaljan opis sadržaja, uloge nastavnika i učenika u nastavnom procesu, te nastavnih postupaka i tehnika. Dok pristupi dopuštaju određene varijacije u praksi, metode tačno opisuju šta i kako nastavnik treba da podučava.

U svom izlaganju Krashen (1991: 84) ističe na prvom mjestu podjelu na tradicionalne i netradicionalne pristupe u nastavi stranog jezika. U okviru tradicionalnog pristupa nastavi stranog jezika navešćemo *gramatičko-prevodni metod*. Ovdje je način učenja stranog jezika preuzet iz načina učenja starog grčkog i latinskog jezika. Zasniva se na minucioznoj (detaljnoj) analizi pisanog jezika, gdje pismena vještba, razumijevanje teksta i pisanje sastava na osnovu pročitanoog teksta igraju najvažniju ulogu u procesu nastave. Najveći nedostatak ovakvog pristupa je u tome što se mali značaj pridaje zadovoljavanju govornih vještina, kao i zadovoljavanju potreba i interesovanja samog učenika. Nedostaci postaju naročito vidljivi u XIX vijeku, jer se sve više putuje, miješaju se kulture i narodi. Samim tim pasivno znanje jezika postaje kočnica u procesu razmjene informacija te se automatski mijenjaju i stavovi o načinu učenja stranog jezika.

Direktna metoda je u literaturi poznata i kao reformrska metoda, prirodna metoda i antigramatička metoda. Svoju neposrednu primjenu nalazi u drugoj polovini XIX i prvoj polovini XX vijeka. Direktnom metodom započet je postupak promjene u pristupu učenju stranih jezika. Glavne odlike djelovanja direktne metode najbolje prikazuju sljedeće stavke:

1. uputstva su davana isključivo na ciljnom jeziku;
2. učenici su samo svakodnevni vokabular i rečenice;
3. vještine komunikacije su izgrađene postupno i pažljivo, organizovane oko procesa izmjene pitanja i odgovora na relaciji nastavnik – učenik, u malim intenzivnim grupama (razredima);
4. gramatika se učila induktivno;
5. novi elementi su uvođeni usmeno;
6. konkretan vokabular je učen putem demonstracije, putem slika, dok je vokabular vezan za apstraktne pojmove predstavljen putem asocijacija;
7. učenici su vještine govora slušanja;

8. naglašavan je pravilan izgovor i gramatika.

Smjernice ka ostvarenju cilja u ovom slučaju naći će se u osnovi tadašnjih shvatanja lingvisti, a upravo je to period razvoja instrumentalne fonetike i nauke o glasovima uopšte. Gramatika se ne objašnjava maternjim jezikom, ali ni nastavnim, jer učenik ne raspolaže tim znanjem jezika. Gramatička pravila u ovom slučaju se sistematizuju implicitno na osnovu rutine koju su učenici stekli u upotrebi jezika. Ona se sugerišu učeniku prikazivanjem upotrebljivanih rečenica u kojima je primjenjivano dato pravilo. Posmatranjem i upoređivanjem učenik treba sam da shvati određeni problem (induktivno-implicitni način).

Teorije usvajanja drugog jezika

U mnogo slučajeva teorije usvajanja drugog jezika (SLA) usko su povezane sa onima vezanim za usvajanje prvog ili maternjeg jezika. Iz tog razloga određene teorije daju primarnu ulogu učenikovim prirodnim karakteristikama, zatim ističu ulogu okruženja u formiranju načina učenja jezika ili integrišu učenikove karakteristike i faktore okoline u objašnjenju načina kako dolazi do procesa usvajanja stranog jezika. Zanimljiv je stav autora Lightbown i Spada (1997: 211) koji smatraju da svi učenici stranog jezika, bez obzira na dob, imaju po samoj definiciji već usvojen najmanje jedan jezik. To prethodno znanje, koje se manifestuje kroz znanje maternjeg jezika, može voditi učenika u pravcu donošenja pogrešnih zaključaka u odnosu na novi jezik koji se uči. Jedan od razloga donošenja pogrešnih odluka prilikom učenja stranog jezika leži u prenošenju pravila iz maternjeg jezika u strani jezik. Kao primarni cilj učenja engleskog jezika na nižem nivou, nameće se potreba da učenik što prije progovori na stranom jeziku, a ne da ulazi u dublje analize jezika koji se uči.

Kao jedan od zapaženijih pristupa nastavi engleskog jezika pojavljuje se bihevioristički pristup. Ovim pristupom zastupa se stajalište da svako učenje, bilo verbalno ili ne verbalno, prolazi kroz isti proces – proces formiranja navike. Učenici primaju lingvistički unos informacija od strane drugog govornika koji se nalazi u okruženju. Na taj način u istom trenutku primaju pozitivni poticaj za ispravno ponavljanje i imitaciju, a kao rezultat se formira navika. Prema bihevioristima, greške koje se prave prilikom učenja stranog jezika su pod uticajem navika koje su se stekle prilikom učenja maternjeg jezika. Budući da se razvoj jezika opisuje kao usvajanje navika, pretpostavlja se da osoba koja uči drugi jezik počinje sa navikama karakterističnim za prvi, odnosno, maternji jezik. Ova teorija učenja se često povezuje sa *hipotezom kontrastivne analize – contrastive analysis hypothesis (CAH)*. CAH pretpostavlja da će tamo gdje postoji sličnost između dva jezika, učenik lakše usvojiti ciljni jezik.

Tokom daljnjeg izučavanja usvajanja stranog jezika javljaju se određene sumnje da su greške koje se javljaju prilikom učenja stranog jezika posljedica ne samo navika, nego i sistematičnih pokušaja koje učenik pravi prilikom nastojanja da koristi novi jezik čije elemente je naučio tokom procesa nastave.

U svom istraživanju Krashen (1991: 23) razvija opštu teoriju usvajanja

stranog jezika kojom pokušava da spoji rezultate istraži vanja u različitim oblastima. Ovdje on postavlja nekoliko hipoteza kojima pokušava da objasni način usvajanja stranog jezika. Postavljene hipoteze su:

- hipoteza „nasuprot učenju— The acquisition-learning hypothesis;
- hipoteza „prirodnog redosljeda— The natural order hypothesis;
- hipoteza „unos informacije— The input hypothesis;
- hipoteza „afektivnog filtera— The affective filter hypothesis.

Krashen (1991) putem hipoteza ističe, da mi usvajamo jezik na samo jedan način – primajući razumljiv unos informacije (input), a to nije ništa drugo do razumijevanje poruka. Jezik se usvaja tako što primamo razumljiv input, koji je sam po sebi malo iznad trenutnog nivoa znanja učenika ($i + 1$). Ako je input razumljiv i ima ga u dovoljnoj količini, automatski je obezbijeđena i dovoljna „količina—gramatike. Iz ovoga zaključujemo da je razumljiv input potreban, ali ne i dovoljan sam za sebe kako bi se zaokruglio proces usvajanja jezika.

Savremene metode u nastavi stranih jezika polaze od pretpostavke da je jezik kompleksan sistem simbola koji je usko povezan sa društvenim i kulturnim okruženjem u kome se koristi. U tradicionalnoj nastavi stranih jezika uglavnom se insistiralo na predavanju izolovanih jezičkih pravila i struktura (bez ikakvog povezivanja sa društvenim pravilima upotrebe jezičkog sistema), dok se savremene metode usmjeravaju ka nastavi stranih jezika u kojoj bi jednako bili zastupljeni svi aspekti ciljnog jezika – (target language).

Ovaj osvrt na metode i pristupe u nastavi stranog jezika umnogome približava stavove koje bi nastavnici trebalo da usvoje kao smjernice tokom svog rada. To znači da se težiti predstavljanju lingvističkih struktura u društvenom kontekstu, a također i cilju koji se ogleda u osposobljavanju jedinice za spontano komuniciranje.

Odabrali odgovarajući udžbenik (Knežević 2007: 46), kojim će nastavnik uspjeti da odgovori na sve veće zahtjeve u nastavi engleskog jezika, predstavlja jedan od najbitnijih i najtežih koraka koje svaki nastavnik mora učiniti, želi li da svojim učenicima pruži što kvalitetnije usvajanje novih materija. Udžbenik je najbolje posmatrati kao jedan od izvora koji će nam pomoći u postizanju ciljeva koje smo unaprijed odredili. Važno je istaći da udžbenici ne bi trebalo da postanu niti da određuju ciljeve sami po sebi, jer naš primarni cilj je učenje jezika, a ne učenje udžbenika.

Udžbenik ima višestruku ulogu u učenju jezika te može služiti kao:

- izvor za prezentaciju materijala (govornog i pisanog materijala, kroz razne tekstove, prezentacije, vodiče, književna djela);
- izvor vježbi i tema za komunikaciju (razni projekti, materijali snimljeni na nosače zvuka i slike);
- vodič prilikom savladavanja gramatičkih kategorija, vokabulara, izgovora.

Činjenica je da učenici postaju sve sposobniji i kreativniji tokom procesa nastave stranog jezika, naročito zbog sve većeg uticaja televizije, video-igrice, pa stoga i očekuju visoke standarde produkcije i prezentacije. Takođe, učenici

očekuju da proces učenja, odnosno nastave bude što lakši i ugodniji, što dovodi do toga da će oni vrlo brzo izgubiti interes za dosadan i nezanimljiv udžbenik, bez obzira kako on metodički „dobro—bude sastavljen. Opšti (početni) utisak o udžbeniku može moći dobiti veoma brzo, ako samo „proćemo—kroz udžbenik te ostvarimo letimičan uvid u njegove mogućnosti, te širinu materije koju pokriva. To je ono što većina nastavnika i učini kad ima primjerak novog udžbenika pred sobom. Ovim dobijamo i prvi vizualni utisak, odnosno procjenu toga kako je udžbenik u cijelini „upakovan—, te kako su pojedine cjeline unutar njega poredane. Ovakav početni pristup procjeni udžbenika nazivamo impresionistički pristup (impressionistic overview).

Ali ovakav pristup procjeni udžbenika neće nam ukazati na slabosti unutar udžbenika. Takoće nam neće dati dovoljno pojedinosti koje bi nam mogle pomoći da utvrdimo da li sadrži aj udžbenika odgovara onim zahtjevima učenja/pre-davanja koja se postavljaju pred nas kao nastavnike. Da bi se ovo postiglo trebamo analizirati udžbenik u dubinu (in-depth evaluation).

Ovakav pristup će omogućiti da unutar udžbenika utvrdimo i naćemo sve ono što smo unaprijed zacrtali planom i programom rada za odrećni nivo znanja ućenika. Kombinacija ova dva pristupa procjene udžbenika treba da pruži osnovu za odabir odgovarajućeg udžbenika za naše ućenike.

Polazeći od osnova komunikativnog pristupa nastavi stranog jezika, udžbenik će kao nastavno sredstvo da inicira i omogućiti autentićnu komunikaciju na stranom jeziku tako što će svojom jezićkom graćomobuhvatiti:

- tekstove (text-based materials),
- zadatke (task-based materials),
- realije (realia).

U toku upotrebe udžbenika u nastavi engleskog jezika treba teći ti ka simuliranju govornih situacija u koje ćemo unositi elemente kreativnosti, jer samo tako dijalog postaje sredstvo ućenikovog korišćenja jezika, putem koga on moće da izrazi svoje mišljenje, dileme, sud ili osjećanja. Ciljevi udžbenika bi trebalo da budu što blići i ciljevima nastavnika, a zajedno da zadovoljavaju potrebe ućenika. Ovo partnerstvo je opravdano i efikasno samo ako je dobro definisano, utvrćeno i izbalansirano. Svi ovi elementi zajedno će pokrenuti interakciju između ućenika i nastavnika, i ućenika meću sobom putem grupnog rada, rada u parovima, kratkog dijaloškog komada (role play), diskusija, debata, kroz šale, igre, pjesme i tome slično. Ove aktivnosti će obezbijediti uspješan i zanimljiv put ka ostvarivanju ciljeva komunikativnog pristupa u nastavi engleskog jezika.

Većina srednjih škola u prvom i drugom razredu kreću u sistematizaciju prethodno usvojenog znanja. Budući da se na ovom nivou znanja jezika nastava moće provoditi eksplicitivnim pristupom, sam proces nastave je puno zahtjevniji. Same gramatićke strukture obraćuju se uvoćnjem metajezjićkih pojmova, ali se pri tome akcenat stavlja na kontekstualiziranu obradu gramatike. Na ovom uzrastu će se pojavljivati greške na komunikacijsko-stilskom nivou.

U trećem i četvrtom razredu srednje škole, eksplicitan pristup usvajanju gramatićkih kategorija je jedino moguć, a samim tim i jedino opravdan. Na

ovom nivou usvajanja stranog jezika vrši se konačno sintetiziranje usvojenog gradiva, dok se pažnja usmjerava ka određenim jezičkim oblicima, njihovim značenjima i upotrebnoj vrijednosti. Tokom nastavnog procesa velika pažnja se posvećuje uvježbavanju diskursnih tehnika, slobodnom usmenom i pismenom izražavanju. Planski se radi na uvježbavanju jezičkih (diskurs) tehnika, odnosno planski se radi na uvježbavanju i razvijanju jezičkih kompetencija.

Savjet za kulturnu saradnju Evropskog savjeta za obrazovanje 1969. godine donosi rezoluciju „Program za intenzivno učenje jezika u Evropi—kojom je pokrenuto ispitivanje i traganje za novim putevima i načinima učenja stranog jezika. Iz te rezolucije izrasta 1977. godine organizovani projekat Evropskog savjeta, koji je poznat pod brojem 4 (1977–1981), a imao je zadatak:

- da se princip učenja jezika u svrhu komunikacije razvije u više pravaca i primijeni na različitoj publici, a prije svega školskoj;
- da se za nov, funkcionalni ili komunikativni pristup učenju jezika razradi nova metodologija, novi pedagoški materijali, multi-medijalni sistemi, testovi vrednovanja znanja.

Zaključak

Zaključićemo da predavači engleskog jezika treba svojim učenicima da prenesu informacije o gramatičkim (strukturnalnim i leksičko-semantičkim) značajima koja učenici moraju posjedovati, kako bi bili u stanju da komuniciraju na stranom jeziku. Pored toga, nastavnici moraju da ponude i dovoljno širok izbor različitih govornih situacija koje će učenicima pomoći da usavršavaju svoje komunikativne sposobnosti. U tom zahtjevnom procesu, procesu osposobljavanja učenika da razumljivo komuniciraju na stranom jeziku, pravilan izbor udžbenika umnogome će uticati na postizanje navedenih ciljeva. Danas postoji široki izbor udžbenika engleskog jezika, a prevladavaju udžbenici stranih izdavača. Upravo iz tog razloga veoma je važno da nastavnici svojim stručnim i pravovremenim izborom udžbenika utiču na proces usvajanja engleskog jezika. Izbor neodgovarajućeg udžbenika zasigurno će i proces usvajanja jezika učiniti mnogo sporijim i nemotivirajućim, kako za učenike tako i za nastavnike. Nemotivisan učenik je ono šta kao nastavnici najmanje želimo u svojim odjeljenjima. Takvom učeniku je dosadno, ne pokazuje odgovarajući napredak u toku nastave, a takvi negativni povratni rezultati nastavnicima djeluju obeshrabrujuće. Stoga odabir pogodnog udžbenika nije jednokratna aktivnost koju obavljamo jednom u nekoliko godina. Ako želimo da čas stranog jezika bude efikasan, prepun dinamike, zanimljivih motivirajućih govornih situacija, bez situacija ispunjenih stresom ili dosadom, odabir udžbenika moramo vršiti konstantno i to ne samo na početku, već tokom cijele školske godine. Pravovremeno planiranje procesa nastave, a samim tim i udžbenika, učiniće nastavu efikasnom, kvalitetnom i usmjerenom ka ispunjenju glavnog cilja nastave stranog jezika, a to je *razumljiva i kvalitetna komunikacija na stranom jeziku*.

Literatura

- Dimitrijević 1997: N. Dimitrijević, *Glossa* III, Beograd.
- Knežević 2007: Ć. Knežević, *Udžbenici engleskog jezika u srednjim školama na srpskom govornom području*, (magistarski rad) Banja Luka.
- Krashen 1991: S. D. Krashen, *Bilingual education and second language acquisition theory*, A theoretical framework II, University of Southern California.
- Lightbown, Spada 1997: P. M. Lightbown and N. Spada, *How Languages are Learned*, Oxford: University Press.
- Leow 1995: R. P. Leow, *Modality and intake in second language acquisition*, Studies in SLA 17: 79–90.
- Larsen-Freeman 2000: D. Larsen-Freeman, *Techniques and Principles in Language Teaching*, Oxford: University Press.
- Antolić 1999: B. A. Antolić, *Čitanje u programu ranog učenja stranih jezika*, Strani jezik u osnovnoj školi, Zagreb: Naprijed.

АУТОМАТИЗАМ, БИОМОРФИЗАМ И МИТСКО У АПСТРАКТНОМ ЕКСПРЕСИОНИЗМУ

Апстрактни експресионизам (енформел)

Назив апстрактни експресионизам први пут је употребијен 1919. године за слике Кандинског, али се термин „апстрактни експресионизам—у свом пуном значењу везује за тло Америке и неколицину младих америчких сликар.

Енформел или апстрактни експресионизам није сликарски правац у ужем смислу ријечи, већ широки покрет који обухвата различиту стваралачку праксу: од сликарства акције у САД (J. Pollock, A. Gorky, De Kooning, M. Todey, M. Rothko), преко лирске апстракције у Француској (Wols, Mathieu), до сликарства материје (A. Burri, A. Tapies, A. Saura) (Трифуновић 1982). За енформел се може рећи да је продукт кризе умјетности као облика сазнања и њених функција – друштвене, естетичке и етичке.

Када се говори о кризи умјетности, потребно је нагласити друштвени карактер умјетничког стваралаштва у периоду до четрдесетих година прошлог вијека зато што апстрактни експресионизам суштински негира друштвени аспект умјетности и представља реакцију на свијет и друштво прве половине двадесетог вијека.

Умјетност енформела је активност без одређеног интереса, која не признаје лажни морал, по коме су новац, богатство и моћ врхунске друштвене вриједности. Ову умјетност прати и замисао да слика треба бити не само апстрактна већ енформел – без форме, односно без круте геометријске конструкције. Основни мотив је поновно ослобађање од правила, од формализма, али и бијег од терета традиције. Умјетници су одбацили сваку илузију да умјетност може поправити и измијенити свијет. Умјетност као форма и средство комуникације, као медиј кроз који духовни садржаји утичу на свијет и друштво мијењајући га, губи своју вјеродостојност и функцију у времену које потресају ратови, масовна убиства и геноциди кроз које се људско биће суочава са могућношћу тоталног уништења своје врсте. „Сумња у рационалну организацију друштва и у рационалне врлине заострила је проблем људске егзистенције, као што је концепција уређеног и добро организованог, хармоничног свијета који треба да буде 'заснован на филозофском разуму' изгубила готово сваку вриједност. Та веза са друштвом пуцала је из године у годину, све док се није потпуно распала— (Трифуновић 1982: 98–99). Осјећај рањивости појачан је сазнањем да се

* marko.popadic87@yahoo.com

конкретним дјеловањем не може утицати на свијет којим је завладала мрачна страна људскости – ирационалност као негација рационалне организације друштва, људске егзистенције у оном виду у којем се идеја о њој развијала још од ренесансе и у којој је човјек, бирајући између животињског и божанског изабрао Бога, изједначио се са њим и превазишао га. Човјек–умјетник прогнан је из раја свог складно уређеног универзума, одузета му је моћ свјесног избора као моралног чина и тада се суочио са свијетом који не може да мијења и утиче на њега, чиме је његова улога мага, који чином креативне воље мијења свијет око себе, доведена до апсурда. Прихвативши овакву врсту изолације, човјек – Бог – умјетник суочава се са самим собом, веза умјетник – реалност претвара се у однос умјетник – његова унутршња реалност. Умјетничко дјело на овај начин губи везу са реалним свијетом, потребу за формом као комуникативним медијем и своди се на чин креативне воље оправдавајући тезу да је модерна умјетност „ништа друго до израз стремљења времена у којем живимо—(Johnson, Publishers 1982). За ове умјетнике реалност је апсолутно некомуникативна, она је то што не личини ни на шта, што ништа не изражава. У тој стварности умјетност нема више шта да тражи, зато што постоји паралелно и независно од ње. Гашењем потребе умјетника за реалношћу, угасила се и потреба за формом.

Енформел одбацује форму у корист материје, себе своди на чисти чин, на оно што умјетник ради онако како ради, на голу егзистенцију акције. Циљ умјетника је да створи евокативну а не репродуктивну слику, да „уђе у платно—и постигне јединство између свог душевног стања и физичког покрета, било методом дрипинга, било калиграфијом или ређањем различитих структура материје (Трифуновић 1982: 100).

У идејном смислу, за умјетнике апстрактног експресионизма, умјетност је авантура у непознати свијет, који могу истраживати само они који су спремни да преузму ризик. Тај свијет имагинације је безбрижан и жестоко супротстављен здравом разуму. Функција умјетника је да натјера гледаоца да свијет види на његов начин а не на свој. Суштина овог сликарства је у једноставном изражавању комплексне мисли. Умјетници трагају за великим облицима, зато што они имају снагу недвосмислености, они су уједно одређени за равне слике зато што оне уништавају илузију и разоткривају истину. Тема је пресудна у стваралаштву и то само она која је трагична и безвремена, због тога умјетници енформела испољавају духовно сродство са примитивном и архајском умјетношћу (Johnson 1982).

Апстрактни експресионизам у својој суштини значи негацију традиција модерне европске умјетности, била то традиција кубизма, надреализма или неопластицизма. Умјетници одбацују везе са традицијом, афирмишући потребу за проживљеним, личним искуством далеких од традиција апстракције или кубизма, искуством које је тренутачно, интензивно и директно, обојено суптилношћу и ритмом властитог бића. Њихово сликарство је пут у непознато, као велика авантура која их води у експерименте

са неодређеним, несталним, динамичним и незавршеним формама, експресивним медијима који сугеришу креативни чин, присуство и темперамент самог умјетника. Слика настаје брзо и завршава се пражњењем гестуалне акције, она је психичко растерећење и непосредно, директно остварење личности на платну. Умјетници не желе да промијене свијет, већ на својим платнима стварају свој свијет. Ослобађање од предмета значило је ослобађање од природе, друштва и постојеће умјетности. Апстрактни експресионисти били су дубоко прожети сазнањем да не могу прихватити и развити постојеће традиције па су се ослонили на властита промјењива искуства и идеју о слободи индивидуалног просуђивања. За разлику од европских умјетника који су увијек налазили основу у свијету природе, амерички умјетници стварају истински апстрактан свијет, о коме се не може расправљати само ријечима метафизике. Ови умјетници живе у свијету чисте идеје. Као што европски сликар превазилази објекат да би изградио духовни свијет, тако и амерички сликар превазилази свој апстрактни свијет да би га учинио реалним. Они полазе од хаоса чисте фантазије и осјећања, и из тог хаоса емоција стварају слике које неопипљиво претварају у реалност (Johnson 1982). Међутим, колико год се умјетници апстрактног експресионизма одрицали традиција европске модерне, несумњиво је да су неке од тих традиција извршиле битан утицај на настанак и развој овог правца.

Аутоматизам, биоморфизам и митско

Аутоматизам у чину сликања, сам гест и акција који су се у сликарству апстрактног експресионизма остваривали заиста су изнијели у први план нов и ликовним умјетностима мало познати феномен и медијум: сликарево тијело. У енформелу велика пажња посвећена је раду тијела, физичком рукопису који се остваривао на различите начине: максималним ангажовањем моторичких функција током сликања, директном употребом сопственог и коришћењем туђега тијела, игром, скакањем, падом, летом. Помоћу физичке спонтаности требало је открити виталне изворе бића, његове инстинкте. Ове одренице давале су смисао умјетности као неукротивој жељи (Трифунровић 1982). Аутоматизам као умјетнички процес, техника и вјеровање директно је повезан са идејом несвјесног. Однос биоморфног као везе са свијетом природе и аутоматизма као физичког чина који симболизује тијело, безвремено и без традиције, паралелан је односу који чини основу енформела – односу двију материја, физичке и биолошке које надилази трећа – душа.

Нова методологија у сликарству енформела поставила је у први план феноменологију акта сликања која садржи три основна елемента: брзину у стварању, одсуство претходног размишљања и нужност подсвјесног стања концентрације. Ове карактеристике упућују на методе надреализма, са једне стране, а са друге на филозофију зена која је извршила значајан утицај на западну умјетност. У енформел сликама постоји једно освјетље-

ње без икакве материјалне функције, психолошког типа, што значи свијетло стање као несвјесни циљ онога који слику ствара (Трифунуовић 1982: 104). Ово освјетљење се повезује са филозофијом зена. Просвјетљење, у зену названо сатори, представља крајни циљ ове филозофије. У својој суштини зен је умјетност проницања у природу властитог бића, он показује пут из ропства у слободу. Умјетници енформела нису тежили достизању саторија или просвјетљења, али структура и методологија свакако јесу слични филозофији зена. Умјетник енформела до краја продира кроз облик, знакове и материју, како би прошао пут од ропства до слободе и другим очима сагледао нову стварност. Као што зен тежи сазнању човјекове природе, тако енформел тежи продирању у саму суштину форме, како би сазнао материју у цјелокупној њеној реалности.

Биоморфизам у умјетности апстрактног експресионизма, могло би се рећи директно произлази из надреализма. Међутим, најважнији сликари биоморфног били су само сродни надреализму, као што је то случај са Миром, Кандинским или Арпом чији су биоморфи извршили директан утицај на апстрактне експресионисте. Откривајући аналогije људских облика и других организама, умјетници производе неправилне и спљоштене форме у којима је природа приказивана као један органски облик или група таквих облика. Они су груписани у замршене форме које су симболизовале тотемску сродност са формама природе. У апстрактном експресионизму биоморфизам је аналоган магичној активности самог умјетника чији покрети резултирају ознакама – сликама који су предмети аутоанализе. Биоморфна умјетност зависи како од приказивања форми, тако и од самог чина стварања дјела. Покрети умјетника су ти који стварају слику и они заувјек задржавају свој идентитет на самој слици. Једна од карактеристика биоморфног је графичка припрема којом умјетник сугерише форму и која га повезује са формалним и репрезентативним свијетом – свијетом природе који има функцију „превођења апстрактног свијета да би га учинили реалним—”. Биоморфизам је блиско везан са аутоматизмом – надреалистичком техником која је представљала средство директног приступа несвјесном.

Идеја несвјесног је уско везана са идејом мита. Привлачност мита лежи у чињеници да је он давао контролисане механизме којима су се могли ријешити проблеми презентације духовног садржаја. У процесу образовања усвојени митови давали су свеобухватне обрасце који нас повезују са цјелокупном историјом свијета. На овај начин митологија је цијели свијет претворила у један личан и органски призор. Ослањање на митолошко, на вјечне и фантастичне обрасце, умјетницима је омогућило да реалности свога бића представе свијету. Митолошко у умјетности, на овај начин постаје средство трагања за истинском човјечношћу, док је безвременост и архаичност мита постала еквивалент психолошке дубине. Митологија је понудила сугестивне, али прецизно преводиве симболе, одговарајућу атмосфери и контексту времена када су апстрактни умјетници одбацили постојеће геометријске стилове. Полок, Ротко, Готлиб (Pollock, Rothko, Gottlieb) кори-

стили су се митолошким на тај начин што су својим дјелима давали митолошке називе. Слике ових умјетника одају утисак природног и личног обиља, нијансирани и субјективни призори резултирали су богатством значења утканим у сам креативни чин. Избору митолошког као теме, почетком четрдесетих година приближила се већина апстрактних експресиониста. Називи дјела као што су „Кестењаста је пијетлова кријеста—Аршиле Горкија (Arshile Gorkyia), „Сцена крштења—Ротка (M. Rothko) потврђују тежње ових умјетника ка митском, али њихов став према миту и коришћењу мита као експресивног медија се битно разликује од оног који су имали представници ранијих периода. У умјетности апстрактног експресионизма мит је, стављањем ван свог првобитног контекста, добио ново значење. Митска тематика је заједно са биоморфним формама ријешила проблеме задржавања плошности – дводимензионалности слике без ослањања на постојеће форме апстрактне умјетности.

Марк Ротко, *Без наслова*, 1957, 143 x 138 cm

Апстрактни експресионисти митско и архаично у свом сликарству интерпретирају као симболе несвјесног који кроз њихово властито искуство побуеују изворе заједничке свим људима и постају комуникативни кроз умјетнички чин који је и сам симболичка активност.

Аутоматизам као средство остваривања садржаја, биоморфизам као средство сажетог приказивања природног свијета, митско – архаично – симбол као средство трагања за заједничком људскошћу постају један нови рјечник, технички и идејни, којим се реализује приказивање властите реалности и трансцендетирања апстрактног у реално.

Сликари апстрактног експресионизма који су дали значајан печат у сликарству акције и сликарству материје

Сликарство акције обухвата оне умјетнике који су на разне начине преокупирани гестом и акцијом кичице, фактуром боје. Од умјетника акционог сликарства могу се издвојити Џексон Полок и Виљем де Кунинг (Jackson Pollock и Willema de Kooning).

Сликаре материје карактерише употреба несликарских материјала у градњи ликовних композиција. Постављањем умјетности на прејезички, претехнички ниво, умјетникова активност се своди на гест, а дјело на неопубликовано, али ипак живу и означавајућу материју. Умјетност више није у вези са друштвом, она је враћање уназад са предмета на живот у чистом стању, а будући да је чист живот у цјелини збрка свега што постоји, кроз материју умјетник остварује своје право да буде човјек (Арган 2005). У оквиру енформела могућности материје су неограничене, умјетник помоћу ње успоставља однос континуитета живота. Истина је да материја нема, нити може достићи одређено значење, не може да се претвори у предмет, али управо зато што јесте и остаје недокучива, умјетник се кроз њу поистовјећује са сопственом отуђеношћу коју му намеће друштво. Најзначајнији представници сликарства материје су: Дубуфет, Футриер, Бури, Тапис (Jean Dubuffet, Jean Fautrier, Alberto Burri, Antonio Tapis).

Џексон Полок (Jackson Pollock, 1912–1956) умјетник је који се не служи сликарством да би изнио замисли и оцјене, он искаљује бијес на испланирано друштво бавећи се сликарством које није планирано нити осигурано од ризика. Његов бијес је професионалан и технички, а тек затим космички и егзистенцијалан. То је покретач који га обузима у његовом сликарском атељеу и наводи на коришћење средстава његовог заната, платна и боје, супротно свим правилима. Он користи индустријске боје, емајле и металне лакове које модерна техника сулудо користи за премазивање аутомобила и посуђа. Полок им одузима практичну вриједност и употребљава их као живе и независне материје од којих свака постоји на себи својствен начин: тече у малим поточима, згушњава се у грудве – мрље, прска и разлива (Арган 2005).

У првом периоду велики утицај на његово сликарство имају надреализам и кубизам, посебно на њега дјелује Пикасова слика „Герника—Прекор Горког, Полок схвата дубоки смисао надреализма: нову вриједност коју знак добија, не као израз, већ као испољавање умјетниковог унутрашњег. Читајући Карла Густава Јунга и размишљајући о његовом учењу о симболима, прихвата да је несвјесно сфера умјетности: да се управо у несвјесном налазе огромне залихе животне енергије и да њих може да црпи једино умјетност. Несвјесно се не налази у сфери загубљених сјећања, већ кључа дубоко у човјековом бићу и наводи га на акцију (исто).

У периоду од 1946. до 1956. године Полок слика у трансу, изазва-

ним константним пијанством и стваралачком грозницом. Слика свим што му је при руци: сувим кистовима отврдлим попут штапа, шприцама за колаче напуњеним бојом, капањем и прскањем боје по платну, користећи шљунак са плаже, шкољке, ексере, опушке, дугмад... Слика обилазећи платно са свих страна, радећи ритмичним, балетским покретима који су у неком посебном, контролисаном смислу слободни – нешто што никада не схватају они који држе да свако може створити апстрактна експресионистичка дјела. Његова техника капања и прскања боје на платно распрострањено на земљи (dripping), оставља мјесто за случајно јер без случаја нема егзистенције. Случај је слобода у односу на закон логике, али је такође и нужан услов да бисмо се у сваком тренутку живота суочили са непредвидивим ситуацијама. Својим начином сликања он истиче нешто што се зове „животом слике—истиче сам чин стварања, сликајући на начин који је назван акционим сликарством. У његовим сликама случајност је минимална: сликар бира боје, дозира их, својим гестом одређује врсту мрље пуштајући да боја капље одозго. Он не планира слику, али предвиђа један начин понашања: зна да неће стати испред платна, да ће кружити око њега, да ће га згазити, јер увијек хоће да буде унутар слике коју ствара. Визуелне ситуације, које ће морати да рјешава, биће увијек нове и непредвиђене: све је у томе да се држи ритам, довољан је један погрешан корак, па да се поремети физичка веза умјетника и његовог сликарства (исто).

Џексон Полок, *Један* (#31, 1950), 1950, 269 x 532 cm

Поред свог истинског квалитета, Полокове слике су и неким другим елементима допринијеле промјени тока модерног сликарства. Постојала је идеја свеобухватности слике, слике без почетка и краја која не оставља празан простор, шири се до самих граница платна па и преко њих. То је упућивало на коначан раскид са ренесансном традицијом слике одвојене од посматрача. Слике великих димензија сада потпуно апсорбују посматрача, наглашеним кретањем стварајући осјећај пулсирања, таласања. Боја ви-

ше није пасивна супстанца коју сликар додирима киста преноси на платно, већ складиште заробљених сила које треба да се ослободе. Полок не препушта случају чин ослобађања те силе садржане у боји, већ му даје енергију, кроти га у крајњем лудилу психофизичке акције. Он се поставља као медиј између сила природе, између космоса трансценденталног ја и слике.

Де Кунинг, *Жена VI*, 1953, 1,74 x 1,49 m

Виљем де Кунинг (Willem de Kooning, 1904–1997) је био сликар акције, а његов ликовни израз карактерише сликарство четкицом са акцентом на гести и фактури боје. Први његови апстрактни радови карактерисали су се криволинијским формама наговијештени органским и биоморфним облицима. У касније радове унесене су рецкаве, ломне линије које су појачавале енергију платна. Он на мајсторски начин, игром експресивне гесте, снажне ломне линије, широких намаза боје и уз помоћ густе фактуре боје успијева да направи једну импресивну умјетничку цјелину. Теме његових мотива су реалне, као нпр. жене, лежеће фигуре. Својим сликарским приступом он се удаљава од саме теме и налази се на рубу апстракције, али се тематика може прочитати и визуелно осмотрити. Крајем педесетих година Де Кунинг се враћа апстракцији која поприма изванредно динамичну снагу, не губећи ништа од експресивне силине кичице. Те апстракције тежиле су ширим гестовима и архитектуралној структури (Арнасон 1975).

Жен Футриер (Jean Fautrier, 1898–1964) је један од старијих умјетника који су се јавили после Другог свјетског рата. Његов најпознатији циклус који обухвата тридесет слика носи назив „Таоци—настао је за вријеме Другог свјетског рата. Овај циклус настао је под притиском ратног времена. На сликама овог циклуса представљене су набацане масе боје,

централизоване на неутралној основи, које подсећају на распале људске главе сервиране на послужавницима (исто). За Фаутриера, који се сматра сликарем кризе, материја је чиста егзистенцијална стварност. Она је, према томе, изузетно осјетљива, као живо месо, кадра да ухвати и задржи најслабије чулне утиске, импресије које брзо измичу у најдубље дрхтаје бића. Футриер материју наноси директно на подлогу, у дебелим слојевима који избијају из дубине његовог бића. „Рукује са њом благо као да је милује, или бијесно и грубо, мијешајући је час загаситим, час јарким бојама, у њу преноси кретање сопствене егзистенције, наизменичан и безбрижан ритам из жеље у жалост, из наде у очајање. У њу, према томе, утискује простор и вријеме, али они су као заустављени, заробљени у њеним густим слојевима—(Арган 2005: 229). Материја је фрагмент реалности, али управо зато она једним дијелом испољава наш трагичан живот, драму нашег бића у свијету и нас који смо ипак отуђени од свијета.

Жен Дубуфет (Jean Dubuffet, 1901–1985) је умјетник који ради у истом периоду као и Футриер. Његова ликовна истраживања обједињују материју и језик. За њега језик није нешто духовно и рационално. Језик је такође материја и као такав он је пластичан, исправан и изазован, може да се мијења и искривљује. Дубуфетово истраживање је сасвим језичко, међутим његов циљ је да уништи мит о отпорности, духовности и непатворености језика. Сликаство не представља, не изражава и не саопштава, оно је живот на изворном нивоу, његова феноменологија је хаотична и неодређена, али веома разноврсна и жива (Арган 2005: 196). Дубуфетова карактеристична техника заснива се на дебелој подлози прављеној од пијеска, земље, фиксатива и других тајанствених елемената у које је додавана боја. Фигуре су урезиване у ту подлогу; цијела слика је гребана, парана, свакојачко обрађивана да би подлози дала снажну, опипљиву реалност. Из подлоге се помаљају чудовишне фигуре које сједињују својства лудила са снагом слика праисторијске плодности (Арнасон 1975). Чест извор за његове слике били су спонтани и наивни цртежи душевних болесника и трагови дјечјих цртежа по плочницима и зидовима. Ови радови су побуђивали посматрача на читање и конструисање различитих слика. Дубуфет је тврдио да овакве слике живе у сваком човјеку, али ријетко прекораче праг свијести. Он је ове слике назвао „арт бург—сирова умјетност која оживљава заборављене ствари крај којих сваки дан пролазимо, а да их не примјећујемо.

„У Дубуфетовом виђењу пуном скепсе, толико слављена европска култура у ствари је само један феномен у безграничној феноменологији културне антропологије—(Арган 2005: 196).

Алберто Бури (Alberto Burri, 1915–1995), по занимању је био лекар, а почео је да слика као ратни заробљеник у САД. Вјероватно због недостатка одговарајућег материјала, користио је старе џакове грубо спојене шивењем и тешко препрскане бојом. Резултати су често подсећали на крваве завоје, поцијепане и задране – пустошне коменатре о смрти и ратном разарању (Арнасон 1975: 555). Поред старих врећа Бури користи крпе, отпатке,

нагорјели папир, дрво и плех. На први поглед веома грубо, а у ствари веома пажљиво, шије, саставља и лијепи своја платна. У подеротинама и оштећењима материје може да се разазна иконографија патње, а изван ње, формално и структурално начело (свијест) које оштећена и поцијепана материја (месо) не може да укине (Арган 2005: 196). Бури увијек ради са отпадним материјалима који имају неку прошлост, историју: ми ништа о томе не знамо и не занима нас, па ипак та проживљена прошлост их је похабала и истањила, на неким мјестима мање, а на неким више. Новина његовог сликарства је да је материја, цак као материја или дрво или нагорјели папир, дата у изворном облику и остаје таква. Буријеве материје и знакови алудирају на патње, повреде, претрпљене муке чија се бол понавља у новом догађању. Његова замисао је да умјетник постане свјестан материје све више поистовјеђујући се са њом, и с њеним трпљењем, и да схватимо да једино у тешком животу постајемо свјесни независности и отпорности бића.

Антони Тапис (Antoni Tàpies, рођен 1923) је један од водећих умјетника сликарства материје, грађења великих површина комбинацијама загасите боје, глазуре, пијеска и мраморне прашине, површина које стварају утисак чврстог рељефа (Арнасон 1975: 556). Таписове слике дјелују строго и уздржано. На њима ствара структурални ред широким и празним површинама и једноставним облицима. Његове слике подсећају на распукуте зидове, загонетне знакове као код неких египатских натписа, све су то трагови некадашњег живота. Тактилни квалитет сликама дају узвишења и удубљења која се јављају на сликама, пробијање слоја малтера, изгребана боја, урезани линеарни знакови. Тапис избјегава симболе, зато што симбол представља превазилажење материје, ослобађање и катарзу. „Знак не надилази материју; утискује се у њу као неизбрисиво обиљежје и једино њу укључује у себе. Зидови, крстови, кључаонице, трагови руку и ногу у пијеску, асфалту, блату негирају сваку просторност материје, сваку способност да реагују на свјетлост: приказују је као неповратно отуђену од природног живота и историје—(Арган 2005: 236). Тапис открива праприроду, нестале континенте, кратере који указују на облике праживота на нашој планети. Из њих извиру несвакидашњи мир и узвишеност. Тапис ствара „протуслике—као одговоре интелектуалаца на одушевљење високом технологијом с једне, али и на ништавило са друге стране.

Дискусија

Умјетници апстрактног експресионизма прогласили су везу са примитивном, архаичном умјетношћу која је на неки начин садржавала њихове тежње, непосредношћу својих призора и вјечним симболима, изразима примитивних страхова и мотивација који су на чудесан начин, кроз насиља двадесетог вијека постали страхови и мотивације модерног човјека. Нова методологија у сликарству енформела поставила је у први план феномено-

логију акта сликања која садржи три основна елемента: брзину у стварању, одсуство претходног размишљања и нужност подсвјесног стања концен-трације. Ове карактеристике упућују на методе надреализма, са једне стране, а са друге на филозофију зена која је извршила значајан утицај на западну умјетност. У енформел сликама постоји једно освјетљење без икакве материјалне функције, психолошког типа, што значи свијетло стање као несвјесни циљ онога који слику ствара. Универзалност архаичних симбола, трагична и религиозна драматичност и примитивна бруталност грчко-римских митова постала је основа на којој се развијао експресионизам. Аутоматизам као средство остваривања садржаја, биоморфизам као средство са-жетог приказивања природног свијета, митско – архаично – симбол као средство трагања за заједничком људскошћу постају један нови рјечник, технички и идејни, којим се реализује приказивање властите реалности и трансцендетирања апстрактног у реално.

Литература

- Арган 2005: Ђ. К. Argan, *Moderna umetnost II*, Beograd: Clio.
- Арнасон 1975: Н. Н. Arnason, *Istorija moderne umjetnost*, Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija.
- Арнасон 2009: Н. Н. Arnason, *Povijest moderne umjetnosti*, Varaždin: Stanek.
- Виготски 1975: Л. Vigotski, *Psihologija umetnosti*, Beograd: Nolit.
- Грлић 1979: Д. Grlić, *Estetika IV*, Zagreb: Štamparski zavod „Ognjen Prica—.
- Денгери 1984: Ј. Denegri, *Filiberto Mena – tekstovi o modernoj umetnosti*, Beograd: Muzej savremene umetnosti.
- Деспотовић 2009: Ј. Despotović, *Vera Božićković-Popović*, Beograd: Elektron-sko izdanje.
- Мишчевић, Зинаић 1981: Н. Mišćević, М. Zinaić, *Plastički znak*, Rijeka: Izda-vački centar.
- Олива 2006: А. В. Oliva, *Moderna umetnost, 1770–1970–2000*, Beograd: Clio.
- Тадић 2005: Р. Tadić, *Monografija, Blicdruk*, Sarajevo: Akademija likovnih umjetnosti.
- Трифунувић 1981: Л. Tirfunović, *Slikarski pravci XX veka*, Priština: Jedinstvo.
- Џонсон 1982: Е. А. Johnson i sar., *American artists on American art from 1940 to 1980*, New York.

Прикази

СТИЛСКО-ЈЕЗИЧКЕ ДОМИНАНТЕ И КЊИЖЕВНИ ТЕКСТ

(Милош Ковачевић, *Српски писци у озрачју стилистике*,
„Филип Вишњић—Београд, 2013)

Крајем 2013. године у издању београдске издавачке куће „Филип Вишњић—и СПКД „Просвјета—Гацко, а у едицији Библиотеке Албатрос изашла је нова књига проф. др Милоша Ковачевића *Српски писци у озрачју стилистике*. Ријеч је о студији која представља наставак ауторових дугогодишњих истраживања језичко-стилских карактеристика српских писаца започетих књигом *Стилске фигуре и књижевни текст* (1998), а настављених књигама *Граматичке и стилистичке теме* (2003), *Списи о стилу и језику* (2006), *Стилска значења и зрачења* (2011) и *Лингвостилистика књижевног текста* (2012). Књига садржи десет огледа подијељених у два стилистичка поглавља: *Стилистика прозе* и *Стилистика поезије и драме*. Прва, тематски бројнија цјелина садржи осам огледа од којих су готово сви – изузев Вука Караџића (који се укључује ради поредбене стилистичке анализе с Ивом Андрићем) – посвећени писцима модерне и постмодерне српске књижевности (И. Андрић, Момо Капор, Мирослав Тохољ, Ранко Рисојевић, Мироје Вуковић, Бранко Брћанин Бајовић и Анђелко Анушић). У други тематски блок уврштена су два истраживачка текста која репрезентују лингвостилистичку анализу поезије Слободана Ракића и драмских текстова Душана Радовића.

Стилистичка разматрања прозних дјела српских писаца Милош Ковачевић започиње огледом у коме освјетљава језичко-стилски међуоднос Вуковог и Андрићевог дјела. Констатујући најприје да „вјероватно нико више у српској књижевности није урадио од самога Андрића у надоградњи и афирмацији језика и стила вуковског типа—(32), аутор се бави анализом тематски сродних наративно-дескриптивних микродискурса из Вукове и Андрићеве прозе. Упорјеђујући тако језичко-стилске особитости Вуковог *Ајдук-Вељка Петровића*, са одломцима из Андрићеве приповијетке *Кућа на осами*, аутор показује да се разлике између Вука и Андрића огледају управо у „стилској разућености реченице, посебно оне вишеструкосложене—(21). Посматрани у суодносу с Андрићевим, с обзиром на критеријум стилске углаћености и кохезионе компактности, анализирани Вукови микродискурси, закључује аутор, „одају утисак велике крутости—(31). Насупрот њима, Андрићеви су текстови „компактни с обзиром на интерференцију и структурних и семантичких и стилистичких критеријума—(31).

* vera.cevriz.nisic@ffuis.edu.ba

У другом раду посвећеном стилистици прозе, М. Ковачевић разматра језичко-стилске особине приповиједака Мирослава Тохоља, узимајући у обзир његову последњу збирку *Венчање у возу*. У освјетљавању доминантних стилско-језичких особина Тохољевих приповиједака, аутор анализу најприје усмјерава на особине ауторског и туђег говора, а потом у разматрање стилских форми укључује и синтаксичкостилистички аспект употребе глаголских облика, износећи, на крају рада, и осврт на стилематичне структуре настале поступком понављања (75-79). У осам Тохољевих прича, како примјећује аутор, остварује се хомодијегетичко приповиједање, тј. приповиједање у коме приповједач јесте и лик у приповједним ситуацијама (39), док се у двије приче остварује хетеродијегетичко приповиједање, у коме приповједач није лик у приповједним ситуацијама и догађајима (39). Будући да је већина прича испричана у првом лицу, код Тохоља је честа и употреба „доживљених—глаголских облика – аориста и имперфекта. С обзиром на небиблијске теме Тохољевих приповиједака, и с обзиром на рјеткост употребе имперфекта у свим стиловима стандардног језика, закључује Ковачевић, „може да изненади чињеница да је имперфекат код Тохоља врло, врло чест, и то не само од глагола бити, него и од свих имперфективних глагола—(61).

Наредни истраживачки текст Милош Ковачевић посвећује анализи језичких особености прозних текстова Мироја Вуковића, и то његових трију прозних остварења: два романа: *Енглеска посла* и *Ја-Тара* – и једне збирке приповиједака: *Рам за причу о Јакову*. Констатујући да њихов избор није случајан, као најбитнији разлог аутор истиче истоврсни тип приповиједања – „приповиједање је у првом лицу, у ја-форми, али с различито реализованим међуодносима приповједача и наратора, с једне стране, и типова говора, посебно туђег говора, с друге стране—(82). Постављајући у тежише истраживања три доминирајуће језичко-стилске особине Вуковићевог прозног текста – тип говора, тип стилематичне лексике и графостилемски поступак, аутор анализу проводи двокритеријално, и то а) с обзиром на подударност, и б) с обзиром на диференцијалност издвојених стилско-језичких доминанти (82).

Четврти оглед у књизи разматра структурно-семантичке доминанте Капорових прича из збирке *Драги наши*. С обзиром да ниједне приче у Капоровој збирци нема без досјетке, „као да је у причи све њој подређено—(135), досјетка је у већини тих прича „носећи структурни и семантички дио—(50). Досјетки није ослобођен ниједан структурни елемент Капорове приче, али се она, како аутор тврди, „примарно ипак реализује на крају приче, као њена поента—(39). Испитујући језичко-структурне основе досјетки, Ковачевић запажа да се код Капора различити типови деосјетки могу подвести под анегдоте, чији ефекат може бити потакнут алузивно-асоцијативним везама, контрастирањем, потенцирањем нетаутологичности и сл. Поред тога, финално реализоване досјетке, сматра Ковачевић, неријетко „имају функцију *додатног* семантички самосталног микротекста, у

функцији затварачког маркера приче—(144), на шта често и сам Капор експлицитно указује употребом прилога *узгред*, као текстуалног конектора „за структурно прикључене, претходним текстом непредодређене садржаје—(144).

У најобимнијем тексту у књизи аутор се бави питањем графостилематике у роману *Сила* Бранка Брђанина Бајовића. Своју анализу графостилемских онеобичајења у Брђаниновом роману, М. Ковачевић започиње тврдњом да је роман *Сила* „по много чему уникатан у цјелокупној српској прозној књижевности—(159), а „боље потврде наведеној тврдњи не треба од чињенице да су стилско-језичке карактеристике овог романа такве да је он непреводив на било који други језик—(155). У освјетљавању како стилематског тако и стилогеног плана графостилемских поступака у роману *Сила*, Ковачевић полази од графостилема чија стилематичност почива на нормативном изневјеравању употребе прије свега *великог слова*, *апострофа*, *цртице* и *три тачке*. Као врло фреквентну групу мајускулних графостилема, аутор наводи оне у функцији *антономазијских именовања*, с почетним великим словом лексичке јединице (161). При таквом именовању, истиче даље аутор, „Брђанин се готово искључиво користи антономазијским моделом ‘заједничко име → лично име’, тј. моделом у коме заједничка именица или пак супстантивна конгруентна синтагма наступа у функцији личног имена—(161). Као други доминантни графостилемски поступак у роману *Сила*, аутор издваја употребу диграфије – ћирилице и латинице – у два различита штампарска слога – нормалу и курзиву (177), која у роману има „етнолекатски статус, пошто двоазбучност служи за диференцијацију Срба и „не-Срба као говорника—(178). У оквиру употребе ћириличног писма, Брђанин прави диференцијацију типова говора „према лику—односно „ликовном решењу—*пема* (181), и то тако што „ауторски и два туђа књижевна говора српских аутора диференцира употребом ћириличног нормала и курзива. Ауторски говор исписује нормалом, док цитиране дијелове туђег говора... исписује курзивом—(182).

У сљедећем огледу посвећеном стилистици прозног текста, аутор се бави анализом синтаксичко-семантичких и стилистичких особина интерогативних конструкција у роману *Господска улица* Ранка РISOЈЕВИЋА. Проблематизујући на почетку *логичку* суштину самог питања – а логичка је суштина питања у томе што је оно „индиферентно—на критеријум истинитосног моделитета (203), проф. Ковачевић се позива на став већине савремених логичара „да питање денотира скуп пропозиција које су његови могући одговори—(204). У класификацији синтаксичких (структурних) типова упитних форми аутор као полазиште узима семантичку категорију упитности, па тако издваја реченице којима се изражава тотално питање, односно форме реченица на које слиједи „да/не-одговор—потом типове реченица којима се изражавају парцијална питања, и на крају форме реченица којима се изражавају дисјунктивна питања (205). На основу проведене синтаксичко-семантичке анализе употребе упитних исказа у роману *Господска улица*,

аутор показује да се Рисојевић у изражавању питања служио „свим општим упитним моделима српскога језика: а) моделима тоталног питања, б) моделима парцијалног и в) моделима дисјунктивног питања—(215). У интерпретацији стилски обиљежених упитних форми у Рисојевићевом роману, М. Ковачевић најприје описује конструкције код којих је асиметрија између форме и значења најуочљивија, као што је *реторичко питање* (217), затим конструкције у којима подједнако партиципирају и упитно и узвично значење (221), те случајеве конверзије зависноупитних изјавних реченица у ортографски упитне реченице (222). Посебну пажњу аутор даље посвећује упитним исказима чија стилистичка маркираност почива само на „онеобичајењу њихове форме—(230), а која се у Рисојевићевом роману по правилу постиже трима стилско-језичким поступцима: „а) поступком пролептичког структурисања питања, б) поступком контекстуалног укључења питања, и в) поступком парцелације—(230).

Посебан рад Милош Ковачевић посвећује и језичко-стилској анализи стилематичне лексике у роману *Адресар изгубљених душа* Анђелка Анушића. Под стилематичном лексиком аутор подразумева „стилски маркирану лексику, лексику што се може подвести под стилеме као минималне јединице стила—(244), а да би нека лексема била препозната као стилематична, „она мора ‘изневјерити’ или своју основну (општеупотребну) форму или своје основно (узуално) значење—(244). Полазећи од тога да у овом Анушићевом роману „стилематичност није особина само једног типа лексике, него тај статус имају различите категорије лексике—(245), аутор посебну пажњу посвећује дјелу доминантним категоријама стилематичне лексике, а то су *хипокористична* и *неологистичка* лексика. Најбројније хипокористичне лексеме јесу именичке, и то дате у форми деминутивних хипокористика творених великим бројем деминутивних суфикса: „*-анце*, *-ашице*, *-енце*, *-ешице*, *-ад*, *-ац*, *-ка*, *-ица*, *-ић*, *-це*, *-чић*, *-урак*—(250). За разлику од правих деминутивних хипокористика у којима компонента деминутивности уопште не мора бити, а најчешће и није, присутна, код неименичких деминутивних твореница, хипокористично значење увијек се комбинује са деминутивним, тако да оне, каже Ковачевић, „и нису прави деминутивни хипокористици, него су деминутивно-хипокористичне лексеме—(252). При разматрању другог доминантног лексичког слоја у Анушићевом роману, аутор подсећа и на чињеницу да „у лексиколошкој и лексикографској литератури нема општеприхваћене дефиниције неологизма, него се тај термин доводи у везу са низом блиских или подударних термина—(255). Одређујући статус неологизма као „сваку новотворену ријеч, без обзира на то да ли је она „овременена—или није, да ли је појединачно или вишепутно потврђена, да ли је творена према регуларним творбеним моделима или насупрот њима—(256), Ковачевић их даље класификује према њиховим творбеним карактеристикама и бројности. Тако у прву фреквенцијску групу издваја „сложеничке или сложеничко-суфиксалне именичке и придјевске неологизме—(258), потом слиједе „суфиксални—(260), „префиксални и пре-

фиксално-суфиксални—(261), „фоностилемски—(262) и, на крају, „семантички—~~во~~логизми (263).

Последњи текст посвећен стилистици прозе *На граници књижевности: текстостилематика једног типа криптографског дискурса*, у први план ставља проблем међуодноса *текстостилема* и *криптографског дискурса*. У уводу рада аутор наглашава да чисто криптографски текстови, иако одавно у књижевности „маргинализовани—имају статус *текстостилема*, односно „стилематичност [им] је иманентна особина—(272) јер „увијек укључује оба критеријума: и критеријум форме и критеријум значења—(272). Криптографски дискурси, према ауторовим ријечима, „имају основну и скривену форму, с тим што је скривена инкорпорирана у основну, а те двије форме носе битно различита, дијаметрално супротна значења: прва по правилу позитивно, а друга негативно—(272). Проводећи анализу двају криптографских текстова који потичу из „новинарско-литерарног жанра—(273) – *Посланице*, загребачке новинарке Тање Торбарине и ауторски непотписани текст криптографске једночинке *Почетак и крај*, објављен у хумористичкој рубрици *Вечерњих новости* – аутор закључује да „међуоднос позитивног и негативног значења – задат неподударношћу експлициране и „скривене—структуре дате криптографске дискурсе прикључује фигурама негације. Али они никада нису реченичне или синтагматске фигуре негације – него искључиво текстуалне фигуре негације. Нису, дакле, синтаксостилеми, него су текстостилеми—(283).

Једини текст у којем се разрађују стилске особине поетског језика јесте претпоследњи оглед у књизи, посвећен поезији Слободана Ракитића. Будући да је Ракитићевој поезији иманентна особина перфекционизам, „у том формалном савршенству—према ријечима аутора, „принцип еквивалентности представља језичко-стилску доминанту, основно творбено начело структурисања пјесме—(289). Анализу типова еквивалентности Милош Ковачевић своди на прву и последњу Ракитићеву поетску збирку (*Светлости рукописа и ране песме*, и *Пламен и роса*), а разлог томе је што поређење „на најбољи начин указује на статус принципа еквивалентности не само у наведеним збиркама него у његовој поезији уопште—(289). Испитујући композициону структуру сонетних и несонетних пјесама, аутор издваја, као структурне доминанте, два типа еквивалентности, а то су еквивалентност риме и синтаксички паралелизам (306). Проблематизујућу суодност тих двију категорија, аутор показује да се у Ракитићевој поезији може примијенити правило да постоји „обрнут однос између улоге риме и улоге паралелизма—(306), мада, постоје код Ракитића, аутор примјећује, „и пјесме у којима се та два типа еквивалентности... не искључују, него се комбинују, или боље речено надопуњавају—(306).

Последњи рад у књизи *Језик и стил Радовићевих драмских текстова за дјецу* започиње уводним напоменама о Радовићевом драмском стваралаштву за дјецу да би обухватио лингвостилистичку анализу свих 26 Радовићевих драмских текстова. Полазећи од Радовићевих поетичких ста-

вова о специфичностима дјечијег језика, аутор се на почетку бави стилематичном анализом језичко-стилских карактеристика дјечијег говора у дијалогу драмских текстова, а потом издваја типове дидаскалија. На основу тако проведене анализе М. Ковачевић закључује да се „са језичко-стилске стране битно разликују дијалошки и дидаскалијски дијелови драмског Радовићевог текста. У дијалошким дијеловима текста Душан Радовић је пренио главне језичке особине разговорног стила „дјечијег језика—(349), док Радовићев текст дидаскалије „не обилује мноштвом функција—, а њихов број и улога „зависе од намјенског типа драмског текста—(350). На синтаксичком плану у исказу дијалошких реплика препознају се најиманентније особине разговорног стила у умјетничкој функцији: врло фреквентни узвични и упитно-узвични искази, елиптичне форме реплика одговора, честа употреба допунских питања, употреба конструкција апосиопезе, употреба конструкција мимезе, емфатичко наглашавање дијелова исказа (350), итд.

Као закључак можемо нагласити да нам и лигвостилистичка студија *Српски писци у озрачју стилистике* одсликава научни профил Милоша Ковачевића: суштина јасно издвојених и проведених стилистичких критеријума анализе књижевноумјетничких текстова сва три типа своди се на освјетљавање стилематичности као језичке специфичности у структурисања прозног, поетског и драмског текста, и стилогености као књижевноумјетничке вриједности тих стилематичних поступака. Нашавши се у научном опусу овог плодотворног аутора као двадесет трећа по реду, и ова студија својом досљедном и разрађеном методологијом завриједиће високо и трајно мјесто у српској лингвистици.

ВРЕДНА КЊИГА О НАУЧНОМ ТЕКСТУ

(Андрей Стојанович, *Стереотипность научного текста*, Стил, Београд, 2014)

Стојановићева књига штампана је на 170 страница б-формата и са-стоји се из увода, три одељка неједнаког обима, и закључка. У књизи су за-право уграђени ауторови раније објављени радови, преуређени и прилаго-ђени јединственом тексту. Језик текста је руски, што на једној страни карак-терише приступ тематици са гледишта несагледиве и врло напредне руске науке, а на другој – као књигу намењену примарно руском, по језику, при-марно српском научном корпусу, по тематици, а примарно општој научној интернационалној публици, по извесним интересантним резултатима. Али треба додати, као примедбу, да аутор помало једнострано приступа досада-шњим резултатима истраживања, афирмишући с правом руску, а нипода-штавајући с неправом српску науку (о чему ће бити учињене напомене на одговарајућим местима у приказу). Предмет и грађа коју аутор обрађује вр-ло су хетерогени. Ту је најпре српски књижевни језик и његова општа суд-бина у XVIII и XIX века, ту је затим савремена проблематика српског јези-ка и његових функционалних стилова, а ту се спорадично појављују и ру-ски и бугарски књижевни језик.

Проф. Стојановић у својој књизи, ван сваке сумње, покреће између осталог и нека значајна, а недовољно истражена лингвистичка и стилистич-ка питања историјског развоја језика, посебно српског, и данашњице језич-ке. Ту је пре свега факат да је језик, прво, у сталним процесима који га за-хватају са линије додира са стварношћу и из правца социокултурних крета-ња у колективу којем служи као средство споразумевања, и друго – да се ти процеси повратно могу препознати и пратити на метријалу који језици све-та предочавају. Српски језик, а посебно српски књижевни језик, ниче и раз-вија се на основама историјских кретања на Балкану током векова, и посеб-но на чињеницама које пружа судбина српства у вековима ропства и борбе за опстанак у драматичним догађајима турских освајања Балкана и судара са трансбалканским силама, као и за ослобођење и националну афирмацију у процепу међу сукобљеним силама и њиховим оосвајачким тежњама које трају до данас. Дисконтинуитет и заостајање у општем и културном на-претку плаћени су многим невољама у развоју државне управе, привреде, културе, као наравно и књижевног језика. Стојановић покушава да издвоји

* jelenajo@bitsyu.net

и прати један од сегмената: развој научног стила, са уверењем да је тај циљ могуће остварити на једном од особитих специфичних својстава научне речи – њене стереотипности.

Истраживачки предмет проф. Стојановића у уводном делу представља питање корпуса у широком смислу речи, дакле опсега српског књижевног језика. По аутору, у српски књижевни језик улазе сви текстови чију дијалектаску основицу чини штокавштина, дакле текстови српских хрватских и евентуално осталих писаца овога језичког израза. Тај језички идиом аутор назива српским. Теоријску базу његовог истраживања, по сопственој оцени аутора, чине схватања пермске школе, уз извесне додатне 'синергистичке' идеје П. К. Анохина („управо резултат функционисања система јесте покретачки фактор процеса свега што живи на овој планети—стр. 70 ауторове књиге). Богата литература којом се служи (иако смо утврдили и неке превиде у томе) сведочи о доброј теоријској припреми проф. Стојановића за посао којег се прихватио.

Историјски увод аутор је посветио стању научног развоја и језичког стандардизацијског процеса код Срба у XVIII. Оријентација на немачку научну продукцију, на једној страни, и тежња ка руској култури у стандардно-језичким питањима карактеристични су за овај период цивилизацијске консолидације и оживљавања националног културног живота у Срба овога доба. У таквим условима „језик науке и стил научне речи формирају се не без тешкоћа. Тај процес... није сасвим окончан ни до краја XIX в.—(стр. 16) (В. о томе и наш рад *Језик Михајла Вујића...*, Српски језик и друштвена кретања, Крагујевац 2008, 113-135, као и књигу Р. Симића *О нашем књижевном језику*, текстове који су по свој прилици промакли пажњи аутора).

„Једна од особености развоја српскојезичке науке XVIII в., укључујући и другу половину, јесте њена практична оријентација, примењен карактер (задовољење потреба производње, мануфактуре, заштите здравља човека и домаћих животиња на селу)—(стр. 14)... „Друга црта развоја научне литературе тога времена, као што је познато, јесте њен просветитељски карактер—(стр. 15). „Осим тога, за развој науке потребна је припрема кадрова, а следствено томе и отварање специјалних уџбеничких издавачких кућа, израда и издавање уџбеника, у чему су значајну улогу одиграли странци (особито руски учитељи, и не само они...). Ако се у првој половини XVIII в. научни радови пишу и објављују на латинском, немачком, каткада и на другим страним језицима (често и са паралелним преводом на српски), у другој половини века све чешће се на штокавском језичком подручју јављају оригинална штампана дела. Разуме се, то су први кораци. Ипак, XVIII век... – јесте почетна фаза формирања новог научног језика—(стр. 15).

Прелиминарна Стојановићева истраживања о језику научне литературе XVIII в., приказана у првом одељку књиге, тичу се 'апстрактно-уопштеног' његовог карактера, који аутор препознаје – „на синтаксичком плану—; 1) у искључењу личног субјекта из структуре реченице..., 2) у широ-

кој употреби номинализованих структура—а такође и „у модално-временском плану реченице (...у којем је предикат образован од глагола у облику презента са значењем апстраховања од конкретног времена, тј. радња се представља као особина предмета)—(стр. 18).

Анализом грађе аутор долази до уверења да је до „настанка научног стила српског књижевног језика касног периода дошло већ у текстовима треће четвртине XVIII века—(стр. 22). Ова значајна чињеница има између осталог и важних теоријских реперкусија, јер нас нагони да ревидирамо уврежено мишљење да функционално-стилска стратификација језика обавезно претпоставља утврђеност норме и континуитет и идентитет језичке грађе које се тиче та стратификација. Код Срба је на почетку XIX века дошло до радикалног раскида са дотадашњим језичким корпусом и формирања књижевног језика на народној основици, па је ипак тај нови књижевни језик у питањима функционалних стилова имао да убрзаним кораком достигне ниво старијег језика и тек онда настави даљи развој већ раније оцртаним линијама.

Стереотипизацију Стојановић, идући за руским ауторима, посматра у контексту 'традиције', и свакако у вези са процесима 'аутоматизације' (и 'дезаутоматизације'), како на то гледају припадници прашке школе (В. Навранек, *Studie o spiovnem jazyce*, Praha 1963), и у крајњој линији на Де Соси-рово схватање о улози традиције на природу и функционалност језика уопште. Но у интерпретацијама које наводи Стојановић традиционалност језичких феномена посматра се у вези са традиционалношћу културних образаца којима оперише људски ум, а који чине саставни елеменат и основицу комуникативне делатности као такве (Симић, *Увод у филозофију стила*, 180). Традиција, у светлу учења која тумачи Стојановић, објашњава се заправо као једна од централних антрополошких особености, а посебно „одлучујући значај за појаву културне традиције имало је формирање језичког мишљења. Утемељен на њему, људски језик је створио савршено нове могућности за фиксирање, похрану, преобразовање и трансмисију животног искуства. То је довело до посебног типа 'социјалног наслеђа'—(стр. 40: по Маркарјану). Ипак се мора додати да је прихватљивија, и прихваћенија у светској лингвистици солуција од паралелном развоју језика и 'мишљења', тј. културолошког хабитуса човековог, те и да данас ова два феномена стоје у односу дијалектички повезаних антрополошких факата.

За илустрацију својих погледа изложених у овом поглављу аутор узима начин изражавања 'ауторског ја', при чему констатује значајну разлику у руском и српском културном амбијенту: у руском језику уобичајено је и нормирано заправо готово потпуно одсуство 'ауторског ја' у научним текстовима, док се у српском језику, нарочито у филолошким текстовима, запажа ненормативно и неуједначено поступање аутора, чак су видни и покушаји демонстрације формалног вербалног самопотврђивања, па и лажног 'елитизма' (стр. 44-45). Ово поглавље није на висини књиге као целине, између осталог и великог раскорака између апстрактних теоријских поставки

којима аутор оперише, и које у широком захвату излаже, и преуско захваћене грађе као аргументацијске подлоге.

У другом одељку аутор се бави композицијом научног текста. Полази од тврдње да је проблематика композиције текста и иначе слабо изучена. Напомиње уз то да се „проучавања српске научне речи налазе тек у зачетку—и наводи своја два рада (стр. 49), изостављајући остало (нпр. и књигу Р. Симића и Ј. Симић, *Основи теорије функционалних стилова*, у којој су садржана бар нека основна обавештења о научном стилу. Књига је иначе наведена у литератури на крају Стојановићеве студије, али није употребљена).

Пошавши од опште композицијске схеме: „1) предтекст, 2) увод, 3) неколико одељака (поглавља, параграфа), 4) литература—(стр. 60), аутор приступа грађи састављеној од уџбеничких текстова посвећених „гајењу биљака—и „воћарству—на руском, српском и бугарском језику. Аутор налази да између текстова о гајењу биља и оних о воћарским културама постоји знатна разлика. (а) Код првих „варијација... композиције условљена је не хијерархијом решења проблемских ситуација (проблем, идеја, хипотеза, аргументација, закључци) и не самим теоријским прописима дидактичко-методичке науке, него пре свега карактером објекта који се описује, општом ауторовом замисли, праксом предавања одговарајућег курса, искуством састављања сличних дела, угледањем у жанровску традицију, а делимично и разликама у класификацији биљака—(б) Класификација пак воћарских култура одликује се „поткласификацијом по 'органима који се употребљавају за храну', 'склопом ботаничких и привредних особина' и сл.—(стр. 60).

Закључак и овог дела истраживања теоријски сеже далеко изнад емпријских факата, и утолико се мора сматрати неадекватним. „Поставити пред собом задатак – тврди аутор – да откријемо универзални механизам стереотипизације текста у социокултурном пространству, дошли смо до закључка да тај механизам носи назив – традиција. Динамика културне традиције – то је стални процес превазилажења једних видова социјално организованих стереотипова и образовање нових. – На вишим нивоима методолошке апстракције, тј. са гледишта опште теорије функционалних система пројектованих на истраживање целовитог текста (дела) и стереотипизацију текстовне делатности (аспект интерпретације и генерирања), потврђује се наша теза о томе да језик (код), говорна комуникација, текст и жанровски стилови – функционишу у одговарајућој средини (организам, социјум) по истоветном општем начелу. То начело није сводљиво на неко 'деловање', 'узајамно деловање' или 'дијалог', јер свуда и у свему – у сваком функционалном систему који има својство саморегулације, самоорганизације – влада не 'идеја дијалогизације'..., већ оно што смо ми истакли, а то је 'користан резултат' и вечни принцип 'узајамног садејства'—(р. взаимосодействие') (стр. 70). Питање 'превазилажења једних видова социјално организованих стереотипова и образовање нових' није сагледиво на овако малом броју примера сакупљених чак без инајмањег удела дијахроне перспективе.

Трећи одељак посвећен је проблему поменутог 'превазилажења' стереотипа, које аутор овде назива 'распад', 'разарање' (р. 'ломка'). По дужини оно је равно збиру претходних поглавља јер заузима целу другу половину књиге, што је по себи симптом колико пажње аутор поклања стереотипима, а колико заправо њиховој негацији у тексту. Малициозни читалац може онда поставити питање колику вредност у ствари има 'стереотипизација' у научном изразу, а колику њена негација. И поред резерве коју је учинио према западним теоријама, у основу дискусије о 'разарању' Стојановић ставља књигу Ж. М. Дрју о променама схватања о реклами у 'француској меркатологији', што је сразмерно врло удаљена област од сфере научног стила (Ближи му је по свему био превод на српски књиге Томаса Куна *Структура научних револуција*).

Високу вредност, и највишу у књизи ако апстрахујемо поменућу расправу о развоју српскога књижевног језика, има истраживање у првом поглављу трећег одељка о 'дестереотипизацији' научне речи, или о 'разарању стереотипа', тј. уопште научног стила, интерференцијом публицистичких и чак пропагандних пасажа нижега мисаоног и стилског ранга у (наводно) научни чланак. Аутор убедљиво показује колику штету науци доноси вулгаризаторски тон ратно пропагандних 'есеја' који привидно за повод имају језичка питања и језичке појаве у време грађанског рата 1992-1999 у Југославији.

У другом поглављу овога одељка аутор се критички осврће на појаву 'повишене емоционалности' и на разарање научног стила њоме изазвано. Пошавши од већ утврђене истине да језик науке ваља да буде рационално средство комуникације и да то значи између осталог да ваља бити максимално чист од свих примеса емоционалности, Стојановић 'повишену емоционалност' посматра као стилску слабост, као недопуштено одступање од уобичајеног израза у научном дискурсу. Наведена грађа из радова вићених лингвиста показује висок постотак експресивно томираног текста, несвојственог научној речи, па аутор закључује: „У самој ствари, присуство елемената својствених стилевима свакодневно-разговорне речи или уметничкој књижевности – у научном тексту може затамнити смисао исказа, лишити га логичности и тачности, и у исто време изазвати код читаоца 'непланиран' ефекат: делом наметнути му сувишну информацију о карактеру личности аутора која снижава степен ауторитативности његових тврдњи, а повећава сумњу у његову компетенцију, о довољности закључака које саопштава—(стр. 95).

Треће поглавље овог одељка тиче се 'повишене ауторове самооцене' као одступања од 'стереотипности', као наравно и од доброг научног израза.

У четвртом поглављу аутор се бави 'закономерностима дифузије стилова'. После опсежне дискусије о општим својствима 'саморегулативних система', аутор даје дефиницију 'дифузије стилова': „У општем виду дифузија или смешаност стилова у писменом делу не представља ништа дру-

го него очување на текстовном плану датог комплекса 'сувишних' (са гледишта интерпретатора) ступњева слободе у употреби јединица—(стр. 132). Дифузија по аутору може бити 'адекватна' или 'неадекватна'. Први тип условљен је „при комбиновању два комуникативна задатка—а други настаје као плод језичке некомпетентности аутора. На више разноврсних примера, углавном из уметничке књижевности, Стојановић покушава објаснити услове и последице дифузије.

На крају на десетак страница аутор сумира своју расправу. Ту се и на интерпретативном плану показује да је рад заправо конципиран нешто шире, и да је на ширем плану грађом илустрована расправа него што је насловом најављено. На другој страни, грађа је прилично сиромашно приказана у књизи, тако да су теоријске интерпретације и закључци често остајали недовољно аргументовани. Наиме: „Појава процеса стереотипизације у тексту (тј. специјализације језичких средстава) јесте динамички систем непрестаног деловања. Тај феномен има своје место како у научном, тако и у осталим функционалним стилевима, укључујући и уметнички стил речи... Стил уметничке прозе не може, и не треба бити посматран као изузетак, јер је он сасвим немоћан пред стереотипизацијом као универзалним, свеопштим законом—(стр. 146).

И даље: „При проучавању језика, текста и стила са аспекта стереотипизације од суштинског значаја је правилно поимање узајамности традиције (искуства друштвеног живота) и жанра. Наиме, у оквиру жанра (жанровског стила) протичу најважнији језички процеси, од којих је темељни — стереотипизација (специјализација језичких средстава). Карактеристично је да ниједна појава (фонетска, лексичка, граматичка) не може ући у језички систем не прошавши дуг и сложен пут жанровско-стилске провере и обраде—(стр. 146).

У целини посматрана, књига проф. Стојановића има велики значај како као велики резервоар теоријских обавештења и нових идеја, тако исто и као храбар покушај да се укаже на неке битне процесе у развоју српскога књижевног језика од предвуковског доба до данас, а и на извесне позитивне и негативне појаве у савременом српском језику. Књига свакако заслужује да буде предсављена научној јавности не само стручног филолошко-лингвистичког профила, већ и широј публици.

ДА ЛИ ЈЕ ФАНТАСТИКА МЕТАФОРИЧНА?

(Јелина Ђурковић, *Фантастика метафоре*, Филозофски факултет Пале
Универзитета у Источном Сарајеву, Пале, 2014)

Књига *Фантастика метафоре* Јелине Ђурковић представља веома интересантан покушај освјетљавања дјела Максима Шкрлића, Вуковог помагача из посљедњих година Караџићевог рада. У години прослављања Вуковог описмењавања српске књижевности и уписмењавања српског књижевног језика ова књига представља достојан прилог овом јубилеју. Наиме, како Вуков рад представља зенит сакупљачког посла у српској култури, у овој години су веома драгоцјени прилози који освјетљавају рад помагача из различитих периода његовог дјеловања. Како се Вуков рад с правом сматра водојелницом у сакупљачком послу, Максим Шкрлић припада генерацији његових приљежних сарадника, али и настављача посла којем је Караџић одредио главне смјернице.

С обзиром да је ова студија дјелимично израсла из магистарског рада Јелине Ђурковић, неспоран је изузетно студиозан приступ самој теми. Обиље разнородне литературе, највећим дијелом веома старе или дјелимично старе, показује да је ауторка теми свога изучавања приступила изнимно студиозно и темељито. Кориштење архивске грађе, неопходно у оваквој врсти истраживања, показује озбиљног истраживача који је свој научни и професорски потенцијал сериозно поткријепио валидним изворима. Јелина Ђурковић имала је тежак задатак и због чињенице да су Шкрлић и Караџић свој заједнички рад започели у годинама великих Вукових мука и главобоља у којем је и један дио рукописне заоставштине на различите начине нестајао.

Стога је у времену у коме савремена српска фолклористика све више осу свог истраживачког корпуса помиче од Вукових класичних збирки према мање истраживаним и процјењиваним дјелима у овој, по много чему Вуковој и вуковској години, свакако је значајно да се појави студија о човјеку који је Вуку послао *Баи-челика*. Колико год српска наука о народној књижевности имала потребу да проучава ванвуковске збирке, оне ће и даље бити детерминисане као *предвуковске* и *поствуковске*. Ауторка већ у *Уводу* своје књиге подсјећа да је мало фалило да и Шкрлић остане изван Вукове ере, наиме њихова сарадња започиње у посљедњим годинама Караџићевог живота, али тиме он за нас није ни мање значајан нити мање вриједан од других Вукових сарадника са којима је сарадња била дужа. Сама чи-

* sasa.knezevic@ffuis.edu.ba

њеница да најзначајнији Шкрлићев текст бајку *Баш-челик* Вук није за свога живота печатао, представља интересантан увод у међуоднос ова два истрајна национална радника.

У поглављу *Шкрлићев животни пут* ауторка веома темељито проучава интересантан и немало романескан Шкрлићев животопис. А он је на личан толиким судбинама Срба из деветнаестог вијека који су вијек провијековали на границама царстава, на граници глади и ситости, ропства и слободе. О Шкрлићу се највише сазнаје из његовог писма *Његовој светлости* Милошу Обреновићу из 1859. за које ауторка констатује: „Писано као каква оквирна приповијетка, писмо има своју сведеност и јасноћу у излагању трагичне судбине цијеле Шкрлића фамилије.—У овом поглављу Јелина Ђурковић јасно указује колико је мало речено и записано не само о Шкрлићу него и о његовом дјелу. Озбиљна култура би од *Баш-челика* створила национални култ, али Шкрлић је припадао српској, па стога не чуди што је његово име изван најужих научних кругова данас потпуна непознаница.

У одјелку *Вук и Шкрлић* дат је прецизан каталог свих текстова које је Шкрлић доставио Вуку. Ауторка подсјећајући: „У преписци се неће наћи траг ни свих умотворина које је Шкрлић послао Вуку—упућује колико је сложен процес ауторизације свих текстова који су пронађени у Вуковој заоставштини гдје се налазио и највећи дио Шкрлићевих рукописа. Ауторкина претпоставка како се Вук и Шкрлић заправо никада нису срели и како се њихова сарадња своди на пронађену преписку потврђује колико је Караџићев посао био сложен, јер је потпуним незнанцима морао вјеровати престано их упућујући у основне постулате сакупљачког посла.

Централно поглавље студије јесте свакако оно под насловом *Особености Шкрлићевог рада*. У овом одјелку заправо ауторка потврђује колико је Шкрлић значајан као индивидуа, а не тек један од Вукових сарадника. У опису и анализи његовог сакупљачког поступка открива се смисао подналова књиге *Шкрлићево расклапање усмених прозних образаца*. Ово поглавље се по свему ослања на наредно *Шкрлићев зборник усмених прозних облика*, у коме се студиозно и минуциозно анализирају појединачни прозни текстови. Ове анализе и појединачно се могу користити као краће студије о приповијеткама, али њихова вриједност ипак до изражаја долази у колективитету. Посебно питање јесте класификација ових текстова и не чуди што је том питању Јелина Ђурковић посветила посебну пажњу. Није лако жанровски етаблирати одређене саставе из усмене традиције. Многи од њих су полифони, посједују елементе више различитих жанрова. С обзиром да је и Шкрлић записивач, мора се имати на уму да је у овим текстовима присутан и његов *стваралачки допринос*. „*Ловац у пећини*, његова је творевина у цијелости, а по начину обликовања може се класификовати у категорију *на народну*. Она у себи обједињава елементе и бајке и митског предања, али је функција обликовних средстава преусмјерена у нова значења.—Нимало случајно овој бајци ауторка посвећује понајвише пажње, мада наравно до-

минирана анализа *Баш-челика*. Анализа *Ловца у пећини* у великој мјери је и начињена у компаративном кључу са анализом бајке *Баш-челик*, која је, не само за Јелину Ђурковић, мјера и мјерило усмене народне бајке и у српској традицији.

Преостала поглавља овог одјелјка носе наслове по жанровима који се у њима тумаче: *Предања*, *Новеле*, *Шаљиве новеле*, *Пословице* и *изреке*. Из наведеног видимо да Шкрлић у свом сакупљачком опусу није био фокусиран на неки специфичан облик, него је усмену традицију третирао као народно благо, које је ваљало сачувати за слједеће генерације. По томе је његов посао наличан већини Вукових помагача и настављача. Њихова искрена свијест о националној задаћи коју обављају опредјеливала их је да усмене творевине записују без обзира на њихов естетски квалите и значај, него првенствено према једном ширем културолошком обрасцу.

Посебан значај ова студија добија захваљујући свом другом дијелу у коме су дати сви, разнолики прозни текстови из Шкрлићевог зборника. Забиљежено је седамнаест текстова из прве четири прозне врсте и велики број пословица и изрека. Осим што су практично до сада били недоступни савременој читалачкој публици, они на овај начин са интерпретацијама датим у претходном дијелу представљају драгоцен материјал за будуће истраживаче опуса овог Вуковог сарадника, али и српске народне књижевности уопште.

Расклапајући усмене прозне обрасце које је забиљежио Максим Шкрлић Јелина Ђурковић је пред истраживаче српске народне књижевности још једном поставила питање из наслова овог приказа: *Да ли је фантастика метафорична?* Да ли нешто што је само по себи иреално и надреално почива на метафоричном значењу или га на себи својствен начин надилази и превазилази? Текстови које је забиљежио Максим Шкрлић јесу одлична подлога за тумачење овог феномена, а тумачења Јелине Ђурковић су незаобилазно полазиште за све његове тумаче.

ПРИЛОГ О КЊИЗИ *УЗРОЧНО СЕМАНТИЧКО ПОЉЕ*
(Милош Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*, Јасен, Београд, 2012)

Дјело *Узрочно семантичко поље* Милоша Ковачевића, из 2012. године, заправо је реиздање онога из 1988. године, уз неколицину измјена. Наиме, за разлику од првог, писмо је у другом издању промијењено, те је сада дјело штампано ћирилицом. Остале промјене тичу се само исправљања појединих штампарских грешака.

Оно што је и тада, а и сада, потврда вриједности овог дјела, јесте чињеница да је то прва књига у србистици у којој је метод синтаксичко-семантичког поља кориштен досљедно. С обзиром на то да књиге више нема у продаји, аутор је одлучио да овим издањем омогући и олакша њен проналазак.

Прва ствар која би читаоцима могла да „западне за око—јесте кованица „српскохрватски—језик, коју аутор користи (јер промјене у самом тексту није хтио да врши), с обзиром на то да је Ковачевић један од твораца пројекта „Обнова србистике—Објашњење аутор наводи у предговору, „Ријеч уз друго издање—гдје наводи да назив није промијењен „прије свега због тога што аутор сматра да српскохрватски није ништа друго него политички преименован српски Вуков(ск)и језик. А ни данас нема никога од озбиљних лингвиста који би стао иза тврдње да је и једна од данашњих језиком именованих варијаната српскога језика, односно иједна од његових „преименица—псебан језик различит од српског—(Ковачевић 2012: 6).

Дјело се састоји из три поглавља, с тим да су прва два подијељена у неколико мањих цјелина, а треће („Узрочно семантичко поље као систем субпоља—представља вид синтезе основних појмова и новина које она доноси. Након предговора и увода, у којем аутор објашњава шта је то каузалност и разматра неколико питања, од којих се издваја оно о значењу у језику, те наводи о чему ће у дјелу бити ријеч, слиједи прво поглавље — „Путевима каузалности—Оно се састоји из једанаест дијелова, који су издвојени поднасловима и у којима је са теоријског аспекта анализирано узрочно семантичко поље, те оно представља својеврстан увод у проблематику овог поља лингвистике.

Питања језика и мишљења, те разлика и интеракција међу њима, прво су на шта се обраћа пажња у овом дијелу. Разлику између објективне и конкретне стварности и разлике у схватању језика и мишљења, аутор нам представља још од митског мишљења, па до савремених студија. Иначе, тај поступак аутор користи у свим разматрањима — какво је било почетно мишљење, те како се у току развоја науке и оно мијењало и допуњавало. Тако, у објашњењу појма категорије (који је неопходан да бисмо схватили предмет проучавања рада), аутор полази од Аристотела (који је већ повези-

вао језик са категоријама мишљења), па преко стоика долази до Канта и Хјума, те марксистичке категоризације, и то да би показао развој категорије каузалности, као и спој језика и филозофије (дакле, и форми мишљења), те утицај једних на друге. Закључак који се намеће јесте да су мисаоне категорије универзалне, а језичке – увијек категорије одређеног језика, у овом случају српског (односно српскохрватског). Тако каузалност не представља граматичку категорију, али захваљујући специјалним средствима за номинацију каузалне везе, она је објашњена и на граматичком нивоу.

Након објашњења основних разлика и запажања о утицајима (простих) категорија једних на друге (мјесне, временске и начинске на каузалну), аутор низом примјера те наводе потврђује. Принцип којим се води јесте – од простог ка сложеном, па, самим тим, послјије простих, описује везе каузалне са сложеним категоријама, на исти начин као у претходном дијелу – послјије дефинисања категорије, наводе се језичка средства и форме које су у њој највише заступљене, те примјери који потврђују сваку тврдњу. Постепено долазимо и до типова узрока у српскохрватском језику, а принцип остаје исти – након дефиниције, слиједе примјери, затим основне одлике и конструкције у којима се тип узрока остварује, те након тога и основне разлике међу различитим типовима узрока. Побројани семантички типови узрока (узрок типа изазивач – ефектор, узрок везан за посљедице вољног типа – мотив, тип критерија, разлога и повода) описани су детаљно у другој великој цјелини (поглављу) – „Структура узрочног семантичког поља српскохрватског језика—Прије тога, аутор доноси преглед досадашњих радова о основним карактеристикама узрочних синтаксичких јединица српскохрватског језика – ко је писао о томе (и о чему тачно), колико је тематика освијетљена у тим радовима, као и које су предности или мане тих радова. Највеће замјерке аутор износи у вези са радом К. Милошевић, чије ставове побија. Аутор у овом дијелу даје и основне информације о функционалним стиливима, што ће бити значајно за други дио књиге, тачније друго поглавље, у којем ће за сваки тип узрока бити наведен и стил у којем је тај тип најчешћи, те примјери који то показују.

У другом поглављу, захваљујући принципу постепености који је у првом дијелу заступљен, као и датим основним информацијама о сваком од типова узрока, аутор ће анализирати сваки од узрока, односно субпоље узрока, и то разлажући га на микропоља. Дакле, синтетичко-аналитички метод, који је заступљен у раду, омогућава потпуно разумијевање прво основних, општих знања, затим и сложених, управо захваљујући њиховом разлагању на мање дијелове. Свако субпоље описано је на исти начин – прво опис самог субпоља, затим објашњење тог подручја, те примјери – и то примјери из различитих функционалних стилова, да би на најбољи начин била обухваћена употреба и начин кориштења језичких јединица при опису једног од узрока. Аутор наводи и разлике међу њима, те на који начин их установити (за које је лексеме узрок везан, те који су подтипови значења). Највише пажње посвећено је субпољу узрока разлога јер је, како аутор на-

води, то најшири узрочни тип, са највише подтипова. На крају сваког поглавља унутар овог дијела, долази својеврсна синтеза – побројане су основне одлике узрока, најзначајнија микропоља, те употреба – а све то видљиво је из многобројних примјера који су наведени.

Аутор објашњава не само основне него и сложене узроке, па се пет поглавља односи на интерференције, и то: мјесно-узрочне, временско-узрочне, начинско-узрочне, циљно-узрочне и условно-узрочне интерференције, када су двије компоненте равноправне или је узрочна пратилац, те су за свако од ових субпоља наведени примјери. И у овом дијелу, аутор много пажње посвећује анафорској и катафорској позицији, те нијансама у значењу које свака од ових позиција условљава.

У трећем дијелу, „Узрочно семантичко поље као систем субпоља—врши се заправо синтеза анализираних субпоља, те наводи закључак да су, у принципу, од форми изражавања у узрочном семантичком пољу, најбитније падежне конструкције и сложене реченице са зависном узрочном клаузом, што је и било видљиво из комплетне анализе узрочног поља, јер је аутор тим редом и наводио примјере за свако од субпоља. Наравно, важни су и везници, замјенички узрочни прилози и прилошки изрази, те глаголски прилози, али прве двије форме су најчешће. На крају, наведене су скраћенице које су се нашле у овом дјелу, затим извори које је аутор користио и литература која је дата у азбучном низу. Посљедњи дио је биљешка о аутору, те списак књига које је до сада објавио.

Актуелност овог дјела истиче податак да је оно прво у којем је досљедно кориштен метод синтаксичко-семантичког поља, те начин на које је дата тематика представљена. „Узрочно семантичко поље—не само да је значајан прилог научној и стручној лингвистичкој јавности него и драгоцен извор информација студентима који тек улазе у свијет науке, не само због увида у метод, који на овај начин постаје ближи, него и због разумијевања једног важног семантичког поља, а самим тим и увида у предмете проучавања лингвистике као науке.

POČETNA TAČKA KAO ODREDNICA MODALNOSTI KOD DIVALDOVE

(Gabriele Diewald, *Die Modalverben im Deutschen. Grammatikalisierung und Polyfunktionalität*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1999)

Pogledi, shvatanja i potkategorije modalnosti se razlikuju kako u savremenoj, tako i u tradicionalnoj lingvističkoj literaturi. Tako nailazimo, u zavisnosti od teorije i modela, na jednodimenzionalni, binarni i trinarni pristupi modalnosti. Jednodimenzionalni pristup modalnosti podržava lingvisti koji modalnost ograničavaju isključivo na epistemičku modalnost, binarni pristup podrazumijeva podjelu na epistemičku i neepistemičku modalnosti, dok klasifikacija u kojoj se izdvajaju tri tipa dodatno razdvaja neepistemičku modalnost na potkategorije, tj. na deontičku (modalnost obaveze) i dinamičku (modalnost sposobnosti). Većina lingvističkih teorija izdvaja dva nadrećna tipa modalnosti koja su često u literaturi različito terminološki odrećena, pa se tako, iako je modalnost jedna od univerzalnih kategorija koja je prisutna u jeziku, nailazi na jedan nepregledan lavirint korišćene terminologije. Tako i Divaldova (1999) u svojoj monografiji o modalnim glagolima izdvaja, takoće, dva nadrećna tipa modalnosti. Mećutim, Divaldova to čini na jedan specifićan, upećatljiv, i dosta apstraktan naćin. Autorka svoj model modalnosti opisuje i razraćuje na osnovu pozicija poćetne taćke (modalnog izvora). *Modalni izvor* je ključni faktor modela i semantićki dio svakog modalnog znaćenja. Relacija iz izvorne taćke se podrazumijeva, iako nije sintaksićki predvićena u rećenici, što ujedno i čini ovaj model dosta apstraktnim. Tako Divaldova u svom modelu razlikuje *deiktićku* i *nedeiktićku* upotrebu, i nedeiktićku dalje dijeli, u zavisnosti od poćetne taćke modalnosti, na potkategorije: *deontićka*, *volitivna* i *dispozicionalna modalnost*. Divaldova za svoj model koristi, kao temeljno polazište, Behov (1951) model modalnosti, koji u svom modelu na osnovu tri opozicione osobenosti razdvaja modalne glagole prema semantićkim odlikama. Prva opozicija je *intern* i *extrasubjektiver*, odnosno *unutrašnje/vanjsko* lociranje modalnog faktora. Na osnovu ove opozicije Beh izdvaja deontićko i volitivno znaćenje. Druga opozicija prema kojoj Beh odrećuje izvornu taćku, odnosno modalni faktor, jeste *kauzalnost* i *autonomnost*. *Können* i *müssen* ukazuju na kauzalni, dok ostali glagoli imaju autonomni izvor. Ali šta podrazumijeva kauzalnost i autonomnost? Kauzalni modalni faktor se javlja kada nućnost i mogućnost imaju odrećenu zakonsku osnovu, dok se autonomni faktor moće konkretizovati kao lićni agens. Divaldova predlaće pojam *Abgegrenztheit*, odnosno ogranićavanje/ivićenje modalnog izvora. Ćiva, autonomna

* mladen.papaz@ffuis.edu.ba

bića se mogu ograničiti, dok se kauzalni faktori kao što su razlozi, zakoni, spoljašnje okolnosti, činjenice i evidencije ne mogu ograničiti, tj. modalni izvor. Dakle, mogućnost ograničavanja/ivičenja izvora, odnosno, drugim riječim nedefinisan izvor modalnosti određuje se kao diffus+. Kod *deontičke* modalnosti izvorna tačka modalnosti je entitet (Entität) sposoban za komunikaciju, tako da izvor modalnosti ima obilježja diffus- i intern-, dok je kod volitivne modalnosti diffus- i intern+. Karakteristiku *intern* je moguće definisati samo ukoliko je označen prethodno *diffus-*, kod *diffusa+* karakteristika *intern* je neutralna. Značenje „imati odobrenje—glagola *dürfen* implicira određenu instancu koja je dala dozvolu, značenje *biti pozvan na izvršenje*, implicira instancu od koje je potekao poziv na izvršenje. Beh ne pravi razliku između deiktičke i nedeiktičke upotrebe, ali pravi razliku između „realizacije—i „realnosti/egzistencije—Međutim, i deiktička upotreba se može lako objasniti i izdvojiti od nedeiktičke modalnosti na osnovu početne tačke/izvora modalnosti. Ovdje početna/izvorna tačka modalnosti, tzv. *Origo* igra ključnu ulogu, a *Origo* je s jedne strane apstraktan, a s druge egocentričan, dakle, nalazi se uvijek u aktuelnom govorniku. Govornik iskazuje da sa njegove tačke gledišta vidi i ocijenjuje radnju kao faktivnu ili nefaktivnu.

Opozicione karakteristike kod Divaldove (Divald 1999: 165):

<i>deontička modalnost</i>		<i>volitivna modalnost</i>		<i>dispozicionalna modalnost</i>	
<i>sollen</i>	<i>dürfen</i>	<i>wollen</i>	<i>möchte(n)</i>	<i>müssen</i>	<i>können</i>
Origo -	Origo -	Origo -	Origo -	Origo -	Origo -
diffus -	diffus -	diffus -	diffus -	diffus +	diffus +
intern -	intern -	intern +	intern +	∅	∅
reaktiv -	reaktiv +	reaktiv -	reaktiv +	reaktiv -	reaktiv +

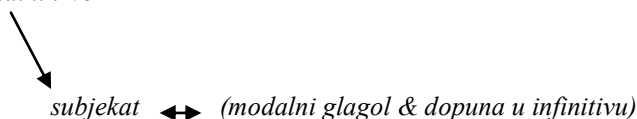
Nedeiktička i deiktička i modalnost kod Divaldove

Nedeiktička upotreba kod Divaldove označava stanje subjekta i to stanje, koje potiče od određenog modalnog izvora (kao tačke polazišta), što autorka parafrizira: „Uslovljen djelovanjem modalnog izvora subjekat rečenice se nalazi u modalnom stanju koje je označeno infinitivom—(Divald 1999: 76).¹

¹ Divald (1999: 76): „Bedingt durch die Einwirkung einer modalen Quelle befindet sich das Satzsubjekt in einem modalen Zustand bezüglich des Infinitivkomplements.—

Skica nedeiktičke upotrebe:

Modalni izvor

Modalni izvor se ne spominje u rečenici. Modalni izvor je polazna tačka, a subjekat cilj. Potkategorije nedeiktičke modalnosti kod Divaldove označavaju stanja (dozvole, mogućnosti, obavezivanja, namjere...). Divaldova tako opisuje modalne glagole kao stativne glagole, pošto označavaju stanje *dobijen konkretan ili apstraktan direktiv prema dopuni u infinitivu* (Divald 1999: 195).

Dispozicionalna modalnost, prema Divaldovoj, označava osobine, sposobnosti, dispozicije subjekta, dakle, stanje subjekta koje se može označiti kao *dobio dispoziciju*. Modalni glagoli *müssen i können* su tipični za ovu upotrebu. Izvorna tačka modalnosti ne može biti locirana, za razliku od drugih podvrsta nedeiktičke modalnosti. Modalni glagoli *müssen i können* ne odaju informacije o tome da li je izvor dispozicije unutrašnja osobina subjekta ili su to okolnosti izvan subjekta. Definicija za dispozicionalnu modalnost prema Divaldovoj (1999: 151) glasi: „Subjekt se nalazi u stanju, u kojem mu nespecifični (nedefinisani) izvor dozvoljava da izvrši radnju u infinitivu.”² Pošto je izvor modalnosti apstraktan i pošto se ne može pretpostaviti direktivni čin koji je prethodio može se zaključiti da recepijent ne mora biti i tivo biće sposobno za komunikaciju. Divaldova objašnjava razliku između *müssen i können*, ne kao većina lingvista samo na osnovu pojmova mogućnosti i nužnosti, već na osnovu reakcije na početnu tačku. Mogućnost označava „apstraktnu dozvolu—a dozvola podrazumijeva da ju je primalac direktiva sam inicirao, tj. da je izvor dozvole reagovao na prethodni zahtjev. Prema tome, dozvola se može shvatiti kao reakcioni direktiv. Mogućnost izražava na modalnim glagolom *können* implicira da ju je nosilac te mogućnosti na neki način sami inicirao, tj. da je izvor omogućivanja reagovao na tu inicijativu. Za razliku od *können*, za modalni glagol *müssen* važi pravilo da je modalni izvor sam inicirao direktivu prema cilju, odnosno subjektu rečenice, koja važi i nezavisno od namjera subjekta (Divald 1999: 150–163).

Deontička modalnost se u ovom modelu odnosi se na pojmove dozvole, zahtjeva, zapovijedi i zabrane. Tipični glagoli za ovu modalnost su *dürfen i sollen*. Značenje modalnog glagola *dürfen* može se opisati kao *imati dozvolu*, a *sollen* – *biti pozvan na izvršenje*. Dozvolama i zahtjevima prethode direktivni iskazi, nebitno da li su prethodno zaista bili realizovani ili se samo pretpostavljaju. Dakle, ova dva glagola opisuju stanja, kojim je prethodio direktivni iskaz, koji se mogu enkodirati kao *dobiti direktivu*. Prethodna dva modalna glagola ne predvi-

² Divald (1999: 151): „Das Subjekt befindet sich in einem Zustand, in dem es von der unspezifischen Quelle erlaubt/geboren bekommen hat, die Infinitivhandlung durchzuführen.—

Čaju sintaksičku valentnost za početnu tačku modalnosti, ona je semantički implicirana. Početna tačka se ne može kao u pasivnoj rečenici izgurati iz valentnog okvira, jer prvobitno nije ni zauzimala sintaksičku poziciju u rečenici. U subjektu, koji je cilj direktiva koji prethodi, sadržane su dvije relacije, početna tačka modalnosti i relacija iz dopune u infinitivu prema subjektu, prema kojoj je subjekat ujedno početna tačka za prethodno zapovijednu radnju. Izvorna tačka direktiva nije identična sa subjektom, vršiocom radnje. Modalno stanje subjekta se može opisati kao dobijena direktiva od strane modalnog izvora prema dopuni u infinitivu. Razliku između *sollen* i *dürfen* Divaldova vidi u tome što *sollen* ukazuje na iskaz koji je inicirao sam pošiljaoc direktiva, *dürfen* ukazuje na to da je direktiv reakcija, i to reakcija na želju, molbu recipijenta direktiva. *Dürfen* označava direktiv koji je od davaoca došao na prethodnu inicijativu recipijenta koji je prethodno inicirao tu direktivu (Divald 1999: 120–137).

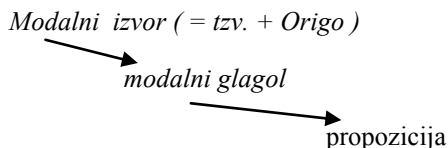
Volitivna modalnost se kod Divaldove odnosi na namjere subjekta rečenice. Tipični glagoli u ovoj upotrebi su *mögen* (većinom u konjunktivu II) i *wollen*. Značenja glagola *mögen* mogu biti *imati želju, žudjeti, imati volju, voljeti*, a od *wollen* mogu biti *planirati, namjeravati*. Oba glagola mogu da imaju u nediktiranoj upotrebi dvije varijante. Prva varijanta označava unutrašnje psihofizičko stanje koje nije modalno, nego je riječ o punoznačnim glagolima poput *sehen* (vidjeti), *kennen* (poznavati), *wünschen* (željeti), *hassen* (mrziti), *lieben* (voljeti) itd., koji podrazumijevaju iiv subjekat, koji je i ujedno početna tačka i cilj glagolom označene relacije. Dakle, u ovoj upotrebi *wollen* i *mögen* nisu modalni glagoli, jer nemaju kompleksnu modalnu relaciju, nema direktiva prema samom sebi, odnosno ni recipijenta ni početne tačke direktiva. Ova varijanta se može opisati parafrazom *imati nešto rado, žudjeti za nečim, voljeti*. Dok u drugoj upotrebi aspekt namjere dolazi do izražaja. Izvorna tačka volitivne modalnosti je kao kod deontičke modalnosti jedan ograničen entitet sa oznakom (difus-), koji je za razliku od deontičke modalnosti (intern+). Kod deontičke modalnosti izvorna tačka modalnosti nije identična sa ciljem direktiva, dok je to slučaj kod volitivnih iskaza. Davalac direktiva daje sam sebi direktivu da izvrši radnju označenu glavnim glagolom. Kod volitivnih glagola je na osnovu identiteta primaoca i davaoca direktiva, davalac direktiva, dakle, izvorna tačka modalne relacije, semantički povezan u ulozi subjekta. Subjekt ima tri uloge: cilj direktiva, izvornu tačku za infinitivnu relaciju i modalnu relaciju. Subjekt je, dakle, izvorna tačka i cilj pretpostavljenog direktiva i ujedno izvorna tačka za najavljenju radnju (Divald 1999: 137–150).

Deiktika upotreba, prema autorki, ima širok skopus i kod nje je propozicija cilj modalne relacije. Modalni izvor potiče od tzv. *Origa*, odnosno govornikove ocjene, kao u sljedećim primjerima: *Ich kann mich getäuscht haben./Vielleicht habe ich mich getäuscht.* (Može biti da sam se prevario. / Možda sam se prevario.)

Sa moje tačke gledišta/moje pozicije (= *Origo*) ocjenjujem radnju *Ich habe mich getäuscht* / *Može biti da sam se prevario* kao faktivnu +/- . Sa pozicije govornika situacija se ne može ocijeniti kao faktivna ili nefaktivna. Ona može

biti i jedno i drugo. Za deiktičku upotrebu Divaldova (1999: 78) navodi sljedeću definiciju: „Pomoću modalnog izvora (govornika kao deiktički *Origo*) na propoziciju se odnosi skopus modalnog glagola i pomoću njega se iskazuje nesigurna ocjena faktivnosti.”³

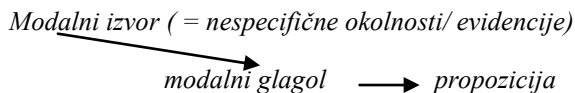
Skica *deiktičke* upotrebe:

Sam modalni glagol nema nikavo leksičko značenje, već određuje stepen ocjene faktivnosti na skali (npr. moć da ili sigurno).

Međutim, Divaldova razlikuje i neke prelazne upotrebe, koje imaju širok skopus poput deiktičke upotrebe, ali ipak imaju nedeiktičko značenje. Dakle, nedeiktička upotreba sa širokim skopuom. Divaldova ovu upotrebu naziva *objektivna epistemička upotreba* i daje sljedeću definiciju: „Uslovljeno modalnim izvorom (kao evidencija postojećih okolnosti) postoji mogućnost/nužnost izražena na modalnim glagolom da je propozicija u skopu modalnog glagola istinita”⁴ (Divald 1999: 79).

Skica objektivno epistemičke upotrebe:

Modalni izvor u ovom slučaju su okolnosti, koje uslovljavaju postojanje propozicije. Modalni izvor ovdje utiče na modalni glagol i propoziciju. Ova upotreba se često svrstava u literaturi u epistemičku upotrebu, gdje se pravi razlika između objektivne i subjektivne epistemičke upotrebe. Modalni glagol u objektivnoj epistemičkoj upotrebi odnosi se na objektivno znanje odnosno činjenice, dok se subjektivna upotreba odnosi na govornikovu ocjenu faktivnosti koja nema definitivnu vrijednost, nego spada u vjerovanje i pretpostavku. Govornik u deiktičkoj upotrebi ne želi da potvrdi tačnost iskaza, dok u objektivno deiktičkoj upotrebi govornik prikazuje mogućnost ili nužnost postojanja upitnog sadržaja kao objektivnu činjenicu. On se pri tome oslanja na različite okolnosti, odnosno evidencije, na osnovu kojih temelji vjerovanje u istinitost postojanja mogućnosti ili nužnosti propozicije. Te činjenice moće uvidjeti svaka osoba i nije u pitanju

³ Divald (1999: 78): „Durch die modale Quelle (den Sprecher als die deiktische Origo) ist der Proposition im Skopus des Modalverbs ein durch das Modalverb ausgedrückter, unsicherer Faktizitätswert zugewiesen.—

⁴ Divald (1999: 80): „Bedingt durch die modale Quelle (als Evidenz geltender Umstände) besteht die im Modalverb ausgedrückte Möglichkeit/Notwendigkeit, dass die Proposition im Skopus des Modalverbs zutrifft.—

subjektivno ocjenjivanje govornika. Modalni glagoli u objektivno epistemičkoj upotrebi se odnose na objektivno prikazane činjenice, dok se deiktička upotreba odnosi isključivo na govornikovu ocjenu faktivnosti iskaza. Divaldova (1999: 86–90) smatra da se objektivna i subjektivna epistemička upotreba ne mogu svrstati pod jedan nadređeni pojam. Ukoliko govornik ocjenjuje stepen faktivnosti u pitanju je deiktička upotreba koja odgovara gramatičkoj funkciji modusa. Međutim, ukoliko se uzmu u obzir činjenice (evidencije), koje su svima dostupne, odnosno sadrže objektivne istine, nije u pitanju deiktička upotreba, pošto ocjena govornika ne igra nikakvu ulogu, ona je, takoreći, neutralna. Slušalac, odnosno čitalac na osnovu (u tekstu implicitno ili eksplicitno izložene) činjenice, odnosno na osnovu znanja o svijetu donosi zaključak. Evidencije su ovdje modalni izvor, a ne govornik. Dok govornik u deiktičkoj govori ono što pretpostavlja, u objektivnoj epistemičkoj upotrebi govori šta zapravo zna. Prema ovom objektivna epistemička upotreba bi se trebalo svrstati u nedeiktičku upotrebu, pošto se odnosi na objektivno znanje, logično zaključivanje na osnovu činjenica.

U naučnoj literaturi mogu se naći mnogi modeli i interpretacije modalnosti, kao što smo i na početku ovog rada kratko istakli. Međutim, u studiji Divaldove imamo jedan relativno nov i originalan pristup modalnosti, gdje je u prvom planu početna tačka modalnosti, tzv. „Ausgangspunkt der Modalität”—po moću koje se model naizgled sam grana u različite potkategorije na osnovu različitih početnih tačaka modalnosti, uz mnogo apstraktnih skica i obrazloženja. Najveća vrijednost i značaj ove stručne monografije o modalnim glagolima i modalnosti u njemačkom jeziku jeste što ona, zapravo, otvara neistraženo polje modalnosti i modalnih glagola u srpskom jeziku. Ova monografija Divaldove sa novim pristupom modalnosti trebalo bi da djeluje kao podstrek i dobra osnova za izradu jedne monografije modalnih glagola u srpskom jeziku, koja nedostaje srpskom jeziku.

ДРАМСКА АУРА САРАЈЕВА

(Бранко Летић, *Сарајевске теме – од „цвета градова—
до „огњишта ратова—*, Филозофски факултет
Универзитета у Нишу, Ниш, 2014)

„Пријатељи моји, ви се сећате! И онај град, и наш живот у њему, ви једини добро знате; не би имало никаква смисла да ма коме другом о томе говорим.—Џндрић, *Први дан у радосном граду*).

Најновија књига *Сарајевске теме* (од „цвета градова—до „огњишта ратова—) некадашњег сарајевског и нишког професора Бранка Летића, пред читаоцима се појављује као спој ауторовог дугогодишњег академског искуства, богатог знања и исцрпног коришћења извора и литературе. У књизи су јасно и прецизно приказане културне прилике у Сарајеву, оцртани књижевни и психолошки портрети и догађаји у широком временском распону од 15. до 21. вијека и све то чврсто повезано у једну смисаону цјелину објављену у Нишу.

Књига је настала као издавачки подухват Филозофског факултета у Нишу, у оквиру Едиције *Litteraria Serbica*, коју води и уређује уважени стручњак Јован Пејчић, а која обједињује све српске филолошке факултете у једну Библиотеку. Књига професора Бранка Летића седма је по реду у овој Едицији. Идејни творац, уредник и носилац пројекта је Јован Пејчић, заједно са професором Гораном Максимовићем, деканом Филозофског факултета у Нишу.

Књига *Сарајевске теме* својеврсна је историја овог града, сагледана кроз поједине његове личности, њихове животе, научна и умјетничка дјела. Састоји се од двадесет радова о ауторима, културним и књижевним радницима, чији је живот и рад, у цјелини или дјелимично везан за Сарајево. Радови у књизи подлога су за разумијевање сарајевске стварности у којој се кроз стољећа зачињала и развијала књижевна и научна мисао. Како и сам наслов књиге сугерише, ријеч је о синтези тема и радова о Сарајеву, који у свом развојном луку прате историју овог града кроз портретисање најзначајнијих сарајевских пјесника, књижевника, професора и културних радника од 15. до 21. вијека. Као синтеза радова, књига приказује појединачне личности, њихове животе и дјела и показује да је аутор изузетан познавалац изворне књижевне грађе, историјских прилика у којима је настајала и трајала књижевност и култура коју овдје изучава. Све то омогућило је да се

* vladan.bartula@ffuis.edu.ba

изведе и склопи оваква научна синтеза. Професор Бранко Летић је наш најбољи познавалац старе српске и дубровачке књижевности, али се у овој студији представио и као изузетан зналац и тумач новије литературе.

Књига се састоји из пет дијелова (пролог, три чина, епилог) у којима су ауторови радови настали у посљедњих тридесетак година. Заједничко свим је што се на различите начине односе на Сарајево. Први дио (пролог), завршни дио (трећи чин) и епилог односе се на литерарна дјела о Сарајеву, а унутрашња два (први и други чин) на јавне и научне раднике у Сарајеву 19. и 20. вијека.

Пролошка студија, „Сарајево у песмама на турском језику—говори о пјесницима и пјесмама о Сарајеву на турском језику од 15. до 19. вијека. Како нам аутор казује, „сви песници песама о Сарајеву, било да хвале његове лепоте и вредности или да туже над његовим удесима, певају их с јасном свешћу да тим чином остављају помен о граду, његовој лепоти, његовим грађевинама, његовим становницима, односно његовим мањим или већим разарањима—Неки пјесници Сарајева задовољавају се да буду само „свјedoци—љепоте града, док други желе да истакну свој заинтересовани однос према граду, величајући његову љепоту и раскош. Отуда је у пјесмама у похвалу Сарајева садржана поетска слика раја. Ту се уклапа идеализована слика становника овог града са свим њиховим љепотама и врлинама. Насупрот овом „уздицању—Сарајева у хвалоспјевима, јављају се и пјесме с критичком тенденцијом пјесника, гдје се сликање града „приземљује—до конкретних појава и ситуација.

Након пролога аутор нас уводи у први чин књиге, „Градинари 19. века—У град Сарајево су „у разним периодима стизали дошљаци из свих крајева истојезичног народа и остајали да скупа с рођеним Сарајлијама граде његов културни идентитет—У првом чину, дакле, посвећена је пажња неким од тих градинара 19. вијека: Кости Хаџиристићу, Богољубу и Стеви Петрановићу, Гавру Вучковићу Крајишнику и Васу Пелагићу. Портретисањем њихових ликова аутор баца свјетло на културноисторијске прилике некадашњег Сарајева и драму овог града 19. вијека.

У чину другом или у поглављу „Градинари 20. века—аутор представља научне доприносе професора Филозофског факултета у Сарајеву, Салка Назечића, Меше Селимовића, Властимира Ерчића, Малика Мулића, Бранка Милановића, Новице Петковића. Наведене личности спадају у сами врх културног живота Сарајева и науке о књижевности. Они су дали највећи допринос развоју науке и културе, изградњи научних и културних институција, на трагу поменутих људи и прегалаца 19. вијека, а самим тим и унапређењу, уздицању и изградњи Сарајева. Отуда ће и катастрофа бити већа јер су неки од ових изузетних научника морали напустити град. Бранко Летић је њихов сљедбеник и у науци и у универзитетској настави; с њима је подијелио и сличну судбину.

У трећем чину, под насловом „Огњиште ратова—приказано је ратно Сарајево у дјелима некадашњих сарајевских житеља. Ријеч је о три жен-

ска аутобиографска романа о грађанском рату (*Изаћи из Сарајева*, Вере Тутњевић; *Не плачи за Сарајевом*, Вишње Крстајић – Стојановић; и *Зашто одлазите из Сарајева*, Радмиле Поповић), ратну прозу Радована Вучковића и два ратна романа, *Твоје срце, зеко*, Стевана Тонтића и *Коначари*, Ненада Величковића.

У епилогу књиге ријеч је о *Хроници изгубљеног града* Мома Капора и о Милици Иванишевић, професору и колегиници са Катедре за књижевност Филозофског факултета у Сарајеву.

У свим овим дијеловима књиге препознаје се један дуги, историјски пут српске борбе за национално ослобођење и допринос културном идентитету Сарајева, с трагичним ратним завршетком.

Како и сам аутор сугерише, књига има елементе драме: пролог („Сарајево у пјесмама на турском језику—)три чина (први чин под насловом „Градинари 19. века—, други чин, „Градинари 20. века—, трећи чин, „Огњиште ратова—) и епилог („Молитва за изгубљени град—); „уоквирена— је посветом Милици Иванишевић, некадашњем професору Филозофског факултета у Сарајеву, на почетку, и Словом на крају књиге, односно уводном вијешћу презвитера Вука о преласку православних хришћана на ислам у Сарајеву 1517, и завршним дијелом књиге у коме се даје приказ литерарних дјела Сарајлија који су у последњем рату остали без свог града.

Ако се пажљиво погледа, кључна ријеч кроз коју би се могла сагледати и којом би се могла окарактерисати књига професора Бранка Летића јесте ријеч драма; почевши од ауторове личне драме коју је предавао и живио и којом је ова књига и „уоквирена—преко драме многих личности које су у књизи представљене, па све до књижевне драме кроз коју су приказане и испричане различите ситуације у Сарајеву.

Аутор у улози књижевног историчара и тумача, али и живог учесника, драму књиге поставља на позорницу Сарајева, на којој се одигравају многи чинови у којима су главни ликови личности 19. и 20. вијека. Драму књиге аутор представља кроз своју личну драму, изражену и посебно наглашену у епилогу књиге, кроз опис лика и дјела професора Милице Иванишевић, гдје се у својеврсној анагнорези, аристотеловски препознаје вишевијековно Сарајево, шта је било и шта је од њега остало.

Како је и сам аутор исповједио, да је „међу корицама његово Сарајево—а на трагу оног Капоровог молитвеног сјећања на родни град, књига постаје и својеврсна исповијест и молитва за Сарајево, за све поменуте личности у књизи, као и за све пострадале житеље града. Отуда аутор није само пажљиви повјесничар и тумач књижевности и историјске драме Сарајева, сагледане кроз литературу, описивач и портретиста живота људи који су живјели у њему, стварајући и истовремено изграђујући град изнутра, у једном вишем смислу, него је, аутор, и живи учесник те драме и живота Сарајева, а онда и живи и непосредни молитвеник за град, из кога је и сам, попут оних поменутих, морао отићи. Отуда се драма Сарајева у ауторовој визији на крају расплиће као молитвени израз и најдубљи проживљени

осјећај распетости и страдања свих личности у њему, али и као поновно сабирање и преображај који се књигом показује.

У ономе што је написано и што је аутор рекао, сачувана је аура прошлог живота и људи у њему, њихови духовни и интелектуални профили, у вртлогу историјских догађаја и великих промјена у европској и балканској историји. Ломове у личностима и њихове драме аутор тумачи историјским преображајима који мијењају поредак ствари и изазивају у њима праве пометње (карактеристичан је у том смислу лик Васе Пелагића или ликови из посљедњег поглавља о ратној књижевности).

Ово изузетно научно дјело, истовремено је драгоцен уџбеник из историје српске културе и историје српске књижевности, писан лијепим стилем и језиком. По ритму казивања оно се приближава умјетничкој литератури, прије свега као живописно штиво о сарајевској прошлости а онда и као аутентично свједочење старих и млађих Сарајлија о себи и свом времену. Све сарајевске личности, представљене у овој књизи, чине живописну галерију портрета, у аутентичним социјалним и професионалним одјејањима, са књижевним и научним дјелима, као индивидуалним обиљежјима.

О Сарајеву се много пјевало, писало и приповиједало. Међутим, књига *Сарајевске теме* (од „цвѣта градова—до „огњишта ратова—) Бранка Летића, засигурно је студија по којој ће се Сарајево у будућности препознавати и чувати у памћењу.

*

Дугогодишње наставничко искуство професора Бранка Летића, настојање да књижевност појединих епоха и њене токове представи студентима што прегледније и темељније, помогло је да аутор велику књижевну грађу за ову студију, бројна имена и текстове, систематизује у јасне оквире ове књиге. Највише простора у књизи посвећено је најзначајнијим представницима књижевности и културе Сарајева 19. и 20. вијека, који су махом били Срби, читаве мале монографије о њиховом приватном и јавном дјеловању у живописној слици културног живота у Сарајеву.

Стога, књига *Сарајевске теме*, представља и научно заснован поглед на допринос Срба култури, просвјети и науци Босне и Херцеговине и Сарајева у 19. и 20. вијека. Сами „врхови—науке о књижевности, чувени професори и културни радници, најзначајнији трговци и борци за слободу и правду, српскога поријекла и језика, градили су културни идентитет овог града. Овом књигом одато им је заслужно признање и захвалност, и помен за жртву коју су узидали у овај град. Књига је нарочито драгоцен по томе што, уз зборник *Ратна књижевност Републике Српске*, доноси и увид у књижевно стваралаштво током посљедњих ратних дешавања у Сарајеву.

Увиди у културне прилике били су подлога за тумачење конкретних књижевних текстова у књизи. Свака личност портретисана у овој књизи говори о вјечитом преплитању полиса и човјека гдје свако на свој начин ствара и носи терет времена. Као јединствена цјелина ови текстови —

(драмски) портрети намећу се и као једна лична визија града и његових градинара у којима су у врло прецизној и истанчаној књижевноисторијској и књижевнотеоријској интерпретацији сагледане визије и дјела ових учених мислилаца и стваралаца.

Сарајево је велика српска драма, можда и највећа. Да би се неко до-такао ове велике теме, мора, прије свега, бити велики: човјек и научник, познавалац Сарајева и литературе о њему, зналац његове историје, људи и менталитета, и уз све то имати велико искуство живота у овом Граду. То је, засигурно, Бранко Летић. Његова студија показује да и научни жанр може представити и изразити ову драму живота у Сарајеву и живота са Сарајевом.

МЕТОДИЧКА МОНОГРАФИЈА КОЈА ЋЕ УНАПРИЈЕДИТИ МЕТОДИКУ НАСТАВЕ КЊИЖЕВНОСТИ (Тиодор Росић, *Иманентно-методичко тумачење песничког текста*, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина, 2013)

Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, који је последњих година постао препознатљив по томе што окупља истраживаче у области педагошких и дидактичко-методичких наука и узима учешће на научно-истраживачким пројектима, овога пута појављује се у улози издавача научне монографије др Тиодора Росића. Ријеч је о књизи *Иманентно-методичко тумачење песничког текста*, аутора који је наставник поменутог факултета и већ изграђен стручњак и научни истраживач.

Др Тиодор Росић аутор је монографија *Поезија и памћење*, *О песничком тексту*, *Знаци времена*, *Тражим помиловање Десанке Максимовић*, *Метод напоредног текстуалног представљања*, *Песнички видови ироније*, као и књига пјесама *Лептир*, *Летећа кола*, *Извештај специјалисте*, *Одбрана од власти*, *Балада о грађанину*, књига приповједака *Јарац који се не да уздахати*, *Некрштени дани*, *Срећни сиромаси*, романа *Псећа кожа*, драме *Долина јоргована*. Аутор је бројних књига за дјецу, затим неколико антологија, а јавља се и као приређивач и уредник књига и часописа.

Др Росић у *Уводу* књиге *Иманентно-методичко тумачење песничког текста* наводи да је она настала „из потребе да се, уместо догматске и репродуктивно-експликативне наставе књижевности, настава усмери на иманентно-методичку интерпретацију песничког текста—У књизи се анализирају могућности иманентно-методичке интерпретације пјесничких текстова на предшколском и основношколском нивоу. Полази се од дефиниције појма иманентна методика, а затим се анализира структура пјесничког текста и његових доминантних експресивних вриједности.

Ова књига обухвата сљедеће дијелове: *Увод* (стр. 7-12); *I* дио: *Тумачење песничког текста* (стр. 13-22); *Иманентно-методички модели* (стр. 23-28); *Значење песничког текста у настави* (стр. 29-39); *Особеност структурне организације песничког текста као одређујући елемент његовог разумевања* (стр. 40-46); *Кључне речи у интерпретацији песничког текста* (стр. 47-51); *Теоријско-методички аспекти драмског говора у млађим разредима* (стр. 52-64); *Жанровске особености научно-популарних, информативних, и научно-техничких текстова у настави* (стр. 65-74); *II* дио: *Репродуктивно и иманентно-методичко тумачење значења Радовићеве*

* branka.brckalo@ffuis.edu.ba

песме „Страшан лав—(стр. 75-83); Етичке врлине у настави бајки Гроздане Олујић (стр. 84-88); Просторно-временски континуум у „Малим бајкама—Стевана Раичковића (стр. 89-100); Време и простор у причама Милете Јакишића (стр. 101-109); Проучавање нонсенсних прича Душана Радовића (стр. 110-118); III дио: Поетика игре у књижевности за децу на предшколском нивоу (стр. 119-128); Предшколска интерпретација „Игара—Васка Поне (стр. 129-138); Предшколска интерпретација нонсенсног текста (стр. 139-147); IV дио: Настава књижевности у реконструисаном систему српске књижевности (стр. 149-164); Мултикултурне парадигме у разредној настави књижевности (стр. 165-168); Ка поетичким доминантама у настави савремене српске поезије за децу (стр. 169-181); Дужности врлине у ратној поезији (1991-1999) – теоријски и методички аспект (стр. 182-191); Идентификација српских јуначких прича (стр. 192-205); Методички приступ етици части у причама из туђине (стр. 207-213) и Закључак (стр. 215-221).

Монографија *Иманентно-методичко тумачење песничког текста* садржи у себи 21 рад, од којих је већина раније објављена у зборницима и часописима у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*.

Према мишљењу др Стане Смиљковић, ова монографија представља књигу „по којој ће се аутор током времена препознавати као носилац увек нових идеја у интерпретацији књижевног текста—.

По својој усмјерености књига је књижевнотеоријске и методичке природе. У интерпретацији грађе успостављена је равнотежа књижевнотеоријског и методичког приступа.

У *првом дијелу* аутор се најприје представља као књижевни интерпретатор који на темељу савремене науке о књижевности изграђује приступе књижевном дјелу, а затим усвојене и верификоване књижевне спознаје транспонује у методичке поступке и системе, при чему долази до изражаја његов литерарна сензибилност, смисао за анализу, књижевна ерудиција и методолошка досљедност. Томе се придружује методички приступ одњегован на најсавременијој методичкој теорији, истраживачком раду и пјесничком таленту.

У *другом дијелу* аутор комбинује различите приступе и успоставља вертикални слијед у тумачењу одабраних пјесничких текстова из програма за основну школу, као што су бајке Гроздане Олујић, *Мале бајке* Стевана Раичковића, приче Милете Јакишића, приче и пјесме Душана Радовића. Према ријечима проф. Милоша Ковачевића, „аутор полази од поставке да је књижевни текст вербална творевина, и да је истраживање његовог језика најиманентнији суштаствени његов дио—.

У *трећем дијелу* аутор се бави интерпретацијом нонсенсног текста и поетиком игре у књижевности за дјецу на предшколском нивоу. Кроз посредно примање текста, уз помоћ васпитача, у дјетету се покрећу машта,

фантазија, идентификација са ликовима и стваралачка позиција према дјелу.

Четврти дио бави се питањем наставе књижевности у контексту савремених друштвених промјена, мултикултурних парадигми у настави књижевности, поетике игре и етике части у књижевним дјелима, што је од посебног значаја у остварењу васпитних циљева наставе.

Анализу пјесничког текста аутор поставља у однос према доживљајно-спознајним могућностима ученика, сматрајући да текст са својим структурним елементима представља потенцијал значењског декодирања за читаоца. Тим аутор показује да методика није занат, схема, шаблон него наука која поштује специфичност и умјетничку индивидуалност књижевног дјела. На оваквим гледиштима др Тиодор Росић темељи идеје о ваљаној, стваралачкој настави књижевности и српског језика. Зато ова књига може бити добар путоказ наставницима и студентима који се озбиљно и предано баве методиком и теже ка унапређивању наставе књижевности.

УТЕМЕЉЕЊЕ СРПСКЕ ТОПОНИМИЈЕ

(Александар Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље*, Одељење
језика и књижевности, Одбор за ономастику, Библиотека
Ономатолошких прилога, књ. 2, САНУ, Београд, 2013)

Дијакхрони преглед топонимијског система српског језика је у досадашњим радовима у ономастици код Срба презентован више на дескриптивном плану него систематизовано аналитички. Озбиљнијим радовима ове врсте, нарочито онима који су се ослањали на споменичку грађу недостајао је прије свега прецизиран методолошки план истраживања и обраде јасно омеђеног корпуса, тако да су радови ове врсте више показивали поједине исјечке из одређеног корпуса него системски преглед, а с друге стране остајала је огромна недореченост у интерпретацији на размеђи између супратног, адстратног, општесловенског, старосрпског и савременог стања – у српској топонимији. То је истраживачима, нарочито недовољно обавијештеним, представљало замагљено усмјерење, тако да је њихова озбиљност у истраживању морала тражити ослонац код ономастичара у ближем и даљем словенском окружењу. Коначно се појавила озбиљна књига у српској ономастици, која трасира пут будућим истраживачима и показује колико озбиљности, знања и способности примјене обавијештења из литературе је неопходно да би се остварило једно дјело овакве врсте, попут монографије академика Александра Ломе *Топонимија Бањске хрисовуље*. Да је то тако, показаћемо у наставку овога осврта у коме приказујемо структуру књиге у којој је аутор већ у *Уводној речи* (стр. 9), мада рекло би се прескромно, дао основне правце истраживачких замах потврђених у садржају књиге, што се и види из њених шест поглавља издиференцираних према тематским захтјевима.

Прво поглавље, под насловом Предмет и циљеви истраживања (11–18) чине четири потпоглавља. У првом, *Општесловенски именословни обрасци* (11–12), аутор полази од одређивања придјева *именословни*, користећи га као српски синоним за *ономастички*, односно онај који се односи на *ономастику*, тј. науку која проучава имена која аутор посматра као језички знак остварен на одређеном објекту аутентичан у односу на значење у одређеном језику. Таква примјена језичког знака је именовање чији су главни предмети особе или дијелови просторног окружења, а самим тим и дијелови ономастике – *антропонимија* и *топонимија*. Под *именословним обрасцима* аутор подразумева више пута реализоване антропонимске и

* bozica.knezevic@ffuis.edu.ba

топонимске структуре на једном језичком простору, у истом или у фонетски, морфолошки и лексички варирајућем лику, при чему се истиче да се обрасци изводе из међусобно упоредивих облика, мање или више паралелних, те да се до паралела и у њима осликаних образаца долази поређењем у дијахроној перспективи услед чега је примијењен компаративно-историјски метод.

Поље компарираних увида оцртано је у топонимији свих словенских земаља у различитим временским пресјецима, тако да је ауторова реконструкција општесловенских именословних образаца ставила себи у задатак да савлада пола миленијума дугу препреку, што је наметнуло потребу постављања полазишта у вријеме блиско познопрасловенском раздобљу, односно од средњовјековних словенских записа. Услед тога, изванредан значај за познавање прасловенске ономастике имају средњовјековни словенски извори, међу којима се нарочито издвајају земљишни списи – повеље црквеним и световним властелинима, нарочито оне које јасним омеђењем посједа нуде дијелове топонимских микросистема. Аутор примјећује да је понајвише таквих докумената сачувано са староруског и старосрпског простора, чиме се долази до другог задатка који је назначен у поднаслову ове књиге. У потпоглављу *Старосрпски топономастички речник* (13–15), под којим аутор подразумева могући темељ рјечнички уобличених података о свим топонимима који су потврђени у старосрпској и српскословенској материјалној баштини. И премда наводи да је горњу временску границу тешко јасно оцртати, Александар Лома сматра да би она приближно истодобно дјеловала са замјеном српскословенске писмености рускословенском, што би значило да је записе топонима у манастирским поменицама из периода од 16. до 17. вијека потребно придружити грађи средњовјековних повеља и других извора предтурског времена. Даље аутор прецизира јасан методолошки приступ. Наиме, *такав захват био би ограничен једино језичким одређењем грађе, односно, узимали би се сви топоними из оригиналних текстова писаних старосрпским или српскословенским језиком, укључујући и оне изван области средњовјековне српске државе, док се топономастички подаци о страним земљама садржани у дјелима преводне књижевности не би биљежили с обзиром на њихов углавном књишки карактер* (подвукла Б. К). Сваки појединачан топоним, у складу са начелом јединствености имена као језичког знака био би посебна одредница што би резултирало знатним бројем хомонима међу којима би разлика била оцртана редним бројем према периоду првог спомињања. Даље, свако име би било дато у номинативу, транскрибовано на савремену српску ћирилицу проширену знаковима за гласове који су у каснијем језичком раздобљу изгубили своју изворност. У именима забиљеженим само у косом падежу, из којих се номинатив не да јасно реконструисати била би понуђена једна реконструкција уз усмјеравање на могуће алтернативе. Дате би биле, са одређењем рода, броја и падежа све старосрпске потврде имена у свом ужем контексту а тамо гдје је неопходно био би додат филолошки комен-

тар. Даље би слиједила идентификација и убикација уз хронолошко навођење помена истог имена у грчким, латинским, турским, њемачким и новосрпским изворима, те етимолошко тумачење уз обавезно упућивање на творбени тип на мјестима на којима га је могуће установити, праћен навођењем паралела по нивоу сличности. На крају би била дата додатна појашњења одреднице. При наведеној концепцији, како наводи аутор, средишњу улогу у интерпретацији појединог имена имало би одређење творбеног типа, које је пак могуће само на основу неке постојеће творбене типологије, а таква типологија за старосрпски топонимастички рјечник „може се извести из збира у њему садржаних података; ваља га дакле, састављати без предодређених типолошких одређења и етимолошких судова—(14–15). Тек када сва грађа буде сакупљена и презентована на одговарајући начин из ње се могу извести модели интерпретације или примijenити на њу интерпретациони модели узети са друге стране, што према аутору, с обзиром на важност овакве грађе за општесловенску типологију топонимастичке творбе, методолошки не би било пожељно. Трећи пут и пут који аутор бира је „начинити прелиминарни модел на основу довољно великог старосрпског узорка, а затим примењивати и дорађивати у мери у којој се фактографија буде употпуњавала—(15). Треће потпоглавље прве цјелине носи наслов *Бањска хрисовуља као извор топонимастичке грађе*. *Бањска* или *Светостефанска хрисовуља* краља Милутина, поред *Дечанске хрисовуље* и *Светоарханђелске* или *Призренске хрисовуље* цара Душана, једна је од оних која се издваја богатством именословних чињеница са старосрпског простора. Тако аутор наводи: „ДХ и АХ нешто премашују БХ својим обимом и количином ономастичке грађе коју пружају, али ова се заузврат одваја од њих већом верношћу и прецизношћу предаје антропонима и топонима—(15), што је био довољан разлог да се на основу узорка са старосрпског земљишта из раног 14. вијека „начини полазни оквир за једну будућу типолошку анализу свеукупне старословенске топонимије—, каква је према замисли аутора засигурно „пружила суштаствени прилог реконструкцији општесловенског или познословенског топографског именовања—(17).

Другу цјелину Речник топонима забележених у Бањској хрисовуљи (19–238), чине сљедеће потцјелине: *О поступку ексерпције* (19), *Структура одреднице* (20) коју чине наслов дат у транскрипцији, *потврде* у Бањској хрисовуљи, а онда и *филолошки коментар*, *етимолошки суд* и *етимолошки коментар*. Слиједе поднаслови *Правила транскрипције* (20) и *Азбучни редослед* (21). У четвртој потцјелини дат је *Речник А–Ш* (22–238) који броји 651 одредницу којима је обухваћена цјелокупна топонимија и микротопонимија ексерпирана из топонимастичке грађе Бањске хрисовуље.

У трећем поглављу, дати су Творбени типови топонима заступљени у Бањској хрисовуљи (239–266). Анализа дата у овом поглављу према ријечима аутора „настајала је упоредо и међусобном садејству са обрадом грађе БХ, омогућавајући, у свом коначном исходу, да се о појединим разма-

траним именима унутар овде спроведене класификације да поузданији суд него када би била разматрана изоловано—(239). Како су у граёу равноправно са топонимима сврстани и топографски термини, чији постанак припада апелативној а не топонимској творби, они су на почетку овог поглављу, прије творбене класификације топонима, издвојени и груписани према своме значењу. Тако ово поглавље чине поднаслови *Топографски термини у Бањској хрисовуљи* (239–243) и *Творба топонима у Бањској хрисовуљи* (243–266). Класификација примијењена у творби топонима полази од дво-чланих атрибутивних синтагми које су тежиле универбизацији уз чување атрибутивног дијела у неизведеном облику (асуфиксална универбизација) или проширеног суфиксом (суфиксална универбизација). Поред ових типова творбе издвајају је као веће скупине топоними антропонимског постања и топоними од других топонима, као и ријетки случајеви у којима је топографски термин без атрибутивног одређења стекао статус топонима. На рубу остају топографске синтагме које су на путу да постану (микро)топоним као и имена непрозирне творбене структуре за која су поуздано узима или са основом претпоставља њихово страно поријекло. Помањкање семантичког разврставања топонима на начин како је то урађено са топографским апелативима, према ријечима нашег аутора „донекле се надокнађује указивањем на везу творбених типова и значења, пре свега у склопу најопштије поделе на дескриптивна и посесивна назвања, а у неким случајевима и са ужом специјализацијом—(244).

Четврто поглавље, *Развој и промене топонима од бележења у Бањској хрисовуљи до данас* (267–282), употпуњава се са претходним поглављем „у нацрт српске топонимије, сачињен из двају међусобно удаљених хронолошких пресека и колико год непотпун, свакако довољан да предочи основне типове топографских назвања на српском тлу у временском распону од готово седамсто година—(267). Тако су под капу горњег наслова сврстана потпоглавља: *Имена очувана у неизмењеном лику* (267–268), *Закономерни гласовни развоји* (268–272), *Спорадични (несистемски) гласовни развоји и колебања* (272–273), *Морфолошке измене* (273–276), *Универбизација* (276–277), *Надоградње и разградње* (277–278), *Преоблике и преосмишљавања* (278 – 282).

Вантопономастички доприноси (283–294) дати су у петом поглављу књиге кроз четири подналова: *Допринос познавању прасловенске лексике* (283–285), *Допринос познавању старосрпске лексике* (285–290), те *Допринос познавању старосрпске и прасловенске антропонимије* и *Допринос историјској фонологији српског језика* (290– 295).

Значај Бањске хрисовуље за културну и етничку историју (295–301) наслов је шестог и последњег поглавља ове монографије, коју прате *Скраћенице* (301) чињеницама и подацима обилни *Извори и литература* (302–311), *Indices* (311–382) са *Индексом имена* (311–347) и *Индексом речи* (347–382), те *Summary* (382–386).

Систематично обрађена и свестрано садржана топономастичка свједочанства *Бањске хрисовуље* у књизи *Топонимија Бањске хрисовуље* академика Александра Ломе, бацају ново свјетло на лингвистичку проблематику у областима лексикографије и ономастике, због чега ова монографија представља важно исходиште најкомпетентнијег научног погледа за будућа ономастичка истраживања.

АНДРИЋ И ПОНОВНО ЗАТВАРАЊЕ ЧАРШИЈЕ

(*Ратна књижевност Републике Српске*, Филозофски факултет Пале
Универзитета у Источном Сарајеву, Пале, 2014)

Зборник радова *Ратна књижевност Републике Српске* резултат је вишегодишњег преданог рада значајног броја аутора, с циљем да се, како у *Уводној напомени* истиче Бранко Летић, што потпуније опишу дјела и текстови српских писаца о грађанском рату у БиХ, те да се жанровски класификују, опишу и представе јавности.

Уз *Уводну напомену* (Бранко Летић) и исцрпну *Библиографију ратне књижевности у Републици Српској* (Радославка Сударушић), налазе се два пролошка текста, од којих први (*Рат у решеткама књижевности*, Саво Лаушевић) представља концизан и проницљив теоријски оглед о ратној књижевности уопште, док је у другом случају ријеч о парадигматски објективном, (ауто)критичком, али и крајње личном тексту Станише Тутњевића („*Пише ли ово ко?*” – *Неке назнаке о етици и поетици ратне књижевности*). Потом долазе уже усмјерени радови аутора, окупљени у четири кохерентне цјелине: *Ратна приповијетка*, *Ратни роман*, *Ратна поезија* и *Ратна публицистика*.

Прву цјелину отвара рад *Архетипови у ратној приповијеци Републике Српске* (Саша Кнежевић), у којем се говори о „повезивању хроничарских пјесама и поратних приповједака насталих у Републици Српској кроз *архетипска назначења* као својеврсне предводнице”, о истицању аналогича које су условиле дискутабилан квалитет поменутог штива, истородним мотивима, о њиховој примарно памтитељској функцији. Весна Мићић (*Драма женских ликова у ратним приповијеткама*) износи „драматична искуства жена у ратним околностима”, књижевно уобличена у прози четворице писаца, анализирајући типове јунакиња, од клишеираних вјерних супруга и пожртвованих мајки, до крајње нетипичних, индивидуализованих женских актера. Марко Недић (*Ратне приче Мирослава Тохолја*) проматра Тохолјеве приповијетке тематски везане за рат, класификујући их на основу временског ситуирања у односу на само трајање рата. Након овог наратолошки развијеног рада долази текст Ранка Поповића (*Приповиједање мистерије рата*), који се такође бави приповијеткама Мирослава Тохолја. Компаративно тежиште Тохолј-Андрић већ овдје најављује андрићевску нит већине књижевних дјела која ће бити предмет радова овог зборника, али најављује

* kirborjan@hotmail.com

Андрића и као исходну тачку аутора самих текстова Зборника. У завршном, петом раду ове цјелине (Бранко Летић, *Ратне приче Радована Вучковића*), већ на основу поднаслови, ишчитавају се главне преокупације овога текста: нараторска питања аутора и казивача, жанровска питања, те веома занимљиво праћење композиционог заокруживања Вучковићеве прозе везане за пријератно и ратно Сарајево. Дакле, већ ова прва цјелина јасно инаугурише главну преокупацију Зборника: Андрићево/андрићевско осјећање перманентне и притајене, акумулиране, периодично еруптивне босанске мржње (нарочито на примјеру Сарајева), непосредно посвједочено у књижевним остварењима о којима је ријеч, или пак недвосмислено препознато у основном сензитивитету тих дјела.

Критичким промишљањем виктимистичког мита о Сарајеву, на примјеру романа А. Хемона, бави се први рад (Саша Кнежевић, *О туђини, туђинству и туђинима*) цјелине *Ратни роман*. С тим у вези, Кнежевић истиче: „У Миту о Сарајеву то је идилични мултиетнички и мултикултурални простор у коме се сви воле и у коме су своје различитости и специфичности подредили заједничком идентитету Сарајлије, из чега на ширем нивоу произлази државотворни босански идентитет”. Потом слиједи неколико радова¹ који, тематски у дослуху, воде једну врсту изванредног међутекстуалног дијалога. Стога их је најбоље сагледати у том дијалошком садејству. Радуловићевим романом *Од Огњене до Благе Марије* позабавиће се Горан Максимовић, Ранко Поповић и Валентина Милекић, примјећујући заједно одређене књижевне поступке, различите перспективе гледања и полифону организацију говора, топосе, жанровска одређења, стилску обојеност и др. Истовремено, Поповићев рад у дослуху је и са радом Сање Мацура, јер обоје, бавећи се дјелом Анђелка Анушића, између осталог, истичу поетизацију и лиризацију његовог дискурса. Даље, Валентина Микулић, говорећи о филмским елементима у роману *Топ је био врео*, кореспондира са сличним запажањима Бранка Летића у вези са Величковићевим *Коначарима*. Исти рад Бранка Летића истиче библијску утемељеност Тонтићевог стваралаштва, што, говорећи о Тохолевом роману, као битно својство истиче и Андреја Марић. И као круна свега, јавља се доминантни, Андрићев став о генези и перманентности зла у Босни, запажен и код Капора (рад Весне Мићић) и код Анушића (у тексту Андреје Марић.)

Ратна поезија приказана је са пет радова. Давор Миличевић (*Српска ратна поезија: врхунац једне трагедије*), анализирајући ратним збивањима

¹ Горан Максимовић, *Виђење рата у роману Од Огњене до Благе Марије Јована Радуловића*, Ранко Поповић, *Трагедија без катарзе*, Сања Мацура, *Адресар Анушићеве Атлантиде*, Валентина Милекић, *Књижевни поступци у два ратна романа Топ је био врео Владимира Кеџмановића и Од Огњене до Благе Марије Јована Радуловића*, Андреја Марић, *Слика рата у роману Кућа Павловића Мирослава Тохолја*, Весна Мићић, *Слика рата у романима Последњи лет за Сарајево и Хроника изгубљеног града Моме Капора*, Бранко Летић, *Два ратна романа о Сарајеву*.

потакнуте поетске фазе неколико наших пјесника, нарочито посматра пермутације унутар источланог антагонизма: наспрам пријератне неснађености епике у неепској свакодневици, са ратним збивањима долази до „епског прихватања националне судбине и истовременог лирског реаговања на мјеру страдања садржану у том страдању”. Рад Бранка Летића о антологијама (збиркама) ратне поезије Републике Српске, истиче стваралачку виталност у посљедњем рату, пјесничко жигосање псеудомитова, „отрежњење од лажног заједништва”, пјесничку верификацију српске постојаности на овим просторима, преокупацију Сарајевом и др. Ранко Поповић у раду *Ратно и поратно пјесништво Ђорђа Нешића* увиђа пјесниково умјетничко сазријевање управо у вријеме рата, доминантне мотиве његових збирки из тог периода, интертекстуалну и архитектстуалну мрежу, завичајну лексику и сл. Премда је ратно Сарајево доминантан хронотоп дјела која се обрађују у овом зборнику, рад Маријане Радовић (*Сарајево у ратној поезији Републике Српске*) нарочито је усмјерен ка томе. Говорећи о многим стварима у вези са српским пјесницима и Сарајевом, посебно се намећу редови којима се указује на амбивалентан однос српских пјесника према своме граду: „Онај бивши град, град из сјећања, они страсно воле, док овај новонастали у њима буди осећај мржње.” Радам *Епска пјесма о отаџбинском рату* Саша Кнежевић настоји да истакне припадност овог опуса „савременом поетском десетерачком канону”, као и то да ове пјесме баштине и дио наслеђа класичне српске епике.

Ратна публицистика, с обзиром на свој гранични, прелазни статус, на јаку усмјереност ка књижевности, такође је, са неколико радова, заступљена у Зборнику. Текст *Затварање чаршије и крвави карневал* (Ранко Поповић) показује суштинску истоветност зла које у Босни види Андрић, као и српски аутори дневничких и аутобиографских записа који посљедњи рат проводе у затвореној сарајевској чаршији. И Поповић демистификује мит о Сарајеву и Босни, истичући: „Новонастали образац цивилизованог, мерхаметли и толерантног градског, читај: муслиманског човјека (грађен по моделу псеудомита о добром Бошњанину, старинцу на својој баштини), који постаје жртва дивљег брѣанина, србочетничког варварина-освајача, запањујуће вулгаризован и огољен у својој простоти, примио се темељито и веома брзо показао сву своју чудовишну функционалност у сарајевским махалама, авлијама, улицама и зградама.” Рад Сузана Лаловић (*Збогом, Сарајево Радована Вучковића – паралеле са Андрићевим стваралаштвом*), и избором дјела о којем ће бити ријеч, и компаративним смјерницама, наслања се на претходни рад. Саша Кнежевић (*Дневничка литература о отаџбинском рату*) представиће пет књига дневничког карактера које говоре о животу Срба у ратном Сарајеву, док ће у раду Бранка Летића (*Женска ратна публицистика*) бити ријечи о женском доживљају рата и сужањства у Граду. Он потцртава да је сада ријеч о живим свједоцима који „сурову ратну збиљу потврђују својим страдањем”, без тенденција књижевне имажинације, а истиче и демитологизацију доминантне ратне слике Сарајева, запажа-

јући како ће ове ауторке пољуљати „шаблонизирану слику ратног Сарајева као парадигму опкољеног града, створену из перспективе само једног, бошњачког, народа”.

Овај зборник је изузетно драгоцен, прије свега за књижевноисторијски преглед српске књижевности о посљедњем рату. Поред тога, он, колико је то из данашње перспективе могуће, доноси и објективне судове о томе шта од тог стваралаштва завређује трајну књижевну актуелизацију, а шта је књижевно слабо успјели продукт трагичног тренутка. Уз то, треба истаћи да је Зборник укључио оба вида књижевног стваралаштва, и писану и усмену (тачније, тзв. стваралаштво „на народну”) књижевну продукцију. Нарочито би се дало закључити да су кључне ријечи овог зборника *Сарајево* и *Анрић* (уз то бисмо могли додати и *сеобе*), не само зато што на то реферише већина књижевних дјела о којима је било ријечи већ, несумњиво, и зато што су многи од аутора текстова Зборника и сами у ратном Сарајеву и у вези са њиме искусили то стање ерупције вјечно присутне мржње, о којој је Анрић јасно писао. Стога се и сами аутори радова приближавају дјелима и писцима о којима говоре, прије свега тим страдалничким искуством, које чини давно потврђен, а изгледа вјечно опипљив и неминован принцип опстајања и постојања на овим просторима.

IN MEMORIAM

СЈЕЋАЊЕ НА ЛИК И ДЈЕЛО ДРАГЕ ПРОФЕСОРКЕ

РАЈКА БОЖОВИЋ

In memoriam

(1931-2014)

Генерације студената 70-их и 80-их година 20. вијека памте ријетке жене професоре предатног Филозофског факултета у Сарајеву, као што су Ксенија Милошевић, Рајка Божовић, Нација Тасо, Херта Куна, које су дале велики допринос развоју Одјека за историју југословенских књижевности и српскохрватски језик. Памтимо их по строгости и досљедности, по изузетном познавању сруке и науке, по радиности, марљивости, одговорности. Али само ријетке од њих памтимо као блиске и драге особе. То се, прије свега, односи на професорку Рајку Божовић.

Сада, када је окончан земаљски пут ове достојанствене и храбре жене, посвећене методици, књижевности и студентима, у сјећање призивамо све оно вриједно и добро што је носила и подарила другима. То је, прије свега, рад на образовању студената за наставнички позив. Моралну озбиљност и дух људских врлина који су је одликовали, преносила је и на студенте у настојању да се оживотвори вјековна тежња о наставнику који има довољно снаге и племенитости да се једном заувјек посвети дјечи и школи, одано и пуног срца.

Професорка Рајка Божовић била је кћерка познатог књижевника, јавног и културног радника Марка Марковића. Он је преминуо на Палама 1961. године. Сви медији објавили су ударну вијест о његовој смрти и биографију на коју је кћерка с правом могла бити поносна, јер се помиње његово учешће у Првом свјетском рату, на Солунском фронту, новинарска и преводилачка дјелатност у Сарајеву послје демобилизације, а затим вриједан књижевни и позоришни рад за који је добио бројне награде и признања.

Вјероватно је професорка Божовић педантност и марљивост наслиједила од оца. По писању тадашње штампе, главне његове одлика биле су скромност и прилежност. Тако је и професорка Божовић била скромна и

* branka.brckalo@ffuis.edu.ba

* branislava.cegar@gmail.com

повучена, као што је тих али плодан и резултат њеног рада у образовању и науци.

Мр Рајка Божовић рођена је 27. априла 1931. године. Основну и средњу школу завршила је у Сарајеву, гдје је започела студије југословенских књижевности и српскохрватског језика, да би затим прешла на Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу. Дипломирала је 1955. године на VIII групи за народни језик и књижевност. Исте године, у септембру мјесецу, почиње да ради као професор приправник за српскохрватски језик на Првој женској гимназији у Сарајеву, гдје остаје све до 1969. год. Послије доношења Закона о укидању учитељских школа, 1969. год. прешла је у новоосновану Гимназију „Перо Косорић—у Сарајеву. Од 1966. до 1967. год. предавала је Теорију књижевности на Вишој педагошкој школи у Сарајеву, као хонорарни професор. Од 1958. год. објављује чланке и научне радове у сарајевском *Одјеку* и *Просвјетном листу*. Од 1965. год. била је рецензент читанки и других уџбеника из језика и књижевности за средњу школу. Већ за вријеме рада у Учитељској школи озбиљно се бавила методиком наставе језика и књижевности, због стручног профила ове школе. Од септембра 1971. год. ради као методичар на Одсјеку за историју југословенских књижевности и српскохрватски језик на Филозофском факултету у Сарајеву, гдје је дошла на мјесто пензионисане професорке Радојке Радуловић. У јуну 1974. год. магистрирала је на истом факултету са темом *Увођење ученика средње школе у свијет романа*. Рад је бранила пред комисијом чији су чланови већ одавно признати и цијењени у својим научним областима, а то су професори Драгутин Росандић, Зденко Лешић и Бранко Милановић. Године 1977. магистарски рад јој је објављен под истим насловом, у издању Завода за издавање уџбеника у Сарајеву.

Књига *Увођење ученика средње школе у свијет романа*, према мишљењу Драгутина Росандића, представља ауторку као изграђеног стручњака и научног истраживача. По својој усмјерености, књига је књижевно-теоријске и методичке природе. У интерпретацији грађе успостављена је равнотежа књижевнотеоријског и педагошко-методичког приступа. Ауторка се најприје представља као књижевни интерпретатор који на темељу савремене науке о књижевности изграђује приступе књижевном дјелу, а затим усвојене и верификоване књижевне спознаје транспонује у методичке поступке и системе, при чему долази до изражаја њена литерарна сензибилност, смисао за анализу, књижевна ерудиција и методолошка досљедност. Томе се придружује методички приступ одњегован на најсавременијој методичкој теорији, властитој пракси и истраживачком раду. Ауторка комбинује различите приступе и успоставља вертикални слијед у тумачењу одабраних романа из програма средњошколске наставе књижевности. Користећи принцип методске адекватности, ауторка појединим приступима даје њихово право мјесто, управо, примјењивањем сваког метода ондје гдје га сам умјетнички текст позива. Тако у складу са својствима конкретног књижевноумјетничког дјела успоставља корелацију разноврсних методоло-

шких поступака, постављајући све у однос према доживљајно-спознајним могућностима ученика и организацијским способностима наставника. Тим је показала и теоретски и практично да методика није занат, схема, шаблон, него наука која поштује специфичност и умјетничку индивидуалност књижевног дјела. На оваквим гледиштима мр Рајка Божовић темељила је идеје о ваљаној, стваралачкој настави књижевности и српског језика. Зато ова књига и данас може бити добар путоказ наставницима и студентима који се озбиљно и предано баве методиком и теже ка унапређивању наставе књижевности.

У коауторству са Светозаром Кољевићем и Бранком Милановићем припремила је и објавила неколико уџбеника за средњу школу. Године 1980. изабрана је у звање доцента на Филозофском факултету у Сарајеву, а једно вријеме обављала је дужност предсједника Одсјека за историју југословенских књижевности и српскохрватски језик. Као професор методике наставе језика и књижевности држала је предавања и вјежбе студентима на поменутом одсјеку, а такође их је водила на хоспитације (огледна предавања) у средње и основне школе са којима је Факултет имао споразум. Мр Рајки Божовић престао је радни однос на Филозофском факултету 1994. године, због одласка у пензију. Преминула је 21. фебруара 2014. у 83. години живота, остављајући ненадокнадиву празнину у срцу супруга Богдана и кћерке Неде.

Снажне емоције прожимају нас приликом писања, јер из времена студирања памтимо мудре мисли и поуке, теоријско и практично знање које је несебично преносила на студенте, истрајавајући у увјерењу да је образовање свих учесника у одговорном процесу поучавања и васпитања младих темељ наставничког посла.

Посјетили смо дом професорке Божовић – викендицу на Палама – непосредно пред полугодишњицу њене смрти. Дочекали су нас веома срдачно супруг Богдан Божовић, пензионисани, некада веома познат архитекта и њени пријатељи, брачни пар Полексић (кћерку Неду, која је такође архитекта, нисмо затекли јер живи и ради у Канади). Туга због губитка драге особе била је присутна на свим лицима, али и сусретљивост, пажња према нама, њиховим гостима, и радост што ћемо разговарати о некоме за кога све нас вежу дивна сјећања. Сви смо се сложили у томе да је професорка Божовић била, изнад свега, племенита, прескромна жена која није вољела публицитет нити је давала интервјуе. Поменута је и њена улога мајке, пожртвоване супруге, добре домаћице, која је о свему водила рачуна и све ствари постављала тамо гдје им је мјесто. Истакнута је велика вјештина и природни дар у опхођењу са колегама, професорима и студентима, коју је посједовала. Сазнали смо о њеним првим професорским данима, када је млада, лијепа, уредна и педантна, стала иза катедре, пуна полета и љубави према ђацима и књижевности. О томе нам је са нескривеним заносом причала госпођа Радмила Полексић, пензионисана професорка српског језика,

која је предавала у Трећој гимназији у Сарајеву, а и сама била ђак професорке Божовић, па затим њена пријатељица.

Професорка Божовић живјела је у хармонији са собом и са другима. Цјелокупним наставним и научним радом показала је да је бити велики а остати једноставан, природан и приступачан човјек способност која је својствена само ријеткима. Примјер који је пружала, врлине и вриједности које је носила са поштовањем ће чувати и слиједити генерације наставника, студената и колега који су је познавали и вољели.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА

Радови Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву уређују се према акту о уређивању научних часописа прописаног од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије. Радови који не буду испуњавали неку од неведених препорука неће се узимати у обзир за рецензирање и штампање у часопису.

Радови треба да буду достављени електронски, у прилогу – као отворени документ (Word), на адресу: radovi@filozof.org.

1. **Дужина рукописа:** до 16 страница
2. **Формат:** *фонт:* Times New Roman; *величина фонта:* 12; *размак између редова:* Before: 0; After: 0; Line spacing: Single
3. **Параграфи:** *формат:* Normal; *први ред:* увучен аутоматски (Col 1)
4. **Име аутора:** Наводе се име(на) аутора, средње слово и презиме(на). Име и презиме домаћих аутора увек се исписује у оригиналном облику (ако се пише латиницом – са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада.
5. **Назив установе аутора (афилијација):** Непосредно након имена и презимена наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија. Ако је аутора више, а неки потичу из исте установе, мора се, посебним ознакама или на други начин, назначити из које од наведених уснова потиче сваки од аутора. Функција и звање аутора се не наводе.
6. **Контакт подаци:** Адресу или електронску адресу аутор ставља у напомену при дну прве странице чланка. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог.
7. **Језик рада и писмо:** Језик рада може бити српски, руски, енглески, немачки, француски или неки други словенски или језик раширене употребе у међународној филолошкој комуникацији. За радове на српском језику препоручено писмо је ћирилица.
8. **Наслов:** Наслов треба да буде на језику рада; треба га поставити центрирано и написати великим словима.
9. **Апстракт:** Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има од 100 до 250 речи и да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или на језику чланка. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – Before: 0; After: 0; Line spacing: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]
10. **Кључне речи:** Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на оном језику на којем је написан сажетак. У чланку се дају непосредно након апстракта. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]
11. **Претходне верзије рада:** Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране чланка. Не може се

објавити рад који је већ објављен у неком часопису: ни под сличним насловом нити у измењеном облику.

12. Навођење (цитирање) у тексту: Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити консеквентан од почетка до краја текста. Захтева се следећи систем цитирања, преовлађујући у науци о језику:

... (Бошковић 1978: 47-51)..., / (в. Бошковић 1978: 47-51)..., / (уп. Бошковић 2001: 47-51)... / Р. Бошковић (1978: 47-51) сматра да...

[наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „—“]

13. Напомене (фусноте): Напомене се дају при дну стране у којој се налази коментарисани део текста. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., али не могу бити замена за цитирану литературу. [Техничке пропозиције за уређење: формат – Footnote Text; први ред – увучен аутоматски (Col 1); величина фонта – 10; нумерација – арапске цифре.]

14. Табеларни и графички прикази: Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, у складу с лингвистичким стандардом опремања текста.

15. Листа референци (литература): Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа. Референце се наводе на доследан начин, азбучним односно абecedним редоследом. Ако се више библиографских јединица односе на истог аутора, оне се хронолошки постављају. Референце се не преводе на језик рада. Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се на следећи начин:

[за књигу]

Јакобсон 1978: Р. Јакобсон, *Огледи из поетике*, Београд: Просвета.

[за чланак]

Милановић 2000: А. Милановић, Стереотипност и креативност у структури новинске вести при генези српског новинарског подстила, Београд: *Српски језик*, V/1-2, Београд, 623-639.

[за прилог у зборнику]

Чутура 2009: И. Чутура, Употреба прилошких израза са именицом ‘место’ у пренесеном значењу, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Српски језик у употреби, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277-288.

[за радове штампане латиницом]

Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

[за радове на страном језику – латиницом]

Блумфилд 1970: L. Bloomfield, *Language*, 12. ed., Unvin, London: University Books.

[за радове на страном језику – ћирилицом]

Плотникова 2000: А. А. Плотникова, *Словари и народная культура*, Москва: Институт славяноведения РАН.

Радове истог аутора објављене исте године диференцирати додајући *a*, *b*, *c* или *a*, *б*, *в*, нпр.: 2006*a*, 2006*б* или 2009*a*, 2009*б*.

Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: *Симић, Остојић*; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати *et al* или *и др*.

Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.:

Лич²1981: G. Leech, *Semantics*, Harmondsworth *etc.*: Penguin Books.

[Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред:

куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, са менија Format), нпр.:

Гутшмит 2003: К. Гутшмит, Имена собственные в социальных диалектах, Београд: *Српски језик*, VIII/1-2, 251-258.]

Поступак цитирања докумената преузетих с Интернета:

[монографска публикација доступна on-line]

Презиме, име аутора. *Наслов књиге*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пр.: Veltman, K.H. *Augmented Books, knowledge and culture*.

<<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d.>>.02.02.2002.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line]

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов периодичне публикације*, датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пр.: Du Toit, A. Teaching Info-preneurship: student's perspective. *ASLIB Proceedings*, February 2000. Proquest. 21.02.2000.

[прилог у енциклопедији доступан on-line]

Име одреднице. *Наслов енциклопедије*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пр.: Wilde, Oscar. *Encyklopedia Americana*.< >15.12.2004.

16. Резиме: Резиме рада јесте у ствари апстракт на другом језику на којем није рад. Ако је језик рада српски, онда је резиме обавезно на једном од словенских или светских језика. Резиме се даје на крају чланка, након одељка *Литература*. Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

Садржај

Расправе и чланци

Миљана Б. Кравић СЕМАНТИЧКЕ КОМПОНЕНТЕ И СТИЛСКА МАРКИРАНОСТ ОПТАТИВА У НАРОДНИМ КЛЕТВАМА, ЗАКЛЕТВАМА И ЗДРАВИЦАМА	469
Olivera I. Bojović PRENOS IMPLICITNIH REČENICA IZ ITALIJANSKOG U SRPSKI JEZIK	489
Наталија Ј. Брајковић МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИ ПРИСТУП КОНСТРУИСАЊУ, ОБЛИКОВАЊУ И ВАЛОРИЗАЦИЈИ УЏБЕНИКА СТРАНОГ (РУСКОГ) ЈЕЗИКА	501
Виолета П. Џонић ИНТЕРФЕРЕНЦИЈА У ИЗУЧАВАЊУ РАЗЛИЧИТЕ ГЛАГОЛСКЕ РЕКЦИЈЕ И ПОВРАТНИХ/НЕПОВРАТНИХ ГЛАГОЛА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	511
Добрила Л. Бегенишић ОБЕЛЕЖАВАЊЕ МОРФОЛОШКИХ КАТЕГОРИЈА УЗ ИМЕНИЦЕ У НЕМАЧКО-СРПСКИМ РЕЧНИЦИМА ЗА ШКОЛСКУ УПОТРЕБУ	525
Даница М. Јеротијевић Тишма ПРОБЛЕМ ПРЕВОЂЕЊА ОКАЗИОНАЛИЗАМА СА ЕНГЛЕСКОГ НА СРПСКИ ЈЕЗИК	537
Маја Р. Кујунџић УТИЦАЈ ТРАНСФОРМАЦИОНО-ГЕНЕРАТИВНЕ ГРАМАТИКЕ НА ТРЕТМАН ПАСИВА У НЕКИМ ОД САВРЕМЕНИХ ГРАМАТИКА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА И МОНОГРАФИЈА О ПАСИВУ	555
Ивана Ј. Вранић КОНСТРУИСАЊЕ ЗНАЧЕЊА ПОМОЋУ МУЛТИМОДАЛНИХ ЕЛЕМЕНАТА У ДИСКУРСУ РЕКЛАМА: ПРИКАЗ ИЗ УГЛА ТЕОРИЈЕ ПОЈМОВНОГ СТАПАЊА	575
Андреј М. Стојановић „СРПСКОХРВАТСКА ЛАТИНИЦА“ У ОГЛЕДАЛУ СРБИСТИКЕ	595
Сандријела Б. Касагић ТРАНСФОРМАЦИЈА НЕГАЦИЈА У АФИРМАЦИЈЕ У МОДЕЛУ ПОПУЛАРНЕ ПСИХОЛОГИЈЕ	615

Милена М. Ивановић Ковачевић АНДРИЋЕВА ЗБИРКА <i>ДЕЦА</i> – ЖАНРОВСКО ОДРЕЂЕЊЕ И РЕЦЕПЦИЈА У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ	635
Маја М. Ћarković ODNOS FORME ATRIBUTIVNIH PRIDJEVA I ZNAČENJA IMENIČKE FRAZE - PRIMJER PARTICIPSKIХ I SLOŽENIH PRIDJEVA	651
Невена Ж. Вучен A BRIEF ACCOUNT OF -ed ADJECTIVE COMPOUNDS	663
Ана С. Живковић АНДРИЋ И ЊЕГОШ КАО ТРАГИЧНИ ЈУНАЦИ КОСОВСКЕ МИСЛИ	671
Миодраг Г. Петровић ЖИВА АКТУЕЛНОСТ ПОЕЗИЈЕ ВЛАДИСЛАВА ПЕТКОВИЋА ДИСА	679
Маша З. Петровић Неда М. Видановић УПОТРЕБА ЕМОТИКОНА КАО ГЛОБАЛНА ПРАКСА НА ДРУШТВЕНОЈ МРЕЖИ	687
Јелена Б. Лепојевић СУПСТАНТИВАТИ КАО СТРУКТУРНИ ЕЛЕМЕНТИ ФРАЗЕМА	699
Светлана В. Мирчов НЕКИ ПЛОДОВИ ДУХОВНОГ СТВАРАЛАШТВА СРБА У РАСЕЈАЊУ	715
Вања Р. Шмуља ЛЕГАТ У БИБЛИОТЕКАРСТВУ И ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ	731
Татјана А. Думитрашковић THE NATURE OF THE FIGURE OF VILLAIN IN ENGLISH MEDIEVAL AND ELIZABETHAN DRAMA	745
Borjanka Z. Đerić NARATOLOŠKO НОДОЋАШЋЕ U POSLEDNJOJ TURI GREJAMA SVIFTA	757
Раде Р. Лаловић О ТВОРБИ ПРИСВОЈНИХ ПРИДЈЕВА СУФИКСОМ -СКИ ИЗА ЗАДЊОНЕПЧАНИХ СУГЛАСНИКА У ШКОЛСКИМ ГРАМАТИКАМА	777

Dragana B. Francišković MESTO I ULOGA LOKALIZACIJE KNJIŽEVNOG TEKSTA U RAZVIJANJU ČITALAČKIH INTERESA UČENIKA	783
Југослава Г. Ракић ПАДЕЖНИ СИСТЕМ У ГОВОРУ ПРИЛУЖЈА	797
<i>Прилози</i>	811
Vesna P. Cvijetinić ANALIZA PREVODA ROMANA „SLUŠKINJINA PRIČA” MARGARET ATVUD	813
Саша А. Шољевић ОДНОС ВЛАДИКЕ НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА ПРЕМА СВЕШТЕНСТВУ У МАКЕДОНИЈИ	823
Јелена Вукоичић СТРАДАЊА СРБА И СРПСКА НАЦИОНАЛНА СВЕСТ	831
Čedomir P. Knežević ODABIR ODGOVARAJUĆEG UDŽBENIKA ENGLESKOG JEZIKA U ŠKOLAMA	849
Марко Р. Попадић АУТОМАТИЗАМ, БИОМОРФИЗАМ И МИТСКО У АПСТРАКТНОМ ЕКСПРЕСИОНИЗМУ	857
<i>Прикази</i>	869
Вера С. Ћевриз-Нишић СТИЛСКО-ЈЕЗИЧКЕ ДОМИНАНТЕ И КЊИЖЕВНИ ТЕКСТ	871
Јелена Р. Јовановић Симић ВРЕДНА КЊИГА О НАУЧНОМ ТЕКСТУ	877
Саша Д. Кнежевић ДА ЛИ ЈЕ ФАНТАСТИКА МЕТАФОРИЧНА	883
Јелена Шкрбић ПРИЛОГ О КЊИЗИ <i>УЗРОЧНО СЕМАНТИЧКО ПОЉЕ</i>	887
Mladen D. Papaz РОЏЕТНА ТАЏКА КАО ODREDNICA MODALNOSTI KOD DIVALDOVE	891
Владан П. Баргула ДРАМСКА АУРА САРАЈЕВА	897

Бранка Р. Брчкало МЕТОДИЧКА МОНОГРАФИЈА КОЈА ЋЕ УНАПРИЈЕДИТИ МЕТОДИКУ НАСТАВЕ КЊИЖЕВНОСТИ	903
Божица Д. Кнежевић УТЕМЕЉЕЊЕ СРПСКЕ ТОПОНИМИЈЕ	907
Борјан Р. Митровић АНДРИЋ И ПОНОВНО ЗАТВАРАЊЕ ЧАРШИЈЕ	913
IN MEMORIAM	917
Бранка Р. Брчкало Бранислава В. Чегар СЈЕЋАЊЕ НА ЛИК И ДЈЕЛО ДРАГЕ ПРОФЕСОРКЕ РАЈКА БОЖОВИЋ <i>IN MEMORIAM</i> (1931-2014)	919

CIP – Каталогизација у публикацији

УДК 8

РАДОВИ Филозофског факултета /
Универзитет у Источном Сарајеву. Филозофски
факултет; главни и одговорни уредник Милош
Ковачевић.- Пале: Филозофски факултет, 2014,
бр. 16 (Пале: Dis-Company).- 24 cm

Излази годишње.

ISSN 1512-5858

COBISS.BH-ID 7948294

Број 16: Књ. 1/2 Филолошке науке.- 469-922 стр.

Тираж 300.